

Huhtikuun tekstit

Kirsi Tuohela

Huhtikuun tekstit

Kolmen naisen koettu ja kirjoitettu
melankolia 1870–1900

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA
HELSINKI

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1161, Tiede

ISBN 978-951-746-980-7

ISSN 0355-1768

www.finlit.fi/kirjat

Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala 2008

Kannen taideteoksen oikeudet:

Munch-museet / Munch Ellingsen gruppen / KUVASTO 2007

Kannen valokuvan oikeudet:

Munch-museet

*Kaikki surut voidaan kestää,
jos ne ovat osa tarinaa tai jos niistä kirjoitetaan sellainen.*
Isak Dinesen¹

---

1 Sit. Arendt [1958] 2002, 177.
Arendt ei anna tarkkaa viitettä sitaatile, mutta viittaa teoksessaan *Vita activa* Isak Dinesenin (Karen Blixenin) teksteihin ”Converse at Night in Copenhagen”, *Last Tales* (1957) ja ”The Dreamers”, *Seven Gothic Tales* (1934).

SISÄLLYS

Kiitokset 9

1. Johdanto 13

Kolme naiskirjailijaa 13

Huhtikuun tekstit – alakulon muotoja fin de sièclen kulttuurissa 16

Koettu ja kirjoitettu melankolia 23

Melankolia – Koettu ja kirjoitettu – Tapauksittain etenevä analyysi

– Kiinnittyminen kirjoittamisen kulttuurihistoriaan, potilaan

näkökulmaan, naishistoriaan ja modernin subjektin historiaan

Kirjeistä kirjalliseen utopiaan: tutkimuksen aineisto 37

Kirjeet – Päiväkirjat – Novellit ja romaanit – Utopia – Tapauskertomukset – Suhde aiempaan tutkimukseen

2. Melankolia minän sairautena. Victoria Benedictssonin elämänväsymys 57

Kihlatun kalpea apeus 59

Bleksjuka – Sisin melankolinen minä

Nuoren äidin alakulo 68

Ellen – Malau coeur – Alakulo synnytyksen jälkeen – Funderar på att ”stop short”, du vet?

Sairasvuode kirjailija-identiteetin kehtona ja kiirastulena 81

Suuri askel

Päiväkirjan toiset 88

Gustafin kyöneleet – Skoonelaisten sielunelämä – Annan keuhkotautinen

alakulo – Marie ja hysteria – Annan hulluus – Axelin synkkyys

– Kaksi realistia

Päiväkirjan tunnustava minä 103

Valheen tunnustaminen – Ero – Pelko köyhyydestä – Itsemurha –

Olio seksuaalisuuden ulkopuolella

Skandaalikertomus kirjallisena testamenttina 114

Kööpenhaminaan – Hirviö – Brandes-kuuri: naisesta ihmiseksi –

Matka Pariisiin ja Fru Marianne – Rajalla – Naiset – Päiväkirja-

vihkojen tarina

Melankolia viimeisen vuoden novelleissa 138

Väsymys – Pimeys – Lumous

3. Melankolia sosiaalisena draamana. Amalie Skramin taisteleva kynä 153

Avioliitto ja vanhan ylilääkärin hoiva 156

Onneton sisar – Uhri – Og nu farvel – Toipilas – Äidin ja flegmaatikon uusi alku

Avioliittoromaani ja naisen itsetuho 169

Constance Ring – Soiva lelu – Apatia – Sukupuolimoraali –

	<i>Avioliitto, naissubjekti ja itsetuho</i>	
	Vaikea kesä 1893	182
	<i>Natland – Lapset – Seksuaalimoraali</i>	
	Kuudes osasto ja ensimmäinen mielisairaalaromaani	193
	<i>Uneton ja kiihtynyt – Sairaalaan puoleksitoista viikoksi – Romaani</i>	
	<i>Else Kantista – Professori Hieronimus – Hoito – Diagnoosi – Lepo –</i>	
	<i>Parantava tahto – Sisäinen kokemus – Potilasyhteisö ja kreivitär –</i>	
	<i>Eksentrikko vai hullu? – Työläisvaimo – Mielisairas? – Jäähyväiset</i>	
	<i>– Puolustuspuhe – Romaani keskustelun ja kapinan välineenä</i>	
	St Hans ja toinen mielisairaalaromaani	229
	<i>Kausittainen masentuneisuus – Elsen tarina jatkuu – Hulluus ulkopuoli-</i>	
	<i>suutena – Normaalius – Ystävättäret – Hermostunut – Pakko ja vapaus</i>	
	Aviomies ja matka Pariisiin	240
	<i>Uskottomuus – Matka – Risteäviä voimia</i>	
4.	Melankolia aikakauden sairautena. Laura Marholm ja naisten alakulo	253
	Dekadentin puolisoksi ja naisten kirjailijaksi	256
	<i>Laura Mohr – Kööpenhamina – Sensitiva amorosa – Naisten kirjaili-</i>	
	<i>jaksi Berliinissä</i>	
	Modernin naissielun raajarikkoiset muotokuvat	268
	<i>Naisten kirja – (Hysterian) profeetta – Proosallinen naismelankolikko</i>	
	<i>– rouva Wikmanin tarina</i>	
	Luova nainen melankolian naiskasvona	278
	<i>Uusi nainen – fiktiivinen ja todellinen – Tuntematon maanosa – Karla –</i>	
	<i>luova naismelankolikko – Rakkauten mahdottomuus – Tukahdu-</i>	
	<i>tettu aistillisuus– Psykologinen syvyys – Kuvittelu – Pedon syli –</i>	
	<i>Melankolia rakastavan naisen ristiriitana</i>	
	Hyvien perheiden maailma – alakulon koti	300
	<i>Agathen sairaskertomus – Vierailu vapauden maassa – Hyvien</i>	
	<i>perheiden sairastuttava maailma – Neurootikkoja?</i>	
	”Aivollisen naisen masennus ja uusi ihmiskunta”	314
	<i>Rappion ja kehityksen näyt – Heikon aikakauden naistyyppit – Visio</i>	
	<i>”Rakkaudesta” – vielä kerran</i>	323
5.	Lopuksi: ”Kierros ’sairaalassa’ on nyt päättynyt”	333
	Melankolia – naisten laji?	338
	Lähteet	343
	Summary	365
	Henkilöhakemisto	369

KIITOKSET

Olen väitöskirjatyöni edetessä joutunut monesti vastaamaan kysymykseen, eikö onnettomien naistarinoiden tutkiminen ole masentavaa. Toki se on toisinaan ollut surullista, mutta kuten kaikki tietoon ja ymmärrykseen pyrkiminen, se on ollut myös palkitsevaa. Työn myötä olen saanut paljon enkä vain tutkimuskohteilta vaan myös tutkijayhteisöltä, työyhteisöltä, ystäviltä, perheeltä. En olisi oppinut ja oivalta-
nut saati saanut työtä valmiiksi ilman monien apua, neuvoja ja tukea.

Ensimmäiset kiitokseni esitän työni ohjaajalle dosentti Ritva Hapulille, joka on lukenut työtäni kärsivällisesti ja huolellisesti monta kertaa sen eri vaiheissa. Palaute on aina ollut lempeää ja vaativaa, uskoa siihen, että työtä voi ja kannattaa kehittää. Omalla esimerkillään Ritva on osoittanut, miten kirjoja valmistuu vain sitkeästi tekemällä ja päämäärään uskomalla. Ohjauksen rinnalla Ritva on ollut hyvä, luotettava ja antelias ystävä. Työni on valmistunut pääasiassa Ritva Hapulin johtamassa Suomen Akatemian rahoittamassa projektissa ”Kirjoittamisen maailmat. Naisten kirjoittamisen kulttuurihistoriaa 1880–1950”, ja olen kiitollinen, että olen saanut sen puitteissa mahdollisuuden keskittyä pelkästään tutkimukseen. Suomen Akatemian lisäksi tutkimustani ovat rahoittaneet stipendein ja matka-apurahoin Svenska Institutet, Turun Yliopistosäätiö, Suomalais-ruotsalainen kulttuurirahasto, Suomalais-tanskalainen kulttuurirahasto ja Suomalainen Konkordia-liitto. Kaikesta tästä keskeisestä tuesta olen kiitollinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraa kiitän mielenkiinnosta aiheistani kohtaan ja tutkimukseni kustantamisesta.

Lämmin kiitos siitä, että ylipäätään ryhdyin jatko-opiskelijaksi, kuuluu kulttuurihistorian oppiaineen avoimelle ja hyväksyville ilmapiirille. Professori Keijo Virtasen sydämellinen kannustaminen ja professori Kari Immosen palava innostaminen ovat olleet ratkaisevan tärkeitä kokemuksia siinä, että olen tuntenut kulttuurihistorian omakseni.

Aloitin tutkimukseni ollessani tutkijavaihdossa Lundin yliopiston historian laitoksella, enkä voi muuta kuin nöyrästi kiittää Lundin yliopiston historian professori Eva Österbergiä ystävällisyydestä ja paneutumisesta työni ohjaukseen sen alkumetreillä. Evalla oli aikaa lukea ja korjata tekstejäni, neuvoa ja ohjata. En ole ainoa, joka on inspiroitunut siitä, miten Evassa yhdistyy lujan ammattitaitoinen historioitsija ja ystävällinen ja innostava, ymmärtävä ja hymyherkkä ihminen. Lundissa sain asi-
antuntevaa ohjausta myös kirjallisuuden professori Christina Sjöbladilta, joka tuntee tutkimukseni aineistoa erinomaisesti ja joka oli kiinnostunut aiheestani ja aina avulias. Lundin historioitsijoista erityisesti Eva Helen Ulvros ja Anna Jansdotter ovat kommentoineet työtäni, kannustaneet eteenpäin, kyselleet ja vihjanneet kiinnostavista muista tutkimuksista.

Lähes koko tutkijamatkani ajan Maarit Leskelä-Kärki ja Kaisa Vehkalahti ovat olleet tutkijatovereita vailla vertaa. Olemme työskennelleet samassa projektissa tehden ensin yhteisiä hakemuksia ja järjestäen sitten yhdessä erilaisia asioita työhuoneen muutoista seminaareihin ja konferensseihin. Olemme keskustelleet siitä, mitä olemme lukeneet ja kirjoittaneet ja siitä, mitä olemme tekemässä yhdessä ja kukin erikseen. Maarit on ollut sydämellinen ystävä, rauhallinen ja kannustava keskustelija työni monessa kohdin. Kaisa on organisoanut yhteisiä asioita, välittänyt ja anta-

nut arvokasta palautetta monista luonnoksista. Molemmista on työn myötä tullut myös hyviä ystäviä.

On ollut ilo saada työn toiseksi ohjaajaksi kulttuurihistorian professori Hannu Salmi, joka tuntee 1800-luvun kulttuurihistorian suuret linjat erinomaisesti ja joka on auttanut työni viimeistelyssä suunnattomasti. Elämäniloinen tunteiden tutkija on osoittanut pätevyytensä myös melankoliaa koskevan työn kommentoijana. Kulttuurihistorian professori Anne Ollila on ollut paitsi luotettava lukija, myös 1800-luvun naishistoriaa koskevien tutkimustensa johdosta tämän kentän eräänlainen pioneeri ja mahdollisuuksien osoittaja myös omalle tutkimukselleni. Kiitokset molemmille.

Erityinen kiitos kuuluu työni esitarkastajille lehtori FT Heini Hakosalolle ja dosentti Tiina Kinnuselle. Sain molemmilta paneutunutta, huolellista ja arvokasta palautetta, josta oli tavattomasti hyötyä työn viimeistelyssä. Heino Hakosalon asiantuntemus ja tarkkuus tieteen historian suhteen ja Tiina Kinnusen laaja tietämys 1800- ja 1900-luvun taitteen naishistoriasta sekä molempien teoreettinen terävyys auttoivat työni hiomisessa tavalla, josta voin olla vain kiitollinen. Tiina Kinnuselle olen kiitollinen myös hänen suostumisestaan työni vastaväittäjäksi.

Kotimaisen kirjallisuuden professori Päivi Lappalainen on yliopisto-opettajistani varhaisimpia, ja hänen innostavan kirjallisuudenhistorian opetuksensa ansiosta olen kai alun perinkin alkanut viihtyä kirjallisuuden ja kulttuurihistorian välimaastossa. Päivin tutkimusprojekti ”Naiset kuvaajina ja kuvattavina 1800-luvun suomalaisessa proosassa” on tutkijoineen ollut tutkimukseni tärkeä ja vaikuttava keskustelukumppani monen vuoden ajan. Päivin lisäksi Heidi Grönstrand, Kati Launis, Kukku Melkas ja Viola Parente-Čapková ovat antaneet keskusteluissa ja seminaareissa kommentteja ja palautetta, ideoita ja vinkkejä, jotka ovat aina innostaneet, nostaneet esiin uusia puolia ja vieneet työtä eteenpäin. Kati Launis on lukenut koko käsikirjoitukseni ja olen syvästi kiitollinen niistä hienoista kommenteista, joita olen saanut ja pyrkinyt parhaani mukaan huomioimaan.

Marjo Kaartinen on kulttuurihistorioitsija, jonka tutkimukseen kohdistuvasta kiinnostuksen palosta olen saanut nauttia. Marjo oli ensimmäisiä, joka aikaansa uhraten luki koko käsikirjoitukseni ja jolta sain kokoavaa ja arvokasta palautetta. Anu Korhonen on kulttuurihistorioitsija, jolta olen oppinut paljon. Olen iloinnut hänen kanssaan käymistäni keskusteluista ja innostavasta tutkijaystävytyksestä muun muassa toimittaessamme yhdessä *Time Frames* -kirjaa 2000-luvun alussa. Kulttuurihistorioitsijoista Sakari Ollitervo on ollut kuunteleva ja hyvä työtoveri, arvokkaiden lukuvinkkien ja oivallusten esittäjä. Myös hän on lukenut koko käsikirjoitukseni ja toiminut sen ymmärtävänä, näkemyksellisenä ja terävä kommentoijana.

Jutta Ahlbeck-Rehn on valloittavin ja valoisin synkeiden aiheiden tutkija, jonka tunnen. Keskustelumme ovat koskeneet 1800-luvun lopun naisten mielisairauksia niin Jutan tutkimassa Seilin mielisairaalassa kuin minun tutkimieni naiskirjailijoiden keskuudessa. Olemme keskustelleet myös sosiologian ja historian eroista, naitutkimuksesta ja muusta, ja olen kiitollinen yhteisistä hetkistä sekä tutkimuksen kannalta että ystävyden vuoksi.

Kulttuurihistorian oppiaineen henkilökuntaan kuuluu monia, joiden kanssa käydyistä keskusteluista on jälkiä työssäni. Osa hyödyllisistä ideoista ja vinkeistä on tullut kulttuurihistorian tutkijaseminaarin tapaamisissa, osa kahvi- tai lounaspöy-

dässä. Uusimman ajan tutkimusryhmästä kiitän sen vuosien 2005–2006 aktiivijäseniä Hanne Koivistoa, Pekka Niemeä, Heli Rantalaa ja Ilana Aaltoa heidän kommentistaan ja rohkaisustaan. Lounas- ja kahvipöydässä olen kuullut yhtä ja toista tärkeää, joten kiitos Riitta, Maija, Silja, Hanna, Tom, Anu, Kimi, Kari, Henri, Tapio, Katriina, Paavo, Petri, Leena, Heta ja Sirpa sekä tutkimuksellisista vinkeistä että jaetusta akateemisesta arkipäivästä.

Historioitsija tarvitsee kirjastoja ja arkistoja, ja olen työskennellyt useissa sellaisissa työni kuluessa. Lundin yliopiston kirjaston käsikirjoitusarkistoa, Tukholman Kungliga biblioteket -kirjastoa, Göteborgin yliopiston käsikirjoitusarkistoa, Kööpenhaminan Det kongelige bibliotek -kirjastoa kiitän asiantuntevasta avusta. Turun yliopiston kirjasto on palvellut aina loistavasti sekä lähellä olevien että kaukopalveluna toimitettujen teosten osalta.

Kirjani kustannustoimittajaa Mikko Rouhiaista kiitän huolellisesta ja hyvästä työstä käsikirjoituksen viimeistelyssä ja painokuntoiseksi saattamisessa.

Väitöskirjatyö on merkinnyt toisinaan pitkiä työpäiviä ja viikonloppuun venyneitä työviikkoja. Kiitos avusta arjessa sekä hyväntuulisesta uskosta loputtomalta tuntuvaan uurastukseen äiti ja isä, siskot ja siskomiehet sekä Lea. Työ ja keskittyminen vaatii myös taukoja, joita on löytynyt paitsi arjen ja lasten parista, myös ystävien luota. Kiitos pitkästä ystävydestä, pitkistä meileistä, joskus nuorempina pitkistä valvotuista öistä, Riitta.

Olen poikkeuksellisen onnellinen saadessani jakaa arjen Laurin, Ainin ja Matiaksen kanssa. Kiitos teille, että elämässä on aamiaiset ja automatkat; pyykkää, pelejä ja iltasatuja – meidän yhteisiä asioita, jotka vasta saavat kaikki ponnistelut tuntumaan mielekkäiltä. Omistan tämän kirjan Teille.

Turussa marraskuussa 2007

Kirsi Tuohela

”Uudesta” kirjallisuudesta ja siveellisyydestä keskusteltiin vilkkaasti 1880-luvulla. Skoonelaiskirjailijat kokoontuivat toisiinsa yhteen pohtimaan aikansa polttavia kysymyksiä. Tässä kesän 1886 tapaamisen yhteydessä otetussa kuvassa vasemalla Ruotsin parjatuimmat 1880-luvun dekadentit kirjailijat Ola Hansson ja Stella Kleve (Mathilda Kruse). Kleven takana hänen sisarensa Ellen Kruse. Keskellä istuu ”realistimamma” Ernst Ahlgren/Victoria Benedictsson ja hänen takanaan ja vieressään oikealla kasvattityttäret Hilda ja Mathilda Benedictsson . LUB

1. JOHDANTO

Tutkimuksessani on kyse kolmen kirjoittavan naisen kokemuksista; melankolisen surun, pelon ja väsymyksen kohtaamisesta ja näiden tuntemusten kirjoittamisesta. Tarkastelen sitä, miten kolme erilaista ja eri tavoin kirjoittanutta naista jäseni aikansa naiselämän väsyttäviä, kuluttavia ja rajoittavia piirteitä. Tutkin, miten he rakensivat tarinoita näistä tuntemuksistaan ja miten he kuvasivat itseään ja toisiaan näissä ”huhtikuun” teksteissään.

KOLME NAISKIRJAILIJAA

Tutkimukseni keskiössä olevat naiset kirjoittivat kaikki melankolisesta kurjuudesta, mutta eri tavoin. He muodostavat sekä ryhmän että ovat toisistaan poikkeavia yksilöitä. He elivät lapsuutensa Itämeren alueen eri kolkissa oppien eri äidinkielet. Ruotsalaisen Victoria Benedictssonin (1850–1888) lapsuusvuodet kuuluivat Skoonen maaseudulla lähellä Juutinraumaa, kun taas norjalaisen Amalie Skramin (1846–1905) lapsuudenmaisema oli vuonojen ja vuorien Bergen. Avioliitto tanskalaisen miehen kanssa toi hänet Kööpenhaminaan, jossa hän loi kirjailijanuransa. Baltian saksalaisen Laura Marholmin (1854–1928) kotikaupunki oli Itämeren itäisellä laidalla sijaitseva Riika, mutta vähän ennen 30-vuotissyntymäpäiväänsä myös hän muutti Kööpenhaminaan. Siellä hän loi alun uralleen kääntäjänä ja kirjailijana. Benedictsson matkusti Skoonesta Kööpenhaminaan heti, kun rata kotikylästä Hörbystä Malmöön avautui 1880-luvun alussa. Matka jatkui siitä höyrylaivalla salmen toiselle puolelle Kööpenhaminaan, josta tuli myös hänen kirjallinen kotikaupunkinsa ja kirjailijanuransa tärkeä näyttämö. Benedictsson puhui äidinkielenään ruotsia, leveää Skoonen murretta, kun taas Skram puhui norjaa ja Marholm saksaa. 1880-luvun puolivälissä he kaikki opettelivat myös tanskaa, sillä he elivät Kööpenhaminassa, aikakauden skandinaavisen kulttuurielämän keskuksessa. He seurasivat tanskalaisen kirjallisen profeetan, Georg Brandesin¹, luentoja ja lukivat radikaalia *Politiken*-lehteä. Pohjoismaissa käyty kiivas keskustelu yhteiskunnallisista ja kulttuurisista kysymyksistä yhdisti heitä, samoin naisen osan, olemuksen ja oikeuksien pohtiminen. Myös naisen väsymisen ja alakulon, melankolisen kurjuuden ja elämän kipukohtien pohtiminen oli ominaista heille kaikille. He pohtivat näitä kysymyksiä sekä omina kokemuksinaan että laajemmin aikakautensa ongelmina. Tutkimuksessani valotan kohdehenkilöideni elämäntulkintoja ja kirjailijan uria, mutta varsinkin tutkimustehtäväni koskee naisten melankoliaa ja siitä kirjoittamista.

---

1 Georg Brandes (1842–1927) oli tanskalainen kirjallisuuskriitikko, filosofi ja kirjailija. Hän oli keskeinen vaikuttaja yhteiskuntaa ja kulttuuria koskevassa keskustelussa, ”modernin murroksessa”, Tanskassa ja koko pohjoismaissa 1800-luvun lopulla. Brandesista lyhyesti esim. Arkiv for Dansk Litteratur: <http://adl.dk/> [Brandes, Georg]

Tarkastelen valitsemieni kolmen kirjailijan kautta naisten alakulon kokemuksia, väsymyksen ja masennuksen kirjoitettuja muotoja. Miksi nämä naiset kirjoittivat siitä? Mitä heidän kokemansa ja kirjoittamansa alakulo oikeastaan oli?

Amalie Skram ja Victoria Benedictsson kuuluvat maidensa kirjallisuushistorian kaanoniin ja ovat keskeisesti esillä 1990-luvulla ilmestyneessä pohjoismaista naiskirjallisuutta koskevassa laajassa tutkimuksessa.² Laura Marholm sen sijaan on marginalisoitunut ja melko unohdettu. Hän oli kuitenkin omana aikanaan naisista kolmesta tunnetuin; moni hänen teoksistaan käännettiin myös englanniksi jo 1890-luvulla, kun Skramia ja Benedictssonia käännettiin lähinnä muille pohjoismaisille kielille.³

Skram, Benedictsson ja Marholm saapuivat Kööpenhaminaan 1880-luvulla. He tunsivat toisensa, ja Marholm myös kirjoitti sekä Skramista että Benedictssonista. Kööpenhamina oli heidän sinne saapuessaan kovaa vauhtia muuttumassa suurkaupungiksi ja moderniteetin näyttämöksi. Sen väkiluku oli kaksinkertaistunut nopeasti, ”tehtaat pauhasivat, raha virtasi ja myös intellektuellit saivat siivet selkäänsä”, jos vähän väritetysti asia ilmaistaan.⁴ Georg Brandes piti vuonna 1871 luentonsa *Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur*, jota on pidetty lähtölaukauksena seuraavien vuosikymmenien muutoksille. Hän jatkoi muutoksen puolesta puhumista 1880-luvulla ja sai paljon sekä seuraajia että vastustajia. Tässä muutoksessa, jota kutsutaan usein modernin murrokseksi, talonpojat, työläiset sen paremmin kuin naisetkaan eivät enää tienneet paikkaansa. Vasemmisto järjestäytyi, samoin naisliike. Naisia, kuten koko muutakin maailmaa heidän ympärillään askarrutti kysymys: ”Hvad är nu kvinnornas egentliga natur?”⁵ Naiskirjailijat kuten Benedictsson, Skram ja Marholm seurasivat tarkasti keskustelua ja myös sen kärjistymistä ”naiskysymykseksi” ja ”siveellisyyksiistaksi”.

Victoria Benedictsson aloitti kirjailijan uransa esikoisteoksellaan *Från Skåne* (1884). Tämän novellikokoelman jälkeen hän julkaisi romaanit *Pengar* (1885) ja *Fru Marianne* (1887). Benedictsson sai tunnustusta realistisesta kansankuvauksestaan ja puhuttelevista naiskuvistaan. Molemmat romaanit ovat naisen kehityskertomuksia ja avioliittokuvauksia. Ne osallistuivat aikansa siveellisyykeskusteluun, naisen ”luonnon” ja avioliiton moraalien pohtimiseen. Benedictsson ihastui Georg Brandesin ajatuksiin, kuten moni muu aikakauden nainen, ja hakeutui Kööpenhaminaan sekä kuuntelemaan Brandesin luentoja että solmimaan yhteyksiä kaupungin kirjallisiin piireihin. Kööpenhamina merkitsi Benedictssonille mahdollisuutta toimia itsenäisenä kirjailijana, mutta itsenäisyys eteni monien koetusten kautta. Hän oli solminut avioliiton 20-vuotiaana ja saanut viisi kasvattilasta sekä synnyttänyt itse kaksi. Hän oli elänyt äidin ja vaimon ”kulissielämää” kaivaten muuta. Hän irtautui 1880-luvun alussa avioliitostaan ja perheestään ja päätti elää vain kir-

2 *Nordisk kvinnolitteraturhistoria 1–3*. Skram ja Benedictsson ovat mukana osassa 2, *Faderhuset. 1800-talet*. (1993). Skramista on oma lukunsa, ”Lidelsefull naturalism. Om Amalie Skram” ja Benedictssonista peräti kaksi, ”Jag vill skriva om kvinnor. Om Victoria Benedictsson” ja ”Den store faders fall. Om Victoria Benedictsson dagbok”. *Faderhuset*[1993] 1998, 7–8; 456–467; 528–539; 565–569.

3 Marholmista Englannissa ks. Ardis 1990, 167–168.

4 Hjordt-Vetlesen & Mortensen 1998, 354.

5 Hjordt-Vetlesen & Mortensen 1998, 354–357.

joittamiselleen. Häntä arvostettiin, mutta Benedictssonin omasta mielestä väärällä suunnalla. Maltilliset tahot kuten porvarillinen naisasialiike pitivät hänen romaaneistaan, mutta Kööpenhaminan radikaali vasemmisto ei. Tästä kritiikistä, aseman etsimisestä, toimeentulosta ja lopulta henkilökohtaisesta suhteesta Georg Brandesiin tuli niin solmuinen vyyhti ja raskas kokemus, että Benedictsson halusi ainoastaan ”poistua näyttämöltä”, kuten hän Georg Brandesin kriitikko-veljelle Edvard Brandesille kirjoitti. Hän harkitsi itsemurhaa monta kertaa ja toteutti sen lopulta heinäkuussa 1888.

Amalie Skram tuli Kööpenhaminaan avioliiton vuoksi keväällä 1884, ja tuolloin hänen kirjailijan uransa lähti vauhdilla käyntiin. Aviomiehensä Erik Skramin (1847–1923)⁶ avulla hän pääsi sisään radikaaliin vasemmistoon, Georg Brandesin piiriin, ja julkaisi esikoisromaaninsa *Constance Ring* (1885). Vuosina 1884–1895 Skram kirjoitti ja julkaisi ahkerasti: sarjan avioliittoa ja naiseutta käsitteleviä romaaneja ja laajan neliosaisen sukutarinan *Hellemyrsfolket* (1887–1998).⁷ Hän julkaisi monia novelleja ja kirjallisuuskritiikkejä lehdissä vuodesta 1877 alkaen, ja oli yksi harvoista aikansa naiskirjailijoista, joka elätti itsensä kirjoittamalla. Skram lasketaan kirjallisuushistoriassa naturalistiksi, jopa äärimmäiseksi aikansa yhteiskunnan ”likaisen” kuvaajaksi. Sen vuoksi hän oli Norjan naisasialiikkeen ”mustalla listalla” ja omana aikanaan myös paheksuttu. Häntä pidetään paitsi sosiaalisen todellisuuden tarkkana analyytikkona, myös psyykkisen todellisuuden intensiivisenä kuvaajana.⁸ Kirjoittaminen tai elämänolosuhteet merkitsivät Amalie Skramille toistuvia psyykkisiä kriisejä, ja hän oli mielisairaalahoidossa kahdesti. Kriiseiksi muodostuivat myös avioliitot. Amalie Skram oli eronnut ensimmäisestä 18-vuotiaana solmimastaan avioliitosta, kun hän muutti Kööpenhaminaan. 17- ja 15-vuotiaat pojat Jacob ja Ludvig jäivät Norjaan, mutta viettivät pitkiä jaksoja Tanskassa. Amalie tuli kolmannen kerran äidiksi kun tytär Johanne syntyi syksyllä 1889. Tytöstä tuli keskeinen elämänilo molemmille puolisoille, mutta se ei pelastanut avioliittoa. Myös liitto Erik Skramin kanssa päättyi eroon 1899–1900. Laaja romaani *Mennesker*, jota Skram kirjoitti avioeron jälkeen eräänlaisella kustantajan kuukausipalkalla, ei valmistunut ennen Amalie Skramin kuolemaa 1905.

Laura Marholm halusi pois ahtaaksi käyneestä kotikaupungistaan Riiasta ja saapui Kööpenhaminaan syksyllä 1885. Hän tutustui skandinaaviseen kirjallisuuteen, kirjoitti siitä arvioita ja myös käänsi sitä. Hän kuului Brandesin lähipiiriin ja tapasi tämän kautta ruotsalaisen kirjailija Ola Hanssonin (1860–1925), jonka kanssa hän solmi avioliiton syksyllä 1889. Tuore aviopari lähti häämatkalle Saksan kautta Ranskaan ja Sveitsiin, jossa pariskunnan poika Ola junior syntyi ”kahdeksantoista kuherruskuukauden jälkeen”.⁹ Onnellisen perhe-elämän ohessa Ola Hansson ja Laura Marholm tekivät ahkerasti töitä: he kirjoittivat artikkeleita, valmistelivat omia teoksiaan ja käänsivät. 1890-luvun alussa he yrittivät kotiutua Ruotsiin ja Tanskaan,

6 Erik Skramista lyhyesti esim. Arkiv for Dansk Litteratur: <http://adl.dk/> [Skram, Erik]

7 *Hellemyrsfolket*-teoksen ja *Constance Ringin* lisäksi Amalie Skram julkaisi romaanit *Bøn og Anfægtelse* (1885), *Knut Tandberg* (1886), *Lucie* (1888), *Fru Inéz* (1891), *Forraadt* (1892), *Professor Hieronimus* (1895), *På St. Jørgen* (1895) ja novellikokoelman *Sommer* (1899). Ks. Hjordt-Vetlesen & Mortensen 1998.

8 Esim. Hjordt-Vetlesen & Mortensen 1998, 460.

9 Marholm 1900, 119.

mutta päätyivät lopulta asumaan Berliiniin. Laura Marholm kirjoitti näinä vuosina 1890-luvun alussa sarjan esseitä, jotka hän myöhemmin julkaisi kirjoina. Näistä teos *Kvinnor* (1895, *Das Buch der Frauen*, 1895) oli laajalti luettu, mutta se myös suututti sekä saksalaisen että ruotsalaisen naisasialiikkeen. Marholmista tuli ”uuden naisen” kuvaaja, ”erotomaani”, jota porvarillinen, maltillinen naisasialiike ei sietänyt. Hän kuvasi ”uutta naista”, eroottista ja rakastavaa, naisminuuttaan etsivää naista myös myöhemmissä teksteissään. Hän analysoi sekä Amalie Skramia että Victoria Benedictssonia aikakautensa moderneina naisina, ja selitti teksteissään erityisesti Victoria Benedictssonin kohtaloa. Marholmin kuten Ola Hanssoninkin ihanne oli kirjailija-tiedemies. Marholm kirjoitti tässä hengessä tutkielman naisen psykologiasta (*Till kvinnans psykologi*, 1897), teoksen, jota hän piti tärkeimpänä työnään. Olosuhteet olivat 1890-luvun puolivälin jälkeen Hanssoneille kuitenkin kovia, ja molempien psyykkiset voimat alkoivat ehtyä. Viimeisessä teoksessaan, vuonna 1900 julkaistussa *Buch der Toten* -kirjassa Marholm kirjoitti jo oudosti, ja 1900-luvun alussa hänen käytöksessään oli selviä vainoharhaisia piirteitä. Vuonna 1905 hän päätyi mielisairaalaan, ja tämä puoli vuotta kestänyt jakso merkitsi käännettä hänen elämässään. Marholm hiljeni kirjoittana eikä julkaissut mitään 13 vuoteen. Sairastuminen katkaisi hänen uransa eikä hän toipunut ennalleen. Hiljaiselon jälkeen Marholm kuoli vuonna 1928, kolme vuotta miehensä jälkeen.

Kaikki kolme tutkimukseni naista pohtivat naiseutta, mitä se oli ja miksi se oli niin tuskallista. He kirjoittivat siitä erilaisia tekstejä, pohtivat sitä omakohtaisesti ja yleisesti. Kaikille psyykkisestä sairastumisesta tuli eletty kokemus, vaikka sairastumisen tapa, intensiteetti ja sairaudentunto olivat kaikilla hyvin erilaisia. Benedictsson kirjoitti paljon omasta elämänsämyksestään päiväkirjaan; hän tunsu itsensä ”monomaaniseksi” eli ”puolihulluksi” ja oli toisinaan kroonisen alakuloinen. Skram kärsi kausittain ja sai sekä ”akuutin manian”, ”mielisairaana” että ”vaihtelevan mielialan” diagnoosit, mutta myös selvisi näistä kriiseistään. Laura Marholm asetui aikansa sairaalloisuuden kriitikoksi ja suhteessa siihen koki itsensä vahvaksi ja terveeksi. Voimien loppuminen tapahtui hitaasti, ja sairaudentunto jäsenyi hänen kohdallaan hyökkäviksi, ulkoa tuleviksi uhiksi. Häntä hoidettiinkin ”paranoiasta”, vainoharhaisuudesta kärsivänä. Eletyn sairauden rinnalla kaikki kolme kirjoittivat ahkerasti. He loivat naiskuvia, avioliittokuvauksia ja yhteiskunta-analyyssejä, jotka asettuvat jaettuun kontekstiin: 1800-luvun lopun kulttuuriin, sen kirjallisuuden, tieteellisten ideoiden, yhteiskuntautopioiden ja kaikista näistä käytyjen kiistojen keskusteluavaruuteen.

HUHTIKUUN TEKSTIT – ALAKULON MUOTOJA FIN DE SIÈCLEN KULTTUURISSA

Huhtikuu oli 1800-luvun lopun naisille henkisesti raskas kuukausi, sillä silloin naisten sisäänottojen määrät ainakin Ruotsin mielisairaaloissa olivat korkeimmillaan.¹⁰ Victoria Benedictsson ilmentää tätä tilastollista seikkaa toteamalla terveydentilas-

---

10 Johannisson 1994, 165.

taan kesällä 1879: ”[t]y jag är alltid sämst i april, maj och juni och kan aldrig vänta min förbättring förrän i högsommaren”.¹¹ Näitä tilastosta ja kirjeestä poimittuja oivalluksia mukaillen olen otsikoinut tutkimukseni. Olen nimennyt tutkimuksessa käyttämäni aineiston huhtikuun teksteiksi, melankoliaa ja alakuloa ilmentäviksi tai kommentoiviksi kirjoituksiksi.

”Huhtikuun tekstit” viittaa yksilön kokemukseen, mielisairaalamiljööseen, mutta myös laajemmalle. Se viittaa kulttuurin pessimistiseen ja levottomaan ilmapiiriin, pessimismin aikakauteen. Huhtikuuhun viitataan tällaisessa laajassa kulttuurisessa merkityksessä esimerkiksi suomalaisen kirjailija L. Onervan romaanissa *Inari* (1913), jossa nimihenkilö on ”huhtikuun lapsi täynnä lakkaamatonta levottomuutta ja puolinaisuutta”. Huhtikuun lapsen ongelma on, että hänellä on menneisyyden naisen hermosto ja sydän ja tulevaisuuden naisen järki ja tahto. Hän elää ristiriidoissa, kärsii sopeutumattomuudesta ja on onneton.¹² ”Huhtikuun lapsiksi” voi mieltää paitsi L. Onervan Inarin, vuosisadan vaihteen ”uuden naisen” suomalaisversion, myös oman tutkimukseni naiset. Inarin tavoin heillä oli älyn ja mielikuvituksen käyttöön ja itsenäiseen asemaan liittyviä monia toiveita ja tavoitteita. Niitä rikkoi ja repi ”perinteisen naisen hermosto”, miehen rakkautta ja kiintymystä, naisellista uhrautumista ja itsensä sivuuttamista janoava puoli. Tämä oli paitsi yksilöiden kokema ristiriita myös aikakauden ongelma, kulttuuriin tiiviisti sisäänrakentunut piirre. Miehen ja naisen suhde oli tämän ristiriidan ydin ja sen vuoksi sitä, kuten rakkauden luonnetta ylipäätään, pohdittiin sekä kirjallisuudessa että tie-teissä. Siveellisyyden ja moraalien olemusta analysoitiin, siitä keskusteltiin ja riideltiin.¹³ Kaikki tutkimukseni kolme kirjailijaa kytkeytyvät tähän kiivaaseen sukupuolten välistä suhdetta koskevaan keskusteluun sekä teksteillään että henkilökohtaisilla elämänratkaisuillaan. Se muodostaa myös heidän alakuloisten tekstiensä keskeisen kontekstin.

1800-luvun viimeisiä vuosikymmeniä, fin de siècleä, luonnehditaan varsin laajasti sekä sisäisten ristiriitojen ajaksi että murroskaudeksi. Se oli murroksellista aikaa niin naisten yhteiskuntahistoriassa, naista koskevan lääketieteen historiassa kuin naisten kirjoittamisen historiassa.¹⁴ 1800-luvun lopulla naisille avautui uusia mahdollisuuksia itsensä kehittämiseen työn ja opiskelun kautta, mutta samaan aikaan lääketiede varoitti, että noiden mahdollisuuksien hyödyntäminen johtaisi sairastumiseen, lapsettomuuteen ja viime kädessä rodun häviöön. Kuten kirjallisuudentutkija Elaine Showalter toteaa, naisten kunnianhimo näillä uusilla, miehiseksi määrittäneillä alueilla yhdistettiin suoraan hermosairauksien – anorexia nervosa, hysteria ja neurastenia – epidemiaan.¹⁵ Tilanne oli naisten kannalta väistämättä ristiriitainen, sillä kulttuurinen tilanne sekä rohkaisi heitä toimimaan – muun muas-

11 [Victoria Benedictsson Margareta Ekströmille 12.6.1879] SuBoA, 94. Ks myös Bök 1950, 112. Suomalaisessa masennuskyselyssä vuonna 2002 tuli esiin samankaltainen masentuneen vaikeus kohdata kevättä ja kesää. Hänninen & Timonen 2004, 201.

12 Onerva 1913, 6.
Ks. myös Karttunen 1989, 300.

13 Esim. Scott-Jones 1982, 203.

14 Heggestad 1991, 9; Heggestad 1998, 508; Wikander 1994, 7–17; Rojola 1999a, 108; Lappalainen 1999a, 13–15; Caine & Sluga 2000, 117–119.

15 Showalter 1987, 121.

sa kirjoittamaan – mutta samalla varoitti, että tässä toiminnassa piili kohtalokkaita riskejä. Kun tutkimukseni naissukupolvi syntyi 1800-luvun puolivälissä, monet ovet olivat vielä heiltä suljettuja. Heillä ei ollut äänioikeutta, pääsyä korkeisiin virkoihin tai yliopistoihin. 1800-luvun loppuun ja 1900-luvun alkuun sijoittuva jakso merkitsi kuitenkin murroskautta. Teollistuminen ja kaupungistuminen muuttivat yhteiskunnan toimintatapoja ja naiskysymystä, köyhyyttä, siveyttä ja kansallisuutta oli ratkottava uusin keinoin. Joidenkin naisten horisontti laajeni tässä tilanteessa, jossa syntyi uusia mahdollisuuksia koulutukseen, työhön, luomiseen ja yksilöllistymiseen. Aikakausi tarjosi uusia mahdollisuuksia, mutta oli murroskautena myös eräänlaisessa identiteettikriisissä. Uudistukset herättivät uutta toivoa, mutta kohtasivat myös vastustusta, pyrkimyksiä pysyä vanhassa.¹⁶

1800-luvun lopun naiskirjailijat kuvasivat usein aikansa naista juuri tällaisessa ristiriitojen ja murroksellisten voimien kentässä. 1880- ja 1890-luvulla, jolloin Benedictsson, Skram ja Marholm julkaisivat tekstejään, he eivät olleet enää poikkeuksia. Naiset osallistuivat niin Ruotsissa kuin Suomessakin uuden proosamuodon, romaanin, luomiseen 1840-luvulta alkaen.¹⁷ Norjassa kuten muuallakin heillä oli keskeinen rooli yhteiskunnallisten epäkohtien paljastajina. Vuosina 1879–1889 yhteensä 148 ruotsiksi kirjoittavaa naiskirjailijaa debytoi Ruotsissa ja Suomessa, ja vuosina 1871–1891 debytoi noin 70 naiskirjailijaa Tanskassa. Suurin osa heistä kirjoitti kritiikkejä ja artikkeleita, mutta paljon julkaistiin myös romaaneja, näytelmiä ja kirjamuotoisia kertomuskokoelmia.¹⁸ Myös Saksassa, jonne Laura Marholm 1890-luvulla siirtyi, naisten kirjoittamisen historialla oli jo taivalta takanaan.¹⁹ Vuonna 1900 maassa toimi yli 5000 kirjoittavaa naista ja kaksi naiskirjailijoiden yhdistystä.²⁰ Naisten kirjoittaminen oli ilmiö, joka näkyi ja tuntui, mutta jota ei kuitenkaan vielä varauksetta hyväksytty. Kuten Anna Richards kirjoittaa, oli jokaista feministisesti kirjoittavaa naista kohti vähintään yksi filosofi, psykologi tai lääkäri, joka korosti sukupuolten ”luonnollisia” eroja ja naisen periaatteellista sopimattomuutta työskentelyyn kodin piirin ulkopuolella.²¹ Kirjallisuus oli siten sukupuolitunut kenttä, joka merkitsi naisille erilaisia rajoitteita ja määrityksiä kuin miehille.

1870- ja 1880-luvuilla modernin murrokseen, ”det moderna genombrottet”-ilmiöön²² kytkeytyvät kirjailijat kuvasivat elämänratkaisujaan pohtivaa ja itsenäi-

16 Andersson et. al. 2002,; myös Leskelä 1998, 34–36; Wikander 1999, 62–67; Rojola 1999a, 108; Hellesund & Okkenhaug 2003, 8–9; Hirdman 2004, 25; 25–31; Leffler 2005, 6–7.

17 Grönstrand 2005, 25–26.

18 Dahlerup 1984, 12; Hjordt-Vetlesen & Mortensen 1998, 355; Nordin Hennel & Sjöblad 1998, 495; Ulvros 2001, 71.

Eva Heggstadin mukaan 1880-luvulla Ruotsissa aikuisten kaunokirjallisuutta kirjoitti 58 naiskirjailijaa. He julkaisivat yhteensä 172 teosta, naispuolisia debytoijia oli 1880-luvun Ruotsissa 30. Heggstad 1991, 30.

19 Susan Brantly sijoittaa Marholmin mieluiten saksalaisen naiskirjallisuuden traditioon. Brantly 1991, 5.

20 Richards 2004, 7. Kirjallisuus naisistui Englannissa ja Yhdysvalloissa 1870- ja 1880-luvuilla. Kolme neljäsosa amerikkalaisista romaaneista oli tuolloin naisten kirjoittamia. Amerikassa myös aikakauslehdistö (kuukausittain ilmestyvä) naisistui. Showalter 1990, 76–77.

21 Richards 2004, 7–8.

22 ”det moderna genombrottet” -termi on Pohjoismaisen kirjallisuuden historiassa vakiintunut yleisnimeksi, joka liittyy yhteiskunnan ja taiteen muutoksiin 1880-luvulla ja sen molemmin puolin. Ks. Dahlerup 1984, 61; Vaittinen 1988, 3–16; Hjordt-Vetlesen 1998a, 330–331; Forssell

syöttään etsivää naistyyppiä, ja tämä pohdinta jatkui ”uuden naisen” hahmossa 1890-luvulla. Kuvaus monipuolistui ja muuttui naisen sisäistä minää tarkemmin eritteleväksi. Monia ”modernin murroksen” ja fin de sièclen naisten tekstejä leimasi kuitenkin paitsi naisen tien etsiminen myös puolinaisuuden ja keskeneräisyyden tuntemukset. Useissa sekä kirjallisissa hahmoissa että todellisissa naisissa tämä ristiriidan ja mahdottoman tilanteen kokemus aiheutti alakuloa. Tämä on näyttänyt niin hallitsevalta 1800-luvun lopun naisten teksteissä, että pohjoismaisessa naiskirjallisuuden historiassa ajanjaksoa on alettu kutsua kärsivän ja onnettoman, synkän ja pessimistisen tekstin ajanjaksoksi. Tanskalainen kirjallisuudentutkija Elisabeth Møller Jensen kirjoittaa, että 1800-luvun loppua lähestyttäessä naiskirjallisuus on niin synkkää ja masentunutta, että naisen itsemurha näyttää sen johdonmukaiselta päätökseltä. Tämä ei Møller Jensenin mukaan koskenut vain romaaneja vaan myös muutaman läpimurtoisuuden naiskirjailijan omaa elämää.²³ Pessimististen naistekstien aikakausi on tuottanut tutkimukseni aineiston, mutta synkkyys ei ole sen koko kuva, vaan pessimismin alhosta nousee myös valon ja aurinkon säteitä, vaihtoehtojen pohdintaa ja tulevaisuuden utopioita.

Tutkimukseni ajanjaksoon, fin de sièclen²⁴, kuuluvat realismi ja naturalismi kirjallisina genreinä, symbolismin ja dekadenssin virtaukset ja degeneraatiosta käyty keskustelu. Nämä kirjalliset tyylisuunnat on usein nähty toisiaan seuraavina vaiheina (realismi-naturalismi-dekadenssi), mutta niissä oli myös samanaikaisuutta.²⁵ Esimerkiksi Victoria Benedictsson seurasi inhoten dekadenssin, rappion ja sairaan kuvaamisen leviämistä ympärillään. Hänen identiteettinsä realistina oli sukua naturalismille, mutta oli sitä ihanteellisempaa. Ihanteellisuus rakoili, ja viimeisissä teksteissä, joissa myös hän kuvasi sairasta, heikkoa ja rapautuvaa, hän selvästi läheni dekadenssin nimeen vannoneita aikalaisiaan. Nämä aikalaistenkin ahkerasti viljelemät termit lomittuivat toisiinsa ja rakentuivat suhteessa toinen toisiinsa. Ne olivat osa sitä kulttuurista käsitteistöä, kirjallisuudesta ja kulttuurista käytyä keskustelua, jossa tutkimukseni naiset etsivät kirjailijan paikkaansa ja tilaa teksteilleen.

Dekadenssin eräänlainen sisarkäsite oli degeneraatio, jonka huomioiminen osana tutkimuksen aikakautta ja erityisesti sen varjoisempaa puolta, on tärkeää. William Greensladden mukaan degeneraatiosta tuli kaiken selittävä myytti 1880-luvun ja toisen maailmansodan välisenä aikana. Koulutetut ja lääketieteen, biologian ja psykiatrian tieteenaloihin perehtyneet ihmiset olivat taipuvaisia näkemään degeneraatiota kaikkialla ympärillään. He ajattelivat, että vajavaisuus, mielenvikaisuus ja rikollisuus, jopa homoseksuaalisuus ja hermostuneisuus, olivat oireita ihmisrodun heikkenemisestä. Oireet kertoivat ankaraa viestiä perinnöllisen vaikutuksen vääjäämättömästä mekanismista. Vuosisadan alun Suomessa L. Onerva ilmaisi kansallisuuden, rodun ja sukupuolen tyypillisiä kytköksiä todeten, että suomalaiset menettäisivät ryhtinsä, jos he sekoittuisivat venäläisiin: ”Tuo ristisiitos ei ole sitäpaitsi

1999, 456; Lappalainen 2000, 27; Pedersen 2002, 7, 21–23; Leffler 2005, 5.

23 Møller Jensen 1998, 10; vrt. Makkonen 1996, 85.

24 Termi yleistyi 1880-luvulla. *Fin de siècle* -niminen lehti alkoi ilmestyä Ranskassa vuonna 1890 ja yleensä termillä viitattiin vuosisadan lopun huonoihin ennusmerkkeihin, kulttuurin eteneemiseen kohti rappeutumista. Salmi 2002b, 156.

25 Karkama 1998, erit. 74–75; Lappalainen 2000, 14–20, 32–35; myös Makkonen 1996, 101. Modernismista virtauksina ja hitaana muutoksena ks. Rojola 1999c, 189.

rotuhygienian kannalta ollenkaan edullinen. Se vie degeneratsiooniin, suvun rappeutumiseen. /---/ Sikiöistä tulee velttoja, nautinnonhimoisia, petollisia, passivisia, ryhdittömiä olentoja, juurettomia raukkoja; effimineerattu rotu siitä tulee.²⁶

Greensladden mukaan kulttuurin nopeat muutokset hämmensivät 1800-luvun lopun ihmisiä ja degeneraatio kelpasi selitykseksi useimpiin ongelmiin. Perinnöllisyys tuntui selittävän kaiken, mikä oli kätkössä tai mitä ei kyetty muulla tavoin selittämään. Degeneraatiosta, perinnöllisesti rappeutuvasta ja alenevasta yksilöstä, perheestä, suvusta tai ihmisrodusta tuli myytti, ”kulttuurin pimeä puoli”. Järjetön ja häiritsevä jäsenyi kulttuurin ”toiseksi”, pelon ja hämmennyksen aiheeksi. Degeneraatiotieteen muodosti välttämättömän kääntöpuolen kulttuurissa vallitsevalle kurille, järjestykselle ja kontrollille.²⁷

Puhe rappiosta kulki usein käsi kädessä hermostumista koskevan puheen kanssa. Väsymys ja hermostuneisuus olivat paitsi yksilöiden ongelma myös kokonaisten kansakuntien terveyttä koskeva huoli.²⁸ Vuosisadan vaihdetta on Suomessa kutsuttu ”hermostumisen aikakaudeksi” ja vastaavasti Saksassa ”Das Zeitalter der Nervosität”. Tämä ei ole pelkkä jälkikäteen tehty nimitys, vaan jo aikalaiset pitivät omaa aikaansa erityisen hermoja raastavana. Tanskalainen psykiatri Knud Pontoppidan julkaisi vuonna 1886 teoksen neurasteniasta otsikoiden teoksensa ”Neurasthenien, vor tids nervøset”. Hän kirjoitti siinä hermostuneisuudesta yhtenä modernin ajan suurimmista vitsauksista ja totesi, että hermostuneisuus ei näkynyt vain mielisairauksien ja itsemurhien kasvuna, vaan painoi leimansa koko aikakauteen. Aikakausi oli täynnä tuskaa ja pessimismia.²⁹ Pontoppidan muistutti, että hänen huomionsa perustuivat lääketieteelliseen käsittely- ja havainnointitapaan ja että hänen pyrkimyksensä oli tietty neutraalius. Sävy oli kuitenkin pessimistinen; Pontoppidan ymmärsi hermosairaudet paljolti kulttuurin rappion ja degeneraation, hermoja jäytävän ja heikentävän modernin elämänmuodon seuraukseksi.³⁰ Tuskaisuus ja hermostuneisuus yhdistyivät vielä tietoisuuteen siitä, että elettiin kohtalonomaisesti ”loppua”, fin de siècleä. Tarkastelen kolmea naiskirjailijaa, Victoria Benedictssonia, Amalie Skramia ja Laura Marholmia sekä heidän huhtikuisia tekstejään tässä vuosisadan lopun kontekstissa. Pessimismi ja tieteellinen maailmankuva kuuluvat siihen, mutta myös kiivaat keskustelut. Erityisen keskeiseksi työssäni nousee keskustelu, jota käytiin siveellisyydestä, naiseudesta ja miehen ja naisen välisestä suhteesta.

Siveellisyyden käsite ulottui laajalle, ja sen merkitykset 1800-luvun lopun kontekstissa aukeavat nykytodellisuudelle huonosti. Kysymys oli keskustelusta, joka koski laajasti sekä moraalialia, seksuaalisuutta, terveyttä, sukupuolten roolia että yhteiskuntaa. Keskustelua voi luonnehtia moraalien ja moderniteetin kohtaamiseksi-

26 Onerva: *Yksinäisiä*, 1917. Sit. Rojola 1999c, 169.

27 Greenslade 1994, 15–17; Rojola 1999c, 165–173; myös Hapuli 1989, 35–36; Showalter 1990, 4.

28 Ollila 1998, 203. Uimonen 1999, Radkau 2000. Jo tutkimusten otsikot *Hermostumisen aikakausi* ja *Das Zeitalter der Nervosität* viittaavat tähän. Myös Pietikäinen 2005c, 98–99.

29 Pontoppidan 1886, 3.

30 Pontoppidan 1886, 3. Amerikkalainen Georg M. Beard, joka esitteli neurastenian erillisenä sairautena vuonna 1869, piti sitä modernin elämänmuodon sairautena, ja samoin ajatteli neurastenian tärkein tuntija Saksassa, Wilhelm Erb. Pontoppidan näyttää olleen Beardille uskollinen ja ehkä myös saksalaisvaikutteinen neurastenian luonnetta koskevassa ajattelussaan. Gijswijt-Hofstra 2001, 1; Roelcke 2001, 182–183.

si, keskusteluksi, jossa sukupuolen ja modernisoitumisprosessin monimutkainen vuorovaikutus nousi pintaan.³¹

Siveellisyyttä koskevaa keskustelua käytiin paljon kirjallisessa julkisuudessa, jolloin siihen osallistuivat sekä kirjailijat että kirjallisuuden lukijat. Norjalainen Bjørnstjerne Bjørnson (1832–1910) heräsi aiheeseen 1870-luvun lopulla ja kirjotti siitä kirjeessään Amalie Skramille ”aikamme syvimpänä ongelmana”.³² Myöhemmin hän muodosti oman ja tanskalainen Georg Brandes oman leirinsä tässä kysymyksessä. Keskustelun symboliksi nostettiin Bjørnsonin näytelmä *En handske* (1883), ja ”puhtauden” puolustamista kutsuttiin sen mukaan ”hansikasmoraaliksi”. Näytelmä kuvaa perhettä, jonka tytär Svava on kihlautunut ja menossa naimisiin. Hän uskoo, että hänen kihlattunsa Alf on ”ren”. Kun isä kysyy, mitä Svava tarkoittaa puhtaalla ja samalla ihmettelee, ymmärtääkö tytär sen tarkoittavan samaa miesten ja naisten kohdalla, Svava hermostuu. Keskustelun päätteeksi hän toteaa äidille: ”Nu har jag sett så många af mina väninnor sluta sig intill ’sitt hjärtas prins’ och vakna i famnen på ett djur. – Det vill jag inte vara med om!”³³ Mutta juuri tähän samaan aikaan sa tyttöjen kohtaloon Svava ajautuu, sillä Alf ei ole sillä tavoin ”puhdas” ja seksuaalisesti kokematon kuin Svava on uskonut.³⁴ Näytelmä loppuu kohtaukseen, jossa Svava heittää hansikkaan sulhasensa silmille ja poistuu. Loppu jää avoimeksi, vaikka vanhemmat olettavatkin, että Svava taipuu ja palaa ja että häät saadaan aikaan. Bjørnson ymmärsi näytelmässään myös isän ja sulhasen puolta, mutta näytelmää luettiin Svavan näkökulmasta ja tulkittiin ”puhtauden” puolustuspuheeksi. Brandes asettui ivaamaan Bjørnsonin korkeaa moraalia ja puolusti kaikkien, myös naisten vapautta seksuaalisiin kokemuksiin – avioliitossa ja avioliiton ulkopuolella. Vapautta rakkautta yhtä hyvin kuin pidättyvyyden ihannetta puolustettiin ja vastustettiin yhtä kiivaasti. Niistä esitelmöitiin ja kirjoitettiin. Keskustelu koski ensin modernia kirjallisuutta, mutta laajeni koskemaan koko yhteiskuntaa. Pelkistetyimmillään kiisteltiin seksuaalimoraalista, siitä, kuuluuko seksuaalisuus vain avioliittoon. Tällöin kiistan ytimessä oli kaksinaismoraali, ajatus, että naisilla ja miehillä oli erilaiset seksuaalisuutta säätelevät normit. Kaksinaismoraalin puolestapuhujat löysivät perusteensa miehen ja naisen ”luonnollisista” olemuksellisista eroista. He ajattelivat, että miesten seksuaalivietti oli voimakkaampi ja siksi pidättyvyys oli heille jopa terveydellisesti tuhoisaa. Toisille pidättyvyys oli arvokas hyve, ja tämän ajatussuunnan mukaan sekä miehen että naisen seksuaalisuus kuului vain lailliseen avioliittoon. Esimerkiksi Inger Hammar on kuitenkin osoittanut, miten moninaisista aineksista siveellisyykeskustelu koostui. Hän toteaa, että naisasianaiset, jotka usein valitsivat pidättyvyyttä korostavan kannan, löysivät perusteet ajattelulleen emansipaatiosta. Heille tärkeää oli naisten pääsy osalliseksi sivistyksestä ja koulutuksesta, ja he pyr-

31 Andersson & co, 2002, 25–26.

Siveellisyykeskustelusta ks. Bredsdorff 1973; Rajainen 1973; Hammar 1999, 44–45; Tuohela 1999, 227–229; Österberg 2002, 106–109; Carlsson Wetterberg 2002, 168–170, 178; Hammar 2003, Ulvros 2003, 48–50; Jansdotter 2004, 50–51, 250–261.

Vastaavasta keskustelusta Britanniassa ja seksuaalisuuden tieteellistamisestä 1880-luvulla ks. Walkowitz 1994, 135–169; Kennedy 2004, 260.

32 Bjørnson [1879] 1994, 63.

33 Bjørnson: *En Handske* 1887, 19.

34 Ks myös Iversen 1998, 438–440.

kivät naisten yhdenvertaisuuteen näissä kysymyksissä. Vastassaan heillä oli luterilaiseen oikeaoppisuuteen pohjaava moraalitieteellinen, jossa naisen kutsumus oli toimia äitinä, vaimona ja perheenemäntänä. Tähän naiskuvaan ei kuulunut kouluttautuminen, ja tämän vanhoillisen kannan murtaminen oli naisasialle ensisijaisempaa kuin kysymys seksuaalisuudesta. Seksuaalisuuden puolustaminen oli tässä kontekstissa hankalaa myös siksi, että vallitsevassa teologisessa ajattelussa nainen oli edelleen viettelijätär, syntiin houkuttelija ja siten pelkistetyt ruumiillinen. Osa naisasianaisista pyrki osoittamaan, että nainen oli älyllinen ja sivistymään kykenevä siinä missä mieskin, ja tällöin naisen seksuaalisuuden korostus toimi heidän päämääräänsä vastaan.³⁵

Vapaan rakkauden ajatus, joka asettui vastustamaan hyveen ja pidättyvyyden puolestapuhujia, lähti kokonaan toisista lähtökohdista. Sen liberaalit kannattajat ajattelivat, että rakkaus valitsee kohteensa vapaasti, ja seksuaalisuus on oikeammassa yhteydessään joko terveenä viettitoimintana tai rakastuneiden välisenä yhteytenä. Vapaan rakkauden kannattajille avioliitto oli yksi yhteiskunnan vanhoista instituutioista, jossa ei ollut mitään siveellistä sinänsä, päinvastoin. Avioliitto ilman rakkautta oli heidän mukaansa ”moraaliton ja siveetön”, joidenkin mukaan suoraan laillista prostituutiota.³⁶

Keskusteluun siveellisyydestä osallistuivat lääkärit ja lehtimiehet, naisasianaiset ja filantroopit, vankilapapit ja poliitikot, ja keskustelua jatkettiin luentosalien ja lehtitekstien ulkopuolella erilaisissa seurueissa. Toisille siveellisyys jäsenyi kysymykseksi moraalista, oikeasta ja väärästä, toisille se oli prostituutiota ja köyhyyttä koskeva ongelma, osalle terveydellinen huoli sukupuolitaudeista.³⁷ Kuten Eva Österberg toteaa, moninaisuudestaan huolimatta 1800-luvun lopulla siveellisyys muodossa tai toisessa nousi johtavaksi keskusteluteemaksi ja sai moraalisen paniikin piirteitä.³⁸

Naiskirjailijat osallistuivat keskusteluun, osa vilkkaasti, osa peitellymmin. Romaanit käsitelivät avioliittoa, kaksinaismoraalia ja prostituutiota. Moni tunnetuista naiskirjailijoista kirjoitti artikkeleita lehtiin, myös vuonna 1886 perustettuun radikaaliin naisasialehteen *Framåt*, joka ilmestyi Göteborgissa. Amalie Skram kirjoitti siihen avioliittoa käsittelevän jatkokertomuksen [Et ægteskab] ja Victoria Benedictsson artikkelin, jossa hän vaati, että syfiliksestä oli voitava puhua sen oikealla nimellä.³⁹ *Framåt* oli radikaali, kun sen sijaan Fredrika Bremer -yhdistyksen lehti *Dagny* edusti maltillisempaa linjaa. Myös Suomessa vallitsi samantapainen vastakkainasettelu Naisasialiike Unionin, sen *Nutid*-lehden, ja Suomen Naisyhdistyksen välillä, ja linjaerot osoittavat, että naisasian edistäjiksikin itsensä ymmärtävät nai-

35 Hammar 1999, 43–44; myös Hjordt-Vetlesen 1998a, 335–337; Iversen 1998, 438–449; Hammar 2003, erit. 34–39.

36 Ajatuksen esitti Max Nordau (1849–1923) teoksessaan *Die conventionellen Lügen der Kulturmenscheit* (1883). Sen käännöstä *Konventionella Nutidslögner* (1884) luettiin Pohjoismaissa aherasti.

37 Jansdotter 2002, 32. Ks myös Rajainen 1973, 66–103. (pns)

38 Österberg 2002, 110.

39 Benedictsson kirjoitti *Framåtissa* julkaistua Gerda von Mickwitzin *Messling* -novellia puolustavan artikkelin. *Messling* kuvaa naista, joka on sairas; hän on saanut aviomieheltään syfiliksen, mutta siitä puhutaan kaikille tuharokkona (mässling) *Framåt* 11/1886; Ney 1993, 10. *Framåt* ilmestyi vain kaksi vuotta. Se oli muutamien vaikutusvaltaisten lukijoiden mielestä siveetön. Lehti ajautui julkaisuvaikeuksiin ja jouduttiin lopettamaan. Ney 1993, 9. Myös Lappalainen 2000, 185.

set olivat keskenään erimielisiä monissa kohdin. Erityisesti naisen seksuaalisuutta koskeissa kysymyksissä ei päästy yhteisymmärrykseen. Vapaan rakkauden ajatukseen myönteisesti suhtautunut *Nutidin* päätoimittaja Annie Furuhjelm esimerkiksi esitteli Ellen Keytä suomalaisille lukijoille todeten surullisena naisliikkeen erimielisyyden. Hän kirjoitti, että ”Keyn ihmiskunnalle julistama sanoma elämäntäyteläisyyden (lifsfullhet) onnesta on meidän aikanamme melkein rikos, koska virallisen moraalin mukaan hyveen tie kulkee kieltämyksen okaita pitkin”.⁴⁰ Naisyhdistyksen vastakkaisen kannan ilmaisi Aleksandra Gripenberg, joka kirjoitti selväsanaisesti vapaan rakkauden oppia vastaan. Hän kirjoitti:

”[V]apaamieliset” naisasian ystävät sitä vastoin tahtoivat poistaa avioliiton ja asettaa sen sijaan ”vapaan rakkauden”. Usein tämä pyrkimys kätketään kauniitten sanojen kukkaverhoon, puhutaan siitä, miten vapaa rakkaus on ihanteellinen päämäärä /---/ Toiset taas peittelemättömällä rivoudella vaativat naiselle vapautta viettiensä tyydyttämiseen, koska miehelläkin on se vapaus. Naiset ovat muka marttyyreja, verrattavia naaraseläimeen, joka vaikeroiden riehuu ja harhailee metsässä etsien koirasta.⁴¹

Gripenbergille ei kelvannut sen paremmin ihanteellisuus, vapaus kuin tasa-arvoon perusteeksi ”vapaalle viettien tyydyttämiseksi”. Kiista ei ratkennut pitkään aikaan, vaan leimasi yhteiskunnallista keskustelua useita vuosikymmeniä.⁴²

Esimerkiksi Benedictsson eli siveellisyykeskustelua myös aivan tavallisessa arjessaan muodostaen kantaansa naisvihaajana pidettyyn August Strindbergiin, vastustaen ystävänsä Axel Lundegårdin dekadenttia vapaamielisyyttä ja yrittäen sopeutua ihailemansa Georg Brandesin vapaan rakkauden oppiin. Amalie Skram keskusteli siveellisyydestä Bjørstjerne Bjørnsonin kanssa kirjeitse, mutta väitteli siitä myöhemmin myös aviomiensä kanssa koskien pariskunnan omaa avioliittoa. Mikään selkeä leiri suhteessa siveellisyyteen ei sopinut sen paremmin Benedictssonille, Amalie Skramille kuin Laura Marholmillekaan, vaan heidän suhteensa näihin kysymyksiin oli monisyinen. Siveellisyydestä käyty keskustelu oli julkisuudessa joskus yksioikoista, mutta julkisuuden pinnan alla ja eletyn elämän yhteydessä monimutkaista. Tavoitteeni on tutkimuksen edetessä valottaa edelleen tätä moninaista kontekstia, siveellisyyteen liittyneitä moraalisia, sosiaalisia ja yksilöllisiä kysymyksiä. Pyrkimyksenäni on nähdä ne eri muunnelmat, joita tutkimukseni kolme naista näissä kysymyksissä muodostivat, ja asettaa kukin juuri niihin keskustelun kipupisteisiin, jotka ovat heidän eletyn ja kirjoitetun melankoliansa ymmärtämisen kannalta olennaisia.

KOETTU JA KIRJOITETTU MELANKOLIA

Tutkimukseni käsittelee naisten koettua ja kirjoitettua melankoliaa. Kysyn, mitä oli naisten melankolia 1800-luvun lopulla ja miten siitä kirjoitettiin. Miksi kolme tun-

40 Annie Furuhjelm lehdessä *Nutid* 1904, 12. Sit. Rajainen 1973, 78.

41 Aleksandra Gripenberg lehdessä *Koti ja Yhteiskunta* 1906. Sit. Rajainen 1973, 79.

42 Ks. myös Melkas 2006, 31, 171–173.

nettua aikansa naiskirjailijaa kirjoitti siitä ja mitä he siitä sanoivat? Mitä samaa ja mitä eroja oli heidän tavoissaan käsitellä melankoliaa? Minne, mihin tuntemisen tapoihin ja diskursseihin heidän tekstinsä ja ajattelunsa kiinnittyvät? Kolmen hyvin erilaisen kirjailijan valitseminen mahdollistaa moninaisen käsittelyn, monisyyden kuvan melankolian kokemuksesta ja kirjallisesta käsittelystä.

Victoria Benedictssonin valitseminen tutkimuskohteeksi oli luontevaa, sillä hänen päiväkirjansa on poikkeuksellinen dokumentti, sellainen tarkka ja seikkaperäinen oman elämänväsymyksen erittely, jota on vaikea löytää muualta. Sen avulla on mahdollista seurata, miten kirjoittaminen konkreettisesti arjessa tapahtui ja miten melankolisuus kirjoituksen välityksellä sai merkityksensä. Kirjoittamisessa se jäsenäsi, ja kirjoittaminen loi myös etäisyyttä melankoliseen tuskaan ja tukalaksi koettuun tilanteeseen.⁴³

Amalie Skram valikoitui joukkoon poikkeuksellisen, ensimmäisenä julkisesti mielisairaalakokemuksistaan kirjoittaneena pohjoismaisena kirjailijana. Hän ei kirjoittanut sairaudestaan ollessaan hoidettavana, sillä se oli kiellettyä. Mutta hän kirjoitti kokemuksistaan pian hoidon jälkeen ollessaan vielä toipilas. Kirjoittaminen auttoi myös häntä etääntymään tilanteesta. Samalla hän julkisesti kirjoittaessaan asettui keskustelemaan siitä, mitä mielisairaus on.

Laura Marholm tunsikin sekä Benedictssonin että Skramin ja kirjoitti heistä. Hän oli varhainen naisen psykologinen kuvaaja, jota erityisesti Victoria Benedictssonin kohtalo askarrutti. Hänen kohdallaan melankoliasta kirjoittaminen tarkoitti ennen muuta toisen, ei oman, depressiivisen ja itsetuhoisen mielen ja käyttäytyminen pohtimista. Kun hän itse sairastui, sairaudentunto ilmeni omaelämäkerrallisissa tekstissään aikaan ja paikkaan sijoitettuna ja ulkoisiin syihin kytkettynä. Hän kuitenkin älyllisesti ja nimesi omaa uupumustaan heikosti; hän ei kirjoittanut vuolasta itseanalyysiä päiväkirjasta puhumattakaan. Mutta myös se on kiinnostavaa: miksi sairauden analytiikka ei näe sairastumisen merkkejä itsessään? Marholmin valintaa kolmanneksi tapaustutkimuksen kohteeksi motivoi myös se, että hänen kirjoittajan strategiansa olivat toisenlaisia kuin esimerkiksi Skramin. Hän oli ennen muuta esseisti, novellisti ja näytelmäkirjailija. Hän karttoi romaanimuotoa ja sen sijaan hyödynsi marginaalisempia kirjoittamisen muotoja: esseitä ja tutkielmia. Hän valottaa sitä moninaisuutta, joka koko tutkimani ilmiöön liittyy.

Lähtökohtani on korostaa melankolian moninaisuutta, mutta myös sen kulttuurista jäsenyyttä. Ymmärrän sen kokemuksena ja koetun ilmauksena, joka on jatkuvassa dialogissa ympäröivään kulttuuriin ja saa jäsenyvälineitä siitä. Se ei toista diskursiivista, kulttuurista, vaan sitä hyödyntämällä samalla tarjoaa kulttuuriin yhden uuden variaation, uuden jäsenyyden. Se tapahtuu eletyn, luetun ja kirjoitetun dialogisessa kehässä. Selvännän seuraavassa näitä koetun ja kirjoitetun käsitteitä sekä niiden suhdetta kulttuuriin ja yksilöön. Sitä ennen selvännän kuitenkin tutkimukseni avainkäsitteen, melankolian merkitystä.

---

43 Paul Ricoeur on todennut, että kirjoittamisella on vapaus luoda etäisyyttä tilanteista. Ricoeur Hapulin 2005, 318 mukaan.

MELANKOLIA

Tarkoitan melankolialla suruja, pelkoja ja väsymystä sisältänyttä alakuloisuutta, joka useimmiten tulkittiin sairaalloiseksi. Toisinaan se oli yksilön syvästi henkilökohtainen tuntemus, toisinaan koko vallitsevan aikakauden piirre. Melankolia oli tutkimusjaksoni ajan 1870-luvulta vuosisadan loppuun lääketieteen diskurssissa psykiatrinen tautinimike, mutta sen käyttö ei rajoittunut suinkaan tähän. Sitä käyttivät sekä psykiatrit että maallikot; sitä jäsensivät sekä tiede että taide.

Olen valinnut tutkimukseeni termin melankolia, vaikka voisin puhua, masennuksesta tai depressiosta, hermostumisesta tai hysteriastakin. Termillä pyrin kuvaamaan kokonaisuudessaan sitä ilmiötä, jota tutkin: depressiivisyyden eri muotoja ja siihen liittyviä erilaisia puhetapoja 1800-luvun lopun kulttuurissa. Laajana ja joustavana kattokäsitteenä melankolia istuu suomenkieliseen yhteyteen paremmin kuin depressio ja masennus, koska melankolia on aikalaiskäsite eikä sillä ole samaa ammattikielen luonnetta kuin depressiolla (ja masennuksellakin)⁴⁴. Melankolian rinnalla käytän sanoja hermoromahdus, alakulo, väsymys, raskasmielisyys ja käytän toisinaan myös ilmaisuja masentuneisuus ja masennus. Ne kaikki kuvaavat sitä uupunutta, näköalatonta ja monia fyysisiäkin oireita sisältänyttä olotilaa, josta melankolian eri puhetavoissa oli kyse.

Melankolian käsite ei ole yksiselitteinen, sillä se viittaa sekä tunnepuheeseen että sairauteen. Kuten Julia Kristeva on todennut, melankolia on moninainen jo sairautenakin. Depressiivinen oireyhtymä jo sinänsä sisältää laajan valikoiman taudinkuvia. Sen lisäksi on laaja kirjo kirjoitettua melankoliaa, lievää surumielisyyttä. Kristeva muistuttaa asteikon laajuudesta toteamalla, että kirjoitetulla melankolialla on vain vähän yhteistä sen laitostuneen tylsyyden kanssa, jolla on sama nimi.⁴⁵ Tätä eroa voi käsitellä myös kirjallisuudentutkija Pirjo Lyytikäisen tavoin puhumalla kulttuurisesta ja patologisesta melankoliasta, kulttuurisesta melankoliapuheesta ja lääketieteen diskurssin melankoliasta.⁴⁶ Omassakin tutkimuksessani melankolia on moninainen käsite, toisaalta se on arkipuheen, toisaalta lääketieteen termi. Toisinaan se on oma erillinen tautinsa, toisinaan hämärärajainen hermostumiseen, hysteriaan ja heikkohermoisuuteen sekoittuva nimitys ei-toivotulle mielialalle ja elämänasenteelle. Melankolialla on tutkimuksessani monia konteksteja ja sen merkitys kytkeytyy aina osaksi niitä. Melankolian moninaisuus avautuu siis konkreettista historiallisista tilanteista käsin, enkä määrittele sille etukäteen tiettyä muuttumatonta sisältöä. Tutkimuksen tavoite on löytää melankolisuuteen liittyvät monet, 1800-luvun lopun tilanteessa käytetyt puhetaivat. Määritän sille kuitenkin joitakin piirteitä, joiden perusteella olen sen teksteistä tunnistanut.

Melankolian piirteet olen hahmottanut sen pitkästä historiasta. Melankolialla on paitsi laaja käsitteellinen kattavuus, myös hyvin pitkä historia. Melankolia ter-

44 Termi tulee latinasta *de premere* ja *deprimere*, suom. painaa alas. Depressio alkoi yleisesti esiintyä melankoliaa koskevassa lääketieteellisessä puheessa 1700-luvulla ja yleistyi edelleen 1800-luvulla. Melankolia säilyi diagnoosina ja sairausluokituksessa kuitenkin pitkään, ja tapa korvata *melankolia depressiolla* vahvistui varsinaisesti vasta 1900-luvun psykiatriassa. Jackson 1986, 6.

45 Kristeva 1998, 20–21; Jokinen 1997, 138.

46 Lyytikäinen 1997, 78.

miä⁴⁷ on käytetty yli kaksi vuosituhatta ja sillä on viitattu sekä (mieli)sairauteen tai oireisiin, jotka voivat johtaa sairauteen että tukalaan ja hankalaan oloon, joka kuitenkin on tilapäistä. Melankolialla on viitattu myös persoonallisuuden piirteeseen tai temperamenttiin. Kun melankoliasta on puhuttu tunteena, on se sisältänyt epätavallisen paljon surumielistä alakuloisuutta, mutta ei kuitenkaan ole merkinnyt sairautta. Se on ollut lähellä sitä tunteiden kirjoa, joka koskettaa jokaista. Ensimmäisen laajan englanninkielisen melankolian historian kirjoittanut Stanley W. Jackson toteaa, että melankolia on koko historiansa aikana viitannut sekä mielen sairauteen että ollut yleisemmässä käytössä viitaten ”hassuun ja hermostuneeseen” käytökseen tai surulliseen, onnettomaan mielentilaan. Painotukset näiden merkitysten välillä ovat vaihdelleet aikakaudesta toiseen.⁴⁸

Melankolian (kliinissä) kuvauksissa sen keskeisiä piirteitä ovat olleet pelko ja melankolian kardinaalioire, suru. Niillä on kuitenkin ollut sekä sairauden oireen että tunteen status, ja ne ovat esiintyneet yhtä aikaa niin lääketieteen kuin filosofisten tunneteorioiden kentässä.⁴⁹ Suru tai surumielisyyttä, *tristitia*, on kristillisessä kontekstissa ollut myös synty. 1800-luvun kuluessa, vuosisadalla, josta tässä työssä on kysymys, filosofiset tunneteoriat alkoivat väistyä (kokonaan) antaen tilaa tunteiden, passioiden, fysiologisille selityksille. Lisääntynyt tieto hermojärjestelmästä haastoi filosofiset pohdinnat tunteista. Käsitteet tunteiden alkuperästä muuttuivat ja ”ruumiillistuivat”, ja Jackson toteaa, että fysiologisesta selityksestä tuli 1800-luvun myötä ensisijainen.⁵⁰ Lääketieteen kentässä melankolia on kuitenkin jo ennen 1800-luvun ”käännettä” ollut tiukassa yhteydessä fysiologiaan. Sen sijainti kehossa ja selitykset sen mekanismeista ovat vaihdelleet vuosisadasta toiseen, mutta lääketieteen diskursseissa itse taudin perusta on pääosin ymmärretty fysiologiseksi.⁵¹ Melankolia-sairauden fysiologisoituessa melankolia on kuitenkin säilyttänyt paikkansa myös tunnepuheessa. Modernin yksilön rakentumisprosessissa siitä on tullut sekä luovan yksilön että aikakausten ja kulttuurien itseymmärryksen väline. Melankolia oli esimerkiksi sekä Elisabethin ajan sairaus 1600-luvun Englannissa että 1800-luvun loppu dekadenttien mukaan koko modernin Euroopan sairaus.⁵²

Melankolia on tutkimukseni avainkäsite, mutta ei itsestään selvästi. 1800-luvun loppu on nähty synkkien naisten aikakautena, mutta tässä synkkyudessa ei kovin usein ole nähty melankoliaa. Teen tämän yhdistämisen melankoliaan siis tietoisena siitä, että kytkös on jossain määrin uusi ja että myös muita käsitteellistä-

47 Termi tulee alunperin kreikasta (*melaina chole*), latinaksi käännettynä *atra bilis*, englanniksi *black bile*, suom. musta sappineste. Termi ilmestyi (erilaisina variaatioina) englanninkieliseen kirjallisuuteen 1300-luvulla. Jackson 1986, 4; Mikkeli 1997, 15.

48 Jackson 1986, 3–4.

49 Esimerkiksi renessanssin tieteessä melankolia oli sekä luonnollinen että luonnoton. Se merkitsi toisaalta mustan nesteen hallitsevuutta kehossa ilman, että se merkitsi sairautta. Toisaalta se merkitsi mustan nesteen aiheuttamia (mieli)sairauksia. Babb 1951, 37–38, myös Harding 1975, 42.

50 Jackson 1986, 14–25.

51 Kreikkalaisessa lääketieteessä mielisairaudet olivat yksiselitteisesti ruumiillisia sairauksia. Kaila 1966, 60. Melankolian ymmärrys vaihteli, mutta Heikki Mikkelin mukaan se yleisimmin läpi vuosisatojen ymmärrettiin hulluuden muotona ja kroonisena sairauteena, jossa ei esiintynyt kuumetta. Mikkeli 1997, 27.

52 Babb 1951, passim; Lyytikäinen 1997, 78–85. Melankoliasta myös Foucault [1961] 1988, 117–158.

misen vaihtoehtoja on. Alakulo, johon on sekoittunut ärtyneisyyttä, unettomuutta ja puhetta hermostuneisuudesta, voitaisiin yhdistää myös hysteriaan. Naisten ja hysterian kytkös onkin naisten ”hulluutta” koskevassa tutkimuksessa näyttänyt paljon itsestään selvemmältä. Osa tutkimuksesta on tarkastellut 1800-luvun naisten sopeutumaton käytöstä juuri hysteriaana. Syynä lienee vaikutusvaltainen Michel Foucault, jota hysteria-tutkimuksen yhteydessä usein siteerataan. Lääketieteen erityinen kiinnostus naista kohtaan alkoi Foucault’n mukaan 1700-luvun lopulla, ja lääketiede tuotti 1800-luvun myötä yhä enemmän naisen ruumista ja seksuaalisuutta koskevaa tietoa. Tiedon muodostus ulottui myös naisen mieleen ja normaalin perhekeskeisen ja synnyttämisen ympärille rakentuvan naiseuden rinnalle syntyi sairaaloinen ja epänormaali, naimaton, toimeton ja hysteerinen nainen, kuten Foucault *Seksuaalisuuden historiassaan* kirjoittaa.⁵³ Hän nimeää tämän prosessin naisruumiin medikalisoitumiseksi ja hysterisoitumiseksi. Hän toteaa vielä, että tällainen patologisen poikkeaman, hysteerisen leima vaani jokaista naista, joka ei viihtynyt perhekeskeisessä roolissaan.⁵⁴

Osa feministisesti orientoituneista tutkijoista on hyväksynyt ajatuksen ja nähnyt siinä argumentin, jolla kritisoida miehisen yhteiskunnan ja tieteen tapoja esineellistää ja objektivoida nainen. Tulkinta on tarjonnut välineen kritikoida myös naisten sitomista kotiin ja perheeseen. Osa tutkijoista on kuitenkin karttanut uhriuttamista ja halunnut sen sijaan korostaa naisten toimijuutta. Tällöin hysteria on tulkittu naisten protestiksi. Se on ajateltu subversiivisena, naisten kapinan kielenä.⁵⁵ Vastarintaa korostavat tutkijat ovat kritikoineet Foucault’a siitä, että hän pitää naisia liian passiivisina. Sen sijaan he ovat esittäneet, että nainen saattoi oirehtia hysteerisesti ilmaistakseen tyytymättömyyttään kulttuurisen roolinsa ahtauteen.⁵⁶ Foucault’lle kapinaa keskeisempää on kuitenkin tarkastella sitä, miten hysteerinen naissubjekti tuotetaan tiedon produktiivisen vallan kautta.

Historioitsijan näkökulmasta neurooseja tutkinut Minna Uimonen on ottanut välittävän kannan ja korostanut, että hysterian kohdalla ei ole syytä kiistellä, oliko se protestia vai ei. Tärkeämpää on lähestyä hysteriaa, hysterioita, monikossa ja omassa ajallisessa kontekstissaan. Hänen mukaansa hysteriaa tulkittiin ja sitä käytettiin nimityksenä hyvin eri tavoin eri yhteyksissä.⁵⁷ Hilde Bondevikin Norjaa vuosina 1870–1915 koskeva hysteriatutkimus korostaa samoin hysteria-puheen monia konteksteja. Sen lisäksi se tarkastelee hysteriaa ”kulttuurisairautena”, kulttuurisidonnaisena ilmiönä, jolla oli kultakautensa ja joka sittemmin hävisi tautiluokituksesta.⁵⁸ Omat havaintoni tukevat ajatusta monista puhetavoista ja kunkin selittymisestä vain omasta kontekstistaan käsin. Puhe hysteriaasta ulottui naisten tekstien arvioinnista ja arkipuheesta lääketieteen yrityksiin täsmällisesti kuvata ja rajata sitä.

53 Foucault 1998, 77, 88.

54 Uimonen 1999, 15–16; Ahlbeck-Rehn 2006, 55–60.

55 Esim. teoksissa Gilbert & Cubar 1978. Kortelainen 2003.

56 Hakosalo 1991, 167–168; Uimonen 1999, 13–17; Ahlbeck-Rehn 2006, 55–60. Laura Lee Downs toteaa, että poststruktuurialistisen tutkijat ja myös Foucault ovat saaneet osakseen kritiikkiä juuri siitä, että he eivät ole halunneet tai onnistuneet käsitteellistämään vastarintaa. Downs 2004, 136–137.

57 Uimonen 1999, 17, 145–147.

58 Bondevik 2007, 11–12, 40–41.

Heini Hakosalo tekee tärkeän muistutuksen liittyen Foucault'n tapaan käyttää hysterian käsitettä. Hän toteaa, että Foucault kyllä puhuu naisruumiin hysterisoinnista, mutta hyvin laajassa merkityksessä tarkoittaen sillä ennen muuta naisruumiin patologisointia ja seksualisointia. Foucault viittaa kehitykseen, jossa lääketieteen nimissä alettiin koko ajan kasvavassa määrin puuttua naisen ruumiiseen. Foucault ei keskustele hysteriasta diagnostisena kategoriana oikeastaan lainkaan, vaan paljon laajemmasta ilmiöstä.⁵⁹ Myöskään tutkijoiden kesken ei ole yhtä ja yksiselitteistä tapaa puhua hysteriasta. Moninaisuuden lisäksi hysterian yhteydessä on syytä vielä muistaa, että hysteria ani harvoin kuului niihin käsitteisiin, joilla potilaat itse kuvasivat tuskaisuuttaan. Hermostuneisuus, väsymys, toivottomuus, tyhjyys ja masennus sen sijaan sopivat ainakin oman aineistoni naisten kuvauksiin sielunsa ja mielensä tilasta.

Melankolian käsitteen valintani ei siis perustu siihen, että haluaisin eroon hysterian käsitteestä. Se ei myöskään perustu siihen, että haluaisin tutkia hysteriaa, mutta puhua siitä vähemmän leimaavalla tai speaktaakkelimaisella tavalla. Olen valinnut melankolian käsitteen siksi, että se nimeää tutkimukseni kohteen paremmin. Se istuu väsymisen, pessimismin ja alakulon tarkasteluun ja kokijan näkökulmaan paremmin kuin hysteria. Totta kuitenkin on, että kosketuskohtia ja risteämiä näiden termien välillä on lukuisia. Hermostumisen, neuroosin, hermoheikkouden, neurasenian ja hysterian termit olivat kaikki käytössä 1800-luvun lopulla ja sekoittuivat keskenään sekä aikakauden maallikko- että ammattilaiskeskusteluissa. Sekoittumista selittää termien pitkä historiallinen rinnakkaiselo ja eri nimikkeiden alle sijoitetujen oireiden samankaltaisuus.

Samankaltaisuus valottuu hyvin jo 1700-luvun tunnepuheessa. Esimerkiksi englantilainen kirjailija ja feminismin uranuurtaja Mary Wollstonecraft (1759–1797) käytti melankolian ja hysterian termejä hyvinkin rinnakkain. Hän oli nuoruudessaan kotiopettaja Irlannissa ja kuvasi näitä vuosiaan kärsimyksenä. Hän kirjoittaa, miten häntä vaivasivat ”kouristukset ja huonot hermot, jatkuva hermokuume, melankolinen kurjuus, johon liittyi kovia kylkikipuja, hengitysvaikeuksia, vapinaa, siusten nousemista kurkkuun ja huimausta”.⁶⁰ Mary Wollstonecraft liittyy englantilaisen historioitsija Roy Porterin mukaan sellaiseen 1700-luvun sensibilibiteettiin, jossa ei varsinaisesti kuvata hulluutta vaan tunteita. Porterin mukaan 1700-luvulta ei ole yhtään naisen kirjoittamaa kuvausta hulluudestaan ja miestenkin todistuksia on vain vähän, mutta tunteikasta melankoliaa, joka sekoittui puheeseen hysteriasista ja hermoista, oli yleistyvässä määrin.⁶¹ Hysteria kouristuksineen kulkee siis käsi kädessä melankolisen kurjuuden kanssa. Sielullinen kipu on yhtä aikaa tunteita ja fyysistä kipua, melankolia tai hysteria on myös hengitysvaikeuksia ja kylkikipuja. Rajojen vetäminen ei ole ongelmatonta, eikä ole helppo sanoa, missä ruumiillisen ja ei-ruumiillisen, terveen ja sairaan, hysterian ja melankolisen kurjuuden raja Wollstonecraftin tekstissä kulkee. Samoin on monien omien tutkimusaineistooni

59 Hakosalo 1991, 148.

60 Sit. Porter 1987, 244.

61 Naiset eivät ennen 1800-lukua ehkä kirjoittaneet kuvausta omasta hulluudestaan tai mielisairaudestaan, mutta naiset kirjoittivat kyllä melankoliasta. Jo esimerkiksi saksalainen nunna Hildegard Bingeniläinen (1098–1179) kirjoitti siitä osana teostaan *Causae et curae (Of Causes and Cures)*, 1151–1158. Radden 2000, 79.

kuuluvien tekstien laita. Psykkinen kipu ja fyysiset oireet sekoittuvat. Alakulo sekoittuu vihaan, väsymys kiivauteen, hermostuneisuus yskään ja fyysisiin kipuihin. Hysterisyys ja melankolisuus ovat sekä oireita että hysteriaa ja melankoliaa toisinaan oireyhtymien nimikkeitä tai tautikategorioita.

Tutkimuksen lähtökohta on kärsijän ja kokijan näkökulmassa, ja siksi melankolia tarkoittaa tutkimuksessani usein melankolista kurjuutta, joka on henkilökohtaista intensiivistä sairauden tunnetta. Se on tällöin tunnepuhetta itsestä, mutta samalla se on sosiaalinen ja kulttuurinen määre, josta neuvotellaan. Loppua kohti se on puhetta myös aikakaudesta. Joissakin kohdin viitataan melankoliolla sairauden lääketieteelliseen diagnoosiin. Fokukseni on kuitenkin potilaassa, koetussa sairauudessa (*illness*) eikä määrittelyssä taudissa (*disease*).⁶² Pyrkimykseni on tuoda esiin tutkimieni naisten melankolinen kärsimys ja katsoa millaisiin yhteyksiin se asettuu. Sen vuoksi joissakin kohdin kontekstualisoin heidän kokemuksiaan lääketieteen puhetapoihin, mutta melankolia psykiatrisena kategoriana, tietehistoriallisena kysymyksenä ei ole varsinainen tutkimuskohteeni.

KOETTU JA KIRJOITETTU

Kokemus on käsite, joka kantaa tutkimustani, ja sen täsmentäminen on kysymyksenasettelun selventämiseksi tarpeen. Kokemus on yksi postmodernin, lingvistisen käänteiden jälkeisen teoreettisen keskustelun ydinkäsitteitä.⁶³ Sitä on kiinnostavasti avannut feministinen kulttuurintutkija Teresa de Lauretis, joka on kiinnittänyt sen subjektin käsitteeseen. Hän on kiinnittänyt huomiota käsitteen ja sen referenssin, esimerkiksi todellisten naisten ja ”naisen” kulttuurisen määrittymisen väliseen suhteeseen. Hän on pohtinut näiden kahden kategorian välistä jatkuvaa liikettä. Hänen tavoitteenaan on ollut yrittää ratkaista, miten subjektius kytkeytyy käytäntöön. Hän toteaa, että subjektius – tai oikeammin se, mikä ymmärretään subjektiuudeksi – konstruoituu jatkuvassa ja loputtomassa prosessissa, vuorovaikutuksessa, jota käydään ympäröivän maailman kanssa. Tämän interaktion de Lauretis nimeää kokemukseksi. Subjektius syntyy siis yrityksessä tulla toimeen ympäristön kanssa, ymmärtää sitä ja olla osa sitä. Ruotsalainen kirjallisuudentutkija Lisbeth Larsson on todennut de Lauretiksien kokemuksen käsitteestä, että juuri tämä liike, tämä vaikea ja vaappuva, tai jos niin halutaan, jatkuvaan epäonnistumiseen tuomittu mut-

62 Sairauden ja taudin eron voi ajatella samana kuin englannin termien *illness* ja *disease*, toinen viittaa sairauden kokemukseen, toinen lääketieteellisesti määriteltyyn tautiin. Ks. Jackson 1986, 12–13; Porter 1987, 1.

63 Gabrielle M. Spiegel kuvaa postmodernia historiantutkimusta toteamalla, että sitä yhdistää näkemys kielestä ei todellisuuden heijastajana vaan sen rakentajana, käsitys kielestä mieluummin generatiivisena kuin mimeettisenä. ”It was this belief in the fundamentally linguistic character of the world and our knowledge of it that formed the core of the ”semiotic challenge”, Spiegel kirjoittaa. Spiegel 2002, 1.

Kathleen Canning on huomauttanut, että termistä ”lingvistinen käänne” (*linguistic turn*) on tullut akateeminen joka paikan termi, joka voi viitata hyvinkin erilaisiin vaikutteisiin ja kriittisiin käytäntöihin. Sosiaalishistorian ja naishistorian kannalta keskeisiksi termeiksi tässä keskustelussa Canning nostaa ”kokemuksen”, ”toimijuuden”, ”diskurssin” ja ”identiteetin” (experience, agency, discourse, identity). Canning 1994, 368–369.

ta väistämätön sopeutumisprosessi käsitteeseen, on kokemus.⁶⁴ Kokemus ei siis ole henkilökohtainen ja ainutkertainen, psykologinen tai aistimellinen, vaan se on prosessi, jossa kaikkien sosiaalisten olentojen subjektiivisuus konstruoidaan. Tässä prosessissa yksilö asettuu sosiaaliseen todellisuuteen ja havaitsee ja ymmärtää subjektiivisina sellaiset suhteet – materiaaliset, taloudelliset ja ihmisten väliset – jotka itse asiassa ovat sosiaalisia ja laajemmasta näkökulmasta katsottuna historiallisia.⁶⁵

Historioitsijoista muun muassa Joan W. Scott on pohtinut kokemuksen käsitettä, ja hänen mukaansa se, mitä historiantutkijat ja feministit ovat tehneet naisten ja erilaisten ”kokemusten” esiin nostamisessa, on ollut tärkeää. (”project of making experience visible”). Scottin mukaan pitää kuitenkin ajatella pidemmälle ja jäsentää kokemus myös toisin. Tavoitteena tulee olla pyrkimys ymmärtää, miten erot tuotetaan erilaisissa sosiaalisten suhteiden verkostoissa, ei vain pyrkimys kuvata niitä. Scott puhuu kokemuksia tuottavista prosesseista ja niiden tutkimuksesta. Tällöin kokemus ei selitä tai tarjoa alkuperää selitykselle, vaan muuttuu tutkimuskohteeksi, jota selitetään. Kokemus ei ole enää viaton todiste, vaan se historiallistuu. Scottin historiallistava tapa ymmärtää kokemus tarkoittaa, että kokemus on diskursiivisesti rakentuva, se tuotetaan kulttuurisesti. Se on ilmiö, jota Scott kutsuu kielelliseksi.⁶⁶

Myös historioitsija Kathleen Canning on tarkastellut kokemusta ja sen suhdetta diskurssiin. Hän on pitänyt Joan W. Scottin tapaa ymmärtää diskurssi liian yksiuolotteisena, sellaisena joka ”positioi subjektit ja tuottaa heidän kokemuksensa”. Canning viittaakin mieluummin muun muassa William H. Sewellin tapaan määrittää kokemus ”kielelliseksi prosessiksi, jossa punnitaan ja kiinnitetään merkityksiä tapahtumiin silloin kun ne tapahtuvat ja joka on upotettu historiallisten subjektien kulttuuriseen ymmärrykseen ja kielellisiin taitoihin”. Tällaiset määritelmät johtavat siihen Canningin kannalta positiiviseen tulokseen, että subjekteihin voidaan liittää toimijuutta. Canning on nimittäin valmis nostamaan historiallisen toimijan takaisin keskusteluun ja uudelleen ajattelun kohteeksi siitä ”autonomisen valistuneen yksilön roskakorista” jonne kielellinen käänne sen pudotti.⁶⁷

Näihin kokemuksen käsitteellistykseen perustuen ymmärrän kokemuksen myös omassa tutkimuksessani kielellisenä prosessina, kulttuurisena vuorovaikutus- ja sopeutumisprosessina. Kokemus on siis prosessi, jonka kautta ihminen sosiaalisena subjektina kiinnittyy ympäröivään kulttuuriin, kieleen ja maailmaan. Samalla se on prosessi, jossa ihminen tulee subjektiksi. Tutkimukseni naiskirjailijoiden kohdalla se tarkoittaa, että heidän ymmärryksensä itsestään ja maailmasta syntyi vuorovaikutuksessa heitä ympäröivän kielen ja todellisuuden kanssa. Heidän kokemuksena olivat kulttuurisia, eivät puhtaan autonomisia, ja sellaisena ne tekevät myös heidän

64 Larsson 1996, 9; ks. myös Alcoff 1988, 422.

65 de Lauretis 1984, 159; ks. myös de Lauretis 2004, 48–49; Koivunen 2004, 9–12. Jälkistrukturalistista subjektin käsitteeseen liittyvää keskustelua tiivistää esim. Saariluoma 1992, 13–35.

66 Scott 1992, 25–26, 36–38. Scottin haaste historiantutkimukselle laajasti ottaen on ollut ajatus historiallistamisesta, siitä että tutkimuksen tulisi historiallistaa identiteetit mieluummin kuin ottaa ne itsestään selvinä näkyväksi kirjoittamisen kohteina. Kathleen Canningin mukaan tämä haaste on otettu myös hyvin vastaan. Canning 1994, 375–376. Ks. myös Tuohela 2002; Downs 2004, 92–95; Liljeström 2004a, 149; Kaartinen & Korhonen 2005, 150–157.

67 Canning 1994, 376–377. Ks. myös Kinnunen 2001, 50–51, Scottin kritiikistä Goodman 1997. Ks. Myös Liljeström 2004a, 146–147.

ajatuksiinsa sisältyneet kulttuuria koskevat päätelmät mahdollisiksi. Kokemus välittyi tai ilmestyi teksteihin, tekstualisoitui, niiden kielellisten taitojen kautta, jotka nämä naiset olivat onnistuneet hankkimaan. Kirjoitettu syntyi niiden kerrontakonventioiden ja kirjoittamisen mallien kautta, jotka he olivat valinneet ja oppineet. Kirjoitettu merkitsee siis tutkimuksessani koetun näkyväksi, kommunikoitavaksi tehtyä muotoa.

Kirjoittaminen toimintana, joka tuottaa tekstin, on lähestymistavassani kulttuurisidonnainen ilmiö. Tämä lähestymistapa purkaa mystifointia, joka luovaan kirjoittamiseen helposti liittyy.⁶⁸ Kirjoitettu ei tutkimuksessani kuitenkaan synny ilman tekijää eikä teksti ole vailla subjektia. Norjalaisen kirjallisuudentutkija Christine Hamm in ajatuksia seuraten näen tekstillä tekijän, ja hänen oivalluksiin hyödynnän myös tavassani ajatella kirjoittamisen ja tekstin käsitteitä. Hamm käyttää termiä *språkhandling* avatessaan kirjallisen tekstin merkitystä olemassaololle ja identiteetille. Hän ei tarkoita sillä tekstin performatiivisuutta, vaan liittyy sen intention, tekstiin kielellisenä tekona. Tällaisena se jossain määrin muistuttaa muita arkisia tekojamme ja kohdistuu aina johonkin, on motivoitunut jostakin käsin. Samalla se on tehty/kirjoitettu tietynä ajankohtana. Tämä jälkimmäinen ajatus merkitsee mielestäni sitä, että Hamm haluaa korostaa tekstin sidoksisuutta aikaan ja paikkaan, kulttuuriseen tilanteeseen. Hamm käyttää tämän kontekstisidonnaisuuden lisäksi intention käsitettä, koska hän haluaa palauttaa kirjailijasubjektin tekstianalyysiin ilman, että se a priori selittää tekstin. Hän ei halua tutkia, mitä kirjailija ehkä halusi sanoa, vaan mitä hän tuli sanoneeksi.⁶⁹ Samalla tavoin omassa lähestymistavassani kirjoittamisen yksi tärkeä merkitys on siinä, että se on konkreettista sosiaaliseen ja kulttuuriseen tilanteeseen kytkeytyvää toimintaa. Sillä on aina konteksti, josta käsin se (vasta) selittyy. Toimintana sillä on tekijäsubjekti, joka ei ole vain tekstin lihallinen ja historiallinen tuottaja-referenssi, kuten biografiassa tutkimuksessa toisinaan, vaan myös tekstin tekijäsubjekti intention merkityksessä. Teksti intention sisältävänä kielellisenä tekona siis haluaa sanoa jotain ja tulee sanoneeksi jotain. Mitä teksti tulee sanoneeksi, ei ole kirjailijan suora intentio, eikä kirjailija ole vastuussa niistä monista lukutavoista, joita jokaiseen tekstiin on. Kuitenkaan teksti, silloin kun sitä tarkastellaan kielellisenä tekona, ei ole tekijästä irrallinen. Se ei ole myöskään vain toisten, ympäröivien tekstien synnyttämä. Tutkimukseni melankoliaa koskevat tekstien kohdalla tämä tarkoittaa, että tekstit kyllä kanavoivat diskursiivista ymmärrystä edelleen ja ilmentävätkin sitä, mutta toimivat myös tekijä-subjektinsa kielellisinä tekoina maailmassa.

Näillä tekstin ja tekijän, kielen ja toimijuuden muotoilulla katson kuuluvani niihin kielellisen käänteiden jälkeisiin historianutkijoihin, jotka pyrkivät rakentamaan sillan kielellisen ja ”todellisen”, diskursiivisen ja sosiaalisen välille. Kuten Laura Lee Downs kirjoittaa, erityisesti anglo-amerikkalainen historianutkimus on erottanut sosiaalisen todellisuuden ja kulttuurin (kielellisen merkitysmaailman) analyysit kahdeksi erilliseksi tutkimustavaksi, jotka perustuvat vastakkaisiin epistemologioihin. Amerikkalainen uusi kulttuurihistoria, joka nousi voimakkaasti esiin 1980-

68 Ks. Esim. Leskelä-Kärki 2006, 19.

69 Hamm 2001, 23–26.

luvulla⁷⁰, on edustanut kulttuurin kielellisen ja diskursiivisen, representaatioiden tason analyysiä. Suuntauksena se on inspiroinut myös omaa turkulaista kulttuurihistorian tutkimusyhteisöäni vahvasti.⁷¹ (Uusi) kulttuurihistoria on saanut vaikutteita kirjallisuus- ja kielitieteen kieltä koskevista oivalluksista yhtä hyvin kuin antropologiasta. Kulttuuria on luettu merkitysten verkostona, kuvastona ja representaatioiden järjestelmänä.⁷² Sosiaalinen todellisuus, eletty materiaallinen arki on saattanut jäädä tutkimuksen kehyksen ulkopuolelle. Downsian kahtiajako on ehkä hieman kaavamainen (eikä osu erityisen hyvin suomalaisen kulttuurihistorian luonnehdinnaksi⁷³), mutta siitä huolimatta jaan Downsian huolen siitä, että merkityksiin keskittyvä analyysi toisinaan kadottaa otteensa sosiaalisesta, materiaalisesta todellisuudesta. Downsian ehdotus, jota pyrin seuraamaan, on, että pyrimme kulttuurissa tarjolla olevan kuvaston analyysistä vielä eteenpäin: yritämme tavoittaa sen vuorovaikutuksen, jota tutkimamme aikakauden naiset ja miehet kävivät kulttuurinsa kanssa. Mihin he siinä tarttuivat ja miten he ehkä muuttivat sitä.⁷⁴ Tämän vuorovaikutuksen tarkastelun mahdollistaa *case-study*, keskittyminen joihinkin valittuihin tapauksiin.

TAPAUKSITTAIN ETENEVÄ ANALYYSI

Tutkimukseni tapauksittain etenevä analyysi ja tiheä ja tarkka kirjaus ovat paljossa velkaa mikrohistorialle.⁷⁵ Tutkimustapaani kuuluu yksilöllisten tilanteiden tarkkaa huomioiminen ja erittely. Katson erityisiä olosuhteita, mutta pyrin kuitenkin löytämään dialogin yksityiskohtien ja rakenteiden, yksilöiden ja heitä ympäröivän kulttuurin välille. Suomalaisen mikrohistorioitsijan Matti Peltosen tavoin voin sanoa, että mikrohistorian etu ei minulle ole mikrotasossa sinänsä, vaan sen mahdollisuus kätkeytyä tutkimuksen konkreettisuuteen. Mikrohistoriallinen tutkimustapa tarjoaa konkreettisissa tilanteissa sellaisia asiayhteyksiä ja historian ja yhteiskunnan tasojen kohtaamisia, joita mikään valmis ”teoria” ei ole vielä tunnistanut. Parhaassa tapauksessa se voi ehdottaa uusia tulkintoja myös suurempien kokonaisuuksien arviointiin.⁷⁶

Mikrohistorian tutkimustraditio ei ole yksi ja yhtenäinen, vaan yhtäläisyysis-

70 Ks esim. Biersack 1989, 76; myös Peltonen 1995, 9, 16. Sewell 1999, 36–37.

71 Esim. Immonen 2001, 11, 18.

72 Historioitsijoihin on vaikuttanut paljon antropologi Clifford Geertz. Geertzin merkityksestä ja myös häneen kohdistetusta kritiikistä, ks. Biersack 1989, 75–80; Katajala 1995, 20–21; Biernacki 1999, 63–65.

73 Esimerkiksi kulttuurihistorian professori Hannu Salmi kirjoittaa kulttuurihistoriasta Geertziin viitaten merkitysten verkostona, mutta toteaa myös, että kulttuurihistoria ”tutkii niitä tapoja, joilla menneisyyden ihmiset olivat vuorovaikutuksessa toisiinsa ja yhteisönsä, miten he tätä vuorovaikutusta merkityksellistivät, miten se heille ilmeni ja millaisia muutoksia siinä on tapahtunut”. Kulttuurihistoria tuntuu tässä luontevasti olevan sekä kulttuuri- että sosiaalishistoriaa. Salmi 2007, 6. Ks. myös Immonen 2001.

74 Downs 2004, 100–101.

75 Mikrohistoriasta esim. Davis 1996, Ginzburg 1996, 167–194; Peltonen 1996, Peltonen 1999; Peltonen 2006, 27–30.

76 Peltonen 1995, 7; Hinkkanen 1995, 26; Ginzburg 1996, 167–194; Davis 1996, 14–16; Ollila 1998, 10–11; Ahlbeck-Rehn 2002; Ahlbeck-Rehn 2005, 261.

tä huolimatta sarja erilaisia tutkijoita. Omaa tutkimustani ovat erityisesti inspiroineet Natalie Zemon Davisin teokset *Return of Martin Guerre* (1983) ja *Women on the Margins: Three Seventeenth-Century Lives* (1997). Naisia koskevan mikrohistoriallisen tutkimustavan pioneeri Suomessa on Irma Sulkunen, jonka naistrilogian⁷⁷ kaikista osista olen saanut vaikutteita. Anne Ollilan *Jalo velvollisuus* käsittelee samaa aikakautta kuin oma tutkimukseni ja hyödyntää mikrohistoriallista tutkimustapaa. Myös se on ollut tärkeä tiennäyttävä mikrohistorian mahdollisuuksista. Mikrohistoriallinen tutkimus ei useinkaan tee tekstianalyysiä samalla tavoin kuin itse teen, mutta se on opettanut, miten naisen elämä asetetaan kulttuuriseen kontekstiinsa.⁷⁸

Davis ja Sulkunen kuten muutkin mikrohistorioitsijat ovat osoittaneet, että mikrohistoria ei ole vain konkreettisia ja erityisiä tapauksia tutkiva suuntaus, vaan myös historian kirjoittamisen tapa.⁷⁹ Mikrohistoriassa mennyttä koskeva tieto organisoidaan narratiivisiin rakenteisiin tiukemmin kuin ehkä muussa historian tutkimuksessa. Se, miten ja missä järjestyksessä asiat kerrotaan, ei ole yhdentekevää, ja mikrohistorioitsijat ovat tästä erityisen tietoisia.

Anna Makkonen on kirjallisuudentutkija, joka on saanut paljon vaikutteita mikrohistoriasta, vaikka käyttänytkin oivalluksiaan omalla erityisellä tavallaan. Makkosen teos *Sinulle. Romaani, joka ei uskalla sanoa nimeään tai nainen, kapina, kirjoitus ja historia* (1996) on inspiroinut tutkimustani sen viime metreille asti. *Sinulle* on päiväkirjamaisuudessaan rohkea kokeilu uudenaikaisesta tutkimuksellisesta kirjoittamisesta, jota olisi mahdotonta seurata väitöskirjan tapaisessa työssä. Makkosen dialogi tutkimansa tekstin kanssa ja ”salapoliisityö” tekstin yhteyksien ratkomisessa muistuttavat kuitenkin mikrohistoriaa. Teoksen kiehtova idea on näyttää koko analysoitava teksti lukijalle. Se on vaikuttanut myös omaan tavoitteeseeni antaa paljon tilaa niille teksteille, joista kirjoitan. Makkosen teoksen aihepiirikin tekee siitä oman työni kannalta kiinnostavan: se koskee nuoren naisen halua kirjoittaa, hänen kapi-naansa ja kamppailua. Näin se nostaa esiin hyvin samanlaisia kysymyksiä kuin oma tutkimukseni.

KIINNITTYMINEN KIRJOITTAMISEN KULTTUURIHISTORIAAN, POTILAAN NÄKÖKULMAAN, NAISHISTORIAAN JA MODERNIN SUBJEKTIN HISTORIAAN

Lähtökohtani taustalla on kirjoittamisen kulttuurihistoria, lähestymistapa, joka näkee kirjoittamisen moniaalle ulottuvana kulttuurisena, sosiaalisena ja historiallisena toimintana. Kuten Ritva Hapuli toteaa, kirjoittaminen tapahtuu aina jollakin kirjallisella näyttämöllä ja tietystä kulttuurisesta ja historiallisesta ympäristöstä. Konkreettisuutensa ohessa kirjoittaminen on kuitenkin luonteeltaan vuorovaikutusta muiden kulttuuristen rakenteiden kanssa, ja myös tekstit ja kontekstit ovat

77 *Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen* (1989), *Mandi Granfelt ja kutsumusten ristiriita* (1995), *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700–1800-luvulla* (1999).

78 Myös Giovanni Levin ja Carlo Ginzburgin ajatukset ja teokset ovat olleet tärkeitä ja Emmanuel Le Roy Ladurien teos *Montaillou* eräänlainen alkukoti arkista ja paikallista koskevan kiinnostukseni synnylle. Ks. myös Sulkunen 1999, 5–7.

79 Levi 1992, 105–106. Ks. myös Halttunen 1999.

jatkuva dialogissa keskenään. Kirjoittamisen tutkimisessa on tärkeää huomioida kaikki kirjoittaminen, ei vain esteettisesti korkeatasoiseksi arvioitu kaunokirjallisuus. Kirjeet ja päiväkirjat, unohdetut lehtitekstit ja marginalisoituneet novellit ovat kirjoittamisen kulttuurihistoriassa yhtä tärkeitä kuin kirjallisuudenhistorian muistamat romaanit.⁸⁰ Kirjoittamisen kulttuurihistoriassa painotetaan käytäntöjen tutkimusta, kirjoittamisen sosiaalisten ehtojen huomioimista, ja näin teen myös omassa tutkimuksessani konkretisoidessani kirjoittamisen tiettyihin historiallisiin tilanteisiin. Konkreettisuus lähestymistapana ei halua sulkea pois tekstilähtöistä tutkimustapaa, vaan korostaa laajaa kirjallisuuskäsitystä. Kirjoittaminen on sekä konkreettista toimintaa että ajattelua.⁸¹ Tutkimukseni käytännön tasolla tämä tarkoittaa, että tarkastelen Benedictssonin, Skramin ja Marholmin käytännön kirjailijuutta eli arkea, jossa he kirjoittivat. Samalla katson, miten he teksteisään rakensivat tietoa ja loivat surun, pelon, väsymyksen ja melankolisuuden kanssa kamppailevia naissubjekteja.

Huhtikuun tekstejä koskeva tutkimukseni on naisten melankolian historiaa alhaalta käsin, *from below*, lääketieteen historian erästä lähestymistapaa lainatakse- ni.⁸² Kirjoitan melankolian historiaa potilaan ja kokijan näkökulmasta, sillä Victoria Benedictssonin ja Amalie Skamin tekstit pohjautuvat omiin henkilökohtaisiin kokemuksiin. Kokemus on läsnä myös Marholmin teksteissä, kokemus omasta ajasta ja sen naisista sairaina. Läsnä on toisten havaittu kokemus ja omaelämäkerrallisessa tekstissä myös minää koskeva oma kokemus. Tiennäyttävä näkökulman valinnassa on ollut Roy Porterin *A Social History of Madness* (1987), jossa Porter yksinkertaisesti kysyy ”millaista oli olla hullu?” Hänen tavoitteensa on katsoa hullujen itsensä ajatuksia ja tuntemuksia käyttäen aineistona heidän omaelämäkerrallisia kirjoituksiaan. Painopiste on kielessä, historiassa ja kulttuurissa, ei psykiatrisessa tai psykoanalyttisessä selittämisessä tai edes hulluuden historiassa lääketieteellisenä taudin historiana. Aivan kirjaimellisesti, kuten Porter toteaa, tavoite on katsoa, mitä ”hulluilla” itsellään on sanottavanaan. Samalla tavoitteena on nähdä potilas tai sairas osana kieltä ja kulttuuria. Potilaan näkökulma tutkimuksessani merkitsee, että en etsi melankoliselle kurjuudelle, depressiiviselle kärsimykselle psykiatriasta tai psykologista selitystä, vaan historiallista. Se merkitsee myös, että katson tätä historiaa ennen muuta kokevan yksilön näkökulmasta.⁸³

Tutkimukseni on naishistoriaa, sillä sen keskeiset tarkasteltavat toimijat ovat naisia. Valittu naisnäkökulma synnyttää kysymyksen naisten äänestä ja siitä, miten löytää se dokumenteista. 1800-luvun psykiatriaan liittyen Elaine Showalter toteaa, että lääketiede kyllä havainnoi, tutki ja määritteli naisen mieltä, mutta kuunteli naispotilaidensa omia kokemuksia tuskin lainkaan. Löytääksemme naisten näkökulman ”hulluuteen” (*insanity*) – tai melankoliaan – meidän täytyy kääntyä lää-

80 Brohead 1994, 8–11; Hapuli 2005, 317–319; Leskelä-Kärki 2006, 43–48.

81 Hapuli 2005, 317–318.

82 Roy Porter kirjoitti 1980-luvulla artikkelin, jossa hän vaati lääketieteen historian tarkasteluun uutta näkökulmaa, sen tutkimusta myös potilaan näkökulmasta tieteen ja parantamisen näkökulman lisäksi. Neurastenian historiasta kirjoittava Marijke Gijseijt-Hofstra kirjoittaa, että potilaan näkökulman tuominen tutkimuksen osaksi vaatii työtä vielä 2000-luvullakin. Porter 1985, 175–176; Porter 1987, 10; King 1995, 135–136; Gijswijt-Hofstra 2001, 3. Vrt. Dawns 2004,

83 Porter 1987, 1–7.

ketieteen teksteistä naisten päiväkirjojen ja romaanien puoleen.⁸⁴ Näin olen tutkimuksessani tehnyt, ja aineistoni sisältää naisten itsensä kirjoittamia, melankoliaa kommentoivia tekstejä, niin päiväkirjoja kuin romaaneja. Kuitenkin myös katse lääketieteen teksteihin on ollut tärkeä ja avaava. Naiset eivät ole kirjoittaneet näitä tekstejä vaan esiintyvät niissä tutkimuskohteina, mutta heidän kokemuksensa ja tarinansa ovat välittyneet psykiatrian tapauskertomuksiin ehkä rikkaampina kuin esimerkiksi Showalter on halunnut nähdä.⁸⁵ Naisten melankolia on tutkimuksessani kirjautunut myös Amalie Skramia hoitaneen lääkärin, professori Kund Pontoppidanin (1853–1916) laatimiin potilaskertomuksiin. Ne tarjoavat tutkimukselleni tärkeää tietoa paitsi lääketieteen ajattelutavoista, myös niistä naispotilaista, jotka eivät itse kirjoittaneet kokemuksistaan sanaakaan. Näissä molemmissa rooleissa ne rakentavat tutkimuksen kontekstia, sitä 1800-luvun lopun maailmaa, jossa oli hyvin monia muitakin kärsiviä naisia ja heitä kohtaavia omaisia ja lääkäreitä.⁸⁶

Naishistoriaan sitoutuminen ei tarkoita, ettenkö analysoisi myös sukupuolta tai että naiseus olisi ongelmaton tai luonnollinen käsite tutkimuksessani. Pysin työväni avaamaan tutkimani ilmiön sukupuolittunutta luonnetta; tekemään myös sukupuolihistoriallista analyysiä.⁸⁷ Analysoin sukupuolta mielisairauden sosiaalisten määrittelyjen ja hoitokäytäntöjen kohdalla, erityisesti Amalie Skramia koskevassa luvussa. Tärkeässä roolissa sukupuolen analyysi on myös niissä kohdin, joissa tarkastelen jokapäiväisiä arjen kohtaamisia miesten ja naisten välillä: avioliittoja ja kirjoittamista, kirjallisuutta sekä sairautta koskevia keskusteluja. Sukupuolittuneen todellisuuden syntyminen ei ole tutkimukseni pääkysymys, ja näenkin tutkimani ajanjakson sosiaalisen ja tiedollisen maailman jo lähtökohtaisesti sukupuolittuneena. Pysin kuitenkin konkreettisten tapausten kautta osoittamaan, miten esimerkiksi kirjailija tai mielisairaalapotilas sukupuolittui. Tärkeää on osoittaa, mitä seurauksia tästä oli tutkimukseni naisille. Kun tutkin melankolian tekstejä, tarkastelen huolellisesti, miten niissä ilmenevät merkitykset ovat sukupuolittuneita. Naisten tekstien kohdalla analysoin, miten kokemus naiseudesta liittyy melankolisuuteen ja miksi, missä merkitysympäristössä. Ympäröivän maailman sukupuolittuneisuus merkitsee sitä, että ymmärrän esimerkiksi kirjallisuuden instituutioksi, joka oli 1800-luvun lopulla voimakkaan sukupuolittunut. Eri kirjallisuuden lajit olivat (ja ovat edelleen) eri tavoin arvostettuja, ja ehdot, joilla kirjallisuuden kentälle astuttiin, olivat erilaisia naisille ja miehille.⁸⁸ En tutki tätä instituutiota systemaattisesti, mutta tuon sen esiin analysoidessani esimerkiksi naiskirjailijan mieskriitikolta saa-

84 Showalter 1987, 61.

85 Vasta-argumentista Showalterille käy esim. Susan Wellsin toteamus, että 1800-luvun lääketiede oli käytäntö, joka perustui puheeseen. Kehon tarinaa ei luettu koetuloksista vaan tiedoista, jotka potilas kertoi lääkärille. Tieto muodostui keskustelujen sarjoista ja näin lääkäri hyvinkin pitkälti kuunteli potilasta. Wells 2001, 16.

86 Kontekstualisointi on miltei synonyymi kulttuurihistorialliselle lähestymistavalle sillä se on aina kulttuurihistoriallisen ”metodin” ytimessä. Esim. Ollila 1998, 11–12; Kaartinen 1999, 12; Korhonen 1999, 25; Leskelä 2000, 211–213; Liljeström 2004a, 142.

87 Karkeasti jaoteltuna naishistoria painottaa naisten toiminnan tutkimusta, sukupuolihistoria sukupuolittuneiden merkitysten ja valtarakenteiden analyysiä. Ero ei kuitenkaan ole täsmällinen. Ks. esim. Kinnunen 2001, 49.

88 Grönstrand 2005 on erinomainen tutkimus tästä aiheesta, ks. erit Grönstrand 2005, 29–32; myös Hapuli 2005, 320.

mia kommentteja ja käydessäni läpi heidän kohtaamisiaan. Tärkeintä omalta kantaltani on nähdä ne seuraukset, joita kokemus sukupuolittuneesta todellisuudesta tutkimuskohteissani synnytti. Kirjallisuuden ohella myös 1800-luvun psykiatrinen hoito oli vahvasti sukupuolittunutta – sekä hoitokäytäntöinä että tiedon ja ajattelun alueena.⁸⁹

Nais- ja sukupuolihistorian tutkimuskentän tai -perinteen sisällä ammennan tutkimuksessani ideoita sekä varhaisemmasta naisten kokemusten näkyväksi tekemisen tavoitteesta että myöhemmästä sukupuolihistoriasta. En näe naishistoriaa erillisenä sukupuolihistoriasta, vaan painotuserona ja samalla eräänlaisena kehityskulkuna feministisen historian tutkimuksen sisällä.⁹⁰ Tutkimukseni kohteena on naistoimijoita, mutta se ei estä sitä olemasta myös sukupuolittuneen todellisuuden analyysiä. Olen naisista ja yksilöistä kirjoittaessani eräässä mielessä näkyväksi tekemisen perinteen jatkaja, mutta olen yhtä lailla hyötynyt kokemuksen käsitteen pohdinnoista, sukupuolieron kulttuurisen tuottamisen ja toimijuuden käsitteellistyksistä. Kuten moni muu nykyisen sukupuolihistorian tutkija olen ollut tässä suhteessa eklektinen ja valinnut välineitä, jotka ovat istuneet omaan tutkimukseeni parhaiten.

Tutkimukseni liittyy modernisoituvan kulttuurin historiaan, modernisoitumisprosessin yhteen taitekohtaan 1800-luvun lopulla. Lähestyn tutkimukseni naisia paitsi melankolian kirjoittajina, myös modernisoituvan kulttuurin kommentoijina, omaa paikkaansa ja yleisemmin naisyksilön paikkaa muutoksessa etsivinä toimijoina. Heille kaikille kysymys ”modernisoitumassa olevan” naisen mahdollisuuksista omaan minuuteen oli keskeinen, ja kaikkien kohdalla myös melankolia kytkeytyi siihen. Modernia subjektia on laajasti analysoinut muiden muassa Michel Foucault, jonka tapa katsoa sekä merkityksenannon ja nimeämisen prosesseja että sosiaalisia ja taloudellisia suhteita avartaa subjektin analysointia teksteistä ”maailmaan”. Foucault toteaa, että eräs tapa tuottaa subjekteja on objektivoinnin ja erottelun kautta tuottaa hulluja ja järkeviä, terveitä ja sairaita, rikollisia ja ”hyviä tyyppejä”. Subjektit syntyvät konkreettisissa tilanteissa monella tavalla. Ne sekä itse tunnistavat itsensä esimerkiksi seksuaalisiksi subjekteiksi, mutta myös objektivoiva ja erotteleva käytäntö tuottaa subjektin esimerkiksi poikkeavana; sairaana tai hulluna tai rikollisena.⁹¹ Foucault kirjoittaa, että käsitteellistettäessä sanalla subjekti on kaksi merkitystä, subjekti on toisaalta kontrollin ja riippuvuuden kautta jonkun (toisen määrittämä) subjekti ja toisaalta tiedostamisen ja itseä koskevan tiedon kautta omaan identiteettiinsä sidottu subjekti. Molemmissa on kyse käytännöstä, joka subjektivoi ja tekee subjektin.⁹² Foucault auttaa osaltaan ymmärtämään, mistä tutkimuksessani on kyse. Erilaisia tekstejä lukemalla pyrin jäsentämään niitä subjektiksi tulemisen ja subjektivoimisen (objektivoimisen) prosesseja, joihin tutkimani naiset liittyivät. Tutkimukseni eri osien kautta katson, miten kirjoittava nainen, Victoria Benedicts-

89 Esim. Ahlbeck-Rehn 2006.

90 Tätä muutosta analysoivat oivaltavasti Maria Sjöberg pohjoismaisessa yhteydessä ja Laura Lee Downs anglo-amerikkalaisessa yhteydessä. Ks. Sjöberg 2001 ja Downs 2004; myös Kinnunen 2001, 49–51.

91 Tätä jälkimmäistä tapaa tutkii tarkasti esimerkiksi Jutta Ahlbeck-Rehn väitöskirjassaan *Diagnostisering och disciplinering*. Ahlbeck-Rehn 2006.

92 Foucault 1982, 777–778, 781. Ks. myös Silvonon 2006, 26–27.

son, tuli itseä koskevan tiedon kautta melankoliseksi subjektiksi. Amalie Skramin kohdalla keskityn tarkastelemaan, miten yhteiskunta ja sen instituutiot kuten mielisairaala subjektivoi naisen potilaaksi, ja miten kirjoittavan naisen teksti syntyi tässä tilanteessa. Laura Marholmin kohdalla tuon esiin, miten kirjoittava nainen saattoi asettua myös historiallisten prosessien kommentoijaksi, tietävän subjektin paikalle ja tuottaa tietoa aikansa naisesta sairaana. Katson siis myös subjektiudesta neuvotteleminen kulttuurisiin tilanteisiin, joissa yhteistä kaikille tarkastelun kohteille on kirjoittaminen, mutta myös henkilökohtainen pyrkimys ”tulla joksikin”.⁹³ Tutkimukseni pyrkii näin ollen keskustelemaan myös modernin subjektin historiasta ja modernin narratiivista, yhdistämään konkreettisen ja yksittäisiä tapauksia koskevan tiedon suurempaan kehityskulkuun.

KIRJEISTÄ KIRJALLISEEN UTOPIAAN: TUTKIMUKSEN AINEISTO

Tutkimukseni aineistoon kuuluu kirjeitä ja päiväkirjoja, novelleja ja romaaneja, artikkeleita ja potilaskertomuksia. Kirjeet ja päiväkirjat on mahdollista luokitella dokumenteiksi, mutta luen niitä pääasiassa omaelämäkerrallisina teksteinä samoin kuin luen osan fiktiivisestä aineistostani tästä näkökulmasta. Kahden ensimmäisen lukuni tärkeimmät aineistot ovat Victoria Benedictssonin kirjeet ja päiväkirja sekä Amalie Skramin mielisairaalaromaanit. Molemmat käsittelevät omia elettyjä kokemuksia, ja luen niitä omaelämäkerrallisuuden ja melankoliasta kirjoittamisen näkökulmasta. Omasta kärsimyksestä kertovina teksteinä ne asettuvat samoihin ryhmiin kuin Roy Porterin kartoittamat ”hulluudesta” kärsivien englantilaisten tarinat. Potilaan kokemukset omasta mielisairaudestaan löytyvät Porterin mukaan toisaalta ”hengellisistä omaelämäkertoista”, toisaalta aggressiivisista oman itsen puolustuksista. Näissä jälkimmäisissä teksteissä protestoidaan hoitoa ja esitetään, että täysin terve henkilö on väärin perustein suljettu hullujenhuoneeseen.⁹⁴ Benedictssonin tekstit sopivat hyvin ensimmäiseen ryhmään, Skramin toiseen. Laura Marholmia koskevassa tutkimuksen osassa melankolinen epätoivo kuvaa toisen psyykkistä kärsimystä. Se laajenee tekstien kirjossa toisesta yksilöstä naiseksi yleensä ja lopulta koko sivilisaation piirteeksi osana sen kehityshistoriaa. Marholm kirjoitti monia aikansa naiseutta eritteleviä esseitä ja novelleja, jotka usein julkaistiin ensin lehdissä ja jotka Marholm sitten kokosi kirjoiksi. Käsittelen näitä tekstejä viitaten yleensä teokseen sen koko nimellä. Marholmin tekstien joukkoon kuuluu näiden lisäksi näytelmä *Karla Bühring* (1895) ja novellikokoelma *Buch der Toten* (1900), joka on samalla omaelämäkerrallinen teksti. *Karla Bühring* erityisesti asettuu 1890-luvun ”uuden naisen” kuvaukseksi sen ohella, että sitä voi pitää varhaisena Victoria Benedictssonin kerrottuna elämänä. *Buch der Toten* on minämuotoinen, ja kertoo joistakin Marholmin elämän tärkeistä kohdista. Se kuvaa myös Marholmin omaa sairastumista vuoden 1900 kynnyksellä ja tarjoaa näkymän hänen omaan sairastu-

93 ”Att bli något”, oli tyypillinen teema myös naisten teksteissä 1800-luvun lopulla. Ks. Hjordt-Vetlesen & Mortensen 1998, 384.

94 Porter 1987, 36–37.

misen kokemukseensa. Teksteihin kuuluu vielä vuonna 1897 kirjana ilmestynyt *Zur Psychologie der Frau* -teos, jota tarkastelen depressiivisen aikakauden jäsennyksenä, kulttuurikriittisenä ja evolutionistisena tulevaisuuden utopiana. Utopia, joksi teoksen voi lukea, oli 1890-luvulle ominainen kirjoittamisen laji, joka on tutkimuksessa kuitenkin jäänyt vähälle huomiolle.

KIRJEET

Kirjeet muodostavat tärkeän osan aineistostani. Ne ovat yksi kirjoittamisen laji, jonne alakulo ja huolet helposti kulkeutuivat. Victoria Benedictssonin kihlausajan kirjeet ovat lähteinäni, kun työni alussa tarkastelen nuoren tytön alakuloa. Amalie Skramin ja hänen miehensä Erik Skramin välinen kirjeenvaihto 1890-luvulla johdattaa siihen melankolian jännitekenttään, joka Amalie Skramin sairastumiseen ja heidän avioliittoonsa liittyi. Käytän näitä kirjeitä mielisairaaaromaanien rinnalla valaisemaan sekä Amalie Skramin kokemuksia että sairastumisen aikaista elämäntilannetta yleensä. Olen voinut tukeutua julkaistuihin kirjeisiin sillä Janet Garton on toimittanut koko Amalie ja Erik Skramin kirjeenvaihdon suurenmoiseksi kokoelmaksi *Elskede Amalie I–III* (2002).⁹⁵ Amalie Skramia koskevassa analyysissäni käytän kirjeitä myös kokoelmista *Mellom slagene. Brev i utvalg ved Eugenia Kielland* (1955), joka on ensimmäinen Skramin kirjejulkaisu sisältäen valikoiman kirjeitä vuosilta 1865–1905. Toinen kirjejulkaisu keskittyy Skramin ja Bjørnstjerne Bjørnsonin väliseen kirjeenvaihtoon vuosina 1878–1904 ”Og nu vil jeg tale ut” – ”Men nu vil jeg også tale ud”. *Brevvekslingen mellom Bjørnstjerne Bjørnson og Amalie Skram* (1982). Se tarjoaa tärkeää tietoa Skramin ja yhden tärkeän kirjallisen isähahmon ja aikakauden vaikuttajan välisestä suhteesta.

Victoria Benedictssonin kirjeitä sisältyy jonkin verran Axel Lundegårdin toimittamaan teokseen *Victoria Benedictsson (Ernst Ahlgren): Dagboksblad och brev I–II* (1928). Arkistovirkailijat ovat kantaneet eteeni sen mitä ei ole painettu, ja olen käyttänyt kirjeitä niin Lundin yliopiston kirjaston, Göteborgin yliopiston kirjaston (kirjeet Gustaf af Geijerstamille) kuin Kungliga Biblioteket -kirjaston (kirjeet Ellen Keyille) käsikirjoituskokoelmista. Niin kiinnostavia kuin Benedictssonin kirjeet ovatkin, olen käyttänyt niitä täydentävänä aineistona pääasiallisen analyysini keskittyessä päiväkirjaan. Ainoastaan Benedictssonin kirjeet Christian Benedictssonille, jotka sisältyvät Lundin yliopiston kirjaston Benedictsson-kokoelmaan, olen analysoinut kokonaisvaltaisemmin.

Kirjeet ovat päiväkirjan sukulaisgenre, mutta siitä huolimatta myös oma erityinen tekstimuotonsa. Niiden tekstuaaliseen luonteeseen kuuluu avoin loppu, joka tarkoittaa, että ne on kirjoitettu tilanteessa, jossa ”tarinan” loppu on tuntematon, jossa sille on olemassa monia vaihtoehtoja. Kuten Elizabeth J. MacArthur toteaa, kirjeissä ilmaistaan kirjoitushetken tunteita ja kokemuksia ilman, että tiedetään, mihin nämä tunteet ja kokemukset johtavat. Vielä enemmän kuin hahmot kirje-romaanissa, jossa kirjailijan suunnitelmat elämän käännteistä vaanivat taustalla, to-

95 Kirjeiden toimittamisesta julkaisuiksi, niihin liittyvistä valinnan ja poissulkemisen menetelmistä ks. Stanley 2004, 220–223.

delliset kirjeen kirjoittajat tuottavat kertomusta kohti tuntematonta tulevaisuutta.⁹⁶ Tämä on tärkeä kirjeiden lukemista ohjaava ajatus tutkimuksessani. Benedictssonin elämäntarina on nimittäin usein kerrottu onnetoman avioliiton tarinana sen lopusta, itsemurhasta käsin. Tällöin suurta osaa todistusaineistoa, kirjeitä ja päiväkirjoja, on alettu lukea lopun ehdoilla ja selityksenä, motiivina ja perusteluna sille, miksi Victoriasta tuli onneton ja miksi hän päätyi itsemurhaan. Lisbeth Larsson nimittää tätä lopusta käsin konstruoitua tarinaa kuolleen ruumiin ympäriltä lähteväksi tutkimustraditioksi. Hän toteaa, että Benedictssonista on paljon elämäkertakirjallisuutta, mutta syynä ei ole Benedictssonin tuotanto vaan hänen kuolemansa. Tarttuminen Benedictssonin kuolleen ruumiiseen ei ole vain miehisen kirjallisuudentutkimuksen nekrofiliaa, vaan myös feministinen lähestymistapa on Larssonin mukaan keskittynyt Benedictssonin kuolleen ruumiin ympärille ja jumiutunut kuolemaan johtaneiden syiden selittämiseen.⁹⁷ Kuolleesta ruumiista liikkeelle lähtevä lukutapa ei tee oikeutta kirjeille tekstimuotona eikä se kunnioita kirjoitustilanteen historiallisuutta. Kihlausajan kirjeissä Victoria valmistautui avioliittoon, hän empi, oli välillä iloinen ja innostunut, välillä täynnä pelkoa ja synkkiä aavisteluja. Kirjeiden perusteella on kuitenkin selvää, että samasta alusta olisi voinut kehittyä myös toisenlainen tarina. Victoria itse kirjoitti, että Christianin tapaamisen myötä hän oli tervehtymässä, ”jag känner mig som en hvilken är tillfriskande efter en lång svår sjukdom, din kärlek skall bota den helt och hållet hoppas jag, och jag blir lika frisk och stark som förr.”⁹⁸

Kirjeet ovat Liz Stanley ja Margaretta Jollyn mukaan kiehtovia, mutta teoreetikoille vaikea laji; ne ovat kirjoittamisen käytäntö, joka parhaiten pakenee genreteorioita. Niiden kiehtovuus ja vaikeus kätkeytyy niiden moniulotteisuuteen, niiden tapaan sekoittaa elämä ja taide, julkinen ja yksityinen, ammatillinen ja henkilökohmainen, ja tämä näkyy hyvin erityisesti (nais)kirjailijoiden, ammatikseen kirjoittavien kirjeissä.⁹⁹ Kirjeitä on perinteisesti käytetty lähteenä historian tutkimuksessa, mutta niistä on noukittu hyödyllisiä faktoja, joilla on todistettu ja rekonstruoitu jonkun elämään liittyviä yksityiskohtia. Vasta viime vuosina myös historioitsijat ovat löytäneet kirjeet narratiiveina ja tekstuaalisina esityksinä. Kun kirjeitä lähestyy tekstuaalisina, niiden luonne näyttäytyy toisin. Kirjeiden luonteeseen kuuluu, että ne ovat dialogisia, kommunikaatiota toiselle.¹⁰⁰ Myös niiden näkökulma, rakenne ja sisältö vaihtelevat vastaanottajan ja ajan mukaan. Kirjeiden kirjoittamista ohjaavat omat sääntönsä ja käytänteensä – niihin kuuluu tervehdys, pahoittelut, kuulumisten kuvailu, terveiset muille, päätös ja allekirjoitus – mutta silti kirjeet kuitenkin koko ajan kasvavat ja muuttuvat kirjeenvaihdon edetessä. Niiden erityinen piirre

96 MacArthur 1990, 31–32, myös Gilroy & Verhoeven 2000, 9–10; Hagelstam 2000, 67, 69; Stanley 2004, 213–214. Kirjeromaanista esim. Grönstrand 2001.

Kuoleman ja lopun merkityksestä narratiiville keskustelee myös Lisbeth Larsson viitaten Peter Brookiin ja Walter Benjaminiin. Ks. Larsson 2004, 36–37.

97 Larsson 2004, 36; Kertomuksen merkillistyminen lopusta käsin, myös Makkonen 1996, 69–70. MacArthur toteaa, että kaikkein metaforisimmat, tarinan sulkevat loput, ovat avioliitto ja kuolema. MacArthur 1990, 30.

98 Victoria Benedictssonin kirje Christian Benedictssonille odat [1871], LUB. Vrt. Hammar 1998.

99 Stanley 2004, 202, 209, 211–218; Jolly and Stanley 2005, 1; Leskelä-Kärki 2006, 65.

100 Ulvros 2001, 24–25; Leskelä-Kärki 2006, 69–74.

on vielä sekin, että ne lainaavat muita kirjoittamisen lajeja kekseliäästi ja yksilöllisesti.¹⁰¹

Kirjeet ovat keskustelua, mutta samalla päiväkirjan tavoin käytäntö, jolla ihmiset ovat voineet tuottaa yksilöllistä minuutta. Michel de Certeau on todennut, että tyhjä kirjearkki on tila, joka tarjoaa paikan subjektin tuottamiseen.¹⁰² Dena Goodmanin mukaan kirjeet ovat olleet ennen muuta naisten subjektuuden rakentumisen tiloja 1700-luvun lopulta alkaen.¹⁰³ Goodman toteaa, että kirjeiden kirjoittaminen oli käytäntö, jonka kautta naiset ymmärsivät itseään, ei vain subjekteina, vaan sukupuolittuneina subjekteina. 1700-luvun eliitin naisista alkaen kirjeet ovat tarjonneet tilan pohtia naisena elämisen ehtoja. Kirjeen luottamuksellisessa tilassa naiset – äidit, vaimot, rakastajattaret ja ystävät – ovat voineet puhua naisena olemisen vaikeuksista aikansa yhteiskunnassa. Goodmanin mukaan tietoisuus, että oma sukupuoli merkitsi sulkemista tiettyjen elämän käytäntöjen ulkopuolelle, kehittyi naisissa, jotka taitojensa ja oppimansa myötä alkoivat säännöllisesti kirjoittaa kirjeitä. Samalla he tätä kautta tuottivat modernia naissubjektia. Goodmanin mukaan siis moderni subjekti syntyi itseä koskevana tietoisuutena kirjoittamisen käytäntöjen kautta. Tämä subjekti oli sukupuolittunut ja tietoisuus tästä kuului moderniin naissubjektiin ”alusta”, 1700-luvulta alkaen.¹⁰⁴ Myös Victoria Benedictssonin ensimmäinen kirjoitettu melankolinen minä on tietoinen sukupuolestaan ja sen merkitsemistä rajoitteista, ja myös se on syntynyt kirjeen kirjoittamisen käytännön kautta.

PÄIVÄKIRJAT

Victoria Benedictssonin melankolia tekstualisoitui kirjeiden lisäksi almanakkakirjaan, päiväkirjan yhteen versioon, ja sitten ”Suureen Kirjaan” (”Stora Boken”), jota hän kirjoitti vuosina 1882–1888. Nämä kaksi päiväkirjaa ovat tärkeimmät lähteeni hänen melankolisen minuutensa analyysissä. Victoria Benedictsson jätti kuollessaan koko kirjallisen aineistonsa ystävälleen ja kollegalle, Axel Lundegårdille, joka toimitti siitä suuria osia julkaisuiksi. Käytän tutkimuksessani sekä vuoden 1908 *Ernst Ahlgren. En Själfbiografi ur Brev och anteckningar* -teosta, johon Lundegård kokosi kirjeenvaihtoa ja otteita Stora Bokenista että laajennettua vuonna 1928 ilmestynyttä kaksiosaista teosta *Dagboksblad och brev I–II*. Kirjallisuudentutkija Christina Sjöblad on tehnyt suururakan toimittaessaan Benedictssonin koko päiväkirjamateriaalin kolmiosaiseksi kirjaksi *Stora Boken I–III* (1978–1985), ja tämä päiväkirja on pitkälti työni ensimmäisen luvun empiirinen selkäranka. Olen selannut alkuperäiset, Lundin yliopiston kirjaston käsikirjoituskokoelmaan kuuluvat

101 Stanley 2004, 203, 211. Kirjeistä kulttuurihistorioitsijan lähteenä ja suhteesta perinteiseen lähdekritiikkiin on kirjoittanut Anne Ollila, jonka 1800-luvun lopun suomalaista kulttuuria koskevat tutkimukset rakentuvat paljolti kirjeaineistolle. Ollila 1998; Ollila 2000, 14–16.

102 Certeau 1984, 134; myös Stanley 2004, 212.

103 Goodman 2005, 11–12. Kirjeitä minän representaationa korostavat myös Jürgen Habermas ja August Strindbergin kirjeitä tutkinut kirjallisuudentutkija Kerstin Dahlbäck. Habermas 2004, 87–89; Dahlbäck 1999, 20–21.

104 Goodman 2005, 11–12. Kirjeiden historiasta ks. myös; McArthur 1990; Dahlbäck 1999, 15–27; Robinson 1999; Chartier 1997; Grönstrand 2005, 111–112.

päiväkirjat läpi, mutta viitteet tutkimuksessani ovat helpommin saatavilla olevaan julkaistuun päiväkirjaan.

Päiväkirjan luonteen hahmottamisessa minua ovat auttaneet Eeva Jokisen ja Anna Makkosen ajatukset päiväkirjasta naisten omana huoneena. Jokinen luonnehtii päiväkirjaa kiinnipitäväksi tilaksi, jossa voi keskustella toisten ihmisten, tekstien ja ajatusten kanssa.¹⁰⁵ Anna Makkonen puolestaan toteaa, että päiväkirja mahdollistaa naisille avoimen ja intiimin pohdinnan ja tunnustamisen. Päiväkirja on oma genrensä ja se muuttui naisille avoimeksi tunnustuskirjallisuudeksi Makkosen mukaan 1900-luvun taitteen molemmin puolin. Silloin naiset ottivat tämän lajin innokkaasti vastaan, sillä he tarvitsivat tilaa pohtia minuuttaan.¹⁰⁶ Ruotsalainen päiväkirjoja paljon tutkinut Christina Sjöblad tulkitsee samoin, että päiväkirjasta tuli lähes muoti-ilmiö 1800-luvun jälkipuolella, sillä silloin myös keskiluokan (porvariston) naiset alkoivat kirjoittaa päiväkirjoja.¹⁰⁷ Victoria Benedictssonin päiväkirja asettuu ajallisesti tähän keskiluokan naisten kirjoittamisinnon yhteyteen. Vaikka en analyysissäni etsi lajityyppien rajoja tai jäljitä niiden kehitystä vaan tarkastelen päiväkirjaa itseä koskevana tiedon muodostamisen tilana, on tärkeä kuitenkin hie-man täsmentää päiväkirjan olemusta tekstilajina.

Päiväkirja on, Eeva Jokista lainaten, konventioiden ohjaama kerronnan muoto, jossa yksilö tulee osaksi sosiaalista todellisuutta ja sen erilaisia tuki- ja kurikäytäntöjä – kirjallinen muoto, jossa yksilö tulee subjektiksi. Subjektiksi tuleminen on Jokisen mukaan siten päiväkirjassakin konventioiden ohjaamaa ja diskursiivista. Jokinen toteaa edelleen, että päiväkirja on omaelämäkerrallisen kirjallisuuden vakavin muoto. Tunnustuksellinen päiväkirja on kertomus eettisen itseyden etsimisestä, sen avulla opimme paitsi yksityiskohtia yksilöstä, myös jotain ”eettisen, haluavan ja tietävän subjektiviteetin tarjolla olevista malleista”.¹⁰⁸ Sen tausta on puritaanien uskonnollisessa itsetutkiskelun tekniikassa 1600-luvulla ja uskonnollisuuteen liittyvät myös modernin omaelämäkerran juuret. Tunnustuskirjallisuuden yhteydessä viitataan usein kirkkoisä Augustinukseen, joka totesi omaelämäkerrassaan 300-luvulla, että ”[T]ahdon muistella menneitä pahoja tekojani ja lihallisuutta, joka saastutti sieluni /---/”.¹⁰⁹ Tunnustuksellinen päiväkirja on ripittäytymistä, sisäisyyden ja subjektiivisuuden ilmaisua, ja analyysini Victoria Benedictssonin päiväkirjan eräistä osista tunnustuksellisina rakentuu tämän ajatuksen varaan. Tunnustus tuottaa minän, mutta tuo pintaan myös kulttuurisia normeja, minäksi tulemisen malleja. Tunnustuksellisuuden ohella päiväkirjaan liittyy muitakin konventioiden kahleita, kuten Anna Makkonen kirjoittaa: perinne, päiväkirjan tavat ja sopimukset.¹¹⁰

Päiväkirjan perinne Ruotsissa ulottuu 1800-lukua kauemmaksi. Naisten päiväkirjagenre syntyi siellä 1700-luvulla, ja sitä edelsivät erilaiset omasta elämästä kertomisen muodot; inventointi- ja muistikirjat, almanakat ja perhekronikat (släktböcker), joiden kirjoittamiseen myös naiset osallistuivat. Näistä puuttui kuitenkin omien tunteiden ja ajatusten kuvailu, piirre, josta Christina Sjöbladinkin mukaan tu-

105 Jokinen 2004, 119; myös Leskelä-Kärki 2006, 74.

106 Makkonen 1997, 229.

107 Sjöblad 1991, 15.

108 Jokinen 2004, 120–121.

109 Norkola 1995, 122–128. Sit. Norkola 1995, 123.

110 Makkonen 1997, 230.

li keskeinen ”varsinaiselle” (modernille) päiväkirjalle.¹¹¹ Varhaisin meille säilynyt ruotsinkielinen naisen päiväkirja, Metta Lillien (1709–1788) päiväkirja, on kirjoitettu vuosina 1737–1750. Se alkaa almanakkana (perhekronikkana, ”släktbok”) ja ulkoisten tapausten kirjaamisena, mutta muuttuu Mettan isän kuoleman yhteydessä 1738 päiväkirjaksi. ”On kuin suru pakottaisi esiin toisenlaisen kirjoittamisen”, kirjoittaa Sjöblad siitä.¹¹² Aivan samoin Victoria Benedictssonin itsestään kirjoittaminen alkaa almanakkakirjoista, arkisten tapahtumisen kirjaamisesta, mutta näyttää kuin sisäinen suru myös hänen kohdallaan pakottautuisi almanakan sivuille ja synnyttäisi toisenlaisen kirjoittamisen. Sisäisen minän erittely nousee lopulta koko almanakan pääasiaksi.

NOVELLIT JA ROMAANIT

Teksteihin, joita tarkastelen, kuuluu myös kaunokirjallisiksi luokiteltavia tekstejä. Luen niitä omaelämäkerrallisesta näkökulmasta melankolisen kokemuksen jäsenyksenä, mutta myös suhteessa aikansa kontekstiin. Victoria Benedictssonin kohdalla analysoin kolmea novellia, jotka hän kirjoitti viimeisenä elinvuonnaan 1888, ja hahmotan niitä melankolisen minän konstruktiona. Käsittelemäni tekstit ovat novellit ”Livsleda”, ”Den bergtagna” ja ”Ur mörkret”. Ne on julkaistu muun muassa kokoomateoksessa *Samlade Skrifter I–VII* (1918–1920). Amalie Skramin teksteistä käytän kahta avioliittoromaania ja kahta mielisairaalaromaania: debyyttiromaania *Constance Ring* (1885) ja romaania *Lucie* (1888) sekä mielisairaalaromaaneja *Professor Hieronimus* (1895) ja *Paa Sct. Jørgen* (1895). Kaikki neljä on käännetty ruotsiksi ja viittaan tutkimuksessani ruotsinnoksiin.¹¹³ Tarkastelen näitä novelleja ja romaaneja omaelämäkerrallisina ja elämän kertomisen käytäntöinä.

Kaunokirjallisuuden käyttöön omaelämäkerrallisessa tarkastelussa liittyy väistämättä eri kirjoittamisen lajien pohdinta. Näitä lajien rajoja, päiväkirjan ja muiden omasta elämästä kertovien tekstien luonnetta ja ryhmittelyä on pohtinut esimerkiksi ruotsalainen Eva Haettner Aurelius. Hänen mukaansa omaelämäkerrallisille teksteille on ominaista, että ne ovat kirjallisen ja ei-kirjallisen rajalinjalla. Niitä voi lähestyä dokumentteina tai kirjallisesti muotoiltuina teksteinä, minän ilmaisuna tai sosiaalishistoriallisina lähteinä. Yhtä oikeaa tapaa ymmärtää niitä ei ole.¹¹⁴ Tämä pätee myös oman aineistoni päiväkirjaan. Benedictssonin *Stora Boken* esimerkiksi sekoittaa eri genrejä ja sitä voi lukea hyvin monin eri tavoitein; sekä sosiaalishistoriana että minän historianä. Päiväkirjan ja romaanin välillä nähdään kuitenkin usein ero. Oma elämää koskeva teksti ajatellaan dokumentiksi, joka tavoittelee todelli-

111 Sjöblad 1997, 36, 42–43, 47; Makkonen 1997, 228–229.

112 Sjöblad 1997, 52, 111, 134.

113 *Constance Ring* ([1885] 1979), *Lucie* ([1888] 1980), *Professor Hieronimus* ([1895] 1978) ja *På S: t Jørgen* ([1895] 1978). Tarkemmat julkaisutiedot ja kääntäjät ks. lähdeluettelo.

114 Haettner Aurelius 1996, 26. Muistelmaan ja omaelämäkerran voi halutessaan luokitella eri genreiksi. Merete Mazzarella pitää muistelmaa tekstinä, joka kirjaa muistiin mennyttä, omaelämäkerta sen sijaan tulkitsee asioita ja tapahtumien sijaan keskittyy yksilön kokemukseen. Mazzarella 1999, 467.

suuden kuvausta ja pyrkii totuuteen.¹¹⁵ Ajatellaan, että se eroaa fiktiivisestä proosasta, jolla on lupa sepittää todellisuutta. Tämä ero ei kuitenkaan ole kiistaton. Esimerkiksi Anna Makkonen toteaa, että vaikka elämän ja fiktion ero on vaikea unohtaa, katsotaan elämää juonien läpi.¹¹⁶ Toisaalla hän toteaa, että päiväkirjanpitäjä ei ole vapaa muiden kirjallisuudenlajien vaikutuksesta, ja siksi rakkaudesta kirjoittaminen saa päiväkirjassa usein rakkausromaanin muodon.¹¹⁷ Myös Christina Sjöbladin mukaan ero on oikeastaan mahdoton tehdä, ja päiväkirjat ovat yhtä aikaa sekä fiktiota että faktaa, kirjallisuutta ja dokumentteja. Niihin on monia lukutapoja, ja lopulta lukija päättää, kumman tai millaisen statuksen hän päiväkirjalle antaa.¹¹⁸

Faktan ja fiktion sekoittuminen ja muista lajeista lainaaminen näkyy aineistossani esimerkiksi siten, että Benedictssonin päiväkirja *Stora Boken* muistuttaa dialogisuudessaan toisinaan enemmän näytelmää kuin päiväkirjaa, toisinaan se on kuin novelli. Amalie Skramin mielisairalaromaanit etenevät päivästä ja yöstä toiseen, hitaasti sisäisiä tunteja päiväkirjan tavoin eritellen. Teokset ovat julkaistuja romaaneja jotka lainaavat paljon päiväkirjan genreä. Faktan tai fiktion lajina sen paremmin Benedictssonin päiväkirjat, Skramin romaanit kuin Marholmin tekstitkään eivät ole selväpiirteisiä. Omaelämäkerrallisen lukutavan näkökulmasta katson, että kahden eri kategorian, faktan ja fiktion, luominen ei ole välttämätöntä. Modernin omaelämäkerran kohdalla viitataan usein ranskalaisen Philippe Lejeunen ajatukseen omaelämäkertasopimuksesta, joka on ”tekijän tekstissään tekemä sitoumus kertoa totuuden hengessä oma elämänsä tai sen osa tai jokin oman elämän puoli”.¹¹⁹ Benedictssonin päiväkirjasta on helppo löytää tämä sitoumus, mutta se ei siis tee päiväkirjasta faktaa. Tekstin omaelämäkerrallisuus ylipäätään perustuu tähän sopimukseen eikä faktan ja fiktion eroon. Näin ollen teksti voi olla omaelämäkerrallinen, vaikka se olisi fiktiivinen.¹²⁰ Fiktiivisyys on tutkimuksessani asteominaisuus: jotkut tekstit ovat fiktiivisempiä kuin toiset. Joidenkin tekstien referentiaalisuus, viittaussuhde todellisuuteen on selvempää kuin toisten. Mutta toisaalta lähdän siitä, että mikään teksti ei myöskään ole täysin vapaa fictionalisoinnista silloin, kun fictionalisoinnilla tarkoitetaan juonellistamisen ja kerronnan keinoja. Niinpä omaelämäkerrallisuus on tekstistä löytyvä sopimus tai sitoumus tai tunnuspiirre, mutta myös valittu lukutapa siten kuin Sjöblad ehdottaa.

Fiktion käsitettä on kattavasti ja perusteellisesti käsitellyt Dorrit Cohn, joka on moniselitteisestä kentästä halunnut löytää rajan fiktiivisen ja ei-fiktiivisen välille. Hän on määritellyt fiktion koskemaan vain yhtä erityistä tekstityyppiä, kaunokirjallista, ei-referentiaalista kertomusta. Ei-referentiaalinen tarkoittaa tekstiä, joka voi, mutta jonka ei tarvitse viitata itsensä ulkopuoliseen maailmaan. Se tulee toimeen itse luomassaan, puhtaasti sisäisessä viitekehyksessä.¹²¹ Nämä oletukset johtavat Cohnin ajattelun kuitenkin siihen, että hän määrittelee kaunokirjallisuuden sen to-

115 Leskelä-Kärki 2006, 74.

116 Makkonen 1996, 86.

117 Makkonen 1997, 235.

118 Haettner Aurelius 1996, 19; Sjöblad 1997, 11.

119 Sit. Kosonen 2007, 20, myös Norkola 1995, 113, Kosonen 1993, 35–41

120 ”Omaelämäkerrallisuus” kattaa laajemman käsitteellisen alueen kuin ”omaelämäkerta”, Kosonen 2007, 20.

121 Cohn 2006, 22, 24–25; 52.

dellisuussuhteen kautta.¹²² Päädyimme fakta–fiktio-jaotteluun, fiktion ja ei-fiktion kategorioihin ja ongelmaan, josta myös historioitsijoiden tulisi esimerkiksi Kalle Pihlaisen mukaan pyrkiä eroon. Pihlaisen mukaan kaunokirjallisen ja dokumentaarisen ero voidaan nähdä toisin jos suostutaan hylkäämään niiden määrittely fakta–fiktio-kehikossa tekstien todellisuussuhteen kautta. Tässä kehikossa nimittäin jokaisen tekstin täydellinen totuudenmukaisuus on mahdotonta, ainakin jos asioita selitetään ja tulkitaan eikä vain lueta.¹²³ Ajattelen Pihlaisen tavoin, että ”puhtaasti kaunokirjallinen (sepite)”, täysin ei-referentiaalinen teksti on yhtä mahdollista kuin täysin ”dokumentaarinen”, ilman kerronnallistamista, juonellistamista toimiva teksti. Kaikki tekstit asettuvat jonnekin näiden äärimmäisyyksien väliin. Siksi voin eräässä mielessä pitää Benedictssonin ja Skramin tekstejä kirjeistä ja päiväkirjasta novelliin ja romaaniin omaelämäkerrallisina teksteinä, joissa fiktionalisointi on kuitenkin eriasteista ja eri tavoin diskursiivisesti ohjautunutta. Kirjeeseen liittyy erilainen ohjaava konventio kuin novelliin, mutta minä ja elämä voivat jäsentyä ja tulla kerrotuiksi molemmissa. Tärkeä on muistaa myös se, että olen valinnut faktan ja fiktion sekä lajityyppien rajoja häivyttävän omaelämäkerrallisen lukutavan siksi, että se palvelee omaa tutkimuskysymystäni, melankolisen minän tuottamisen tarkastelua. Se ei tarkoita, etteivätkö lajityyppien rajat olisi olleet tärkeitä tutkimukseni aikalaisille ja etteikö niiden avulla voitaisi toisinaan tuottaa hyödyllisiä, tekstejä identifioivia eroja.

Tutkittaessa yksilöiden elämäntarinoita päiväkirjat ja kirjeet, elämäkerrat ja omaelämäkerrat, fiktiiviset elämäntarinat ja suulliset kertomukset voidaan siis toisinaan ottaa yhtäläillä tarkastelun kohteeksi sen vuoksi, että ne ovat kaikki elämän kertomisen käytäntöjä.¹²⁴ Elämän kertominen kuten myös sen kirjoittaminen ovat muinaisia ja kaikkialla läsnäolevia käytäntöjä, mutta eivät itsestäänselviä. Kuten Margaretta Jolly toteaa, olemme näiden käytäntöjen muinaisuudesta huolimatta edelleen vailla vedenpitävää selitystä sille, miten elämä liukenee tarinaan.¹²⁵ Omaelämäkertoihin perehtynyt tutkija Liz Stanley on Jollyn tavoin pohtinut minän ja toisen, menneen ja nykyisen, kirjoittamisen ja lukemisen, faktan ja fiktion monimutkaisia ja vaihtelevia suhteita. Hän toteaa fiktion ja omaelämäkerran intertekstuaalisesta suhteesta¹²⁶, että se on yhtä vanha kuin romaanikin ja hän yhdistää sen juuri romaanin kehitykseen. Varhaiset romaanimuotoa kehittäneet naiskirjailijat käyttivät Stanleyyn mukaan fiktionaloitua omaelämäkerta hyväkseen kehittämään romaania. Näiden genrejen sekoitus johti siihen, että keskityttiin yhteen elämään, yhteen minään (*self*), joka ei ollut kuka tahansa vaan ”naisminä”. Sellaisena romaani tai novelli oli referentiaalisessa suhteessa ”todelliseen minään”. Romaanin kehitys tapahtui Stanleyyn mukaan käsi kädessä sen kehityksen kanssa, jossa referentiaalinen tai ”todellinen nainen” ymmärsi itsensä sosiaalisen draaman avain-

122 Ks. erit. Cohn 2006, 27.

123 Pihlainen 2001, 303–310. Ks. myös Pihlainen 2002.

124 Tästä myös Österberg 2007, 101–103.

125 Jolly 2001, ix.

126 Stanley käyttää termejä, *fiction* ja *autobiography* myös siten, että ne ovat kaksi eri lajityyppiä. Hän kuitenkin pohtii tarkasti, miten fiktion tavat kertoa minä ja elämä sekä sen suhde omaelämäkertaan ovat monimutkaisia ja vaihtelevia. Stanley korostaa myös lukijan roolien merkityksen muodostamisessa. Stanley 2002, 58–88.

hahmoksi. Näin elämä liukui tekstiin, mutta kunnioittaen niitä minää ja kirjoittamista sääteleviä konventioita, jotka vallitsivat. Stanley muistuttaa, että naiset eivät vaatineet huomion kiinnittämistä itseensä omaelämäkerran kautta, vaan fiktion, fiktiivisen kerronnan kautta. Heidän oli siis aluksi etäännyttävä todellinen itsensä romaanin tapaisiin teksteihin voidakseen keskustella itseään koskevista asioista.¹²⁷ Suomalaisten naisten kirjoittamia varhaisia romaaneja (1840–1860-luvuilla) tutkinut Kati Launis tulkitsee samoin, että romaani tarjosi naisille paikan osallistua itseään koskevaan yhteiskunnalliseen keskusteluun.¹²⁸

Myöhemmin 1800-luvun kuluessa näyttää auneen kuitenkin tilaa sellaisille teksteille, joissa referentiaalinen suhde oli avoimempi kuin romaaneissa, joihin esimerkiksi Launis viittaa. Amalie Skramin mielisairalaromaanit voi nähdä yhtenä tämän laajenemisen ilmentymä.

UTOPIA

Laura Marholmia voi kutsua tulevaisuuden visioijaksi ja utopistiksi sen ohella, että hän oli kulttuurikriitikko, joka analysoi aikakauttaan ja erityisesti aikansa naista. Hänen kohdallaan käsitelien teoksia *Das Buch der Frauen* (1895), *Zwei Frauenerlebnisse* (1896), *Zur Psychologie der Frau* (1897), näytelmää *Karla Bühring* (1895) ja omaelämäkerrallista novellikokoelmaa *Buch der Toten* (1900). *Das Buch der Frauen* on Marholmin tunnetuin teos, ja se levisi käännöksinä laajalle. Kaksi muuta naispsykologista teosta sai lukijoita ja huomiota, mutta *Zur Psychologie der Frau* erityisesti sai varsin negatiivisen vastaanoton, ja Marholmin ura alkoi hiipua sen jälkeen. Käytän kolmesta ensimmäisestä teoksesta niiden ruotsinnoksia, teoksia *Kvinnor. Sex tidspsykologiska porträtt* (1896), *Tvenne Kvinnoöden* (1896) ja *Till kvinnans psykologi* (1897), ja viittaa tästä lähtien teoksiin ruotsinnoksina. *Karla Bühring* on julkaistu vain saksaksi eikä se ilmeisestikään löytänyt suurta yleisöä. Myös *Buch der Toten* on marginalisoitunut teos, Marholm tarjosi sen ruotsinnosta kustantajalle, mutta se ei ilmestynyt koskaan Ruotsissa.

Analysoin Marholmin tekstejä naisen sisäisyyden erittelyinä, ja *Karla Bühringia* analysoin erityisesti luovan naisen psykologisena kuvana. Suhteututan tekstejä kontekstiinsa: siveellisyyskiistaan ja naiskysymykseen, mutta myös 1890-luvun dekadenssiin ja ”uutta naista” käsittelevään kirjallisuuteen. *Karla Bühring* -näytelmän sisältämän kasvatuskritiikin avaamiseksi ja naisen mielisairauden kuvaamisen kontekstualisoimiseksi tarkastelen Marholmia koskevassa luvussa myös saksalaisen Gabriele Reuterin romaania *Aus guter Familie. Leidengeschichte eines Mädchens*

127 Stanley 2002, 58–62.

Liisa Saariluoma on romaanin historian tutkija, joka kutsuu varhaista romaania individualistiseksi romaaniksi ja näkee sen vastineena postindividualistisen romaanin, joka on ”oman aikamme romaani”. Murros ja ero edeltävään on siinä, että postindividualistinen romaani luo puu individualismista ja cartesiolaisesta subjektikäsitelmästä. Todellisuutta kokeva subjekti on ”oman aikamme” heikennyt ja hajonnut. Saariluomasta hieman poikkeavalla tavalla ja suomalaisessa kontekstissa romaanin historiaa ovat lähestyneet Heidi Grönstrand ja Kati Launis. He nostavat esiin romaanilajin kytköksen naiskirjailijoihin ja naisiin myös kuvauksen kohteina. Saariluoma 1992, 36–43; Saariluoma 2001, 151–152; Grönstrand 2005; Launis 2005.

128 Launis 2005, 22.

(1895). Myös siitä käytän ruotsinnosta, teosta *Af god familj* (1896). Teos oli yksi aikakauden kohutuista romaaneista ja Marholmin tekstien tavoin psykoanalyysia enteilevä kirjoitus. Se tuo tärkeän lisän ajankuvaan valaisten 1890-lukua psyykestä ja sisäisyydestä innoittuneena aikakautena. *Buch det Toten* tarjoaa mahdollisuuden tarkastella, miten vahva ja eteenpäin katsova Marholmkin lopulta väsyi ja miten hänen kokemuksensa kirjautui tekstiin.

Marholmin tekstien lukeminen ja analysoiminen on ollut vaativaa niiden monisisältöisyyden takia, mutta myös sen vuoksi, että niiden lajityyppillisten yhteyksien näkeminen on ollut hankalaa. On ollut vaikea nähdä, minkä tekstien yhteydessä niitä olisi tarkasteltava: naisten kirjoittamien romaanien ja näytelmien vai tieteellisten ja filosofisten tekstien. Olen päätenyt kontekstualisoimaan Marholmin tekstit pohjoismaisen siveellisyydskiistan maaperään, dekadenssin kulttuurikritiikkiin ja ”uutta naista” kuvaavaan kirjallisuuteen. Marholmin tekstit kertovat naisen elämästä tavalla, jota Linda H. Peterson on kuvannut sekoittamiseksi ja eri lajityypeistä ammentamiseksi. Hänen mukaansa naisten teoksissa sekoittuvat romantiikka ja realismi, naturalismi ja psykologia, omaelämäkerta ja romaani, koettu ja keksitty. Samankaltaiseen sekoittumiseen viittaa Elke Frederiksen, joka kysyy, miksi naiset niin usein 1800-luvulla kirjoittivat ”esi-kirjallisia” tekstejä, vaikka he alkoivat saada tunnusta ”kirjallisuuden” kirjoittajina. Miksi he kirjoittivat kirjeitä ja päiväkirjoja, subjektiivisia ja henkilökohtaisia, spontaaneja, suorita ja kiihkeitä tekstejä. Miksi naiset sekoittivat omaelämäkerrallisia muistiinpanoja, runoja, unelmia ja analyyskejä keskenään?¹²⁹ Petersonin mukaan naisten teksteissä oli ensisijaisesti kyse elämän kirjoittamisesta ja vasta toissijaisesti lajityypin kehittämisestä. Sen vuoksi ”kirjallisuuden” kirjoittaminen ei ollut naisten kannalta olennaisinta.¹³⁰

Marholmin kohdalla tekstilajien valinta oli ilmeisen tietoista. Hän näki naisten kirjoittamisessa romaaneissa liian paljon tendenssikirjallisuuden piirteitä ja suosi sen vuoksi muita muotoja. Huolimatta siitä, oliko ensisijaisempaa saada äänensä kuuluviin vai oppia hallitsemaan tiettyjä tekstilajeja, 1800-luvun kirjoittavilla naisilla oli malleja ja traditioita, joihin suhteuttaa omia kokemuksia ja kirjoittamisen tapaa. Näitä malleja ei kuitenkaan noudatettu orjallisesti vaan käytettiin valikoiden ja muokaten.

Marholmin teksteistä *Karla Bühring* on lajityypiltään selväpiirteinen, se on näytelmä. Muut tekstit ovat artikkeleita ja novelleja, luonteeltaan oikeastaan esseitä. Marholm julkaisi suurimman osan kirjojensa teksteistä ensin artikkeleina lehdissä ja kokosi niitä sitten kirjoiksi. Tutkimukseeni kuuluvien teoksien monet artikkelit ja erityisesti niiden ajatukset ovat syntyneet Berliinissä 1890 perustetun lehden *Freie Bühne für modernes Leben* yhteydessä. Marholm oli yksi sen keskeisistä, vaikuttavista ja kiistellyistä kirjoittajista 1890-luvun alussa. Lehti perustettiin foorumiksi, jolla voitaisiin keskustella modernista taiteesta ja modernista elämästä sekä näiden suh-

129 Frederiksen 1982, 186.

130 Näin ei kuitenkaan ollut välttämättä aina. Stella Kleve nimellä kirjoittanut Mathilda Kruse (1864–1942) julkaisi vuonna 1885 esikoisromaaninsa *Berta Funcke*. Se kertoo nuoresta tytöstä, joka sairastuu liioitellusta siveellisyydestä ja seksuaalisuutensa tukahduttamisesta. Teos herätti kohun dekadenssinsa vuoksi. Muistelmissaan Mathilda Kruse (myöhemmältä kirjailijanimeltään Malling) kirjoittaa, että kyse oli enemmänkin kirjallisesta genrestä, johon hän halusi osallistua kuin omista kokemuksista. Malling 1920, 179–181; Sjöblad 1975, 94, 97–98.

teesta. Sen palstoilla käsiteltiin niin tiedettä, uskontoa, kirjallisuutta, taidetta kuin estetiikkaakin. Marholm kirjoitti naiskysymyksestä ja ”avasi Pandoran lippaan”, synnytti vilkkaan keskustelun seksuaalisuudesta ja sukupuolten välisestä suhteesta.¹³¹ Näihin keskusteluihin kytkeytyvät monet hänen analyysinsä, ja niiden pohjalta hän kehitti ajatuksiaan naiseudesta eteenpäin.

TAPAUSKERTOMUKSET

Melankoliaa ja mielisairaanhoidoa koskevan tieteellisen ajattelun ja Amalie Skramin sairaalakokemusten kontekstualisoimiseksi ja valtakamppailun osapuolten erojen hahmottamiseksi olen lukenut Skramia hoitaneen professori Knud Pontoppidanin (1853–1916) psykiatriset tutkielmat ja muistelmat: *Neurasthenien* (1886), *Fire psykiatriske foredrag* (1891), *Psykiatriske forelæsninger og studier* (1892), *6te Afdelings Jammersminde* (1897). Olen katsonut Pontoppidanin luentoihin sisältyviä, erityisesti melankoliasta kärsivien naispotilaiden tapauskertomuksia ymmärtääkseni ja tuodakseni esiin myös aikakauden muiden sairaalahoitoon päätyneiden naisten sairauden ja kärsimyksen luonnetta. Tärkeä lähdejulkaisu, jota käytän, on Mogens Gradenwitzin *Knud Pontoppidan og patienterne – Etatsraaden, Sypigen, Amalie Skram, Grevinde*. (1985). Siihen on koottu Tanskassa 1890-luvulla käyty keskustelu mielisairaaloiden oloista, potilaan asemasta ja pakkohoidon perusteista. Lehdissä käydyn keskustelun lisäksi teos sisältää myös Amalie Skramin sairaaloissa tuotetut potilaskertomukset. Pontoppidanin tarjoaman kuvan rikastamiseksi olen katsonut myös aikansa vaikutusvaltaisen psykiatrin, itävaltalaisen Richard von Krafft-Ebingin melankoliaa koskevia tekstejä ja melankolia-potilaiden tapauskertomuksia. Kaikki nämä tekstit asettuvat kontekstiksi Skramin kuvauksille. Potilaskertomukset tarjoavat kuitenkin kontrastoivan merkitysympäristön myös Benedicts-sonin sairastamiselle, sillä tämän sairastamisen miljöö oli koti läheisine ihmisineen, ei sairaala henkilökuntineen.

Laura Marholmin aikansa modernia naista koskevat esseet ovat eräänlaisia ”potilastarinoita” ja Gabriele Reuterin teos *Af god Familj*, joka saksaksi kuuluu *Aus guter Familie. Leidengeschichte eines Mädchen* (1895), viittaa jo nimessään sairaskertomukseen. Sigmund Freud käytti yhtä lailla termiä nimeä *Leidengeschichte* viitattaessaan potilaidensa sairaskertomuksiin. Terapian etenemisestä hän käytti nimeä *Behandlungsgeschichte*.¹³² Sekä Marholmin että Reuterin tekstejä on verrattu Freudin tapauskertomuksiin, ja käsittelen siksi joiltain osin Freudin ensimmäistä psykoanalyttistä hysteriaa koskevaan tapaustutkimusta ”Dora” (1905). Tässä yhteydessä kiinnostavaksi nousee paitsi Freudin ja naiskirjailijoiden tavat kuvata sairaudenkulku, myös Freudin tapauskertomusten suhde fiktiivisiin teksteihin. Kuten Dorrit Cohn kirjoittaa, Freudin teksteistä on hyvää vauhtia tulossa modernin fiktion kanonisia tekstejä. Niitä luetaan ja tulkitaan yhä enemmän fiktiona, fiktiivisen tekstin näkökulmasta.¹³³

131 Scott-Jones 1982, 203.

132 Cohn 2006, 67.

133 Cohn 2006, 52. Cohn toteaa tämän, mutta ei itse hyväksy Freudin tapauskertomusten luentaa

SUHDE Aiempaan Tutkimukseen

Tärkeä 1800-luvun naiseuden ja lääketieteen yhteyksiä valottava ja tutkimustani inspiroinut teos on ollut Karin Johannissonin *Den mörka kontinenten* (1994). Se on Foucault’sta vaikutteita saanut aatehistoriallinen tutkimus naisista lääketieteellisen tiedon kohteina *fin de siècle*n aikakaudella. Siinä rakentuva subjekti on Foucault’n tavoin ”kollektiivinen” eli diskursiivisten käytänteiden tuote enemmän kuin toimija. Johannisson viittaa myös naisten omiin teksteihin, mutta melko suppeasti ja siksi teos herättää kysymyksen naisten kokemuksesta. Juuri *Den mörka kontinenten* sai minut alun perin tarttumaan arkistoaineistoon ja perehtymään siihen, mitä tuon aikakauden naiset itse omasta sairastamisestaan kirjoittivat. Johannisson kirjoittaa, että naisille tarjottiin hauraan ja heikon, sairaalloisen ja autettavan potilaan rooli niin lääkäreiden vastaanottohuoneissa kuin kotien makuuhuoneissa.¹³⁴ Aivan näin tyylipuhtaasti ei tieteellinen tieto ehkä tehnyt naisista sohvillaan lepäileviä invalideja, sillä oli myös niitä, jotka vastustivat tätä roolia. Yleistys on kuitenkin ymmärrettävä Johannissonin tutkimuksen näkökulmasta käsin: *Den mörka kontinenten* on keskittynyt lääketieteen kulttuurisen ja sosiaalisen merkityksen lukemiseen, ei potilaan näkökulmaan. Tässä mielessä se on edelleen inspiroiva, monipuolinen ja puhutteleva tutkimus. Myös Johannissonin *Kroppens tunna skal* (1997) ja *Tecknen* (2004) ovat olleet tärkeitä teoksia paitsi itselleni niin lääketieteen (kulttuuri)historialle laajemminkin. Ne ovat avanneet lääketieteen, sairastamisen ja hoitamisen kulttuurisia kytkentöjä monipuolisesti ja näyttäneet, miten kapeaa lääketieteen historia puhtaana tieteellisen tiedon ajallisena seuraamisena on.¹³⁵

Keskeinen alakulua historiallisesti avaava teos on Janet Oppenheimin *Shattered Nerves. Doctors, patients, and depression in Victorian England* (1991), joka kartoittaa 1800-luvun psykiatriasta ja hermolääketieteellistä kirjoittelua laajasti, mutta tarkentaa depression historiaan. Lääketieteen tekstien rinnalla Oppenheim lukee myös potilaiden tekstejä ja tarinoita, ja monet hänen oivalluksensa ovat auttaneet myös oman aineistoni tulkinnassa. Neuroosien historiaa Suomessa valottaa Minna Uimosen perustava tutkimus *Hermostumisen aikakausi. Neuroosit suomalaisessa 1800- ja 1900-lukujen vaihteen lääketieteessä* (1999), jossa lääketieteen yhteiskunnallinen merkitys samoin kuin sukupuolen analyysi nousevat esiin. Jutta Ahlbeck-Rehnin tutkimukset ”hullun naisen” konstruoimisesta 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun psykiatrisissa hoitokäytännöissä ovat tärkeä lisä suomalaiseen psykiatrian historiaan, joka on oikeastaan aika lapsen kengissä monien muiden maiden tutkimustilanteeseen verrattuna. Ahlbeck-Rehnin tutkimukset pureutuvat siihen, miten diagnoosit ja hoitoon määrääminen toimivat yhteiskunnallisina kurikäytäntöinä. Tutkimus tarkentuu sukupuolen merkitykseen näissä määrittelyissä ja osoittaa samalla, miten tietoon liittyvä valta tuottaa subjektit. Ahlbeck-Rehnin tutkimukset ovat tiedonlähteitä ja keskeisiä keskustelukumppaneita työni monissa kohdin. Elaine Showalterin teokset *The Female Malady. Women, Madness, and English Culture, 1830–1980* (1985) ja *Sexual Anarchy. Gender and Culture at the Fin de Siècle*

---

fiktiona. Cohn 2006, 52–53.

134 Johannisson 1994, 8–9.

135 Ks. myös Jönsson 1998, 30.

(1990) ovat olleet teoksia joihin on pitänyt usein palata. Lennokkaat tulkinnat on voinut joskus käsittää mieluummin ehdotuksiksi kuin todistetuiksi väitteiksi, mutta Showalterin kykyä innostaa ajattelua ja tiedon, hoidon, kulttuurin ja sukupuolen kytköksen pohtimista ei voi kieltää. Suomessa neurooseista, erityisesti hysteriasta on kirjoittanut myös Heini Hakosalo osana teostaan *Bio-Power and Pathology* (1991). Hän keskittyy Pariisin Salpêtrièren koulukunnan ajatteluun 1800-luvun lopulla ja tilanteeseen, jossa hysteriasta tehtiin legitiimi sairaus ja tieteellisen tutkimuksen kohde. Hänen mukaansa hysteriasta tehtiin seksuaalinen sairaus juuri tämän koulukunnan toimesta 1880-luvulla. Hysterian kulttuurihistoriaan perehtynyt Anna Kortelainen kirjoittaa myös Salpêtrièrestä, mutta enemmän kuitenkin Suomesta. Teoksessaan *Levoton nainen. Hysterian kulttuurihistoriaa* (2003) hän valitsee laajan näkökulman hysterian käsitteeseen eikä useinkaan välitä erottaa sitä muista lähitermeistä, esimerkiksi neurasteniasta. Monet ilmaisut sopivat samaan hermostuneen ja levottoman, sopeutumattoman ja monin tavoin oireilevan naisen kuvaan. Kortelainen maalaa hysteriasta moni-ilmeisen muotokuvan, mutta nostaa tekstissään koskettavasti ja laajasti esiin myös erään yksittäisen levottoman naisen, Ellan Edelfeltin, kohtalon. Ellan Edelfeltinin sairastuminen ja ”hermostuneisuuden” hoito keväällä 1893, sen syyt ja jopa toipuminen matkoineen muistuttavat monessa suhteessa Amalie Skramin sairastumista keväällä 1894. Tapaus tarjoaa kiinnostavan vertailukohdan omalle tutkimukselleni.

Psykiatrian historiaa ei ole kovin paljon kirjoitettu potilaan näkökulmasta. Aihetta ei ole useinkaan käsitelty kulttuurihistoriallisesti tai sukupuolinäkökulma huomioiden. Tutkimusta on leimannut psykiatrian tieteenalan edistymisen kuvaus kuten muutakin lääketieteen historiaa. Michel Foucault’n *Folie et déraison, histoire de la folie* (1961) merkitsi käännettä psykiatrian historiaa koskevassa tutkimuksessa, ja ”hulluus” ja psykiatria alettiin nähdä yhä enemmän kytkeytyneenä yhteiskuntaan, aikaan ja kulttuuriin. Roy Porter on ollut keskeinen tällaisen tutkimusotteen soveltaja, ja myös potilaan tai kokijan, kärsijän näkökulman esiintuoja teoksissaan *A Social History of Madness* (1987) ja kokoamassaan antologiassa *The Faber Book of Madness* (1991). Foucault on inspiroinut tutkimustani erityisesti siinä, miten kielellisen ja sosiaalisen todellisuuden mekanismit toimivat määriteltäessä psyykkisesti tervettä ja sairasta. Porter taas on antanut eväitä yksilön kokemuksen käsittelyyn.

Pohjoismaisista tutkijoista Jutta Ahlbeck-Rehnin lisäksi Lars-Erik Jönssonin *Det terapeutiska rummet* (1998) on tutkimus, joka ottaa Foucault’n asettaman haasteen vakavasti ja tarkastelee mielisairaanhoidtoa osana yhteiskuntaa ja kulttuuria. Jönsson erittelee sairaala-arkkitehtuuria ja hoitokäytäntöjä, sitä miten potilaiden kehot mielisairaanhoidossa kohdattiin, mutta myös sitä miten ne sijoitettiin tilaan. Instituutiota tarkastelevasta otteestaan huolimatta Jönsson antaa tilaa myös potilaiden kokemuksille ja tarinoille. Etnologina hän tulkitsee taitavasti käytänteiden kulttuurisuutta, mutta ajallisen erityisyyden tarkastelu jää yleiselle tasolle, sillä hän tarkastelee pitää ajanjaksoa 1850-luvulta 1970-luvulle.

Tanskalaisen Jette Møllerhøjnin *På gyngende grund. Psykiatriens praksisser og institutionalisering i Danmark 1850–1920* (2006) on tähänastisista tutkimuksista perusteellisimmin selvitys psykiatrian tieteellistymisestä Tanskassa. Tutkimus rakentuu psykiatrian näkökulman varaan ja tarkastelee sitä, miten kehittyvä ja muodostumassa oleva uusi tieteenala itse näki itsensä ja asetti tavoitteensa. Tutkimus osoit-

taa, että psykiatria ainakin Tanskassa oli vielä 1800- ja 1900-lukujen taitteessa hyvin huojuvalla pohjalla taistellen asemastaan eksaktin tieteen kentällä ja osana lääketiedettä. Vaikeata ei ollut vain somaattisen lääketieteen ihanteen täyttäminen, vaan uskottavuutta söivät myös yleisön epäilevät reaktiot uusia hoitotapoja kohtaan.

Kaunokirjallisuuden, sukupuolen ja sairastamisen kytköstä on käsitelty monissa kirjallisuustieteen temaattisissa tutkimuksissa. Esimerkiksi Beth Torgersonin teos *Reading the Brontë Body. Disease, Desire, and the Constraints of Culture* (2005) käsittelee sairautta naisten kirjoittaman kirjallisuuden teemana. Torgerson lukee Brontën sisarusten kaunokirjallisista teksteistä alkoholismista, koleran ja hysterian representaatioita ja suhteuttaa ne ajan lääketieteen diskurssiin. Hän osoittaa, että Brontën sisarukset olivat lääketieteellisesti lukeneita eristyneestä elämästään huolimatta. Torgersonin tavoitteena on nähdä kaunokirjallinen teksti teoksellisine ansioineen, mutta silti osana kulttuuria. Ajatus on, että teksti on ikään kuin kulttuurinsa tuottama, mutta samalla uusi variaatio ja kulttuuriaan uudelleenajattelun kautta muuttava. Torgersonin eräs oivallus on, että sairauden kuvaaminen toimi 1800-luvun puolivälin Englannissa sosiaalisen kritiikin välineenä. Hänen mukaansa esimerkiksi Charlotte Brontë halusi romanissaan *Villette* (1853) osoittaa, millaiset yhteiskunnalliset ja kulttuuriset voimat olivat mielisairauden tai hysterian taustalla.

Myös eräät muut romaanien ja lääketieteen yhteyttä tarkastelleet tutkimukset ovat inspiroineet työtäni, esimerkiksi Helen Smallin *Love's Madness. Medicine, the Novel and Female Insanity, 1800–1865* (1996) ja Janis McLarren Caldwellin *Literature and Medicine in Nineteenth-Century Britain* (2004). Molemmat osoittavat 1800-luvun kirjallisuuden ja lääketieteen käsitelleen samoja ilmiöitä, esimerkiksi rakkaudesta järkensä menettävää naista. Ne osoittavat myös, että erityisesti 1800-luvun alun lääkäreiden tuottamissa potilaskertomuksissa oli monia samanlaisia piirteitä kuin ajan romaanikerronnassa - ja päinvastoin.

Elämäkerrat ovat olleet tärkeässä roolissa tarjoten tietoa tutkimuskohteideni elämäkuluista. Victoria Benedictssonista olen käyttänyt Ellen Keyn vuonna 1889 julkaisemaa teosta *Ernst Ahlgren*¹³⁶, Helmi Krohnin vuonna 1929 ilmestynyttä teosta *Siipirikko*, Fredrik Böökin vuonna 1950 julkaisemaa teosta *Victoria Benedictsson* ja Karl Rosengrenin hieman suppeampaa elämäkertaa *Victoria Benedictsson* vuodelta 1965.¹³⁷ Kesäkuussa 2007 ilmestyi Birgitta Holmin 25 vuotta tekeillä ol-

136 Ernst Ahlgren oli Victorian Benedictssonin kirjailijanimi. Ellen Key käytti hänestä tätä nimeä, jota Benedictsson käytti usein myös kirjeenvaihdossa toisten kirjailijoiden ja kustantajien kanssa. Toinen läheinen ystävä Gustaf af Geijerstam kirjoitti Benedictssonista laajan artikkelin samana vuonna 1889, mutta valitsi toisin: hän otsikoi tekstinsä ”Victoria Benedictson”. Vrt. Holm 2007, 11–15.

137 Ensimmäinen laaja Benedictssonin tuotantoa käsittelevä tutkimus oli Sten Linderin teos *Ernst Ahlgren i hennes romaner. Ett bidrag till det litterära ättitalets karakteristik*. Bonnier, Stockholm 1930. Linder perusti työnsä juuri ilmestyneihin Axel Lundegårdin toimittamaan teokseen *Dagboksblad och brev I–II*. (1928) ja Benedictssonin koottuihin teoksiin *Samlade skrifter I–VII* (1918–20). Linder 1930, Förord.

Fredrik Böök julkaisi vuonna 1949 teoksen *Victoria Benedictsson och Georg Brandes*. Käytännössä hän julkaisi siinä Benedictssonin päiväkirjavihot vuosilta 1887–1888. Hagar Olsson kirjoitti vuonna 1959, miten hän etsi Benedictssonin intiimejä päiväkirjoja, jotka tiesi ilmestyneen kirjailijan syntymän 100-vuotisjuhlan yhteydessä. Ei ihme että niitä ei löytynyt kirjastosta kirjailijan nimellä, sillä ne ilmestyivät Fredrik Böökin kirjassa, hän toteaa. ”Eikä riittä, että intiimi päiväkirja, maailmankirjallisuuden ainutlaatuinen intohimon tarina, ei ole päässyt kirjailijan

lut elämäkerta *Victoria Benedictsson*, jossa Holm tarkastelee Benedictssonia yhtenä ruotsalaisen romaanin ”äideistä”. Hän jäsentää Benedictssonin yksilöllisyyttä kirjailija/ihminen, Ernst/Victoria käsiteparien kautta. Tapahtumat ovat tuttuja edellisistä elämäkerroista, mutta Holm tarkentaa välillä myös Benedictssonin unohdetumpiin kertomuksiin. Holm kutoo elämätarinan ja tekstianalyysit yhteen haluten korostaa Benedictssonin kirjailijuuden merkitystä. Silti hän on vaikuttunut (ihminen) Benedictssonin stoalaisesta tyyneydestä ja kyvystä kestää kärsimystä, hänen itsenäisyydestään ja päättäväisyydestään. Jokainen Benedictssonin elämäkerta on tarjonnut oman ja erilaisen kuvan Benedictssonista, ajalleen tyypillisen biografisen jäsennyksen Benedictssonin elämän käännekohdista, kirjailijuudesta ja murheiden syistä.

Amalie Skramista olen käyttänyt Antonie Tibergerin vuonna 1910 julkaisemaa elämäkertaa *Amalie Skram som kunstner og menneske* ja Liv Køltzowin teosta *Den unge Amalie Skram. Et portrett fra det nittende århundre* (1992). Nämäkin molemmat teokset ovat aikakautensa ja tekijöidensä jäsennyksiä. Køltzowin teos erityisesti pyrkii eräänlaiseen dokumentaristiseen kuvaan, muotokuvaan, kuten alaotsikko toteaa. Teos sisältää paljon pitkiä sitaatteja Amalie Skramin kirjeistä ja lähenee näin myös kirjeistä kootun omaelämäkerran genreä.

Laura Marholmin tutkiminen olisi ollut hankalaa ilman Susan Brantlyn erinomaista Marholmin elämäkertaa *The Life and Writings of Laura Marholm* (1987). Teos on perusteellinen ja käy kronologisesti läpi sekä Marholmin elämänvaiheet että elämän varrella kirjoitetut ja julkaistut tekstit. Perustutkimuksena Brantlyn työ ei ole voinut pysähtyä analysoimaan kontekstia Marholmin tekstien ympärillä, mutta viitteitä siihen on kuitenkin runsaasti. Syyskuussa 2007 ilmestynyt Ebba Witt-Brattströmin kaksoiselämäkerta *Dekadensen kön: Ola Hansson och Laura Marholm* sen sijaan kirjoittaa tekstien ympäristöstä jo paljon laajemmin. Witt-Brattström kontekstualisoi Marholmin huolellisesti dekadenssiin ja uudesta naisesta käytyyn keskusteluun.¹³⁸ Hän ei arastele nostaa Marholmia naisten erityisyyttä korostavan feminismin pioneeriksi ja pohjoismaisen ja eurooppalaisen naisliikkeen ravisuttajaksi.¹³⁹ Marholm on Witt-Brattströmin tutkimuksessa dekadenssin sukupuolista toinen Ola Hanssonin muodostaessa kolikon toisen puolen. Avioparia kutsutaan radikaaliksi ”bandiittipariksi”, mutta silti Marholm saa itsenäisen käsittelyn ja oman erillisen puoliskonsa kirjasta. Witt-Brattström nostaa Marholmin esiin dekadenssin kontekstissa, mutta korostaa myös, miten mahdotonta Marholmia on ymmärtää ilman uudesta naisesta käydyin keskustelun tuntemusta. Sen hän puolestaan sitoo feminismiin moninaistumiseen ja nais erityisyyttä korostavan feminismiin syntyyn 1800- ja 1900-lukujen taitteessa.

Kaikista elämäkerroista on ollut suunnatonta tiedollista apua, mutta ne ovat opettaneet myös sen, miten jokainen kerrottu elämä on konstruoitu, valittu, tehty.

---

tekstien joukkoon, vaan se ei myöskään saa ilman keskeytyksiä puhua lukijalle”, Olsson kirjoittaa tuohuneena. Hänestä Böökin kommentit tekstin lomassa olivat häiritseviä. Olsson 1963, 35–39. Ks. myös Holm 2007, 15–16.

138 Ebba Witt-Brattströmin teos on tutkielma dekadenssista ja samalla elämäkerta pariskunnasta Ola Hansson ja Laura Marholm. Se ilmestyi syyskuussa 2007, jolloin olin jo jättänyt oman työni kustantajalle. En ole viimeistelyvaiheessa voinut huomioda Witt-Brattströmin työtä niin laajasti kuin se Brantlyn ohella toisena tärkeänä Marholmia koskevana tutkimuksena ansaitsisi.

139 Erit. Witt-Brattström 2007, 200–203.

Kerrottu on aina eri asia kuin eletty eikä tekijätöntä, elämän itsensä synnyttämää tekstiä ole. Myös tieteelliseen tutkimukseen pohjaava, faktoille uskollinen elämäkerta on narratiivi, konstruoitu ja juonellistettu kertomus. Tutkijoiden kirjoittamissa elämäkertoisista aloitukset, käännekohdat ja lopetukset ovat toisinaan yhtä hengästyttäviä ja tehokkaita kuin niiden kirjailijoiden, joista he kertovat.

Kirjallisuustieteellinen tutkimus, jota Benedictssonista ja Skramista on paljon ja Marholmista jonkin verran, on tarjonnut tiedollisen pohjan ja myös keinoja lähestyä valitsemiani tekstejä. Tärkeä yleisteos aikakaudesta, naiskirjailijoista ja heidän kontekstistaan on *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*, josta käytän sen 1800-lukua koskevaa osaa *Faderhuset*. 1800-luvun lopun naisten nousu julkisuuteen ja heidän asettumisensa kulttuurisen muutokseen tulee teoksessa hyvin esiin, samoin naisten aiheet: avioliitto ja sukupuolten välinen suhde. Monista naiskuvista ja naisten kehitystarinoista teos nostaa esiin naisten tilanteen ristiriitaisena ja käsittelee paljon myös seksuaalisuuden merkitystä. Jotkut teoksen otsikoista luovat ”suurta kertomusta” naisten taistelusta: esimerkiksi Victoria Benedictssonin päiväkirjoja koskeva, teoksen päättävä luku, joka on otsikoitu ”Den store faderns fall”. Benedictsson saa roolin 1800-luvun patriarkaatin kaatajana ja taistelun marttyyrinä. Yksittäisten artikkeleiden tasolla teos on kuitenkin hyvin moninainen, ja sen tavoite kontekstualisoida ja historiallistaa pohjoismainen naiskirjallisuus on lähellä omaa tutkimustapaani.

Benedictssonin kirjailijuutta kiinnostavasti avaava tutkimus on Jette Lundbo Levyn *Den dubbla blicken: Om att beskriva kvinnor. Ideologi och estetik i Victoria Benedictssons författarskap* (1982). Se on saanut paljon huomiota osakseen, sillä se on varhainen huolellinen pohdinta seksuaalisuuden ja sukupuolen ulottuvuuksista Benedictssonin teksteissä. Se on myös otteeltaan kiinnostava, sillä se näkee tekstit dialogissa aikansa kontekstin kanssa. Lundbo Levy nostaa Benedictsson sukupuolta ja seksuaalisuutta selittäväksi avaimeksi hänen käsityksensä itsestään naisena, joka pystyy tuntemaan naisen tavoin, mutta näkemään maailman myös miehen silmin. Siitä nimi *Den dubbla blicken*.¹⁴⁰ Feministisiä luentoja Benedictssonista ovat tehneet myös Christina Sjöblad ja Ebba Witt-Brattström, jotka ovat olleet keskeisiä kirjoittajia myös *Nordiska kvinnolitteraturhistoria* -teossarjassa. He ovat jatkaneet kirjallisuudentutkimuksen kontekstualisoivaa ja sukupuolta problematisoivaa tutkimuslinjaa. Christina Sjöblad on Benedictssonin päiväkirjan toimittajana rakentanut tarkan historiallisen kontekstin päiväkirjan ympärille. Witt-Brattström on kontekstualisoinnin ohella tulkinnut Benedictssonin myös ranskalaisen psykoanalyttisen teorian näkökulmasta. Hän on nähnyt Benedictssonissa naisen subjektiviteetin sekä naisen ja kielen välisen suhteen analysoijan.¹⁴¹

Varhainen feministinen Benedictssonin tutkija on Yhdysvalloissa toimiva Verne Moberg, jonka tunnettuus on jäänyt Pohjoismaissa melko vähäiseksi. Hänen väitöskirjansa *The Truth and Work of Victoria Benedictsson: Levels of reality in her writing life* (1984) keskustelee elämäkerrallisesta aineistosta ja todellisuudesta tekstien

140 Ingrid Primander on tehnyt kartoitusta Benedictsson-tutkimuksesta ja pitää teosta 1970–1990-lukujen laajimpana ja puhutuimpana Benedictssonin koskevana tutkimuksena. Primander 1994, 12. Myös Forsäs-Scott 2005, 28.

141 Witt-Brattström 2003a.

takana. Kiinnostavasti Moberg käyttää termiä *writing life*, kirjoittava elämä, ja pohdii mitä elettyä ja koettua omaelämäkerrallisten tekstien taakse kätkeytyy. Hän analysoi muun muassa Benedictssonin päiväkirjan sisältämää huolta tyttären sulhasen syfiliksestä ja selvittää, mitä syfiliksen syistä, tarttuvuudesta ja hoidosta tuohon aikaan tiedettiin. Totuus hänen tutkimusasetelmassaan viittaa siis oikeastaan omaelämäkerrallisen tekstin yhteiskunnalliseen kontekstiin.¹⁴²

Amalie Skramin kohdalla *Den dubbla blicken* -teosta vastaava tärkeä tutkimus on Irene Engelstadin *Gjennembrud og sammenbrud* (1984), joka käsittelee sekä Skramin avioliittoromaaneja että mielisairaalaromaaneja. Aikansa feministisen tutkimuksen hengessä Engelstad käsittelee Skramia naturalistisena aikansa yhteiskuntakriitikkona, joka epäkohdista kirjoittamalla taisteli niitä vastaan. Näin hän tekee Skramista myös feministin, kirjailijan, joka pyrki korjaamaan naisten epäoikeudenmukaista asemaa. Viime vuosien tutkimuksista Christine Hammin tulkinat Skramin avioliitto- ja mielisairaalaromaaneista ovat mielenkiintoisesti ottaneet etäisyyttä feministisen tulkinnan lähtökohtien itsestäänselvyyksiin, ja Hamm on etsinyt uusia jäsennysvälineitä muun muassa melodraaman käsitteestä. Hammin väitöskirja *Medlidenhed og melodrama. Amalie Skram litteraturkritik og ekteskapsromaner* (2001) näkee Skramin romaaneissa melodraaman konvention tietoista hyödyntämistä. Skramin naturalismi ei ole vain suoraa ja rehellistä havaitun kuvausta, vaan sisältää pateettista myötätuntoa ja liioittelua. Hamm pitää valintaa Skramin tietoisena keinona vaatia ääntään kuuluviin. Hän tarkastelee Skramia myös mieluummin eksistentiaalisten kysymysten pohtijana kuin yhteiskuntapoliittisena kirjoittajana. Ristiriidat Skramin teksteissä eivät Hammin mukaan ole aina sosiaalisen todellisuuden ongelmia vaan myös yksilön eksistenssiin liittyviä. Hammin tulkinat ovat auttaneet myös itseäni jäsentämään Skramin melankolian ulottuvuuksia: näkemään niissä sekä henkilökohtaisen että yhteiskunnallisen tason, mutta myös filosofisemman ulottuvuuden.

Tärkeä ja läheinen kirjoittamisen kulttuurihistoriaan kytkeytyvä tutkimus, johon nojaan monessa kohdin, on Maarit Leskelä-Kärjen väitöskirja *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä* (2006). Tutkimuksemme ovat valmistuneet samassa Ritva Hapulin¹⁴³ johtamassa Naisten kirjoittamisen kulttuurihistoriaa koskevassa projektissa ja yhteistyön tuloksena jaamme ajatuksia ja tulkintoja, joita on vaikea aina eksplikoida täsmällisin viittein. Sekä kirjailijuuden analysoiminen, kirjoittamisen kulttuurihistorian lähtökohtien pohtiminen että oman tutkijaroolin ja kertojan aseman miettiminen ovat vain osa siitä ajatustenvaihdosta, jota olen Maarit Leskelä-Kärjen kanssa käynyt.

142 Myös Moberg 1983, Moberg, 1984b. Tiivistys Benedictssonia koskevasta tutkimuksesta ks. Holm 2007, 19–20.

143 Ritva Hapuli on kiteyttänyt tutkimusprojektimme ja siinä kehittämämme kirjoittamisen kulttuurihistorian lähestymistavan artikkelissaan Kirjoittamisen kulttuurihistoriasta. Ks. Hapuli 2005.

*

Tutkimukseni etenee pääosin kronologisesti ja tarinallisesti. Olen esitellyt tutkimuskohteeni johdannossa vain lyhyesti, sillä heidän elämänvaiheensa tulevat melko perusteellisesti tutuiksi työn edetessä. Eräs tutkimukseni tavoite on välittää lukijalle myös niiden tekstien maailmoja, joita käsittelen, ja siksi siteeraan tutkimuksessani lähteitä melko runsaasti. Toivon, että lähteiden lainaamisen avulla tekstiin punoutuu säikeitä, jotka ovat menneisyyden omia, vaikka ne samalla ovatkin tutkijan esiin raivaamia. ”Puhtaana” menneisyytenä tai aineistokokonaisuutenahan tutkimuskohde olisi Anna Makkosta lainaten mahdoton saavutettava, ”luoksepääsemätöntä ryteikköä”.¹⁴⁴ Pysin siis lainausten kautta välittämään tutkimieni naisten ajatuksia, jäsennyksiä ja kokemuksia melankolisesta kurjuudesta, mutta myös jotain niistä tarinoista, joita Benedictsson, Skram ja Marholm pitivät omassa ajassaan tärkeinä kertoa. Sen vuoksi viivyn joidenkin tekstien parissa melko pitkään.

Sitaatit ovat kahdella kielellä, suomeksi ja ruotsiksi, niin että suomeksi esitetyt ovat aina käännöksiä, ruotsiksi esitetyt joko poimintoja alkuperäislähteistä tai niiden ruotsinnoksista. Suomentokset ovat kirjeiden, psykiatristen tekstien ja saksankielisten teosten käännöksiä ja omiani, jos muuta ei mainita. Ruotsinnokset, joihin viittaan, ovat käyttämäni teosten valmiita käännöksiä. Ne ovat tekstejä, joita jo alun perin tai alkukielisten rinnalla käytän alkuperäisaineistonani. Omien suomentoksieni yhteydessä olen sijoittanut alkutekstit alaviitteisiin.

---

144 Makkonen 2005, 10.

Victoria Benedictsson ateljeekuvassa Malmössä yhdessä kasvattityttärensä Mathilda Benedictssonin kanssa. Mathilda oli äitinsä uskollinen ystävä ja usein tämän seurana myös Kööpenhaminassa. LUB

2. MELANKOLIA MINÄN SAIRAUTENA

VICTORIA BENEDICTSSONIN ELÄMÄNVÄSYMYS

Sairaus, myös mielen sairaus kuten melankolia, voidaan identiteettityössä sitoa positiiviseksi osaksi minää. Tällaiset minän sairaudet ovat useimmiten toiseksi tulkituttuja sairauksia lievempiä, jolloin ne sopivat paitsi identiteettityöhön myös sosiaaliin erottautumiseen. 1600-luvun englantilaisten omakseen mieltämä melankolia (English malady) ja aristokratian kihti ovat esimerkkejä sairauksista, jotka ovat toimineet näin. Jotkut sairaudet kuten tuberkuloosi ovat paradoksaalisia tässä suhteessa, sillä ne voivat olla sekä pelättyjä että kärsivän minän positiivisia osia.¹ Myös 1800-luvun lopun melankolia asettuu molempiin kehyksiin: minän yhtä hyvin kuin toisen kautta tulkittavaksi. Luovan yksilön kohtalona ja luovuuden seuralaisena melankolia hyväksyttiin, mutta mielisairauden nimikkeenä, hulluuden seuralaisena sitä kavahdettiin. Tässä luvussa tarkastelen Victoria Benedictssonin melankoliaa, josta hän kirjoitti juuri melankolisuutena, *melankoli*, mutta paljon myös elämäväsymyksenä, *livsleda*. Luen kirjeistä, päiväkirjasta ja omaelämäkerrallisista novelleista alakulon, surun ja tyhjyyden tuntemuksia, niiden tunnistamista, nimeämistä ja kytkemistä osaksi minää. Vaikka melankolia oli myös Benedictssonille toisinaan ulkopuolinen tunkeilija ja painajainen (*mara*), josta hän toivoi heräävänsä, oli melankolia hänelle sittenkin enemmän minään integroitunut osa kuin torjuttu toinen. Tämän vuoksi olen otsikossa painottanut niitä tapoja, joilla Benedictsson kytki melankolian ja osaksi subjektiuttaan.

Lääketieteen historioitsijat Clark Lawlor ja Akihito Suzuki ovat analysoineet sitä, miten jotkut sairaudet kytketään minuuden rakennusaineiksi ja identiteetin positiivisiksi osiksi. Heidän esimerkinsä on tuberkuloosi, josta erityisesti 1800-luvulla kehittyi minän sairaus, *The Disease of the Self*. He tunnustavat kiitollisuutensa ajatuksestaan Susan Sontagille, joka vaikuttavasti muutti sairauden historian tutkimusta tuomalla siihen subjektiivisen kokemuksen näkökulman.² Sontag toi tämän ajatuksen esiin teoksessaan *Illness as Metaphor* (1979), ja myös hän käytti esimerkkinään tuberkuloosia. Sontagin perusoivallus on, että ihmisten henkilökohtaisissa kokemuksissa tuberkuloosin kaltaisiin sairauksiin voidaan kytkeä monia positiivisia attribuutteja: kauneutta ja ylevyttä, korostunutta herkkyyttä ja taiteellista luovuutta. Hänen mukaansa tuberkuloosista muotoutui 1800-luvulla tässä positiivisten attribuuttien kentässä kärsivän minän sairaus. Sen oireet kestettiin osana omaa henkilökohtaista kohtaloa. Myös melankolian kohdalla voidaan löytää vastaava asenne: sairaus kestetään osana omaa kohtaloa ja jäsennetään identiteetin osaksi.³

---

1 Lawlor & Suzuki 2000, 458–462.

2 Lawlor & Suzuki 2000.

3 Sontag [1978] 1991, 11. Tuberkuloosin vastakuva, negatiivisesti mielletty sairaus, on Sontagin

Subjekttiivisen kokemuksen näkökulma on oman tutkimukseni lähtökohta, ja Victoria Benedictssonia koskevassa osassa sidon sen erityisesti minän rakentumiseen. Tarkastelen sitä, miten melankoliasta tuli Benedictssonin kärsivän minän sairaus, hänen identiteettinsä keskeinen osa.

Lawlorin ja Suzukin mukaan sairauteen suhtaudutaan kulttuurissa yleensä kahdella tavalla. Toisaalta se voidaan hyväksyä osaksi minuutta, jolloin sairautta käytetään identiteettityössä. Toisaalta sairaus voidaan torjua toisena. Tätä jälkimmäistä tulkintaa on kehittänyt erityisesti Sander Gilman, joka on todennut, että ihmiset luovat ja vakiinnuttavat identiteettiään torjumalla ja stigmatisoimalla epämiellyttäviä sairauksia. Gilman ottaa esimerkeiksi syfiliksen, mielisairauden ja aidsin, mutta myös suhtautuminen ruttoon tai koleraan avautuu hyvin tämän toiseuden tulkintamallin kautta.⁴ Samasta toiseuttavasta käytännöstä kirjoittaa Roy Porter, joka toteaa, että jokainen yhteisö ja yhteiskunta määrittää jotkut yksilöistään hulluiksi, ja merkitsee heidät erilaisiksi, poikkeaviksi, ehkä vaarallisiksi. Me ja muut -jaottele tukee haurasta minä-identiteettiä patologisoimalla ”paarian”. Porter jatkaa vielä, että lääketiede, psykiatria etenkin, hoitaa hyvin oman osuutensa tässä stigmatisoinnissa.⁵ Melankolia oli 1800-luvulla vielä myös mielisairaus, ja tässä yhteydessä se oli stigmatisoiva ja toiseuttava kuten mielisairaudet muutenkin.

Minuuden ja subjektin rakentumista tutkiessani lähtökohta-ajatukseni on, että minuus syntyy kokemuksessa ja kirjoittamalla. Tutkijana minulla on pääsy vain tekstiin, mutta oletan sen yhteyteen eletyn ja koetun. Kokemus tai ymmärrys itsestä melankolisena syntyy ja tuottuu tutkimuksessani tekstiin, mutta se ei synny tyhjästä, vaan merkitsee vuorovaikutusta, diskursiivisen maailman kohtaamista ja sopeutumista sen käsitteisiin ja toimintatapoihin. Tällä tavoin Benedictssoninkin melankolia, jonka hän ymmärsi erityisenä ja ainutkertaisen minänsä osana, on paitsi tekstuaalista, myös diskursiivista ja intersubjektivistä.⁶

Melankoliaan liittyy usein ruumiillisia oireita, alakulo aiheuttaa kipua, ruumista särkee ja viiltää. Olen tietoinen, että valintani katsoa ”kirjoitettua melankoliaa” helposti sivuuttaa tämän ruumiin todellisuuden, elämän materiaalisuuden. Aineellinen on kuitenkin osa niitä konkreettisia tilanteita, joissa melankoliaa koskeva kirjoitus syntyi. Tällöin melankolisen kokemuksen yhteyteen asettuu myös materiaalisia tekijöitä; sellaisia kuin arki, työ ja toimeentulo, raskaus ja synnytys. Ne eivät merkitse vain sosiaalisia ja kulttuurisia puhetapoja, vaan myös ruumiin tuntemuksia, ruumiin materiaalisuutta.

Victoria Benedictsson ehti toteuttaa monia rooleja. Hän eli naisrooleja tyttärenä, vaimona, äitinä, ystävättärenä. Hän teki työtä kotiopettajana ja amatööriartistijana, myi muutamia maalaamia tauluja ja silhuettikuvia sekä antoi maalauksen oppitunteja. Hän kasvatti kuusi lasta ja opetti perheensä lukutaidottomia luke-

---

mukaan ollut yksi 1900-luvun vitsauksista, pelätty ja vihattu syöpä. Syöpää on toki esiintynyt jo ennen 1900-lukua, mutta metaforinen, kulttuurinen puhe siitä on hänen mukaansa ennen muuta 1900-luvun ilmiö.

4 Gilmanista Lawlor & Suzuki 2000, 458–459.

5 Porter 2002, 62–63.

6 Vrt. johdanto. Myös Leskelä-Kärki 2006, 73; Tuohela 2006, 274–276.

maan. Hän osallistui tilan töihin ja viimeisinä vuosinaan kirjoitti. Kirjoittamisesta tuli hänen tärkein elämänsisältönsä, ja lopulta hän kirjoitti sekä ansaitakseen toimeentulonsa että selventääkseen ajatuksiaan. Hän julkaisi novelleja ja kaksi romaania, kirjoitti paljon kirjeitä ja laajan päiväkirjan.

Benedictsson aloitti julkisen kirjoittamisen nuorena perheenäitinä ja kirjoitti kymmenisen vuotta ennen kuin varsinainen läpimurto kirjailijana tapahtui *Från Skåne* -novellikokoelman ilmestymisen myötä vuonna 1884. Realistinen ote ja kirjoitustapa oli hänelle ominainen ja kirjallisuusinstituutiossa hänet vastaanotettiin juuri nuoren polven ja sen edustaman tuoreen realismin edustajana.⁷ Kertojan roolinsa ohessa ja jo paljon ennen kirjailijaidentiteetin vakiintumista hän oli melankolikko. Hän kärsi masentuneisuudesta, alakulosta ja surumielisyydestä. Nämä tunteet ja ”sielun sairaus” päätyivät hänen erilaisiin teksteihinsä; kirjeisiin, päiväkirjaan ja kaunokirjallisiin teksteihin. Ensimmäiset Benedictssonin ”sairaana sydämen” hahmottelut löytyvät kihlausajan kirjeistä ja avioliiton alkuvuosien almanakkamerkinöistä. Aloitankin tutkimukseni näiden tekstien parissa. Jatkan päiväkirjatekstien analyysillä, ja päätän luvun kolmen omaelämäkerrallisen novellin tarkasteluun.

KIHLATUN KALPEA APEUS

Vuonna 1871 Victoria Benedictsson (tuolloin vielä Bruzelius) oli kihloissa. Hän oli lupautunut avioliittoon postimestari Christian Benedictssonin kanssa, mutta vihkiminen oli vielä edessäpäin. Tilanne merkitsi valmistautumista elämänmuutokseen. Identiteetti vaati muokkaamista, sillä nuoren kihlatun oli valmistauduttava rooleihin avioavimona ja perheenäitinä, naimisissa olevana naisena. Melankolisen minuuden rakentumisen näkökulmasta on kiinnostavaa, että myös alakulo ja surumielisyys jäsentyivät osaksi identiteettiä juuri tässä rajakohdassa.

Victoria Bruzelius syntyi Skoonen maaseudulla Charlottenbergin tilalla vuonna 1850. Isä Thure Bruzelius hoiti tilaa, kertoi tarinoita, viihtyi ulkoilmassa ja opetti tyttärensä ratsastamaan. Äiti Helena Sofia (os. Finérus) oli saanut aikansa säätyläis-

7 Krohn 1929, 41–47; Böök 1950, 171,175–178; Rosengren 1965; Moberg 1984, 21–25; Sjöblad & Witt-Brattström 1998, 528–529. Realismista yleensä esim. Lappalainen 2000.

Benedictsson tunnettiin myös Suomessa, muun muassa Minna Canth seurasi hänen uraansa. Benedictsson tunsu Suomen ruotsiksi kirjoittavia naiskirjailijoita ja tapasikin heistä joitakuita Tukholmassa, mm. Ina Langen. Parhaiten Benedictsson lienee tuntenut Karl August Tavaststjernan, joka Benedictssonin tavoin vietti kesää Gustaf af Geijerstamin luona Tukholman saaristossa vuonna 1887.

Benedictssonia on käännetty jonkin verran suomeksi:

Benedictsson, Victoria (Ernst Ahlgren): *Marianne-rouva. Romaani* [*Fru Marianne*, 1887]. Suom. Auk. Dahlberg. Axel Bergbom, Pori 1890.

Benedictsson, Victoria (Ernst Ahlgren): *Rahaa: romaani* [*Pengar*, 1885]. Suom. Salme Setälä, Otava, Helsinki 1916.

Benedictsson, Victoria (Ernst Ahlgren): *Kertomuksia*. Suom. Maria Tarasov. Otavan helppohintainen kirjasto 5. KS, Helsinki 1893.

Benedictsson, Victoria (Ernst Ahlgren): *Telefoonissa. Yksinäytöksinen kuvaus*. Näytelmäkirjallisuutta n:o 21. Kuopion uusi kp, U.W. Telén ja K. 1898.

Benedictsson, Victoria (Ernst Ahlgren) ja Lundegård, Axel: *Äiti. Kertomus*. Suom. Karin Lyytikäinen. Finsk Tidskriftnin kp., Helsingin 1899.

tytön kasvatuksen ja oli Victoria Benedictssonin omien muistojen mukaan ”ankaran traaginen”. Ilmeisesti hän oli pidättyväinen. Perheessä oli kaksi vanhempaa siarta, Margarethe (s. 1830) ja Helena Sofia (Fia, s. 1832), joista Margarethe avioitui jo vähän ennen perheen nuorimmaisen syntymää. Victoria kasvatettiin ja koulutettiin kotona: uskonnollinen ajattelu tuli äidiltä ja mieltymys kertomuksiin ja hevosii isältä. Syksyllä 1867 Thure Bruzelius ajatui taloudellisiin vaikeuksiin, ja perhe myi tilansa asuen tilapäisesti Margarethen ja tämän miehen luona. Victoria kävi piirustustunneilla Malmössä, mutta syksyllä 1867 tuli hänen oma vuoronsa ryhtyä opettajaksi. 17-vuotias Victoria sai kotiopettajan paikan Trägårdh-nimisessä perheessä pienessä skoonelaisessa pitäjässä nimeltä Alestad.⁸ Seuraavina vuosina 1867–1871 hän opetti, opiskeli paljon itse, oppi ja säästi rahaa. Hän teki elämänsä tärkeät koulutusta ja avioliittoa koskevat päätökset. Kirjeissään kihlatulleen hän kirjoitti itsestään, mutta pohti samalla elämänsä suuntaa ja suurta askeltaan, avioliittoa moninaisesti. Kirjoittamalla hän selvensi ajatuksiaan sekä itselleen että sulhaselleen.

Trägårdhin perhe, jossa Victoria⁹ oli kotiopettajana, oli hyvä tuttava Christian Benedictssonin kanssa, ja myös Victoria tutustui tähän Hörbyn postimestariin. Leskimies ihastui nuoreen Victoriaan ja kosi häntä keväällä 1871. Victoria suostui kosintaan salaa, neuvottelematta perheensä kanssa. Koko ystävyysuhteen ja kosintaan johtavan kirjeenvaihdon laitto alulle Victoria, mutta vaikka hän oli aloitteentekijä, hän empi avioliittoa moneen otteeseen.¹⁰ Hän halusi itsenäisyyttä, omaa elämää ja omaa kotia, mutta toisaalta hän pelkäsi avioliittoa. Hän vierasti perheenäidin vastuuta, mutta myös aviosuhdetta, lihallista rakkautta miehen ja naisen välillä. ”Jag är rädd och skygg för den eldiga, häftiga känsla man vanligtvis kallar kärlek”, hän kirjoitti.¹¹

Victoria kirjoitti keväällä 1871 pitkiä kirjeitä itsestään, ”efter första intrycket”, kuten hän itse toteaa. Hän kirjoitti Jumalastaan ja uskostaan, kodikkuudesta ja avioliitosta. Hän pahoitteli, että Christian, josta hän piti kuin veljestä, ei ollut hänen oikea, lihallinen veljensä. Hänestä oli onnetonta, että heidän piti perustaa suhteensa avioliitolle.¹² Victorian naisihanne oli lähes ruumiiton. Hän kirjoitti naisen sydämen puhtaudesta ja kainoudesta, naisellisen toiminnan jaloudesta ja kauneudesta. Hän inhosi toisten tyttöjen tapaa juoruilla rakkaushistorioita ja vertasi itseään mieluummin Orleansin neitsyeeseen, puhtaaseen tytönsydämeen, joka sykki kovan haarniskan alla.¹³

Aviosuhteen solmimista koskeva pelko nostaa esiin kysymyksen seksuaalisuuden merkityksestä. Tanskalainen kirjallisuudentutkija Jette Lundbo Levy on tarkastellut Benedictssonin kirjailijuutta tästä näkökulmasta, ja hän pitää seksuaalisuuden roolia keskeisenä koko Benedictssonin ristiriitaisen hahmon tulkinnassa.

8 Bök 1950, 22–24; Rosengren 1965, 8–10.

9 Käytän perhesuhteisiin liittyvissä kohdissa tutkimuskohteistani toisinaan pelkkiä etunimiä. Se tuntuu luotevalta, sillä perheenjäsenet itse käyttivät toisistaan yleensä myös vain etunimiä. Tämä ilmenee ennen muuta kirjeissä.

10 Victoria Benedictssonin kirjeet Christian Benedictssonille 28.2.1871 ja 5.3.1871, LUB. Suhteen syntymisestä vrt Bök 1950, 26–33.

11 Victoria Benedictssonin kirje Christian Benedictssonille 31.3.1871, LUB. Kihlaus tapahtui salassa 9.3.1871. Bök 1950, 32.

12 Victoria Benedictssonin kirje Christian Benedictssonille 7.5.1871, LUB.

13 Victoria Benedictssonin kirje Christian Benedictssonille 4.4.1871, LUB.

Lundbo Levyn mukaan Benedictsson oli yksi niistä 1800-luvun porvarillisen kasvatuksen ”uhreista”, joilta seksuaalisuus kiellettiin, joille se romantisoitiin ja joille todellisuuden kohtaaminen aiheutti shokin, joka oli kohtalokas.¹⁴ Selitys on puhutteleva mutta osittainen ja varsin yleinen. Moni muukin kuin Benedictsson kirjoitti todellisuuden ja ihanteen välisestä kuilusta. Suomalainen Lucina Hagman (1853–1946) piti sitä ystävänsä Minna Canthin (1844–1897) nuoruuteen kuuluvana kokemuksena. Hagman kirjoitti Canthin elämäkerran tämän kuoltua ja toteaa, että avioliiton ensimmäiset vuodet olivat lamaannuttava nuoren vaimon. Minna Johnson avioitui lehtori Ferdinand Canthin kanssa 21-vuotiaana vuonna 1865, ja avioliitto oli Hagmanin mukaan Minna Canthille järkytys. Hän kirjoittaa, että ”sukupuolelliset elämäntoiminnat, joista hänellä [Minna Canthilla] tuskin oli aavistusta naimisiin mennessä, ja joiden terveysoppi oli hänelle yhtä tuntematon kuin kaikille sen ajan säätyläisnaisille, polttivat sielua ja ruumista, masentaen ja alentaen häntä hänen omista silmissään”.¹⁵ Hagman on aikalaistodistaja toisin kuin Lundbo Levy ja itse tuon saman säätyläiskasvatuksen tuote. Viittaus ”kaikkiin sen ajan säätyläisnaisiin” sopii yhtä hyvin Hagmaniin, Canthiin kuin Victoria Benedictssoniinkin. Hagmanin mukaan ”avioliiton terveysoppi” kätkettiin kaikilta, eikä seksuaalisuudesta vaikeneminen siten riittä selittämään Benedictsson loppuelämän epätoivoa ja masentuneisuutta kuin osittain. Tarkempi tilanteen historiallistaminen ja huolellisempi kontekstualisointi auttaa näkemään, mikä Victorian mielen synkensi.

Lucina Hagmanista ja hänen yleistyksistään on vielä muistettava, että hän oli paitsi Canthin ystävä ja elämäkerturi myös Suomen varhaisia vahvoja naisasianaisia. Hän ei ainoastaan totea asioita Minna Canthin elämästä, vaan tulkitsee niitä oman feminisminsä kautta. Koska Jette Lundbo Levyn tulkinta, että seksuaalisuuden ihanteen ja todellisuuden välinen kuilu olisi Benedictssonin murheen avain, on sama kuin Hagmanin tulkinta Minna Canthin avioliiton alun lamaannuksesta, on syytä kysyä, nouseeko koko tämä tulkinta feministisestä ajattelutraditiosta pikemminkin kuin kontekstista sinänsä.¹⁶ Tutkimukseni kuluessa käy selväksi, että ahdas tyttökasvatus ja kapea naisihanne, rakkauden ja avioliiton romantisointi ja sen ruumiillisen todellisuuden kätkeminen tytöiltä koski monien muidenkin 1800-luvun kirjailijoiden mielestä juuri sivistynyttä keskiluokkaa. Se oli lukuisten kirjoittavien naisten kritiikin kohteena, myös tämän tutkimuksen naisten: Amalie Skramin, Laura Marholmin ja Gabriele Reuterin. 1980-luvun feministisen kirjallisuudentutkimuksen ajatus, että kätetty seksuaalisuus on avain 1800-luvun naisten teksteihin, on siten ennemminkin osa jatkumoa kuin radikaalisti uusi ajatus.

Toukokuun 6. päivä 1871 Victoria kirjoitti äidilleen kihlauksesta, koska hän halusi äidin, sisarensa Margarethan ja tämän miehen tuen päätökselleen. Äidistään Victoria kirjoitti pitävänsä valtavasti, vaikka heidän uskonnollisuutensa erottikin heitä. Victoria luotti Jumalan viisauteen, rakkauteen ja hyvyyteen ja koki mahdolltomaksi uskoa helvettiin. Äidin käsitys oli toinen. Äiti uskoi kyselemättä ja kyseen-

14 Lundbo Levy 1982, 56.

15 Hagman 1906, 44.

16 Minna Hagner tulkitsee Hagmanin Canth-elämäkerran olleen naisasian puolustamista elämäkerran keinoin. Hagner 2005, 105–107. Lucina Hagmanista ks. myös Ollila 1995, myös Ollila 1998. Anne Ollila teos *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa* perustuu kolmen naisen elämän analysointiin: Lucina Hagmanin, Emilia Hällströmin ja Naemi Ingmanin.

alaimattana, hän luotti pappien julistuksiin ja uskoi helvetin kauhuihin niiden osana, jotka eivät pelastuneet.¹⁷ Kihlausuutista ei otettu riemulla vastaan, vaan perhe lähetti hevosen ja vaunut hakemaan Victorian kotiin. Victoria kirjoitti Christianille, että hän oli kuin kiirastulella. Hän kuvasi seisovansa yksin, onnettomuuden ennustuksia, järkiperusteita ja kyynelten tulvaa vastaan. Hän ei kuitenkaan aikunut rikkoa Christianille antamaansa lupausta. Päätäväisyys perustui siihen, että hän uskoi tekevänsä Christianin iloiseksi.¹⁸

Victoria Benedictsson astui ulos nöyrän ja tottelevaisen perhetytön roolistaan asettuessaan vastustamaan perheensä tahtoa. Jette Lundby Levy tulkitsee tilannetta niin, että kihlaus oli Benedictssonille tärkeä yksilöllistymiseen liittyvä käänne, ensimmäinen itsenäinen teko.¹⁹ Lundby Levy ei kuitenkaan ota huomioon, kuinka paljon epävarmuutta, empimistä ja epäitsenäisyyttä päätökseen liittyi. Nuoren tytön oli muututtava iloisesta tuuliviiristä vastuulliseksi ja uskolliseksi vaimoksi, joka uhraisi itsensä miehensä onnen eteen. Häneen tuli vaimon ja naisväen itsenäisyyttä: uskollisuutta ja suoruutta mutta samalla naisihanteeseen kuuluvaa itsensä sivuuttamista. Tämä ero lapsuudesta toi Victorian identiteettiin surumielisyyttä. Hän päätti ”kiirastulta” koskevan kirjeensä kylläkin uskollisena, mutta surullisena ja alakuloisena.²⁰

Victoria oli surullinen, mutta hän toivoi surun olevan tilapäistä. Myös sairastumisen pelko nousi esiin. Hänellä oli kurkku kipeänä ja hän kirjoitti: ”Jag är rädd det går med mig som med Hilda Wahlberg ty jag har nästan beständigt ondt i halsen och så hade hon också.”²¹ Hilda Wahlbergin tauti ei selviä kirjeestä, mutta se saattoi olla krooninen tai vaikea tai jopa kohtalokas tauti, joka alkoi pitkäaikaisella kurkkukivulla. Victorian kirjeen lopetus viittaa tavallista vilustumista vaikeamman sairauden pelkoon.

Ajan psykiatriassa sairastumispelot liitettiin melankolian oireistoon. Saksalainen lääkäri Wilhelm Griesinger (1817–1868) oli yksi monista, joka kirjoitti melankoliasta ja myös sairastumisen pelosta sen osana. Hän oli Berliinin yliopiston ensimmäinen psykiatrian ja neurologian professori ja opetti siellä vuodesta 1865 alkaen kuolemaansa asti. Hänellä oli suuri vaikutus 1800-luvun puolivälin psykiatriseen ajatteluun, ja tekstiensä kautta hän oli vaikutusvaltainen koko 1800-luvun jälkipuolen.²² Griesinger kirjoitti ”henkisen depression tiloista”, jotka hän jakoi toisiaan seuraaviin vaiheisiin. Ensimmäinen oli *stadium melancholicum*, joka oli usein seurausta todellisesta syystä, mustasukkaisuudesta tai surusta. Suhteessa terveeseen

17 Victoria Benedictssonin kirje Christian Benedictssonille 4.4.1871, LUB.

18 Victoria Benedictssonin kirje Christian Benedictssonille 7.5.1871, LUB.

19 Lundbo Levy 1982, 54.

20 Victoria Benedictssonin kirje Christian Benedictssonille 7.5.1871, LUB.

21 Victoria Benedictssonin kirje Christian Benedictssonille 7.5.1871, LUB.

Victoria yritti purkaa kihlauksen vielä heinäkuussa 1871. Hän otti mustasukkaisen morsiamen roolin ja esitti, että Christian oli paljon kiinnostuneempi hänen sisarensa Sofian kuin hänen seurastaan. Ks. Victoria Benedictssonin kirje Christian Benedictssonille 25.7.1871, LUB.

22 Radden, Jennifer, 2000, 223–224. *Die Pathologie und Therapie der psychischen Krankheiten für Aertze und Studirende (Mental Pathology and Therapeutics)* ilmestyi vuonna 1845 ja laajennettuna versiona vuonna 1867. Vaikutus ulottui laajalle Saksan ulkopuolelle, Griesingerin teokset olivat ne (ainoat) hermo- ja mielisairauksia käsittelevät teokset, jotka 1860- ja 1870-luvuilla hankittiin myös Helsingin yliopiston kirjastoon. Uimonen 1999, 59.

tunteeseen suru oli kuitenkin liioiteltua, ja yhteys varsinaiseen syyhyn saattoi hämmärtä. Kun tauti paheni, seurasi toinen vaihe, *hypochondriasis*. Hypokondrinen tila edusti Griesingerin mukaan lievintä ja maltillisinta mielisairauden muotoa. Oireisiin kuului kuten muissakin melankolian muodoissa yleispiirteinä alakulo, surullisuus, masentunut mieli, tahdonvoiman vähentyminen ja harhoja. Erona kuitenkin oli, että hypokondrisessa vaiheessa masennuksen tunne syntyi voimakkaasta ruumiillisen sairauden tunteesta, joka sai potilaan jatkuvasti keskittämään huomionsa itseensä. Tautiin liittyvät houreet koskivat lakkaamatta huolia vakavasta taudista. Jos ruumiilliset tuntemukset kuvitellusta taudista lisääntyivät, pahenivat ja ahdistuneisuus kasvoi, tila saattoi muuttua varsinaiseksi melankoliaksi vaikeine harhoineen. Tässä varsinaisessa melankoliassa epämurkava olo, masentuneisuus ja pelot jatkuvat tai saattoivat toisinaan kadota, mutta henkinen tuska tuli koko ajan hallitsevammaksi ja voimakkaammaksi. Melankolian ja normaalin alakulon, sairaan ja normaalin välinen ero oli Griesingerin mukaan siinä, että sairastunut potilas ei päässyt eroon alakulostaan. Hänen aivoissaan oli tapahtunut orgaaninen muutos, joka oli vakiinnuttanut hänen tilansa.²³

Victoria Benedictsson ei Griesingerin tavoin osannut tehdä normaaliutta koskevia tulkintoja eikä kertoa alakulonsa astetta tai tautinsa vaihetta, mutta syksyn 1871 myötä hän koki, että hänen tilanteensa tasaantui. Hän jatkoi kihlausta ja kirjeenvaihtoa. Vaikka Christianin kirjeitä ei ole säilynyt, voi Victorian kirjeistä päätellä jotain myös hänen ajatuksistaan. Näyttää siltä, että Christian ei pitänyt Victorian empimistä vakavana eikä myöskään heidän ikäeroaan ongelmana. Christian Benedictsson oli liki 50-vuotias leski naidessaan 20-vuotiaan Victorian. Leskimiehen peruste avioliitolle oli ilmeinen: viisilapsinen perhe tarvitsi uuden äidin eikä nuoruus ollut este siinä suhteessa. Mutkaton suhtautuminen suureen ikäeroon ei silti ollut itsestään selvää, sillä 1800-luvulla oli myös niitä, jotka epäilivät, voiko keskiikäinen mies naida nuoren tytön. Suomen kansallisfilosofi Johan Vilhelm Snellman (1806–1881) epäroli avioliittoa 22 vuotta itseään nuoremman Jeanette Wennbergin (1828–1857) kanssa juuri suuren ikäeron takia. Hän mietti kosintaa vuoden ja antoi Jeanetelle kolme kuukautta aikaa vapaasti harkita. Snellman kirjoitti J. J. Tengströmille 18-vuotiaan valitsemisesta ”suurena järjettömyytenä”. Jeanetelle itselleen hän kirjoitti kesällä 1845 rakkaudestaan ja onnestaan, jota kuitenkin varjosti tyytymättömyys: ”Miksikä en silloin ollut tyytyväinen? Ei, en voinut olla. Minun ikäni ja lapsi! – En voinut olla tyytyväinen, sillä en etsinyt vain tytön rakkautta, tulevaisuutta ajattelematta, vaan etsin Puolisoa”.²⁴ Ainakin Snellman hyvin ymmärsi, että nuori tyttö oli häneen verrattuna kokematon ja eri tavoin ajatteleva. Victorian per-

23 Griesinger [1867] 2000, 225–226; Jackson 1986, 162–165.

Griesingerin kuvaus melankolian kehittymisestä. ks. Griesinger [1867] 2000, 227–229.

Griesinger on saanut maineen 1800-luvun lopun ”aivopsykiatrian” ja 1900-luvun biologisen psykiatrian varhaisena edustajana. Hän piti mielisairauksia aivosairauksina ja kirjoitti, että ”Mielenvikaisuus sinänsä, epänormaali tietämisen ja tahtomisen tila, on vain oire... Fysiologiset ja patologiset tosiasiat osoittavat, että tämä elin [joka mielisairauksissa on sairastunut] voi olla vain aivot; ... Patologia todistaa yhtä selvästi kuin fysiologia, että vain aivot voi olla se paikka, jossa normaali ja epänormaali mentaalinen aktiivisuus tapahtuu ... Meidän ei pidä puhua vain sielun sairaudesta ... vaan aivojen sairaudesta...” Griesinger [1867] 2000, 225–229. Myös Jackson 1986, 163–164; Uimonen 1999, 59–60; Radden 2000, 223.

24 K. Snellman [1928] 2006, 17; K. Snellman [1928] 2006 / Snellman [1845] 2006, 20.

he ymmärsi keski-ikäisen miehen ja nuoren tytön suhteen samalla tavalla, sillä se ei innostunut Christianin ja Victorian avioliitosta.

Victoria kuitenkin pysyi päätöksessään. Viimeinen pitkä kirje Christianille ennen vihkimistä sisälsi tarinan, jossa Victoria vihdoinkin kertoi koko elämänhistoriansa ja taustansa ennen avioliittoa. Nyt hän lopultakin kirjoitti itsestään, omista haaveistaan ja suunnitelmistaan ikäänkuin paljastaen syntinsä, naiselle sopimattoman ”egoisminsä”.²⁵ Tarina syntyi vastauksena Christianin pohdintaan, voisivatko he kuin joutsenet lentää etelään talvea pakoon. Victoria vastasi kieltävästi todeten, että heidän paikkansa oli Pohjolassa, jossa heistä tulisi vahvoja ja karaistuja. Hän myönsi kuitenkin, että myös hän oli kaivannut Roomaan ja Venetsiaan. Kaipuu oli liittynyt hänen kuvataidetta koskeviin suunnitelmiinsa 16-vuotiaana. Saman tien Victoria kirjoitti koko nuoruutensa tarinan sitoen sen tähän haaveeseensa. Hän kirjoitti, että hän oli etevä piirtämään ja että hän olisi halunnut opiskella piirustusta lisää Tukholmassa, taideakatemiassa. Isän vastaus oli kuitenkin kieltävä, ja Victoria sairastui. Hän kirjoitti kirjeessään Christianille: ”Hur djupt jag grände mig vet ingen men när jag kom hem var jag sjuk, det var ’bleksjuka’ ___men den bleksjukan satt i hjertat därför var den så svår att bota; /---/”²⁶

BLEKSJUKA

Tämä Victoria Benedictssonin nuoruuden tauti määriteltiin verenvähyydeksi (anemiaksi), *bleksjuka*, mutta se istui hänen omasta mielestään sydämessä ja oli siksi vaikeasti parannettavissa.

Bleksjuka tai *bleksot* oli alun perin kansan nimitys kalpeille ja voimattomille ihmisille. 1800-luvulla siitä tuli nuorten tyttöjen murrosikään liitetty sairaus. Siihen kuului kalpea, kellertävä ja läpikuultava iho, jonka ajateltiin johtuvan veren punaisuuden vähenemisestä ja ohenemisesta. 1800-luvun myötä alettiin käyttää termiä *kloros*, kloroosi, ja sairausluokittelussa se sijoitettiin anemian alalajiksi. ”Chlorosis: the special anaemia of young women”, kuului erään tautia käsitelleen teoksen otsikko vuodelta 1897.²⁷

1800-luvun puolivälissä lääketiede piti tyttöjen puberteettia terveydellisesti hankalana aikana. Murrosikä merkitsi tytöille biologista ja sosiaalista kriisiä, joka yhdessä huonon perimän kanssa johti helposti sairastumiseen. Vaikka biologiset syyt olivat keskeisiä, muun muassa englantilainen lääkäri Henry Maudsley yhdisti myös naisten tyypistetyn sosiaalisen liikkumatilan heidän sairastavuuteensa.²⁸ Tyypillisempää oli kuitenkin nähdä sairaus ruumiillisena, ja myös Victoria Benedictsson määriteltiin ”vähäveriseksi, anemiseksi” somaattisen sairauden merkityksessä.

25 ”Egoismi” naisen syntinä on keskeinen mm. Amalie Skramin romaanissa *Constance Ring* (1885).

26 Victoria Benedictssonin kirje Christian Benedictssonille odat. LUB. Arkisto on ajoittanut kirjeen vuoteen 1871. Sisällöstä päätellen olen itse ajoittanut kirjeen syyskuuhun 1871 ja järjestyksessä toiseksi viimeiseksi kihlausajan kirjeeksi.

27 King 1998, 188, 267. Kloroosin historiasta, ks. King 2004, myös King 1998, 188–204.

28 Henri Maudsley (1835–1918) oli keskeinen vaikuttaja englantilaisessa psykiatriassa 1800-luvulla. Showalter 1987, 19, 56–57.

Hän itsekin mielsi itsensä fyysisesti sairaaksi. Samalla hän kuitenkin yhdisti tautinsa siihen sosiaalisen liikkumatilansa ahtauteen ja toimintansa rajoittamiseen, joka opintojen kieltämisessä konkretisoitui.

1880-luvun Ruotsissa kloroosia pidettiin kuten neurasteniaakin²⁹ modernin elämämuodon aiheuttamana; se oli suurkaupungeissa elävien nuorten naisten sairaus. Se oli monien mielestä seurausta yllärituksesta, ja se iski usein tyttöihin, jotka opiskelivat ja rasittivat itseään liikaa. Se saattoi aiheutua ja ainakin pahentua myös moraalisista syistä; tanssin, huvittelun, romaaninluvun ja eroottisten unelmien seurauksena. Yksi 1800-luvun tunnetuimmista psykiatreista, itävaltalainen Richard von Krafft-Ebing, kirjoitti 20-vuotiaasta naispotilaasta, joka oli sekä hermotautinen että kloroottinen. Hän oli lapsena heikko, mutta terve. Kun kuukautiset alkoivat 19-vuotiaana, työstä tuli pian kloroottinen ja hermotautinen. Myöhemmin hän sairastui melankoliaan, mutta toipui siitä ja kotiutettiin. Krafft-Ebing yhdisti ajan tavan mukaan kloroosiin sairastumisen puberteettiin, naisiin ja hermotautiin; erityisesti, jos sitä oli suvussa.³⁰ Heikkous, verenvähyys ja kalpeus olivat psykiatrien kirjaamia naispotilaiden oireita, mutta paljon useammin niitä hoitivat tavalliset lääkärit esimerkiksi kylpylöissä. Heikkous, vähäverisyys ja kalpeus olivat kylpylöissä hoidettujen potilaiden yleisimpiä vaivoja.³¹

Karin Johannisson puhuu kloroosista yhtenä 1800-luvun kulttuurisairautena tarkoittaen, että sairaus kytkeytyi kulttuurisiin naiseuden ihanteisiin ja jätti tilaa itsevalitulle sairaskäyttäytymiselle. Kalpeus ja hoikan heikko ulkomuoto olivat haluttuja ominaisuuksia: sekä keskiluokkaisuuden että naisellisuuden ihanteiden lihalistumia. Kloroosi ja neurastenia kytkeytyivät kiinnostavasti yhteen, sillä ne olivat yleisimmillään samaan aikaan 1800-luvun lopulla ja tarjosivat ritualisoidun sairaskäyttäytymisen muodon sekä aikuisille että nuorille naisille, äideille ja tyttärille.³²

Victoria sairastui 16-vuotiaana, mutta ei luovuttanut. Hän ei isänsä kiellosta huolimatta luopunut haaveistaan, vaan päätti toteuttaa ne sittenkin, omin voimin. Hän ryhtyi kotiopettajaksi, säästi ja 20-vuotiaana hänellä oli rahat vuoden Tukholman oleskeluun. Myös isä suostui aluksi, ja valmisteluihin ryhdyttiin. Viime hetkellä päätös kuitenkin peruttiin. Kirjeessä Christianille Victoria jatkaa tarinaansa:

Några dagar efteråt kommer Pappa med betyget och ansökan med sig, färdigt att skicka på posten, men förklarar med största lugn att han alldeles icke ämnade skicka det, tillika hade han helsning med sig från Prosten Dahlberg att jag ”skulle komma ihåg fjerde budet!” pappa lofvade att gifva mig 100 Knr om året så länge jag lät bli att resa till Stockholm, jag vis-

29 suom. Heikkohermoisuus. Uimonen 1999, 7. Engl. *nerve weakness*. Porter 2001, 39. Neurasteniasta lyhyesti esim. Porter 2001, 39–42.

30 *Klorotisch, neuropathisch*. Krafft-Ebing 1874, 30–32.

31 Käytettiin termejä *bleksot, blodbrist, svaghet* ja *blekhet*. Mansén 2001, 347.

32 Johannisson 1994, 130–131.

Kloroosin yleisyydestä Ruotsissa ks. taulukko Johannisson 1994, 146.

Kloroosi hävisi lääketieteen puheesta 1920-luvun lopulla. Diagnostiikka kehittyi ja kloroosia ei enää sekoitettu esimerkiksi keuhkotautiin. Johannisson toteaa, että lääkärit suosivat biologista selitysmallia kloroosista veren ja sen muodostumiseen liittyvänä sairautena ja antoivat sen ”kadota” anemiaan. Johannissonin mukaan kloroosi on yksi esimerkki siitä, miten sairauden olemassaolo on riippuvainen sen nimeämisestä ja tieteellisestä legitimoinnista. Johannisson 1994, 133.

ste att han ej skulle hålla sitt löfte efter jag ej fått skriftlig försäkran men Prostens helsning gjorde mera verkan, jag ville ej göra mina gamla föräldrar sorg och jag samtyckte att stanna hemma i Skåne, sålde min framtid för 100 knr _ ha! ha! ha!!! en utmärkt affär, icke sant? ___Jag såg lugn ut men en strid på lif och död rasade i mitt hjerta, Pappa reste och med honom sista stråle af hopp, jag var bunden af mitt eget löfte, jag hade mig sjelf att skylla. Hvad allt såg ovanligt ut, allt var så mörkt och kallt, mitt hjerta var tomt, äfven der var kallt, O käre Christian!³³

Isän ailahteleva käytös ja petetty lupaus ovat tässä ensi kerran kuvattuina. Benedictsson muisti kokemuksensa ja kirjoitti siitä myös romaanissaan *Pengar* (1885). Teoksen päähenkilö Selma Berg luopuu taideopinnoista ja myy tulevaisuutensa sadan kruunun vuosimaksusta samoin kuin kirjeen nuori Victoria. Rahaa enemmän vaikuttivat kirjeen Victoriaan kuitenkin papin terveiset, muistutus neljänestä käskystä ja vanhempien kunnioittamista. Kasvatus ja nuoren tytön sopivaan käytökseen vetoaminen saivat Victoria jäämään. Luopumisen seurauksena hän sairastui jälleen: ”[f]ör första gången i mitt lif hade jag sömnlösa nätter, min själ var sjuk.” Victoria oli masentunut, välinpitämätön, uneton ja rauhaton. Voimakas pettymys ja sitä seurannut alakulo artikuloituivat sairaudeksi. Sairauden tunnetta lisäsivät fyysiset oireet kuten väsymys, kalpeus, pahoinvointi, pyörtymiset, ruokahaluttomuus, unettomuus.³⁴

1890-luvulle asti, jolloin sairaaloissa alettiin ottaa verikokeita hemoglobiinin määrittämiseksi, olivat kloroosin oireet moninaiset: kalpeus, väsymys, päänsärky, hengitys-, syömis- ja kuukautishäiriöt, masentuneisuus. Kroonisena bleksjukan tai bleksotin arveltiin voivan johtaa sekä somaattisiin sairauksiin, kuten vatsahaavaan, kohdunsairauksiin ja keuhkotautiin, että hermosairauksiin, neurasteniaan ja mielisairauteen. Kloroosi yhdistettiin lääketieteen teksteissä hermotauteihin, toisinaan hysteriaan, joko synnä tai seurauksena, ja Englannissa sen diagnoosi sekoittui toisinaan *anorexia nervosa*n kanssa.³⁵ Kloroosista laajasti kirjoittanut Helen King toteaa, että vaikka oireet olivat moninaisia ja vaihtelevia, pääasiallisin oire läpi vuosisatojen oli kuukautisten puuttuminen. Hän toteaa vielä, että toisin kuin hysteerikot – toinen selvästi naispotilaista koostuva ryhmä – kloroosista kärsivät eivät olleet lainkaan manipulatiivisia, aktiivisia ja hankalia vaan päinvastoin: passiivisia ja tottelevaisia, eräänlaisia ideaalipotilaita.³⁶ Victoria Benedictssonin bleksjuka oli oireiltaan kloroosin tapainen, vaikka sitä nimitystä ei hänen yhteydessään käytetty. Bleksjuka oli mitä ilmeisimmin pitäjänlääkärin tekemä diagnoosi, yleinen epämääräinen vaiva, johon määrättiin lääkkeeksi rautaa. Kirjeiden nuori Victoria Bruzelius ei kerro raudan vaikutuksesta, mutta näyttää lujasti luottaneen siihen, että toinen lääke teppisi: että sulhasen rakkaus lopulta parantaisi hänet. Romanttinen unelma merkitsi toivoa, ja nuorella kihlatulla on vahva halu uskoa unelmansa toteutumiseen.

33 Victoria Benedictssonin kirje Christian Benedictssonille odat., LUB.
Pengar teoksesta ”fiktiivisenä omaelämäkertana” ks. Öhman 2001, 65–73.

34 Victoria Benedictssonin kirje Christian Benedictssonille odat., LUB.

35 Krafft-Ebing 1874, 30–32; Oppenheim 1991, 365; Johannisson 1994, 128–130; King 1998, 189; King 2004, 6–10.

36 King 2004, 7.

SISIN MELANKOLINEN MINÄ

Tarkastelen Victoria Benedictssonin kirjeitä minän rakentamisen areenoina. Olen seurannut melankolisen subjektin syntymistä, surun ”sielullisen sairauden” kytkentymistä osaksi omaa tarinaa ja osaksi minää. Kihlausajan kirjeissä tekstualisoitui kokemus pettymyksestä, joka oli niin kipeä, että Benedictsson nimesi sen sairaudeksi. Ympäristölle kyseessä oli nuoren tytön *bleksjuka*, somaattinen heikkous- ja puutostila, mutta Benedictsson itse mielsi sairauden sijaitsevan ”sielussaan” ja ”sydämessään”. Hän integroi sen osaksi sisintään, minänsä sairaudeksi.

Victorian melankolinen minä rakentui kirjeessä kihlatulle, dialogisesti ja kirjoittamalla. Tärkeä piirre tässä ”sielun sairaudessa” on myös se, että se oli hänen synkin ja sisin salaisuutensa. Paljastaessaan salaisuutensa kihlatulleen, uskotulleen Victoria myös tunnusti. Tunnustamisen merkitystä länsimaisessa kulttuurissa kommentoinut Michel Foucault väittää, että länsimainen subjekti syntyy juuri tällaisen tunnustamisen rituaalin kautta. ”Valta kirjoitti totuudellisen tunnustamisen yksilöitymismenetelmien ytimeen”, Foucault toteaa.³⁷ Totuuden kertominen itsestä on tapa yksilöityä, ja tämä tapa tai menetelmä ei ole sen enempää tai vähempää kuin diskursiivinen käytäntö. Benedictssonin kirje on yksi konkreettinen esimerkkinä siitä, miten yksilöityminen tunnustuksen kautta tapahtuu. ”Tunnustamme lapsuutemme, sairautemme ja murheemme. Pyrimme mahdollisimman täsmällisesti kertomaan siitä, mistä on kaikkein vaikein puhua”, Foucault väittää.³⁸ Juuri näin Victoria kirjeessään Christianille tekee, tunnustaa sairautensa ja kertoo murheellisesta sisimmästään. Samalla hän kuitenkin kertoo tarinan myös kasvustaan. Liz Stanleyn kiinnostava huomio on, että tämä moderniin tunnustamisen rituaaliin kuuluva piirre tekee naisten subjektiksi tuleminen tarinoista edistyskertomuksia, ikään kuin kehitysromaaneeja (*Bildungsroman*).³⁹

Subjektiksi tuleminen merkitys ei ole kiistaton, sillä se voi merkitä subjektivointia myös objektiksi tuleminen merkityksessä kuten Foucault’lla. Feministisen tutkimuksen piirissä se on kuitenkin usein mielletty positiiviseksi. Kun on pohdittu naissubjektin käsitettä ja historiaa, on jopa ajateltu, että feministisen tutkimuksen historia voidaan eräissä mielessä ymmärtää kysymykseksi naisen ja subjektituden suhteesta. Tämän ajatuskulun mukaan monien pioneerien teoksia Mary Wollstonecraftista ja Minna Canthista alkaen voidaan lukea puheenvuoroina naisten oikeudesta subjektuuteen, omien kokemusten ilmaisemiseen omalla äänellään.⁴⁰ Victoria Benedictssonin voi tässä tulkintakehikossa nähdä yhtenä monista, joka etsi paikkaa ilmaista omia kokemuksiaan omalla äänellään. Hän aloitti tämän oman äänensä muotoilemisen kirjeistä, kuten moni muukin kirjoittava nainen. Hän koki surua ja alakuloa, pettymystä ja tuskaa, mutta jäseni kuitenkin nämä kokemukset osaksi minuuttaan. Murhe ei tehnyt Benedictssonista toimintakyvyttöntä. Tekstuaalisesti ja kirjoittamalla, kirjeen kirjoittamisen ja tunnustuksen kulttuuristen käytänteiden puitteissa sekä relationaalisesti suhteessa kihlattuunsa hän rakensi

37 Foucault 1998, 47.

38 Foucault 1998, 47, myös Hakosalo 1999, 55.

39 Stanley 2000, 42–43.

40 Kosonen 1996, 179–180; ks. myös Launis 2005, 17, 22.

subjektiuden, johon synkkyiden kokemukset oli integroitu. Kirjoittaminen tarjosi tekstuaalisen paikan subjektin rakentumiselle ja myös vahvisti häntä. Tämän kirjeissä tuotetun melankolisen subjektiutensa varassa Victoria Benedictsson toimi ja otti tärkeän askeleen kohti tulevaa.

NUOREN ÄIDIN ALAKULO

21-vuotiaana syyskuussa 1871 Victoria Bruzeliuksesta tuli Benedictsson, Hörbyn postimestari Christian Benedictssonin puoliso, tämän lasten kasvattiäiti ja postimestarin tilan emäntä. Perheeseen kuului viisi lasta, kaksi poikaa ja kolme tyttöä, nuorin oli 6-vuotias Mathilda ja vanhin 16-vuotias Uno. Perheeseen kuului myös käly, Christianin sisar Marie.⁴¹ Christian ja Victoria Benedictssonin yhteinen tytär Hilma syntyi huhtikuussa 1873, ja Victoria kirjoitti 1. elokuuta äidilleen tuoreen perheen arjesta:

Han [Christian] är så innerligt snäll och välment och arbetar som en träl både ute och inne, men det går ju ur hand och i mund, tänk! vi äro ju 18 personer nu om dagarne, Christian är allt för god och beskedlig tycker jag ibland. Han borde gift sig med ett mera raskt och praktiskt fruntimmer än jag; som kunde rifva i hop och flänga omkring dugtiga tag, kanske att hans tredje hustru kan bli en sådan. ---

Nej, usch då! Nu låter det ju som jag vore riktigt melankolisk och det bör jag inte vara --⁴²

Victoria kirjoitti äidille, miten heillä oli taloudessa suuri joukko ruokittavia ja miten hän tunsii itsensä huonoksi perheenäidiksi. Viittaaminen Christianin kolmanteen vaimoon on vihjaus omista kuoleman ajatuksista ja melankoliasta, joista Victoria heti seuraavassa lauseessa kuitenkin ojentaa itseään. Hän kirjoitti kirjeessä myös, miten hän oli herännyt jo viideltä ehtiäkseen kirjoittaa äidille, ja pitkä kirje sekä siihen varattu aika osoittavat, että hän kaipasi äitiä, jolle purkaa huoliaan. Hän kirjoitti huonoista väleistään kälynsä Marien kanssa, ja hän kirjoitti myös tunteistaan lapsia kohtaan:

Jag undrar just om jag skall komma att hålla lika mycket af Hilma som af de andra barnen, ännu håller jag mest af mina styfbarn, men Hilma är ju så liten ännu, det blir väl bättre då hon blir äldre, jag har aldrig kunnat riktigt med barn innan de börja att tala. ---

41 Benedictssonin perheen jäsenet olivat

Christian (1822–1899), Hörbyn postimestari 1854–1888.

Victoria Maria os. Bruzelius (1850–1888), vihitty 22.9.1871

Lapset: Johan *Uno*, s. 1857

Anne-Charlotte s. 1859 avioitui 1880 maanviljelijä Gustaf Adolf Ljungbergin kanssa.

Hilda Elisabeth s. 1861

Knut Christian s. 1864

Mathilda Beata s. 1865

Hilma Margareta s. 1873. Böök 1950, 39; Sjöblad 1978, 292.

42 Victoria Benedictsson Helena Sofia Bruzeliukselle 1.8.1873, LUB.

Kirjeen kirjoitushetkellä Hilma oli vain runsaan kolmen kuukauden ikäinen, ja Victoria tunnusti äidille, miten uusi ja outo pieni vauva hänelle oli. Pariskunnan toinen tytär syntyi kolme vuotta myöhemmin 22. heinäkuuta 1876. Hänet kastettiin Elleniksi, mutta hän eli vain kolme viikkoa.⁴³ Merkinnät perheen arjesta tältä ajalta ovat vähäisiä.

Vuodesta 1876 alkaen aina viimeisiin elinkuukausiinsa asti Victoria Benedictsson kirjoitti asioita muistiin pieniin almanakkakirjoihin. Hän kirjasi ylös arkisia askeleita, kuten milloin liha ripustettiin savustumaan, milloin pyykättiin ja huuhdottiin pyykki, milloin lahdattiin sika, täytettiin makkaroitteja ja suolattiin silavaa. Hän merkitsi muistiin, milloin leivottiin, silitettiin ja mankeloitiin renkien kanssa. Hän kirjoitti tiheällä pienellä käsialalla kuitenkin myös omia sisäisiä tuntojaan, alakuloaan ja sen helpottumista.⁴⁴ Benedictssonin almanakka sisältää yhden naisen päiväkirjana koko sen päiväkirjagenren moninaisuuden, josta Christina Sjöblad kirjoittaa. Sjöblad toteaa, että päiväkirja on moninainen muoto, se kirjaa yhtä hyvin pyykkipäiviä kuin keskusteluja Jumalan kanssa.⁴⁵

Ensimmäisen almanakkansa ”Almanach 1876” Victoria oli ehkä saanut joululahjaksi. Almanakan lopussa on artikkeli ”Om wården af späda barn”, mikä mahdollisesti oli syy, miksi almanakka oli hankittu nuorelle vaimolle. Tämä odotti toista lastaan.⁴⁶ Alussa merkinnät ovat lyhyitä, arkisen elämäkulun merkintöjä isän kuolemasta (20.1.1876), vierailuista ja arjen juhlista sekä tilan töistä.⁴⁷ Huhtikuussa 1876 Victoria kirjoitti, että ”17.4. Vi voro alla till Ljungbergs, undantagande mamma, som ej ville gå med”. Mieheensä kuoleman jälkeen Victorian äiti asui postimestarin perheessä ja myöhemminkin vieraili siellä usein (äiti kuoli vasta viisi vuotta Victorian jälkeen 1893). 25-vuotiaana vuonna 1876 Victoria Benedictsson odotti lasta, mutta almanakkamerkinnät eivät paljasta raskautta, ja lapsen syntymään liittyvät merkinnät ovat harvassa ja lyhyitä:

22.7. Ellen föddes.

8.8. Ellen döptes.

12.8. Ellen dog.

14.8. Ellen begravdes.

20.8. Jag ”gick i kyrke”. Edestrand var här.⁴⁸

ELLEN

Victoria Benedictsson ei kirjoittanut Ellen-tyttärensä kuolemasta suoraan, mihin ja miten tämä kuoli ja miten kuolema perheessä koettiin. Lapsi eli kuitenkin kolme viikkoa ja oli todennäköisesti tiiviisti äitinsä hoidossa lyhyen elinaikansa. Almanakan hoito-ohjeen mukaan äidin tuli itse imettää lastaan ja aloittaa imetys muuta-

43 Almanach 1876, LUB; Rosengren 1965, 12–15; Moberg 1984, 22.

44 Annotations almanacka 1878, LUB. Moberg 1984, 133.

45 Sjöblad 1997, 56.

46 Almanach 1876, LUB.

47 Almanach 1876, LUB.

48 ibid.

ma tunti synnytyksestä. Imetystä korostettiin paitsi parhaana ravintona, myös sen vuoksi, että se vahvisti ja jalosti äidinrakkautta ja loi pohjan lapsen rakkauden ja luottamuksen synnylle.⁴⁹ Lapsi oli Benedictssonille yksilö, jolla oli nimi, Ellen. Hän puhui lapsestaan joillekin, mutta kirjoitetut merkinnät ovat hyvin niukkoja.

Lapsen kuolema oli surun ja hiljaisuuden aihe monille 1800-luvun äideille. Irma Sulkunen kirjoittaa Benedictssonin kanssa samanikäisen suomalaisen Mandi Granfeltin (1850–1926) surusta. Granfeltin perheessä kuoli pieni Hertta-tytär tapaturmaisesti vuonna 1890, ja muutamaa vuotta myöhemmin menehtyi Helmi-tytär kuristus-tautiin. Mandin suru peittyi äänettömyyteen ja hän pystyi jollain tavoin avaamaan tuskansa vasta vanhuusvuosinaan, toteaa Sulkunen.⁵⁰ Mandi kirjoitti muistellen vuonna 1915: ”Muistan niin hyvin sen ajan, jolloin olin sortua suruun ensin. pikku tyttömme lähden jälkeen. Jumala ei jättänyt minulle hetkenkään rauhaa, oli tautia perheessä, tuli vieraita Lapin raukoilta rajoilta saakka. Moni asia tuntui silloin liiallil-selta. Nyt ymmärrän, että Jumala täten suojeli järkeni sekaantumasta.”⁵¹

Mandin toisen tyttären kuolema oli hidas ja kivulias, ja Sulkusen mukaan Man-di vaipui pitkään masennukseen sen myötä: ”kuoleman syvyyksiin yhdessä tytär-tensä kanssa”. Sulkunen toteaa, että Mandin ystävissä ja sukulaisissa oli monia sa-man kohtalon kokeneita ja että kirjeet kertovat naisten ottaneen lastensa kuolemat raskaasti. Granfeltin sukupiiristä ei Sulkusen mukaan saa mitään tukea väitteille, että korkea lapsikuolleisuus olisi tuottanut välinpitämättömyyttä ja tunneköyhyyt-tä suhteessa lapsiin. 1800-luvun englantilaiset perheaineistot, joita Pat Jalland on tutkinut, tukevat tätä tulkintaa.⁵² Suomalainen perhehistorioitsija Kai Häggman on kuitenkin hieman toista mieltä. Hänen mukaansa lapsen kuolema ei aina ollut yhtä järkyttävä kuin vanhempien, koska siihen varauduttiin: ”kuolema kuului lapsuu-teen”. Häggmanin tutkiman suvun päämies Gustaf Otto Wasenius (1789–1852) kir-joitti kirjeessä 13 päivän ikäisen tyttärensä kuolemasta, että ”eräs pikkutyöstäm-me kuoli, mutta pian saimme tilalle toisen samanlaisen”. Ajatuksessa välittyy paitsi lapsen kuoleman melko helppo hyväksyntä myös surun sukupuolittuneisuus. Pien-ten lasten kuolivuoteilla valvoivat yleensä äidit, ja myös Häggman maintsee monia äitejä, jotka kokivat pienokaisensa kuoleman raskaana. Häggmanin mainitsema kuolleen lapsen melko helppo korvaaminen uudella on ehkä asenne, joka oli mah-dollinen vain miehille.⁵³

49 Almanach 1876, LUB. Artikkelin alussa todetaan, että vastasyntyneiden hoito vaatii muutoksia, jotta lapsikuolleisuus saataisiin alenemaan. Vastasyntyneiden hoitossa vallitsi tekstin mukaan suuri osaamattomuus, joka oli kuolleisuuden syynä.

50 Vastaavasti Aino Kallas kirjoitti lapsensa Lembitin kuolemaan liittyneestä surusta avoimemmin vasta yli 30 vuotta tapahtuneen jälkeen. Leskelä-Kärki 2006, 433.

51 Sit. Sulkunen 1995, 112.

52 Sulkunen 1995, 117; Jalland 1999, 121. Lapsuuden historian keskustelusta lapsikuolleisuuden ja vanhempien tunteiden välisestä suhteesta esim. Krötzl 1991, 127–128, Häggman 1994, 82, Kaartinen 2001, 169, 177–178.

Sulkunen mainitsee, että tuon ajan Suomessa noin 14 prosenttia lapsista kuoli ennen yksi-vuotispäiväänsä. Kuolleisuusluvut ovat samansuuntaisia muuallakin, Englannissa noin 15 prosenttia vuosina 1840–1900. Luvut alkoivat selvästi laskea vasta 1900-luvun puolella. Alle yksivuotiaiden kuolemat johtuivat yleisimmin tartuntataudeista muun muassa ripulista, keuh-kokuumeesta ja keuhkoputkentulehduksesta. Jalland 1999, 120; Hardy 2001, 3, 180.

53 Häggman 1994, 82–83. Syvä suru ei ole välttämättä tyypillistä vain modernille ajalle sillä Mar-jo Kaartinen kirjoittaa 1600- ja 1700-luvuista, että myös silloin äidit valvoivat lastensa sairas-

Victoria Benedictssonin menetyksen kokemusta voi lähestyä viitteellisten tekstien kautta epäsuorasti ja jälkikäteen muisteltuna kuten Mandi Granfeltinkin. Joulukuussa 1887 Ellenin kuolemasta oli kulunut yksitoista vuotta. Benedictssonin melankolia oli silloin syvä ja ajatukset itsemurhassa. Hän kirjoitti almanakkakirjaan 15.12.1887: ”Jag var så säker på att jag icke skulle kunna lefva. Axel och jag tillsammans nästan hela dagen. Jag talade om lilla Ellen. B. kom. /---/”⁵⁴

Axel Lundegård⁵⁵, ystävä ja työtoveri, eli Benedictssonin rinnalla tämän vaikeimpina hetkinä ja kuuli tämän kokemuksista enemmän kuin ehkä kukaan muu. Saattaa olla, että tuolloin joulukuussa 1887 Lundegårdkin kuuli Benedictssonin suhteesta ”pieneen Elleniin” ensimmäistä kertaa. Vasta aivan kuoleman rajalla Benedictsson purki Elleniin liittyviä tuntemuksiaan muille, mutta suullisesti. Millaisia ne olivat, emme suoraan saa tietää.⁵⁶ Tiedämme ainoastaan, että halutessaan kuolla ja halutessaan kertoa ja tunnustaa elämästään kaiken, hän puhui myös Ellenistä.

Naiset selvisivät lapsensa menettämisen aiheuttamasta surusta usein ystävien tuen ja uskonnon avulla. ”Luottamus Jumalan ehdottomaan johdatukseen vaiensihä vähitellen tuskaiset kyselyt ja painoi pään vaikeaan alistumiseen”, kuten Irma Sulkunen kirjoittaa.⁵⁷ Myös englantilaisen aineiston perusteella näyttää siltä, että menetettyä lasta oli helpompi ajatella uskonnollisessa kontekstissa taivaan enkelinä. Pat Jalland lainaa erästä äitiä: ”I dare not at times trust myself with what brings back to me my *baby*. My child in heaven I can think of, but not the *baby* I have lost; it makes me long too much to have such a fountain of joy again.”⁵⁸

Benedictsson ei kovinkaan paljon kirjoita lapsen menettämiseen liittyvistä surun kokemuksistaan. Vähäiset mietteensä hän kirjoittaa vasta paljon tapahtuneen jälkeen. Axel Lundegård kuitenkin kirjoittaa Benedictssonin avioliiton alun ja lasten syntymien ajankohdasta, että tuohon aikaan Victoria Benedictssonin sieluntila oli epäilyttävä, ja hän teki ensimmäisen itsemurhayrityksensä. Hän yritti veitsellä viiltää vasemman ranteensa valtimon. Sitä ennen hän oli ollut nälkäkuurilla, joka todennäköisesti tuhosi hänen terveytensä eliniäksi. Nuorimman tyttären syntymän ja kuoleman jälkeen hänen täytyi matkustaa Kööpenhaminaan pyytämään lääkärin neuvoja mielentilaansa koskien, kertoo Lundegård.⁵⁹ Lundegård ei itse vielä 1871–1876 asunut Hörbyssä eikä tuntenut Benedictssonia, joten hänen tietonsa perustuvat siihen, mitä hän oli kuullut sekä Benedictssonilta itseltään että tämän läheisiltä. Tiedot ovat vähäisiä, mutta kertovat kuitenkin, että suhde Elleniin ja tämän kuolema olivat tuskaisia kokemuksia Victoria Benedictssonille.

---

ja kuolinvuoteilla ja kuoleman kohdatessa saattoivat olla hyvinkin heikkoja ja sairaita surusta. Kaartinen 2001, 170, 177–178.

54 Almanach 1876, LUB.

55 Axel Lundegård (1861–1930) oli Hörbyn kirkkoherra Evald Lundegårdin (1827–1915) poika. Evald Lundegård nimitettiin Hörbyn kirkkoherraksi 1.5.1881. Perheeseen kuuluivat myös vaimo Ida Lundegård (1830–1898) ja Axelin lisäksi lapset Justus (1860–1924), Karl (1864–1947) ja Sofie (1869–1900). Benedictsson tutustui Lundegårdin perheeseen kesällä 1883 palattuaan täysihoidolasta Malmösta.

56 Ellen Key toteaa *Ernst Ahlgren* -elämäkerrassaan, että Benedictsson oli oman kertomansa mukaan tuntenut lapsensa hautaamisesta ainoastaan helpotusta, ei surua. Key 1889, 20.

57 Sulkunen 1995, 118–119; myös Häggman 1994, 81.

58 [Charlotte Bickersteht, *Doing and Suffering*, 1860] Sit. Jalland 1999, 120.

59 Lundegård 1908 [DoB], 14; myös Key 1889, 19–20.

Miltei kymmenen vuotta Ellenin kuoleman jälkeen vuonna 1885 Benedictsson joutui tunnekuuhuun, jonka Christina Sjöblad tulkitsee liittyvän Ellenin kuolemaan, sen aiheuttamaan syyllisyyteen ja omantunnontuskiin. Hän joutui kiusaukseen paljastaa Ellenin kuolemaan liittyvät omantunnontuskansa kaikessa karmeudessaan kirjailija Bernhard Meijerille⁶⁰. Tämä boheemi pääkaupunkilaiskirjailija retosteli paheillaan viinan ja naisten parissa, ja Benedictsson kirjoitti, ”Hvad ve ta de om samvetsqval! Om det förfärliga, oåterkalleliga, som aldrig godtgöres /---/”⁶¹ Benedictsson ei langennut tunnustamisen kiusaukseen, mutta kirjoittaessaan muistiin keskustelua Meijerin kanssa hän voi pahoin, sydän jyskytti, pää oli raskas ja hän valvoi koko yön. Hän ajatteli elämää ja kuolemaa ja kaipasi rukouksen tuomaa rauhaa.⁶²

1800-luvun vanhempien oli ilmeisen mahdotonta ymmärtää pienen ja viattoman lapsen kuolemaa muuten kuin ehkä Jumalan rangaistuksena vanhemmille. Kuolemaa seurasi voimakas syyllisyys ja hengellinen kriisi. Lapsensa menettänyt kysyi väistämättä: miksi. Hän mietti, mistä häntä rangaistaan. Surijat saattoivat löytää jonkinlaisen syyn menetykselleen kristillisestä kirjallisuudesta, jossa lapsen kuolema selitettiin äärimmäisenä uskon koettelemuksena. Se oli hengellinen haaste, jonka kautta sielu saattoi puhdistua. Se oli äärimmäisen vaikea haaste, sillä se saattoi herättää jopa kapina-ajatuksia Jumalaa kohtaan.⁶³ Benedictssonille lapsen kuolema jo sinänsä saattoi tuntua rangaistukselta, mutta syyllisyyttä lisäsi se, että hän oli ilmeisesti toivonut pääsevänsä lapsesta eroon. Sjöblad viittaa samaan kuin Lundegård, että Benedictsson oli raskausaikanaan ollut nälkäkuurilla (svältkur, Tannerkur, diet) ja uskoi sen vaikuttaneen lapsen terveyteen.⁶⁴ Benedictsson itse kirjoitti vain vihjauksenomaisesti Stora Bokenissa: ”Hvad vållar din melankoli i dag? Att du ätit mer än din usla, försvultna mage kan tåla, sedan du en gång förstört den med den vansinniga Tanner-kuren.”⁶⁵

Benedictsson kirjoitti Tukholman vierailunsa aikana tammikuussa 1886, samassa yhteydessä kun hän tulistui Meijerille ja palasi ajatuksissaan Elleniin, myös raskautta käsittelevän tekstikatkelman. Päiväkirjaan kirjoitettu teksti tukee ajatusta, että Ellen ei ollut toivottu lapsi. Katkelmassa, joka on kirjoitettu päiväkirjaan mutta kerrottu kolmannessa persoonassa, nuori nainen on epätoivoinen saadessaan tietää olevansa toista kertaa raskaana.⁶⁶

60 Bernhard Meijer (1848–1925) oli 1880-luvulla tunnettu radikaali, ja sanomalehtikirjailija, joka on sittemmin unohdettu. Hän yritti yhtenäistää ”Det unga Sverige” -ilmiötä poliittiseksi liikkeeksi ja haaveili romaanin kirjoittamisesta. Hän julkaisi lopulta 40-vuotiaana yhden romaanin *Excelsior!* (1888), joka on Anders Öhmanin mukaan tunnustusromaanin ja kertoo Meijerin omasta elämästä. Öhman 2001, 48–65.

61 SBII, 237.

62 SBII, 237–238.

63 Jalland 1999, 122. Myös suomalainen 1800-luvun sivistyneistö piti kuolemaa hengellisenä haasteena ja Jumalan tahtona, joka oli hyväksyttävä. Häggman 1994, 81.

64 Almanacka 1876, LUB; Sjöblad 1982, 414.

Nälkäkuuri liittyi todennäköisesti toiveeseen raskauden keskeyttämisestä. Jette Lundbo Levyn mukaan Benedictsson vihjaa, että hän tarkoituksellisesti yritti ottaa lapsen hengiltä paastoamalla raskausaikanaan ja että hän mainitsee tästä usein suurena, salaisena syyllisyytenään. Lundbo Levy 1982, 54. Myös Moberg 1984, 103–114.

65 SB III, 122.

66 Bök toteaa, että pelko useammasta kuin yhdestä lapsesta kasvoi myöhemmin täydelliseksi

”Jag har varit hos en mycket klok fru och fått visshet om hvad jag misstänkte: Olof skall ha en bror eller syster.”

”Är ni så ledsen för det?”

”Jag är förtviflad.”⁶⁷

Tekstin nuori nainen on poissa tolaltaan, koska on yrittänyt jopa suojata itseään raskaudelta.

Jag begagnar spruta, och den gick sönder; gick inte, dög inte. Jag var alldeles utom mig. Alldeles vild af förtviflan – vanmäktig, rasande. Hvad skulle jag taga mig till! Hvad skulle jag taga mig till! /---/ Härute i mörkret sprang jag som vansinnig, sprang på bara fötterna, vred mina händer. /---/ Jag afskyr att ha många barn.⁶⁸

1800-luvun naisten melankolian yhteydessä on syytä muistaa, millaisessa jatkuvassa raskauksien ja synnytysten ketjussa monet naiset elivät. Niihin liittyvät pelot olivat todellisia, kuten Janet Oppenheim muistuttaa, ja raskaudenpelko vähensi seksuaalista nautintoa ja aktiivisuutta. Suuri lapsiluku oli aito taakka monen terveydelle ja taloudelle, mutta yksikin synnytys saattoi olla kohtalokas. Lapset olivat siunaus, mutta niiden saaminen oli aito pelon ja huolen aihe. Myös Kai Häggmanin tutkima suomalainen kirjeaineisto paljastaa, että monet naiset pelkäsivät synnytystä tosisaan ja myös valmistautuivat kuolemaan sen yhteydessä. Jotkut toivoivat sekä ennen että jälkeen synnytyksen, että se olisi viimeinen.⁶⁹ Naiskirjailijoilla lapsilukuun liittyi vielä äitiyden ja kirjailijuuden ristiriita, kokemus, että jokainen lapsi imi voimia, jotka olivat pois taiteellisesta työstä.⁷⁰

Almanakkakirjoista selviää, että syyskuussa Ellenin menettämisen jälkeen koko postimestarin perhe matkusti ensin Hööriin, josta osa jatkoi junalla Malmöön ja sieltä laivalla Kööpenhaminaan. Osa perheestä kävi tivolissa, osa teatterissa, mutta lääkärissä käynnistä ei ole mainintaa.⁷¹ Fredrik Böök kuitenkin vihjaa, että Benedictsson olisi käynyt lääkärissä ja että lääkärin kommentti on kirjautunut keskeneräiseksi jääneeseen varhaiseen romaanikäsitelmään ”Francesca Cervani” (myöhemmin ”Lady Macbeth”). Böök toteaa, että tekstissä on kohta, jossa Francesca hakee apua sekä papilta että lääkäriltä, koska hän kärsii tuskaisesta syillisyydestä. Lääkäri vakuuttaa, ”att hon inte är inbillningssjuk, men nervös, och att hon har anlag till en sinnesjukdom, som det blott står i hennes egen makt att bota”.⁷²

---

kauhuksi ja sai Benedictssonin toisinaan neuroottiseen tilaan. Böök 1950, 51.

67 SBII, 242.

68 SBII, 243.

69 Oppenheim 1991, 227; Häggman 1994, 83–84.

Benedictssonin äitiyttä on tulkittu paljolti sen perusteella, mitä tämä kirjoitti suhteestaan tyttärensä Hilmaan. Viimeisinä vuosinaan hän valitti äidin kutsumuksen puutettaan ja kyvyttömyyttään tuntea kunnollista rakkautta Hilmaa kohtaan. Hilman syntyessä 1873 hän oli kuitenkin kuin kuka tahansa nuori äiti, vähän epävarma taidoistaan ja kyvystään selvittää talouden (jossa oli 18 jäsentä) ja pienen vauvan kanssa. Böök on (väärin)tulkinnut tämän epävarmuuden inhoksi lasta kohtaan *obehagkomplex*. Böök 1950, 51.

70 Esim. Leskelä-Kärki 2006, 420–421.

71 Almanach 1876, LUB.

72 Böök toteaa: ”Det är hennes upplevelser efter den andra dotterns död 1876, som här spökar.”

Kööpenhaminan matka oli ehkä sekä lääkärin tapaamista että huvia ja virkistystä varten. Jos lääkärin neuvot olivat samat Victorialle kuin tekstin Francescalle, sysäsi lääkäri vastuun terveydestä potilaan omille harteille. Francesca ei ollut luulosairas, mutta hermostunut ja taipuvainen mielisairauksiin. Lääkärin mukaan hänen tuli itse huolehtia, että hänen hermonsensa tervehtyvät, ja itsehuri ja tahdonvoima toimivat tässä parhaina ja ainoina lääkkeinä.

MALAU COEUR

Ellenin kuolemaa seuraavana syksynä lokakuussa 1876 almanakkakirjan merkinnät ovat harvassa ja marras- joulukuun sivut ovat tyhjiä. Vain noin joka toisen päivän kohdalle Benedictsson on kirjoittanut: ”M:au coeur”, ”M.coeur”, ”M.c.” tai ”Malau coeur”.⁷³ Merkinnät voivat viitata yhtä hyvin fyysisiin oireisiin, pahoinvointiin ja sydänvaivoihin kuin suruun; Ellenin menettämisen aiheuttamaan suruun. Kuten Benedictssonin kohdalla myös Aino Kallaksen päiväkirjassa lapsen menettäminen tuotti aukon kirjoittamiseen. Kallas kommentoi menetystä myöhemmin todeten, että ”[E]n mitenkään ottanut siitä tointuakseni, en ruumiillisesti enkä henkisesti, vaan sairastelin ja kärsin masennuksesta kauan aikaa”.⁷⁴ 1800-luvun äideissä oli monia, jotka eivät koskaan toipuneet lapsen menetyksestä vaan elivät lopun elämänsä kroonisessa surussa ja alakulossa.⁷⁵ ”Malau couer” saattoi tarkoittaa yleistä fyysistä pahoinvointia tai fyysistä tuskaa ja kipua, jonka Benedictsson sijoitti kehon keskikohtaan, sydämen seudulle. Benedictssonin kivussa saattoi olla kyse melankolisesta apeudesta, johon kuului sydänalan tuskia. Tällaista melankolian muodosta esitelmöi psykiatri Knud Pontoppidan lääketieteen opiskelijoille luennossaan vuonna 1890.⁷⁶

Knud Pontoppidan oli vaikutusvaltaisimpia tanskalaisia psykiatreja 1800-luvun lopulla, ja hän luennoi lääkärin toimensa ohessa lääketieteen opiskelijoille mielisairauksista. Joulukuussa 1890 hän luennoi melankoliasta, joka hänen mukaansa oli kaikkein yleisimpiä mielisairauden muotoja. Hän demonstroi *melancholia simplex* sairautta kahden naispotilaan avulla, joista toisen taudinkuvaan kuului voimakas fyysinen keskivartalon kipu.

Naispotilaat, joita Pontoppidan kuulijoilleen esitteli, olivat molemmat 47-vuotiaita. Jälkimmäinen oli kärsinyt samasta sairaudesta ensimmäisen kerran yhdeksän ja toisen kerran kolme vuotta aiemmin; ensin lievästi, mutta toisella kerralla vakavammin. Toisen sairastumisen yhteydessä hän oli ollut puoli vuotta hoidettavana St. Hansin mielisairaalassa. Hän oli ollut pirteä, mutta viikko ennen Pontoppidanin potilaaksi tuloaan sairastunut äkisti. Taudinkuva oli samantapainen kuin useil-

---

Böök 1950, 156.

Yksi versio tästä keskeneräisestä tekstikatkelmasta on julkaistu *Samlade Skrifter* VII:ssa.

73 Almanach 1876. Malau coeur ... *mal au coeur* ransk. = huonovointisuus, *coeur* ransk. = sydän

74 Leskelä-Kärki 2006, 433.

75 Jalland 1999, 121.

76 Myös sekä suomalaisessa kansanrunoudessa että vuonna 2002 kerättyssä potilasaineistossa fyysiset, sydämen ja vatsan alueen kivut, näyttävät kuuluvan alakuloon ja masennukseen. Hänninen & Timonen 2004, 202.

la melankoliapotilailla: sairas istui sängyllä rauhattomasti liikehtien ja oli selittämättömien pelkojen vallassa. Potilaalla oli tunne, että kaikki oli hullusti, että jotain paha oli tapahtumassa, ja hän pelkäsi tulevaisuutta mielisairaaksi. Hänen kanssaan ei voinut keskustella kunnolla, koska hän oli liiaksi omien pelkojensa vallassa.⁷⁷ Pontoppidan kiinnitti kuulijoiden huomion potilaan anelevaan katseeseen, kuiskavaan ääneen ja kyyristyneeseen asentoon.⁷⁸ Potilas ei osannut sanoa syytä pelkoonsa ja tuskaansa (Angst), mutta sijoitti sen aiheuttaman kivun täsmällisesti sydämen alueelle, ja sen vuoksi Pontoppidan nimesi pelon *Praecordialangsten*. Se oli voimakas kipu, joka oli myös selvästi ruumiillinen tuntemus. Kipu oli se syy, jonka vuoksi potilas oli kotona yrittänyt itsemurhaa.⁷⁹

1800-luvun psykiatreista myös Richard von Krafft-Ebing kirjoitti oireesta nimeltä *Præcordialangst* (precordien, sydän). Se liittyi yhteen kolmesta melankolian tyyppistä: Krafft-Ebing erotti toisistaan melankolian ilman harhoja, melankolian jossa oli harhaluuloja ja aistiharhoja ja melankolisen apeuden, johon kuului sydäntalouden tuskia, *Præcordialangst*.⁸⁰ Krafft-Ebing arveli tuskan alkuperän olevan sydämen hermopunoksessa ja totesi, että se on eräs muunnos melankolian perustyyppistä, *Melancholia sine delirio*. Kohtaus saattoi olla vaimea tai voimakas, ja siihen kuului pulssin ja hengityksen häiriöitä. Voimakkaana se sumensi tietoisuuden niin, että potilas saattoi ryhtyä tuhoisaksi, vihapäissään rikkoo, mitä eteen sattui, tappaa toisen tai itsensä tai tuhopolttaa taloja. Tauti saattoi olla krooninen tai akuutti, ja usein se kehittyi aktiiviseksi melankoliaksi tai melankoliseksi mielisairaudeksi. Myös toipuminen oli mahdollista, sillä ne kaksi naispotilasta, jotka Krafft-Ebing tekstissään esitteli, pääsivät molemmat toipilaina pois hoitolaitoksesta.⁸¹

Toisin kuin esimerkiksi Jean Martin Charcot,⁸² Pontoppidan ei luentotilanteessa provosoinut potilaitaan yksinkertaisia kysymyksiä kummemmilla tavoilla. Potilaiden näkökulmasta opetustilanteet saattoivat silti olla epämieluisia. Kuvina ja kuvauksina ne tarjoavat kuitenkin meille edelleen arvokasta tietoa myös potilaasta. Pontoppidanin esittelemien melankoliapotilaiden ja heistä kirjoitettujen kuvauksen avulla tiedämme, miten melankolia koettiin ja miten sitä hoidettiin 1800-luvun lopulla. Voimme nähdä Victoria Benedictssonin syksyn 1876 surun ja tuskan toisten kärsivien naismelankolikkojen yhteydessä. Mitä Benedictssonin täsmällisesti tunsi, emme tiedä. Fyysistä kipua, pelkoa, halua kuolla kuten Pontoppidanin 47-vuotias

77 Pontoppidan 1892, 18–21.

78 Jutta Ahlbeck-Rehn on tutkinut Seilin mielisairaalan potilaspäiväkirjoja ja toteaa, että potilaiden havainnoinnissa oli kyseessä lääketieteen tapa tuottaa, määrittää ja luokitella naispotilaan ruumis. Lääketieteen kliininen katse rekisteröi sairauden merkit ja tuotti uutta tietoa potilaasta. Pontoppidanin havainnoinnissa on kyseessä samanlainen sairauden ulkoisten piirteiden lukeminen. Ahlbeck-Rehn 2006, 288.

79 Pontoppidan 1892, 22.

80 ”Die Melancholia sine delirio”, ”Die Melancholie mit Wahnvorstellungen und Sinnestäuschungen” ja ”Die melancholische Verstimmung mit Präcordialangst”. Krafft-Ebing 1872, 71.

81 Krafft-Ebing 1874, 24–32.

82 Charcot muistetaan mm. luennoistaan, joissa hän demonstroi hysterian erilaisia puolia potilaiden avulla. Charcot’a tutkinut Georges Didi-Huberman toteaa, että Charcotin uusi kokeellinen metodi ei merkinnyt vain havainnointia vaan provosoitua havainnointia. Potilaasta ei vain rekisteröity taudin merkkejä, vaan ne myös tuotettiin koetilanteessa. Juuri tämä teki menetelmästä kokeellisen. Didi-Huberman 2003, 19, Johannisson 2004, 55, 65–66, 168–169.

potilas? Kirjeiden perusteella myös Benedictsson yritti ainakin kerran itsemurhaa jo ennen vuotta 1878.⁸³

ALAKULO SYNNYTYKSEN JÄLKEEN

Benedictssonin alakuloisuus muutamia kuukausia synnytyksen jälkeen herättää kysymyksen sen yhteydestä yhteen erityiseen melankolian muotoon, synnytyksen jälkeiseen masennukseen. *Postpartum*-tilat olivat tuttuja useille 1800-luvun lopun lääkäreille, mutta termit ja diagnostiset käytännöt vaihtelivat. Raskaus, synnytys, imetys ja koko lisääntymisbiologia yhdistettiin 1800-luvun lopun lääketieteessä naisten mielisairauksien syntyyn.⁸⁴ Ruotsin ensimmäinen kokopäiväinen mielisairaalalääkäri Georg Engström (1795–1855) esitti synnytykseen liittyvät ongelmat mielisairauteen johtavien syiden yhtenä pienenä ryhmänä.⁸⁵ 1840-luvun Englannissa oli kuitenkin jo varsin yleistä yhdistää mielisairaksia synnytyksen jälkeiseen mielentilaan, sillä Bethlemin sairaalan potilaista 12 prosenttia kirjattiin kärsineen synnytyksen jälkeisestä mielisairaudesta.⁸⁶ Eroja maiden välillä oli, ja historiatutkija Cecilia Riving esittääkin, että 1800-luvun puolivälin Ruotsissa naisten mielisairauksien kytkös biologiaan ei ollut kovin vahva. Se kuitenkin vahveni vuosisadan loppua kohden. Rivingin mukaan sukulaisten, naapureiden ja paikallisyhteisön silmissä äitien ja vaimojen mielenvikaisuutta selittivät biologian sijasta olosuhteet. Rivingin esimerkkinä on yhdeksän lapsen äiti, joka tappoi kymmenennen synnyttämänsä lapsen tämän ollessa neljän kuukauden ikäinen. Oikeudessa hänet todettiin mielisairaaksi ja lähetettiin hoitoon Malmö hospital -sairaalaan, mutta diagnoosilla *melancholia maniaca* (maaninen melankolia), ei *mania puerperalis* (synnytyksen jälkeinen mania). Diagnoosi oli olemassa, mutta sitä ei käytännön tilanteessa käytetty. Koska potilaskertomuksessa synnytyksen ja imetyksen osuutta potilaan sairauteen ei käsitelty, Riving päätelee, että kytkös biologiisiin seikkoihin ei ollut vahva. Huolimatta siitä, nähtiinkö mielisairauden syiden olevan biologiassa vai ympäristössä, jo 1800-luvun puolivälissä pidettiin selvänä, että lapsensa surmaava äiti oli mielisairas.⁸⁷

Biologinen ja sosiaalinen selitys saattoivat elää myös rinnakkain. Tämä näkyy esimerkiksi suomalaisen kirjailijan Minna Canthin tavassa kirjoittaa omasta mielenhäiriöstään. Hän kävi vuonna 1880 läpi vaikean sielullisen kriisin, jonka hän yhdisti miehensä kuolemaan, sitä seuranneisiin toimeentulohuoliin, mutta myös raskauteen ja seitsemännen lapsensa synnytykseen. ”Mielenvika lähenei uhkaavana. Minut valtasi peloittava sielullinen levottomuus, ja minun oli pakko muutamina

83 Kirjeessä runoilija Edvard Bäckströmille hän mainitsee siitä. [Victoria Benedictsson Edvard Bäckströmille 26.4.1878] SuBoA, 69; Key 1889, 19–20.

84 Oppenheim 1991, 227.

85 Qvarsell 1982, 137.

86 Marland 2006, 60. 1800-luvun lopun Suomessa neurastenia-potilaat arvioivat itse yhtenä sairautensa syynä ”tiheät lapsivuoteet”. Uimonen 1999, 123.

87 Riving 2005, 101–102. Psykiatria tieteellistyi myös Tanskassa 1800-luvun jälkipuolella niin, että kokemustiedon sijaan vakuuttavuutta etsittiin psykiatristen sairauksien somaattisesta perustasta. Møllerhøj 2006, 285–286.

öinä pyytää palvelijatarta ja vanhempia lapsia pitämään itseäni silmällä, koska ihmeellinen voima väkisinkin tahtoi saada minut ottamaan nuorimman lapsen hengiltä”, kirjoittaa Canth omaelämäkerrassaan.⁸⁸ Canth selvisi kriisistä, mutta lapsenmurha ja äitiyden aiheuttama mielenvikaisuus kiinnostivat häntä, ja hän kirjoitti noista teemoista myöhemmin myös novellissaan *Köyhää kansaa* (1886) ja näytelmässään *Anna-Liisa* (1895). Lapsenmurha teemana esiintyi laajemminkin 1800-luvun lopun kirjallisuudessa, ja siitä kirjoittivat esimerkiksi venäläinen Leo Tolstoi ja ruotsalainen Ola Hansson.⁸⁹

Raskaana olevien ja juuri synnyttäneiden äitien ailahteleva, poikkeava, jopa väkivaltainen käytös tunnettiin jo ennen 1800-lukua, mutta 1820- ja 1830-luvuilla kiinnostus *puerperal insanity* -tiloja kohtaan lisääntyi. Ne oli aiemmin ymmärretty hankalina ja ikävinä, mutta luonnollisina osina raskautta ja synnytystä. 1800-luvun lääkärit medikalisoivat nämä mielialat, ja Hilary Marlandin mukaan diagnoosin yleistymiseen vaikutti myös se, että *puerperal insanity* oli yksi harvoista psykiatrisista sairauksista, jolle saatettiin löytää selkeä fyysinen syy. Taudin nimeäminen ja syiden osoittaminen kävi somaattista perustaa etsiviltä lääkäreiltä helposti, koska tauti saatettiin yhdistää synnytykseen. Myös paranemistoiveet olivat korkealla samasta syystä eli siksi, että sairauden synty palautettiin fyysiseen prosessiin.⁹⁰ Knud Pontoppidan käytti ajan tavan mukaan synnytyksen jälkeisestä masennuksesta nimitystä *puerperale Sindssygdomme* tai *puerperal Psychose*.⁹¹ Lääkärinä hänkin korosti tilan fyysistä luonnetta ja sijoitti sen varsinaisten mielisairauksien ulkopuolelle, samaan ryhmään infektiopsykoosien kanssa. Ryhmittelyllä hän selkeästi biologisoi sen. Vaikka *puerperal Psychose* ei Pontoppidanille ollut ”varsinainen” mielisairaus, joutui lääkäri käytännön psykiatriassa kohtaamaan myös tämän ryhmän potilaat.⁹²

Synnytys ja sen seuraamukset näkyivät Pontoppidanin naispotilaiden fyysisessä olemuksessa laihtumisena ja kalpeutena. Heikkokuntoista äitiä saattoi vaivata *Anaemia post partum*⁹³ Synnytyksen ja imetyksen jälkeen äiteihin saattoi kuitenkin iskeä myös imetyspsykoosi, *Lactationspsychose*, joka oli yksi depressiivisistä taudinmuodoista (forvirring).⁹⁴ Imetyspsykoosia esiintyi porvariston hyvissä perheissä, mutta

88 Frenckell-Thesleff 1994, 58–61, 170–171, 306; Sit. Frenckell-Thesleff 1994, 60. Canth kirjoitti pienen omaelämäkerran *Hanna* -romaaninsa ruotsinnoksen esipuheeksi. Suomennos *Gloria* 7/2007. Sairaudesta osana Minna Canthin omakuvaa tarkemmin Maijala 2006.

89 Tolstoi kirjoitti tästä teemasta näytelmän *Pimeyden valta* (1886) ja Hansson käsitteli aihetta novellikokoelmassa *Parias* (1888). Frenckell-Thesleff 1994, 315; Holm 1957, 12–13, 21. Ebba Witt-Brattström käsittelee Ola Hanssonin *Pariasta* laajasti ja kiinnostavasti osana 1800-luvun lopun dekadenssia. Ks. Witt-Brattström 2007, 82–110.

90 Marland 1999, 137–139, Marland 2006, 55–56. Diagnoosi *puerperal insanity* yleistyi Englannissakin vasta 1860-luvulta alkaen. Rivingin tapaus Ruotsista on vuodelta 1856. Ennen *puerperal sinnesjukdom* -diagnoosin yleistymistä synnytyksen tai imetyksen yhteydessä mielisairauksiksi tulleet diagnosoitiin mania- tai melankolia-potilaita. Riving 2005, 107.

91 *Postpartum psychosis* tunnettiin 1800-luvun lopun Englannissa nimellä *puerperal insanity* tai *insanity of childbirth*. Oppenheim 1991, 227; Marland 1999, 137.

92 Pontoppidan 1892, 16–17, 34. Pontoppidan sijoitti tulehdus- ja myrkytyspsykoosit *simpel Sindssygdome* ryhmän ulkopuolelle yhdeksi ryhmäksi orgaanisten aivosairauksien ja idiotian, *Idiotien* kanssa.

93 Pontoppidan 1892, 37.

94 Pontoppidan 1892, 40.

se oli kuitenkin yleisempi ja taudinkuvaltaan selvempi köyhään väkeen kuuluvien naimattomien äitien keskuudessa. He kävivät työssä ja pistäytyivät kolmesta neljään kertaa päivässä lyhyesti imettämässä lapsiaan. Heillä oli huolia ja puutetta, ja he ”hyperimettivät”, eli ottivat lapsen rinnoilleen myöhäiseen ikään asti. Seurauksena oli somaattisia ja psyykkisiä oireita. Äidit olivat kalpeita ja laihoja, heitä huimasi, silmissä musteni, päätä pakotti, ja he olivat poikkeuksellisen herkkiä kaikille vaikutteille (*Hyperaesthesia*). Tila muistutti melankoliaa. Sairas oli aluksi alakuloinen ja itki helposti. Hän oli peloissaan lastensa vuoksi ja huolissaan toimeentulosta, kunnes sairaus lopulta otti kokonaan vallan hänestä.⁹⁵

Pontoppidan totesi, että synnytyksen jälkeisessä mielisairaudessa mieliala ei yleensä ollut vakaan depressiivinen, vaan vaihteli ystävällisyyden ja jopa innostumisen kausiin. Sairaus saattoi lopulta kehittyä tilaksi, joka ei ollut enää mikään mieliala ja tunnetila, vaan tunteiden ja mielensisältöjen puutetta. Siihen kuului kalpeus ja hymynhäive, joka kasvoillaan potilas mekaanisesti suoritti sitä työtä, jota hänelle annettiin, mutta muuten hän näytti unohtaneen sekä miehen että lapsen eikä osoittanut kiinnostusta mitään kohtaan. Tämä tila kehittyi sekä synnytyksen jälkeisessä mielisairaudessa että myös infektiosairauksien loppuvaiheessa.⁹⁶ Victoria Benedictssonin vähäeleisyys, kyvyttömyys kirjoittaa, käsialan horjuvuus harvoissa syksyn 1876 almanakkamerkinöissä kertoo kriisistä, jonka luonnetta emme tarkaan tunne. Hän kuitenkin matkusti Kööpenhaminaan etsimään neuvoa ja sai luultavasti apua myös perheeltään. Hän ei sittenkään ollut niitä, joiden tilanne oli pahin. Hänen ympärillään oli äitejä, jotka synnytys uuvutti täysin. Ja oli myös niitä äitejä, jotka eivät kuumeeltaan ja tuskiltaan koskaan nousseet lapsivuoteesta.

On kiinnostavaa panna merkille, että toisin kuin tyttövuosien bleksjuka, joka kalvoi sydäntä ja päättyi osaksi kirjeessä tuotettua minää, syksyn 1876 suru ja ”malau coeur” eivät synnyttäneet tekstiä. Benedictsson oli hiljainen, suorastaan mykkä tässä kohdin. Pienten lasten äitinä 1870-luvun kuluessa hän voi toisinaan huonosti, mutta tilanteiden korjaantuessa kirjoitti. Hänen ensimmäinen novellinsa *Sirénen* oli tekeillä pitkään ja valmistui 1875. Se julkaistiin juuri tuon onnettoman syksyn 1876 aikana jatkokertomuksena *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* -lehdessä.⁹⁷ Yksi selitys syksyn 1876 hiljaisuudelle on, että hän oli niin sairaas, niin syvällä melankolian mustassa ytimessä, että hän ei jaksanut kirjoittaa. Toinen selitys on, että tämä sairauden kokemus ei jäsentynyt osaksi hänen minäänsä vaan jäi torjutuksi toiseksi. Se oli vihollinen, jonka saattoi torjua vaikenemalla.

Ranskalainen psykiatri L.-V. Marcé kirjoitti laajan teoksen raskauteen, synnytykseen ja imetykseen liittyvistä mielisairauksista ja piti synnytyksen laukaisemia mielisairauksia suurimpana ryhmänä. Hän jakoi sairauden kahteen kategoriaan, melankoliaan ja maniaan, joista mania oli kolme kertaa niin yleinen kuin melankolia ja useimmiten mielisairaalaan päättymisen taustalla. Marland 1999, 138.

95 Pontoppidan 1892, 44.

96 Pontoppidan 1892, 44.

97 Lundegård 1908, 37.

FUNDERAR PÅ ATT ”STOP SHORT”, DU VET?

Isän ja Ellenin kuoleman jälkeisinä vuosina 1870-luvun lopulla Victoria Benedictssonin eli sekä arkeaan että kirjoitti. Huoli oman ”uran” edistymisestä ja oman tien löytymisestä alkoi esiintyä almanakkojen sivuilla arkisten tapahtumien ohella. Melankolisuuden tunne purkautui kirjan sivuille huomiona, jotka olivat aluksi yhtä lyhyitä kuin muutkin merkinnät: ”Hilma och jag spelade; derefter tomhet igen ty jag förtviflade om lefnadsmålet.”⁹⁸ Samoin kuin Benedictsson kirjoitti ”tvättade” ja ”skjölde”, hän kirjoitti ”äterigen däsighet och nedslagenhet”.⁹⁹ Vähitellen hän kuitenkin eritteli vointiaan, voimiaan ja itseään tarkemmin. Hän tunnisti mielensä epätasapainon ja etsi sille nimitystä. Hänen ensimmäiset huolensa olivat pelkoja ja ”paniikkia”:

1.4. Jag har blåsippor på min spegel --- Min ”panique” närmar sig allt mer.---

2.4. ---jag känner mod och lefnadslust; kunde jag endast undanrödja det som är min ”panique” !!!¹⁰⁰

Pian paniikinomainen tunnelma kuitenkin vaihtui alakuloksi ja surumielisyydeksi, ”På qvällen var jag mycket trött och så ledsen, så ledsen, så ledsen !!! Allt är mörkt, hopplöst och tråkigt”.¹⁰¹

Benedictsson tunnisti heikon terveytensä yhteyden kevääseen, sillä hän muisteli yhteistä Tukholman-matkaa sisarelleen Margaretalle kesäkuussa 1879: ”Den ägde rum just vid den för mig sämsta tiden hvad min hälsa beträffar, ty jag är alltid sämst i april, maj och juni och kan aldrig vänta min förbättring förrän i högsommaren.”¹⁰² Ilmaisu ”hälsa” ei suoraan paljasta, millaisesta terveyden menettämisestä Benedictsson puhui, mutta almanakkamerkinnot todistavat vahvasti siitä, että Benedictsson jäseni sairauttaan melankoliana. Hän tunsu sen kulun; tiesi odottaa huonoja kuu-kausia ja paranemista joskus pitkänkin sairajakson jälkeen. Hänen alakulonsa ilmaiset vaihtelivat:

promenad--- Jag var melankolisk.

--- jag var nedstämd och vemodig.

Söndag. Jag däsigt, ledsen och modfälld.

Söndag. Jag hade spleen. Christian till Nissens.¹⁰³

98 Annotations almanacka 1878, LUB.

99 Annotations almanacka 1878, LUB.

100 Annotations almanacka 1878, LUB.

101 Annotations almanacka 1878, LUB.

102 Victoria Benedictsson Margareta Ekströmille 12.6.1879. SuBoA, 94. Vrt. Bök 1950, 112.

103 Annotations almanacka 1878, LUB.

vemodig = surumiellinen; nedstämd = masentunut, ahea, alakuloinen; däsigt = väsynyt, raukea; ledsen = surullinen, murheellinen, pettynyt; modfälld = alakuloinen, mieli maassa; nedslagen = alakuloinen.

Svenska Akademiens Ordbok –sanakirja selittää *Spleen*-termiä näin: blaserad liknödhet eller nedslagenhet eller svärmod eller tungsinthet och dylikt, melankoli eller mjältsjuka eller livsle-
da och dylikt. Spleen (av lat. *splen*) = mjälte [perna] svärmod ansågs förr ha sitt säte i mjälten.

Aina kesä ei tuonut terveyttä, ja vuoden 1878 marraskuussa Benedictsson kirjoitti:

- 2.11. --- jag hade spleen i allra högsta grad.
 3.11. --- Jag hade spleen. Funderar på att ”stop short”, du vet? Men det är så ohyggligt.
 4. 11.--- jag modfälld och nedslagen. Visste åtminstone hvarför - - - .¹⁰⁴

Benedictsson kirjoitti kärsivänsä melankoliasta, *spleen*. Alakulolla, melankoliolla ja murtuneella terveydellä oli 1800-luvun lopun kulttuurissa syynsä, jotka ymmärrettiin ainakin osittain somaattisina, ja siksi myös Benedictsson kirjoitti yhtä hyvin *spleen* kuin *min hälsa*. Melankoliassa ei ollut kyse vain mielentilasta tai mielenhäiriöstä, vaan myös fyysisen ruumiin, kehon ja hermoston sairaustilasta. Siksi puhe ”terveydestä” oli puhetta sekä mielen että ruumiin terveydestä yhtä aikaa.¹⁰⁵

Marraskuun neljäs päivä Victoria Benedictsson kirjoitti alakulostaan, että ainakin hän tiesi, mistä se johtui. Perhetuttu Charles Quillefeldt oli matkustanut Hörbystä ilman aikomusta enää palata. Nuoren perheenäidin mieli oli maassa, sillä hyvin läheiseksi tullut keskustelukumppani ja englannin opettaja oli poissa. Benedictsson kiisti kaikki juorut, joita Hörbyn kylällä kuiskittiin hänen rakastumisestaan Quillefeldtiin. Kuitenkin hän samalla ilmaisi almanakassaan, miten tärkeä Quillefeldt hänelle oli ollut. Almanakan tämä kohta näyttää, miten kulttuurinen malli kulkeutuu kokemukseen. Rakkaudessa pettyneen naisen ajautuminen itsemurhaan oli 1800-luvun kertomuskonventio, jota Benedictsson käytti tai sovelsi omaan tarinaansa. Tämä ei vähennä hänen kokemuksensa omakohtaisuutta. Kokemuksen kulttuurisuus ei tarkoita, etteikö hänen sielullinen tuskansa ja itsensä sairaaksi tunteminen olisi ollut aitoa; se tarkoittaa ainostaan, että kokemus syntyy dialogissa kulttuuriseen.

Benedictsson miettii almanakassaan päiviensä päättämistä, ja 1800-luvun lopulla myös lääkärit ymmärsivät, että juuri melankoliaan sisältyi itsemurhariski. Knud Pontoppidan kirjoittaa eräässä psykiatrisessa esitelmässään nuoresta piikatyöstä, jolla oli sairaalaan tullessaan ollut voimakkaita omantunnon tuskia ja itseytyksiä. Hän oli itsemurhahakuinen. Matkalla sairaalaan hän oli halunnut juosta hukuttautumaan, hänen kehossaan oli jälkiä sekä ranteiden viiltämisestä että hirttäytymisyhteydestä. Pontoppidan toteaa tämän tapauksen esittelyn yhteydessä, että ”itsemurhahalulla ei ole suurta roolia missään muussa sairaudessa kuin melankoliassa. Eikä tämä koske ollenkaan vain aktiivisia muotoja, joissa potilaat epätoivon ilmauksillaan niin sanoakseni varoittavat vaarasta; mielisairaiden lääkärit ovat oppineet kalliin läksyn, että yhteenkään melankolikkoon ei ole luottamista täs-

<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>

104 Annotations almanacka 1878, LUB.

Benedictsson oppi ilmeisesti amerikkalaiselta perhetutulta, Charles Quillefeldtiltä englantia, jota hän käytti almanakassaan eräänlaisena salakielenä. Muut perheenjäsenet eivät pystyneet lukemaan näitä kohtia, jos almanakka joskus joutui heidän käsiinsä. Benedictsson kirjoitti myös merkikieltä, ja joitain arkaluontoisia asioita hän merkitsi muistiin se avulla. Ks. Sjöblad 1978, 12–13.

105 Oppenheim 1991, 89; Uimonen 1999, 84.

sä suhteessa”¹⁰⁶ Melankolikkojen itsemurhat olivat kirjallisia kaavoja, mutta myös elettyä todellisuutta.

Victoria Benedictssonin ymmärrys itsestään surumielisenä, toisinaan toivotomuuden ja tyhjyyden tunteisiin hukkuvana naisena lisääntyi koko ajan. Hänen käsityksensä itsestään melankoliasta kärsivänä ei kuitenkaan ollut muuttumaton. Melankolisuus oli elävä ja muuttuva kuten subjektiivisemmin muutenkin. Kutsumuksen tukahduttaminen, toiminnan rajoittaminen ja sukupuolelle asetetut ahtaat sosiaaliset rajat toivat siihen perustan.¹⁰⁷ Tämä melankolinen minuus kirjautui kihlausajan kirjeisiin, ja siitä tuli osa avioliittoon astuvan nuoren naisen alakuloista minuutta. Yritys manipuloida omaa ”naisen osaansa”, synnytyksiä ja lapsilukua, sekä tässä manipuloinnissa epäonnistuminen toivat erityisiä sävyjä Benedictssonin melankolian kokemukseen. Toisen lapsen syntymään ja kuolemaan liittyvät menetyksen kokemukset jättivät nekin ilmeiset surun ja epätoivon jälkensä identiteettiin. Nämä menetyksen kokemukset nuorena äitinä tuottivat kuitenkin tekstuaalisen aukon. Ne olivat kokemuksia, jotka eivät päätyneet tunnustuksellisiin tekstilajeihin, kirjeisiin ja päiväkirjaan muuten kuin haaleina viitteinä. Raskaudenpelko kanavoitui tekstipätkään, joka jäi osaksi päiväkirjaa eikä päätenyt sen pidemmälle. Kolmannen persoonan käyttö ja fikionalisoitu kerronta päiväkirjan osana viittaavat tarpeeseen etäännyttää kokemus. Samalla ne viittaavat mahdottomuuteen integroida raskaudenpelko osaksi minää. Yhtäläillä synnytyksen jälkeinen ”sinneförvirring” jäi pääosin kertomatta ja käyttämättä tekstuaalisen minän rakentamisessa. Kirjoittamiseen, uraan ja elämän päämäärään liittyvä epätoivo sen sijaan kytkeytyi Benedictssonin minää koskevaan kirjoittamiseen. Epäusko omiin taiteilijankykyihin ja mahdollisuuksiin kirjailijana jäi vaihtelevaksi, mutta samalla pysyväksi ja runsaasti kommentoiduksi osaksi Benedictssonin kirjailijaidentiteettiä.

SAIRASVUODE KIRJAILIJA-IDENTITEETIN KEHTONA JA KIIRASTULENA

Melankolian ohessa Benedictsson kärsi somaattisista sairauksista, jotka tekivät hänestä fyysisesti raman. Tämä rajuus oli ei-toivottua kenelle tahansa 1800-luvun naiselle, sillä ulkonäkö ja liikkumisen viehkeys olivat tärkeitä naisen ominaisuuksia ja sosiaalisen hyväksyttävyyden ehtoja. Benedictsson onnistui kuitenkin sovitamaan kävelykepit ja fyysiset puutteensa hyvin osaksi kirjailijaidentiteettiään. Taiteilijana hän saattoi asettua ruumiillisuuden rajoitusten yläpuolelle. Birgitta Holm

106 Nu ved De, at i ingen anden Sygdom spiller Selvmordsdriften en saa stor Rolle som i Melancholien. Og dette gjælder ingenlunde alene de mere aktive Former, hvor Patienterne ved deres Fortvivlelsenudbrud saa at sige selv avertere om Faren; Sindsygelægerne have lært af dyrekjøbt Erfaring, at ingen Melancholiker er til at stole paa i denne Henseende. Pontoppidan 1892, 32; vrt. Hänninen & Timonen 2004, 204–205.

107 1800-luvun lopun naiset eivät olleet ensimmäinen sukupolvi, joka koki alakuloa roolinsa ah-taudesta. Suomessa varhaisten naiskirjailijoiden Marie Linderin ja Fredrika Runebergin kir-jeisiin välittyneet kokemukset kertovat samasta alakuloisesta tuskaisuudesta sekä ristiriidasta ahtaan naisideaalin ja yksilöllisten pyrkimysten välillä. Tämä välittyi hyvin esimerkiksi elä-mäkerroista Katri Lehto: *Kytäjän kreivitär. Marie Linderin elämä (1986)* ja Merete Mazzarella: *Fredrika Charlotta född Tengström. En nationalskalds hustru (2007)*.

kirjoittaa Benedictssonin kävelykepeistä jopa vähän romantisoitujen kirjailijan siipinä.¹⁰⁸ Lievä fyysinen vammaisuus oli tosiasia, johon Benedictsson sopeutui ja joka ei merkinnyt lopulta paljoakaan. Kirjailijuuksessa oli sen sijaan muita puolia, joihin sitoutuminen merkitsi Benedictssonille sisäistä taistelua, kriisiä ja kilvoittelua. Tässä kiirastuksessa Benedictsson mietti, voiko hän ryhtyä kirjailijaksi ja miten oikeuttaa tällainen valinta. Tässä luvussa tarkastelen Victoria Benedictssonin aikaa vuodepotilaana ja analysoin, millaista käännekohtaa sairastaminen merkitsi. Pohdin vakavalle sairastumiselle annettuja merkityksiä ennen muuta minuuden näkökulmasta ja nostan esiin tässä tilanteessa aktualisoituvia pohdintoja kirjailijuuksista ja kirjailijan elämänurasta.

Sairasvuode oli selkeä sosiaalisen vetäytymisen paikka naisille jo 1700-luvulla ja kasvavassa määrin 1800-luvulla. Naiset saattoivat kieltäytyä vierailuista ja ”avioiloista” vedoten sairauteen ja vetäytyä sairashuoneisiin.¹⁰⁹ Benedictsson sai sairautensa myötä juuri tällaisen tilaisuuden: hän sai mahdollisuuden väistää velvollisuuksiensa postimestarin taloudessa. Hänellä oli kerrankin aikaa lukea ja kirjoittaa. Aikaa järjestyi kuitenkin vasta toipiluudessa, sillä vakavasti sairaana elämän suunta katoaa. Vakava sairastuminen on, kuten Merete Mazzarella kirjoittaa, ”det mörka landet”, pimeä maa. Sairaana oleminen ja kuoleman mahdollisuuden kohtaaminen on kulkemista pimeässä, myyttistä kodittomuutta. Se on tilanne, jossa sekä kartta että kompassi ovat kadonneet. Parhaimmillaan se on kuitenkin myös vaihe, joka johtaa uuteen tietoon.¹¹⁰ Benedictssonille sairaus merkitsi myös tätä. Sen myötä hän joutui tilanteeseen, jossa hän ajatteli elämänsä suunnan ja ratkaisut uudelleen. Päätös ryhtyä kirjailijaksi sijoittuu juuri tähän ”pimeässä maassa” vierailun, vakavan sairastamisen aikaan. Ja se sijoittuu sitä seuraavan toipiluuden aikaan.¹¹¹

Victoria Benedictsson sairastui huhtikuussa 1881 ja kirjoitti eräänä perjantaina: ”Sängliggande som vanligt, feber som vanligt. Doktorn här en lång stund, vet ej om det är nervfeber eller frossa. Elise Nordqvist och Caroline här på sjukvisite”.¹¹² Benedictssonin mainitsemat hermokuume ja horkka kuuluivat 1800-luvun ihmisten tavallisiin tauteihin. Ne olivat epätarkkoja taudinimiä, joita hoidettiin samoilla menetelmillä kuin monia muitakin sairauksia: levolla ja ruokavaliolla, ilmastonmuutoksella, erilaisilla vesihoidoilla tai veren kuppaamisella. Suomalaisessa säätyläisperheessä puhuttiin vuosina 1820–1870 toistuvasti kuumeesta, jota nimitettiin horkaksi, vilutaudiksi, malariakuumeeksi, hivutskuumeeksi tai jokapäiväiskuumeeksi.¹¹³ Lääkärien sanastossa frossa merkitsi malariaa, joka oli 1800-luvun Suo-

108 Holm 2007, 68.

109 Johannisson 1998, 109; myös Freud [1905] 2006, 50–51. Myös Ellen Key kirjoitti: ”Sjukdomen har gifvit henne hvad hon törstat efter, frihet, /---/” Key 1889, 29.

110 Mazzarella 2006, 114–116.

111 Ks, myös Moberg 1984, 1–3. Suomalaiselle Aino Kallakselle aika Nummelan parantolassa vuonna 1908 oli samantapainen käännekohta kirjailijuuksien kehittämisessä. Leskelä-Kärki 2006, 437. Teemasta 1800-luvun romaaneissa ks. Launis 2005, 216–218.

112 Annotations almanacka 1881, LUB.

Fredrik Böök tulkitsee Charles Quillfeldtin lähdön olleen niin ankara isku, että Victoria sairastui sen jälkeen. Sairaus oli Böökistä ensisijaisesti ”psykkinen depressio”, ja polvivamma tuli sen lisäksi tapaturman seurauksena. Böök 1950, 131, 133.

113 Häggman 1994, 72.

messa (ja pohjoisissa oloissa) yleensä lievä, ja kuolleisuus siihen oli alhaista.¹¹⁴ Nervefeber, hermokuume, oli hermosto-oireita aiheuttanut vakavampi kuumeauti, jonka taakse saattoi kätkeytyä ”tyyfus”, lavantauti (*typhus ahdominalis*) tai pilkkukuume (*typhus exanthematicus*).¹¹⁵ Benedictssonin kuumeilun syy ei ollut selvä ja toukokuun lopulla hänen polvensa alkoi kipeytyä. Heinäkuun 17. päivä Benedictsson kirjoitti almanakkaansa: ”[s]öndag. Professor Ask kom hit, jag opererades.”¹¹⁶ Tohtori Forsblad, joka oli avustanut leikkauksessa, kävi katsomassa potilasta päivittäin parin viikon ajan, ja Benedictsson kirjoitti almanakkaan vaivastaan sekä toipumismahdollisuuksistaan sen, mitä oli lääkäriltä kuullut. Hänellä oli fisteli jalassa ja paraneminen veisi puolesta vuodesta vuoteen. Lääkäri oli epäileväinen, ja Benedictsson itse arveli, että hänestä voisi tulla liikuntakyvytön loppuiäkseen.¹¹⁷

Benedictsson oli vakavasti sairas. Polven luukalvon tulehdus (”inflammation i benhinnan”), joksi vaiva lopulta leikkauksen yhteydessä nimettiin, aiheutti korkean kuumeen ja sairaus olisi voinut koitua kuolemaksi.¹¹⁸ Benedictsson kirjasi tarkasti sen, milloin hän sairastui ja milloin häneltä meni kyky liikkua. Hän kirjoitti huolissaan arvioita, että ei ehkä toipuisi vaivastaan kunnolla koskaan. Sairasvuodeaika kesti miltei kaksi vuotta. Päiväkirjamaiset merkinnät tältä ajalta ovat niukkoja, mutta voimme seurata Benedictssonin vointia kirjeistä. Heinäkuun lopulla 1881 Victoria kirjoitti ystävälleen Hilma Hägelbäckille kivuistaan, oireistaan ja hoidosta:

Jag har nu varit sjuk sedan början af April och legat mellan lakan i tvenne repriser; i fem veckor hade jag svåra plågor så att ingen sömn stod till att få och i lång, lång tid ledde jag endast på soppa och råa äggulor; eljest har det endast varit lindriga plågor, oförmåga att röra mig, mattighet samt stark feber som hållit mig fjettrad vid sängen eller soffan.¹¹⁹

Hoito perustui ajan tavan mukaan lepoon ja ruokavalioon. Kivut olivat kovia ja kuume korkealla. Leikkaus jätti tuskallisen muiston, josta Benedictsson muisti erityisesti sen, miten luu leikattiin esiin ja miten leikkaus tehtiin ilman nukutusta.¹²⁰ Väliaikaisesta toipumisesta huolimatta kuumeilu alkoi uudelleen ja syyskuussa

114 Frossa, horkka, vilutauti eli malaria ks. Vuorinen 2002, 189–195. Kuumeiden epämääräisyys oli vielä 1800-luvulla arkea ja käsitys kuumetaudeista hyvin samantapaista kuin aiempina vuosisatoina. Vrt. Kaartinen 2006, 175–176.

115 Vuorinen 2002, 189.

116 Annotations almanacka 1881, LUB.

117 Annotations almanacka 1881, LUB.

fistel, s, lääk, avanne, fisteli; Svenska Akedemis Ordbokin mukaan: ”rörformig särkanal som från en inre, vanl. inflammatorisk hård leder ut till huden (i synnerhet om dylik gång från inflammmerad benvävnad) l. som med båda sina öppningar mynnar ut i huden; särgång, pipsår; förr ofta betraktad såsom en specifik sjukdom”.

118 Victoria Benedictsson Hilma Hägelbäckille 29.7.1881, LUB. Taudit ”fulsår, fistlar och benrötskador” kuuluivat suomalaisten kuolinsyiden joukkoon vuosina 1774–1801, joten sen perusteella voi ajatella, että myös Victoria Benedictssonin fisteliä pidettiin vakavana. http://www.suunalahti.fi/arnoldus/kuol_syy.html Antibioottihoido, joka olisi purrut tautiin, tuli tulehdustautien hoitoon vasta toisen maailmansodan jälkeen.

119 Victoria Benedictsson Hilma Hägelbäckille 29.7.1881, LUB.

120 Carl Jacob Ask (1825–1897) toimi kirurgian ja obsteriikan professorina Lundin yliopistossa ja sen lisäksi ylilääkärinä ja kliinisen laitoksen johtajana *utvärtes* osastolla ja synnytysosastolla Lundin lääninsairaalassa. Ask 1898, 25–26.

1881 Benedictsson kirjautui lääninsairaalana toimineeseen Lundin lasarettiin.¹²¹ Ask leikkasi jalkaa edelleen joitakin kertoja, ja Victoria kirjoitti sairaalasta sisarelleen, että professori epäili polvessa olevan irtonaisia luunsiruja.¹²² Victoria Benedictsson vietti sairaalassa kaiken kaikkiaan 52 päivää syyskuun alusta marraskuun alkuun 1881.¹²³ Sairaalapäiväkirjojen mukaan hän ei enää palannut sairaalaan syksyn 1881 jälkeen vaan hoidatti jalkaansa muilla keinoin. Talven 1881–1882 Benedictsson vietti kotonaan Hörbyssä ja silloin kun vointi sen salli, kirjoitti.

Keväällä 1882 Benedictsson kertoi itsestään *Svensk Folk Tidning* -lehden päätoimittaja Oscar Svahnille, että hän on kirjoittajana aloittelija, joka on saanut julki pari ”skizzia” *Ny Illustrered Tidning* -lehdessä nimellä Ernst Ahlgren, mutta että häneltä puuttui julkaisija.¹²⁴ Hän kuvasi itseään ja tavoitteitaan Svahnille, mahdolliselle kustantajalleen näin:

Min håg för konst och literatur är medfödd och obetvinglig och har drifvit mig till trägna sjelfstudier. Jag har aldrig gått i någon skola, men min mor är ett bildadt fruntimmer, och jag har henne att tacka för mycket. Sorgen har lärt mig att älska naturen och förmodligen är det lyckan som ingifvit mig kärlek till menniskorna. Jag har pröfvat båda.

Uppfostrad i en afsides liggande trakt, har jag i grund lärt att känna den skånska allmogen, ja lärt att värdera den, trots den skrofliga ytan. Jag har tryckt bondens valkiga näfve och aristokratens fina hand, ett skiftesrikt lif har lemnat sin skörd af erfarenhet och jag instämmer i H.C. Andersens ord, att ”Livet selv er det dejligste Eventyr”.¹²⁵

Tässä kirjeessä Benedictsson kirjoittaa itsestään aivan toisen tarinan kuin vaikkapa kihlausajan kirjeessä sulhaselleen. Hän ei ole enää epävarma tulevasta vaan päinvastoin kokenut. Hän on elänyt surun ja onnen, ja hän on puristanut niin talonpojan karkeitä kouria kuin aristokraatin pehmeitä käsiä. Benedictsson makasi sairavuoteella kirjettä kirjoittaessaan ja kertoo hautautuvansa sänkyineen kirjoihin. Hän kuitenkin vakuuttaa, että jos hän nousee vuoteeltaan, hän tekee sen hymyssä suin. Epäilyt oman elämäntehtävän suhteen eivät välity kirjeeseen, vaan minä kirjoitetaan esiin toisin: suru on ollut opettavaista ja taiteilijan kutsumus on myötäsyntyinen ja tinkimätön. Benedictsson viittaa kovien kokemustensa jalostavaan merkitykseen monessa kohdin, ja myös lopussa hän päättää itsensä esittelyn toteamalla, että piikkikain orjantappura kasvattaa usein soreimmat ruusut.¹²⁶ Sekä elä-

121 Sjukjournal för utvertes afdelningen vid Lazarettet i Lund 1881. Lunds universtetssjukhus arkiv.

122 Victoria Benedictsson Margareta Ekströmille 7.10.1881, LUB. Benedictssonin jalkavaivasta ks. myös Wedin 1991, 115–122.

123 Sjukjournal för utvertes afdelningen vid Lazarettet i Lund 1881. Lunds universtetssjukhus arkiv.

Potilaskertomuksen mukaan jalkaan tehtiin useita leikkauksia mären poistamiseksi. Kahta haavaa hoidettiin jatkuvasti siteillä, hauteilla ja antiseptisillä huuhteilla. Victoria Benedictssonin hoitomaksu oli 2,50 kruunua, korkein maksu mitä potilaille vuonna 1881 asetettiin. Alin maksu, jota muun muassa piilolle määrättiin, oli 30 äyriä. Summa osoittaa Victoria Benedictssonin kuuluneen aikansa keskisäätyyn, hyvin toimeentuleviin.

124 Oscar Svahn (1833–1908) perusti vuonna 1882 *Svensk Folk Tidning* -lehden, jolle Benedictsson tarjosi tekstejään. Svahn piti Benedictssonin jutuista ja julkaisi niitä. *Sjöblad* 1978, 292.

125 SBI, 32. Benedictsson on jäljentänyt kirjeen Stora Bokeniin.

126 SBI, 32.

män koettelemukset että kärsivä ruumis jalostavat taiteilijasubjektia. Näissä muo-
toiluissa Benedictsson satoi yhteen aikansa taidetta ja taiteilijaa koskevia käsityksiä
ja romanttista minä-ideaalia. Hän hyödynsi myös ajan kansanomaisuutta koskevaa
mielenkiintoa ja teki itsestään sekä kansan että aristokratian tuntijan. Hän neuvot-
teli omaa elämänhistoriaansa suhteessa taiteilijan ja ”minän” käsitteisiin, sopeutti
itseään vallitsevaan diskursiiviseen todellisuuteen. Voi myös sanoa, että hän valitsi
taiteilijan subjektiposition.¹²⁷

Svahnin toimittamassa *Svensk Folk Tidning* -lehdessä pidettiin Benedictssonin
teksteistä, ja Svahn ohjasi Benedictssonia kirjoittamaan kansanelämäkuvauksia:
”O. Twist. Ni är ju en förträfflig tecknare. Försök att göra teckningar till några hu-
moristiska skånska folksägner.”¹²⁸ Benedictsson keräsi ja kirjoitti kuulemiaan tari-
noita muistiin ja lähetti julkaistaviksi. Hän lähetti sekä omia pieniä kertomuksiaan
Skoonen rahvaasta että skoonelaisia kansantarinoita, jotka hän oli merkinnyt mu-
istiin suullisista kertomuksista.¹²⁹

Lähettyessään kertomuksia *Svensk Folk Tidning* -lehden Benedictsson hoidatti
vielä polveaan Malmössä. Hän asui täysihoidossa Anderssonien sisarusten luona
viipyen heidän hoidettavanaan kaiken kaikkiaan miltei yhdeksän kuukautta. Hän
palasi kotiinsa Hörbyhyn kesäkuussa 1883. Malmössä viettämiensä kuukausien ai-
kana hän mietti tulevaisuuttaan ja kun näytti siltä, että hän oli toipumassa, hän kir-
joitti sisarelleen:

Nu då det ser ut som skulle jag kunna lefva, och lägga flera år till dem jag redan har, kommer
också tanken på framtiden. En klen ekonomi och bruten hälsa komma den att se så dystert ut
--- Jag läser engelska och skrifver stilar af all lif och makt för att kunna gifva lektioner, men
det blir stråfsamt lif och mager utkomst. Författarebanan duger icke, ty så fort jag blir för ned-
tyngd af bekymmer mister jag förmågan att skrifva; så har det gått nu, så går det alltid.¹³⁰

Katkelma osoittaa, miten Benedictsson empi kirjailijanuran suhteen. Häntä kiehti
kirjoittaminen, mutta hän ymmärsi, että niin pian kun huolet valtaisivat hä-
nen mielensä, hän masentuusi ja menettäisi kirjoittamiskykynsä. Niin oli käynyt ja
kävisi aina.

Empimisestään huolimatta Benedictsson jatkoi uran luomista. Kesällä 1883 hän
löysi *Fyris*-lehdessä ja sen kirjallisuusosaston toimittajasta professori Frans von
Schéelestä tukijan ja julkaisijan. *Fyris* esitteli heinäkuussa 1883 palstoillaan uuden
kirjailijan, Ernst Ahlgrenin, jolta se lupasi pian julkaista pitkäkhön kertomuksen.
”Hvem denne nye författare är, har man icke velat betro den sqvalleraktige”, lehti
kirjoitti.

127 1870-luvun lopulla ennen sairastumistaan Benedictssonilla oli ”byronismin” kautensa. Hän
luki Byronia, tämän ja muiden runoilijoiden kirjeitä, elämäkertoja ja muistelmia. Böök 1950,
126. Hän tutustui paitsi runouteen, myös romantiikan runoilija-neroon ilmiönä, taiteilijuuden
stereotypiana.

128 Vastaus on osoitettu kirjoittajalle O. Twist lehden breflåda-palstalla. O. Twist oli nimimerkki,
jolla Benedictsson aluksi kirjoitti *Svensk Folk Tidningiin*. 20.4.1883 hän ilmoitti, että hänen palk-
kionsa voisi osoittaa Ernst Ahlgrenille, sillä hän oli luopunut muista nimistä. SuBoA, 82, 86.

129 SuBoA, 84.

130 [Victoria Benedictsson Margareta Ekströmille 4.3.1883] SuBoA, 102.

SUURI ASKEL

Kirjailijaksi ryhtyminen ei ollut ristiriidatonta, sillä melankolisten kausien ja kohtausten pelko varjosti uralle omistautumista, minkä lisäksi Benedictsson pelkäsi julkisuutta, jota kirjailijaksi ryhtyminen merkitsi. Miten suurena askeleena hän kirjailijaksi ryhtymistä piti, kuvastuu hyvin rukouksesta, jonka hän kirjoitti päiväkirjaansa:

Nu först vid fyllda 33 års ålder tager jag steget fullt ut och inträdet i ”de ungas”¹³¹ leder. Gud, den jag tror på, den jag vill bekänna och värda, den all förmåga all verklig framgång kommer ifrån, hjälpe mig att vandra den väg, den han mig genom min medfödda håg anvisat, --
- O, Gud! Min frälsare, min broder, - det högsta gudomliga och det renast mänskliga, hvars väsende mitt förstånd ej mäkter fatta och hvars kärlek så många gånger smält mitt syndiga sinne, fräls mig, stöd mig, led mig! – Du ensam har sett min hjertslöshet, du ensam kan försona, du ensam emottaga min ånger. Rädda mig från min sjelfviska hårdhet! Tryck mig intill dig i kärlek, ty jag darrar som ett barn i mörker! ---

Framgången står i din hand, icke i min: ske din vilje!¹³²

Benedictsson oli ottamassa askelta, jolle hän toivoi Jumalan siunausta ja hyväksyntää. Hän tunnusti uskonsa ja perusteli kirjailijantietään myötäsntyisellä taipumuksella, kutsumuksella, joka oli Jumalan aikaansaannosta hänessä. Samanlaiseen myötäsntyiseen ja jumalasta peräisin olevaan kutsumukseen uskoi myös esimerkiksi Aino Kallas, joka kirjoitti kutsumuksestaan kipinä, ”jonka Jumala itse sytytti poveesi ja josta piti kasvaa suuri tuli”.¹³³

Rukouksen retoriikan läpi loistaa Benedictssonin hätä siitä, mihin hänen valitsemaansa tie johtaisi, ja olisiko valinta moraalisesti oikein. Hän pyytää pelastusta, tukea ja johdatusta elämälleen, sillä hän epäröi itse ottaa sen ohjat haltuunsa. Kunnan kristityn tavoin hän tunnustaa syntisyytensä ja pyytää ennen muuta rakkautta. Hän vapisee kuin lapsi pimeässä ja rukoilee turvaa. Hän täsmentää pelastumisen toivetaan ja kirjoittaa, että hän tarvitsee pelastusta omalta itsekkäältä kovuudeltaan.

Benedictsson oivalsi, että kirjailijan ammatti merkitsi itsekkyyttä ja kovuutta. Ne olivat arvoja, joita hän ei helposti pystynyt hyväksymään: ei kristittynä mutta ei myöskään naisena. Hän vetosi rukouksessaan myös Kristukseen, jota naisetkin seurasivat ja joita tämä ei työntänyt luotaan. ”Du aktade icke visheten för hög för qvinnans tanke, icke hennes sorger för små för ditt deltagande, så stöt icke heller mig bort /---/”, hän kirjoitti.¹³⁴ Hän aneli, että Jumala ei hylkäisi häntä, ei hänen syntisyytensä eikä hänen naiseutensa vuoksi. Hän ymmärsi olevansa ylittämässä sekä nöyryyden että naiseuden rajoja ja pyysi anteeksiantoa ja hyväksyntää teolleen. Kaiken kaikkiaan päiväkirjan rukous paljastaa kirjailijuuteen liittyviä arvojen ristiriitoja, joiden eteen Benedictsson joutui vielä myöhemminkin. Saman vuoden 1883

131 *Fyris* kirjoitti Ernst Ahlgrenista tekstissä, joka oli otsikoitu ”vår vitterhets ’unga Sverige’”. *Sjöblad* 1978, 316.

132 SBI, 228–229.

133 Leskelä-Kärki 2006, 427.

134 SBI, 229.

lopulla Benedictsson oli kuitenkin virittäytynyt jo toisiin tunnelmiin. Hän oli täynnä toivoa ja uhkui rohkeutta astua esiin kirjailijana. Hän koki, että sairaus oli ollut suunnan osoitus ylhäältäpäin, ja kirjoitti sisarelleen:

[M]itt sjuka knä ger mig full rätt att helt ägna mig åt bokhandeln och pennan, jag ämnar betrakta sjukdomen som en fingervisning ofvanifrån, --- Sådeles, strunt i anonymiteten! Jag tror mig nu äga mod nog att stå bakom det antagna namnet utan att gömma mig.¹³⁵

Sairaudesta tuli lopulta oikeutus kirjailijaksi ryhtymiselle. Benedictsson ei tohtinut suoraan todeta, että hän halusi kirjailijaksi, vaan sen sijaan ajatteli, että hänen taipumuksensa ja kiinnostuksensa kirjoittamiseen oli Jumalan luomistyön tulosta. Sen lisäksi hän tulkitsi sairauden Jumalan lähettämäksi merkiksi. Sairauden kautta Jumala osoitti, että hänen tuli omistautua ”kynälleen”. Tämän uuden varmuuden myötä hän saattoi jopa heittää anonymiteetin menemään. Kirjailijuudessa ei ollut (enää) kyse hänen omista itsekkäistä pyyteistään vaan Jumalan ohjauksesta, jopa Jumalan tahdon toteuttamisesta. Yksilöityminen ja minuus, tekijän position valitseminen olivat kaikki Benedictssonin sisäisen kamppailun ytimessä. ”Egoismi”, joksi tämä tulkittiin, oli hyvin uskaliasta sen uskonnollisen ihmis- ja naiskäsitteiden piirissä, jossa hän oli kasvanut. Se oli uskaliasta, koska se rikkoi rajoja ja saatettiin ymmärtää myös synniksi. Siksi on ymmärrettävää, että Benedictsson tarvitsi tukea ratkaisuilleen myös kasvuympäristönsä aatemaailmasta. Hänen täytyi dialogissa Jumalan kanssa varmistaa, että myös Jumala oli tarkoittanut kirjoittamisen hänen elämänpolukseen. Myötäsytynyt halu ja polveen iskenyt sairaus olivat osoituksia tämän polun suuntaan.

Seuraavana vuonna novellien kirjoittaminen jatkui, ja myös julkaiseminen edistyi: *Från Skåne* -kokoelma ilmestyi keväällä 1884, Schéelen myötävaikutuksella. Elokuussa 1884 Benedictsson saattoi iloisena kirjoittaa sisarelleen, että kirjallinen maailma oli hyväksynyt hänet joukkoonsa, kirjailijaksi. Hän kirjoitti, että ”du kan nog tänka hur glad jag nu är att få visa dig hvart enda välvilligt ord, som af den litterära världens uttalas till den nye författaren”.¹³⁶

Sairasvuoteesta tuli Benedictssonin elämän käännekohta, sillä sen aikana päätös kirjailijuudesta löysi perusteensa. Jalka tervehtyi lopulta kävelykuntoon, ja vaikka Benedictsson käytti keppejä tukena, sopivat nekin hyvin hänen kovia kokeeseen taiteilijakuvaansa. Ystäviä löytyi ja paikka kirjallisuusinstituutiossa näytti avautuvan. Melankolia väistyi taustalle, sillä kirjailija, joka aikoi menestyä, luotti tahdonvoimaansa ja kykyynsä hallita mieltään. Hänen täytyi uskoa, että melankolia ei enää nousisi hänen sielunsa syvyyksistä musertamaan työkykyä. Sairasvuoteen yksinäisyydessä Benedictsson rakensi tarinaansa taiteilijana. Se perustui ajatukseen, että kärsimys oli jalostanut hänestä ihmistuntijan. Ajatukseen kuului, että into kirjoittaa oli myötäsytynyt ja siten Jumalan itsensä tarkoitus. Kutsumus vahvistui Benedictssonin järkeillä, että sairaus ei ollut este kirjailijan uralle vaan päinvastoin: se oli osoitus, että kirjailijan ja taiteilijan ura oli sittenkin häntä varten.

135 [Victoria Benedictsson Margareta Ekströmille 15.12.1883] SuBoA, 103.

136 [Victoria Benedictsson Margareta Ekströmille 25.8.1884] SuBoA, 103.

PÄIVÄKIRJAN TOISET

Victoria Benedictsson aloitti Stora Bokeniksi kutsumansa työ- ja päiväkirjan kirjoittamisen keväällä 1882, ja se oli hänellä mukana täysihoidolassa Malmössä 1882–1883. Hän valitsi ruskeita foliokokoisia konttorikirjoja¹³⁷, joihin hän alkoi kirjoittaa muistiinpanoja näkemästään ja kuulemastaan. Hän kirjoitti harjoitelmia ja tekstikatkelmia, kirjasi ajatuksiaan niin kirjoittamisesta, taiteesta kuin elämästä yleensä. Ensimmäinen päiväys kirjassa on jo syyskuulta 1880¹³⁸, mutta vaikuttaa siltä, että kesti puolitoista vuotta kirjan ”perustamisesta”, ennen kuin sivuille tuli lopullisesti käyttöä. Etulehdellä lukee sekä ”Alla sortens skräp” että ”Förbjuden Ingång”. ”Kaikenlais-ta rojua” viittaa siihen, että Benedictsson aikoi kirjasta eräänlaista aineiston keruun ja muistamisen välinettä, työkirjaa. ”Pääsy kielletty” viittaa toisaalta intiimiin päiväkirjaan. Vaikka Stora Boken alusta alkaen oli sekamuotoinen, muuttui se kuitenkin vuosien myötä niin, että työkirjamaisuus väistyi intiimin tunnustuskirjan tieltä.¹³⁹

Stora Bokenin alku koostuu kaskuista, kansankertomuksista, kirjekopioista ja -harjoitelmista, kuulluista tarinoista ja havainnoista. Kirja antaa hyvän kuvan Benedictssonin työmetodeista, ammattimaisuuteen pyrkivän naiskirjailijan työskentelytavoista.¹⁴⁰ Kun Benedictsson marraskuussa 1882 saapui Malmöön hoitamaan jalkaansa kuntoon, kiinnostui hän samalla tarkkailemaan ja opiskelemaan lähipiiriään. Fredrik Böök kirjoittaa, että Malmön aika oli 30-vuotiaan Victorian yliopisto.¹⁴¹ Hän tutki omaa sosiaalista ympäristöään ja kirjoitti muistiin pitkiä kuulemiaan ja käymiään keskusteluja. Stora Bokeniin syntyi monia kuvauksia skoonelaisista, niin että kansantarinoiden laaja perspektiivi tarkentui lähipiiriin ja lopulta oman minän sisäiseen maailmaan.

Tarkastelen tässä luvussa Benedictssonin tutkivaa ja erittelevää katsetta sellaisena, kuin se ilmenee päiväkirjaan kirjoitettujen ”potilaskuvien”, toisista kirjoitettujen kuvausten kautta. Niissä on kyseessä omasta elämästä ja läheisistä kirjoittamisen tapa, joka muistuttaa perheen muistikirjaa, omasta elämästä kirjoittamisen yhtä lajityyppiä. Stora Bokenin hahmot olivat oman elinpiirin kirjausta päiväkirjanomaisesti, mutta samalla aineistoa niille kirjallisille töille, joista Benedictsson suunnitteli kirjoittavansa myös kaunokirjallisia tekstejä. Näiden kuvausten merkitys tutkimukselleni avautuu sekä Benedictssonin melankolisen identiteetin rakentumisen näkökulmasta että kontekstualisoinnin tavoitteesta käsin. Identiteetistä paljon kirjoittanut Stuart Hall korostaa, että identiteetti rakentuu paitsi samastumisten, myös rinnakkaisuuksien ja pois sulkemisen kautta.¹⁴² Tarkkailemissaan toisissa Benedictsson näki sekä samastumisen mahdollisuuksia että torjuttuja toisia. Stora Bokenissa on paikoittain paljon tekstiä muista kuin hänestä itsestään, ja tämän toi-

137 Yhteensä neljä 200 sivuista kirjaa, joista viimeistä ei ole kirjoitettu täyteen.

138 Hörby i September 1880. SBI, 17.

139 Christina Sjöblad in mukaan Stora Bokenin syntymäpäivä on 7.4.1882. Silloin Benedictsson ensimmäistä kertaa kirjoitti alter egolleen, ”ät mitt Alter Ego”, ”mitt andra jag”. SBI, 17, 22; Sjöblad 1978, 292.

140 Verne Moberg kirjoittaa, että työkirjan taustalla oli englantilaisen James Paynin artikkeli ”Story-telling”, jossa tämä kehottaa kirjailijaksi haluavaa tarkkailemaan eläviä malleja ja pitämään ”common-placebook” -kirjaa, johon voi kirjoittaa kaikki havainnot. Moberg 1984, 8–9.

141 Böök 1950, 143.

142 Hall 1999, 247–249.

seuden kautta ajattelen hänen työstäneen omaa identiteettiään skoonelaisena, maalaisena, naisena, kirjailijana ja melankolikkona. Benedictsson käsitteli omaa identiteettiään kirjoittamalla niistä ryhmistä, joihin hän kuului, mutta myös niistä, joihin hän ei kuulunut. Kiinnittäessään huomionsa sairastamiseen, ympäristönsä toisiin kärsiviin hän samalla pohti omaa melankolista mielenlaatuaan. Samastuminen ja erottautuminen ei ollut suoraviivaista, sillä monissa kohdin Benedictsson näki kotiseutunsa ihmisissä sekä toisen, jonkun johon hän ei voinut samastua, että itsensä. Esimerkiksi skonelaisten maalaisuus oli jotain, josta hän teki eroa, jota hän pilkkasi, mutta johon hän myös samastui.

Benedictssonin läheiset ihmiset toimivat sekä identiteetin peileinä että rakentavat tärkeällä tavalla tutkimukseni kontekstia. Päiväkirjan sivuhenkilöt tarjoavat tietoa sairastamisen arjesta, elämän arvoista ja koko siitä maailmasta, johon Benedictsson kiinteästi kuului. Benedictssonin ”ulkoinen minä” rakentui suhteessa tähän ympäristöön ja näihin ihmisiin, toisiin. ”Ulkoinen minä” viittaa historioitsija Birgitta Odénin jaotteluun ”henkilön” ja ”minän” välille. Henkilönä (ulkoinen minä) ihminen on yhteydessä sosiaaliseen ympäristöönsä kuten perheeseen, ryhmään, luokkaan ja kansakuntaan. ”Minä” tai ”itse” sen sijaan suhteutuu sisäiseen maailmaan, eksistentiaaliseen kosmologiaan.¹⁴³ Vaikka en halua nähdä minää kahtena erillisenä alueena, sisäisenä ja ulkoisena, auttaa jaottelu huomaamaan, miten tärkeällä tavalla identiteetit rakentuvat myös suhteessa toisiin. Se, mitä ihminen myös omasta mielestään on, jäsentyy paljossa sen kautta, mihin ryhmiin hän kuuluu ja identifioituu.¹⁴⁴

Benedictssonin päiväkirjan kirjoittaminen muuttui koko ajan niinä vuosina 1882–1888 kun hän Stora Bokenia kirjoitti. Skoonelaisista hän kirjoitti pääosin Stora Bokenin kirjoittamisen alkuvuosina 1882–1885, kun taas oma (sisäinen) itse nousi pääosaan viimeisinä vuosina ja erityisesti päiväkirjavihkoissa vuosina 1887–1888. Näihin jälkimmäisiin teksteihin tartun seuraavassa luvussa Päiväkirjan tunnistava minä. Tässä sen sijaan keskityn teksteihin, joissa Benedictsson eniten tutki kotiseutunsa ja lähipiirinsä ihmisiä.

Victoria Benedictsson piti näistä ihmisistä ja hän nimesi esikoisteoksensa koti-seutunsa mukaan *Från Skåne*. Aihetta ja nimivalintaa selittää se, että kansankuvauksella oli kysyntää 1880-luvun kirjallisessa maailmassa. Lukeva keskiluokka halusi tutustua ”aitoon” kansaan ja eriskummallisimpia kaikista olivat skoonelaiset.¹⁴⁵ Kansankuvauksen ansiosta Benedictssonin kirjalliset kyvyt huomattiin, ja realistisena kansankuvaajana hän astui kirjallisuusinstituutioon. Ulkoisen elämän ja kansan tapojen kuvaamisen lisäksi Benedictssonia kiinnosti skoonelaisissa kuitenkin myös heidän sisäisyytensä. Hän kirjoitti skoonelaisten kansanluonteesta toden, että heistä oli paljon ennakkoluuloja, ja monet pitivät heitä ”suuriruokaisina idiootteina”, koska tunsivat heitä vain pinnallisesti. Benedictssonin mukaan kan-

143 Odén 1998, 77.

144 Ulkoisen ja sisäisen minän ulottuvuuksista omaelämäkerrallisuudessa ks. myös Österberg 2007, 143.

145 Benedictssonin kotiseuturakkaus leimahti roihuun muun muassa tilanteessa, jossa Edvard Bäckström puhui hieman ivallisesti skoonelaisista Tukholmassa kesällä 1878. Tapaamisen jälkeen Benedictsson kirjoitti hotellissa pitkän, palavan kirjeen puolustaen Skoonea ja samaistui itse vahvasti sen ihmisiin. SuBoA, 67–71.

san tylsän välinpitämättömältä vaikuttava ulkokuori kätki kuitenkin alleen suuria draamoja:

För en främling som besöker Skåne tycks den lägre befolkningen skaplynne närma sig till slö likgiltighet, men oftast är detta orubbliga lugn endast en sken, frambragt af vanans magt eller en bakvänd föreställning om det passande, det ”passar” sig aldrig att visa en allt för stark sinnesrörelse ty då kunde man lätt bli ansedd som lite ”artig” (tokig). Under allt detta kunna ofta stora lidelser drifva sitt spel, och hvem vet hvilka dramer som föregått de mord och själfmord hvilka tidningarne omnämna!¹⁴⁶

Skoonessa liian voimakkaiden mielenliikutusten paljastaminen oli sopimatonta, se kuului vain hassahtaneille hulluille. Ihmisten tyynen pinnan alle kätkeytyi kuitenkin kärsimystä ja draamoja. Tämä pidättyväinen ajattelutapa ja tunnekulttuuri oli Benedictssonin mukaan osa skoonelaisuutta, mutta sen voi nähdä myös melankolisen kansanluonteen kuvauksena; ylpeän pinnan alla elettiin kärsimysnäytelmiä.

GUSTAFIN KYYNELEET

Vain vähän ennen paluutaan Malmöstä Hörbyhyn kesällä 1883 Benedictsson kirjoitti Stora Bokeniin eräästä hermosairaasta kaukaisesta sukulaisestaan Gustaf Ahlgrenista. Benedictssonia tuli Malmöhön tapaamaan ”täti” Ahlgren, äidin serkun leski, joka puhui paljon: ”Hon satte sig och vi lemnades ensamma. Detta var lyckan. Jag frågade, hon berättade.” Täti kertoi erityisesti pojastaan, insinööri Gustaf Ahlgrenista¹⁴⁷, joka oli menestynyt urallaan siltojen ja rautateiden rakentamisessa, mutta sairastunut. Hän oli ollut kihloissa noin viisi vuotta, mutta joutunut luopumaan kihlauksesta, koska työnantaja oli halunnut lykätä insinöörinsä avioliittoa. Tyttö ei halunnut odottaa, vaan otti toisen, joka kaiken lisäksi oli varakas ja pystyi tarjoamaan työlle ylellisyyttä, jota tämä rakasti. Benedictsson kirjoitti:

Detta grep Ahlgren mycket och gjorde kanske sitt till i förening [med] Finlands sträfva klimat för att ådraga honom den nervsjukdom, hvilken förorsakat hans lamhet. --- I fjol var han i Ramlösa¹⁴⁸ och då var hon [mor] hos och skötte honom. Lagerborg¹⁴⁹ var der också. Ibland var han förtviflad och ibland gret han och hon trodde att det gjorde honom godt, /---/¹⁵⁰

146 SBI, 25.

147 Gustaf Ahlgren oli tarinan mukaan Suomen hallituksen palveluksessa rakentamassa Helsinkiin uutta rautatieasemaa. Gustaf Theodor Ahlgren (1836–1890) oli Beata M. Hallquist Ahlgren (1809–1890) nimisen, Victoria Benedictssonin ”täti Ahlgrenin” poika. Sjöblad 1978, 314. Verne Moberg pitää tätiä Benedictssonin kirjailijanimen taustahahmona. Moberg 1984, 115, 249.

148 Ramlösa on yksi Ruotsin vanhoista terveyskylpylöistä. Se sijaitsee Ramlösan kylässä Skoonessa Helsingborgin eteläpuolella Juutinrauman (Öresund) rannalla. Ramlösa oli alun perin Skoonen ja Tanskan aatelin suosiossa, mutta keskiluokkaistui 1800-luvulla. Mansén 2001, 84–86.

149 Robert Olof Lagerborg (1835–1882), *Helsingfors Dagbladetin* perustajia ja päätoimittajia vuodesta 1865 kuolemaansa asti. Gustaf Ahlgren tutustui häneen ollessaan Helsingissä. Sjöblad 1978, 314.

150 SBI, 197.

Benedictsson kirjasi muistiin yhden kuvan aikansa hermotautipotilaasta. Potilas oli mies, joka oli opiskellut, menestynyt ja kiireinen. Rautatien ja urbaanin kaupunkiympäristön rakentajana hän sopi hyvin modernin elämän edustajaksi. Hänen (hermo)terveytensä ei ollut kestänyt kovan työnteon ja sydänsurujen paineessa, vaan hän oli sairastunut. Aikansa keskiluokan tavoin hän etsi menetettyä terveystään kylpylästä, eikä hän matkustanut sinne yksin. Sairaus oli yhtä aikaa fyysistä ja sielullista, hän oli sekä lamaantunut jaloistaan että sydänsuruinen.¹⁵¹ Se, että Benedictssonia kiinnosti juuri nämä kaksi ihmistä, johtui Verne Mobergin mukaan siitä, että Benedictsson samaistui Gustafiin. Toinen syy oli Mobergin mukaan se, että Benedictsson näki näissä kahdessa äiti-poika -suhteen ideaalin.¹⁵²

Gustaf Ahlgrenin tapa potea murhettaan ja hermotautiaan kiinnosti Benedictssonia, eikä hänestä ollut kummallista, että Gustaf Ahlgren, aikuinen mies, itki ja etsi lohtua äidiltään. 1800-luvun jälkipuolen Ruotsissa keskiluokan mieskuvaan saattoivat siis vielä kuulua kyyneleet. Englantilaista 1800-luvun maskuliinisuutta kommentoinut Janet Oppenheim toteaa, että 1800-luvun jälkipuolelle mieheyden ihanne ainakin Englannissa koki käänteen. Silloin urheilullisuus ja sotilaallisuus nousivat kunniaan ja syntyi melko yhtenäinen ideaali brittiläisestä miehestä. Oppenheim kutsuu tätä 1800-luvun viimeisen neljänneksen mieheyden ihannetta lihaksikkaaksi kristillisyydeksi, muscular christianity.¹⁵³ Tässä miesihanteessa sulautuivat yhteen moraalinen miehekkyyys ja roteva fyysisyys. Kun fyysisyys ja terveys nousivat tärkeiksi, niitä kohtaan tunnettu kunnioitus heijastui ennen muuta puheessa hermoista. Oppenheimin mukaan kaikki puhuivat hermoista ilmaistessaan muuttunutta suhtautumista miehekkyyteen. Tunteikkaus, joka vuosisadan alussa oli herättänyt sympatiaa, synnytti vuosisadan lopussa häpeää. Hermostuneita, herkkiä ja tunteellisia miehiä alettiin pitää naismaisina ja kykenemättöminä vastamaan velvollisuuksistaan.¹⁵⁴ Ranskaa tutkinut Anne Vincent-Buffault toteaa tästä tunnekulttuurin muutoksesta, että sen myötä kyyneleet feminisoituivat.¹⁵⁵

Benedictssonin suhtautumisessa Gustaf Ahlgreniin ei kuitenkaan näy myötähäpeän tai ivan merkkejä. Ehkä hän Skoonen maalaisrahvaan tavoin näki Ahlgrenin

151 Benedictsson osoitti myöhemminkin kiinnostusta nervöseihin miehiin. Hän tapasi marraskuussa 1885 Tukholmassa Georg Nordensvanin ensimmäistä kertaa, piti hänestä ja totesi: ” – Men så nervös!” Benedictsson tunsu vetoa ja kiusausta Nordensvania kohtaan ja halusi tehdä ”psykologisia kokeita, nykäistä herkistä hermosäikeistä ja tiedemiehen kiinnostuksella tutkia jokaista liikettä”. SBII, 222–223; Lundegård 1928/DoB II, 10.

152 Moberg 1984, 115.

153 Oppenheim 1991, 145–148.

Oppenheimin mukaan 1800-luvun alkua leimasi 1700-luvun perintönä sensibileetin, tunteikkouden, palvonta. Tunteelliset, helposti kyyneliin liikuttuvat miehet olivat kulttuurisesti muita ylempänä. 1800-luvun edetessä tähän tunteikkouteen sekoittui romantiikan filosofisia ja narcissistisia juonteita, werthermäisiä piirteitä. Romantiikka nosti esiin yksilön, joka janoi vapautta, kauneutta, rakkautta ja ennen muuta näkemystä itsestään. 1800-luvun puolivälin mieskuvaan ankara itseanalyysi ja romantiikan passiot saivat rinnalleen vielä kristinuskon moraalisia vaatimuksia itsehillinnästä.

154 Oppenheim 1991, 145–150; Johannisson 1998, 14. Myös Mosse 1996, 17–24.

155 Vincent-Buffault 1991, ix, 171–178. Samanlaiseen muutokseen Suomessa viittaa Anne Ollila. Ruotsin porvaristoa tutkinut Eva Helen Ulvros ei sen sijaan näe maskuliinisuuden ja miesten tunteellisuuden muutosta aivan näin yksioikoisena, vaikka viittaaakin samaan miesten tunteikkouden säätelyn kasvuun. Ulvros 1996, 138–146 ; Ollila 1998, 191–193.

hermoherkkyyden keskiluokkaisena, mutta ei naismaisena piirteenä. Hän ei ehkä ihmetellyt miehen tunteikkuutta, sillä omasta lapsuudenkodistaan hän muisti juuri miehet ja isän tunteellisina ja naiset ja äidin kurinalaisina ja tyyminä.¹⁵⁶ Tämä havainto on kiinnostavassa ristiriidassa hermodiskurssin ja tunteikkuuden feminisointumiskehityksen kanssa. Samalla se osoittaa, että muutokset ovat eriaikaisia ja että sukupuoli toimii kulttuurissa monimutkaisesti eikä ole sisäisesti koherentti järjestelmä.¹⁵⁷

SKOONELAISTEN SIELUNELÄMÄ

Keskiluokkainen insinööri saattoi Ramlösan kylpylässä itkeä toivottomuuttaan, mutta alempi kansa (lägre befolkningen) piti sellaista sopimattomana ja hulluna. Sen kärsimykset jäivät murha- ja itsemurhauutisten taustalle tulematta päivänvaloon. Keskiluokalla oli ehkä tapana aliarvioida alemman kansan sielunelämää ja ylipäättään sen kykyä tunteisiin. Benedictsson puolusti kuitenkin kansaa toteamalla, että sen itsemurhat eivät välttämättä olleet motiiveiltaan sen alempiarvoisia, esimerkiksi taloudellisiin vaikeuksiin liittyviä, kuin keskiluokankaan: ”Det är icke alltid de hafva en så lumpen, nästan löjlig anledning som när ryktaren gick och dränkte sig derföre att ett par kor dött”.¹⁵⁸ Benedictsson puolusti tunteiden piilotamista, joka oli osa häntä itseään siinä missä se oli osa skoonelaisuuttakin. Myös Suomessa kansa vaikenä vaivoistaan. Suomalaista 1800-luvun lopun sivistyneistöä tutkineen Anne Ollilan mukaan sivistyneistön naiset puhuivat sairastelusta, mutta eivät juuri miehet eikä kansa. Kansa piti sairastelua vaiettavana ja häpeällisenä.¹⁵⁹ Samankaltainen vähäpuheisuus vallitsi skoonelaisten romantiikassa, joka sekkin viehätti Benedictssonia. Hän kirjoitti muistiin erään kosinnan:

Jag frågade en gång en särdeles tafatt landman af mina bekanta huru han friat. ”Ah”, sade han på sitt långdragna vis, ”vi sutto just vid bordet, det vill säga det var hos hennes föräldrar, och så - - ja så stötte jag Ane på foten, så visste hon hvad jag mente.”¹⁶⁰

Benedictsson kirjasi tässä kuten monessa muussakin kohdin Stora Bokeniin skoonelaisten piirteitä, jotka hän tunnisti omikseen. Muita tällaisia yhteisiä piirteitä olivat kömpelyys, leveä murre, itseensä vetäytyminen ja pidättyvyys. Benedictsson kirjoitti kyvyttömydestään kaunopuheisuuteen: ”Det är med mig som med dem jag velat skizzera: der vi som mest önskade vara värtalige ega vi knappast ett ord.”¹⁶¹ Benedictsson kirjoitti myöhemmin kyvyttömydestään ilmaista itseään myös muun

156 [Victoria Benedictsson Edvard Bäckströmille 26.4.1878] SuBoA, 56–66.

157 Vrt. Uimonen 1999, 83.

Myös Minna Uimonen toteaa, että suhtautuminen herkkiin, nervöösieihin miehiin oli ambivalenttia 1800-luvun lopulla. Sivistyneistön miesihanne oli (Suomessakin) muuttunut lujatahtoiseksi ja pidättyväiseksi, mutta sen rinnalla eli luovien ja lahjakkaiden miesten herkempi, nervöösi ihanne. Uimonen 1999, 83, 85.

158 SBI, 25.

159 Ollila 1998, 212.

160 SBI, 29.

161 SBI, 30.

muassa Georg Brandesille, joka kutsui häntä tässä suhteessa siiliksi: ”Ni har så ofta sagt mig att jag är grof och sträf som en igelkott. Stackars igelkott!”¹⁶² Kyvyttömyys puhua tunteista oli Benedictssonin mukaan erityisen leimallista kansalle ja skoone-laisille, mutta sen on osoitettu olevan myös pidättyvyyttä ja itsekuria korostaneen 1800-luvun keskiluokan piirre.¹⁶³

ANNAN KEUHKOTAUTINEN ALAKULO

Benedictsson jäljensi Stora Bokeniin pitkiä otteita niin omista, Axel Lundegårdin kuin joskus muidenkin kirjeistä. Myös Hörbyn apteekkarin tyttären Anna Nordqvistin¹⁶⁴ kirje sisarelleen Mariannelle on kopioituna Stora Bokenissa. Anna oli matkustanut keväällä 1885 Etelä-Ranskaan, ollut Korsikan Ajacciossa hoitamassa keuhkotautiaan ja viipynyt myös Marseillessa ja Montreux'ssa. Hänellä oli apunaan tanskalainen lääketieteen opiskelija herra Ammentorp, joka auttoi kaikessa. Juna-matkoilla hän kantoi Annaa vaunusta toiseen, sillä Anna itse jaksoi ottaa tuskin kahta askelta. Montreuxista kirjoittaessaan hän voi kuitenkin jo paremmin ja odotti onnellisena kotiinpaluuta. 1800-luvun keuhkotuberkuloosia sairastavien tavoin Anna oli paennut ”pohjoisen tuulia” ja etsinyt helpotusta sairautelleen eteläisen Euroopan lämpimämmästä ilmastosta.¹⁶⁵

Annan suhde sairauteensa oli mutkaton, ja ehkä juuri se oli Benedictssonista niin tärkeää, että hän kopioi kirjeen itselleen. Anna kirjoitti Mariannelle: ”När man har helsan, kan man hoppas allt; ack Mimmi, bevara den i tid, ty är man en gång riktigt angripen, då blir man aldrig frisk igen.”¹⁶⁶ Anna ymmärsi tautinsa parantumattomaksi. Hän tiesi myös, että siihen saattoi menehtyä melko nopeasti tai elää sen kanssa pitkäänkin.

Tuberkuloosi oli 1800-luvulla sekä mystinen, moni-ilmeinen että tuttu. Moni seurasi sen kehittymistä itsessään tai läheisissään. Yleisesti tuberkuloosia pidettiin kroonisena keuhkojen sairautena, joka vähitellen heikensi potilaan. Tauti ei yleensä ollut äkillinen vaan kehittyi kuukausien, usein monien vuosien kuluessa. Tämän taudinkuvan ohella tuberkuloosia esiintyi kuitenkin myös muissa muodoissa, ja keuhkojen lisäksi tauti tuhosi myös muita elimiä. Vakavaan keuhkotuberkuloosiin liittyi toisinaan kurkunpään tuberkuloosi, joka teki nielemisen ja puhumisen lähes

162 Victoria Benedictsson Georg Brandesille 29.4.1887, KBk.

163 Kern 1992, 118–121.

164 Anna Nordqvist (1861–1887) oli apteekkari Nordqvistin tytär. Perhe asui Hörbyssä ja kuului Benedictssonien naapureihin ja läheisiin ystäviin. Victoria Benedictsson antoi Annalle piirustunteja vuonna 1879, ja tämä pääsi 1881 Tukholmaan veistokouluun (Slöjdskolans, myöhemmin Tekniska Skolan ja 1945 alk. Konstfackskolans). Christina Sjöblad arvelee, että Benedictsson oli ehkä hieman kateellinen Annalle mahdollisuudesta taideopintoihin. Sjöblad 1978, 313, 315.

165 René & Jean Dubos [1952] 1996, 19.

Dubosien mukaan keuhkotautisten pyhiinvaellus pohjoisen sumusta etelän Aurinkoon, terveyden, ilon ja unelmien pyhäkköön, alkoi 1700-luvulla ja jatkui 1800-luvun loppuun.

166 SBII, 136.

Tämä on yksi esimerkki 1800-luvun käsikirjoitusten vaihdon kulttuurista. Ks. Hapuli 2005, 318.

mahdottomaksi. Joskus sen seurana oli suoliston tuberkuloosi, joka aiheutti uuvuttavan ripulin. Tuberkuloosi saattoi aiheuttaa yleisen tulehdustilan muodostaen kyhmyjä useimpiin elimiin, tai se saattoi rajoittua vain yhteen kudostyyppiin esimerkiksi imusolmukkeisiin, munuaisiin tai ihoon. Silloinkin kun tuberkuloosi oli keuhkojen sairaus, sen ilmenemismuodot ja etenemisvauhti vaihtelivat suuresti.¹⁶⁷

Anna kirjoitti tanskalaisesta herra Lundsgaardista, joka oli ollut Ajaccioissa yhä aikaa. Siellä tämä oli ollut vahvempi kuin Anna itse; kävellyt ja pyöräillyt. Matka Montreuxiin oli kuitenkin käynyt hänen voimilleen, mies kuoli neljä päivää saapumisensa jälkeen. ”Lyckligt var det för Lundsgård sjelf att få dö, ty han plågades så förskräckligt de sista dagarne”, Anna kirjoitti hänen kuolemastaan.¹⁶⁸

Anna oli tavattoman kiitollinen myös omalle hoitajalleen, herra Ammentorpille, joka huolehti hänestä kuin lapsesta: ”/---/ bäddade sjelf ned mig i kuddar och filtar, klädde och kammade mig, ja hade jag diarré, han hjälpte mig. Det är ju något mer än ovanligt af en ung man, /---/”¹⁶⁹ Voi vain kuvitella, millaista oli kärsiä ripulista 1800-luvun junassa, mutta Annan kirje osoittaa, että nuoren naisen ja nuoren miehen välinen kanssakäyminen ei ollut 1800-luvullakaan aina niin häveliästä kuin victoriaanista kulttuuria koskevat yleistyksen toisinaan esittävät. Toisaalta herra Ammentorpilla oli lääketieteen opiskelijana ammattimaisuuden tuoma etäisyys hoidettavaansa.

Victoria Benedictsson kirjoitti Stora Bokeniin heinäkuussa 1885 tavanneensa Annan ja Nordenqvistin perheen Malmössä. Tapaaminen masensi hänet, sillä Anna oli kalpea, laiha ja pysyi pystyssä vain kepin turvin. Hän kirjoitti: ”Det fans ingenting kvar af figur, morgonrocken hängde icke mjuk och vid kring qvinnokropp, den satt stelt och ofasonligt på en ställning utan kött, utan höfter, utan midja, flat som en bräda, slamrig i lederna och utan kraft. Det var som den personifierade döden, /---/”¹⁷⁰ Benedictssonia ahdisti ja suretti ajatus kaikista niistä mahdollisuuksista, jotka oli tuomittu kuoleman myötä häviämään. Kaikki se energia, jonka Anna olisi voinut käyttää ponnistellakseen eteenpäin, kului taistelussa sairauden kanssa, kampaailussa, jossa kuolema oli jo alusta asti julistettu voittajaksi.

Tuberkuloosi oli paitsi biologinen myös sosiaalinen sairaus, jonka olemusta ei voi ratkaista vain lääketieteellisesti. Kuten sairauden sosiaalisesta merkityksestä jo 1950-luvulla kirjoittaneet René ja Jean Dubos kirjoittavat, sen lisäksi, että tuberkuloosibasilli (*Mycobacterium tuberculosis* -bakteeri¹⁷¹) aiheuttaa taudin ihmiskehossa, se muuttaa kummallisella tavalla sairastuttamansa yhteisön emotionaalisen

167 Dubos [1952] 1996, 3–4.

Tuberculosis termi otettiin käyttöön 1840-luvulla ja se yleistyi varsinaisesti vasta 1900-luvulla. Kreikan *ftthisis* ja latinan *thisis* olivat alkuperänä keuhkotuberkuloosin yhdelle monista nimityksistä *phthisis*. Itse tauti lienee yhtä vanha kuin ihmiskunta. Luuanalyysit osoittavat, että tuberkuloosia esiintyi jo varhaisella kivikaudella. Dubos 1996, 5; Vuorinen 2002, 171–172.

168 SBII, 136.

Keuhkotuberkuloosin oireisiin kuuluivat kuumeilu, öinen hikoilu, hengitysvaikeudet, kylki- ja olkakivut, ystä, runsas limaneritys ja veren sylkeminen. Ruumiinavaukset paljastivat kudostuutoksia; kasvainnystyröitä, onteloita ja haavaumia. Dubos 1996, 6; Vuorinen 2002, 169.

169 SBII, 136.

170 SBII, 164.

171 Vuorinen 2002, 168.

ja älyllisen ilmapiiriin.¹⁷² Victoria Benedictsson oli yksi monista, joka aisti, miten nuorten ihmisten riutuminen ja kuolema tuotti ympärilleen alakuloa. Vaikka tuberkuloosi oli Euroopassa pahimmillaan 1800-luvun alkupuolella, se oli suurimpia tappajia vielä vuosisadan lopullakin. Ei vain romantiikan aikakautta vaan koko 1800-lukua leimasi tuberkuloosin tuottama surumielisyys, ja Benedictsson on Stora Bokenissa yksi tämän surun ilmeikkäitä kuvaajia.

Benedictsson sen paremmin kuin Anna itsekään eivät nähneet tuberkuloosisa ja sairastamisessa Jumalan johdatusta, josta Anne Ollila kirjoittaa suomalaisen 1800-luvun sivistyneistön yhteydessä. Ollilan mukaan Suomessa keuhkotautiin suhtauduttiin kohtalonuskoisesti ja Jumalaan turvaten. 1890-luvulla joensuulaisessa Hällströmin lääkäriperheessä kaksi perheen tyttäristä sairastui keuhkotautiin. Kirjeenvaihdosta käy ilmi, että perhe ymmärsi sairauden Jumalan asettamaksi koettelemukseksi, joka oli kestettävä. Sen lisäksi oli hyväksyttävä, että jokaisen elin-aika oli Jumalan säätämä. Sairastuminen tuli hyväksyä, mutta samalla toivoa parantumisesta oli pidettävä yllä. Kuoleman kohdatessa lohdutettiin sillä, että maallinen kärsimys oli ohi, ja menetetty läheinen oli päässyt onnellisesti taivaaseen vapahtajansa luo.¹⁷³ Tällaista uskonnon tarjoamaa ”kävelykeppiä” ei Benedictsson jostain syystä valinnut, vaikka uskonto oli yhtä hyvin ruotsalaisen kuin suomalaisenkin porvariston selviytymiskeino tällaisissa tilanteissa.¹⁷⁴

Benedictssonin reaktio Annan keuhkotautiseen olemukseen on kiinnostava myös sukupuolinäkökulmasta. Benedictsson ei monien aikansa miestaiteilijoiden tavoin estetisoinut kohdettaan, tehnyt riutuvasta laihasta naiskehosta henkisesti ylevää, vaan esitti sen ra’an suorasukaisesti surkastuneena, muotonsa menettäneenä, kuolemaa lähestyvänä kehona. Tuberkuloosin romantisointia kommentoineet René ja Jean Dubos mainitsevat 1800-luvun runoilijoiden ja taiteilijoiden joukosta muun muassa Edgar Allan Poen ja Gabriel Rossettin aviomiehinä, joita vaimon keuhkotauti innoitti viljelemään kalpean ja riutuvan naiskauneuden ihannetta. Dubosien mukaan tuberkuloosi oli yksi osatekijä 1800-luvun naiskauneutta koskevan ihanteen synnyssä. Tämä tuberkuloottisen kalpea, laiha ja unelias naisen kulttuurinen stereotypia levisi kaikkialle Eurooppaan ja Pohjois-Amerikkaan. Myös Karin Johannisson, Susan Sontag sekä Clark Lawlor ja Akihito Suzuki kirjoittavat tuberkuloosin estetisoinnista ja sen romanttisista representaatioista.¹⁷⁵ Lawlor ja Suzuki toteavat, että estetisointi tapahtui monella tavoin, mutta myös sukupuoli ja luokka näyttelivät siinä keskeistä roolia. Naiskuvastossa tuberkuloosi kuitenkin estetisoitui niin eliitin kuin alaluokankin naisten sairautena.¹⁷⁶ Benedictssonin silmissä sairaan

172 Dubos [1952] 1996, xxxvii.

173 Ollila 2000, 87–92, 98–99.

174 Ulvros 1996, 168.

175 Lawlor and Suzuki 2000, Sontag 1979; Johannisson 2004, 218–219. Myös Ott 1996, 69; Ollila 2000, 92.

176 Dubos [1952] 1996, 54–57.

Lawlor & Suzuki 2000, 476–477. Tuberkuloosiin liittyi myös maskuliinisen sensibilitietin representaatioita. Keskeisiä oli 1800-luvun alun ”keuhkotautinen runoilija-nero”, jonka merkittävimmäksi myyttiseksi edustajaksi nousi runoilija John Keats (1795–1821). Keuhkotaudin ja nerouden kytkös osana maskuliinisuutta muuttui huomattavasti vuosisadan mittaen, mutta säilyi kulttuurin kuvastossa kuitenkin. Prerafaeliitit vuosisadan lopulla olivat hyvin innostuneita Keatsin elämänkohtalosta ja viljelivät tuberkuloosin romanttisia kuvia. Lawlor & Suzuki 2000,

Annan ruumista ei kuitenkaan ylevöittänyt minkäänlainen henkistyminen. Näky ei innoittanut häntä vaan masensi.

MARIE JA HYSTERIA

Victoria Benedictsson puhui alakulon ja melankolian ohessa toisinaan hermostumisesta ja hermoistaan, mutta hän ei koskaan pitänyt käytöstään hysteerisenä. Hän tunsi kuitenkin aikansa naisten hysteerisiä kohtauksia, ja ne kiinnostivat häntä aina salapoliisityöhön asti. Hän oli kiinnostunut avioliittodraamoista ja kirjoitti almanakkaansa keväällä 1885, miten hörbyläisen todellisuuden seuraaminen vei välillä voiton työstä, omien tekstien hionnasta. Kylässä puhuttiin lukkari Johan Hagelbäckin ja tämän vaimon Marien aviosotkuista. Benedictssonin työtoveri Axel Lundegård ei uskonut, että Benedictsson saisi selville, mistä oli kyse, mutta Benedictsson päätti yrittää. Hän kirjoittaa: ”Axel trodde ej jag skulle få ut något ut Marie¹⁷⁷. Det eggade ”detektiven”. Marie kom på e.m. Det lyckades öfver förväntan. Och så intressant!”¹⁷⁸ Benedictsson kirjoitti Stora Bokeniin ”salapoliisin raportin”, jossa hän kertoi, mitä Marie Hagelbäck oli hänelle kertonut miehensä Johanin suhteesta perheen palvelijaan, rouva Hultin¹⁷⁹. Marie oli sydän pakahtumisillaan seurannut miehensä ja rouva Hultin iltatouhuja, yöpuulle menoa ja hiipimistä pimeässä. Hän oli päättänyt yllättää nämä itse teosta ja hiipinyt sängyn päättyyn, jonne hän kuuli jokaisen hengitysäänen, jokaisen liikkeen. Hän yritti huutaa, mutta sanat takeruivat hänen kurkkuunsa. Yllätetty pari nousi sängystä, ja lakanat tarttuivat heidän jalkoihinsa. Johan oli vain voinut pahoin ja rouva Hult tullut apuun, yllätetty pari selitti Marielle. Tämä ei kuitenkaan rauhoittunut:

”Åh, jag såg er, jag såg er!” skri, snyftningar, konvulsioner. De måste bära henne i säng. När hon vaknade sutto de båda vid hennes säng, baddade hennes tinningar och egnade henne alla omsorger. ”Stackars kära Marie, hur är det med dig? Du blef så häftigt sjuk”¹⁸⁰

Mariesta tehtiin sairas; väitettiin, että näki näkyjä ja kuvitteli. Häntä hoidettiin, ohi-
moita haudottiin, kiellettiin puhumasta ja vaadittiin lepäämään. Jeanette (rouva Hult) oli ainoastaan etikkahauteilla hoitanut Johanin pahoinvointia eikä mistään muusta ollut kyse, Marielle vakuuteltiin. Marie ei kuitenkaan saanut rauhaa, ja Benedictssonin mukaan hänen mustasukkaisuutensa läheni mielenvikaisuutta. Hän kuvasi Marien hysteriaa:

484–493.

Katherine Ott muistuttaa, että tuberkuloosin romanttinen hohde haihtui paljolti 1900-luvulla, jolloin siitä tuli köyhien ja alempien luokkien vaaraa edustava tauti. Ott 1996, 69.

177 Marie Hagelbäck (synt. 1824) oli lukkari Johan Hagelbäckin (synt. 1840) vaimo. Sjöblad 1982, 406.

178 Annotations almanacka 1885, LUB.

179 Jeanette Hult, synt. 1838 oli kruununnimismies G. C. Hultin leski, joka tuolloin asui Hagelbäckin taloudessa. Sjöblad 1982, 406.

180 SBII, 142.

Om måndagen gick Marie som i ett slags bedöfnig. Ältade endast en fix idé; hon skulle hänga sig. Hade gått upp på vinden en gång för att göra en snara, blef störd af pigan och måste afbryta förberedelserna. Gick sedan dit för att fullborda sitt uppsåt, fumlade just för att få snaran om då pigan kom. Pigan rusade fram för att slita repet undan ur hennes händer, hon gaf till ett skri och föll sanslös till golvet. Mannen kom till och de måste bära henne ned i säng. När hon kom till sans igen brast hon i ett häftigt gråt.¹⁸¹

Marie oli kuin puutunut ja vatvoi vain yhtä ajatusta, hirttäytymistä. Piika ehti paikalle vinttiin ennen kuin Marie onnistui toteuttamaan aikeensa. Itsetuhoisuus ei tehnyt hänestä hysteerikkoakaan vaan muut oireet kuten kirkuna ja pyörtyilyt. Koska Victoria Benedictssonkin tiesi, että Mariella oli taipumusta hysteerisiin kohtauksiin, hän haastatteli tätä varovasti. Kun Marie alkoi puhua hirttäytymisyrittäksensä, hänen kasvolihaksensa alkoivat kouristella ja suupielet täristä. Benedictsson tunsu nämä lähestyvän hysteerisen kohtauksen oireet ja osasi myös käsitellä hysteerikkoakaan. Hän haki vettä, piti kädestä, istui vieressä ja sai Marien palaamaan ennalleen.¹⁸²

Marien kohtauksen aikoihin hysteria eli kultakauttaan. 1870-luvulta ensimmäiseen maailmansotaan hysteria-diagnoosilla oli Karin Johannissonin mukaan keskeinen rooli naista koskevassa lääketieteessä. Siitä tuli 1800- ja 1900-lukujen vaihteeseen mennessä naisellisuuden stereotypia, ja kulttuurissa viljeltiin laajasti hysteria-kuvaston dramaattisimpia muotoja.¹⁸³ Hysteria nousi parrasvaloihin 1880-luvun Ranskassa Jean Martin Charcotin (1825–1893) kliinisten kokeiden ja hysteriatutkimusten kautta, joita hän teki Salpêtrière-sairaalassa. Siellä oli hoidettavana noin 5000 naispotilasta: sairaita, mielisairaita, vanhuksia. Charcot otti hysteriapotilaidensa oireet ja sairauden vakavasti ja halusi tehdä vakuuttavaa tieteellistä tutkimusta siitä. Charcot ei selittänyt sairauden luonnetta omaperäisesti, vaan muiden lääkäreiden tavoin piti sitä neurologisena poikkeamana, hermoston perinnöllisenä degeneraatio­sairautena. Radikaalia Charcotin toiminnassa oli hänen tutkimustapansa. Hän käytti hypnoottista suggestiota saadakseen aikaan potilaassa hysteerisen kriisin, hysteriakohtauksen, jota sitten pystyttiin havainnoimaan ja objektiivisesti tutkimaan. Niitä kaikkia ruumiillisia muutoksia ja tiloja, joita kohtaus tuotti, myös valokuvattiin ahkerasti tutkimuskäyttöä varten.¹⁸⁴ George L.

181 SBII, 143. Mustasukkaisuus oli yksi oireista, joiden perusteella vaimojen käytöstä ja mahdollista mielisairautta arvioitiin 1800-luvun puolivälin Ruotsin kyläyhteisöissä. Riving 2005, 95.

182 SBII, 145.

Hysteria oli hyvin monioireinen, mutta usein sen diagnostinen kriteeri (ainoa selkeä diagnostinen kriteeri) oli juuri kouristukset, tiedostamattomat ja tahattomat lihasliikkeet ja tajuttomuuskohtaukset, jollaisia myös Marie sai. Uimonen 1999, 142–143.

Muinaisen Egyptin lääkärit pitivät naisten mielen epätasapainoon liittyviä oireita tyytymättömän kohdun aiheuttamina, ja kreikkalaiset antoivat sairaudelle nimen *hysteria*. Termi johdettiin kreikan sanasta *hysterá*, kohtu. Sairaus on esiintynyt lääketieteellisissä kirjoituksissa siitä lähtien. Sillä on 1800-luvun filosofi-psykologi Pierre Janetin mukaan pitkä, ”suurenmoinen ja kaunis” historia. Veith 1965, viii–ix.

183 Johannisson 1994, 149, 152; myös Showalter 1987, 129. Hysteriasta yleensä ks. Veith 1965; Hakosalo 1991, 148–173; Micale 1995; Uimonen 1999, 136–160; Didi-Huberman 2003; Kortelainen 2003, Bondevik 2007.

184 Showalter 1987, 149–150; Hakosalo 1991, 148–160; Uimonen 1999, 72–73. Eräs Charcotin ihailija totesi, että kamera oli hysteriatutkimukselle yhtä keskeinen kuin mikroskooppi histologialle

Mosse muistuttaa, että Charcot diagnostisoi hysteriaa myös miehillä, ja Sigmund Freud käsitteli Wienin lääketieteellisessä seurassa pitämässään esitelmässä vuonna 1886 myös mieshysterikkaa. Mossen mukaan nämä keskustelut poikkeavuuksista loivat kuitenkin toiseutta, jolla vahvistettiin maskuliinista ideaalia, stereotypiaa vahvasta, kurinalaisesta ja terveestä miehestä. Tämä terve maskuliininen hahmo oli Mossen mukaan modernin porvarillisen kulttuurin ydin ja sen symboli. Mieshysterikon olemassaolon tunnustaminen ei siten murentanut maskuliinista ideaalia, päinvastoin. Se ei myöskään tehnyt hysteriaa sukupuolineutraalia sairautta, sillä enemmistö diagnosoiduista oli naisia. Naisten hysteria myös määriteltiin toisin kuin miesten.¹⁸⁵

Charcot luennoi ja järjesti potilasdemonstraatioita, jotka kiinnostivat niin lääkäreitä, taiteilijoita, toimittajia, näyttelijöitä kuin monia muitakin. Hypnoosin seuraaminen oli yleisöstä ainakin yhtä mielenkiintoista kuin hysterian salaisuuden ratkominen.¹⁸⁶ Victoria Benedictsson ei tietävästi käynyt Charcotin demonstraatioissa, mutta yhtä kiinnostuneena kuin yleisö Pariisissa hän seurasi Marien oireita kotikylässään Hörbyssä. Hän ei tuntenut suurta myötätuntoa Marieta kohtaan. Vuolas puhe oli hänestä ristiriidassa sen kanssa, mitä tämä oli kokenut. Marien hysteerisyys herätti hänessä enemmänkin inhoa ja hilpeyttä. Sen lisäksi 63-vuotiaan vaimon kiinnipito 45-vuotiaasta miehestä oli hänestä hieman kieroutunutta. Mutta kaikki oli kiinnostavaa: ”/---/ jag ville ha fler detaljer. Och jag fick dem: /---/”¹⁸⁷

1800-luvun realistit ja naturalistit halusivat kuvata todellisuutta ympärillään ja olivat siksi hyvin kiinnostuneita ympäristönsä ihmisistä, myös näiden vaikeuksista ja sairauksista. Benedictsson oli salapoliisityössään oman aikansa tuote. Naturalisteista ranskalaiset Edmond ja Jules Goncourt olivat fysiologisesti tarkan kuvaamisen pioneereja ja dokumentoivat Pariisin sosiaalista todellisuutta kuuluisaan teokseensa *Journal*. He kirjoittivat tieteellisen novellin *Madame Gervaisais* tädistään kuvaten objektiivisesti ja yksityiskohtaisesti tätinsä keuhkotaudin oireita ja psykofysiologista kehitystä.¹⁸⁸ Samaan todellisuuden ja totuuden janoon voi liittää Benedictssonin salapoliisityöt, vaikka itse tuotokset poikkesivatkin selvästi muun muassa Goncourt-veljesten teksteistä.¹⁸⁹

(kudos-oppi, solututkimus). Vuonna 1880 Salpêtriëen perustettiin valokuvaamo, johon palkattiin ammattivalokuvaaja ja kuvat herättivät niin laajaa mielenkiintoa, että ne julkaistiin kolmioisaisena teoksena *Iconographie photographique de la Salpêtriëre*. Showalter 1987, 149–150. Charcotista ks. Veith 1965, 228–247, Hakosalo 1991, 148–173; Didi-Huberman 2003.

185 Mosse 1996, 82–85; Hakosalo 1991, 161–163.

186 Johannisson 1994, 152–154; Uimonen 1999, 72. Kuvaus luennoista ks. Edelfelt [1886] 2001, 580–582.

187 SBII, 145.

188 Dubos [1952] 1996, 52–53.

Tutta Palin toteaa 1800-luvun lopun naturalistisesta kuvataiteesta, että myös se ihanoi luonnontiedettä ja sen tarkkuutta. Albert Edelfeltin maalaama Louis Pasteurin muotokuva (1885) naturalismin avaintöksenä paljastaa pyrkimyksen havainnoida näkyvää todellisuutta mahdollisimman täsmällisesti ja luotettavasti. Palin 2004, 138.

189 Tähän liittyy myös mm. Benedictssonin halu tiedemiehen tavoin tutkia nervöösia Georg Nordensvanian, ”Dissekera honom och hustrun”. SBII, 223.

ANNAN HULLUUS

Jo esille tullut keuhkotautinen Anna Nordqvist menetti järkensä kesällä 1886. ”Anna Nordqvist har blivit vansinnig”, kirjoitti Victoria Benedictsson Stora Bokeniin.¹⁹⁰ Hörbyssä sairastuminen ymmärrettiin seuraukseksi siitä, että Annan kihlattu insinööri Paul Kristian Holck-Clausen hukkuu Ringsjön-järveen 8.6.1886. Benedictsson kirjasi ylös, miten kaikki oli tapahtunut: Paul Kristian oli mennyt uimaan ja joutunut virran pyörteisiin. Annan veli Carl Nordqvist ei yrityksistään huolimatta ollut onnistunut pelastamaan tätä. Hukkuminen lamautti veljen: ”Han visste inte mer till sig än en galen menniska när han kom hem.”¹⁹¹ Anna oli aluksi ulkoisesti rauhallinen, mutta kun ruumista ei löytynyt, hän alkoi etsiä sitä ja uskoi, että Paul Kristian oli elossa. ”Ännu ett par dagar efter hade hon den orubbliga tron på ett om de bara kunde få honom upp, skulle han kunna kallas till lif. Ett slags stilla monomani. Beständigt går hon ned till sjön, utmattad så att hon faller omkull allt som hon går”, Victoria kirjoitti Annasta.¹⁹² Benedictsson nimitti Annan tilaa hiljaiseksi monomaniaksi. Hän tunsu termin ja käytti sitä myös omasta mielentilastaan. Annan sairastumisen aikoihin kesällä 1886 monomania alkoi esiintyä aiempaa useammin myös Benedictssonin oman mielentilan kuvauksissa, ja se osoittaa, että toisen tarinalla oli vaikutusta siihen, miten hän omaa minuuttaan rakensi. Benedictssonin monomaniaan kuului ”puolihulluuden” tuntemus ja ajatuspintymä, joka hallitsi kaikkea muuta ajattelua. Siitä tuli melankolian ohella toinen tärkeä melisairauksia koskevasta lääketieteestä lainattu käsite, johon Benedictsson sopeutti itseään.

Uutinen kuolemasta saattoi 1800-luvun psykiatrian mukaan hyvinkin laukaista melisairauden. Itävaltalainen psykiatri Richard von Krafft-Ebing kirjoittaa, miten se oli keskeinen tekijä myös 20-vuotiaan Marie Holzmännin sairautessa. Marie oli lääkärinsä mukaan kloroottinen ja hermotautinen, ja hänellä oli sydänalan tuskia (Praecordialangst). Kun hän kuuli, että eräs poika hänen kylästään oli hirttänyt itsensä, hän tunsu piston läpi sydämensä ja Praecordialangst-kohtaus uusiutui. Siihen liittyi psyykkinen masentuneisuus, rauhattomuus, työhalun menetys, pään heikkous, unettomuus ja yritys rukouksin ja ympäriinsä kuljeksimalla etsiä helpotusta. Hirttäytyneestä muodostui pakkoajatus, jonka kuvaa Marie ei kyennyt saamaan mielestään. Häntä hoidettiin melankoliapotilaana haaleilla kylvyillä ja laudanumil-lisairaalassa, jonka ylilääkärinä Krafft-Ebing toimi.¹⁹³

Marie toipui, mutta Annan tila paheni. Viikon kuluttua onnettomuudesta ruumis löydettiin, ja Anna alkoi nähdä näkyjä sulhasestaan ja puhua sekavia. Benedictsson kuvasi Annaa:

Hon försöker emellanåt stiga upp och gå, men är så matt att hon nästan faller omkull, så sjunker hon ned på en stol och med en frånvarande min och ton sitter hon och talar halfhögt för sig sjelf – hastigt, afbrutet, med sin svaga, andlösa röst upprepade det samma om och om igen. – ”Jag vill inte dö, jag vill inte dö – jag vill lefva tills han kommer, jag vill lefva, jag vill

---

190 SBII, 312.

191 SBII, 308.

192 SBII, 308–309.

193 Krafft-Ebing 1874, 30–31. Laudanum oli 1800-luvun opium-pohjainen yleislääke.

lefva – lefva – tills han kommer.” Och så kan hon fara upp med ett halft hviskadt, nervöst:
”jag skall gå och klä mig – nu kommer han!”¹⁹⁴

Annan maailma kapeutui ja väärityi. Hänestä tuli kumara, riutunut ja itseksen puhuva perhetyttö, sillä häntä ei ilmeisestikään toimitettu mielisairaalaan. Benedictsson ei kirjoittanut Annasta enää tämän jälkeen, ei edes hänen kuolemansa yhteydessä 1887. Hän ei ehkä tiennyt, mitä Annalle viime kädessä tapahtui hukkumisonnettomuuden ja sitä seuranneen järkytyksen jälkeen. Keuhkotautisen, mielisairaana tyttären kuolemasta ei ehkä sen kummemmin ilmoitettu edes ystäville.

AXELIN SYNKKYYS

Stora Bokenin tärkeisiin henkilöihin kuului Axel Lundegård, johon Benedictsson tutustui syksyllä 1883. Benedictsson oppi tuntemaan hänet nuorena miehenä, joka opiskeli ”akatemiasa”, eleli mielellään tuhlaavaisesti, riiteli isänsä kanssa ja hoidatti terveyttään kylpylöissä. Postimestarin perheen poika Uno Benedictsson, joka oli tutustunut Lundegårdin poikiin paremmin, kertoi, että Axel oli viettänyt edellisen kesän Lysekilin kylpylässä syfiliksen vuoksi. Axelin opinnot ja kylpylämatka olivat tulleet maksamaan, ja kun Axel pyysi rahaa Unolta, asiaa käsiteltiin myös Benedictssonin perheen aamiaispöydässä. ”Uno uttryckte sin undran öfver hvad der mände bli af den unge mannen. Jag gissade att han blir en ”röd” tidningskrifvare. Framtiden får visa om jag har rätt”, arvaili Victoria Benedictsson Axel Lundegårdin tulevaisuutta.¹⁹⁵

Benedictssonin suomenkielinen elämäkerturi Helmi Krohn¹⁹⁶ piirtää Benedictssonin ja Lundegårdin ystävydestä melko harmonisen kuvan, ”lujan ystävyden ja työtoveruuden suhteen”. Hän kirjoittaa, että ”tämä ystävyssuhde oli niin vailla kaikkea eroottista tunnetta kuin miehen ja naisen suhde yleensä voi olla, pikemminkin heitä yhdisti äidin ja pojan välinen tunne /---/”.¹⁹⁷ Krohn kuitenkin tulkitsee suhdetta lähinnä sellaisena kuin Benedictsson toivoi, että se olisi ollut, ja laimentaa sen ristiriitoja.

Victoria Benedictsson oli hyvin utelias Axel Lundegårdin suhteen ja kirjasi muistiin, mitä hörbyläiset tästä tiesivät. Axelin mielenlaatuun kuului Benedictssonin mukaan ”effektsökeri” ja synkkyys, jolla oli oma syntyhistoriansa. 16-vuotiaana Axel oli epäonnistunut ylioppilaskokeessa, mikä oli hänen ensimmäinen vastoinkäymisensä. Sitten hän oli joutunut kokemaan kovia asuessaan eräässä perheessä Boråsissa. Perheen tytär oli mielisairas ja toisinaan väkivaltainen. Poika kuoli juoppohulluuteen (delirium tremens) Lundegårdin seisoessa kuolinvuoteen ääressä, ja molempien kohtalot vaikuttivat syvästi nuoreen Axeliin. Hän oli nähnyt morfiinin ihmeellisen, rauhoittavan vaikutuksen perheen pojassa. Benedictsson kirjoittaa, että ”en läkare i närheten begagnade morfininsprutningar. Lundegård kom händelse-

194 SBII, 313–314.

195 SBI, 242–244. Myös SBI 252–254, 258–25.

196 Ks. Leskelä-Kärki 2006, 183–184; 188–189; 554–561.

197 Krohn 1929, 48–74, sit. 57. Ks. myös Oksama 1987, 148–154.

vis in till honom en morgon innan han stigit upp eller hunnit få någon inspruntning: Han liknade ett djur. En stund derefter såg han honom träda ut ur sitt rum. Elegant, liflig, belevnad”.¹⁹⁸ Benedictssonia itseäänkin ilmeisesti kiehtoi kivun ja tuskaisuuden noin tehokas lääketieteellinen hoito. Häntä itseään ei nukutettu klorofomilla kun hänen jalkaansa leikattiin kesällä 1881 eikä hän kirjeiden ja päiväkirjan perusteella saanut sen aiheuttamiin kipuihin kunnon lievitystä. Hän kirjoitti kivuista, joiden takia hän ei nukkunut viikkoihin.

Benedictsson toteaa, että ihmisten mukaan Axel muuttui täysin vierailtuaan tuossa onnettomassa, sairauksien rasittamassa perheessä Boråsissa. Hänestä tuli katkera ja sulkeutunut, maailma näytti hänestä mustalta.¹⁹⁹ Kiinnostavaa on, että Benedictsson näyttää hyväksyneen kyläläisten väitteen muutoksesta. 1800-luvun lopun skoonelaiset näyttävät ajatelleen, että voimakas kokemus toisen sairaudesta ja toisen kärsimyksen seuraaminen saattoivat muuttaa ihmisen minuuden lähes kokonaan. Kokemuksella oli samantapainen merkitys Lundegårdille kuin Krafft-Ebingin kuvaamalle Marielle, jossa tieto kotikylän pojan hirttäytymisestä synnytti pakkomielteitä ja aiheutti sairastumisen.

KAaksi REALISTIA

Lundegårdin perheen elämän seuraaminen kasvatti Benedictssonia tarkkailijana, realistisena tutkijana ja kirjoittajana. Benedictsson kuuli paljon asioita Axelin äidiltä Ida Lundegårdilta. Hän oli vaikuttunut Idan tarinoista ja siitä kertomisen taidosta, joka tällä oli. Hän kirjoitti, että ”Ida L. och jag hafvat promenerat i kyrkogården. Hon är en riktig guldgrufva. Jag får hufvudet propp fullt hvar gång jag träffar henne. Om jag erfarit allt hvad hon kan berätta, skulle jag dermed fylla volymer. Och hon berättar bra. Bättre än jag skulle kunna”.²⁰⁰ Mitä kaikkea tietäisimmekään Victoria Benedictssonista, jos lahjakas kertoja Ida Lundegård olisi myös kirjoittanut?

Lundegårdin perheen tarkkailu kypsytti Benedictssonista myös ”siveellisyystaistelija”. Kirkkoherra oli Benedictssonin mukaan ”hustyrann” niin kuin isän näit yleensä. Hän oli Benedictssonin silmissä rehellinen kirkonmies, kunnes paljastui, että kirkkoherralla oli rakastajatar. Suhde teki Benedictssonin vihaiseksi, ja hän asettui vaimon ja lasten puolustajaksi. Samalla hän oli kuitenkin tyytyväinen, sillä hänen tarkkailijan ja tutkijan katseensa sai kiinnostavaa materiaalia.

Men nu! - I och med detsamma jag fått bevis på, att han står i ett groft brotligt förhållande till sin husmamsell, är oklarheten borta. --- Nu skall striden just börja, med alla medel. Striden för hustruns rätt gent emot älskarinnan. Nu – Ågren²⁰¹ – nu må du tro att det skall stå hårdt, om du utan annat band än en grof sinlighetens makt skall kunna behålla honom i dina klor! Om du skall kunna köra ut hans barn och förtrampa hans hustru, för att nu ej

198 SBI, 259.

199 SBI, 259.

200 SBII, 22.

201 Kirkkoherran perheen ”husmamsell” oli palvelusväkeen kuuluva Sanna Ågren. Sjöblad 1982, 394.

tala om att du drager honom sjelf allt djupare ned i dyn. --- Jag skall ha honom [kyrkoherren] att krypa ur sitt skal så mycket som möjligt. Det blir ett praktigt experimentalfält för ”realisten”. Hvilket studium!²⁰²

Ystävyyteen Axel Lundegårdin kanssa kuului kirjeenvaihto: aina kun Axel oli poissa Hörbystä, ystävyyttä ylläpidettiin kirjeitse. Kirjeenvaihdesta tuli melkein tärkeämpi muoto hoitaa ystävyyttä kuin keskusteluista kasvokkain, sillä kun Lundegård keväällä 1885 saapui Hörbyyn, Benedictsson oli hieman pettynyt: ”Nu hade man ingen att få bref från, ingen att skriva till.”²⁰³ Samantapainen suhde kirjeisiin ja kirjeenvaihtoon miespuolisen kollegan kanssa oli suomalaisella kirjailija Helmi Krohnilla. Miespuolisista läheisistä kirjeenvaihtosuhteista tuli myös hänelle taiteilijaidentiteetin peilaamisen ja rakentamisen paikkoja samalla kun kirjeenvaihdesta tuli osa tekeillä olevien teosten ateljeekritiikkiä.²⁰⁴ Benedictsson kaipasi Lundegårdille kirjoittamista, ja kun tämä oli Hörbyssä eikä Benedictsson voinut kirjoittaa hänelle, kirjoitti hän sen sijaan Stora Bokeniin.

Benedictsson ja Lundegårdia yhdisti se, että he olivat molemmat ”realisteja”; tutkivat todellisuutta ympärillään. Axel Lundegård kuitenkin myös pilkkasi Benedictssonia muun muassa tämän tavasta pumpata tietoja hänen äidiltään.²⁰⁵ He olivat ”realisteina” muutenkin hyvin erilaisia. Lundegård oli nuori pessimismiin taipuvainen radikaali, kun taas Benedictsson uskoi lujasti omiin periaatteisiinsa ja totuuden ihanteeseen. Lundegård varoittikin Benedictssonia, että tällä oli liian korkea käsitys hänestä: ”Jag är endast en kolossal humbug.”²⁰⁶

Benedictsson analysoi Lundegårdia ja itseään ja käytti kynästään usein analyysiveitsen metaforaa: ”Hur är det möjligt att föra dissekerkniven i dag!”²⁰⁷ Tämä metafora oli Torbjörn Gustafssonin mukaan tyypillinen 1800-luvun lopun kirjallisuudessa. Gustafsson nimeää 1800-luvun fysiologian vuosisadaksi ja toteaa, että ranskalaisen kirjailija Sainte-Beuve’n kriittinen metodi oli muuttaa kynä ruumiin-avausveitsekseksi (”dissektionsredskap”). Sekä kirjallisuudessa että muualla levisi tapa soveltaa fysiologista ajattelutapaa ja kuvakieltä yhteiskunta-analyysiin.²⁰⁸

Analyysien rinnalla Benedictsson tunsu auttamisen ja opastamisen halua ja häntä huolestutti Axel Lundegårdin kaksijakoisuus. Hän uskoi, että brutaali pinta piilotti Axelin todellisen minän, tunteellisen ja hienostuneen. Benedictsson kirjoitti Lundegårdista paljon ja totesi, että tämä on ”på en gång skärande bitter och blödig vek”.²⁰⁹ Ystävyyden ja työtoveruuden myötä Benedictssonin kiinnostus Lundegårdia kohtaan muuttui intiimiksi ja henkilökohtaiseksi. Lundegård ei ollut enää vain ulkoisten havaintojen kohde, syfilistä sairastava papin poika, joka opiskeli yliopistossa ja kirjoitti. Hänestä tuli Benedictssonin sisäisen maailman tärkeä keskustelukump-

202 SBII, 29. Benedictsson kirjasi pitkin vuotta 1884 eri silminnäkijäläusuntoja ja ihmisten ajatuksia tästä kirkkoherran ja hänen ”piikansa” suhteesta.

203 SBII, 129.

204 Leskelä-Kärki 2006, 519–525.

205 SBII, 45.

206 SBII, 46.

207 SBII, 60.

208 Gustafsson 1996, 7–13, 57.

209 SB II, 64.

pani Stora Bokenin alter egon ohella. Lundegårdille hän kirjoitti ja kertoi itsestään melkein yhtä avoimesti ja tarkasti kuin päiväkirjalleen. Siinä missä päiväkirja kuunteli ja ymmärsi asettumatta vastarintaan, Lundegård kuitenkin väitti vastaan ja myös loukkasi Benedictssonia. Riidat satuttivat ja masensivat Benedictssonia suuresti. Kun hän purki tuskaansa, tyhjyyttään ja pelkojaan, vannoi omistautumista ja ystävyyttä, Lundegård ei voinut olla piikittelemättä Benedictssonia tragedienneksi. Riidoista huolimatta Axel Lundegård oli Benedictssonin tärkeitä läheisiä aivan elämän viimeisiin päiviin asti.

PÄIVÄKIRJAN TUNNUSTAVA MINÄ

Benedictssonin elämäkerturi Fredrik Böök on korostanut Stora Bokenin luonnetta syvällisenä yrityksenä kartoittaa sukupuolten välistä suhdetta 1880-luvun siveellisyysskeskustelun kontekstissa. Myös Christina Sjöblad näkee Stora Bokenin tekstinä, josta voi lukea sekä sisäisen taistelun että vuorovaikutuksen ulkoisen maailman kanssa. Sjöbladin sanoin Victoria Benedictssonin taistelu vapautumisesta ja eheytymisestä (ja sukupuolikysymyksen ratkaisemisesta) synnytti tekstin, jossa meidän on mahdollista nähdä koko se sisäinen ja ulkoinen maailma, jotka yhdessä mursivat Benedictssonin elämänhalun ja johtivat varhaiseen kuolemaan.²¹⁰ Tässä luvussa keskityn Benedictssonin päiväkirjaan sisäisen taistelun kuvauksena, pyrkimyksenä selvittää omia sisäisiä salaisuuksia. Myös minulle Benedictssonin päiväkirjatekstien tärkeä konteksti on siveellisyysskeskustelu, mutta en tarkastele, miten se heijastuu päiväkirjan lehdillä vaan miten Benedictsson itse eli tätä siveellistä ristiriitaa.

Christina Sjöblad pitää Benedictssonin tyyppillisimpänä piirteenä ihmistutkimusta. Benedictsson ei paljontaan kuvannut luontoa tai esimerkiksi matkoja, vaan häntä kiinnostivat ihmiset ja niiden kuvaaminen. Vähitellen hän alkoi kirjoittaa myös itsestään. Hän sijoitti itsensä Stora Bokeniin skoonelaistensa lomaan, mutta vähitellen hänen oma minuutensa nousi analyysin, erittelyn ja kuvauksen kohteeksi, niin että viimeisinä vuosina se jopa täysin dominoi hänen päiväkirjatekstiään. Realisti käänsi leikkausveitsensä kohti omia sisälmyksiään, kirjoittaa Sjöblad.²¹¹ Tässä itsetutkiskelun mielessä Benedictssonin päiväkirja jatkaa muiden intiimien päiväkirjojen tavoin hengellisen päiväkirjan genreä.²¹² Tässä traditiossa päiväkirja on tila tutkia sisäistä, syntistä tai maallisemmasta mielessä ehkä ahdistunutta, ristiriitojen repimää ja epäonnistumisten painamaa minää. Tämä tekee tunnistavasta päiväkirjasta omanlaisensa ja rajoittuneen. Kuten Aino Kallas totesi omasta päiväkirjastaan, ”[E]lämäni tyyni onnellisuus, sen kauniit suvantoajat eivät kuvastu näillä lehdillä.”²¹³ Ne eivät kuvastu myöskään Benedictssonin päiväkirjan lehdillä.

Päiväkirja, kirjoitti Benedictsson sitä sitten Stora Bokeniin tai irrallisille liuskoille, oli paitsi minää koskevan tiedon luomisen paikka, myös kirjeenvaihtoa minän ja

210 Sjöblad 1978, 9.

211 Sjöblad 1978, 7. Kiinnostavasti myös Aino Kallas kuvasi päiväkirjan kirjoittamista ”sielunpalloitteluksi”. Leskelä-Kärki 2006, 426.

212 Esim. Peterson 2001, 5–16.

213 Leskelä-Kärki 2006, 422–426. Sit. Kallaksen päiväkirjasta 5.2.1909 Leskelä-Kärki 2006, 423.

alter egon välillä. Kesäkuussa 1883 Benedictsson oli vielä Malmössa ennen paluutaan Hörbyhyn ja kirjoitti:

Bra länge har jag helt och hållet värdslösat korrespondensen med mitt alter ego; det har kommit sig af fruktan att någon skulle uppsnappa min bok och läsa breven, men ”en katt med handskar fångar inga råttor” och det duger ej att vara rädd här i världen. Jag ämnar således stå risken och återtaga min korrespondens.²¹⁴

Benedictsson sekoitti päiväkirjan kirjoittamiseen kirjeen genreä ja käytti näin useampaa kuin yhtä ministä kertomisen konventiota. Päiväkirja oli uskottu ystävä kuitenkin myös todellisen lihallisen ystävän korvikkeen merkityksessä. ”I min listid skall ingen menniska läsa dessa anteckningar. De äro mina egna, ingenting annat än surrogat, därför att jag icke eger en menniska att älska och att tala med”,²¹⁵ hän kirjoitti. Päiväkirja asettuu siis myös ystävyden ja yksinäisyyden diskurssien yhteyteen. Benedictsson halusi puhua ja kirjoittaa ystävälle, jolle voi näyttää oman itsensä sen kaikessa rumuudessa ja rehellisyydessä. Sanoessaan näin hän samalla ilmaisi ajatuksensa ystävydestä. Ystävä oli luotettava ja hyväksyvä, hänen kanssaan saattoi jakaa sekä totuuden että salaisuudet. Päiväkirjassa Benedictsson uskalsi olla jopa ilkeä ja kostonhaluinen. Hän halusi olla rehellinen ja ilman naamioita: ”Buh, - här vill jag vara utan mask, - grof, låg, hvad som helst, men sann.”²¹⁶ Tässä voimakkaassa halusaan riisua naamio ja kertoa totuus Benedictsson toimii kuten moderni minuuttaan rakentava subjekti. Hän tähtää totuuteen itsestään.²¹⁷ Totuuden tavoittelu asettaa Benedictssonin myös tunnustamisen diskurssin yhteyteen. Michel Foucault puhuu tunnustamisesta totuuden tuottamisen mekanismina ja liittää sen ennen muuta länsimaisen kulttuurin tapaan tuottaa seksuaalisuutta (sukupuolta) koskevaa tietoa. Tunnustus on Foucault’n mukaan kuitenkin myös yksilöitymismenetelmä. Hän toteaa, että pitkän aikaa länsimaisessa kulttuurissa yksilön autenttisuus oli vahvistunut toisten kautta, sillä tunnustus oli merkinnyt toisen henkilön aseman, identiteetin ja arvon myöntämistä. Siitä siirryttiin kuitenkin sellaiseen tunnustukseen, jossa henkilö tuli tietoiseksi omista teoistaan ja ajatuksistaan. Tunnustuksesta tuli yksi länsimaiden tärkeimmistä totuuden tuottamisen tekniikkoista. Foucault kirjoittaa, että tunnustus levisi laajalle oikeuteen ja lääketieteeseen, kasvatukseen ja perhesuhteisiin, rakkauteen, arkeen ja juhlaan. Hän jatkaa, että ”tunnustamme itse itsellemme nautinnollisia ja tuskaisia asioita, joita olisi mahdoton tunnustaa muille. Niistä kirjoitamme kirjoja”. Voisimme lisätä, että niistä kirjoitamme päiväkirjoja.²¹⁸

Benedictsson kertoi ja tunnusti päiväkirjalleen monia asioita. Hän tunnusti sairautensa ja murheensa, mutta myös moraalisen syyllisyytensä. Moraalinen pahoinvointi, joka liittyi aviosuhteeseen ja seksuaalisuuteen, oli yksi hänen alakulonsa osatekijöistä, ja tarkastelen seuraavassa ensin päiväkirjalle tunnustettua syyllisyyttä avioliiton valheellisuudesta. Tarkastelen myös päiväkirjan pohdintoja avioliitosta

214 SBI, 189–190.

215 SBI, 189–190. Päiväkirjasta ystävän korvikkeena esim. Norkola 1995, 124–125.

216 SBIII, 296.

217 Rojola 1999b, 150. Ks. myös Tuohela 2001, 210.

218 Foucault 1998, 20–22, 46–52, sit. 47; myös Norkola 1995, 122–127.

vetäytymisen seurauksista, ja sitä, miten uhka yksinäisyydestä ja taloudellisesta turvattomuudesta jäsenyi kirjoitukseen.

VALHEEN TUNNUSTAMINEN

Benedictsson koki avioliittonsa valheeksi ja kirjoitti aviosuhteestaan marraskuussa 1883 Stora Bokeniin:

Jag föraktar mig sjelf, därför att jag bär dessa vanhedrande band, och jag söker att öfverskyla mit elände med att det blifvit min pligt, men inom mig sjelf känner jag att jag har orätt. Det är detta som är orsaken till min brutna hälsa; det är genom orenheten i mitt förhållande, som jag ådragit mig denna obotliga tvinsot. Mitt äktenskap är olyckligt, men så länge jag ännu hade någon viljekraft kvar, sökte jag åtminstone att hålla skenet uppe. Nu har jag icke ens kraft till det.²¹⁹

Benedictssonin voimakas totuuden sanomisen tarve pohjautui uskonnollis-moraaliseen kasvatukseen ja ehkä myös Søren Kierkegaardiin, jota hän monien muiden aikalaistensa tavoin luki. Hän pohti totuudenjanoaan toistuvasti ja kirjoitti siitä keväällä 1888 myös Edvard ja Georg Brandesin äidille, Emilie Brandesille. Hän kertoi elämänvaiheistaan ja totesi, että hänen lapsuuteensa oli kuulunut niin paljon valheellisuutta, että sen seurauksena hänen totuuden rakkautensa oli myöhemmin muodostunut miltei brutaaliksi.²²⁰ Hänellä oli totuudenjanon ohella kuitenkin myös vahva halu uskoa velvollisuuksiin ja ylläpitää ulkoisesti tyyntä kuorta. Tämä ristiriita kalvoi häntä, ja hän purki sitä päiväkirjaansa.²²¹

Benedictsson tajusi avioliiton kulttuurisen ja sovinnaisen luonteen hyvin, ja realismin ohjelman mukaisesti hän oli taipuvainen pitämään porvarillisen avioliiton tilaa yhteiskunnan epäkohtana. Hän tunsi hyvin radikaalien avioliittokritiikin. Max Nordaun teos *Konventionella Nutidslögner* (1884), joka oli avainasemassa tässä keskustelussa, kuului myös hänen kirjastoonsa.²²² Teos ilmestyi saksaksi 1883 ja käännettiin pian useille eurooppalaisille kielille. Sen sanoma oli, että yhdeksän kymmenestä avioliitosta solmittiin käytännön syistä. Perustettiin koti, salit ja keittiö, mietittiin kävelyretkiä ja ulkoilua, mutta yhtä, olennaisinta ei ajateltu: sänkykamaria, pyhäkköä, josta huomisen perheet, kansat ja ihmiskunta syntyisivät. Nordau kutsui taloutteen ja käytäntöön perustuvia avioliittoja prostituutioksi ja sai monet

219 SBI, 262–263.

220 Victoria Benedictsson Emilie Brandesille 17.4.1888, LUB. Myös DoB II, 26. Kirje julkaistiin Benedictssonin kuoleman 100-vuotisjuhlajulkaisussa vuonna 1888 eräänlaisena omaelämäkertana. *Victoria Benedictsson – ett hundraårsminne*. Hörby, 1988. 11–13. Myös Holm 2007, 8.

221 Vastaava valheellisuuden kokemus oli esimerkiksi suomalaisella naiskirjailija Marie Linderilla (1840–1870), joka purki sitä päiväkirjakatkelmaan: ”[m]iten pääsisin tästä kauheasta kidutuksesta, tästä itseni inhoamisesta. Valhe ja petos, ne ovat pysyviä asukkaita sydämessäni, /---/ Inhoan valhetta, ja kuitenkin juuri valheeni katsotaan hyveeksi. Petän miestä, joka tuudittautuu suloihin harhakuvitelmiin, hän luottaa kiintymykseeni, ja koko käytökseni häntä kohtaan on pelkää valheen ja petoksen kudelmaa.” Sit. Lehto 1986, 250.

222 Moberg 1984, 6–7.

vakuuttuneiksi, että porvarillinen avioliitto oli valhe, joka kaipasi perusteellista uudistusta.²²³ Benedictsson oli samaa mieltä: ulkoinen yhteiselämä ilman aviopuolisoitten syvää henkistä (ja seksuaalista) yhteenkuuluvuutta oli väärin.

Benedictsson koki, että hänen avioliittonsa oli onneton ja että hän tahdonvoimallaan piti yllä kulissia. Tämä oli kuitenkin vastoin hänen vakaumustaan, ja hän kirjoittaa, että hänen parantumaton sairautensa (”tvinsot”²²⁴) oli seurausta hänen avioliittonsa likaisuudesta, sen moraalisesta valheellisyydestä. Benedictsson kärsi siitä, että hän peitti aidot tunteensa, ylläpiti kulissia ja valheellista minuutta. Hän piti virhettään niin vakavana, että ajatteli sen olevan myös murtuneen terveytensä syy.

Benedictsson kirjoitti suhteesta mieheensä, että hän itse kaipasi ystävällisiä sanoja, mutta mies ymmärsi vain aistillisuutta (sinlighet).²²⁵ Samalla tavoin pettynyt aviosuhteeseensa oli Aino Kallas. Molemmat kirjailijat kuuluvat ikäerostaan huolimatta ”välivaiheen” naisiin, vaimoihin, joita viehätti ajatus modernista toveriavioliitosta. Samalla heitä synkensi pettymys todellisiin avioliittoihin, suhteisiin, joissa henkinen toveruus ei toivotulla tavalla toteutunut.²²⁶ Aino Kallaksen sisar Helmi Krohn koki pettymyksen suhteessa avioliittoonsa sisartaankin vahvemmin ja mielsi Benedictssonin tavoin minuutensa jakautuneeksi. Hän oli vailla ”sieluntoveria” ja sen vuoksi avioliitossaan ”henkisesti yksinäinen”.²²⁷

Aviomiehen (aistillinen) lähestyminen kauhistutti Victoria Benedictssonia, ja koko avioliitto tuntui myös siksi häpeälliseltä ja valheelliselta. Mitä ilmeisimmin hän mietti avioeroa pitkään ja tarkkaan. Kului kuitenkin vielä miltei kaksi vuotta valheellisyyden ja siitä syntyneen ”näivetystaudin” ajatuksista, ennen kuin Benedictsson irrottautui avioliitostaan. Hankala suhde seksuaalisuuteen ja ruumiillisuuteen, joka avioliittopohdintoissa oli läsnä, väistyi eron myötä hetkeksi taka-alalle. Se ei kuitenkaan ratkenut.²²⁸

Tunnustaminen päiväkirjassa ei ollut vähäeleistä nurinaa, vaan siihen liittyi voimakkaita purkauksia ja toisinaan myös katkeruutta. Syksyllä 1884 Christian Benedictsson ilmaisi olevansa mustasukkainen vaimostaan Axel Lundegårdille, joka varasti tämän ajan ja huomion. Mustasukkaisuus oli Victoria Benedictssonista sääliä, mutta myös suututtavaa. Axel Lundegårdin tilanteen ajattelemisen ja oman tilanteensa vertaaminen siihen katkeroitti ja suututti Benedictssonia, sillä Lundegårdin vapauden rinnalla hänen oma tilanteensa tuntui vankilamaiselta. Vankeuden metafora alkoi esiintyä hänen avioliittoa, elämäntilannetta ja sairastamista koskevassa puheessaan: ”denna årslånga fångenskap, som långsamt marterar en till döds!”²²⁹

223 Bredsdorff 1973, 22–24. Max Nordau (1849–1923) *Die conventionellen Lügen der Kulturmenschenheit* (1883). Nordaun toinen tunnettu kulttuurikritiikki oli teos *Entartung (Degeneration)* vuodelta 1892.

224 Suom. näivetystauti.

225 SBI, 262–263. Birgitta Holmin tulkinta Benedictssonista korostaa tämän läpi elämän jatkunutta toivetta täysin avoimesta suhteesta miehen ja naisen välillä. Avoimuus tarkoitti Benedictssonille toveruutta ja rehellisyyttä. Holm 2007, 8.

226 Leskelä-Kärki 2006, 443–444.

227 Leskelä-Kärki 2006, 403.

228 Ruumillisuudesta Benedictssonin tekstien yhteydessä ks. Heitmann 2004, Forsäs-Scott 2005, 38–39.

229 SBII, 102: ”utdrag ur mitt bref till A. L. 15.12.1884”.

Vankeus oli 1800-luvun lopun naisten teksteissa naisen kotona olemisen yleisimpia metaforia.²³⁰ Vankeus on keskeinen metafora ylipäätään koko pitkässä naisen ahdasta sosiaalista liikkumatilaa kuvaavassa kirjallisessa traditiossa. Elaine Showalter palauttaa ilmiön juuret vähintäänkin 1700-luvulle. Showalterin mukaan hulluksi tulevien ja vankeuteen ahdattujen naisten kuvausten taustalle kätkeytyy ennen muuta Mary Wollstonecraft ja tämän keskeneräiseksi jäänyt romaani *Maria; or, The Wrongs of Woman* (1798). Se on 1700-luvun lopun naisen avioliitossa kokeeman vankeuden ja hulluuden kuvaus, joka sai runsaasti seuraajia 1800-luvun kirjallisuudessa. Teoksessa Marian aviomies sulkee Marian hullujenhuoneeseen, the mansion of despair, saadakseen sekä vaimonsa omaisuuden että itselleen vapauden seksuaalisiin seikkailuihin. Marialle hullujenhuoneesta tulee miesten tekemien instituutioiden symboli, avioliiton ja lain ohella. Nämä instituutiot määrittävät naisen ja suistavat hänet järjiltään.²³¹ Sekä hullun naisen hahmo että traditio, jossa vanki- ja vankilasymboliikka kommentoivat naisten yhteiskunnallista asemaa ja vapauden rajallisuutta, jatkuivat koko 1800-luvun. Kotoa kaivattiin vapauteen, siihen julkisuuteen ja toimintaan, johon miehet astuivat.²³² Vankeuden tukehduttavuus ei kuitenkaan kaikilla johtanut niin selvään sairastumisen kokemukseen kuin Benedictssonilla.²³³

Avioliiton ja perhe-elämän kannalta tärkeä merkitys oli myös Benedictssonin esikoisromaanilla *Pengar*, joka on fiktiivinen omaelämäkerta ja apologia, puolustuspuhe.²³⁴ Se merkitsi ilmestyessään kirjailijan uran tärkeää merkkipaalua, mutta sillä oli selvä rooli myös hänen henkilökohtaisessa elämässään. 28. huhtikuuta 1885 Victoria Benedictsson kirjoitti Stora Bokeniin: ”I går läste Christian slutet på Pengar.” Christian Benedictssonin mielestä romaanin patruuna muistutti häntä. Hän moitti päähenkilö Selma Bergiä kiittämättömäksi miestänsä kohtaan, mutta oli sanoissaan varovainen. Victoria Benedictssonin mukaan Christian oli kuitenkin tosiasiansa raivoissaan.²³⁵ Ilmeisesti hän ei pitänyt patruunan kuvauksesta, mutta ehkä hän ei ylipäätään pitänyt siitä, että hänen vaimonsa kirjoitti tällaisesta aiheesta.

On vaikea täsmällisesti arvioida, miten Christian Benedictsson ja sukulaiset *Pengar*-teosta lukivat, mutta esimerkiksi August Strindberg piti sitä Benedictssonin oman avioliiton kuvauksena aina aviomiehen yksityiskohtaista kuvausta myöden.²³⁶ Romaanin päähenkilön tapa myydä tulevaisuutensa rahasta ja solmia avioliitto oman taitelijanuran asemesta olivat kyllä tuttuja tosielämän tapahtumia ainakin Christian Benedictssonille. Victoria Benedictsson kirjoitti kihlusaikansa kirjeissä näistä oman nuoruutensa toiveista ja niiden kariutumisesta hänelle. Va-

230 Heggestad 1991; Lappalainen 1999a, 26; Lappalainen 1999b, 48.

231 Showalter 1987, 1.

232 Launis 2005, 286; myös esim. Lehto 1986, 240.

233 Victoria Benedictsson kirjoitti elämästään vankeutena myös Georg Brandesille. Victoria Benedictsson Georg Brandesille 10.1.1887, KBk.

234 Apologia tarkoittaa puolutusta, puolustavaa (järkeen vetoavaa) selitystä. Kirjallisuudentutkija Anders Öhman on tutkinut 1800-luvun lopun omaelämäkerrallisia romaaneja tällaisesta apologian näkökulmasta. Öhman 2001, 65–78. Omaelämäkertoista puolustuspuheina ks. myös Haettner Aurelius 1996, 43–46; Kosonen 2007, 31–34, 44–56; Österberg 2007, 103.

235 SBII, 129–130; Sjöblad 1982, 404.

236 Öhman 2001, 66; Öhman 2005, 59.

paudenkaipuu ja irrottautuminen avioliitosta vastasivat Victoria Benedictssonin omaa elämää, ja myös nämä puolet hänen henkilökohtaisesta elämästään aviomies tuli vähitellen tietämään. *Pengar*-teosta luettiin Hörbyssä muuallakin kuin postimestarin perheessä. Benedictsson teki tammikuussa 1887 tuttavuutta Georg Brandesin kanssa ja kirjoitti tälle, miten kyläläiset hänestä puhuivat. Hän totesi, että kirjan ilmestymisen jälkeen hänen poikapuolensa oli mennyt hotelliin, jossa 19 kylän mahtavinta miestä olivat olleet koolla. Punssilasien inspiroimina he olivat lukeneet ääneen ”Ernst Ahlgrenin [Victoria Benedictssonin] kauheaa opusta”. Miten ilkeäksi puhe lopulta muuttui, ei pojalle selvinnyt. Kirjeen perusteella Benedictssonia paheksuttiin Hörbyn seurapiirissä, mutta samalla hänestä oltiin myös hyvin kiinnostuneita.²³⁷

Pengar on Anders Öhmanin mukaan yksi niistä 1880-luvun Ruotsin keskeisistä omaelämäkerrallisista romaaneista, jotka hyödyntävät apologian retoriikkaa. Monet naiskirjailijat kirjoittivat yksityisistä kokemuksistaan ja astuessaan julkisuuteen käyttivät puolustamisen, syytöksen ja taivuttelun retorisia keinoja. Eräs tapa kirjoittaa apologiaa oli epäonnistumisten puolustamiseksi osoittaa, että syy ei ollut henkilössä itsessään, vaan hänen ulkopuolellaan, sosiaalisissa olosuhteissa ja yhteiskunnassa. Öhman pitää Benedictssonin esikoisromaanin teoksena, jossa omat elämäkokemukset käännetään apologian keinoin yhteiskuntakritiikiksi. Kirjoittajasta tulee siinä uhri ja tunnustaja, omien väärin valintojensa puolustaja. Öhman toteaa, että *Pengar* on selitys ja puolustuspuhe sille, miksi ideaalin toteuttaminen epäonnistui, miksi nuoresta naisesta ei tullut taiteilijaa ja miksi hän ei solminut onnellista rakkausavioliittoa. Tämän retorisen suojan taustalla Benedictsson saattoi kuitenkin kirjoittaa myös kaikkein yksityisimmästä: häyön väkivallasta ja miehen kosketuksen herättämästä fyysisestä inhosta. Öhman toteaa vielä, että Benedictsson kirjoitti romaanin fasadin takana myös epänormaaliuden tunteestaan, siitä että ei tunne itseään normaaliksi naiseksi vaan pikemmin joksikin, joka katselee maailmaa miehen silmin.²³⁸

ERO

Elokuussa 1885, kun Victoria Benedictsson oli Boarödissa Trägårdhin perheen luona keräämässä aineistoa seuraavaan romaaniinsa *Fru Marianne*, Christian kirjoitti hänelle heidän avioliitostaan, joka oli päättymässä eroon:

Samtidigt fick jag Christians bref. Det var sjukligt och sentimentalt. Han betraktar sig som en tåligt lidande martyr. Talade om att hans lif hädanefter blir en enda långa ”försakelse”.

- ”Det djupaste lidandet tillströmmar oss alltid ur samma källa som skulle kunna fylla oss med salig glädje. De sår en älskad hand slår oss, svida häftigast, säger Ebers.”

Och så hade han tecknat under: ”din ej förstodde men tillgifne make.”

Det pinar mig. Icke som skulle jag ett ögonblick tänka på att skänka honom de kyssar och andra ömhetsbevis, som han menar vara ”salig glädje”. Men det gör mig ondt att jag måste

237 Victoria Benedictsson Georg Brandesille 15.1.1887, KBk.

238 Öhman 2001, 65–78, 74; Öhman 2005, 77; ks. myös Moberg 1984, 32–33.

tillfoga honom smärta genom att sätta mitt kalla förakt emot honom så fort han försöker närma sig.---²³⁹

Victoria hylkäsi aviomiöiensä. Hän hylkäsi avioliiton miehen ja naisen välisenä intiiminä ja seksuaalisena suhteena, ja he päätyivät käytännölliseen avioeroon kesällä 1885, erilleen ilman virallista avioeroa. Victoria Benedictsson ei näytä ainakaan tässä kohdin tunteneen myötätuntoa miestään kohtaan, vaan on enemminkin pilkallinen tämän tunteellisuutta kohtaan. Hän näkee tarkasti kirjeeseen kätetyn taivut-telun: marttyyrin vetoamassa iskuihin, joita hän syyttömänä on saanut osakseen. Ehkä hän tunnisti tämän retoriikan, koska se ei ollut vieras hänelle itselleenkään.

Pitkään vireillä olleen eron jälkeen, kun se lopulta muuttui todeksi, Victoria Benedictsson ei kokenut vapautumisen riemua vaan ennemminkin syvää yksinäisyyttä. Hän joutui jälleen taistelemaan hiipivää alakuloa vastaan. Hän kirjoittaa päiväkirjalleen, että hänen täytyi rauhoittaa hermojaan ja hän meni ulos puutarhaan. Tämäkään hoitokeino ei tehonnut ja hän toteaa, että ”[J]ag kände ingen arbetskraft, icke ens spänstighet nog att lefva”.²⁴⁰ Halu elää oli poissa – avioliiton mitätöinnistä huolimatta.

1800-luvun naisten masennuksen taustalla saattoi Janet Oppenheimin mukaan olla yksinäisyyttä ja eristyneisyyttä. Miehen, lasten tai läheisten kuolemaa saattoi seurata tilanne, jossa emotionaaliset yhteydet äkkiä katkesivat, ja yksinäisyys syvensi menetyksen surua. 1800-luvun naiset olivat kasvatuksen ja arkensa kautta niin sidottuja toisiin – mieheen ja lapsiin – että yksin jääminen aiheutti suurelle osalle ahdistusta. Aviomiehen menetystä seurasi usein huoli taloudellisesta selviytymisestä, ja sama huoli koski avioeroa.²⁴¹ Vaikka Victoria Benedictsson päättäväisesti halusi eron miehestään, tunsi hän varmasti myös jääneensä yksin, irralleen ja erilleen. Yksinäisyyden tunteen kasvamisen rinnalla taloudelliset huolet tuottivat pelkoa. Molemmat kanavoituivat päiväkirjassa osaksi sairauden tunnetta.

Benedictssonin aikaisista naiskirjailijoista Alfhild Agrell päätyi avioeroon 1895, mutta kirjoitti yksinäisen naisen ja äidin eristyneisyydestä, sosiaalisesta ja seksuaalisesta yksinäisyydestä jo 1880-luvulla. Benedictsson luki Agrellin tätä teemaa käsittelevän näytelmän *Dömd* (1884), ja se teki häneen syvän vaikutuksen. Näytelmä on paitsi seksuaalisen kaksinaismoraalin kritiikki, myös naisen yksinäisyyden kuvaus.²⁴² Benedictsson varmasti ymmärsi sekä Agrellia lukiessaan että omaa tulevaisuuttaan miettiessään, miten selkeä uhka yksinäisyys oli. Hän pohti aikansa muidenkin naisten aviosuhteita ja kuuli Ellen Keyltä jo kesällä 1886, että Agrell on ”itseasiassa eronnut miehestään” ja että rouva Edgrenkään ei ”elä avioliittos-sa omansa kanssa”.²⁴³ ”Ammattisisarten” samantapaisista ratkaisuisista huolimatta päätös oli pelottava.²⁴⁴ Uhat lisääntyivät kun Christian Benedictssonin taloudelli-

239 SBII, 170.

240 SBII, 186.

241 Oppenheim 1991, 228–229.

242 SBII, 173; Nordin Hennel 1998, 516.

Myöhemmin Benedictsson piti Agrellin teoksia lohduttoman köyhinä ja teennäisinä ja halusi itse tietoisesti kirjoittaa toisin. SII 251, myös SBII, 225.

243 SBII, 359.

244 1800-luvun lopulla Ruotsissa tehtiin noin 150 virallista avioeroa vuosittain. Tukholmassa n. 3

nen asema heikkeni syksyllä 1885 tapahtuneen kirjanpitäjän petoksen vuoksi. Hän menetti postitoimen rinnalle syntyneen pankkitoimensa, mikä merkitsi, että keinot monipäisen perheen elättämiseen kapenivat. Olennaisempaa kuitenkin oli, että Victoria Benedictssonin oma ylpeys vaati, että hänen oli itsenäiseksi kirjailijaksi ryhtyttyään kyettävä myös elättämään itsensä. Hän kirjoitti tanskalaiselle toimittaja Otto Borchseniukselle tammikuussa 1886, että hän kirjoittaa vain, jos siitä maksetaan hyvin.²⁴⁵ Kysymys oli ylpeydestä ja aseman vakiinnuttamisesta, mutta myös siitä, että toimeentulo riippui nyt toden teolla kirjoittamisesta.

PELKO KÖYHYDESTÄ

Käytännöllisen avioeronsa jälkeen Benedictsson kirjoitti ja matkusti Tukholmaan tapaamaan toisia kirjailijoita. Vuorovaikutus oli tärkeää ja palkitsevaa, mutta siitä huolimatta elämä ei tuntunut avautuvan vapaana mahdollisuuksien maailmana, vaan oli edelleen täynnä rajoitteita ja huolia. Benedictsson palasi Tukholmasta kotiin Skooneen helmikuussa 1886, eikä paluu merkinnyt sitä energistä työrauhaa, jota hän oli toivonut. Käytännössä kotiinpaluu ajoi Benedictssonin jälleen masennukseen. Eniten kaikkesta häntä piinasi nyt pelko köyhyydestä (armod).

Att vara lycklig, det är att kunna glömma död, sjukdom och armod. Af allt detta tror jag att armodet är det värsta. Eller jag menar egentligen fruktan för armod. Denna fruktan är för mig som ett spöke, en fix idé. Här tycks den rent af ligga i luften. Den rider som en mara öfver mitt hopklämda bröst, och jag kan icke afkasta den. Jag kan icke röra mig, ty jag är som förlamad; jag kan icke andas, ty min strupe är sammansnörd; jag kan icke ropa, ty mitt rop skulle dö ohört; jag kan icke hoppas, ty jag känner ej längre kraft att leva.²⁴⁶

Kirjailijuus oli itsenäisyyttä, mutta myös vastuuta itsestä, omista valinnoista ja toimeentulosta. Vastuu synnytti pelon, jonka Benedictsson kirjoitti kummituksen, painajaisen, mutta myös mielisairauteen liittyvän *fix idén* muotoon. Pelko jähmetti, kuristi, imi voimat puhua, liikkua ja elää elämää eteenpäin. Voimattoman masennuksen hetkinä itsemurha-ajatukset nousivat mieleen, ja Benedictssonin kirjoitti niistä päiväkirjassa tutkien tilannettaan ja rohkeuttaan itsemurhan tekemiseen. Pelko epäonnistumisesta huolestutti häntä, mutta hetkikään ei keväällä 1886 ollut vielä oikea.

Allt är mörker och tomhet, endast då och så blixtrar tanken på sjelfmord fram som den sista utvägen. Jag grubblar endast på ett: skall jag ha mod att göra det? Jag menar egentligen stå risken att misslyckas och så endast åsamka sig nya lidanden. Men samtidigt tycker jag det vore

---

% avioliitoista päätyi eroon, koko maassa 0,5 %. Aloitteentekijä oli useimmiten nainen. Eroprosessi oli pitkä ja moni päätyi eroon hakematta avioliitolle virallista purkua, mikä olisi merkinnyt myös oikeutta uudelleen avioitumiseen. Naisten avio-oikeus yhteiseen omaisuuteen koski vain irtaimistoa tai sitä kiinteätä omaisuutta joka oli hankittu yhdessä. Avioero oli siten taloudellisesti hyvin eriarvoinen. Taussi Sjöberg 1983, 55–58.

245 Kirjekopio SBII, 239.

246 SBII, 247.

oklokt att tillgripa det nu. Jag bör väl åtminstone försöka mig på mina ämnen först. Sedan återstår mig ju alltid det andra.²⁴⁷

Elämä oli pimeää ja tyhjää, mutta jotain siinsi vielä edessäpäin. Palattuuan Tukholmasta Hörbyhyn Benedictsson halusi kirjoittaa romaanin *Fru Marianne*, jota varten hänen suunnitelmansa olivat kirkkaat. Hän päätti yrittää ensin tätä, toinen vaihtoehto olisi aina olemassa, jos ensimmäisestä ei tulisi mitään.

Avioero postimestarin tilalla tarkoitti käytännössä, että Benedictsson muutti omaan huoneeseen, omaan osaansa taloa. Hän kirjoitti ratkaisusta Gustaf af Geijerstamille, uudelle Tukholman tuttavuudelle paluunsa jälkeen: ”Jag har eget rum, du! ett trefligt litet rum, der det fins tre stolar, mögel och ett stycke på väggarne och en del andra rara saker /---/.”²⁴⁸ Kuten tytär Matilda af Geijerstam myöhemmin kirjoitti, hänen äidillään oli aineelliset olosuhteet, joita moni olisi voinut kadehtia.²⁴⁹ Hänen kirjoittamiseensa liittyi kuitenkin muita ongelmia, ja keskeiseksi esteeksi nousi usein raskasmielisyys. Victoria Benedictsson oli eräällä tapaa sinut melankoliansa, raskasmielisyytensä ja masennuskausiensa kanssa. Hän ymmärsi, että hänellä oli sairaus, joka toisinaan vei työkyvyn. Hän oli oppinut tuntemaan sen ja osittain hyväksynyt sen osaksi itseään. Työkyvyn palauttamiseksi hän kuitenkin joutui taistelemaan sairautta vastaan, ja hänen oli koetettava päästä eroon sen pahimmista oireista. Parhaaksi keinoksi hän ymmärsi tahdonvoiman.

Vointinsa edistämiseksi Benedictsson tapasi joskus myös lääkärin; 8. kesäkuuta 1886 hän kävi Lundissa professori Seved Ribbingin luona. Tämä aikansa luotetuin ja suosituin skoonelaislääkäri piti yksityisvastaanottoa ja teki ahkerasti sairaskäyntejä. Sairaala- ja yksityislääkärinä hän taisteli lastentauteja, tartuntatauteja ja tuberkuloosia vastaan. Uudistajana hän kirjoitti sosiaalireformistisia artikkeleita hygieenisempien elinolosuhteiden puolesta.²⁵⁰ Victoria Benedictssonin käynnin yhteydessä hän totesi potilalleen, että kun on niin vahvaa sukua kuin Bruzeliukset, voi vähän yskiä vertakin, eikä se merkitse mitään. Ilmeisesti Benedictsson oli etsinyt apua yskään, rintakipuihin ja fyysisiin oireisiin ja saanut kuulla, että oli täysin terve. Ainakaan tuberkuloosin, yhden keskeisen työllistäjensä merkkejä Ribbing ei hänestä löytänyt.

Victoria Benedictsson ei kuitenkaan tuntenut itseään terveeksi.

Och nu sjunker jag dag efter dag djupare ned i ett slags apati. Motståndslöst. ---
Och ändå, fastän jag känner och säger så, vet jag att det icke behöfs mer än att sjukdomen ger sig och jag får ett godt honorar, för att jag skall se allting i ett helt annat ljus.²⁵¹

247 SBII, 247.

248 Geijerstam 1889, 23.

249 Moberg 1984, 114.

250 Persson 1990, 10–13.

Seved Ribbing (1845–1921) valmistui lääketieteen tohtoriksi 1871 ja oli Lundin yliopiston pediatrian professori vuodesta 1879 ja käytännöllisen lääketieteen professori vuodesta 1888. Hän oli lääkäriin ja professorin toimensa ohessa terveysvalistaja, joka kirjoitti ja esitelmöi raittiudesta, seksuaalhygieniasta ja urheilusta. Ribbingin tunnetuin julkaisu on luennoista koottu *Om den sexuella hygienien och några av dess etiska konsekvenser* (1886). Teoksesta otettiin useita painoksia ja sitä käännettiin myös muille kielille. Persson 1990, 7–10; myös Sjöblad 1982, 407.

251 [17.6.1886] SBII, 309.

Benedictsson ei tunnustanut alakuloaan lääkärille, mutta Ribbing ilmeisesti näki hänen apautensa ja suositteli vesihoitoa. Victoria itse ajatteli, että kunnon kirjoitus-palkkio saisi kaiken näyttämään heti valoisammalta, mutta joi vesiä kuurin mukaisesti. Hän ei monien tuttaviansa tavoin matkustanut kylpylään vaan joi vesikuurin-sa kotona. Kylpylät olivat tuon ajan ihmisille keskeinen tapa hoitaa sekä somaattisia vaivoja että alakuloa (*depressioner*). Monia alakuloisia kylpyläkuuri myös auttoi.²⁵² Benedictssonin kokeilema vesien juonti, erilaisten kivennäisvesien juominen tarkassa lääkärin määräämässä järjestyksessä oli 1800-luvun vesihoitojen yksi muoto. Sitä käytettiin hyvin monien tautien hoitoon kuume- ja vatsataudeista masennukseen ja heikkouteen. Vaikka kuureja juotiin kylpylöissä kylpyhoitojen yhteydessä, niitä juotiin myös rauhallisissa kotioiloissa. Esimerkiksi säveltäjä Richard Wagner oli niin innostunut vesihoidoista, että kokeili monia erilaisia kuureja ja piti niitä terveydenhoitonsa kulmakivenä.²⁵³ Vesihoidon tehoa lisäsi rauhoittuminen, ja toisinaan suositeltiinkin muun muassa pidättäytymistä kirjeiden kirjoittamisesta.²⁵⁴

Vesikuurin loputtua Benedictsson aikoi lähteä Hörbystä. Häntä piti aloillaan huoli toimeentulosta, mutta hän päätti lähteä, sillä hän koki, että kotikylä teki hänet hulluksi. Hän suunnitteli, että jos hän ei tulisi taloudellisesti toimeen, hän ampuisi itsensä. Hän kirjoitti voinnistaan päiväkirjassaan:

Jag kan inte arbeta – ingenting. Det är som om hjernan ville bända sönder min skalle. Det rör ingen att jag håller på att bli tokig jag kan inte tala om det för någon, jag skämdes till och med att säga det till Ribbing, jag får bära det för mig sjelf och reda mig hur jag kan. När brunnsdrickningen är slut ger jag mig ut, hvart som helst, så länge jag har råd. Jag vet att så länge är jag frisk. Och har jag inte under den tiden kunnat skaffa någon utväg, så skjuter jag mig. Det är inte att gå och hålla på pengarne och lefva i en omgifning som gör en till idiot; bara därför att man vill tänka klokt på sin framtid. Hvad gör mig framtiden, om den finner mig på ett dårhus! Det är pengar jag behöfver, det är bristen på pengar som gör mig tokig, ty den är den som binder mig. Det är också för den jag dödar mig, om jag gör det.²⁵⁵

Benedictsson kirjoitti, miten aivot kampeavat kallon halki ja arveli tulevansa hulluksi, jos ei lähtisi Hörbystä. Hän ei uskonut voivansa puhua piinastaan kenellekään, edes lääkärille, ja hän koki olevansa täysin yksin. Raha oli edelleen tie ulos ja sen puute tie kuolemaan, itsemurhaan.

ITSEMURHA

1800-luvun jälkipuolella itsemurhaa kavahdettiin kuten aiemminkin ja pidettiin yleisesti luonnottomana kuolemana.²⁵⁶ Jos sitä ei tuomittu, se selitettiin mieluus-

252 Mansén 2001, 306.

253 Wagner 2002, 528–529.

254 Häggman 1994, 76–77. Mineraalivesien ja kylpylöiden läpimurrosta Ruotsissa ks. Mansén 2001, 99–124; vesihoidoista myös Kaartinen 2006, 188–189 ja vesiterapiasta mielisairaiden hoidossa Foucault 1988, 166–172.

255 SBII, 318–319.

256 Esim. Ollila 1998, 177–178; Andersson 1987, 191–192.

ti mielenhäiriöstä johtuvaksi. 1800-luvun jälkipuolella pohdittiin kuitenkin enenevästi myös sen taustalla olevia yhteiskunnallisia syitä. Lääkärit, teologit ja filosofit keskustelivat, oliko itsemurha parhaiten selitettävissä perinteisen moraalin avulla synniksi Jumalaa vastaan, yhteiskunnallis-taloudellisten seikkojen aiheuttamaksi onnettomuudeksi vai henkisen masentuneisuuden seuraukseksi. 1800-luvun lopulla itsemurhan selittäminen joka tapauksessa sekularisoitui, ja sen ymmärtäminen joko mielisairauden seuraukseksi tai rationaaliseksi valinnaksi sosiaalis-taloudellisten umpikujien ratkaisemiseksi lisääntyi. Émile Durkheimin tutkimus *Le Suicide: étude de sociologie* (Itsemurha: sosiologinen tutkimus, 1985) julkaistiin 1897, ja se tiivistä ajatukset itsemurhasta yhteiskunnallisena ongelmana.²⁵⁷

Maallistunut ajattelu tuntuu tavoittaneen Victoria Benedictssonin jo varhain, 1880-luvun lopulla. Hänen voimakkaan uskonnollisesta kasvatuksesta juontuva ajattelunsa, johon sisältyi taipumus rukoilla, muuttui ja maallistui vuosien edetessä. Kun Benedictsson kirjoitti, että hänet ajoi itsemurhaan rahapula ja sosiaalisen liikkumatilan puute, oli ajatus hyvin maallistunut ja rationaalisesti muotoiltu. Hän ei kuitenkaan tyytynyt vain yhteen syyhyn, eikä pelkkä rationaalinen päätös riittänyt. Hän yhdisti itsemurha-ajatuksensa myös terveyteensä: ne ilmaantuivat, kun hänen terveytensä huononi. Taipumuksen raskamielisyteen ja sitä kautta heikkoon sielulliseen terveyteen hän oli mielestään perinyt. Hän kirjoitti isästään, että ”[h]an var blond och sentimental, haftig och totalt utan behärskning. /---/ Han kunde bli förtvivlad och melankolisk /---/”²⁵⁸ Vastuu itsemurha-ajatuksista ja melankolisuudesta siis jakautui huonon perimän ja olosuhteiden kesken.

Taloudelliset huolet ymmärrettiin myös 1800-luvun lääketieteessä melankolian taustatekijöiksi. Esimerkiksi Knud Pontoppidanin demonstroi kuulijoilleen tämän yhteyden syksyllä 1890. Hänen esimerkkipotilaansa oli nainen, jonka mies oli ollut pitkään sairaana ja joka sen vuoksi oli huolehtinut sekä miehestä, lapsista että taloudesta. Nainen oli elänyt jatkuvassa kamppailussa köyhyyttä vastaan, ja tässä oli Pontoppidanin mukaan yksi kaikkein yleisimmistä syistä melankolisten sairaustilojen kehittymiselle. Tässä voitiin havaita hitaasti ja varmasti vaikuttava etiologinen tekijä, joka raunioitti psyykkisen konstituution, hän toteaa. Kun mies sitten oli kuollut, olivat suru ja synkät tulevaisuuden näkymät lopulta saaneet taudin puhkeamaan. Pontoppidan kirjoittaa potilaasta, että ”kaiken lisäksi sai hän viikon kuluttua [miehen kuolemasta] masentavan tiedon, että paikka, jota hän oli toivonut, oli annettu toiselle, ja siitä hetkestä alkaen oli hänen tilansa huonontunut. Sairaalaanoton yhteydessä oli hänellä suuri keittiöveitsi, jolla hän tosin selitti puolustautuvansa ”mustia” vastaan. Hän kuvailee suurta miestä, jonka hän toisinaan näkee edessään ja joka sanoo, että naisen on kuoltava. Kuten kuulette, kuvittelee hän myös, että nämä mustat oliot ovat ottaneet hänen lapsensa. Muuten hänen antamansa tiedot todellisesta tilanteesta ovat hyviä ja järkeviä ja hän osoittaa ajan- ja paikantajua”²⁵⁹ Bene-

257 Jalland 1999, 69–71. Itsemurhasta suomalaisten naisten kirjoittamien romaanien teemana 1800-luvun puolivälissä ks. Launis 2005, 219–229.

258 Victoria Benedictsson Emilie Brandesille 17.4.1888, LUB. Myös DoBII, 25.

259 Yderligere fik hun for en Uges Tid siden den nedslaaende Efterretning, at en Plads, hun havde gjort sig Haab om, var givet bort til en anden, og fra dette Tidspunkt han hendes Tilstand forværret sig, og ved Indlæggelsen fandtes hun i Besiddelse af en stor Kjøkkenkniv, som hun dog erklærer kun skulde tjene til Forsvar mod ”de sorte”. Hermed betegner hun nogle store Mænd,

dictssonilla ei ollut harhoja, mutta hänkin kuvasi melankoliaa mustaksi paholaiseksi ja piti köyhyyden pelkoa sairautensa yhtenä keskeisenä syynä.

OLIO SEKSUAALISUUDEN ULKOPUOLELLA

Kesällä 1886 Victoria Benedictsson oli yksinäinen, rahahuolissa ja monien mielestä rakastunut Axel Lundegårdiin. Niin Christian Benedictsson, kirkkoherra Evald Lundegård kuin Axel Lundegård itsekin uskoivat niin. Erityisesti se, että Axel Lundegård itse epäili Benedictssonin rakastuneen häneen, sai Benedictssonin raivoihinsa. Hän vakuutti, että näin ei ollut.²⁶⁰ Benedictsson tunnusti päiväkirjalleen, että hän piti Lundegårdistä, jopa tämän ulkonäkö, eleet ja käytös miellyttivät häntä, mutta hän kielsi niin voimakkaan tunteen kuin (miehen ja naisen välinen) rakkaus. Syy oli yksinkertainen: hän oli olio, joka ei tuntenut seksuaalista vetovoimaa kehtään kohtaan missään olosuhteissa. Tässä kohdin Benedictsson teki seksuaalisuutta ja halua koskevan tunnustuksen kieltämällä sen. Hän tunnustuksensa koski myös rakkautta, ja hän kielsi myös sen. Oliko hän edes itse vakuuttunut tunnustuksensa vilpittömyydestä? Foucault, joka pitää länsimaista, modernia ihmistä tunnustavana eläimenä, subjektina, jonka on pakko tunnustaa seksuaalisuuteen liittyen sen kaikki pienimmätkin yksityiskohdat, ei loistavista oivalluksistaan huolimatta ole ehkä kiinnittänyt riittävästi huomiota itsekuriin tunnustuksen säätelijänä (vaikka muuten kirjoittaakin kurista ja itsekurista paljon).²⁶¹ Myöhemmin kun Benedictsson kirjoitti suhteestaan Georg Brandesiin, hän tunnusti rakkautensa eikä kieltänyt sitä. Silti hän samalla käytti päiväkirjaa ankaraan itsekasvatukseen. Hän moitti itseään rakastumisesta ja syytti tunnettaan työkyvyn tuhoutumisesta. Päiväkirja ei Benedictssonille ollut vain tunnustamisen areena, itseä koskevan totuuden tekniikka, vaan myös itsen rajoittamisen kenttä.²⁶² Ehkä Axel Lundegårdia koskevassa kohdassa oli kysymys totuuden tunnustamisen tavoitteesta, josta itsensä ojentaminen ja kurittaminen kuitenkin veivät voiton.

SKANDAALIKERTOMUS KIRJALLISENA TESTAMENTTINA

Stora Boken ruskeisiin konttorikirjoihin kirjoitettuna tekstinä päättyy neljännen volyymin sivulle 112 ja loppu on tyhjää. Merkintöjä ei ole juurikaan tammikuun 1887 jälkeen. Vuosien 1887 ja 1888 merkinnät Benedictsson kirjoitti pääosin irral-

---

som hun undertiden ser for sig, og som sige til hende, at hun skal dø. Som De hører, har hun ogsaa den Forestilling, at disse sorte Væsener have taget hendes Børn. Hun giver jo iøvrigt gode og fornuftige Oplysninger om de faktiske Forhold og viser tids- og stedsbevidst. Pontoppidan 1892, 19–21.

260 SBII, 311. Myöhemmin kesällä Victoria Benedictsson kirjoitti Ida Lundegårdin todenneen: ”Men du måtte väl veta att alla menniskor säga att du är kär i honom!” SBII, 379.

261 Foucault 1998, 47.

262 Katariina Eskola on kiinnittänyt huomiota siihen, miten päiväkirjassa myös sensuroidaan. Eskola 1996.

lisille liuskoille, kapeille, 33 cm pitkille papereille, joita hän oli tottunut käyttämään kaunokirjallisten teostensa käsikirjoituksissa. Benedictsson kokosi itse liuskat viideksi vihoksi ja otsikoi ne seuraavasti: No 1 Brandes 1887, No 2 Privatsaker. Paris, No 3 Afskedet med Brandes 1887, No 4 Till mitt Alter – Ego ja No 5 Anteckn[ingar], alkulauseella ”Lif på nytt!”²⁶³ Tässä luvussa tarkastelen Benedictssonin viimeisiä päiväkirjatekstejä, Stora Bokenin loppua ja näitä päiväkirjavihkoja vuosilta 1887–1888. Kohdistan huomioni kysymyksen, miten Victoria Benedictssonin melankolia jäsentyy suhteessa kirjailijuuteen ja kirjallisuusinstituutioon, suhteessa naiseuteen, rakkauteen ja seksuaalisuuteen. Seuraan, miten hän viimeisissä päiväkirjateksteisään rakensi itsemurhaan päättyvän (kirjoittavan) naisen tarinan, skandaalikerromuksen, jonka hän jätti myös osaksi kirjallista testamenttiaan. Analysoin, miten melankolinen naissubjekti rakentuu elämäntehtävän murenemisestä, onnettomaksi koetusta rakkaudesta ja seksuaalisuutta koskevien rajojen rikkomisesta.

Aineistoni luonne on moniselitteinen. Näitä Benedictssonin päiväkirjavihkoja on Fredrik Böökkin luoman käytännön mukaan alettu kutsua päiväkirjoiksi.²⁶⁴ Böök on kuitenkin korostanut vihkojen omaa luonnetta ja erillisyyttä suhteessa Stora Bokeniin, kun taas Christina Sjöblad on nähnyt ne ennemmin jatkona Stora Bokenille.²⁶⁵ Minusta katkos on tärkeä huomata: jostain syystä Benedictsson hylkäsi Stora Bokenin. Kirjoittamista hän ei kuitenkaan jättänyt ja teematkin jatkuivat. Jatkumon näkökulma on siten yhtä tärkeä kuin muutoksenkin.

Karl Erik Rosengren on käsitellyt tekstejä yhtenä kokonaisuutena ja korostanut, että Benedictssonin päiväkirja(viho)t ovat kirjallisuutta, fiktiota, jolla on joko enemmän tai vähemmän kirjallista arvoa. Sen lisäksi niiden suhde todellisuuteen vaihtelee jatkuvasti, ja sitä on mahdoton lopullisesti tuntea.²⁶⁶ Sjöblad ei täysin hyväksy Rosengrenin ajatusta, vaan hänen mukaansa totta vai ei-kysymystä oleellisempaa on huomata, että Benedictssonin pyrkimyksenä oli kuvata ”kaikkea”. Benedictssonille myös ajatusten ja tuntemusten vaihtuminen oli todellisuutta ja tärkeää rekisteröidä. Sjöbladin mukaan Benedictsson ei päiväkirjoissaan tietoisesti muotoillut kokemuksiaan fiktiivisiksi ja kaunokirjallisiksi teksteiksi, vaan hänen pyrkimyksensä oli rekisteröidä, taltioida, muistaa. Tätä tavoitetta Sjöblad pitää myös päiväkirjan kirjallisena ansiona: uuden, modernin kirjoitustavan merkkinä.²⁶⁷ Kirjallisuudentutkimuksen näkökulmasta Benedictssonin tapa kirjoittaa viimeisen kahden vuoden aikana liuskoista koottuja vihkoja vaikuttaa modernilta, koska se enteili sitä muutosta, joka kirjallisuuden kentällä modernismin myötä tapahtui. Birgitta Holm toteaa, että monet pitävät juuri Brandesia koskevia vihkoja Benedictssonin tärkeimpänä teoksena ja syystä. Ne ovat paitsi koskettavia Holmin mukaan myös tyylillisesti mestariteoksia.²⁶⁸ Historiantutkimuksen näkökulmasta voi taas pitää tärkeänä Benedictssonin halua kirjoittaa muistikuvat ylös tuoreeltaan: heti, ”aitoina” ja ristiriitaisina. Tällainen ”todistus” on toki representaatio ja esitys eikä asioiden suoraa heijastumista, mutta katson, että päiväkirjavihkojen luonne on

263 SBIII, 169; SBIII, 283; SBIII, 303; SBIII, 325; SBIII, 345.

264 Böök 1950, 319; Sjöblad 1985, 6–7.

265 Böök 1950, 319; Sjöblad 1985, 6–7.

266 Rosengren 1965, 74.

267 Sjöblad 1985, 7.

268 Holm 2007, 173.

toisenlainen kuin esteettisin ja kirjallisin tavoitein hiotun tekstin.²⁶⁹ En siten yhdy Rosengrenin ajatukseen päiväkirjavihoista fiktiona sepitteen ja keksityn merkityksessä. En Holmin tavoin arvioi niiden esteettistä laatua, vaan tarkastelen niitä naisen, Victoria Benedictssonin, omaa elettyä elämää koskevin kirjoituksina. Niissä on sekä koettua että kerrottua: jäsennyttä ja rakenteita, metaforia ja juonia, jotka tekevät niistä myös ”kirjallisia”.

Olennaista lienee pohtia myös sitä, mihin genreen kirjailija itse tekstinsä sijoitti. Benedictsson kirjoitti päiväkirjavihoissa ihmisistä, muun muassa Georg Brandesista, heidän oikeilla nimillään, mikä ei ollut kaunokirjallisuuden tapa 1800-luvulla. On kuitenkin myös muistettava, että päiväkirjavihot on kirjoitettu liuskoille, joita Benedictsson yleensä käytti kaunokirjallisten tekstiensä käsikirjoituksissa. Sisältyykö tähän jokin viite genrestä, johon Benedictsson tekstinsä halusi sijoittaa, tai halu sekoittaa genrejä? Ehkä hän valitsi tämän paperimuodon sattumalta muun paperin puutteessa? Ehkä hän enteili Birgitta Holmin tulkintaa ja ajatteli, että vihot nostettaisiin mestariteokseksi hänen kuolemansa jälkeen? Oli niin tai näin, tekstit ovat luontevimmin sekä ”faktaa että fiktiota”, sillä sellaisia ovat omaa elämää kommentoivat tekstit muutenkin.

Stora Boken ja päiväkirjavihot muodostavat omaelämäkerrallisen tekstikokouisuuden, ja tarkastelen niitä ennen muuta osana naisten omasta elämästä kirjoittamisen käytäntöä. Feministisessä kirjallisuudentutkimuksessa korostettiin 1980- ja 1990-luvuilla, että naisten omaelämäkertatraditio on eri genre ja oma kirjallinen traditionsa suhteessa miesten omaelämäkertoihin. Ajateltiin, että sukupuoli tuottaa erityisen halun ja tavan kirjoittaa ja lopulta oman traditionsa. Tätä näkemystä on vastustettu viitaten siihen, miten moninaisia naisten omasta elämästään kirjoittamisen tavat ovat. Linda H. Peterson on valinnut eräänlaisen keskitien tutkimukseensa *Traditions of Victorian Womens' a Autobiography*. Hänestä yhtenäisen tradition tai selväpiirteisen genren etsimisen sijaan meidän on syytä kysyä, millaisia itsensä representoimisen malleja naisille 1800-luvulla oli tarjolla, mitä he niistä tunsivat ja millaisia itse loivat.²⁷⁰ Tämä on hyödyllinen ja avaava lähestymistapa myös Benedictssonin omaelämäkerrallisiin teksteihin. Niiden olemusta selittää parhaiten se, millaisia itsestään kirjoittamisen malleja Benedictssonin kulttuurissaan kohtasi ja oppi. Tärkeää on kuitenkin muistaa, että hän myös sekoitti ja sovelsi oppimaansa ja loi kirjoittamisen tavan, joka oli paitsi opittu myös hänen omansa.

Peterson toteaa, että omaelämäkertakirjallisuus juontaa juurensa 1600-luvulle, josta lähtien myös naiset ovat koko ajan osallistuneet sen luomiseen. Peterson erottaa kolme life writing -traditiota, joita naiset itsestään kertoessaan hyödynsivät: hengellisen omaelämäkerran, perheen muistikirjan ja skandaalikertomukset. Genret ovat ristiriitaisia ja ne tarjosivat erilaisia tapoja subjektiivuuden rakentamiseen. Hengellinen omaelämäkerta oli melko sukupuoleton, perheen muistikirja taas hyvin sukupuollittunut. Edellinen keskittyi sisäiseen maailmaan, jälkimmäinen yhteisön, perheen ja suvun vaiheisiin. Toinen oli hengellinen, toinen maalli-

269 Representaatio ei käsitteenä koske vain kirjoitusta tai kuvaa vaan myös muistikuvat voidaan ymmärtää representaatioiksi. Ricoeur 1999.

270 Peterson 2001, 2–3.

nen.²⁷¹ Peterson on näiden kahden genren lisäksi erottanut skandaalimuistelman yhdeksi malliksi, ja suhteessa tähän naisten omasta elämästään kirjoittamisen tapaan tai malliin luen myös Benedictssonin päiväkirjavihkojen eräitä kohtia. Skandaalimuistelman varhainen esimerkki on *Memoirs of Mrs. Robinson* (1826), jossa naisen elämä kerrotaan tyttären, äidin, vaimon ja rakastajattaren roolien kautta. Tarinan juoni toistaa ”skandaalikronikan” juonikaavaa: nuori, viaton ja kaunis tyttö lankeaa. Kertomus kääntyy korostamaan äidillisyyttä, ja äidillisen juonen avulla pelastetaan langenneen naisen tarina. Tekstissä on Petersonin mukaan kuitenkin myös kolmas juoni: tarina taiteilijan urasta, eli kertomus Mary Robinsonista näyttelijänä ja kirjailijana. Robinson on Petersonille esimerkki skandaalijuonen tuomisesta naisten omasta elämästään kirjoittamiseen, mutta samalla se on esimerkki siitä, miten naiset epäröivät subjektiposition valinnassa. He empivät, minkä roolin ja minkä juonen kautta kertoa elämästään. Tämä epäröinti tuotti tekstejä, joissa oli monia juonia, useita subjektipositioita ja joissa sovellettiin useita genrejä.²⁷² Victoria Benedictsson näyttää sopivan tähän empijööiden ja monien juonten soveltajien joukkoon. Hän tunsi taitelijaelämäkerran, hän luki innostuneesti Lordi Byronista ja kirjoitti myös itse esimerkiksi Harriet Martineau’sta.²⁷³ Hän rakensi subjektittaan moninaisena, ja uraansa keskittyessään hän loi sitä vahvasti kirjailijan ja taiteilijan positioista käsin. Päiväkirjavihoissa hän kuitenkin päätyi korostamaan Georg Brandesia elämänsä käännekohtana. Rakkaudesta ja lankeamisesta tuli hänen tarinansa ydin, ja hän valitsi skandaalijuonta noudattavan tarinan päiväkirjavihkoihinsa, oman elämänsä viimeisen version kertomiseen.

KÖÖPENHAMINAAN

Vaikean kevään ja kesän jälkeen 27. syyskuuta 1886 Benedictsson saapui laivalla Malmöstä Kööpenhaminaan. Hän matkusti pois Hörbystä, kodistaan, joka oli tunnut ahtaalta, jopa vankilalta.

Kööpenhamina oli kirjallisen keskustelun keskus Pohjoismaissa 1880-luvulla ja monet kirjailijat oleskelivat siellä.²⁷⁴ Benedictsson kirjoitti Stora Bokeniin, että Brandes-veljesten ympärille oli Kööpenhaminassa kerääntynyt kulttuuripiiri, joka oli kriittinen ja vaativampi yleisö kuin ruotsalainen. Monien muiden tavoin Benedictsson ihaili Georg Brandesia ja piti tätä taiteen kriitikoista ylimpänä. Syistään saapua Kööpenhaminaan hän kirjoitti: ”Hade jag icke kommit med skymten af ett

271 *Spiritual autobiography, domestic memoir ja chroniques scandaleuses*. Peterson 2001, 5–28.

272 Peterson 2001, 28.

273 Benedictsson kirjoitti Harriet Martineausta artikkelin, joka julkaistiin *Dagnyssa* 1887. ”Harriet Martineau. Ett biografiskt utkast” on julkaistu myös *Samlade Skrifter VII*, 102–127. Ks. myös Lundegård 1920, 309; Moberg 1984, 24.

Harriet Martineau (1802–1876) oli aikansa tunnetuimpia älykköjä Englannissa. Hän oli esseisti, novelisti ja journalisti, joka käsitteli teksteissään monia aiheita kuten taloutta ja historiaa. Hän myös sairasti paljon ja oli varhain kuuro. Hänen omaelämäkertansa *Autobiography*, jota Benedictssonkin luki, ilmestyi Martineau’n kuoleman jälkeen 1877.

274 Hjordt-Vetlesen & Mortensen 1998, 354–355.

hopp att få se denne man, hvares arbeten varit nästan min enda ledning under en lång sjelfuppfostran!”²⁷⁵

Samassa yhteydessä Benedictsson kuitenkin kirjoitti myös väsymyksestään ja epätoivosta, mitättömydestään kirjailijana. Alakulo ja väsymys leimasivat hänen kokemustaan ja hän jatkoi Stora Bokenissa syyskuun lopulla 1886:

– Jag var ledsen, modlös, trött och sjuk. Det syntes mig så omöjligt att någonsin kunna göra detta goda arbete, som var enda betingelsen för att han skulle känna intresse för mig och erkänna mig rätten att som författare att vara till. --- jag var så förtviflad. Hela verlden var utan sol och glädje. Jag var en stackare. Jag skulle aldrig kunna göra detta duktiga arbete; jag skulle sjunka ned i massan af obetydligheter igen, derifrån jag var kommen; /---/ ²⁷⁶

Victoria Benedictsson tapasi Georg Brandesin ensimmäisen kerran sateisena päivänä 1. lokakuuta 1886. Axel Lundegård oli kaksi päivää aiemmin tavatessaan Brandesin kertonut tälle, että Benedictsson oli saapunut Kööpenhaminaan ja että hän oli toipilas eikä siksi päässyt tapaamaan Brandesia. Kohteliaasti tämä lupasi pistäytyä Benedictssonin luona. Kuultuaan Brandesin tulosta Victoria Benedictsson vaihtoi hotellia. Hän muutti Leopolds Hotelliin (Hovedvagtsgade 6) voidakseen ottaa ihailemansa suuruuden arvokkaammin vastaan. Benedictsson asui yksin, vaikka olikin Kööpenhaminassa yhdessä ystävänsä, ompelijatar Hilma Hagelbäckin kanssa. Benedictsson kirjoitti ensitapaamisen tarkasti muistiin. Brandesin rooli kriitikkona sekä tämän suhde aikansa naiskirjailijoihin sai tilaa muistiinpanoissa. Benedictsson matkusti välillä Hörbyhyn kirjoittamaan *Fru Marianne*a ja saapui sitten taas Kööpenhaminaan. Hän ehdotti Georg Brandesille tapaamista: ”[a]tt prata en stund med landsortsförfattarinnan – /---/ Skulle ett sådant ert besök emellertid endast vara en höflighetsgård åt qvinnan eller ett barmhertighetsverk åt sjukligen, ja då tror jag nästan att jag hellre önskade det ogjordt.”²⁷⁷ Benedictsson suostui olemaan Brandesin silmissä maalaiskirjailija, mutta ei nainen tai potilas.

Syystalvella 1886 Benedictsson seurasi Brandesin luentoja, ja Brandes vieraili hänen luonaan Leopold-hotellissa. Benedictsson piti Brandesia eläväisenä, lämpimänä ja inhimillisenä, ja tapaamiset saivat hänet unohtamaan kaiken kauhean ”Snaeperin”²⁷⁸. Brandes tutustutti Benedictssonin sekä Hegeliin, estetiikan ja taitteen historiaan että siveellisyyksymyksiin. Brandes vihjasi maksetun rakkauden ilmiöistä Leopold-hotellissa, kertoi hotellin erään asiakkaan homoseksuaalisuuteen liittyvästä skandaalista sekä tarinoi laveasti älymystön rakkausjuoruista ja omista naisystävistään.²⁷⁹ Brandes kertoi nuoruudestaan ja rakastumisistaan sekä tivasi Be-

275 SBIII, 34.

276 SBIII, 34.

277 SBIII, 79.

278 Brandesin antama nimitys suuntaukselle tai ihmisille, jotka pitivät norjalaisesta kirjailijasta Hans Jægerista (1854–1910). Benedictsson viittaa kiivaana käyneeseen siveellisyykseskusteluun, jonka radikaaliin siipeen Jæger kuului. Jæger oli luultavasti radikaalein ja paheksutuin kaikista pohjoismaisista dekadenteista. Hän kannatti täyttää vapaata rakkautta ja seksuaalisuutta. Hän julkaisi vuonna 1885 teoksen *Fra Kristiania-Bohemen*, joka kuvaa sallivaan sävyyn vapaita, lyhytaikaisia rakkaussuhteita, bohemien elämää ja prostituutiota. Iversen 1998, 444. Ks. myös SBIII, 99, 114.

279 SBIII, 94, 106–108.

nedictssonilta tämän kokemuksiä. Brandes oli vapaan rakkauden kannattaja, mutta ei maksetun rakkauden erityinen puolestapuhuja. Hän ”tunnusti” Benedictssonille, että ei ollut koskaan ollut julkisen naisen luona vaan että kaikki hänen suhteensa olivat perustuneet rakkauteen. Hän kannatti luonnollisuutta ja totesi jakavansa ihmiset kahteen ryhmään, niihin, jotka ovat luonnollisia ja niihin, jotka ovat teennäisiä (affekterade).²⁸⁰

HIRVIÖ

Benedictsson rakastui pieneen mustaan hirviöön, Georg Brandesiin, mutta samalla hän taisteli tätä hulluuttaan vastaan. Hän kirjoitti:

Är du galen att splittra dig nu och att låta något tränga sig emellan dig och arbetet! Endast om du säljer dig med kropp och själ åt arbetet det ge dig hvad du begär. ---
Arbetet har makt. Arbetet är både gud och satan, ty arbetet är allt hvad ljus och mörkt som fins ini dig. Men man ger sig helt, man delar sig icke. Hör du, man delar sig icke! Ty då blir man ett tomt skal, som arbetet vrakar och kastar bort. Ha gudar, ha hvad jag vändas! Det fins något inne i mig som gråter och ropar. Blödigheten - - qvinnonaturen. Lägg dina händer om den grätandes strupe och qväf henne.²⁸¹

Benedictssonin koki jakautuvansa. Hän koki, että naisellisuus hänessä itki ja huusi, mutta se myös jakoi hänet kahtia, ja hän halusi kuristaa ja tukahduttaa naiseuden hajottavan äänen itsessään.

Benedictsson ihaili Brandesin elämäkokemusta, älyä ja oppineisuutta. Brandes oli pohjoismaisen kirjallisuusinstituution tärkeimpiä vaikuttajia, kirjallisuuden patriarkaalinen isähahmo. Hän julkaisi vuonna 1883 teoksensa *Det moderne Gjennembruds Mænd*, jossa hän manifestoi kirjallisuuden muutoksen, modernin kirjallisuuden läpimurron. Murros tarkoitti Brandesille maailmankuvallista muutosta uskonnollisesta luonnontieteelliseen ja humaaniin. Samalla murros synnytti uudenlaisen mieheyden, joka inkarnoitui Brandesin mukaan selvimmin yhdessä modernin kirjallisuuden keskeisessä hahmossa, lääkäriässä. Tämä oli teoreettinen ja tieteellisesti ajatteleva, mutta myös humaani. Hän oli vanhan patriarkaalisen miesidealin romuttaja, sillä hän hylkäsi sokean auktoriteettiuskon ja korvasi sen luonnontieteellisellä argumentoinnilla ja humanismilla. Hän oli lujan ja pehmeän uusi yhdistelmä. Vanhan porvarin vastineena hän oli uuden liberaalin yhteiskunnan mies. Kirjailijana ja taiteilijana tämä uusi mies oli kuitenkin sosiaalisesti ahdasrajainen, sillä modernin murroksen ja uuden kulttuurin kirjailijoihin ei Brandesin ajattelussa mahtunut yhtään naispuolista, talonpoikaista tai työläiskirjailijaa. Kirjallisuudentutkija Pil Dahlerupin sanoin Brandes loi normin, jonka mukaan kirjailija oli miespuolinen ja kaupunkilainen porvariskirjailija.²⁸²

280 SBIII, 115–116.

Dahlerup 1984, 104–106.

281 SBIII, 122.

282 Dahlerup 1984, 60–65, 83–84.

Uusi murroksen jälkeinen aika ja kirjallisuus olivat Brandesin mukaan feminiinisiä, sillä aikaa edusti ”Tænkeren med ‘Kvindehertet’ ”; Ajattelijä, jolla oli Naisen sydän. Oikeat naiset eivät siis kuitenkaan sopineet tähän uusien ajattelijoiden kategoriaan, vaan uudet ajattelijat olivat modernin murroksen miehiä. Tästä huolimatta Brandes oli opettaja ja kriitikko monelle 1880-luvun naiskirjailijalle. Vaikka Brandes vastusti auktoriteetteja, tuli hänestä itsestään sellainen erityisesti naiskirjailijoille.²⁸³ Benedictssoniakin Brandes kuulusteli lukeneisuudesta: ”Och så följde examen. Jag hade läst intet, absolut intet. /---/ En sådant exempellös okunnighet!”²⁸⁴

Ohjaamisen ja opettamisen lisäksi Benedictssonin ja Brandesin suhteeseen sisältyi intiimiyyttä. Pil Dahlerupin mukaan Victoria Benedictsson oli se naiskirjailija, jonka suhteen Brandesille ominainen donjuanismi tuli selvimmiksi esiin.²⁸⁵ Brandes ymmärsi Benedictssonin pidättyvyyden ja eroottisen kokemattomuuden, joka samalla hieman huvitti häntä:

”De er ingen bacchantinde, de er ingen bacchantinde,” sade han derpå leende, och så kysste han mig. Han har en vänlighet som kan taga hjertat ur bröstet på en. Jag böjde mig ned och gömde ansigtet på hans axel. ”Ni kan gerna känna er trygg gentemot mig”, sade han godmodigt och gned sitt mjuka skägg upp och ned mot min kind.²⁸⁶

Helliä syleilyjä seurasi etäisyys ja kiire, jotka Benedictsson mielsi ”pyövelin iskuiksi”. Suhde, sellaisenaan kuin Victoria Benedictsson sen koki ja siitä liuskoissaan kirjoitti, oli vuoristorataa, heittelehtimistä suloisesta onnesta tuskaan ja ahdinkoon.

BRANDES-KUURI: NAISESTA IHMISEKSI

Tammikuun 27. päivästä 1887 alkaen Benedictsson ei enää juurikaan kirjoittanut Stora Bokeniin vaan irrallisille liuskoille, jotka hän sitten kokosi vihoiksi. Ensimmäinen vihko on ajalta 27.1.–20.3.1887, ja se on otsikoitu ”Brandes. 1887”²⁸⁷

Käytännössä koko ensimmäiseen Brandes-vihkoon sisältyvän ajan Benedictsson oleskeli Kööpenhaminassa, tekstistä päätellen ainakin osittain yhdessä kasvattityttärensä Matildan kanssa. Benedictsson palasi Kööpenhaminaan saatuaan romaaninsa Fru Marianne käsikirjoituksen valmiiksi.²⁸⁸ Hän palasi aikomuksenaan elää suhteen-

”De mandlige byborgerforfattare”. Dahlerup 1984, 83.

283 Dahlerup 1984, 64, 87.

Dahlerupin mukaan Brandesin suhde naiskirjailijoihin oli sekä isällinen että eroottinen. Isällisyys saatoi olla ankaraa, mutta myös lempeän huolehtivaa, ja Brandes oli isähahmo monille sekä mies- että naiskirjailijoille. Dahlerup 1984, 87, 94.

284 SBIII, 130.

285 Dahlerup 1984, 106. Dahlerupin mukaan Brandes oli isällinen hahmo erityisesti suhteessa Amalie Skramiin. He olivat kirjeenvaihdossa 1881–1885, kun Skram oli julkaissut kirjallisuusarvosteluja, mutta ei vielä esikoisteostaan. Dahlerup 1984, 96–104.

286 SBIII, 140.

287 Stora Bokeniin Benedictsson kirjoitti vielä joitakin harvoja sivuja ollessaan Hörbyssä. Viimeinen merkintä on kesäkuulta 1887. Sen jälkeen Benedictsson omaelämäkerrallista kirjoittamista voi seurata vielä paitsi näistä vihoista, almanakkakirjoista.

288 Käsikirjoitus valmistui 23. tammikuuta 1887. Sjöblad 1985. Myös SBIII 404, nootti 147.

Benedictsson luki romaaninsa oikovedoksen loppuun Pariisissa toukokuussa 1887 ja se ilmes-

sa Brandesiin loppuun asti. Hän uskoi, että se johtaisi kriisiin ja siitä joko eroon, jolloin hänen olisi unohtaakseen työskenneltävä ahkerasti, tai sitten suhde vakiintuisi ja muuttuisi luottavaiseksi ja avoimeksi ystävyudeksi. Benedictsson halusi uskoa, että onneton rakkaus ei ollut häntä varten. Hän oli kirjailija, joka voisi käyttää kipeää ja kallista kokemustaan hyödyksi työssään, luomistyönsä moottorina.²⁸⁹ Tämän ohella Benedictsson piti oleskeluaan Kööpenhaminassa kevättalvella 1887 eräänlaisena kuurina ja hoitona. Hän ei kirjoittanut, vaan kehittyi ja parantui. Hän ei halunnut matkustaa kotiin, koska hän halusi varmistua, ettei sairastuisi uudelleen.

Seuraavana päivänä *Fru Mariannen* käsikirjoituksen valmistumisesta Benedictsson aloitti uuden kertomuksen otsikolla ”Att dö”. Se kertoo naisesta nimeltä Anna, joka kärsii siitä, että hän rakastaa tuskaisesti, mutta joutuu kohdeksi vain leikkikaluna. Teema muistutti Benedictssonin omia kokemuksia suhteessa Brandesiin.²⁹⁰ Toisaalta aihe oli yleisempi, ja Benedictsson oli itsekin kirjoittanut siitä jo aiemmin. Benedictsson oli aloittanut työn Hörbyssä ja koetti jatkaa sitä Kööpenhaminassa, mutta laihoi tuloksin.²⁹¹ Sen sijaan Benedictsson kirjoitti päiväkirjaliuskoja. Hän piti päiväkirjatekstien kirjoittamista osana hoitoaan, osana parannuskuuriaan, joka palauttaisi hänelle työkyvyn, ”varsinaisen” kirjoittamisen kyvyn. Kärsimyksensä ja sairautensa Benedictsson nimesi nyt myös monomaniaksi²⁹²:

Åh Gud, hvad jag led. Det var som om kropp och själ tärdes af en förstörande mask, förstördes som en gammal möbel, smulades sönder, genomgåfdes. Åh Gud, jag går upp i denna känsla som i en monomani. Jag blir sjuk, jag förtärs af denna längtan att se honom, bara se honom, så är jag nöjd.
Jag vet icke hvad jag gjorde; jag gick på golfvet som ett sjukt djur.²⁹³

Benedictsson tunsi oireet sekä sielussaan että ruumiissaan. Hän riutui ikävästä, oli kuin sairas eläin, jonka tuskat olivat hyvin fyysisiä, ruumiin ja sielun elävältä syömistä, rikkoutumista, murskaantumista. Lääkkeenä riuduttavaan ja tuhoavaan kiihkoon tehosi kirjoittaminen: ”Det enda som brukar lindra är att genast få nedskrifva intrycket. Jag gick till kofferten och tog fram dessa blad för att försöka. Och det är liksom drägligare nu.”²⁹⁴

tyi kesäkuussa 1887. Sjöblad 1985, 412, nootti 248.

289 SBIII, 173–175.

290 SBIII, 178.

Esim. 11.3.1887 Benedictsson oli harmistunut, että Brandes ei lupauksestaan huolimatta ollut tullut tapaamaan häntä ja kirjoitti: ”Jag var mera leksak än vän; – qvinna och icke menniska”. SBIII, 241.

291 29.4.1887 Benedictsson kirjoitti Brandesille: ”När vi träffas? Ja, jag borde inte ha en tanke på det, jag. Jag borde bara tänka på min nya roman ”Att dö”! Min kärlek har redan öfvergått från Fru Marianne till den. Trognare är man inte.” Victoria Benedictsson Georg Brandesille 29.4.1887, KBk; Sjöblad 1985, 411–412.

292 Monomania tarkoitti 1800-luvun psykiatriassa osittaista mielisairautta. Mielen jokin piirre oli niin korostunut ja vääristynyt, että se teki ihmisestä mielisairaana, vaikka mielen muut osa-alueet olisivatkin olleet normaaleja. *Fix ide* eli ajatuspintymä kuului monomanian taudinkuvaan. Termin esitteli ranskalainen psykiatri Jean Esquirol teoksessaan *Dictionnaire des sciences médicales* (1819). Jackson 1986, 152; Hakosalo 1991, 114–116.

293 SBIII, 173.

294 SBIII, 173. Päiväkirjasta terapiana ks. Jokinen 1996, 143, 147; Leskelä-Kärki 2006, 425.

Brandes-liuskojen, päiväkirjavihkojen kirjoittaminen lääkitsi, mutta lääkityksellä oli hintansa. Tammikuussa 1887 Benedictsson patisti itseään työskentelemään ja kirjoittamaan intensiivisesti, tuottamaan ”julkisia tekstejä”, muuten hänen taloutensa romahtaisi ja sen mukana koko hänen tulevaisuutensa. ”Jag måste genom ökad arbete taga igen hvad min dårskap kostar”, hän kirjoitti.²⁹⁵

Benedictsson piti naiseuttaan kaikkein suurimpana onnettomuutenaan, sillä se oli pysyvää, loppumatonta ja parantumatonta. ”Jag är qvinna. Se der den värsta olyckan, därför att den funnits der alltid och därför att den aldrig skall upphöra”, hän kirjoitti.²⁹⁶ Benedictsson olisi mieluummin ollut mies, mutta koska se oli mahdotonta, hän toivoi itselleen syvää, ei-eroottista suhdetta mieheen. Hän uskoi, että vain siten todellinen toveruus olisi mahdollista ja että silloin myös naisen elämän päämäärä avautuisi.

En son – en kamrat – en vän – en hvad som helst, men en man att dela intressen och sträfvan med! En qvinna är ingenting af sig sjelf eller för sig sjelf.

Och jag är endast en qvinna!²⁹⁷

Benedictssonin suhde naiseuteen oli ristiriitainen. Hän piti sitä onnettomuutena ja hän piti tahtoaan, ajatteluaan ja aivojaan toisinaan miehisinä. Naisuus esti hänen taiteilijuutensa ja tuotti siksi katkeruutta. Silti Benedictsson kirjoitti olevansa enemmän nainen kuin kukaan: ”Ingen kan vara mer qvinna än jag. Detta begär att få vara något för en menniska, att få glömma sitt jag så snart det rör denne andre, det är så äkta qvinligt. Det är denne jag söker, denne jag alltid sökt.”²⁹⁸ Tämä halu olla muita varten ja unohtaa itsensä, oli syvässä ristiriidassa minäksi ja kirjailijaksi tulemisen halun kanssa.²⁹⁹ Nämä sovittamattomat ristiriidat taistelivat Benedictssonin mielessä aiheuttaen kokemuksen jakautumisesta ja syventäen alakuloa.

Maaliskuun puolivälissä 1887 Benedictsson kirjoitti, että ”Kööpenhaminassa oleskelun kuuri” oli ohi. Hän päätti lähteä Hörbyyn, sillä monomania oli ohittanut kriisikohtansa ja Brandes-suhde oli saanut ratkaisun. Benedictsson kirjoitti,

295 SBIII, 171.

Benedictssonilla oli kirjailijan urallaan koko ajan rahahuolia. Hän oli ansainnut vuonna 1886 rahassa laskien 533 kruunua ja saanut sen lisäksi Fredrika Bremer -förbundetin stipendin 300 kruunua. Hän oli kuitenkin polttavassa rahapulassa, sillä hän halusi ostaa ne kirjat, jotka Brandes oli hänelle ”määrännyt”. Hän kirjoitti tunnetulle lundilaiselle lääkäriille, Seved Ribbingille, jonka potilaana hän oli ollut. ”Det är icke som patient, utan som författare jag i detta bref vågar vända mig till Er”, hän kirjoitti. Benedictsson pyysi rahaa. Hän oli käyttänyt Fredrika Bremer -förbundetilta saamansa stipendin työhuoneen laittamiseen ja vetosi Ribbingin ystäviin, suhteisiin ja kirjalliseen kiinnostukseen. Hän korosti, että hän ei ollut saanut mitään koulutusta eikä ohjausta kirjoittamiseen. Hänellä oli kuitenkin palava halu lukea ja kirjoittaa ja hän vetosi myös sukupuolivääristymään, joka kouluttamisessa oli. Hän kirjoitti Ribbingille: ”Hur mycket göres för den dummaste latinpojkens undervisning! Jag har aldrig gott i skolan /---/ Skulle då ingen menniska vilja göra någonting för mig nu?” [Victoria Benedictsson Seved Ribbingille 2.1.1887] SBIII, 161–162.

296 SBIII, 234.

297 SBIII, 234.

298 SBIII, 242.

299 Verne Moberg toteaa, että Benedictssonin feminismin ja misogynian yhdistelmä on luultavasti se, minkä vuoksi hän on ollut Ruotsin 1800-luvun naiskirjallisuuden kiehtovimpia hahmoja. Moberg 1984, 17.

että rakkaus oli kuollut ja jäljellä oli ripaus kaipausta, tyhjyys ja melkein kuin häpeä. Mutta häpeä koski Brandesia, ei Benedictssonia itseään. Brandes oli esittänyt kysymyksen, jota Benedictsson oli pelännyt: ”Skal vi slukke de lys og gåå hen i den seng?”³⁰⁰ Vastaaminen oli Benedictssonille vaikeaa, ja hän perusteli sitä sillä, että Brandesille kyseessä on yksi huoleton rakkaussuhde muiden joukossa, kun taas hänelle vastaus ratkaisisi koko hänen tulevaisuutensa. Hän vastasi kieltävästi ja Brandes hyväksyi vastauksen: ”Ja, ja: følg din natur.”³⁰¹ Benedictsson rauhoittui, mutta koki saaneensa rangaistuksen, sillä hän ajatteli, että Brandes etäännyisi hänestä ja muuttuisi välinpitämättömäksi.

Eroottinen suhde oli koko vaikean tilanteen avain. Se oli Benedictssonille kieroä rakkautta. Hän kirjoitti Brandesista:

Samma ofinhet hos honom som hos de andra: själslifvet bryr han sig icke om, blott han får kroppen. Att vara älskad på detta sätt är vidrigt; för *mig* åtminstone. Är min vänskap, min tillgifvenhet, min aktning rakt ingenting. Åh, detta afskyvärda, att icke få vara menniska, endast qvinna, qvinna, qvinna! En stundens njutning och ingenting mer. Hvilken förnedring! Och så kastas bort som skalet kring en orange - - -!³⁰²

Benedictssonin teksti paljastaa ristiriidan, joka naisen ruumiillisuuteen 1800-luvun lopun porvarillisessa kulttuurissa liittyi. Naiset saattoivat Benedictssonin tavoin kokea, että he olivat vain ruumiita, miesten lihallisen nautinnon ja heidän jälkeläistensä synnyttämisen välikappaleita. Sielusta, ystävydestä, omistautumisesta, arvonnannosta ja naisen ihmisyydestä miehet eivät piitanneet. Ja juuri ihmisiä subjektiksi janoavat naiset halusivat olla, eivät sukupuolen ja ruumiin edustajia. Samaan aikaan kun naisilta puuttui sielu ja heillä oli vain ruumis, he toisaalta olivat esimerkiksi Georg Drysdalen mukaan ruumiittomia ja spirituaalisen kasvatuksen vääristämiä. Naiset olivat heikkoja ja sairaita, koska sekä heidän sielunsa että ruumiinsa oli tyypistetty henkisten ihanteiden mukaisiksi. Sen sijaan että olisi toimittu luontoa, luonnollista fyysistä ja seksuaalista terveyttä koskevan tiedon pohjalta, naiset kasvatettiin ja heiltä odotettiin käytöstä, joka sivuutti luonnollisen tiedon ja rakentui nöyryyden, itsensä sivuuttamisen ja häveliäisyyden ihanteille.³⁰³ Tämä ruumiiseen sidottu ruumiittomuus oli jaettu ajatuskuvio, kulttuurinen konteksti, kaikkien 1800-luvun lopun naisten identiteettiongelmien taustalla. Se ei siksi selitä Benedictssonin kokemusta kokonaan. Ehkä hän kuitenkin oli yksilö, joka koki tällaiset ristiriidat poikkeuksellisen voimakkaasti.

Benedictssonin ensimmäinen päiväkirjavihko ”Brandes” päättyy merkintään: ”!Adjö, gamla bok! På öfvermorgon reser jag till Paris.”³⁰⁴ Sen loppu sisältää eron Brandesista ja suhteen eräänlaisen välitilinpäätöksen. Hullu, järjen vievä rakkaus, monomania oli voitettu. Benedictsson uskoi, että hän oli oppinut tuntemaan Brandesin pohjia myöden ja että hän oli päässyt selville omasta ”erotiikastaan”. Hän ko-

300 SBIII, 252.

Kohtaus on vuorosanoja myöten lähes samanlainen proosakatkelmassa ”Den Bergtagna”.

301 SBIII, 254.

302 SBIII, 252.

303 Drysdale 1885, esim. 149–150.

304 SBIII, 281.

ki, että oli elänyt läpi oman naiseutensa ja että hänestä oli tullut ihminen. Hän kirjoitti:

Jag har hört honom göra en fråga, på hvilken jag af fri vilja kunde svara nej.

Jag är nöjd.

Jag har erfärit allt det som jag traktade efter. Min inre erotik har kunnat få ett yttre uttryck. Det är icke af tvång jag lefver i celibat, det är af egen fri vilja. När jag nu kan se hvar man i ansigtet, så är det icke emedan jag aldrig varit frestad. Den dygd jag kan berömma mig af är icke en ful qvinnans förödmjukande intyg på att ingen känt begär efter henne.

Nu tycker jag att jag med lugn kan låta mitt hår gråna. Nu kan jag med glädje vara gamle erke-mamma. Jag behöfver aldrig känna mig försmädd eller tillbakasatt. Den man, som för mig är vackrast och störst och härligast, den man, som jag tycker alla andra qvinnor måste älska, han har klämt mig in mot sitt hjerta, han har sett mig in i ögonen och sagt ”du”, han har sagt mig att jag är vacker, god och duktig och söt, han har kysst mina ögon och smekt min panna. Jag är icke en af de stackars förkastade. Jag behöfver aldrig känna deras afund mot de unga, deras bitterhet mot det manliga släktet.

Jag har varit qvinna. För återstoden af mitt lif kan jag vara menniska.³⁰⁵

Benedictssonille oli elähdyttävää kokea rakkautta. Hänen minuuden ja yksilöllisyyden kokemukselleen oli tässäkin kohdin ratkaisevan tärkeää, että hän pystyi rakentamaan sen vapaan ja lujan tahtonsa varaan. Häntä ei torjuttu, vaan hän itse omasta vapaasta tahdostaan eli selibaatissa. Häntä voimisti, että hän oli haluttu ja että hän tunsi itse halua ja rakkautta, mutta siitä huolimatta kieltäytyi. ”Jag är lycklig. Den man jag älskat har icke kastat mig bort. Jag har sjelf helt lungt och mildt gjort mig lös ur hans armar”, hän kirjoitti.³⁰⁶

Yksityisten muistiinpanojen aika oli Benedictssonin mielestä nyt ohi: ”Jag har fått veta hvad jag ville, och min experimentlusta är förbi.” Aika ja voimat oli keskitettävä työhön ja ”oikeaan” kirjoittamiseen. Eroottisuuden arvoitus oli selvinnyt, ja vaikka selvittäminen oli ollut tuskallista, oli se kannattanut. Monomania oli takanapäin, ja suurenmoinen mielenrauha ja selkeys valtasivat Benedictssonin ajatukset:

Det har varit en brytningstid – denna, – en forcerad utvecklingsperiod. /---/

Jag slutar nu ett afsnitt i min historia. Paris-resan skall lägga in ett nytt lag i min utveckling.

Derför har jag samlat mig, gjort upp min räkning, – tvättat min griffeltafla ren, derför att nu var den fullskrifven.³⁰⁷

MATKA PARIISIIN JA FRU MARIANNE

Matka Pariisiin keväällä 1887 ei ollut sellainen uusi alku, jota Benedictsson toivoi. Hänellä oli seuraa ja hän kiersi nähtävyyksiä, vanha eurooppalainen kuvataide sai

305 SBIII, 267.

306 SBIII, 267.

307 SBIII, 269.

hänet haltioihinsa. Silti hän tunsi sisäistä tyhjyyttä: ”Jag kände mig alldeles som urhållkad igår, alldeles tom invärtes.”³⁰⁸

Ystävän, uskonon, rakastetun puuttuessa hän kirjoitti päiväkirjalleen, itselleen.³⁰⁹ Hänellä oli *Fru Marianne* valmiina, ja toukokuussa 1887 hän kertoi Brandesille lähettäneensä viimeisen oikovedoksen Tukholmaan. Mariannen tarina sekä oma suhde Brandesiin saivat hänet pohtimaan avioliittoa jälleen kerran.

Monogamin, de der det enda riktiga, det enda ögonmärket att sträfvä efter. Allt det andra är förbannelse. Förbannelse för alla parter. /---/ idealet, önskningsmålet, det är och blir den ömsesidiga troheten, beslutet att hålla fast vid hvarandra, viljan att älska hvarandra, alltid och i allt; i kärlekens smekningar, i barnen och i det gemensamma arbetet. Två äro starka- re än en, säger Predikaren; två böra de möta ålderdomen, och den skall bli mindre tung; två böra de invänta döden, och den skall bli mindre förfärande.³¹⁰

Benedictsson ei tuominnut polygamian ja moni-rakkauden leikkiä uskollisuuden ja pysyvyyden kustannuksella, vaikka ei ihanteekseen niitä voinutkaan hyväksyä. Hän ymmärsi, että uskollisuus oli yhteiskunnallista, ei luonnollista. ”Det är samhället, som gjort oss qvinnor trogna, jag erkänner det gerna; af naturen tror jag icke att qvinnan är mera trogen än en man”, hän kirjoitti.³¹¹ Silti uskollisuus, pysyvyys ja elämän jakaminen kahden kesken olivat tavoiteltavia.

Tämä Benedictssonin ajattelu oli romaanin *Fru Marianne* selkäranka. Kevytmielinen, turmeltumassa oleva Marianne havahtuu siinä flirttailun epätodellisesta haavemaailmasta ja löytää avioliitolleen uuden pohjan jaetusta työstä, lapsesta, kahdenvälisestä uskollisuudesta ja omistautumisesta. Nämä arvot ja tällainen naisen heräämisen tarina eivät kuitenkaan herättäneet vastakaikua niissä lukijoissa, joiden kritiikille Benedictsson oli kaikkein haavoittuvin.

Benedictsson palasi Pariisista kesäkuun alussa ja 15. kesäkuuta hän lähetti kapaleen *Fru Marianne* Georg Brandesille, jonka hän tiesi juuri tulleen Kööpenhaminaan esitelmämatkaltaan Venäjältä ja Puolasta. Vastauskirjeessään Brandes ilmaisi selvästi, että ei pitänyt kirjasta.

Olen hieman pahoillani, että en parhaalla tahdollanikaan voi pitää *Fru Marianne* parempana kuin pidän. En usko ohittaneeni kirjan hyviä puolia. Mutta se on aivan liian suuressa määrin rouvasväen romaani. Tämä toki vain meidän kahden kesken.³¹²

308 SBIII, 292.

Benedictsson oli toivonut *Fru Mariannen* ilmestyvän jatkokertomuksena *Svenska Dagbladetis*sa, mutta sai sille lopulta kirjamuotoisen kustantajan, Haeggströmin. Hän sai 1500 kruunun palkkion etukäteen ja matkusti sen turvin Pariisiin. Böök 1950, 327–328.

309 ”Men nu behöfver jag någon att tala till, att tala uppriktigt till; och jag har ingen annan än mig sjelf”, Benedictsson kirjoitti paperiliuskoille, joista hän sitoi vihon ”Privatsaker. AKTA! Häftet No 2 Paris”. SBIII, 282, 293.

310 SBIII, 294.

311 SBIII, 294.

312 Jeg er lidt kjed af at jeg med min bedste Vilje ej kan synes bedre om *Fru Marianne* end jeg gjør. Jeg tror ej at miskjende Bogens gode Sider. Men det er i altfor høje Grad en Dame-Roman. Dog det imellem os to. Sit. Sjöblad 1985, 413.

Benedictsson kirjoitti almanakkaansa: ”Fick dödsdomen öfver mitt författarskap, kanske öfver mig sjelf.”³¹³ Päivää myöhemmin *Politiken*-lehti julkaisi nurjan ja ilkeän kritiikin *Fru Mariannesta* ja Benedictsson lamaantui.

Koska rouva Benedictsson on liittänyt tämän kirjan kansilehdelle oikean nimensä salanimensä rinnalle, niin on hän varmaan luullut sitä parhaaksi tuotoksekseen, joka voisi pitää puoli-äänän ilman anonymiteetin vaatimatonta suojaa. Sen pahempi puuttuu rouva Benedictssonilta niin kuin monelta muultakin kirjailijalta, jossakin määrin itsekritiikkiä; sillä ‘Fru Marianne’ on epäilemättä hänen kynänsä kaikkein heikoimpia tuotteita. /---/ Fru Mariannen tekijätär on tyytynyt elämän kaikkein silempään pintaan, ja näitä pieniä väreilyjä, jotka kulkevat tällä hiljaisella merellä, hän kuvaa ikäänkuin ne olisivat intohimon myrskyn nostattamia. Hän ei ole kylvänyt tuulta ja siksi hän ei voi myöskään niittää myrskyä. Hänen henkilönsä ovat yhtä litteitä kuin se paperi, jolle ne on kuvatut; ihmisiä ei niin helposti käsitellä kuin näitä olen- toja tässä teoksessa, jossa naiset säikähtävät ensimmäisestä suudelmasta ja alkavat kehrätä, ja miehet kaikkoavat maailmoille muille kaikkein soveliaimpana hetkenä. Fru Marianne ei vie kirjallisuutta hitustakaan edemmäksi, /---/ ³¹⁴

Arvostelu ilmestyi 25. kesäkuuta 1887 ja Benedictsson luki sen samana päivänä. Seuraavana päivänä hän kirjoitti viimeiset rivinsä *Stora Bokeniin*:

D. 26 Juni 1887.

Jag kan icke mer. Allt mitt arbete har varit förgäfvets. Jag är för svag; jag duger icke att lefva.

Jag endast lider.

Jag är rädd, jag är feg. Gud – om du finnes – låt det gå fort!³¹⁵

Kritiikki ei kohdellut naiskirjailijoiden teoksia ja tekstejä yleensäkään 1800-luvulla suopeasti.³¹⁶ Vaikka kritiikin sävyt vaihtelivat, yleisenä ajatuksena tuntui olleen käsitys, että naiset kykenivät kyllä pikkukirjoituksiin, mutta todellisiin taideteoksiin ylsivät vain miehet.³¹⁷ Romaani alkoi Ruotsissa muotoutua taidemuodoksi 1840-luvulla, ja kun Fredrika Runebergin *Sigrid Liljeholm* ilmestyi 1860-luvulla, oli romaani jo selvästi oma taidemuotonsa Suomessakin. Heidi Grönstrand toteaa, että samalla romaani oli jo selvästi sukupuolittunut kirjallisuuden muoto, eikä naiskirjailijalla ollut sijaa mestareiden joukossa.³¹⁸ Eivät vain miehet vaan myös naiset itse sulki- vat itsensä tämän mestarijoukon ulkopuolelle. Esimerkiksi englantilaisen Beatrice Webbin (1858–1943)³¹⁹ urapohdinnat paljastavat tämän hyvin. Webb pohti va-

313 Sit. Sjöblad 1985, 413.

314 Sit. Krohn 1929, 163–164. [Suom. Helmi Krohn].

Fru Mariannen vastaanotosta esim. Heggstad 2005, 44. *Fru Mariannesta* vastaavasti Benedictssonin luovuuden ja kirjallisen kypsyyden huippuna, mutta myös sukupuoliki- syyksien analyysinä ks. Holm 2007, 145–171.

315 SBIII, 301.

316 Hatavara 2001, 76–77.

317 Tämä oli esimerkiksi Suomessa naiskirjailijoita arvioineen Johan Vilhelm Snellmanin käsitys. Hatavara 2001, 87.

318 Grönstrand 2005, 65–67.

319 Beatrice Potter ennen avioliittoaan Sidney Webbin (1859–1947) kanssa. Beatrice Webb oli sosialisti ja tutkija, englantilainen tunnettu älykkö, joka kirjoitti laajan päiväkirjan kattaen vuodet 1873–1943.

litako tiede vai kirjallisuus ja hylkäsi kirjailijuuden, koska kykeni arvostamaan vain miesten kirjoittamaa kirjallisuutta. Webbiä tutkineen Ann Ardisin mukaan Webb sisäisti viktoriaanisen sukupuoli-ideologian. Hän ei omaksunut vain sen luonnehdintoja miehen ja naisen luonnosta vaan myös sen sisältämät sukupuolihierarkiat. Järki oli miehen, tunne naisen ominaisuus. Objektiiivinen, systemaattinen analyysi ja ammattimaisuus olivat arvostettuja ja samalla miehisiä ominaisuuksia. Webb asetti ne amatööriyttä ja subjektiivista vaikutelmaa vasten: sitä kirjallisuutta vasten, jota naiset kirjoittivat ja josta Webb pyrki eroon. Siksi hän jätti kirjailijuuden ja valitsi alakseen etnografian ja sosiaalitieteet.³²⁰

Beatrice Webbin tavoin Victoria Benedictsson näki naisten kirjoittaman kirjallisuuden alempiarvoisena, mutta toisin kuin Webb, ei sen vuoksi hylännyt kirjoittamista. Ristiriitoja tästä kuitenkin syntyi kun taideromaani, jollaisen hän halusi luoda, tuntui jo pelkän sukupuolen perusteella määrittävän hänen ulottumattomiinsa.³²¹ Hän sopeutui hätkähdyttävän säyseästi kriitikonsa tuomioon ja piti arviota itsestään lahjattomana oikeana. Hän kirjoitti 1. heinäkuuta 1887 Edvard Brandesille, Georg Brandesin veljelle joka arvostelun oli laatinut, ja totesi, että ”jag icke finner den orättvis”. Hän jatkoi:

Hade jag sjelf trott på min begäfnung, skulle jag icke utfört hvad jag nu har i sinnet. Det var min plan att genom försigtighet skaffa mig läsekrets och inflytande; allt hvad jag vunnit skulle jag sedan dragit öfver till mitt parti. Men jag har icke talang, därför duger icke planen. I min hjerta kan jag aldrig bli reaktionär, och jag vill icke nöjas med att skrifva svaga böcker, därför går jag bort från skådeplatsen.³²²

Järkeily on mielistelevää, sillä Benedictsson esittää kirjeessä, että hän olisi halunnut ikäänkuin soluttautua reaktionääristen, konservatiivien leiriin, ja tuoda sieltä voitot kotiin omalle puolelleen. Hän ei lahjattomana kuitenkaan kelvannut Brandesien vasemmistoon, ja koska reaktionäärisiin hän ei voinut sisimmässään liittyä, jäi hänen vaihtoehtokseen poistua näyttämöltä. Kirjailijuuden umpikujassa itsemurha tuntui ainoalta ulospääsylvä, vaikka Benedictsson ei tätä sanaa Edvard Brandesille maininnutkaan.

RAJALLA

Benedictsson puhui tyttärelleen Mathildalle järjestelyistä kuolemansa jälkeen. Hän kirjoitti päiväkirjassaan, että hän oli koeampunut revolverilla ja seisonut kohdassa ”antingen – eller”. Axel Lundegård oli hänen seuranaan näinä vaikeina päivinä, ja 29. kesäkuuta he matkustivat yhdessä Kööpenhaminaan. Siellä Benedictsson kirjoitti edellä siteeratun kirjeensä Edvard Brandesille ja myös kolmannen vihkonsa ”Afskedet med Brandes. 1887. Häfter No 3”.³²³

320 Ardis 2002, 21; Lee 2000, vii.

321 Key 1889, 54–55.

322 Victoria Benedictsson Edvard Brandesille 1.7.1887, KBk.

323 Sjöblad 1985, 413; SBIII, 303.

Victoria Benedictsson oli päättänyt kuolla ja hän aikoi toteuttaa suunnitelman-
sa Axel Lundegårdin ystävällisistä taivutteluista huolimatta. Hän halusi kuolla Köö-
penhaminassa, jotta hänen läheistensä ei tarvitsisi löytää hänen ruumistaan. Hän
kirjoitti Georg Brandesille, että tällä ei ollut mitään oikeutta asettua hänen pää-
töksensä tielle. Hän päätti kirjeen: ”[J]ag är också fullkomligt lugn.” Benedictsson
pelkäsi epäonnistumista ja halusi siksi varata riittävästi rahaa, jotta hänen tuskiaan
voitaisiin lievittää, jos hän onnistuisi ainoastaan haavoittamaan itseään pahoin.
Hän kirjoitti Brandesille laivojen aikataulut, joilla aikoi matkustaa pankkiin Mal-
möön ja takaisin.³²⁴ Kun hän palasi, oli Brandes häntä vastassa. Tämä pakotti Bene-
dictssonin syömään, lohdutti ja vaati luopumaan itsemurhasta. ”Jag hade lofvat att
lyda; jag läste och lagade blott så att tiden gick. Jag lefde på hans vilja”, Benedictsson
kirjoitti taivuttelun jälkeisestä tunnelmastaan.³²⁵

Ystävistä kirjailija Gustaf af Geijertsam ja hänen vaimonsa Nennie saivat vas-
taanottaa syvimmat, mutta vakaimmat ja loogisimmat itsemurhaviestit kesäkuun
lopussa ja heinäkuun alussa 1887. Gustaf af Geijerstam oli Benedictssonille erään-
lainen taloudellinen neuvonantaja ja edunvalvoja, ”min ekonomiska försyn”.³²⁶
Suhteessa Geijerstamiin Benedictssonin alakulo jäsenyksi omanlaisekseen, ”itsemur-
hamaniaksi”, jota Benedictsson eritteli tarkasti ja viileästikin. Hän osasi ajoittaa sai-
rautensa puhkeamisen aivan kuin kysymys olisi ollut selvästä fyysisestä sairaudesta.
Hän kirjoitti 3. heinäkuuta Geijerstameille:

Jag har allt sedan jag skref det, varit beherskad af en fix idé: sjelfmordsmani. Jag har kämpat
mot af alla krafter, jag har gjort allt hvad jag kunnat, jag har rest hit till Köpenhamn, därför
att det brukar bli bättre när jag kommer från Hörby, men jag kan icke bli herre öfver mig
själf: det är rent af sinnessjukdom.³²⁷

Itsemurhamania oli aihe, josta myös 1800-luvun psykiatrit kirjoittivat. Richard von
Krafft-Ebing kirjoitti siitä vuonna 1867 sairaalloisena tunnetilana, ”krankhafter
Gemüthsustände”. Psykiatrisessa tekstissään hän liittää sen melankoliaan, johon
kuuluu harhaluuloja, ”Melancholie mit Wahnvorstellungen”. Hän kirjoittaa, että
lääketieteen pitäisi ylipäätään tunnistaa vaihoharhaisuus, sillä sen seurauksiin liit-
tyy mitä suurinta kärsimystä ja väkivaltaa. Tapaukset ovat hänen mukaansa miehi-
siä ja johtavat murhaan, itsemurhaan, murhapolttoon, majesteetin ja virkamiesten
solvauksiin, kunnianloukkauksiin, kaksintaisteluihin. Hän jatkaa vielä, että ei ole
harvinaista, että vainoharhainen päätyy itsemurhaan, ajatellen sen viimeiseksi kei-
nokseen vaientaa vihamielinen kuohunta sisällään ja lopettaa tuskat.³²⁸

Benedictsson esitti Geijerstameille, että hänen ”itsemurhamiansa” oli luon-
teeltaan taloudellista ahdinkoa. Hänen oli pakko päätyä itsemurhaan, koska naisen
oli mahdotonta elättää itsensä kirjailijana.³²⁹ Hän puhui sekä omasta, mutta myös
muiden naiskirjailijoiden puolesta, sillä 1880-luvun naiskirjailijoiden olikin erittäin

324 Victoria Benedictsson Georg Brandesille ”Lördagmorgon” [1.7.1887], KBk.

325 SBIII, 310.

326 Victoria Benedictsson Otto Borchseniukselle 14.1.1886, KBk.

327 Victoria Benedictsson Gustaf af Geijerstamille 3.7.1887, GUB. Myös Geijerstam 1889, 29.

328 Krafft-Ebing 1867, 3, 63, 69–70

329 Victoria Benedictsson Gustaf af Geijerstamille 3.7.1887, GUB.

vaikea tulla toimeen kirjoittamisella, erityisesti jos he kirjoittivat modernisti. Sen vuoksi moni yhdisti kaunokirjallisten töiden tekemiseen sanomalehtikirjoittelua, esitelmöintiä tai opettajan ammatin.³³⁰ Benedictssonkin yritti sanomalehtikirjoittamista, mutta koki, ettei oikein kelvannut siihen. Hän kirjoitti muun muassa Tukholman kirjallisista ihmisistä ja rouva Edgrenin salongista artikkeleita, jotka julkaistiin Kööpenhaminassa ilmestyneessä *Morgonbladet*-lehdessä. *Morgonbladet* oli esitelty Benedictssonin ja tämän teoksia myönteisesti, ja Benedictsson ajatteli, että lehti julkaisisi myös hänen omia tekstejään: ”bref, meddelande, skizz eller hvad det nu kan bli”³³¹. Kun hän tammikuussa 1886 oli palaamassa Tukholmasta Hörbyyn, kirjoitti hän kuitenkin lehden päätoimittajlle Otto Borchseniukselle, että ”det var på det hela dumt af mig att skrifva dess bref; jag borde ha förstått, att jag är allt för uteslutande novellist, för att kunna duga til tidningskorrespondent”. Benedictsson jatkoi ja puolusti itseään kuitenkin: ”Min ursäkt är att jag måste lefva af min penna, och tidningsarbete brukar löna sig bättre än att skrifva böcker”³³². Benedictsson ei ollut tyytyväinen teksteihinsä, sillä hän sanoi asiat puolittain ja varovasti. Sanomalehtikirjailijan työ oli yleensäkin miesten käsissä 1800-luvun lopulla, ja syyt olivat sekä taloudelliset että sosiaaliset.³³³ Miehet kirjoittivat tekstejä, joista maksettiin paremmin. Toisaalta miehet saattoivat kirjoittaa suuremmin ja käydä sanomalehdessä kiivastakin keskustelua, kun naisten oli ilmaistava asioita varoen ja vihjaillen.

Otto Borchsenius sai Geijerstamien tavoin kuulla, että Benedictssonilla oli ”nervåkomma, ett slags spleen”, johon hänelle oli määrätty voimistelua, hiljaisuutta ja lepoa. Hän sai kuulla materiaalisista huolista. Benedictsson kirjoitti Borchseniukselle, miten raha merkitsi sekä vapautta että terveyttä, ja rahattomuus puolestaan henkistä kuolemista. Hän kirjoitti yhtyvänsä Borchseniuksen ajatukseen, että parhaiten maksoivat reaktionääriset oikeistolehdet, ja valitti, miten ahtaalla vapaamieliset kirjailijat Ruotsissa olivat. Benedictssonin sympatiat olivat alakynnessä olevien puolella ja hän tunsu myötätuntoa vasemmistoa kohtaan. Kirjailijana hän kuitenkin halusi olla riippumaton: ”Ty som författare har jag till intet parti. Jag är helt enkelt historie-förtäljare. Och jag kan uppträda i hvilket blad som helst”³³⁴.

Benedictsson kirjoitti Borchseniukselle myös Foglarö-saarelta, jossa hän oli Geijerstamien luona toipumassa kesällä 1887. Hän koki, että ympäristö, raikas merituuli ja seurustelu ihmisten kanssa, joista hän piti, oli edistänyt parantumista. Hän oli toipunut ”från den sjuklighet i lynnet, hvilken en lång tid bortåt gjort mig till en nästan folkskygg enstöring”. Hän kirjoitti, että hän ei halunnut palata Hörbyyn, koska pelkäsi ”lifsledan” kohtausten uusiutuvan. Kiinnostavaa on, että suhteessa Otto Borchseniukseseen, etäisempään ystävään ja lehtitoimittajaan, hän puhui mielialansa sairaalloisuudesta ja pitkästä sairaudesta. Hän ei viittanut epäonnistumiseen sen paremmin kirjallisessa luomisessa kuin rakkaudessaakaan. Suhteessa Borchseniukseseen minuu rakentuu toisin ja sen tarina, juoni on eri kuin suhteessa johonkuhun toiseen kirjeen saajaan. Huomionarvoista on myös, että olleessaan

330 Hjordt-Vetlesen & Mortensen 1998, 355.

331 Victoria Benedictsson Otto Borchseniukselle 1.3 u.ä., 19.10.1885, 3.11.1885, 12.11.1885, 21.11.1885, KBk.

332 Victoria Benedictsson Otto Borchseniukselle 3.1.1886, KBk.

333 Lappalainen 2000, 46.

334 Victoria Benedictsson Otto Borchseniukselle 1.3. [1885–1887] ja 6.2.1886, KBk.

sairas tai toipilas hän ei käyttänyt allekirjoitusta, jota hän mieluiten käytti suhteessa Borchseniukseen: ”Vänksapsfullt, Ernst Ahlgren”. Sen sijaan hän kirjoitti: ”Aktningsfullt, Victoria Benedictson”.³³⁵ Hän siis riisui toisinaan kirjailijan manttelinsa ja esiintyi kirkon kirjojen mukaisessa naisen roolissaan myös kirjallisen maailman ihmisten keskuudessa.

Benedictsson kirjoitti kuolemastaan myös Georg Brandesille. Hän purki tälle itsemurha-ajatuksiaan jo ennen jäähyväisiä kesällä 1888. Eräänä lauantai-iltana Brandesin lähdettyä hänen luotaan, hän kirjoitti, että hänellä oli sietämättömiä kipuja rinnassa, ”som jag alltid får när jag blir riktigt ledsen”. Hän jatkoi kysymällä: ”När skall menskligheten komma så långt att man dödar de sjuka? Det skulle jag anse för höjden af filantropi.”³³⁶ Toipuessaan vastoiskäymisistään syksyllä 1887 hän kirjoitti Brandesille samaan tapaan, että ”Den läkare, som lade den eviga sömnen i min hand, när jag bad derom, honom betraktar jag också som en man. Hvad det ger en känsla af trygghet att ega detta lilla konvolut, och inte behöfva känna ångesten för denna förfärliga fysiska smärta, som har varit mig ett skräck och ett spöke”.³³⁷ Benedictsson viittaa ilmeisesti lääkäriltä saamaansa morfiiniin.

1800-luvun myötä yleistyi käsitys, että itsemurha tehtiin ”tilapäisessä mielenhäiriössä”, ja se selitettiin siten psyykkisen häiriön oireeksi, mielisairauden aiheuttamaksi.³³⁸ Suomalainen Lucina Hagman oli Kööpenhaminassa kun Benedictssonin kuolemasta uutisoitiin, ja hänen ystävänsä Minna Canth kysyi kirjeessä syyskuussa 1888:

[H]auskaako oli Kööpenhaminassa? Mitä siellä tiesitte tuosta kauheasta Ernst Ahlgrenin itsemurhasta?” Canth jatkoi analysoimalla Benedictssonin sairastumisen syytä: ”Minä yksinkertaisesti luulen, että hän oli liiaksi rasittanut aivojaan ja hermojaan, että siitä tuli lifsleda. Eikä hän sitten jaksanut kestää mielensä häiriötilaa, vaan otti se hänestä vallan.”³³⁹

Canth ajatteli lifsledan ajalleen tyyppillisesti fyysisenä rasitussairautena ja mielen häiriötilana, joka voi fyysisen sairauden tavoin ottaa vallan ihmisestä.³⁴⁰

1800-luvulla – kuten yhä – miehet tekivät itsemurhia paljon useammin kuin naiset³⁴¹, ja tässä suhteessa Benedictsson saattoi ylittää sukupuolensa merkitsemiä rajoja. ”Naiset tekevät vähemmän itsemurhia kuin miehet – vaikka sairastavatkin enemmän mielisairauksia –”, totesi Lapinlahden sairaalan pitkäaikainen ylilääkä-

335 Victoria Benedictsson Otto Borchseniukselle 24.8.1887, KBk.

336 Victoria Benedictsson Georg Brandesille ”Lördagsqväll” [odat.], KBk.

337 Victoria Benedictsson Georg Brandesille 8.9.1887, KBk. Myös Moberg 1984, 13.

338 Ruotsissa itsemurha lakkasi olemasta rikos vuonna 1864 ja vuosisadan (1900) vaihteen tienoilu luovutiin itsemurhan tehneiden poikkeavista hautaustavoista. Jarrick 2000, 112.

339 [Minna Canth Lucina Hagmanille 7.9.1888] Canth [1860–1894] 1973, 330.

340 Ks. Maijala 2006.

341 Saelanin mukaan 33 naista 100 miestä kohden. Saelan [1864] 1983, 16. 1980-luvun lopulla suomalaiset tekivät noin 1400 itsemurhaa vuodessa. Itsemurhakuolleisuus vuonna 1987 oli 100 000 henkilöä kohden n. 28, naisilla 12 ja miehillä 45. Eurooppalaista tilastoa vuonna 1987 johdatti Unkari, jossa itsemurhakuolleisuus oli yhteensä 44, naisilla 23 ja 68 miehillä 100 000 asukasta kohden. Toisena vuonna 1986 oli Tanska melkein samoissa luvuissa Suomen kanssa. Suomen erityispiirre näyttää olleen muita tilaston alkupäässä olevia maita pienempi naisten osuus kokonaiskuolleisuudessa. Lönnqvist 1989, 175–176.

ri Th. Saelan 1800-luvun loppupuolella. Hänen itsemurhia koskeva tutkimuksensa paljasti edelleen, että naiset tekevät itsemurhia enemmän suurissa kaupungeissa, Tukholmassa, Kööpenhaminassa ja Pariisissa kuin maaseudulla (ja Suomen maa-seutumaisuuden vuoksi vähemmän Suomessa kuin muualla 18/100 000).³⁴² Syiksi Saelan mainitsi naisten vähäisemmän liikkumisen, jolloin yllykkeet ja vaikutteet jäivät vähäisemmiksi. Säännöllisyys, joka leimasi naisten elämää, heidän luontainen ujoutensa ja pelokkuutensa väkivaltaista kuolemaa kohtaan sekä myös naisten suurempi uskonnollisuus kelpasivat myös syiksi. Naisten nöyryys ja kärsivällisyys vaikutti Saelanin mukaan siihen, että nainen ”kantaa suruja ja huolia paremmin kuin mies”.³⁴³ Benedictsson oli kantanut murheita sisällään koko aikuisen ikänsä ja oli sen puolesta tyypillinen sitkeä nainen. Hänen kirjallisen kykynsä saama tuomio oli kuitenkin huoli ja murhe, joka koetteli hänen kestämistään äärirajoille.

Benedictsson luopui itsemurhasta toistaiseksi kesällä 1887, mutta mietti sitä kuitenkin jatkuvasti. Hän matkusti heinäkuun loppupuolella Tukholmaan ja sieltä Gustaf ja Nennie af Geijertsamin kesäpaikkaan Foglaröhön, jossa hän viipyi syyskuun 11. päivään asti. Tytär Matilda, tämän sulhanen Karl af Geijerstam ja Gustaf ja Nennie af Geijerstam halusivat auttaa Benedictssonia vaikean masennuksen ja itsemurha-ajatusten yli. He uskoivat, että ympäristön vaihdos ja ystävien seura olisi paras hoitokeino. Saaristossa Benedictsson kirjoitti puhtaaksi novelleja, jotka julkaistiin syksyllä 1887. Hän oli työstä, huolenpidosta ja muuttuneesta ympäristöstä huolimatta alakuloinen. Hän kirjoitti Axel Lundegårdille, että ”naturen är härlig här; jag ser det med ett par döda ögon. Den natten i Köpenhamn – den natten har satt märken i mig! (Sjelfmordsnatten – du vet? Jag har morfin nu.)”³⁴⁴ Benedictsson ei toipunut kunnolla. Hänellä oli hallussaan morfiinia, josta hän oli syvästi kiitollinen. Se oli ilmeisesti tarkoitettu lääkeeksi masentuneisuuteen, mutta Benedictssonin huolia se kevensi, sillä hän ajatteli, että itsemurhan tekeminen sillä kävisi helposti.³⁴⁵

NAISET

Myös kirjailija ja ystävä Ellen Key (1849–1926) sai kirjeissä kuulla Benedictssonin elämänväsyyksestä. Kirjeenvaihto- ja ystävyysuhteen myötä Ellen Key uskoi oman onnettoman rakkaussuhteensa Benedictssonille, ja Benedictssonin oli vastavuoroisesti luontevaa kirjoittaa Keylle omista suruistaan. Siinä missä Benedictsson oli Geijerstamille kirjoittaessaan looginen ja päättäväinen, kirjoitti hän Keylle toisin, välillä hermostuneena ja ristiriitaisena. Benedictssonin mielen tasapainoa horjuttivat Brandesin lisäksi naisasianaiset, heistä erityisesti Sophie Adlersparre (1823–1895)³⁴⁶. Benedictssonin suhdetta Ellen Keyhin ja Sophie Adlersparreen leimasi si-

342 Saelan [1864] 1983, 17.

343 Saelan [1864] 1983, 17.

344 [VB Axel Lundegårdille 6.9.1887] Sit. Sjöblad 1985, 415 mukaan.

345 Sjöblad 1985, 415–416.

346 Karin Sophie Adlersparre, os Leijonhufvud, oli ruotsalainen kirjailija joka käytti allekirjoitusta S. L-d ja pseudonyymiä Esselde. Hän oli *Tidskrift för hemmet* -lehden (1859–1885) päätoimittaja ensin 1859–1868 yhdessä Rosalie Olivecronan kanssa ja sitten yksin 1868–1885. Vuonna

saruuden ja naistoveruuden etsintä, minkä vuoksi feministisesti asettuneet tutkijat eivät ole aina kiinnittäneet huomiota siihen, millaisia konflikteja näiden naisten välillä esiintyi ystävydestä ja yhdistävistä ulkoisista olosuhteista huolimatta.³⁴⁷ Sophie Adlersparre oli auttaja ja ystävä, mutta myös vaativa poliittinen toimija. Hän edisti naisasiaa ja liitti mielellään sopivat naiskirjailijat aatteensa palvelijoiksi. Vaatimus naisasian puolelle asettautumisesta raastoi kuitenkin Benedictssonin hermoja ja ajoi sairaalloiseen mielentilaan, jossa hän ei enää kyennyt kirjoittamaan. Avulias ystävä Axel Lundegård toimi hänen kirjurinaan ja kertoi tilanteesta Ellen Keylle.

Benedictsson sieti aluksi vihjailuja ja kierteli kannanotossaan naisasian suhteen, mutta ajautui lopulta konfliktiin ”täti” Adlersparren ja tämän piirin kanssa. Syynä oli myönteinen, jopa ihaileva artikkeli Georg Brandesista. Artikkelin ”Georg Brandes som föreläsare”³⁴⁸ suututti naisasianaiset ja Adlersparren, joka vastusti Brandesin vapaan rakkauden oppia ja koko miestä muutenkin. Hän vihjasi, että stipendi, jota Benedictssonille oltiin keräämässä, pitäisi peruuttaa. Rahahuolien vaivaama Benedictsson hermostui suunniltaan. Hän kammosi köyhyyttä ja tarvitsi rahaa, mutta yhtä paljon hän inhosi itsensä ja ajatustensa myymistä. Hän meni pois tolaltaan, ja Axel Lundegård kirjoitti hänen puolestaan Keylle:

I går kom man – hem med Ernst Ahlgren. Det fans en smula lif i henne ännu, men hon hade en våldsam nervös attack som skakade henne halfa natten i de våldsammaste frossbrytningar. Det är resultatet af fru Adlersparres bref. Det är reaktionen efter den intensiva psykiska krisen, med dels onaturliga uppstromande af kropp och själskrafer – medan hon svarare – Ernst Ahlgren kan sådeles inte sjelf fullborda det bref, hon påbörjat till er. /---/ ³⁴⁹

Naisasianaiset eivät hyväksyneet Benedictssonin artikkelia Brandesista, ja Benedictsson yritti puolustautua. Vastauksessaan Adlersparrelle, ennen kuin hermostui liiaksi, Benedictsson selitti, ettei hän ole poleemikko. Hän vetosi siihen, että hän ei ole poliitikko tai moralisti, vaan kertoja, ”skildrare”. Hän hermostui, koska naisasianaiset eivät näyttäneet sallivan sitä hänelle.³⁵⁰

Tilanne tasaantui ja Benedictsson rauhoittui saatuaan Svenska Akademin stipendin keväällä 1888. Kirjeenvaihto kuitenkin osoittaa, että mieltä järkyttävät konfliktit liittyivät myös naisten välisiin suhteisiin eivätkä ainoastaan Georg Brandesiin. Tilanne, joka kirjeestä paljastuu, osoittaa feministisen ajattelun monimuotoisuuden ja myös naisliikkeen sisäisiin ristiriitoihin tavalla, jota sen historiassa ei aina ole haluttu muistaa. Tämäkin kirjeenvaihto osoittaa myös sen, miten subjektiivisesti rakentuu erilaiseksi riippuen vastaanottajasta. Kirjoittaessaan itsestään Ellen Keylle Benedictsson oli kaikkein ”naisellisin”. Hän salli itselleen herkkyyttä ja hermostuneisuutta, jota hän muussa kirjeenvaihdossa piti enemmän aisoissa.

1885 lehti lopettiin ja sen tilalle perustettiin *Dagny*. Sen toimittaja S. L-d eli Sophie Adlersparre oli lehden perustamisesta alkaen vuoteen 1888. Hän kirjoitti myös yhdessä Sigrid Leijonhufvudin (1862–1937) kanssa elämäkerran *Fredrika Bremer* vuosina 1895–1896.

347 Keyn ja Benedictssonin ystävydestä ”intohimoisena ystävytenä”, ks. Linden 2000.

348 ”Georg Brandes som föreläsare”. *Samlade Skrifter VII*, 128–133.

349 Victoria Benedictsson Ellen Keylle odat [1888], KBs. Ks. myös Moberg 1984, 24.

350 Victoria Benedictsson Ellen Keylle odat [1888], KBs.

PÄIVÄKIRJAVIHKOJEN TARINA

Benedictsson kirjoitti Ellen Keylle myös suhteestaan Brandesiin, mutta eniten hän purki tätä suhdettaan päiväkirjavihoissa. Ne sisältävät selityksen hänen kuolemanhalulleen ja rakentavat tarinan kuolemisen välttämättömyydestä. Päiväkirjavihkojen sivuilla tyhjyyden tunne ja kuolemankaipuu väistyvät kuitenkin toisinaan, ja synkät tunteet vuorottelevat rakkaudentunnustusten kanssa.

Benedictsson ei Pariisissa, jonne hän matkusti keväällä 1887, päässyt ulos Brandesin taikapiiristä, rakkauden lumosta. Hän ei parantunut monomaniastaan niin kun oli toivonut. Hän ei toipunut Tukholmassa ja sen saaristossa, ja syksyllä 1887 hän hakeutui jälleen Kööpenhaminaan. Hän odotti Brandesia tuskaisemmin kuin koskaan. Hän kirjoitti mustasta epätoivosta, pitkästä sokeudesta ja itsestään kuolemansairaana eläimenä.³⁵¹

Marraskuussa 1887 Benedictsson siirtyi päiväkirjavihoissa kertomaan itsestään kolmannessa persoonassa, ”hon”, ja rakensi tarinan, jota tässä kutsun skandaalikerromukseksi. Se sisältyy vihkoon no 4 ”Till mitt alter ego”, joka kattaa ajan lokakuun lopulta joulukuun vuonna 1887. Benedictsson oli tullut Kööpenhaminaan, jossa hän tapasi Brandesia ja paljasti tälle itsemurha-aikeensa. Vihko no 4:n teksti rakentuu tilanteista, joissa elämänhalunsa menettänyt nainen (”hon”) antautuu viimeiseen harmoniaa ja onnea tuottavaan tekoon, fyysiseen rakkaussuhteeseen. Sen jälkeen hän päättää kuolla. Benedictsson kuvaa fyysisen suhteen valintana, joka naisen on pakko tehdä, jotta läheisyys mieheen säilyy. Hän kuvaa miehen rakkauden sekä heljänä että väkivaltaisena, ja naisen suhtautumisen aluksi harmonisena.

Hon kände sig sig som ett barn, utan begär, utan ånger, utan skam, endast sund, lugn, harmonisk, skuldfri. Älska och ge, älska och ge. Utan förbehåll, utan delning, utan baktanke. Så var det att älska helt. Sådan var den sunda naturliga kärleken, utan råhet, - mjuk och fin, kysk och enkel. Han hade lärt henne det.³⁵²

Teksti tunnustaa seksuaalisen halun, sen vivahteet niinkuin tunnustukselliset tekstit Michel Foucault mukaan tekevät.³⁵³ Kysymys ei kuitenkaan ole synnistä, vaan koettu fyysisen rakkauden onni on kaunista. Mutta se on epätodellista ja lyhyttä; se on unelma, joka ei voi elää todellisuudessa. Rakastamista ja antamista seuraa kyllästyminen, hylkääminen ja häpeä. Luonnollista, syytöntä ja lapsekasta seuraa sittenkin synnintunto.

Nu hade han egt henne helt. Hon hade brutit alla gamla fjettrar och varit fullt naturlig – en halftimma. Och så var han nöjd, så hade de intet mer att säga hvarandra, så kunde de skiljas. Nu var det tid att gå. Men att gå var icke att bli fri: att gå var att lida en långsam och kvalfull död, skumfligt och opåaktadt. Bättre dö strax. Bättre att lida kort och få ett slut.³⁵⁴

351 SBIII, 327.

352 SBIII, 337.

353 Foucault 1998, 50–51.

354 SBIII, 339.

Teksti kuvaa, miten vapaaseen rakkaussuhteeseen antautunut nainen on pelannut viimeisen korttinsa ja peli on lopussa. Kaikki kahleet oli katkaistu ja nainen on ollut luonnollinen itsensä – puoli tuntia. Hän ei ole kuitenkaan vapautunut, ainoastaan mies on saanut haluamansa, ja kaikki on lopussa. Vapauden sijasta naista odottaa kuolema. Seksuaalinormistoa rikkoneen naisen osa on tässä niin kuin 1800-luvun fiktiossa laajemminkin kärsimys ja kuolema.³⁵⁵

Päiväkirjavihon epätoivo on syvää marraskuun lopussa ja joulukuun alussa 1887. Joulukuun 13. päivä Benedictsson kirjoitti almanakkakirjaansa: ”På randen af sjelfmord igen”.³⁵⁶ Hänet pelasti Axel Lundegård, joka oli hänen luonaan päiviä ja öitä ja jolle hän saattoi puhua ja uskoutua. Tammikuun alussa 1888 Benedictsson oli jälleen itsetuhoinen ja otti yliannoksen morfiinia. Almanakkaan hän kirjoitti ”8. jan.: Den natten försökte jag och misslyckades.”³⁵⁷

Itsemurhan ja kuolemanhalun selityksenä, oman elämän tarinana, Benedictssonin neljäs vihko, ”Till mitt Alter-Ego No 4”, on kiinnostava. Luen sitä tässä skandaalikerromuksena, skandaalikirjallisuutena, jota Michel Foucault luonnehtii 1800-luvun sukupuolesta ja seksuaalisuudesta puhumisen pakon yhdeksi ilmentymäksi.³⁵⁸ Kuten aiemmin totesin, skandaalimuistelma oli yksi kulttuurinen malli, jota naiset saattoivat hyödyntää oman elämänsä kertomisessa. Benedictssonin kohdalla kyse on totuuden sanomisen pakosta, ja koska se tässä koskee seksuaalisuutta, voi sen ajatella merkitsevän seksuaalisuudesta puhumisen pakkoa samalla. Kuitenkin teksti on myös minän ja oman elämäntarinan jäsenys. Se ei kerro ja paljasta vain seksuaalisuutta vaan sitoo sen tiukasti elämäntarinan kriisikohtaan, sen käännekohtaan. Käännö, joka on tunnustukselliselle emäelämäkerralle tyypillinen aina Augustinuksen (354–430 jKr) tunnustuksista alkaen, kytkeytyy tässä seksuaaliseen suhteeseen ja tarinaa, joka noudattaa skandaalikerromuksen juonta.³⁵⁹

Neljännessä päiväkirjavihossa Benedictsson rakentaa muiden merkintöjensä lomaan kertomuksen, jossa kerrottavana oleva henkilö (”hon”) on luopunut toivosta menestyä kirjailijana ja onnistua rakkaudessa. Hän on antanut viimeisen mitä hänellä on, ruumiinsa, ja kokee, että on tuhlannut viimeisen kuparilanttinsa seisoen nyt konkurssissa.³⁶⁰ Hän on saanut kuolemantuomion, sillä hänen on kuolemalla sovitettava tekonsa.

Döden för hans skull var det enda som kunde rentvå henne. Då skulle han se att hon ändå varit hederlig, att hon älskat honom helt, öfver allting, och det var därför hon hängifvit sig. Ja - - - döden! - - -³⁶¹

355 Tästä *dysforisesta tekstistä* esim. Launis 2005, 41, 198–200.

356 Annotations almanacka 1887, LUB.

357 Annotations almanacka 1888, LUB.

358 Foucault 1998, 22–23, 47–48.

359 Augustinuksen *Confessiones* valmistui 397. Tunnustuksellisesta omaelämäkerrasta ks. Kosonen 2007, 21, 121–122, 132–141; Österberg 2007, 107.

360 Pil Dahlerup mainitsee Victoria Benedictssonin yhtenä naiskirjailijana, jolla oli seksuaalinen suhde kriitikkoonsa ja joka myös kirjoitti siitä. Dahlerup 1984, 117.

361 SBIII, 343.

Päiväkirjavihon ”hon” ei aluksi pidä tekoaan likaisena, mutta tietää, että sitä seuraa häpeä. Sen sovittaa vain kuolema, joka puhdistaa naisen miehen silmissä, mutta jonka oli tapahduttava ennen muuta yhteiskunnan ja moraalin vuoksi. ”Nu kände hon att han skulle gå, nu hade hon intet att betala med. Nu återstod intet annat än gälda sin skuld till samhället och moralen”, Benedictsson kirjoittaa.³⁶²

Benedictssonin voimakkaan syyllisydentunnon yhteydessä on syytä muistaa, että hänen kotinsa ja kasvunsa äitinsä ohjauksessa oli ollut voimakkaan uskonnollista. Hän irtautui moderneihin aatteisiin ja asenteisiin vasta aikuisena. Siveellisyysnormien rikkominen oli Ruotsissa rikos 1700-luvun lopulle asti, ja kovien sakkojen lisäksi rikokseen syyllistyneet saivat aina kirkollisen häpeärangaistuksen.³⁶³ Naisen ja vaimon hyveellisyyttä koskevassa ajattelussa aviorikos säilyi tuomittavana pitkälle 1700-luvun taitteen yli, ja vapaan rakkauden ajatus oli yleisesti ottaen hyvin uusi, radikaali ja vieroksuttu vielä 1880-luvulla. Benedictsson tutustui siihen, viehättyi, mutta ei koskaan sopeutunut siihen.

Neljäs vihko on kirjoitettu alter egolle, toiselle minälle ja oikean ystävän korvikkeelle. Se on kirjoitettu kolmannessa persoonassa. Subjekti on siinä hajonnut kah tia, minäksi ja toiseksi minäksi. Se on kuitenkin hajonnut vielä kolmanneksi ulottuvuudeksi, kolmanneksi persoonaksi ”hon”. Rakkaussuhteeseen antautuu ”hon” ei ”jag”. Kyseessä on etäännyttävä tapa kirjoittaa itsestä, luoda subjektiä, vaikkakin fiktionalisoiden. Kyseessä voi olla ”puhdas fiktio”, keksitty ja kuviteltu teksti. Tekstin päiväkirjanomaisuus, selvät päivämäärät ja päivästä toiseen etenevä kulku viittaavat kuitenkin elettyyn todellisuuteen. Vihkojen otsikot ”Brandes” ja ”Afsked med Brandes” viittaavat todelliseen henkilöön ja rakkaus- ja sukupuolisuhteen tunnus tuskelliseen kuvaamiseen. Melankolisen subjektin rakentumisen näkökulmasta kovin tärkeää ei ole, ”mitä tapahtui todella” vaan se, että Benedictsson itse puhui näistä merkinnöistään totuutena. Hän ei halunnut tuhota merkintöjään, ”anteckningar”, vaan totesi, että myös Brandesin on hänen kuolemansa jälkeen uskallettava lukea ne.³⁶⁴

Täsmällisiä tapahtumia emme voi täysin tuntea, mutta olennaista melankolisen kokemuksen ja siitä kirjoittamisen kannalta on, että ahdistava tilanne ja kuolemanhalu kuljetetaan tekstiin, päiväkirjaan. Ne tuotetaan ja kielellistetään tekstissä. Voimme katsoa, miten kuolemanhalu tässä yhteydessä perustellaan ja miten tarina rakentuu. Kuolemaan päätyvän ratkaisun syiksi paljastuvat läheisyyden kaipuu, ruumiinsa myyminen sen nimissä, hylätyksi tuleminen ja tekoa seuraava häpeä. Kaikki nämä ovat teemoja, joista Benedictsson kirjoitti myös muualla, mutta nämä liuskat eivät silti ole novelliharjoitelmia. Päiväkirja-liuskojen kirjoittamisen motiivit ovat toiset kuin ammattikirjailijan taiteelliset ja toimeentuloon liittyvät päämäärät. Ne liittyivät Benedictssonilla kuten muillakin tunnustamisen tarpeeseen, totuuden etsimiseen ja myös terapeuttilaiseen psyykkisen kivun lieventämiseen.

362 SBIII, 342.

363 Bergenlöf 2005, 72.

364 [Victoria Benedictsson Axel Lundegårdille 18./22.7.1888] SuBoA, 441.

Ellen Key kirjoittaa, että Ernst Ahlgren halusi jättää kokemuksensa perinnöksi jälkipolville. Keyn mukaan hän toivoi myös, että Ellen Key kertoisi hänen tarinansa, kuten Key sitten teki. Key 1889, 6. Samaan haluun tulla muistetuksi ja kerrotuksi viittaa Birgitta Holm. Holm 2007, 206.

Päiväkirjavihon tarinassa Benedictsson kertoo lopulta suhteensa Brandesiin ja tunnustaa sen seksuaalisen luonteen.³⁶⁵ Hän päätyy korostamaan Georg Brandesia elämänsä käännekohtana ja kirjoittaa itsestään langenneen, vietellyn ja hylätyn naisen tarinan. Miksi? Koska nämä tarinakaavat olivat tarjolla, ja hän tunsu ne. Hän halusi myös tunnustaa ja kuoleman hetkellä ehkä vapautua synneistään. Mutta hän halusi tunnustaa myös rakkautensa, kuulipa sen kohde sitä tai ei.

Hvarför har jag skrifvit allt detta? Obetydligheter, rena trivialiteter.

Derför att vi nu skola skiljas;/---/

Han är ett elakt barn, som jag älskar.

Han har varit mitt lifs stora händelse. Han är vändpunkten. Bekantskapen med honom bestämmer öfver heder och ära, öfver lif och död.³⁶⁶

Skandaalikertomuksen kirjoittamisen jälkeen Benedictsson oli valmis kuolemaan, ja hän otti yliannoksen morfiinia tammikuussa 1888.³⁶⁷ Kohtalon ivaa ehkä on, että hän toipui. Vähitellen hän sai uutta elinvoimaa vihasta, jota hän alkoi tuntea sekä Brandesia että itseään kohtaan. Päiväkirjavihoissa hän pohti itsemurhayrityksensä syitä ja kysyi itseltään: ”Är det Georg Brandes som har knäckt mig? Nej. Det är allt det falska, som jag bäddat ned mig i för att behaga honom, som gjort det.”³⁶⁸ Brandesin syyttely ja itsesyytökset vuorottelivat.

Kevään 1888 aikana Benedictsson kirjoitti viimeisen, itsemurhayrityksen jälkeisen päiväkirjavihkonsa no 5. Hän antoi sille otsikon ”Anteckn[ingar]” ja alaotsikon ”Lifvet på nytt”. Hän halusi eroon miellyttämisenhalusta ja takaisin työnsä ääreen. Vihan ja kirjoittamisenhalun puuskassa hän kirjoitti tammikuussa 1888 loppuelämänsä ”ohjelmanjulistuksen”, jossa ei enää ollut onnettoman neljännen vihon rakkaustarinan ylevyyttä eikä luonnollisen rakkauten viattomuutta. Kuoleamisen välttämättömyys sen sijaan oli edelleen läsnä.

”Fri kärlek” har förgiftat mitt lif - - - kärlek? - - - hvilket namn för en sådan sak! Jag måste dö, ty jag kan icke lefva. Men jag skall icke bli hängd i tysthet. Skam och nesa skall lyftas upp på en hög schavott öfver mängdens hufvud, der skall stå en varningens skampåle och jag skall fräckt bita tänderna samman under smäleken, ty min aflifning skall ge en stöt åt den lära du förkunnar, den lära jag alltid afskytt, den lära jag icke vågade resa mig emot, därför att du var starkare än jag, därför att du band mig med sensträngar som du hemtat ur min egen kropp, därför att min tanke såg klart men min fysiska natur som en uthungrad våldsverkare lade händerna för dess ögon för att råna till sig några smulor under tiden.

Din lära hatar jag, hatar jag, - - hatar! Den har intet med fri kärlek att göra. Intet!

Jag har känt dig länge. Jag har ingen aktning för dig – och jag älskar dig ännu.³⁶⁹

365 Birgitta Holm kirjoittaa suhteesta suoraan: ”Den 19 november kommer samlaget”. Holm 2007, 199.

366 SB III, 367.

367 Victoria Benedictsson Ellen Keyille 13.1.1888, KBs.

368 SBIII, 350.

369 SBIII, 352.

Vihanpuuskassaan Benedictsson näyttää asettuneen marttyyriin rooliin. Linda Petersonin mukaan 1700-luvun kaikkein yleisin naisen elämää koskeva juoni kuvasi naisen avioliiton, perheen tai yhteiskunnan vääryyksien uhrina. Tämä juoni siirtyi omaelämäkertoihin, ja oma elämä saatettiin kertoa epäonnistumisten sarjana.³⁷⁰ Benedictsson koki epäonnistumisia ja vaikka hän oli ylpeä ja kirjoitti, että ei kaipaa sääliä, hän kirjoitti itsestään myös uhrina. Mestauksen ja häpeäpaalun metaforat viittaavat rangaistukseen, vastustajan ylivoima häviöön ja uhriksi joutumiseen. Siinä missä neljännen vihon skandaalikertomuksen päähenkilön kuolema johtui ”aidosta” ja kauniista rakkaudesta, oli kuoleamisen syy nyt myrky, jota Benedictsson oli joutunut nielemään. Hän oli ottanut myrkyt erehdyssä tai siksi, että ei ollut kyennyt vastustamaan sen keittäjän viettelyä. Tämä myrky oli vapaa rakkaus, Brandesin oppi vapaista suhteista ja vapaasta seksuaalisuudesta. Sitä Benedictsson vannoi loppuelämänsä vihaavansa.

Benedictsson ei viidennen vihon tekstissä asettunut lauhkeaksi uhriksi vaan vaati oikeutta, hengitystä ja kaiken ulos kirjoittamista. Hän halusi huutaa julki sen nimen, jonka vuoksi hänen oli noustava häpeän ja nöyryytyksen mestauslavalle: ”Bergtrollet – Bergkungen”. Hän kirjoittaa:

Jag har druckit bergtrollens dryck, bland mitt folk kan jag icke lefva. Men jag vill andas, andas, andas innan jag dör - - - jag vill tala mitt eget språk och ropa hans namn som skall kosta mitt lif!

Bergtrollet – Bergkungen. Lastens – den stora, rusande trolska lastens kung.

Men icke menniska.³⁷¹

Retorisesti Benedictsson käytti tässäkin kuolemaantuomitun puolustuspuhetta. Viha laantui, mutta ”Den Bergtagna” oli nimeltään se teksti ja ”paheen kuninkaan” valtaan joutuminen se teema, joiden parissa Benedictsson viimeisinä kuukausinaan työskenteli.

Tavoite kirjoittaa totuus itsestään ja elämästään ei pyyhkiytynyt Benedictssonin mielestä kevään 1888 kuluessa, vaikka hän tavallaan antoikin Brandesille anteeksi. Hän totesi: ”Men detta lif skall jag mynta ut innan jag dör och kasta ibland hopen; då skall han se att det innehöll mer än guldmynt, hur lätt det än vägde i hans hand.”³⁷² Skandaalikertomus siis jatkoi jäsentymistään neljännen vihon jälkeen. Sen eräs versio syntyi novellissa ja näytelmässä *Den bergtagna*. Kumpikaan tekstiversio ei valmistunut lopulliseen muotoonsa, mutta keskeneräisenäkin nämä tarinat, yhtä hyvin kuin muutkin viimeisten kuukausien tekstit, ovat puhuttelevia.

370 Peterson 2001, 35; Samantapaiseen kerrontaratkaisuun viittaa Öhman lukiessaan Benedictssonin ja muiden 1800-luvun lopun naiskirjailijoiden tekstejä uhrin puolustuspuheina. Öhman 2001, 65–78.

371 SBIII, 352.

372 SBIII, 357 [26.2.1888].

MELANKOLIA VIIMEISEN VUODEN NOVELLEISSA

Tässä viimeisessä luvussa käsittelen Benedictssonin kolmea novellia, joissa kussakin melankolia eri tavoin tematisoituu. Benedictsson kirjoitti novellit *Den Bergtagna*, *Ur mörkret* ja *Livsleda* kaikki viimeisenä elinvuotenaan 1888, ja kaksi ensimmäistä jäivät keskeneräisiksi. Novellit käsittelevät päähenkilöidensä kautta naisen väsymystä ja halua luopua elämästä. Ne osoittavat, että melankolian työstäminen ei tapahtunut vain päiväkirjassa ja kirjeissä, tunnustamisen tekstilajeissa, vaan myös kaunokirjallisessa kirjoittamisessa.³⁷³ Kaunokirjallisessa kirjoittamisessa Benedictsson ammensi omista kokemuksista, mutta tavoitteli myös aina jotain ylevää. Näin näihin omaelämäkerrallisiin novelleihin rakentuu kuvittelun, visioinnin taso, joka puuttuu kirjeistä ja päiväkirjasta.

VÄSYMYS

Väsymys esiintyy Victoria Benedictssonin päiväkirjassa toistuvasti ja usein muodossa *lifsleda*. Hänen viimeisen vuoden teksteihinsä kuuluu samanniminen, elämäntäsymystä kuvaava novelli *Livsleda*. Hän kirjoitti sen valmiiksi Kööpenhaminassa keväällä 1888 tuntiensa itsensä sairaaksi ja voimattomaksi. Almanakkakirjassa on 3. maaliskuuta kohdalla merkintä: ”Slutade ’Lifsleda’. sjuk, sjuk”³⁷⁴

Novelli kuvaa naista nimeltä Ottilia, joka on saapunut maalle veljensä perheen luo. Ottilia on väsynyt elämäänsä ja aikoo päättää sen. Hän lähtee ulos ja suuntaa kulkunsa kohti metsää. Hän on tuskainen, kalpea ja kuin kivettynyt:

Stelt som hennes gång var också ansiktet, dess uttryck slutet kring en sorg till döds. Det var fordom vackra drag, nu blott markerade; hyn var gråblek, och under ögonen lägo brunaktiga skuggor efter sömlösa nätter. Figuren var smärt, avmagrad /---/³⁷⁵

Hän kulkee kohti pientä, tummaa ja syvää metsäjärveä. Hän aikoo hukuttautua, mikä oli hänen sukupuolelleen tyyppillinen tapa päättää päivänsä. Olive Andersonin mukaan 1800-luvun kulttuurinen käsitys itsemurhasta oli voimakkaan sukupuolittunut, niin että miesten itsemurhat ymmärrettiin varsin toisin kuin naisten. Kulttuurisessa kuvastossa vietellyn ja/tai hylätyn, riutuneen ja epätoivoisen naisen viimeinen askel elämässä oli hukuttautuminen, ja tästä hahmosta tuli koko ilmiön ikoni. Kuva toimi myös toisin päin, niin että vettä lähestyvä nuori nainen oli 1800-luvun yleisölle ilmiselvä kuva hylätystä tai langenneesta naisesta, joka hautoi itsemurhaa. Miehet sen sijaan ampuivat itsensä, viilsivät kurkkunsa tai hirttäytyivät. He tekivät itsemurhia usein taloudellisen ja sosiaalisen romahduksen seurauksena eivätkä naisten tavoin onnettoman rakkauden tai varsinakaan seksuaalisen hairahduksen vuoksi. Miehen itsemurha oli enemmänkin roiston tai epäonnistujan kuin

373 Myös Birgitta Holm nostaa esiin nämä novellit Benedictssonin melankolisina teksteinä. Holm 2007, 81–83.

374 Annotations Almanacka 1888, LUB; Lundegård 1919, [*Samalde Skrifter II*], 335.

375 [*Livsleda*] *Samlade Skrifter II* 1919, 7–8.

sankarin loppu, ja siksi naisen itsemurha dramaattisempänä sopi Andersonin mukaan nousemaan koko ilmiön ikoniksi 1800-luvulla.³⁷⁶

Ottilian hukuttautumisyritys kuitenkin keskeytetään:

Hon står vid sjön när en liten gosse avbryter henne. Hans mor, svägerskan, har skickat honom och Ottilia blir arg: ”Det bleka ansiktet förvred sig i förbittring och förödmjukelse. – Vaktad, som en simpel sinnesjuk! – Hon lade handen på sin puls. – Därar som icke förmådde fatta att detta var ett lugnt, kallt beslut! /---/ ³⁷⁷

Benedictsson liittää Ottilian hahmon kautta melankoliaan surun, kalpeuden, sulkeutuneisuuden ja unettomuuden. Hän tuo esiin myös itsemurha-aikeen ja mielisairauden yhteyden esittämällä, että ympäristö epäilee Ottiliaa mielenvikaiseksi. Veljen vaimo on lähettänyt poikansa Ejnarin Ottilian perään, sillä hänestä Ottilia on sairas ja tarvitsee apua. Ottilia kuitenkin suuttuu kun häntä vahditaan ja rajoitetaan. Häntä harmittaa, että hänen järkensä kirkkautta epäillään. Hulluna ja mielisairaana käly ei Ottiliaa kuitenkaan pidä.

Ottilia, sade hon lågt, du är ond på mig. Jag vill inte tvinga dig. Om du inte kan hålla ut, så skall du vara fri. Du står inte under bevakning. --- Jag ville inte det skulle vara tvång med Ejnar. Jag menade väl. - /---/

Jag tror att livet kan kännas tungt nog för att man kan vilja dö, utan att vara sinnesjuk, sade hon.

Benedictsson kuvaa Ottiliassa kroonisesti masentunutta naista, sillä mitään syytä tai kiinnekohtaa hänen toivottomuudelleen ei kerrota. 1800-luvun keskiluokan naisten masentuneisuus oli Janet Oppenheimin mukaan usein kroonista, ja sairaudelta puuttuivat selkeä kriisivaihe ja käännekohtat. Naisten oli miehiä vaikeampi tunnistaa sairastumistaan, kyvyttömyyden, toivottomuuden ja tuskaisuuden oireiden ilmaantumista, sillä heillä ei ollut kiinnekohtia, joihin liittyy sairastuminen. Oppenheimin mukaan miehet yhdistivät sairastumisensa tapahtumiin tai käännteisiin esimerkiksi urallaan ja työssään. Naisilta tällaiset kiinnekohtat usein puuttuivat.³⁷⁸ Vaikka Ottilian sairaudella ei ole kiinnekohtia, Benedictssonin omalla oli. Kirjoittamalla hän kiinnitti sen nuoruuden unelmiensa murenemiseen ja aikuisena selvästi työhön, rahaan, takaiskuun urallaan ja rakkauteen.

Käly ymmärtää Ottiliaa, ja toisen ihmisen ymmärrys on käännekohta, jossa Ottilia vähitellen herää jäisestä krampistaan. Hänen ei tarvitse enää hävetä itseään ja hän tuntee suurta helpotusta.

De lyste till i de djupt liggande ögonen, fientligheten i uttrycket slappades, och det inbundna löste sig till tacksamhet. Nu fanns den ju inte längre där: skammen att betraktas som däre!

376 Anderson 1987, 196–197. Myös Higonnet 1986, 69–72.

377 [Livsleda] *Samlade Skrifter II* 1919, 12.

378 Oppenheim 1991, 181–186, Johannisson 1994, 166.

Den kalla handen fick sista tryckningen av en annan som kändes livsvarm och stark.
Gör som du vill; – jag skall alltid förstå dig.³⁷⁹

Itsemurha ei 1850-luvun Lontoota tutkineen Olive Andersonin mukaan ollut tabu, eikä Ottilian kälykään vaikuta pelkäävän tai torjuvan sitä.³⁸⁰ Suurkaupungin sensaatioita viljelevä todellisuus oli kuitenkin toista kuin maaseutu, ja esimerkiksi tutkija Pat Jallandin mukaan 1800-luvun Englannissakin itsemurha oli edelleen epäluonnollinen ja kavahdettu tapa kuolla. Se oli suurelle osalle ihmisistä synti Jumalaa vastaan eikä sitä kohdattu kevyesti tai viihteenä, varsinkaan kun se kosketti omaa perhettä.³⁸¹ Suhtautuminen itsemurhaan 1800-luvun ruotsalaisella maaseudulla todennäköisesti vaihteli. Uskonnollinen ja tuomitseva suhtautuminen eli rinnakkain humanimman ja ymmärtävämmän suhtautumisen kanssa. *Livsledassa* kärsimystä ymmärretään eikä itsemurhaa tuomita tai pidetä mielisairaana tekona. Kyse on ehkä enemmänkin Benedictssonin halusta taivutella lukijoitaan ymmärtämään elämänsä väsynyttä ihmistä kuin maaseudun humanista asenteesta, mutta myös maaseudulla arkinen asenne suhteessa itsemurhaan oli varmasti toinen kuin kirkossa saarnattu moraal.

Novelli ei piirrä elämästä täysin toivotonta kuvaa vaan esittää, että syvästä elämänväsymyksestä voi ymmärtävän läheisen, rakkauden ja elämään avautuvan päämäärän avulla selvitä. Kälyn ymmärrys sulattaa Ottilian ”sielun jäykkäkouristuksen”, eikä hän tee suunnittelemaansa itsemurhaa. Poika Ejnar annetaan Ottilialle seuraksi, ja he ovat paljon yhdessä. He nukkuvat yhdessä, ja pienen pojan kautta Ottilia tuntee jotain uutta: äidinrakkautta. Pojasta tulee tarkoitus hänen elämälleen.

Ett barn! – Framtiden...---

Är det detta mödrarna känna? ---

Alla ismurar brusto, det brände i bröst och i huvud, och så störtade den fram – strömmen av salta, töande, heta tårar; smärtan fick luft, och själens stelkramp var bruten. --- Det var som om hon ägt blott honom i världen. Blott honom? Någon att älska och någon att hoppas för – när allt var förbi för henne själv.³⁸²

Rakkaus lapseen, äidinrakkaus on lääke, joka lopulta pelastaa Ottilian liffsledan seu-raukselta, itsemurhalta. Victoria Benedictsson tarjoaa lasta, poikalasta ja naisellista omistautumista tälle lääkkeeksi naisen sielun pimeyteen, tyhjyyteen ja toivotto-muuteen.³⁸³ Kuten monesti aiemmin, Benedictsson piti toisille omistettua elämää mahdollisuutena, kun kaikki omat mahdollisuudet oli menetetty. Ottilia ei saa omaa elämänsä takaisin, mutta voi jatkaa sitä kuitenkin omistautuen toiselle. No-vellissa umpikujan, elämänväsymyksen ja naisen tulevaisuuden ratkaisuksi tarjou-tuu äitiys.

379 [Livsleda] *Samlade Skrifter II* 1919, 20.

380 Anderson 1987, 195.

381 Jalland 1999, 69–76.

382 [Livsleda] *Samlade Skrifter II* 1919, 24–25.

383 Myös Holm 2007, 219.

Merkittävää tässä Otilia tarinassa ei ole vain kuvitelma äitiydestä elämän tarkoituksena, vaan asetelma, jossa lapsen lahjoittaja on toinen nainen. Tarina muistuttaa naisten välisistä monenlaisista suhteista 1800-luvun lopulla ja erityisesti siitä, että tuon ajan maailmassa oli paljon äitejä, äitipuolia kuten Benedictsson itsekin, joiden lapset olivat jonkun toisen naisen synnyttämiä. Benedictsson ei kuvaa tällaisten lasten hyljeksyntää vaan päinvastoin: naisten syvää kiintymystä heihin.

PIMEYS

Melankolian ja masennuksen vanhimpia metaforia on pimeys. Jo antiikissa Hippokrateella esiintyi ajatus melankoliasta pimeyden tilana.³⁸⁴ Julia Kristevan psykoanalyttinen masennusta käsittelevä teos *Musta aurinko* on otsikkovalinnallaan nykykulttuurin eräs tapa jatkaa melankolian käsittelyä pimeyden metaforan avulla.³⁸⁵ Victoria Benedictssonin novelli *Ur mörkret* käyttää myös tätä pimeyden vanhaa metaforaa kuvatessaan päähenkilönsä Ninan alakuloa.

Ur mörkret kuuluu viimeisiin teksteihin, joita Benedictsson kirjoitti, eikä se valmistunut saati ilmestynyt Benedictssonin eläessä. Ebba Witt-Brattström on luonnehtinut sitä psykologiseksi tapaustutkimukseksi, joka tarkasti osoittaa sekä yhteiskunnan ulkoisen että naisen oman sisäisen naisvihan. Se on Witt-Brattströmin mukaan pohjimmiltaan teksti, joka käsittelee naisen poissaoloa kielestä kuvaamalla naiseuden kokemuksen itsestään anti-subjektina, pimeytenä ja ei-minään.³⁸⁶

Novelli oli keskeneräinen irrallisille liuskoille kirjoitettu teksti Benedictssonin papereiden joukossa syyskesällä 1888, kun Axel Lundegård sai Benedictssonin jälkeenjääneet paperit haltuunsa. Lundegård julkaisi Benedictssonin tekstejä ahkerasti ja käytti niitä myös omien tekstiensä raaka-aineena.³⁸⁷ Lokakuussa 1888 ilmestyi *Berättelser och utkast*-kokoelma, jossa novelli *Ur mörkret* ensi kertaa ilmestyi. Sen esipuheessa Lundegård kirjoitti, että *Ur mörkret* valaisee Benedictssonin kirjailijapersoonallisuutta: ”Författarinnan själv träder oss till mötes eller åtminstone skumtar fram ett ögonblick ut sitt verk.”³⁸⁸ Hän jatkaa vielä: ”Man skall i berättelser som Livsleda och Ur mörkret finna djupa spår, som leda utåt, mot den dystra katastrofen, som avslutade hennes liv, /---/”.³⁸⁹

384 Jackson 396–397; McMullen 2003, 19.

385 Kristeva kutsuu näkökulmaansa freudilaiseksi. Melankolinen horros eli masennus on Kristevan mukaan kyvyttömyyttä sietää kohteen menetystä. Se on itseensä sulkeutumisen tila, jossa subjekti turvautuu toimettomuuteen ja kuoleman teeskentelyyn. Freudin tavoin Kristeva ajattelee, että melankolia sisältää äidillisen kohteen mahdolloman suremisen. Kristeva 1998, 21–22. Kristevasta ks. Jokinen 1997, 144. Vrt. Freud [1917] 2005, 158–159.

386 Witt-Brattström 1997, 93; Witt-Brattström 2003, 68 ja passim. Myös Anders Öhman vertaa tilannetta psykoanalyyysiin, Öhman 2001, 75.

387 Holm 2007, 111.

388 Lundegård 1919, 338–339.

Lundegård stilisoi ja muutti tekstiä hieman ja kirjoitti sille puuttuvan alun. Shultén 1919, 345. Lundegård 1919, 323–343. Myös Sjöblad & Witt-Brattström 1998, 529.

389 Lundegård 1919, 334.

Lundegård siteraa vuoden 1919 *Samlade Skrifter*-teoksessa esipuhettaan *Berättelser och Utkast*-teoksessa vuodelta 1888.

Lundegård julkaisi heti Benedictssonin kuoleman jälkeen vuonna 1888 paitsi *Berättelser och*

Novelli *Ur mörkret* on kerrottu minämuodossa. Se alkaa kahdella tarinalla, joista kertoja toteaa, että niissä ovat avaimet koko hänen elämäänsä. tarinat ja niiden paljastama sairaaloinen oman sukupuolen häpeäminen juontavat lapsuuteen. Päähenkilö Nina on huomannut, miten isä halveksii naisten heikkoutta. Nina koettaa olla kuuliainen ja reipas ”poika” isälleen, mutta se on käytännössä mahdotonta, ja niin Nina pakenee kirjojen maailmaan:

/---/ jag läste alla de berättelser min far läst som skolpojke och av det lästa danade det sig i min inbillning en annan värld, och i den var jag man, jag var en ärelysten pojke, jag var hjälten i alla dessa berättelser/---/ ³⁹⁰

Ratsastusretket loppuvat, mutta istuminen isän kirjastossa jatkuu. Siellä Nina sukeltaa tarinoiden maailmaan, mutta joutuu kuulemaan myös isän ja tämän vieraiden keskusteluja. Niiden kautta Ninalle avautuu aikuisten maailma ja sen naisia kohtaan tuntema halveksunta.

Min far var, som nästan varje melankoliker, så strängt upptagen av sig själv, att han inte kom att tänka på andra; och han gav i dessa samtal fritt lopp åt sitt kvinnoförakt. Jag som ingen mor ägde, ingen mänsklig varelse att hålla av mer än denne mjältsjuka pessimist, som jag tillbad - /---/³⁹¹

Ninan isä on paitsi ”naisvihaaja” myös pessimisti ja melankolikko, ”mjältsjuka”. Benedictsson kirjoittaa, että melankolikojen tavoin isä oli täysin keskittynyt itseensä. Tämä melankolian piirre esiintyi myös 1800-luvun lääkäreiden havainnoissa, ja Benedictsson oli yllättävän selvästi tietoinen tästä. Isä oli Ninan ainoa läheinen, ja samalla myös ihminen, jota hän palvoi. Isän synkkä mielenlaatu oli siksi kohtalokas varjo hänen lapsuutensa yllä.

Novellissa Ninan synkkyys ei kuitenkaan synny vain perintötekijöistä, vaan kulttuurissa vallitsevasta naisten halveksunnasta. Novellia analysoineet Christina Sjöblad ja Ebba Witt-Brattström kutsuvat sitä ripiksi ja tulkitsevat, että päähenkilö on kääntänyt miehisen misogynian sekä sisäänpäin itseään kohti, että ulospäin toisia naisia kohti.³⁹² Nina nimittäin halveksii naisia. Hän tarkkailee isänsä toista avioliittoa ja uutta vaimoa, jossa hän näkee pienen pehmeän kaniinin. ”Kaniini” käy tanssiaisissa, on kaunis ja suloinen. Se synnyttää jälkeläisiä. Isä hymyilee hellästi tälle olennolle, mutta hymyn takana on Ninan mielestä halveksunta.

Utkast-kokoelman, myös näytelmän Den Bergtagna ja romaanin Modern, jotka hän kirjoitti valmiiksi Benedictssonin katkelmien pohjalta. Kaksi vuotta myöhemmin vuonna 1890 hän julkaisi kokoelman Efterskörd ja ensimmäisen kirjeisiin ja päiväkirjakatkelmiin perustuvan ”elämäkerran” Victoria Benedictsson. Sjelvbiografi. Vuonna 1908 hän julkaisi laajennetun version siitä, ja vuosina 1918–1920 hän kokosi ja toimitti Samlade Skrifter I-VII -kokoelman. Vuonna 1922 hän myi Benedictssonin paperit Lundin yliopiston kirjastolle ja viimeisenä työnään kokosi laajimman ”elämäkerran” Benedictssonin kuoleman 40-vuotisjuhlan merkeissä 1928: Victoria Benedictsson. Dagboksblad och brev. Samlade till levnadsteckning av Axel Lundegård. Larsson 2004, 41–42.

390 [Ur mörkret] *Samlade Skrifter II*, 353.

391 [Ur mörkret] *Samlade Skrifter II*, 208.

392 Sjöblad & Witt-Brattström 1998, 530; myös Öhman 2001, 76.

Allt det, som hon [hustru] icke ens kände, det borrade sig in i mitt sjuka sinne. Jag hade lärt mig att se med min fars ögon, jag såg från en mans ståndpunkt, vad det vill säga att vara kvinna – vidrigt, vidrigt, en olycka alltifrån födelsen!³⁹³

Nina puhuu naisista aateloituina eläiminä ja kotieläiminä. He ovat rotunsa ja lajinsa edustajia, mutta eivät yksilöitä. Nina on oppinut tämän halveksunnan isältään, kodissaan ja kasvaessaan. Se piinaa häntä niin, että siitä tulee hänen kirouksensa ja sairautensa.³⁹⁴ Anders Öhmanin sanoin Ninasta tulee sukupuolensa vanki.³⁹⁵

Ur mörkret on katkelmallinen, koska se jäi Benedictssonilta kesken. Sen alkiosa paljastaa Ninan isältä perityn ”kirouksen”, joka on selvyys naiseuteen liittyvästä häpeästä ja yksilöksi asettumisen mahdottomuudesta. Loppuosan tekstikatkelmat kertovat Ninan avioliitosta ja elämästä aikuisena. Tapahtumat ovat hyvin samankaltaisia kuin Benedictssonin omassa elämässä, ja siksi myös Öhman lukee tekstiä omaelämäkerrallisena. Nina solmii avioliiton, koska se on ainoa keino saavuttaa edes jokin asema yhteiskunnassa. Benedictsson omaa elämää muistuttavat myös aviomiehen ystävä, työ ”sukupuolettomana neutrina”, ja sitten herääminen eräänä päivänä omaan naiseuteen: ”Men så kände jag en dag, att jag var kvinna, ty jag älskade.”³⁹⁶ Nina olisi antanut elämänsä, jos olisi voinut olla rakastamansa miehen ystävä, mutta hän kelpasi vain ystävättäreksi. Teksti loppuu alakuloiseen yksinäisyyteen, jossa todetaan, että Ninalla ei ole ollut äitiä, isän hän on menettänyt eikä hänellä ole poikaa. Nina on kertonut tarinansa toiselle, miehelle, joka kuuntelee häntä pimeässä. Mies kuulee vain hänen äänensä, joka sekin lopulta lakkaa. Nina lopettaa tunnustuspuheensa itkuun ilman kyyneliä: ”Det var mörkt. Mannens ansikte syntes icke längre --- och han hade intet att svara.”³⁹⁷ Benedictssonin piirtämään melankolian kuvaan kuuluvat tässä tekstissä yksinäisyys ja erillisyys, pimeys ja kommunikaation katkeaminen. Nainen on pimeässä hahmoton, pelkkä ääni, eikä mies löydä sanoja vastata. Ääni kuuluu pimeästä, ja Sjöblad ja Witt-Brattström toteavatkin, että novellin varsinaiseksi päähenkilöksi nousee pimeys. Sen kautta päähenkilön roolin ottaa tiedostamaton, arvoituksellisuus, utopistisuus ja kielen ontous.³⁹⁸

Sjöbladin ja Witt-Brattströmin mukaan Benedictsson saapui tämän novellin myötä käännekohtaan. Hän oli vastustanut ”sairaalloista, teeskenneltyä pessimismia” kirjallisuudessa, mutta päätyi lopulta itse tyhjyyden kuvaajaksi. Tiedostamatonta ja kielen ontoutta lähestyvä teksti viittaa eräällä tavalla eteenpäin kohti modernismia, ja ehkä sen vuoksi Sjöblad ja Witt-Brattström kirjoittavat, että *Ur mörkret* voidaan lukea Victoria Benedictssonin kirjalliseksi testamentiksi.³⁹⁹ Birgitta Holmkin ylistää Benedictssonin päiväkirjan modernia kerrontaa, mutta pitää sen sijaan romaanikatkelmaa *Modern*, Benedictssonin testamenttina. Se päättyy sees-

393 [Ur mörkret] *Samlade Skrifter II*, 210.

394 [Ur mörkret] *Samlade Skrifter II*, 354–355.

395 Öhman 2001, 77.

396 [Ur mörkret] *Samlade Skrifter II*, 214.

397 [Ur mörkret] *Samlade Skrifter II*, 215.

398 Sjöblad & Witt-Brattström 1998, 531; Witt-Brattström 2003, 86–87.

399 Sjöblad & Witt-Brattström 1998, 531.

teisesti ”realistimamman” poistumiseen, Benedictssonin sovintoon itsensä ja uuden uuden sukupolven kanssa.⁴⁰⁰

Sjöblad ja Witt-Brattströmin ehdotus tekstistä psykologisena tapaustutkimuksena on myös kiinnostava. Se liittyy Benedictssonin samaan jatkumoon muun muassa Laura Marholmin ja Gabriele Reuterin kanssa, naiskirjailijoihin, jotka kirjoittivat psyyken analyysyjä ennen psykoanalyysiä. Tilanne, joka novellissa rakennetaan, ehdottaa tällaista luentaa: Nina makaa sohvalla ja puhuu, kertoo tarinansa läsnäolevalle kuulijalle. Psykoanalyttisista tapauksertomuksista se eroaa kuitenkin selvästi siinä, että se on sairaskertomus ilman hoitokertomusta. Sigmund Freudin psykoanalyttisissä tapauksertomuksissa nämä molemmat puolet kuuluivat yhtälailla tarinaan, sekä sairaskertomus ”Leidengeschichte” että hoitokertomus ”Behandlungsgeschichte”.⁴⁰¹ Benedictssonin versiossa traagista on, että mies [”analyttikko”] kuuntelee, mutta hänellä ei ole mitään sanottavaa eikä mitään keinoa auttaa Niinaa.

LUMOUS

Victoria Benedictssonin viimeisiä tekstejä vuodelta 1888 on sekä novelliksi että näytelmätekstin muotoon kirjoitettu *Den bergtagna*. Almanakkakirjassa on huhtikuulta 1888 merkintöjä sitä koskien:

- 10.4. Skref hela dagen på Den Bergtagna så det rök om pennan.
- 19.4. Konstnärsvörsviflan.
- 21.4. skref lösa repliker till teater Den Bergtagna ⁴⁰²

Novelliversio ilmestyi ensi kertaa vasta kootuissa teoksissa vuonna 1920. Näytelmäversio (”teater Den Begtagna”) ilmestyi ensimmäisen kerran vuonna 1890 Axel Lundegårdin täydentämänä ja uusin muutoksin 1908. Olen lukenut molemmat tekstit mahdollisimman lähellä sitä muotoa, jollaisiksi Victoria Benedictsson teksinsä muotoili ja jätti.⁴⁰³

Benedictsson kirjoitti viimeisinä kuukausinaan lyhyitä, irrallisille liuskoille kirjoitettuja viestejä voimiansa loppumisesta. Hän koki itsensä sairaaksi ja kirjoitti, että sairaus katkaisi hänen työnsä. Hän ilmaisi melankolisen tilansa toteamalla, että

400 Holmin mukaan Benedictsson oli ehdoton realisti, joko-tai ihminen, joka ei hyväksynyt uuden sukupolven puolinaisuutta, flirttailua ja haaleita tunteita. Romaanin *Modern* voi kuitenkin lukea kuvauksena siitä, miten hän jätti areenan vapaaehtoisesti Axel Lundegårdin edustamalle uudelle sukupolvelle. Se on muistomerkki suhteesta Axel Lundegårdiin, mutta sen syvempi merkitys on Holmin mukaan sen hedelmöittämisen ja ruokkisen teemassa.

401 Freud [1905] 2006, 112; Cohn 2006, 67.

402 Annotations Almanacka 1888, LUB.

403 Novelliversiossa ”Den bergtagna” ei ole juurikaan muutoksia suhteessa käsikirjoitukseen. Lundegård 1920, 389. Näytelmäversiossa muutoksia sen sijaan on. Olen käyttänyt julkaistuja versioita, sillä alkuperäinen Benedictssonin teksti on mahdollista rekonstruoida myös julkaistua aineistoa lukemalla. *Samlade Skrifter I–VII* (1918–1920) sisältää Ingrid af Schulténin käsikirjoitustutkimuksia, joissa on tarkasti kirjattu kaikki Lundegårdin muokkaamien tekstien ja Benedictssonin alkuperäisten käsikirjoitusten erot.

hän kulkee haudan reunaan.⁴⁰⁴ *Den bergtagna* -novellin käsikirjoituksen yhteydessä on 18. huhtikuuta 1888 päivätty merkintä, jossa Benedictsson kirjoittaa:

Jag kan icke skriva det ordentligt ännu. Det är kastat ner på papperet i skälvande hast och nästan utan tanke på formen.

Det finns en lucka. Jag kan icke fylla den. Det är som att rista med en nålsudd i sitt eget hjärta.⁴⁰⁵

Toteamukset kiireestä ja siitä, että teksti on kaivettu omasta sydäimestä, ovat ohjanneet myös aiempia tutkijoita lukemaan kertomusta tunnustuksellisena ja omakohtaisena tekstinä.⁴⁰⁶

”Bergtagen” ilmaisuna ei ole vain kaunokirjallisen tekstin otsikko vaan esiintyy Benedictsson päiväkirjavihoissa useampaankin kertaan: ensin kesällä 1887 itsemurha-ajatuksista toipumisen yhteydessä. Benedictsson koki tuolloin kirjailijanuransa tulleen umpikujaan *Fru Mariannen* nuivan vastaanoton johdosta. Georg Brandesin välinpitämätön ja ivallinen suhtautuminen häneen niin naisena kuin kirjailijana tuntui kestävämmältä. Kun pahin kriisi oli ohi, Benedictsson pyysi tyttärensä Mathildan luokseen Kööpenhaminaan ja tunsii olonsa kohenevan tyttären seurassa. Hän kirjoitti: ”På qvällen kom Matti. Det gjorde mig godt. Jag började få en förnimmelse af att jag varit bergtagen och att nu längtade efter de mina.”⁴⁰⁷

Benedictsson koki syvän masennuksen ja itsemurhapäätöksen tilana, jossa hän oli ”bergtagen”, lumottu ja ulkopuolisen voiman vallassa. Pohjoismaiseen kansanuskoon kuului ajatus, että niin karja kuin ihminenkin saattoi joutua peikon tai haltijan mahdin pauloihin. Kun ihminen tai eläin katosi, hän oli ”bergtagen”. Kun hän palasi, hän oli usein pitkän aikaa järjetön ja poissa tolaltaan.⁴⁰⁸ Suomalaisessa kansanuskossa vastaava voima on ollut metsällä: ihminen tai eläin on voinut joutua metsänpeittoon, eli noiduttuun tilaan, metsänhaltijan tai metsähiiden vangiksi ja uhriksi. Uhka oli suurin lapsille ja naisille, ja metsänpeittoon joutuminen saatettiin selittää yhteydellä moraalin vastaisiin voimiin. Metsä edusti tuonpuoleista, tämän maailman kääntöpuolta ja metsänpeitto muuntunutta tietoisuuden tilaa.⁴⁰⁹

Novelli *Den bergtagna* on kirjoitettu minämuotoon. Siinä nuori nainen saapuu Pariisiin veljensä luo toipuakseen äitinsä kuolemasta ja sisarensa joutumisesta mielisairaalaan. Hän tapaa kuvanveistäjä-miehen, johon hän rakastuu, eikä toivu rakastumisesta. Novelli alkaa muistikirjasta, joka löytyy kuolleen jälkeensä jääneistä papereista, ja näin novelli rakentuu selitykseksi sille, mistä kuolema johtuu. Muistikirjan merkinnät ja jälkeen jääneet paperit ovat puutteellisia, mutta sisältävät kuitenkin kirjoittajansa koko historian. Teksti luo dekkarimaisen alkutilanteen: on

404 Lundegård 1920, teoksessa *Samlade Skrifter V*, 256.

405 [Den bergtagna], *Samlade Skrifter VII*, 248.

406 Fredrik Böök on elämäkerrassaan jäsentänyt Benedictssonin elämän neljään vaiheeseen: ”Victoria Bruzelius, Victoria Benedictsson, Ernst Ahlgren, Den Bergtagna”. Nämä ilmaisevat paitsi kronologiaa, myös Benedictssonin identiteetin ulottuvuuksia ja Den Bergtagnan elämäkerrallista merkitystä. Böök 1950, 0, ”Innehåll”; myös Lundbo Levy 1982, 105.

407 SBIII, 311.

408 Sjöblad 1985, 416.

409 Tarkka 1994, 82–84.

Metsänpeittoa koskevasta vihjeestä kiitän Leena Rossia.

ruumis, kuolleen jälkeensä jättämä muistikirja ja salainen onni, joka on vaatinut maksukseen kuoleman.⁴¹⁰

Den bergtagna jatkuu alkulauseen jälkeen tunnustuksellisenä. Tarinan minä kertoo ensin syyn kirjoittamiselleen. Hän toteaa, että kuoleva tuntee totuuden kertomisen tarvetta. Hän haluaa lastata harteiltaan sen, mikä on painanut, ja näyttää sen, mitä on piilottanut.

Jag har ingen att bekänna för, ingen vän i vars knä jag kan dölja mitt ansikte medan jag talar, och dock kan jag icke taga min historia med mig i döden, det är som om den vore en skuld, jag ägde att betala till livet, det är därför jag skriver dessa blad.⁴¹¹

Benedictsson sekoittaa tekstiin tunnustuksellisen omaelämäkerran ja ripin muotoja. Hän kirjoittaa, että hän haluaa osoittaa ainoastaan, miksi elävien maailma ei ole enää hänen. Hän on jo matkalla tuonpuoleiseen, ”bergtagen” ilman paluuta.⁴¹² Johdanto-osan jälkeen *Den bergtagna* alkaa ikään kuin alusta kirjoittajansa historian kertomuksena. Kirjoittaja matkustaa Pariisiin ja tapaa veljensä sekä tämän ystävän, kuvanveistäjän, joka on kuuluisa ja myös kirjoittajan suuresti ihailema.⁴¹³ Naisen ja kuvanveistäjän suhde muistuttaa useissa kohdin sitä, mitä Benedictsson päiväkirjassaan kirjoittaa itsestään ja Georg Brandesista.⁴¹⁴

Novellin minä kuvaa itsensä ja kuvanveistäjän toisilleen vieraksi, he ovat kuin eri planeetoilta. Hän kirjoittaa myös vertauksin: ”Det var som om jag hörde till en annan klass av varelser än han.”⁴¹⁵ Kun kuvanveistäjä kertoo wieniläisestä rakastajatarestaan, novellin nainen on ensin iloinen, että häntä kuulijana kohdellaan kuten miestä. Hän hiljenee kuitenkin, sillä heidän maailmansa eivät kohtaa: ”Han var lika främmande för min värld, som jag var för hans.”⁴¹⁶ Erilaisuudesta huolimatta kirjoittaja rakastuu kuvanveistäjään ja elää odottaen niitä hetkiä, joita he viettävät yhdessä. Hän ajautuu ”peikon taikapiiriin”: ”[s]tängd liksom inom en trollcirkel, utan allt främmande inflytande – ensam i människovimlet eller ensam med honom.”⁴¹⁷

Kuvanveistäjän käsitys rakkaudesta ja miehen ja naisen välisestä suhteesta on täysin toisenlainen kuin kertoja-naisen. He keskustelevat asiasta, ja kuvanveistä-

410 Den b prosa, 249. Kiinnostavasti samantapainen naisen muistikirjan ja itsemurhan kytkös on suomalaisen Charlotta Falkmanin romaanissa *En Prestgård i N-d* (1847). Romaania analysoinut Kati Launis yhdistää muistikirjan (itsemurhaa selittävään) tunnustamiseen ja sitä kautta nais-subjektin rakentumiseen. Launis 2005, 220, 228–229.

Benedictsson itse käytti pieniä punaisia, noin kämmenen kokoisia almanakkakirjoja sekä arkisten tapahtumien että sisäisten tuntemustensa muistikirjana.

411 Den b prosa, 249.

412 Den b prosa, 249.

413 Den b prosa, 251.

414 Esimerkiksi joulukuussa 1887 Benedictsson kirjoitti päiväkirjaansa katkelman, jossa ”hon” ja ”kamraten” keskustelevat. ”Kamraten” kysyy: ”när var det du började fästa dig vid honom – bergkungen? Och hvarför?” Christina Sjöblad toteaa, että ”kamraten” on Axel Lundegård. Hän nimeää nootissa ”bergakungenin” Georg Brandesiksi. SBIII, 348 ja 418. Myös Birgitta Holm viittaa *Den bergtagnaan* Benedictssonin ja Brandesin rakkaustarinan muistomerkkinä. Holm 2007, 205.

415 Den b prosa, 257.

416 Den b prosa, 259.

417 Den b prosa, 268.

jä toteaa, ettei hän puhu ikuisesta rakkaudesta vaan onnellisesta rakkaudesta, rakkaudesta ilman esteitä ja pakkoa. Hän puhuu rakastamisesta kokonaisena, sielun ja ruumiin antamisesta, elämisestä nykyhetkessä niin, että ulkopuolinen maailma lakkaa olemasta. ”Det kallar jag lycklig kärlek”, kuvanveistäjä toteaa. Nainen ei ole koskaan tuntenut moista. Hänen maailmassaan ei ole sitä auringon hehkua, josta kuvanveistäjä elää.⁴¹⁸ Kuvanveistäjän elämänfilosofia kietoo yhteen työn – joko kirjoittamisen tai kuvanveiston – auringon, taian (hemlig trollmusik), rakkauden ja elämän. Hän tarvitsee ja vaatii vapaata rakkautta niin työssään, suhteessaan naiseen kuin kokeakseen elämän elämisen arvoiseksi. Ratkaiseva keskustelu kirjoittajan ja kuvanveistäjän erilaisista suhtautumistavoista vapaaseen ja pakottomaan rakkauteen käydään dialogina:

Och så kom frågan, utan övergång och alldeles oväntat. Han viskade den i mitt öra med sitt mjukaste tonfall:

– Du är helt min nu, inte sant? Kom!⁴¹⁹

Keskustelu, joka seuraa, on sisällöltään sama, jonka Benedictsson kävi Brandesin kanssa ja kirjoitti päiväkirjaansa: ensimmäisen viettelyn äänetön torjuminen ja sitä seurannut lohduksen ikävä ja pelko hylätyksi tulemisesta.

Benedictsson päättää tarinansa siten, että ”Ofelia”⁴²⁰, joksi kuvanveistäjä naista pilkallisesti kutsuu, yrittää erota kuvanveistäjästä ja kotiutua Ruotsiin. Hän on kuitenkin vieraantunut kaikesta entisestä, autius ja tyhjyys ammittavat hänen edessään ja pelastus tuntuu pelkältä taakalta. Hän tekee ratkaisun ja palaa vielä kerran Pariisiin:

Nu visste jag, att jag skulle dö, men jag visste, att jag skulle ha levat först, att jag för min död kunde köpa mig rätten att älska. Mina kinder blevo friska, min gång vart spänstig och åtta dagar därefter ångade jag mot söder.⁴²¹

”Ofelia” tervehtyy hetkeksi, mutta kuitenkin vain, koska on suostunut maksamaan ”terveestä” rakkaudesta korkean hinnan, kuolemansa. Novellin lopussa on katkoksia, katkoviivoin merkittyjä kohtia, ja Benedictsson kirjoittaa päähenkilöstä välillä kolmannessa persoonassa. Loppu on monitulkintainen. Sen voi lukea niin, että päähenkilö antautuu suhteeseen kuvanveistäjän kanssa tehtyään ensin päätöksen, että hän kuolee sen jälkeen. Tällainen juoni on myös neljännessä päiväkirjavihossa syksyiltä 1887, vihossa, jonka tarinaa olen tarkastellut skandaalikerromuksena edellisessä luvussa. Muutenkin *Den bergtagna* dialogi muistuttaa hyvin monessa kohdin juuri neljännen päiväkirjavihon merkintöjä.⁴²² Tarinan päätös kertoo skandaalikerromuksen opetuksen, että vapaa rakkaus tuhoaa naisen.

418 Den b prosa, 267.

419 Den b prosa, 279.

420 Ofelia-hahmo on Elaine Showalterin mukaan 1800-luvun fiktion keskeisiä naistyyppejä. Tästä uhriksi asetuvasta ja järkensä menettäneestä naisesta tuli romantiikan kaudella miltei kulttihahmo, ja se jatkoi elämäänsä myös myöhemmässä 1800-luvun kirjallisuudessa. Showalter 1987, 10–15; Launis 2005, 223–224.

421 Den b prosa, 296.

422 Ks. SBIII, 325–344.

Tarinan lopun voi lukea kuitenkin myös ylevämmin, sillä tarina päättyy kohottavasti taiteen voittoon maallisesta onnesta. Tässä se selvästi eroaa neljännen vihon skandaalikerromuksesta. ”Ofelian” saavuttua Pariisiin kuvanveistäjä on saanut valmiiksi veistoksen, jota hän pitää parhaana työnään. Sen nimi on kohtalo, ”Ödet”. Se on suuri marmoriveistos, jossa kookas, vahva ja tuulen tuivertama naishahmo on ottamassa askeleen toisen, maassa makaavan hahmon yli. Maassa on eloton ja alaston naisen ruumis. ”Ofelia” näkee, että maassa lepää voimattomuus ja avuttomuus, jonka kuoleman rauha on kuitenkin aateloanut. Hän tunnistaa hahmosta itsensä: ”Denna döda bar mina drag, förädlade, odödliggjorda; denna döda var mitt stelnade själv, min saga.”⁴²³ Taiteen tekemisen prosessi on vaatinut ”Ofelian” rakkauden, sillä kuvanveistäjä on tarvinnut naisen rakkauden kyetäkseen luomaan ja tekemään työtä.⁴²⁴ ”Ofelia” on merkityksetön ja tallattu; häntä on käytetty taiteen tekemiseen ja siinä prosessissa jauhettu kuoliaaksi. Benedictsson kirjoittaa novellissa: ”Konstnären hade fullbordat ett verk, som måste överleva honom själv. Det har förtärt en obemärkt existens – som skall dö.”⁴²⁵

Kuitenkin myös tallatun ylitse astuva hahmo on nainen. Elääkö ”Ofelia” edelleen tässä hahmossa, jonka synnyn aines hän on? Onko hänestä taiteen kautta tullut suurenmoinen ja kuolematon? Jette Lundbo Levyn mukaan *Den bergtagnan* päähenkilö, joka näytelmäversiossa on nimeltään ensin Marie Louise ja sitten Louise Strandberg, on selvästi kahtalainen. Hän on sekä uhri että sankari. Hän musertuu mutta nousee myös autonomiseksi, kuolemattomaksi sankarittareksi.⁴²⁶

Ebba Witt-Brattström puolestaan kirjoittaa *Den bergtagnasta* todeten, että se on ”ruumiillisuuden historia”, ”en kropps historia”. Hänen mukaansa se on eräs kohtaaminen vapaan rakkauden opista, lisäys ajan keskusteluun naisruumiista ja sen hyödyntämisen rajoista.⁴²⁷ On ilmeistä, että *Den bergtagnassa* toistuu vielä kerran Benedictssonin logiikka naisesta vapaan rakkauden kontekstissa. Vapaa rakkaus on naiselle mahdottomuus: se on tragedia, jonka päätös on kuolema. Benedictsson ei pitänyt tätä loppua väistämättömänä vain novellissaan vaan myös omassa elämänsään. Benedictssonin viimeisiin teksteihin niin päiväkirjassa kuin kaunokirjallisissa luonnoksissa kätkeytyy kokemuksen ja kirjallisuuden, eletyn ja kirjoitetun välinen vuorovaikutuksen vyyhti, jonka purkaminen ei ole yksinkertaista. Vapaan rakkauden teema on niiden ydin, mutta ne kytkeytyvät tätä teemaa käsitellessään myös subjektin problematiikkaan.

Vapaan rakkauden ideaali liittyy autonomisen yksilön ideaan, sillä periaatteessa siinä oli kysymys kahdesta vapaasta, vapaasti valitsevasta yksilöstä. Kyse oli kahdesta autonomisesta subjektista. Tätä ideaalia ei todellinen nainen Benedictssonin ajattelun ja kokemuksen mukaan saavuttanut. Benedictsson tarkoitti selvästi his-

423 Den b prosa, 298.

424 Lundbo Levy korostaa *Den bergtagnan* tulkinnassaan, että sen pääteema on osoittaa, että naiselle vapaa rakkaus on onnettomuus. Kuvanveistäjän luomistavasta hän toteaa, että se on vampyyrimäinen, tämän on ”syötävä” ja kulutettava aina nainen ja tämän rakkaus saadakseen uuden työn syntymään. Lundbo Levy 1982, 111, 113.

425 Den b prosa, 299.

426 Lundbo Levy 1982, 112. Birgitta Holmille Benedictssonin viimeinen tärkeä teksti on *Den bergtagnan* sijasta romaani *Modern*. Hänestä *Den bergtagna* oli (vain) Brandes-suhteen ja hylätyksi tulemisen kuvaus. Holm 2007, 205–206.

427 Witt-Brattström 1998, 565.

toriallista, oman aikansa 1880-luvun porvarillista ”kulttuurinaista”. Hänen ”olemuksensa”, ”luontonsa” ja ”rotunsa”, joilla Benedictsson tarkoitti kasvatusta, ajattelutapoja ja mahdollisuuksia toimia, eivät kyenneet nielemään vapaan rakkauden ”myrkkyä” ”kuolematta”. Nainen kykeni niihin tunteisiin ja intohimoihin, joista ”luonnollisessa” vapaassa rakkaudessa oli kysymys, mutta hän ei kyennyt kohoamaan siksi autonomiseksi subjektiksi, jota vapaa suhde edellytti. Hän jäi perinteen sitomaksi, seksuaalinormistoa rikkoneeksi ”naiseksi”, jonka sovituksen Benedictsson muotoili ankaraksi.⁴²⁸

Victoria Benedictsson teki itsemurhansa lopulta Kööpenhaminassa Leopold-hotellissa heinäkuun 21. ja 22. päivän välisenä yönä vuonna 1888. Georg Brandes kirjoitti veljelleen Edvard Brandesille kirjeen, jossa hän puolusti kirjaansa *Indtyck fra Polen* ja kertoi tälle lopuksi: ”Rouva Benedictsson on ottanut itsensä hengiltä viime yönä. Hän on viiltänyt kaulansa neljästä kohtaa partaveitsellä.”⁴²⁹ Ruumiin löysi Leopold-hotellin palvelija Ingeborg Larsen, joka ensimmäisten joukossa sai jatkaa Benedictssonin itsensä aloittamaa tarinaa onnettomasta ruotsalaisesta naiskirjailijasta.⁴³⁰

Kun Victoria Benedictssonin ruumis löytyi, hotellin omistajan vaimo oli aviomiehen mukaan erittäin järkyttynyt. Hän oli tuntenut Victorian ja halusi matkustaa maalle toipumaan uutisesta. Omistaja ei halunnut kertoa asiasta muille hotellivieraille, sillä hän tiesi näiden kauhistuneina vaihtavan hotellia. Itsemurhaa kavahdettiin 1880-luvun Kööpenhaminassa, mutta siitä kuitenkin kirjoitettiin sanomalehdessä eikä tapahtuneesta vaiettu. Kaksi *Aftonbladetin* toimittajaa haastatteli hotellin henkilökuntaa pitkään jo samana päivänä ruumiin löydyttyä. Palvelustyttö Ingeborg totesi itsemurhan syytä kysyttäessä, että rouva Benedictssonista ei ollut rahapulassa, ja siksi synn täytyi olla muualla. Hän arveli, että rouva Benedictssonista oli tullut kuuluisa kirjailija eikä hänellä sen vuoksi ollut enää mitään päämäärää elämässään. Kun toimittaja oli vähän epäuskoinen tämän synn suhteen, Ingeborg totesi, että ”hän oli myös vähän ylivirittynyt ja hysteerinen – hänessä oli ikäänkuin kaksi olentoa, jotka jatkuvasti taistelivat”.⁴³¹ Ingeborgin, palvelustytön maailmassa itsemurhan syyt olivat ensin rahahuolissa, sitten elämän tarkoituksen kadottamisessa ja kolmanneksi ”ylivirittyneessä ja hysteerisessä” mielenlaadussa. Kaikki samat syyt löytyivät myös Benedictssonin omista teksteistä. Ingeborg Larsenin huomio kahdesta olennosta, jotka taistelivat Benedictssonin sisällä, on osuva. Sisäisestä ristiriidasta Benedictssonin melankolian taustalla voi olla vain yhtä mieltä.

428 Tästä teemasta ks. Morris 1993, 45.

429 Fru Benedictsson har dræbt sig inat. Hun haar paa fire Steder overskaaret sin Hals med en Barberkniv. Sit. Robinson 1999, 23.

430 Kuolisytyödistuksesta ja kuoleman synnyttämistä narratiiveista ks. Larsson 2004.

431 ”Fru Benedictsens Død” [1888, lehtileike], LUB.

*

Victoria Benedictssonista voimme sanoa, että melankolia oli varmasti jollain tavoin olemassa ennen kirjoittamista, mutta kirjoittaminen oli tapa tuottaa tietoa ja jäsen- tynyttä ymmärrystä siitä. Kirjoittamalla Benedictsson tuotti tietoa itsestään ja itsel- leen, hän selvensi melankolista tuskaansa ja kirjoittaminen myös lievitti sitä, vaikei poistanut. Melankolinen subjektiivisuus rakentui teksteissä, vähitellen ja erilaisiksi eri yhteyksissä. Kokemus tuntui ruumiissa, mutta syntyi kielellisenä ja ympäröivän dis- kurssiivisen maailman ohjauksessa, neuvottelusuhteessa melankolian käsitteeseen ja puhetapoihin. Benedictssonin melankolinen subjektiivisuus oli surullinen, tyhjyyteen ja tarkoituksettomuuteen vaipuva. Välillä hän oli katkera ja täynnä vihaa. Melankolia kuitenkin myös muuttui koko ajan. Benedictssonin melankolinen minuus syntyi erilaisissa konkreettisissa sijainneissa ja kiinnittyi ulkoiseen todellisuuteen. Se etsi jäsenyysperiaatteita ympäröivästä ajattelun ja kirjoittamisen maailmasta. Nuoren kihlatun kokemana siitä tuli viattoman tytön unelmien murskaantumisen tarina, nuoren äidin tilanteessa onnettoman äitiyden tarina. Uran edetessä siitä tuli taitei- lijaelämäkertä ja lopulta langenneen naisen tarina, jonka taide aatelo.

Viimeisessä luvussa käsitellyt Benedictssonin novellit ovat omanlaisiaan ovia melankolian maisemaan. Niitä voi kirjallisina teksteinä lähestyä monin tavoin, su- kupuolen näkökulmasta tai kielen tutkielmina. Melankolisen kokemuksen ilma- uksina ja jäsenyysinä voimme kuitenkin nähdä ne myös eräänlaisina melankoli- an oireiden kirjauksina, syiden ja ulospääsyn etsimisenä. Väsymyksen, pimeyden ja todellisesta sosiaalisesta maailmasta erilleen joutumisen kokemukset kuuluivat Benedictssonin melankolisen minuuden ytimeen ja löytyvät myös näistä teksteis- tä. Äitiys, pojan kasvattaminen elämän päämääränä näyttää olleen lääke, johon Benedictsson tahtoi uskoa, vaikka se ei hänen omalla kohdallaan voinutkaan to- teutua. Naisten kulttuurissaan kohtaama halveksunta, jonka he sisäistivät, oli Be- neditssonin ajattelussa myös naisten alakulon taustalla. Rakkaudessa pettyminen oli itsestäänselvä melankolian syy, mutta Benedictsson kirjoitti siitä tarkkanäköi- sen loogisesti sukupuolittuneena ilmiönä – niin henkisessä kuin fyysisessäkin mie- lessä. Taitavana itsensä havainnoitsijana ja kirjoittajana Benedictsson pystyi käsit- telemään vaikeita tunteita sekä päiväkirjatekstissä että kirjallisten töiden kautta. Väsyneenä hänen viimeiset tekstinsä jäivät keskeneräisiksi, mutta kaiken kaikki- aan hänen melankolista tekstiään on paljon. Moderniksi naissubjektiksi tuleminen kamppailu päättyi onnettomasti, mutta se on rikkaasti dokumentoitu.

Amalie Skram amatöörivalokuvaajan otoksessa yhdessä tyttärensä Johanna kanssa kesällä 1890. KBk

3. MELANKOLIA SOSIAALI- SENA DRAAMANA

AMALIE SKRAMIN TAISTELEVA KYNÄ

Amalie Skram (1846–1905) kärsi melankoliaan liittyvistä oireista monin tavoin läpi koko aikuisen elämänsä. Hermostunut, kiihtynyt ja unettomuudesta¹ sekava mielentila oli piina Amalie Skramille itselleen, mutta se merkitsi koettelemusta myös ympärillä oleville ihmisille. Aviomiehen ja läheisten elämä kävi tukalaksi, ja kyvyttömyys saada tilanne hallintaan ohjasi läheiset etsimään toisinaan myös lääketieteellistä apua. Kahdesti Amalie Skram oli niin hermostunut, uupunut ja ”toisaalla”, että hän päätyi hoidettavaksi mielisairaalaan. Ensimmäisellä kerralla vuoden 1877 lopulla nuoren perheenäidin elämä tuntui olevan umpikujassa, ja sekava ja hauraileva Amalie lähetettiin hoitoon maan parhaan mielisairaalanlääkärin luo. Toisella kerralla keväällä 1894 tuolloin jo tunnettu naturalistinen kirjailija kamppaili elämänsä ja työnsä kanssa ja meni hoitoon omasta päätöksestään. Toki tuolloinkin perhelääkäri, aviomies ja ystävät osallistuivat päätöksentekoon.

Molemmat sairastumiset kytkeytyivät Amalie Skramin sisäisiin ja ulkoisiin ristiriitoihin, sopeutumattomuuteen ja konflikteihin. Tutkimukseni tässä luvussa ymmärrän melankolian kärsimykseksi ja mielen sisäiseksi ristiriidaksi, jollainen se oli Benedictssoninkin kohdalla. Huomion pääpaino on kuitenkin potilaan ja hänen ympäristönsä välisissä konflikteissa. Sen vuoksi kutsun melankoliaa tässä sosiaalisesti draamaksi. Amalien ensimmäistä sairastumista edelsi sovittamaton, avioliittoon kytkeytyvä ristiriita. Hankaluudet puolisoitten välillä ja kulttuurinen vaatimus ylläpitää toimimatonta avioliittoa tavallaan johtivat sairastumiseen. Amalie Skram itse kuvasi tilannetta näin ja kirjoitti tällaisesta tukahduttavasta avioliitosta myös esikoisromaanissaan *Constance Ring* (1885). Toisella kerralla sairastuminen liittyi sekä perhe-elämän että uran ongelmiin. Amalie päätyi hoidettavaksi psykiatriselle osastolle ja tilanne johti rajuun konfliktiin Skramin ja häntä hoitaneen ylilääkärin välillä. Sairastuminen liittyi tässäkin myös avioliittoon. Avioliitto ei ollut sairastumisen yksiselitteinen syy, mutta sairastuminen vammautti sitä.

Amalie Skram käsitteli ristiriitoja ja myös omaa sairastumisen kokemustaan kirjoittamalla. Taistelevan kynänsä avulla hän osoitti aikansa yhteiskunnan epäkohtiin, jotka hän näki myös omien ongelmien taustalla. Toisin kuin Victoria Benedictsson, Amalie Skram ei kirjoittanut tuskaa ja katkeruutta yksityiseen päiväkirjaan, vaan valitsi välineekseen romaanin. Lukevan maailman oli muuttuakseen syytä kuulla hänen tuskastaan ja sen syistä.

Tutkimukseni Amalie Skramia koskeva osa etenee kronologisesti ja tarkastelee psyykkistä sairastumista edelleen pääosin potilaan näkökulmasta. Tavoitteena

---

1 Unettomuudesta melankolian oireena kirjoitti jo Aretaeus Cappadocialainen (n.150–200 jKr). Ks. Porter 2002, 45.

on analysoida melankolista subjektia rakentavia tekstejä ja tarkastella konkreettisia tilanteita niiden taustalla. Pyrkimyksenä on kontekstualisoida potilaan kokemus sen sosiaalisen todellisuuden osaksi, jossa sairastuminen tapahtui. Subjekti on siten paikantunut: tarkastelen Amalie Skramia yksilönä, jota tietty tilanne rajaa ja ehdollistaa. Se ei kuitenkaan sanele tai determinoi tapahtumia vaan Skramin toimintaan avautuu myös vapauden horisontti.² Skramia ympäröivään todellisuuteen kuului arki toineen, huolineen ja ihmissuhteineen, mutta myös hoidon muodostama todellisuus, se miten sairaus hoitotoimenpiteiden muodossa kohdattiin. Amalie Skramia ympäröivät tietyt ajattelutavat ja käytännöt, avioliitto- ja sairaanhoitoinstituutiot, joita hän ei voinut valita. Kuitenkin hänellä oli rajallinen mahdollisuus valintoihin, ja esimerkiksi kirjoittaminen ja kirjailijaksi ryhtyminen oli valinta. Samoin päätös kirjoittaa mielisairaalakokemuksista julkisesti, aikomus josta häntä kehoitettiin pidättäytymään, oli valinta.

Skramin avulla tarkastelen sitä ristiriitaa, joka modernisoituvassa kulttuurisissa 1800-luvun lopulla syntyi naisen ja kahden instituution, avioliittoinstituution ja 1890-luvun orastavan modernin psykiatrian välillä. Analysoin, miten Amalie Skram taistelevana naiskirjailijana tekstinsä ja sanansa asetti: Miksi hän koki, että avioliitto vie naiselta järjen? Miksi naispotilas ja tiede ajautuivat sovittamattomaan ristiriitaan keskenään? Tutkin siis, millaisista valtataisteluista oli kysymys ja miten nuo kamppailut on kerrottu ja kirjoitettu.

1800-luvun loppu oli ”hermostumisen aikakautta” eikä Amalie Skramin hermostuneisuudessa ollut ensin ajateltuna mitään outoa. Kuten Joachim Radkau toteaa, hermostuneisuudesta tuli modernin aikakauden leimallisin piirre vuoden 1880-tienoilla, ja puhe ja huoli hermoista levisi epidemian tavoin niin Amerikassa kuin Euroopan eri maissa.³ Melkein kaikki hoitivat hermojaan tavalla tai toisella: vesikuureilla, ruokavaliolla, kylvyillä ja kohtuullisilla elämäntavoilla. Osa tyytyi itsehoitoon, vaikka monet kuuntelivatkin perhelääkäriä ja kylpylälääkäriä neuvotellen. Vain jotkut päätyivät kasvatusten psykiatrin kanssa. Kaunokirjallisuudessa hermostumisen teemaa käsiteltiin sekä ohimennen että sitä myös ironisoiden.⁴ Hermostumisen vaaliminen oli 1800-luvun keskiluokan arkea, sillä se oli osa fyysisestä terveydestä huolehtimisesta. Sillä ei siis aina ollut mitään tekemistä hulluuden ja psykiatristen sairauksien kanssa, ja siksi Amalie Skramin ratkaisu mennä hermostuneisuutensa vuoksi sairaalahoitoon oli poikkeuksellinen. Mielisairaaloiden ja yliopistollisten klinikoiden potilaat olivat pääasiassa alempien yhteiskuntaryhmien köyhiä potilaita, jotka kärsivät vakavista mielisairauksista.⁵ Keskiluokka hoidattiin hermojaan mieluummin yksityisvastaanotoilla, kylpylöissä ja parantoloissa, koska se ei halunnut sekoittua ”hulluihin”. Keskiluokan hermosairaajat pelkäsivät ehkä myös tulevaisuuden mielisairaalassa ”oikeasti hulluksi”.⁶ Keskiluokan erottautumisen ohella hermostuneisuuden, hermosairauksien ja mielisairauksien välille piirtyi kuitenkin jatkumo, jossa toisaalta nähtiin vain aste-eroja. Melankoliaan liittyvät oireet erityi-

2 Kruks 2001, 19.

3 Radkau 2000, 9–11; myös Kern 1983, 124–126; Hakosalo 1991, 163.

4 Häggman 1995, Ollila 1998, 208. Esimerkiksi suomalaisen Charlotta Falkmanin romaanissa *Leonna* (1854) hermostumista ironisoidaan. Ks. Launis 2005, 216.

5 Pietikäinen 2005b, 12; Ahlbeck-Rehn 2006, 184.

6 Kaufmann 2001, 162, 164; Johannisson 2004, 65, Pietikäinen 2005b, 12.

sesti olivat sellaisia, joita esiintyi sekä hermosairailta neurasteenikoilla että mielisairailta melankolia-diagnoosin saaneilla potilailla.⁷

Mielisairauden kriteereistä ei vallinnut yksimielisyyttä 1800-luvun lopulla⁸, ja hulluksi määrittämisen kiistasta ja valtataistelusta myös Amalie Skramin tapauksessa 1890-luvulla oli kysymys. Hän koki itsensä sairaaksi, oli uneton ja hermostunut, levon ja ympäristön vaihdoksen tarpeessa. Modernina naturalistina hän arvosti lääketiedettä eikä pitänyt mahdottomana, että moderni psykiatria saattaisi auttaa häntä. Niinpä hän hakeutui Knud Pontoppidanin, tunnetun ylilääkärin ja professorin, potilaaksi. Käytännössä Amalie Skram ja ylilääkäri ajautuivat kuitenkin riitatilanteeseen. Heidän tulkintansa siitä, mikä Amalieta vaivasi ja miten häntä tulisi hoitaa, poikkesivat toisistaan täysin. Hermostuneisuuden tulkitsemista ”hulluudeksi” tuli Amalie Skramin ja uuden mielisairaalaaläketieteen välisen konfliktin ja valtakamppailun ydin.

Tässä luvussa tarkastelen Amalie Skramin sairastumisjaksoja hänen omasta, kirjoittavan naisen ja kokevan potilaan näkökulmastaan. 1870-luvun kokemus mielen ja terveyden romahtamisesta kulkeutui teksteihin laajemmin vasta toisen sairaalakokemuksen jälkeen 1890-luvulla, jolloin Skram kirjoitti mielisairaalaromaanit *Professor Hieronimus* ja *På S:t Jörgen*.⁹ Sitä ennen kokemukset ovat luettavista vain harvoista kirjemaininnoista. Amalien tarina 1870-luvulta kirjautui kuitenkin potilaskertomuksiin, joita hoitavat lääkärit kirjoittivat. Erityisesti ensimmäisen sairastumisen kohdalla 1877–1878 viittaa melko paljon niihin.

Sairaus oli osa Skramin minää ja identiteettiä, kuten se oli Victoria Benedictionillakin. Skramin kohdalla tarkastelen sairautta kuitenkin hieman toisin: lähestyn sairautta määrittelykiistana, sosiaalisena ja kulttuurisena käsitteenä, josta neuvotellaan. Katson sitä kategoriana ja nimeämisenä, jonka käytöstä ja käyttämisen oikeudesta kamppaillaan. Tässä kamppailussa Skram valitsi aseekseen kynän, ja hänen kirjoitettu melankoliansa asettuu paitsi kokemuksen tekstualisoitumaksi ja kirjallisuudeksi, myös naisen tiedoksi mielisairaudesta. Ymmärrän kaunokirjallisuuden naisen tiedon tuottamisen paikkana samaan tapaan kuin kirjallisuudentutkija Kukku Melkas. Hän korostaa kaunokirjallisuutta ja myös fantasiaa keinona käsitellä hankalia yhteiskunnallisia kysymyksiä ja samalla tuottaa kuvitelmia uudesta. Skramin romaanien kohdalla painopisteeni ei ole utopiassa vaan siinä, miten hänen romaaninsa tuottavat tietoa mielisairaudesta. Tarkastelen sitä, miten ne käsittelevät mielisairautta ja sen hoitoa hankalana yhteiskunnallisena kysymyksenä.¹⁰

Aloitin tutkimukseni tämän luvun Amalie Skramin sairastumisesta Norjassa vuonna 1877. Tarkastelen sairastumisen kontekstia, hoitoa, toipumista ja Skramin sairastumiselleen antamia merkityksiä. Koska ensimmäinen avioliitto oli Amalie Skramin mukaan hänen ”hermoromahduksensa” syy, tarkastelen myös hänen esikoisromaaniaan, omaelämäkerrallista avioliittokuvausta *Constance Ring* (1884). Luen sitä Skramin vastauksena kysymykseen, miksi avioliitto sairastuttaa naisen. Sitten siirryn tarkastelemaan myöhempää sairastumista 1890-luvulla, sen konteks-

7 Luokan merkityksestä diagnosoinnissa ja hoidssa esim. Oppeheim 1991, 107–108.

8 Porter 2003, 6–8.

9 Käytän ruotsinnoksia ja viittaa siksi teoksien ruotsinkielisiin nimiasuihin.

10 Melkas 2006, 25, 28–29, 33.

tia ja keskitän analyysini päähuomion kirjoittavan naispotilaan ja modernisoitumassa olevan psykiatrian väliseen konfliktiin. Tämä vastakkainasettelu avautuu Amalie Skramin omaelämäkerrallisista mielisairaalaromaaneista *Professor Hieronimus* (1895) ja *På S:t Jörgen* (1895), kirjeistä ja Knud Pontoppidanin psykiatrisista teksteistä. Lopetan luvun teemaan, josta se alkaa, avioliittoon. Se oli paitsi naisten kirjoittaman kirjallisuuden keskeisiä teemoja 1800-luvun lopulla, myös heidän subjektiivensa rakentumisen ja murskaantumisen ytimessä. Amalie Skramin toinen, Erik Skramin kanssa solmittu avioliitto, jota luvun lopussa tarkastelen, tuki molempien luovuutta ja auttoi Amalie Skramin taiteilijuuteen. Tätä edesauttamaansa naisen taiteilijuutta se ei paradoksaalista kyllä kuitenkaan kestänyt. Avioliiton ongelmat saivat Amalie Skramin jättämään kotinsa Kööpenhaminassa ja matkustamaan Pariisiin heti kun tärkein, mielisairaalaromaanit, oli kirjoitettu. Melankolinen pelko ja suru, viha ja katkeruus avioliiton rikkoutumisesta kirjoittautuivat tässä tilanteessa kirjeisiin.

AVIOLIITTO JA VANHAN YLILÄÄKÄRIN HOIVA

Merikapteeni August Müller (1837–1898), joka oli vuosia seilannut maailman meriä, asettui perheineen maihin Bergeniin 1870-luvun lopulla. Sekä hän että hänen pietistinen vaimonsa Amalie kohtasivat muutoksessa olevan yhteiskunnan. Porvarillisen elämän ja arvojen kritiikki oli alkanut myös Bergenissä: kirjallisuus ja taide olivat politisoituneet, Ibsen ja Bjørnson julistivat muutosta, ”menneskeåndens revoltering”, ja uusi *Bergens Tidene* -sanomalehti palveli samaa asiaa. Amalie Müller oli saanut syvästi kristillisen kasvatuksen, ja uskonnolliset pohdinnat olivat hänen arkipäiväänsä. Hän kauhistui 25-vuotiaana vuonna 1871 uusia ajatuksia edustanutta Georg Brandesia antikristuksena. Asetuttuaan Bergeniin hän perehtyi kuitenkin vähitellen *Bergens Tidene* -lehden ympärille muodostuneen ”boheemiklikin” käsitteisiin ja alkoi viihtyä sen epämuodollisessa seurassa. Hän meni mukaan vuonna 1872 perustettuun teatteriyhdistykseen ja esitti pääosaa kansallisen näyttämön saksalaisessa komediassa vuonna 1876. Näiden kontaktien kautta hän oli 1870-luvulla yhä enemmän kosketuksissa Bergenin älymystöön, ja Skramin elämäkerturin Antonie Tibergerin mukaan hänen lukemisensa muuttui ajankulusta vakavammaksi opiskeluksi.¹¹ Älykkäästä ja opinhaluisesta rouva Müllerista alkoi kehittyä kirjailija.

Amalie Alver (Müller, myöh. Skram)¹² syntyi elokuussa 1846 Bergenissä kalatorin lähellä asuneeseen kauppiasperheeseen. Amalien ja vanhempien lisäksi perheessä oli neljä poikaa, ja kaikki lapset laitettiin kaupungin parhaisiin kouluihin, vaikka perhe ei ollut erityisen varakas. Ennen kuin lapset ehtivät kunnolla aikuisiksi, perheen kauppa meni konkurssiin ja isä Mons Monsen Alver (1819–1898) matkusti Amerikkaan etsimään uutta, parempaa toimeentuloa. Amalien äiti Ingeborg

11 Kœltzow 1992, 163–168; Tiberger 1910, 62–70; Garton 2002a, 32–38.

12 Käytän perheyhteyteen liittyvissä kohdin Amalie Skramista usein vain etunimeä. Koska hänen sukunimensä tämän ensimmäisen sairastumisjakson yhteydessä oli Müller (vuoteen 1884), en käytä tässä yhteydessä nimeä Skram. Kahden sukunimen runsas käyttö luo sekavuutta, joten viittaan häneen tässä luvussa pääosin etunimellä Amalie koko nimen Amalie Müller asemesta silloinkin kun puhe on muusta kuin perheyhteydestä.

kieltäytyi muutosta, ja perhe hajosi.¹³ Melkein samantien nuori 18-vuotias Amalie suostui varakkaan merikapteeni August Müllerin kosintaan, ja pari vihittiin avioliittoon vuonna 1864. Lapset Jakob ja Ludvig syntyivät vuosina 1866 ja 1868. Avioliittovuosinaan Amalie oli paljon miehensä mukana merimatkoilla; Länsi-Intiassa, Meksikossa, Välimerellä ja Mustalla merellä. August Müller myi laivansa, ja vuonna 1876 perhe asettui maihin, Askiin Bergenin ulkopuolelle.

Amalie aloitti kirjailijanuransa julkaisemalla vuodesta 1877 alkaen kirja-arvosteluja ja vähitellen 1880-luvulla myös omia kaunokirjallisia tekstejä.¹⁴ Realistit ihastuttivat häntä, ja hän puolusti muun muassa Ibsenin teosta *Kummittelijat*¹⁵ toteamalla, että kirjailijan täytyy, kuten anatomian opiskelijan, leikata auki yhteiskunnasta kaikkein kauhein ja pahin, jotta hän ymmärtäisi ja oppisi. Hän kirjoitti jo kriittikeissään, miten hän inhosi teeskentelyä ja salailua. Erityisesti häntä harmitti, että yhteiskunta vaati äitejä pitämään tyttärensä tietämättöminä avioliiton totuuksista ja naittamaan heidät avioliittoon täysin ymmärtämättöminä, mistä oli kyse.¹⁶

Amalie Müller (Skram) analysoi aikansa kirjallisuutta ja kirjoitti siitä, mutta valmisteli myös omaa näytelmäänsä. Se liittyi sekä luettuun että itse elettyyn. Hänen onneton avioliittonsa, jonka hän oli oppinut hyväksymään ”Jumalan tahtona” ja omiana henkilökohtaisena murheenaan, alkoi näyttää yhteiskunnalliselta vääryydeltä ja monien naisten jakamalta kohtalolta. Bjørsonin romaani *Manghild* ilmestyi 1877 ja julisti, että vaimoilla, joiden siveellistä vaistoa avioliitto polki, oli oikeus erota. Antonie Tiberg kirjoittaa romaanin vaikutuksesta Amaliehen, että ”se ruokki häntä ja nyt uskonnon vaatimukset eivät asettuneet hänen tielleen. Hänellä oli pätevä syy avioeroon. /---/ hän otti ensimmäiset askeleensa saadakseen avioliiton puretuksi”.¹⁷ Esteeksi muodostuivat kuitenkin lapset. Tibergin mukaan konflikti, joka seurasi lasten kohtalosta, teki Amalien ”ylihermostuneeksi”. Müllerin perhe ehdotti, että Amalie jäisi asumaan miehensä taloon lasten takia ja siksi, että perhe välttyisi skandaalilta. Ajatus oli Amaliesta täysin mieletön, mutta hän myöntyi lopulta lasten

13 Amalie Skram kertoi isästään Erik Skramille vuonna 1898, kun tieto isän kuolemasta tuli Norjaan. Hän kertoi, että isä lähetti rahaa ja tuli 8 vuoden kuluttua lähdistään hakemaan perheen äitiä. Tämä ei kuitenkaan lähtenyt. Amalie Skram epäili syyksi sitä, että äiti (Ingeborg Lovise os. Siverten 1821–1907) ei hyväksynyt isän muutosta vapaa-ajattelijaksi. Amalie Skramin muistot isästä olivat lämpimiä. [Amalie Skram Erik Skramille 15.12.1898] *Elskede Amalie III*, 519–520.

14 Ensimmäinen teksti, jonka Amalie Müller (Skram) julkaisi, oli J. P. Jacobsenin *Fru Maria Grubbe* -romaanista kirjoitettu esittely/kritiikki *Bergens Tidende* -lehdessä no 41 vuonna 1877. Jo siinä Skram kiinnitti huomiota nimihenkilö Marian älylliseen ja moraaliseen nöyryytykseen avioliitossa. Tiberg 1910, 71–72.

Antonie Tibergin mukaan Amalie päätyi harkitsemaan kirjailijaksi ryhtymistä vuosina 1876–1877. Lukeminen ja uuden kirjallisuuden tapa kuvata todellisuutta puhuttelivat häntä ja hänessä kypsyi ajatus omasta itsenäisestä kirjoittamisesta. Hän suunnitteli vuonna 1877 näytelmää, joka käsitteli avioliiton konflikteja, vaimon rakastajia ja liiton päättymistä eroon. Käsikirjoitus ei koskaan päätenyt näyttämöversioksi (eikä ole säilynyt), mutta osia siitä Skram käytti ilmeisesti romaaniinsa *Constance Ring*. Tiberg 1910, 76–78.

15 Henrik Ibsen: *Gengangere: et familjedrama i tre akter* (1881). Näytelmä on yksi 1880-luvun syfilistä piilotetusta käsittelevistä teksteistä. Aihe puhutti myös monia 1800-luvun lopun naiskirjailijoita.

16 Garton 1993, 48–49; Garton 2002a, 24–26.

Skramin ”intohimoisesta naturalismista” ks. Hjordt-Vetlesen 1998, 456–457.

17 Hun maatte ut av det, og nu stilt ikke lenger religionens krav til hende sig i veien. Hun hade gyldig skilsmissegrund. /---/ hon tok de første skridt til at faa egteskaper løst. Tiberg 1910, 89.

vuoksi. ”Ensimmäisenä yönä sen jälkeen kun hän oli antanut periksi tässä asiassa tuli hän mielisairaaksi”, toteaa Tiberg.¹⁸

ONNETON SISAR

Kesällä 1877 Amalien veli Ludvig Alver lomaili Müllerien luona Askissa. Hän sai kuulla sisarensa onnettomasta tilanteesta, kuuli Amalien ”surullisen elämäntarinan”, mutta kirjoitti siitä päiväkirjaansa vain joitain mainintoja.¹⁹ Ludvigin mukaan Amalie teki hänen lomansa loppuessa päätöksen, että hän eläisi Müllerin talossa Askissa vain taloudenhoitajana. Ajatus kuulosti vaikealta toteuttaa ja päivää ennen Ludvigin lähtöä Amalie tuli veljensä luokse itkien. Hän halusi lähteä Ludvigin mukaan ja jättää Müllerin²⁰. Mies haukkui ja uhkaili vaimoaan, mutta katui myöhemmin, rukoili ja sai Amalien jäämään. Amalie kirjoitti syksyllä 1877 kirjeitä veljelleen, jotka tämä Amalien pyynnöstä poltti. Liv Køltzow, Amalie Skramin myöhempi elämäkerturi, arvelee, että Amalie kertoi August Müllerin juomisesta, riitelystä juovuspäissään ja uskottomuudesta. Loka-marraskuussa 1877 Amalie keräsi voimansa ja kertoi Müllerille haluavansa avioeron ”käytyäni uskomattoman kamppailun itseni kanssa”,²¹

Amalie oli päätöksessään jääräpäinen ja sukulaiset kävivät hänen luonaan yrittäen puhua häntä ympäri. Lopulta tuli August Müllerin vanhempi veli, pappi, sovintoehdotuksineen. Hän lupasi puhua veljelleen, ja väsyneenä ja voimattomana Amalie taipui. Hän kertoi, että ”samana yönä kun vihdoin olin nukahtamaisillani ja Müller oli luvannut veljelleen jättää minut rauhaan, tuli hän sisään, näytti pelotavalta ja enempiä en muista. Tiedän, että sain aivotärähdyksen, olin vuoteessa ja puhuin sekavia, halusin aina pitää ovet lukossa enkä koskaan halunnut olla yksin, tunsin järjetöntä pelkoa kaikkea mahdollista kohtaan enkä muistanut, että minulla oli kaksi poikaa enkä halunnut nähdä ketään muita kuin piian ja tohtorin.”²²

Amalie peräytyi päätöksestään irrottautua Mülleristä ja sairastui vakavasti. Dr.

18 Tiberg 1910, 89.

Eugenia Kielland, joka toimitti Amalie Skramin ensimmäisen kirjekokoelman *Mellom slagene* vuonna 1955, toteaa: ”Det hele nærmet sig avgørelsen, da Müllers familie grep inn med et forslag som skulle avbøte den skandale en skilsmisse den gang betydde. De ville overtale Amalie til å bli boende hos mannen for å dekke fasaden. Da ble det for meget for den unge konen, og hun fikk et akutt anfall af sinnssykdom.” Kielland 1955, 42.

19 Liv Køltzow, joka vuonna 1992 julkaisi kirjan Amalie Skramin nuoruusvuosista *Den unge Amalie Skram*, on saanut käyttöönsä nämä Ludvig Alverin päiväkirjat. Køltzow 1992, 405.

20 Amalie Skram viittasi ensimmäiseen aviomieheensä yleensä nimellä Müller, ei pelkällä etunimellä, ja siksi myös tässä käytän hänestä vain sukunimeä.

21 [e]fter utrolige kampe med mig selv. Sit. Køltzow 1992, 180–182.

22 Netop samme nat da jeg endelig holdt på at sove ind, og efterat han (Müller) udtrykkelig havde givet sin broder det løfte at lade mig i fred, - så kom han ind, og var skrækkelig, og så husker jeg ikke mere. Jeg ved at jeg havde fået hjærnerystelse, og var sengeliggende og talte forstyrret, og vilde alltid være for læsede doere, og turde aldrig være alene, of følte en uafledelig angst for alt muligt, og huskede ikke at jeg havde to gutter, og vilde ingen anden se end stuepigen og doktoren.

Amalie Skramin ”kirje viisi vuotta myöhemmin”, sit. Køltzow 1992, 182 mukaan. Køltzow ei yksilöi kirjettä.

Klaus Hanssen²³ hoiti häntä ensin Bergenissä ja lähetti sitten joulukuksi 1877 Gaustadin sairaalaan Kristianiaan. Lähetekirjeeseensä Gaustadin sairaalan johtajalle Ole Rømer Sandbergille Hanssen kokosi yhteen potilaasta tekemänsä huomiot. Hän kirjoitti:

Rouva Amalie Müller, noin 30 vuotta vanha on kauppias Alværin tytär, hän on aina ollut terve ja vahva eikä ole sairastanut mitään vakavaa sairautta; en ole saanut tietooni, että perheessä olisi esiintynyt mielisairautta. Hän on harvinaisen lahjakas, sekä ruumiillisesti että henkisesti, kävi yleisen porvarillisen tyttökoulun, jossa hän oli kaikkien suosikki lahjakkaana, ahkerana ja rakastettavana oppilaana; melko nuorena, aikaan jolloin hänen isänsä taloudellinen asema oli täysin romahtanut, hän meni naimisiin silloisen merikapteeni Müllerin (nykyinen myllynomistaja Bergenin lähellä) kanssa. Tämä avioliitto kauniin ja lahjakkaan naisen ja häntä joka suhteessa alemman miehen välillä, miehen, joka ei koskaan ylennyt vaimon ajatusten korkeudelle ja jonka karheus usein latisti hänet, oli ”Manghildin” kirjoittajan kynän veroinen.²⁴

Ajan tutkimusrutiinien mukaan Hanssen selvitti potilaan aiemman tautihistorian ja sen, esiintyikö suvussa mielisairautta.²⁵ Hänen rakentamansa kertomus potilaasta on kuitenkin kiinnostava myös muuten. Lääketieteen historiassa lääkäri–potilas-suhde on usein tulkittu valtasuhteeksi, jossa kamppaillaan oikeudesta purkaa ja määritellä sairaus. Tässä suhteessa taistellaan hiljaisesti siitä, kuka omistaa sairauden tarinan.²⁶ Potilaskertomusten merkitykseen viitannut Michel Foucault toteaa, että potilaskertomukset objektiivivat yksilön. Ne tekevät potilaasta lääketieteellisen tapauksen, tiedon ja tietämisen kohteen. Lääkärin ja potilaan kohtaamisessa tietoa tuottavan vallan avulla vallankäyttö ulotetaan yksilöihin ja heidän sairastavaan ruumiiseensa.²⁷ Myös Hanssenille rouva Amalie Müller kuten muutkin potilaat olivat lääketieteellisiä tapauksia, sillä lääkärinä hän tuotti tietoa potilaasta ja taudista, joka potilaassa ilmeni. Mutta miten hän tuon tiedon lopulta tuotti, ja missä mielessä hän objektoi potilaan?

Lääketieteen historioitsijoista muun muassa Akihito Suzuki on kyseenalaistanut Foucault’n tulkinnan. Hän korostaa englantilaisen Bethlemin mielisairaalan

23 Klaus Hanssen oli Norjan uuden polven lääkäreitä, leprabasillin löytäjän, Gerhard Henrik Armauer Hansenin veli.

24 Fru Amalie Müller, omkring 30 år gl er datter af forhenværende handelsmand Alvær; hun har altid været frisk og kraftig og har ikke gennemgået nogen alvorlige sygdom; om sindssygdomme i familien har jeg ingen oplysninger kunnet erholde.

Hu er i en sjelden grad rigt begavet, både i legemlig og åndelig henseende; gennemgik en almindelig borgerlig pigeskole, hvor hun var alles yndlig som en begavet, flittig og elskværdig elev; ganske ung, på en tid da hendes faders økonomiske forhold var fuldstændig derangeret, blev hun gift men daværende skibskaptein Müller (nu mølleier nær Bergen). Dette ægteskab mellem den skønne, rigtbegavede kvinde og den hende i enhver henseende underleghe mand, det aldrig kunde nå op til hendes interesser, og hvis ræhet ofte krænkede hende, var en ”Magnhilds” forfatters pen værdig. Sit. Koltzow 1992, 184.

Manghild: en fortaelling, Bjørstjerne Bjørsonin kertomus vuodelta 1877.

25 Perinnöllisyyttä pidettiin keskeisenä tekijänä mielisairauksien synnyssä. Jackson 1986, 192; Ahlbeck-Rehn 2006, 137.

26 Suzuki 1999, 116.

27 Foucault [1973] 1994, 8, 107–109.

potilaskertomuksia koskevassa tutkimuksessaan potilas–lääkäri-suhteen luonnetta triangelina. Hän muistuttaa, että vielä 1800-luvullakin mielisairauksien diagnosti-soinnissa oli usein kolme osapuolta, lääkäri, potilas ja ystävä (läheinen tai perheen-jäsen). Suzuki korostaa muutosta tässä suhteessa 1800-luvun jälkipuolella, ystävän häviämistä ja sitä, että lääkäri tämän vuoksi alkoi kuunnella enemmän ainoastaan potilasta. Potilas ei Suzukin mukaan 1800-luvun kuluessakaan muuttunut mykäksi tiedonmuodostuksen kohteeksi eikä hänen roolinsa vähentynyt vaan päinvastoin korostui.²⁸

1700-luvun potilashistorioita tutkinut Jonathan Andrews toteaa, että tuolloin taudin määrittäminen oli aina keskustelun tulos.²⁹ Potilaan kertomuksen on katsottu hävinneen objektiivisen, tieteellisen ja katseeseen perustuvan lääketieteen nousun myötä. Foucault pitää kliinisen katseen syntyä 1800-luvun lääketieteen merkittä-vimpänä muutoksena ja kirjoittaa, että potilaasta tulee sen myötä pelkkä ulkoinen fakta. Lääketieteen täytyi ottaa hänet huomioon vain sulkeistakseen hänet.³⁰ Englannin 1800-luvun potilaskertomuksia tutkinut Janis McLarren Caldwell pitää ajatusta kliinisen katseen hallitsevuudesta kuitenkin liioitteluna. Hän näkee sen sijaan Englannin 1800-luvun lääketieteen keskeisenä piirteenä potilaan tarinan ja fysiologisen tarinan yhdistymisen. Potilaan tarina on taudin määrittämisen toinen puoli, history, ja lääkärin objektiivinen evidenssi, physical, sen toinen puoli. 1800-luvun lääketiede Englannissa ei hänen mukaansa sivuuttanut potilaan tarinaa vaan pyrki yhdistämään nämä kaksi.³¹ Hanssenin kirjeessä lääketieteellinen sairauden tarina lainaa paljon maallikko-ymmärrystä ja kuuntelee ystävän tarinaa. Se näyttäisi olevan paljon lähempänä käytäntöä, jota Lars-Eric Jönsson kutsuu mielisairaalan observeivassa tilassa tapahtuvaksi tiedonmuodostukseksi. Hänen mukaansa 1800-luvun lopun psykiatrinen tieto muodostui yhtäältä kertomuksista, jotka kuvasivat potilasta ennen sairaalaan tuloa. Toisaalta se muodostui tiedoista, joita lääkäri sai hoitajilta ja yhtenä lääkärin omista havainnoista.³²

Amalien potilastarina sisälsi paljon potilaalta ja tämän läheisiltä kuultua, ja tässä suhteessa Hanssen muistuttaa jopa perinteisiä, 1700-luvun ”hullujen lääkäreitä”. Avioliiton epäsuhta ja Müllerin karkea käytös vaimoaan kohtaan eivät ole lääkärin omia havaintoja vaan kolmannen osapuolen tai potilaan kertomuksia. Tämä osoittaa, että maallikkoymmärryksellä ja ystävän tarinalla oli tärkeä merkitys Hanssenin taudinmäärittämisessä. 1800-luvun puolivälin Ruotsin mielisairaaloitten sisäänotto-asiakirjoja tutkinut Cecilia Riving korostaa, että nämä dokumentit heijastavat myös läheisten, sukulaisten ja paikallisyhteisön ajatuksia. Hän toteaa, että saadakseen potilaan sisään sairaalaan ystävät, naapurit, papit ja paikalliset viranomaiset kertoivat näkemyksensä potilaan tilasta. Heidän täytyi vakuuttaa sairaala tilanteen vakavuus-

28 Suzuki 1999, erit. 116–117. Myös Joakim Radkau korostaa potilaiden roolia 1800-luvun lopun hermotautien taudinkuvan tuottamisessa. Radkau 2001, 204–205. Foucault puolesta on todettava, että hänen yleistäviä lausahduksiaan kritikoitaan toisinaan turhankin ankarasti. Foucault tarkastelee *Klinikan synnyssä* lääketieteellisen ajattelun ja kokemisen tavan muutosta keskittäen huomionsa 1800-luvun alun Pariisiin. Hän ei siis suoraan tutki lääkäri-potilas –suhdetta. Vrt. Hakosalo 1991, 4, 77.

29 Andrews 2002, 108.

30 Foucault [1973] 1994, 8.

31 McLarren Caldwell 2004, 143–144, 5–8.

32 Jönsson 1998, 51–53.

desta, minkä vuoksi he saattoivat korostaa potilaan käytöstä poikkeavana, kummallisena, järjettömänä ja sairaana.³³ Potilaan tarinan he kuitenkin kertoivat, ja nämä kuvaukset päättyivät usein lääkärin kautta myös potilaskertomuksiin.

UHRI

Hanssen tekee tarinassaan naispotilaastaan avioliiton uhrin. Sekä henkisesti että fyysisesti lahjakas nainen on joutunut naimisiin miehen kanssa, joka ei kykene nousemaan hänen tasolleen. Hanssen säälii uhria, mutta myös ihailee Amalie Skramia ja toistaa vanhaa etiologista selitystä miehen raakuudesta vaimon psyykkisen sairastumisen taustalla. Hanssen tunsi Bjørnsonin romaanin *Manghild* (1877) ja oli kuullut sen vaikuttaneen syvästi Amaliehin. Hän teki kiinnostavan rinnastuksen lääketieteellisen tapauksen ja (realistis-naturalistisen) romaanin välillä, sillä tapaus oli hänestä mitä sopivinta ainesta *Manghildin* kaltaisiin romaaneihin.³⁴

Hanssen jatkaa kirjeessä, että jo aiemmin vuonna 1870 aviomiehen säädyttömyys oli saanut Amalie-vaimon akuutin manian valtaan, joka kuitenkin oli hellittänyt kahdeksassa päivässä. Koska perhe asui nyt Askissa ja Müller myllynomistajana oli paljon kotona, oli aviopuolisoiden suhde huonontunut. Sen lisäksi vaimo oli todistanut miehensä syrjähyypistä ja säädyttömyydestä uudelleen ja päätenyt vaatimaan avioeroa.³⁵ Lasten ja perheen takia hän oli kuitenkin luopunut ajatuksesta ja jäänyt Askiiin. Hanssen kirjoittaa, että sopimuksen mukaan August Müller olisi asunut erillään Amaliesta ja lapsista. Hän kirjoitti Amalien kohtauksesta Sandbergille:

Samana iltana kun lopullinen sopimus langon luona oli tehty, valitti hän [Amalie] painon tunnetta ja vaikean sairauden lähestymistä, parin tunnin unettoman levon jälkeen hän nousi ylös, kulki ympäri huonetta koko yön kunnes aamun tullen heittäytyi rajusti itkien sängylle ja puhui taukoamatta, erityisesti saadakseen takaisin kirjeen, joka oli hävinnyt – hän oli edellisenä päivänä valittanut kadottaneensa äidiltä tulleen kirjeen, jota ei ollut lukenut.³⁶

33 Riving 2005, 89–90. Samaa potilaskertomusten moniäänisyyttä korostavat myös Lars-Eric Jönsson ja Jutta Ahlbeck-Rehn. Jönsson 1998, 52–54; Ahlbeck-Rehn 2005b, 255–257.

34 *Manghild* (suom. 1879) on tarina tytöstä, joka menettää perheensä ja otetaan kasvatiksi pappilaan. Hän varttuu muiden lasten kanssa, mutta hänellä ei ole tulevaisuutta. Kun pappilassa vierailleva suutari kosii häntä, hän suostuu. Aviomies osoittautuu kuitenkin moraalittomaksi roistoksi, ja Amerikasta palannut lapsuudenystävä houkuttelee Manghildia jättämään rappiointuneen avioliiton. Bjørnsonin kaksi vuotta myöhemmin ilmestyneen *Leonardan* kanssa *Manghild* puolustaa naisen oikeutta lähteä avioliitosta, joka polkee hänen oikeuksiaan. *Manghild* 1879; Iversen 1998, 429–430.

35 Myöhemmin Amalie Skram kertoi August Müllerin uskottomuudesta Erik Skramille, esim. kirjeessä 17.8.1888. *Elskede Amalie II*, 509–519.

36 /---/ samme aften den endelige overenskomst var bleven sluttet hos en svoger, klagede hun over tyngsel og følelse af at gå en svær sygdom imøde; efter et par timers søvnløs sengeleie, stod hun op, drev natten om i værelset, indtil hun undpå morgonen under voldsom gråd kastade sig på sengen og talte vildt, navnlig om at få igjen det tabte brev – hun havde de foregående dage beklaget at have mistet et ulæst brev fra sin moder; men det kan vel og hende at tankerne dreide sig om et anonymt brev, som en skurk havde tilsendt hende med oplysninger om hendes mands seneste udskielser – Sit. Køltzow 1992, 184.

Hanssen toteaa vielä, että ”voi olla että ajatukset pyörivät anonyymissä kirjeessä, jonka joku roisto oli lähettänyt hänelle kertoakseen hänen miehensä viimeisistä irstailuista – Tämä oli 10. marraskuuta”.³⁷

Tässäkin Hanssen toistaa, mitä oli perheeltä kuullut, tarina ei perustunut hänen omiin havaintoihinsa. Kirjeestä päätellen joku oli koko yön valvonut Amalien kanssa, mutta kertomuksesta ei selviä, oliko se piika vai joku perheenjäsenistä. Hanssen itse saapui potilaan luo 10. marraskuuta 1877, antoi tälle morfiinia ja sai tämän nukkumaan. Yöksi Amalie sai oopiumia ja seuraavina päivänä hänen tilansa vaihteli. Seuraavasta päivästä alkaen potilashavainnot ovat lääkärin tekemiä. 11. marraskuuta Hanssen kirjoitti potilaastaan, että tällä oli ”näkö- ja kuulohallusinaatioita, jatkuvasti vaihtelevia näkyjä ihmisistä ja eläimistä; ei halua mitään ravintoa, koska on niin onneton että ei voi enää elää; puhuu yhä vain kirjeestä; makaa enimmäkseen paikallaan ja itkee, /---/”.³⁸ Seuraavana päivänä Amalie puhui selvästi, ei ollut harhainen, muisti huonosti, mutta tiesi, että oli viime päivinä ollut ”forstyrret”, ”toisaalla”. Hän oli surumielinen ja onneton, toivoi, että olisi tullut tosissaan mielisairaaksi ja voinut sen myötä unohtaa kaiken ja elää kuvitteellisessa maailmassa. Häntä painoi ajatus, että tervehtyttyään hän joutuisi takaisin samaan entiseen elämänsä.³⁹ Seuraavana päivänä 13. marraskuuta hän kuvitteli olevansa Jamaicalla ja puhui diakonissalle vain ranskaa. Hän oli hyvällä tuulella ja valitti ainoastaan, että luotsi ei ollut tullut laivalle ja että laivan paperit olivat sekaisin.⁴⁰

Kun Hanssen sai Amalie Müllerin (Skram) potilaakseen, siirsi hän ensitöikseen potilaan pois Askista ja sijoitti väliaikaisesti Bergenin kaupungin ostamaan taloon, josta suunniteltiin eristyssairaalaan tartuntautiepidemioita varten. Hanssen oli riipaisevan huolissaan potilaastaan. Hän ei halunnut laittaa tätä Bergenin kunnalliseen mielisairaalaan eikä samanlaiseen laitokseen Trondheimissa. Gaustadissa Amalie saisi hoitoa, johon Hanssen uskoi ja jonka hän potilaalleen halusi. Hän itse hoiti Amalieta kunnioituksella ja ymmärtäen, mutta myös lääkiten. Amalie sai oopiumia, morfiinia ja kloraalia.⁴¹ Hanssen vaihteli lääkitystä ja annostusta oireiden mukaan. Eniten Amalie sai oopiumia, joka kuitenkin tuntui lisäävän myös hallusinaatioita. Pitkät lämpivät kylvyt jääpussi pään päällä, joita Hanssen kokeili, tekivät Amalien lähinnä ärtyisäksi. Hanssen piti aluksi lapset poissa sairaan luota, mutta antoi heidän käydä, kun huomasi, että Amalie voi paremmin heitä tavattuaan. Hanssen oli toiveikas Amalien parantumisesta, kun hän lähetti tämän Gaustadiin jouluksi 1877.⁴²

37 Dette var d. 10de novbd. *ibid.*

38 Syns og hoerelsehallucinationer, stadig vexlande syn af mennesker og dyr; vil ingen næring tage til sig, da hun er så ulykkelig at hun ei længer kan leve; taler endnu om brevet; ligger mest stille og græder, /---/ Sit. Køltzow 1992, 185.

39 Samanlaisesta toiveesta kirjoitti suomalainen näyttelijä Aino Manner, jota hoidettiin maanis-depressivisenä suomalaisissa mielisairaaloissa 1900-luvun alkupuolella. Hän kirjoittaa toipumisestaan: ”Parasta siis yrittää edelleen nukkua ja uskotella, ettei heräämistä enää tapahdukaan, vaan että saa palata takaisin mielikuituksen rikkaille tanhuville.” Manner 1935, 67.

40 Køltzow 1992, 185. Berta Pappenheim (Sigmund Freudin tapaus Anna O.) käyttäytyi sekavuus-tiloissaan samoin, ja puhui esimerkiksi lääkärilleen englantia, vaikka hänen äidinkiensä oli saksa. Breuer & Freud 1895, 21–47, erit. 42.

41 Kloraali eli triklooriasetaldehydihydraatti keksittiin 1800-luvulla ja kehitettiin unilääkkeeksi 1860-luvulla.

42 Køltzow 1992, 186–190.

OG NU FARVEL

Ennen lähtöään postilaivalla rannikkoä pitkin Kristianiaan Amalie kirjoitti ystävälleen Elisa Knudtzonille todeten, että ”tiedätte ehkä, että matkustan keskiviikkona ja myös, mihin matkustan; en jaksa sanoa siitä mitään, koska pelkkä ajatus käy yli voimieni, ja miksi surettaa valituksin teitä, jotka aina olette olleet niin hyviä minulle. Näiden rivien tarkoitus on vain kiittää, ei ainoastaan lukemattomista rakkauten osoituksistanne sairauteni aikana, mutta myös kaikesta kaikesta muusta; /---/.”⁴³ Kirje oli kiitos- ja jäähyväiskirje, joka huokui väsymystä: ”Ja nyt hyvästi, en jaksa enää, /---/.”⁴⁴ Amalie ei pohtinut matkustuksensa syytä ääneen, lukijat tiesivät mihin hän menee. Ajatus painoi häntä liiaksi, jotta hän olisi jaksanut kirjoittaa siitä. Hän ajatteli Gaustadia paikkana, josta hän ei ehkä palaisi: ”Muligt får jeg eder aldrig mere at se, /---/.”⁴⁵ Hän kiitti, pyysi anteeksi kovia sanojaan ja toivoi, että Knudtzonit muistasivat häntä hyvällä.

Gaustadin sairaalan ylilääkäri Ole Rømer Sandberg oli toiminut virassaan jo pari vuosikymmentä, kun hän sai Amalien potilaakseen.⁴⁶ Gaustad oli rakennettu mielisairaiden humanimman hoidon hengessä 1850-luvulla, ja Sandberg kirjoitti vähän ennen sen avaamista lehtiartikkelin, jossa hän valisti aikansa ihmisiä uudesta mielisairaanhoidosta. Hän esitti, että mielisairaati oli laitettava mielisairaalaan heti heidän sairautensa alkaessa. Hän kirjoitti, että ”on nimittäin ilman epäilystä ja kaikkien sivistysmaiden kokemuksen perusteella tunnettu tosiasia, että niistä mielisairaista, jotka laitetaan hyvin järjestettyyn mielisairaalaan kolmen kuukauden kuluessa sairauden alkamisesta, 80 potilasta 100:sta paranee.”⁴⁷ Usko mielisairaalahoidon parantavaan vaikutukseen oli suuri, ja saman ajatuksen jakoi ehkä myös Hanssen halutessaan Amalien juuri Sandbergin johtamaan ”uuteen” mielisairaalaan.

”Asyl” oli mielisairaala, mutta myös turvapaikka ja Sandbergin ajatus oli, että hyvin järjestettyyn ”turvakotiin” pääseminen oli ratkaisevan tärkeää mielisairaatiin tervehtymiselle. Kun mielisairaati oli Bergenissä teljetty Raatihuoneen kellariin ja sitten kunnalliseen ”hulluinhuoneeseen”, ”dårekisten”, oli taustalla ajatus, että mielisairaus oli parantumaton. Hullut olivat tämän ajatustavan mukaan vaarallisia, heidät oli teljettävä ja heitä oli vahdittava. Psykiatrinen vallankumous 1700- ja

43 I ved måske, at jeg skal reise på onsdag, og også hvor jeg skal reise hen; jeg formår ikke at si-ge noget derom, thi det overvælder mig selv altfor meget blot at tænke derpå, og hvorfor be-drove eder i kjære, der altid har været så god imod mig. Hensikten med disse linier er kun den at takke eder, ikke elene for alle de utallige beviser på eders kjærlighed under min sygdom men også for alt alt andet; /---/

[Amalie Skram Elisa Knudtzonille, odat. 1877] Kielland 1955, 43.

44 Og nu farvel; jeg kan ikke mere, /---/

[Amalie Skram Elisa Knudtzonille, odat. 1877] Kielland 1955, 43.

45 [Amalie Skram Elisa Knudtzonille, odat. 1877] Kielland 1955, 43.

46 Sandberg, Ole Rømer Aagaard (1811–1883), cand. med. 1836, toimi Gaustadin mielisairaalan ensimmäisenä johtajana vuosina 1852–1882. Skålevåg 2002, 390. Gaustad oli Norjan ensimmäinen ”moderni” valtion mielisairaala, jossa oli sen avautuessa 1850-luvulla 270 potilaspaikkaa. Kringlen 2004, 259, 261.

47 Det er nemlig en over al Tvivl hævet og ved alle civiliserede Staters Erfaring godtgjort Kjends-gjærning, at af de Sindsyge, der indlægges i et velordnet Asyl inden 3 Maaneder efter Sygdom-mens Begyndelse, helbredes indtil 80 af 100. Sit. Køltzov 1992, 190.

1800-lukujen taitteessa muutti heidän kohtelunsa lähes täydellisesti.⁴⁸ 1800-luvun säälin ja myötätunnon diskurssit tekivät mielisairaita kanssaihmissä, joita oli kohdeltava inhimillisesti. Tieteellinen optimismi edesauttoi ajatusta, että mielisairauksista voitiin parantua, ja miljööstä ja moraalista tuli tärkeitä elementtejä parantamisessa. ”Asyl” ei ollut enää ”säilö”, vaan rauhoittava ja parantava miljöö.⁴⁹ Kun Amalie Skram vuonna 1895 kirjoitti romaaneissaan mielisairaaloista, oli ”asyl” vielä silloinkin pohjoismaisessa kontekstissa uusi, reformistinen termi. *På S:t Jörgen*-romaanissa ylilääkäri ja potilas kiistelevät siitä, missä he ovat:

- För detta är ju ett dårhus, fortsatte Else.
- En asyl, om jag får be.
- Ett dårhus, vidhöll Else.
- En asyl, upprepade överläkaren.
- Ett dårhus!
- Nåja. Låt oss nu inte genast börja gräla.⁵⁰

Kurinalaiset rutiinit ja lääkärin rakastava auktoriteetti toimivat muun hoidon ohessa keskeisinä parannuskeinoina 1800-luvun ”asyyliissa”.⁵¹ Hoitoihin niin Gaustadissa kuin muuallakin kuuluivat myös kylvyt, haaleat ja viileät suihkut ja manian hoidossa langbad, pitkäkylpy. Rauhoittavina lääkkeinä käytettiin morfinia ja oopiumia, melankoliaa hoidettiin Gaustadissa pääasiassa oopiumilla.⁵² Kloraalin lisäksi psyykkisten sairauksien hoidossa käytettiin 1800-luvun lopulla yleisesti oopiumia ja morfinia.

Amalie vietti joulun 1877 Gaustadissa ja jouluaatosta Sandberg kirjoitti, että ”rouva Müller oli nukkunut hieman yöllä. Käynnin aikana hän makasi sängyssä. Oli ystävällinen, avoin, kertoi lääkärille että oli pitkän aikaa nähnyt ja edelleen näki pienen, paksun miehen, joka hyppi ylös alas uunin edessä tai pöydällä. Tämä oli seurannut häntä. Mutta nyt hän oli niin tottunut ukkoon, että ei paljon välittänyt siitä. Hän oli nähnyt pöllön tuijottavan itseään. Hän oli kuullut äänen huutavan nimeään. Hyvä ruokahalu; ulostus oman sanomansa mukaan ”kankeaa”, Ditten-pilleireitä No 1 (ulostuspillereitä), $\frac{3}{4}$ tunnin kylpy.”⁵³ Amalien luonteva suhtautuminen

48 Foucault [1961] 1988, 206–210, 221–228; Kringlen 1977, 12–13, Porter 1987, 2–3, Hakosalo 1991, 77–87; Ahlbeck-Rehn 1998, 24, Kringlen 2004, 259–261.

49 Skålevåg 2002, 33. *Asyl* termistä ks. Skålevåg 2002, 33–39. Ks myös Kringlen 2004, 260–261.

50 *På S:t Jörgen* [1895] 1975, 26.

51 Skålevåg 2002, 63, Kringlen 2004, 261.

Tällainen persoonallinen, isällinen hoito oli tyypillistä Englannissa 1800-luvun puolivälin tienoilla. Elaine Showalter kutsuu tätä vaihetta viktoriaaniseksi psykiatriaksi ja se väistyi darwinistisen, tieteellisemmän, etäisemmän ja kliinisemmän psykiatrisen hoitokulttuurin tieltä 1870-luvulta alkaen. Showalter 1987. Myös Porter 1987, 20.

52 Køltzow 1992, 190. Sandbergin sairauskäsityksestä ja hoitotavoista tarkemmin ks. Skålevåg 2002, 62–66.

53 Fru Müller hadde sovet lite om natten. Under visitten lå hun til sengs. Var vennlig, åpen, fortalte legen at hun i lang tid likesom hade sett og fremledes så en liten, tykk mann som hoppet opp og ned foran ovnen eller bordet. Han hade forfulgt henne. Men nå var hun så vant til ham at det ikke gjorde henne stort. Hun hadde sett en ugle stirre på henne. Hun hadde hørt stemmer rope navnet hennes. Apetit god; Aff efter hendes Sigende træg (...) Dittens piller No 1 (avføringspiller); $\frac{3}{4}$ Times Bad. Sit. Køltzow 1992, 191.

Kylvyt ja suihkut olivat osa hoitokäytäntöjä, pitkäkylpy (tunti tai enemmän) oli sekä sekä hoitavaa terapiaa että kuria. Kylmäsuihku laskettiin 1870-luvulla pakkokeinoin pakkopaidan, -

näkyihin ja ääniin muistuttaa myöhemmän potilaan, suomalaisen Aino Mannerin kokemuksia suomalaisessa mielisairaalassa. Manner on tähänastisten tietojeni valossa ensimmäinen suomalainen nainen, joka kirjoitti mielisairaalakokemuksistaan kokonaisen teoksen. Hänen kirjansa nimeltä *Viesti yöstä. Mielisairaalakokemuksia* ilmestyi vuonna 1935.⁵⁴ Hän toteaa, että äänet, joita hän kuuli, eivät tuntuneet pelottavilta vaan ”kutakuinkin luonnollisilta”. Ne alkoivat kuulua, kun sairauden alkutuska oli ohi ja ”uusi olotila oli jopa mieluista”. Myös Mannerilla oli pitkäaikaisia näkyjä, jotka toistuivat samanlaisina. Hänen diagnoosinsa oli ”psychosis manias-depression”, joka tuli käyttöön 1910-luvulla ja yleistyi diagnoosina 1920-luvulla.⁵⁵ Skram ei voinut saada tätä diagnoosia, vaan hänen saatekirjeessään luki ”lider af akut mani”.⁵⁶ Diagnooseista huolimatta Mannerin ja Skramin kokemuksissa on paljon samankaltaisuuksia.⁵⁷

TOIPILAS

Amalie oli Gaustadissa vain seitsemän viikkoa, minkä jälkeen oireet katosivat ja hän siirtyi toipilaaksi tohtori Sandbergin perheeseen.⁵⁸ Vähän ennen lähtöään hän kirjoitti Elisa Knudtzonille helmikuussa 1878, että ”olen yhä Gaustadissa, – uf, tämä kauhea nimi, jolla on pelottava kaiku!” Amalie epäili, että Gaustadin nimen kaiku seuraisi häntä läpi elämän ja että hänen takanaan kuiskittaisiin: ”Se on hän, joka on ollut Gaustadissa!” Hän totesi kuitenkin, että juorut olivat pieni osa siitä taakasta, jota hän nyt ryhtyi kantamaan läpi surullisen elämänsä.⁵⁹

Amalie kuvasi sairauttaan Elisalle kirjoittaen, että se on ”rajaton syvyys, jonka yli olen Jumalan armosta päässyt”.⁶⁰ Hän kiitti Luojaa, että sairauden pahin vaihe oli ohi, mutta totesi, että hänen sielunsa oli edelleen lamaannuksissa. Hän kirjoitti, että hän oli väsynyt elämään, sydän tuntui useimmiten painavalta, kylmältä kivelältä, joka oli piinattu hitaasti kuolemaan. Hän totesi, että pieniä elonmerkkejä siihen saivat vain lapset.⁶¹

---

tuolin, -hanskojen, venytyssängyn ja jalkapehmusteiden kanssa. Skålevåg 2002, 68–69.

54 Kiitos teoksen löytämisestä kuuluu Hannu Salmelle! Ks. myös Salmi 2002b, 104–106. Suomalaisen naisten kirjoittamaa mielisairaalakirjallisuutta ei ole tutkittu ja arvio siitä, että Mannerin teos olisi ensimmäinen, ei perustu systemaattiseen bibliografiseen tutkimukseen.

55 Manner 1935, 56–74; 87. Ahlbeck-Rehn 2006, 145.

56 Lähete /sisäänottokirje Gaustadin sairaalaan vuodelta 1877, teoksessa Køltzow 1992, 189.

57 1870-luvulla mania oli epätasällinen diagnoosi ja kattoi laajan alan taudinkuvia. Sen määre *akuutti* viittaa oireiden nopeaan ja yhtäkkiseen ilmestymiseen, ja Amalien oireet viittaavaat muutenkin tilaan, jota nykyään kutsuisimme psykoottiseksi.

58 Amalie ystävystyi Sandbergin miniän, Helene Sandbergin kanssa ja ystävyys jatkui Amalien kuolemaan asti. Køltzow 1992, 266–267.

59 Jeg befinner mig endnu på Gaustad, - uf, dette forfærdelige navn, med den rædsomme klang! /- -/ det er hende, der har været på Gaustad! [Amalie Skram Elisa Knudtzonille 10.2.1878] Kielland 1955, 44.

Amalie Müller kirjoitettiin ulos sairaalasta 15.2.1877, ja hän vietti kolme seuraavaa viikkoa Sandbergin perheessä. Hän ystävystyi Sandbergin bergeniäläisyntyiseen miniään Helene Sandbergiin, ja ystävyys jatkui Amalien kuolemaansa asti. Køltzow 1992, 192.

60 Myös Aino Manner vertasi psykoosiaan vajoamiseen ja katoamiseen. Manner 1935, 132–133.

61 Dette bundløse dyb, over hvilke jeg nu ved Guds nåde er sluppen vel. [Amalie Skram Elisa Knudtzonille 10.2.1878] Kielland 1955, 45.

Lääkärit suosittelivat toipumista rauhallisessa ympäristössä, ja Amalie päätti mennä joksikin aikaa Vilhelm-veljensä luo Risøriin. Veli oli leski ja Amalie ajatteli, että tämän talossa vallitseva rauha saattaisi tervehdyttää häntä. Hän tunsi itsensä kuitenkin edelleen tavattoman voimattomaksi. ”Minusta näyttää, että voimani eivät ota tullakseen takaisin, olen niin väsynyt, minusta tuntuu että olen kuolemanväsynyt”, hän kirjoitti.⁶² Risøriin Amalie oli eristyksissä, mitä hän toivoikin. Hän halusi elää erillään ihmisistä, heidän katseistaan ja puheistaan ja olisi mennyt luostariin, jos olisi elänyt sellaisessa maassa, jossa se oli mahdollista. Hän kuitenkin viihtyi veljensä kanssa, joka teki kaikkensa auttaakseen ja ilahduttaakseen Amalieta ja edistääkseen hänen toipumistaan. Myös tohtori Sandbergin huolenpito ulottui Risøriin asti, ja Vilhelm edisti sisarensa toipumista lääkärin ohjeiden mukaan. Hän muun muassa järjesti 14 hengen päivälliset, koska Sandberg varoitti, että Amalien ei ollut terveellistä vetäytyä ihmisten seurasta.⁶³

Amalie piti itse yhteyttä Klaus Hansseniin ja kertoi tälle sekä kiitollisuudestaan että voinnistaan. Maaliskuun 4.päivänä 1878 hän kirjoitti, että ”olen täysin selvä ja terve mitä aivoihini tulee. Sitä olen ollut pitkään ja viimeisen 4 viikon osalta voin sanoa varmasti, että en ole huomannut merkkiäkään taipumuksesta taudin uusiutumiseen.”⁶⁴ Amalie korosti järkensä kirkkautta ja oli itse oman terveydentilansa tarkka havainnoija. Hän otti, ja hänelle annettiin oman sairautensa tarinan kertominen. Toipuminen oli siitä huolimatta hidasta: Amalie kirjoitti, että muutamat viikot terveeksi toteamisen jälkeen olivat vielä olleet taistelua sairaskohtauksia vastaan. Hän kirjoitti Hanssenille, että hän kävi pitkiä taisteluita itsensä kanssa, jotta aikaisempi, kummallinen ja unenomainen olotila ei valtaisi häntä. Hän kirjoitti, että se tuli ja meni kuin kuin hiipien ja oli kuin toinen puolisko sisimmästä olisi käynyt epätoivoista kamppailua toista puoliskoa vastaan. Amalie kuvasi tilaansa edelleen todeten, että hän onnistui muutama viikko Gaustadista lähdön jälkeen hillitsemään itsensä jo niin, että puhui kohtaustensa aikana vain vähän, eikä sekavia. Sekaiset ajatukset kuitenkin virtasivat hänen päässään. Kun tällainen kohtaaminen oli ohi, hän tunsi itsensä kuolemanväsyneeksi pitkän aikaa. Hän totesi kirjeessä Hanssenille kuitenkin, että ”nyt minulla ei enää koskaan ole sellaisia kohtauksia, ja tiedän, että olen aivan normaali joka suhteessa, mutta epätavallisen heikoksi ja väsyneeksi tunnen itseni yhä ja minulla on hirveä halu nukkua.”⁶⁵

Amalie oli toipilas, mutta myös avioero painoi hänen mieltään. Hän kirjoitti Hanssenille, että kun hän ajatteli paluuta miehensä luo, sekä sydän että järki sanoivat jyrkästi ei. Hän ei kuitenkaan tiennyt, saisiko hän lapset itselleen. Tilannetta pahensi, että Müller oli uhannut itsemurhalla, jos Amalie jättäisi hänet. Amalie empi

62 Mine krefter vil ikke komme tilbage, synes jeg, jeg er så træt, så træt til døden forekommer det mig. [Amalie Skram Elisa Knudtzonille 10.2.1878] Kielland 1955, 45. Vilhelm Alver oli Risørisä kirkkoherrana.

63 [Amalie Skram Elisa Knudtzonille 27.3.1878] Kielland 1955, 47.

64 jeg er fuldkommen klar og frisk hvad min hjerne angår. Det har jeg længe været, og i de sidste 4 uger kan jeg trygt sige at jeg ikke har merket spor af tilbøielighed til tilbagefald. [Amalie Skram Klaus Hanssenille 4.3.1878] Sit. Køltzow 1992, 195.

65 [n]u har jeg aldrig mere slige anfald, og jeg er vis på at jeg er aldeles normal i enhver henseende, men overordentlig mat og træt føler jeg mig endnu, og forfærlig hengiven til at sove. [Amalie Skram Klaus Hanssenille 4.3.1878] Sit. Køltzow 1992, 196.

ja kirjoitti Hanssenille, että ”en voi kestää ajatusta, että minulla olisi pienikin osuus siinä, että poikani kaiken muun lisäksi saisivat vielä itsemurhaajan isäkseen”.⁶⁶ Toipuakseen keväällä 1878 Amalie etsi lohtua myös uskonnosta. Hän päätti kirjeensä Elisa Knudtzonille maaliskuun lopussa, todeten että ”minä uskon, kuten sanot, että Jumala armossaan tarkoittaa hyvää ja jos ruumiillinen kuntoni tuhoutuu ulkoisten olosuhteiden alla, tiedän kuitenkin että sieluni elää totuuden kaunistamaa ja täyttämää elämää ikuisuudessa”.⁶⁷

Kesällä 1878 Amalie muutti nuoremman veljensä Ludvig Alverin luo Fredriks-haldiin, ja kirjoitti sieltä syyskuussa Elisalle, että oli lopulta saanut eron Mülleristä. Hän kirjoitti, että Gaustadista pääsyä oli seurannut kärsimys ja piina, joka oli enemmän kuin hän pystyi kertomaan. Lopulta hän saattoi kuitenkin kirjoittaa: ”Nyt on kuitenkin kaikki ohi, ja minä olen saanut eron ja lapset ovat minun luonani”.⁶⁸

ÄIDIN JA FLEGMAATIKON UUSI ALKU

Mielisairaalasta päässeen eronneen äidin osa ei ollut helppo. Amalie koki, että ihmiset katsoivat häneen alentavasti, ja hän vältti heidän seuraansa. Vain lasten kanssa hän viihtyi ja tunsu olonsa joskus kevyeksi. Muuten hän koki syvää elämänväsymystä ja kirjoitti Elisalle vuoden 1879 alussa, että juuri se on vienyt hänen voimansa. Amalie koki muuttuneensa: hänestä oli tullut läpikotaisin välinpitämätön ja tunteeton, kyvytön keskustelemaan ja kiinnostumaan mistään. Hän pohti elämisen välttämättömyyttä, itsemurhaa sen vaihtoehtona ja löysi perusteeksi elämänsä jatkamiselle vain uskon tuonpuoleiseen. Hän kirjoitti Elisalle:

[S]inä et usko henkeen ja ikuiseseen elämään, - mutta minä uskon, ja tämä usko innostaa minua ja antaa minulle voimaa elää: ilman sitä voisin kuolla, - kyllä, ilman sitä ei minulla yksinkertaisesti olisi muuta tehtävissä kuin mennä ja tehdä itsemurha - jättää se tekemättä olisi minun kohdallani melko naurettavaa ja tarkoituksetonta...⁶⁹

Amalie pelkäsi, että hänestä oli tulossa ”täysverinen flegmaatikko”. Uskonto kuitenkin suojeli häntä täydelliseltä passivoitumiselta ja itsemurhalta. Lopulta hän koki ajatuksensa, ja myös valoisimmat tulevaisuuden kuvat ja päämäärät alkoivat hahmottua hänen mielessään. Hän alkoi unelmoida työstä tärkeän aatteen vuoksi,

66 Tanken på att jeg kunde have den mindste andel i at mine gutter foruden alt det oevrige, også fik en selvmorder til far, kan jeg ikke udholde. [Amalie Skram Klaus Hanssenille 4.3.1878] sit. Køltzow 1992, 197.

67 Jeg tror, som du siger, at Gud i sin nåde mener mig det godt, og går jeg end legemlig tilgrunde under mine udvortes tilskikkelser, så ved jeg dog at min sjæl skal leve et i sandhed skjoent og fyldigt liv i evigheden. [Amalie Skram Elisa Knudtzonille 27.3.1878] Kielland 1955, 49.

68 Nu er det dog altsammen overstået, og jeg har fået separation, og børnene er hos mig. [Amalie Skram Elisa Knudtzonille 26.9.1878] Kielland 1955, 47; Køltzow 1992, 198.

69 /---/ du tror ikke på ånd og evigt liv, - men det gør jeg, og denne tro begejstret mig, og giver mig kraft til at leve: uden den måtte jeg dø, - ja uden den var det simpelt hen intet andet for mig at gøre end at gå hen og begå selvmord, - at undlade det, vilde for mig være ganske latterligt og meningsløst... [Amalie Skram Elisa Knudtzonille 14.1.1879] Kielland 1955, 50-52.

ja kirjoitti Elisalle, miten palkitsevaa olisi työskennellä ”Brunin viinitarhassa”, olla ”pieni kivi siinä rakennuksessa, jonka perusta on Brun”.⁷⁰ Amalie innostui myös Bjørnsonin kirjoista, artikkeleista ja ajatuksista. Hän kirjoitti Bjørnsonille huhtikuussa 1879 luettuaan tämän artikkelin *Dagbladetista*, että ”kaikki, mitä Te kirjoitatte siitä kurjuudesta, joka seuraa luonnottomasti elävistä avioliitoista, ymmärrän täydelleen”.⁷¹ Koeltzowin mukaan Amalie löysi uuden, eron jälkeisen elämänsä Bjørnsonin säädyllyisyys-käsitteestä ja ryhtyi ajattelemaan elämäänsä eteenpäin sen hengessä. Ihminen ei saanut vajota, hänen oli tehtävä velvollisuutensa ja täytettävä kutsumuksensa. Se merkitsi työtä ja itsekuria, Amalielle kotitöitä ja brodeerausta. Säädyllyinen elämä mielessään Amalie alkoi nousta ylös aamukuudelta, peseytyä jääkylmällä vedellä ja tehdä kävelylenkkejä. Hän luki paljon ja kirjoitti. Asuessaan Fredrikshaldissa kolme vuotta 1878–1881 hän pitäytyi varovaisissa kirjaesittelyissä. Hänellä ei ollut halua ärsyttää ihmisiä ja joutua näiden hampaisiin, sillä poikien huoltajuuden menettäminen oli hänen aiheellinen pelkonsa. Hän luki kuitenkin uusia virtauksia ja aloitti tiiviin henkilökohtaisen ystävyysuhteen Bjørnsonin kanssa keväällä 1879.⁷²

Ystävyyyden alussa Amalie kirjoitti Bjørnsonille: ”En ole koskaan lukenut mitään siitä, mutta olen ajatellut ja nähnyt ja pannut merkille sitäkin enemmän. Kaikesta, mitä sanotte, tiedän niin paljon. Olen kauan ajatellut ja tiennyt, mutta en koskaan uskaltanut puhua siitä – en edes itselleni. Ja nyt se tulee teiltä kuin tuttuna tekona, kiistattomana tosiasiana.”⁷³ Amalie oli yllättynyt, että Bjørnson saattoi kirjoittaa avioliiton luonnottomuuksista kuin tunnetuista faktoista. Amalie mietti omaa kokemustaan suhteessa Bjørnsonin ajatuksiin. Hän alkoi ajatella, että avioliitto ja elämä avioavaimon roolissa oli myös hänen onnettomuutensa ja sairastumisensa syy. Hän oivalsi olleensa lähellä vaipumista ”rajattomaan syvyyteen” (”bundløse dyb”) tai ”upottavaan mutaan” (”skudder-mudder”) luonnottoman avioliittonsa ja sen moraalia heikentävän vaikutuksen seurauksena.⁷⁴ Tässä hän ajatteli samoin kuin aikalaisensa Victoria Benedictsson, että moraaliton avioelämä saattoi tuhota myös terveyden. Ympäröivä diskursiivinen todellisuus, jota Bjørnsonin ajatukset ilmensivät, tarjosivat Amalie Skramille (Müller) tavan ymmärtää oma kaottinen, jäsentymätön ja tuskainen kokemus. Tässä diskursiivisessa neuvottelussa Amalie oivalsi, että hänen käymisensä hulluuden rajalla oli ollut ”väärän avioliiton” seurausta.

70 Christopher Bruun (1839–1920) oli tärkeä hahmo Norjan kansallisessa heräämisessä. Hänen teoksensa *Folkelige grundtankar* (1878) oli ilmestynyt ja sekä Elisa että Amalie olivat innostuneita siitä. He pitivät kirjeen perusteella Bruunia profettana ja Norjan tärkeimpänä miehenä. [Amalie Skram Elisa Knudtzonille 14.1.1879] Kielland 1955, 52.

71 Alt hvad De skriver om al den elendighed der kommer fra de unaturligt levede ægteskaber forstår jeg tilfunde. [Amalie Skram Bjørnstjerne Bjørnsonille 11.4.1879] Kielland 1955, 55.

72 Bjørnstjerne Bjørson oli niitä kirjallisuusinstituution vaikuttajia, joihin Amalie solmi kontaktin, aluksi kirjeitse ja nimettömänä. Tällaiset yhteydet olivat aloitteleville naiskirjailijoille välttämättömiä vrt. Lappalainen 2000, 47, Garton 2002a, 33.

73 Jeg har aldrig læst noget om det; men jeg har tænkt og sét og iagttaget desto mere. Alt hvad De siger, ved jeg så vel om. Jeg har længe tænkt og vidst det, men havde aldrig at tale om det – ikke engang til mig selv. Og nu kommer det fra Dem som en kjendsgerning, et udisputerligt faktum
[Amalie Skram Bjørnstjerne Bjørnsonille 11.4.1879] Kielland 1955, 55.

74 [U]nder mit unaturlige ægteskabs demoraliserende indflydelse. [Amalie Skram Elisa Knudtzonille 9.10.1880] Kielland 1955, 56.

Lääkäreistä erityisesti Hanssen korosti, että Amalie oli onneton avioliitossaan, ja näki hänessä miehisten syntien uhrin. Hän kirjoitti, että avioliitto oli ollut onneton useita vuosia, ja Amalie oli osoittanut suurta luonteenlujuutta ja siveellistä voimaa kestäessään sitä.⁷⁵ Hanssen kirjoitti näin Sandbergille, koska hänen tarkoituksenaan lienee ollut herättää Sandbergissa sääliä ja myötätuntoa Amalieta kohtaan, ja siten edesauttaa, että häntä kohdeltaisiin Gaustadissa hyvin. Hanssen ei suoraan sanonut, olivatko ja saattoivatko ”miesten synnit” olla naisten sairastumisen ja mielisairausten syy, mutta tällainen perinne eli psykiatriassa. Sandberg itse piti perhettä mielisairausten synnyn työssijana. Yksityiselämän ristiriidat ja murheet, surut ja huolet olivat Sandbergin mukaan sairauksien taustalla, ja mielisairaalaalääkärin yleisimpiä tehtäviä oli saada aikaa muutos näissä sairaalan ulkopuolisissa olosuhteissa.⁷⁶ Amalie Skram, Victoria Benedictsson, aikakauden kirjallisuus ja monet maallikot tekivät yhtä lailla tämän kytkennän.

AVIOLIITTOROMAANI JA NAISEN ITSETUHO

Amalie Skramin ensimmäinen julkaistu novelli *Madam Hoeiers Lejefolk* ilmestyi vuonna 1882. Se kertoo Bergenin takakujien todellisuudesta, köyhästä rouva Hoeierista, jonka raajarikko aviomies juo. Perheellä ei ole varaa maksaa vuokraa, ja apaattiset vanhemmat likaisine lapsineen heitetään kadulle. Lapsilaumaan on syntynyt vielä pienet kaksoset, joita äiti koettaa rauhoittaa uneen brandyllä. Lapset kuolevat, ja äiti päätyy vankilaan. Skramin naturalistinen tapa kuvata yhteiskuntaa ja huomion kohdistaminen naisten kohtaloihin, ovat Janet Gartonin mukaan luettavissa jo sekä Skramin kirjoittamista kritiikkeistä että tästä varhaisesta novellista.⁷⁷

Amalie Skram tiesi aloittaneensa kirjoittamisen myöhään, olihan hän Madame Hoeieria koskevan novellin ilmestyessä 36-vuotias. Hän oli eronnut ja pyrki kirjoittamisellaan elättämään paitsi itsensä myös poikansa. Hän harkitsi lehtityötä ja toivoi saavansa toimitussihteerin paikan uudesta, radikaalista lehdestä, jota Kristianianssa oltiin perustamassa. Hän kuitenkin tajusi, että tuollainen työ saattaisi vaarantaa hänen uskottavuutensa poikiensa kasvattajana. Hän pelkäsi, että hän voisi jopa menettää heidän huoltajuutensa. Oli siis tavallaan onni, että häntä ei valittu tehtävään. Tuttavuus Kristianian radikaalien kanssa oli kuitenkin antoisaa, ja Irene Iversenin mukaan Amalie Skram oli jopa Kristianian radikaalien keskushahmo vuosina 1881–1884.⁷⁸ Tähän piiriin kuuluivat muun muassa Bjørnstjerne Bjørnson, Arne Garborg, Alexander Kielland ja Georg Brandes, jotka kaikki auttoivat Skramia kehittämään ajatteluaan ja kirjoittamistaan.⁷⁹ Kirjailijapiireissä Amalie tapasi myös tanskalaisen lehtimies-kirjailijan, Erik Skramin, josta tuli sekä rakastettu että työ-

75 [d]ette stakkels offer for mændenes synder. Køltzow 1992, 191–192.

Køltzow toteaa, että ilmaisujen ”sædlig Kraft” ja ”menneses usedelighet” sisältöä on vaikea tavoittaa. Kyse on sekä käytöksestä että moraalista, asenteista sukupuolisuuteen ja seksuaalisuuteen, sopivaan ja epäsopivaan.

76 Skålevåg 2002, 64.

77 Garton 1993, 49–50. Myös Køltzow 1992, 262; Hamm 2001, 47–48.

78 Iversen 1998, 434; Hamm 2001, 47.

79 Ks. Køltzow 1992, 264.

toveri. Vuonna 1884 Amalie ja Erik Skram vihittiin avioliittoon ja Amalie muutti Kööpenhaminaan, jossa hän asui lopun elämäänsä.⁸⁰

Vuosikymmen 1884–1894 oli Amalie Skramille ahkeran kirjoittamisen aikaa: hän julkaisi kuusi romaania ja yhden näytelmän sekä useita novelleja. Esikoisromaanin *Constance Ring* (1885) samoin kuin romaanit *Lucie* (1888), *Fru Inés* (1891) ja *Forrådt* (1892, suom. ”petetty”) lasketaan Skramin niin kutsuttuihin avioliittoromaaneihin. Tätä aihetta käsittelevät myös muutamat pitkät novellit ja näytelmä *Agnete* (1893). Avioliittokuvausten kanssa samanaikaisesti Skram kirjoitti laajaa naturalistista sukutarinaa, neljän romaanin sarjaa *Hellemyrsfolket*, jonka ensimmäinen osa oli nimeltään *Sjur Gabriel* (1887), toinen *To venner* (1887) ja kolmas *S.G. Myre* (1890). Sarjan viimeinen osa *Avkom* ilmestyi selvästi muita myöhemmin vuonna 1898.

Amalie Skram luokitellaan kirjailijana naturalistiksi, ja hän piti myös itse itseään sellaisena.⁸¹ Naturalismin ”rumuuden estetiikka” puhutteli Skramia, ja hän valitsi sen omaksi todellisuuden kuvauksen kielekseen. Kun rumuuden kuvausta moitittiin, hän vertasi kirjallisuutta lääketieteeseen ja totesi, että kukaan ei vaadi esimerkiksi lääketieteen professoria, joka kuvaa myrkyllisten aineiden vaikutusta ihmisruumiin organismiin, vastuuseen niistä epämieluisista tiedoista, joita hänen täytyy yleisölle esittää.⁸² Tässä näkemyksessään Amalie Skram oli aikansa lapsi ja moderni ajattelija, mutta silti oppositiossa. Sekä enemmistö kriitikoista että naiset, jotka olivat ottaneet ”modernin läpimurron” lämpimästi vastaan, suhtautuivat naturalismin teoksiin yleensä varsin kielteisesti.⁸³ Aikakauden kirjallisia genrejä ja realismin ja naturalismin eroa analysoinut Irene Engelstad toteaa, että molemmat ”suuntaukset” halusivat muuttaa todellisuutta. Tärkeitä puheenaiheita nostettiin esiin, ja todellisuutta kuvattiin tarkasti. Realistiseksi nimetty kirjallisuus kuitenkin otti selvän eettisen kannan asettamiinsa kysymyksiin ja rakensi optimistista uskoa

80 Koltzow 1992, 264; Garton 1993, 50–51; Hjort-Vetlesen 1998, 457.

Amalie tapasi tanskalaisen Erik Skramin ensimmäisen kerran elokuussa 1882 Kristianiassa kutsuilla. Erik Skram oli saapunut Norjaan Bjørnstjerne Bjørnsonin kirjailijajuhlaan, johon myös Amalie osallistui. He tutustuivat, aloittivat kirjeenvaihdon ja tapasivat pian uudelleen. Suhde oli alusta alkaen julkisen mielenkiinnon kohteena, sillä molemmat kuuluivat kirjalliseen seuraipiiriin. Amalie oli ihailtu kaunotar ja kannustettu kirjoittaja, Erik Skram oli vasemmistoradikaali lehtimies, joka oli julkaissut myös kaksi romaania. Avioliiton myötä Amalie ja Erik Skramista tuli juhlinta pari, itseoikeutettu osa Kööpenhaminan kirjallista seurapiiriä. Koltzow 1992, 276–277, Garton 2002a, 13–17.

Erik Skram (1847–1923) oli rautatiejohtajan poika, joka varttui virkamieskodissa, jossa arvostettiin taiteita ja koulutusta. Isä menetti rahaepäselvyyksien vuoksi virkansa, jolloin 11-vuotias Erik joutui äitinsä ja sisarensa kanssa sedän elätettäväksi. Nuori Erik Skram aloitti opinnot, mutta koska perhe oli varaton, hän joutui nuoresta asti elättämään itsensä. Hän opetteli pikakirjoitusta ja saikin valtiopäiviltä pikakirjoittajan paikan 21-vuotiaana vuonna 1868. Poliittisesti Erik Skram kuului vasemmistoon. Hän oli vuodesta 1881 alkaen kööpenhaminalaisen *Morgenbladet* -nimisen vasemmistolehden toimitussihteeri. Lehtityön lisäksi hän kirjoitti kaukokirjallisuutta, mutta pääosin hän eläti itsensä kahdella osa-aikaisella ja huonosti palkatulla työllä lehtimiehenä ja pikakirjoittajana. Garton 2002a, 19–22.

81 Engelstad 1984, 17; Hjort-Vetlesen 1998b, 456–457.

82 Ingen falder dog paa at gjøre f. Ex. en lægevidenskabelig Professor, der læser over vise Giftsstofers Virkninger i det menneskelige Legemes Organisme, ansvarig for de uhyggelige Meddelelser, han er nødt til at gjøre Auditoriet.

[Müller (Skram), Amalie: ”Mere om Gengangere”, *Dagbladet* 27/4 1882] Sit. Engelstad 1984, 17.

83 Engelstad 1984, 17.

muutokseen.⁸⁴ Victoria Benedictsson esimerkiksi pitäytyi tässä realismin ohjelmasa, kun taas Engelstadin mukaan Amalie Skram ei ajatellut kirjallisuudesta ja moraalista näin. Ratkaisuja ongelmiin ei voinut Skramin mukaan tarjota suoraan, vaan ratkaisut saattoivat syntyä vasta lukijan tietoisuudessa.⁸⁵ Irene Engelstad muistuttaakin, että naturalismi oli lopulta paljon muuta kuin ulkoisen tarkkaa kuvaamista, oman aikansa yhteiskuntatutkimusta. Se oli myös yksityiskohtaista psykologista tutkimusta. Amalie Skramillekin naturalismi oli hyvä älyllinen väline ymmärtää niitä ilmiöitä ja niiden syitä, joita hän kuvasi: köyhyyttä ja naisen elämää. Naturalismi ei kuitenkaan riittänyt, ulkoiset olosuhteet eivät selittäneet kaikkea. Skram etsi ja rakensi romaaneihinsa myös muunlaisia selityksiä. Kuten Engelstad toteaa, psykologisena kirjailijana hän tiesi, mikä merkitys myös syyllisyydellä ja häpeällä, ahdistuksella ja rakkaudenkaipuulla oli. Myös Christine Hamm korostaa Skramia koskevassa väitöskirjassaan, että tämän käsitys naturalismista sisälsi ulkoisen ja sisäisen kuvauksen. Omissa naturalistisiksi luokittelemisissaan ja arvostamisissaan teksteissä Skram aina kiinnitti huomiota psykologiseen kuvaukseen, hahmojen tunteiden ja ajatusten kuvaamiseen. Hammin mukaan toisen sielun ymmärtämisestä, myötätunnosta, (medlidenhet) tulikin hänen avainkäsitteensä.⁸⁶

Skramin avioliittoromaanit, joihin *Constance Ring* (1885) kuuluu, käsittelevät ajan kirjallisuuden tuttuja teemoja: seksuaalisuutta, moraalialueita ja sukupuolten välisiä suhteita. *Constance Ring* on kuitenkin myös naisen alakulon, toivottomuuden ja elämänväsymyksen kuvaus: kertomus elämän ilon murenemisesta ja elämänhalun sammumisesta. Sillä on yhtymäkohtia Skramin kokemuksiin ensimmäisestä avioliitostaan, vaikka se ei olekaan niiden tarkka toisinto. Koska Skram piti avioliiton ongelmia oman sairastumisensa syynä ja naisten onnettomuuden lähteenä laajemminkin, analysoin tätä omaelämäkerrallista romaania myös tässä. Vaikka teosta voi lukea omaelämäkerrallisena, oman kokemuksen jäsenyyksenä, on se myös yhteiskunnallinen keskustelupuheenvuoro. Se on Amalie Skramin taistelevan kynän tuoksia. Myös sen taustalla on ajatus, että osoittamalla totuuden saattaa naturalistinen teos synnyttää lukijassa oivalluksen, joka parhaimmillaan johtaa yhteiskunnan muuttumiseen.

CONSTANCE RING

Constance Ring on omaelämäkerrallinen, vaikka se ei ole minä-muotoinen eikä uskollinen kaikille ulkoisille faktoille Amalie Skramin elämänkulussa. Sitä voi Benedictssonin *Pengar*-teoksen tavoin nimittää omaelämäkerralliseksi romaaniksi.⁸⁷

84 Lappalainen 2000, 18–19. Myös Karkama 1998, Lappalainen 1999a.

85 Engelstad 1984, 18–19.

Suomessa realismin ja naturalismin suhde jäsenyi hieman toisin, mutta myös Suomessa naturalismi ja siihen kytkeytyvä ajatus esimerkiksi kaunokirjallisuuden muuttumisesta tieteeksi torjuttiin. Päivi Lappalainen toteaa suomalaisesta realismista, että myös siihen sisältyi aimo annos ihanteellisuutta. Ks. Lappalainen 1999a, 15; Lappalainen 2000, 62–67; myös Kantokorpi 1998, 16–17.

86 Engelstad 1984, 24–28; Hamm 2001, 47–56.

87 Öhman 2001, 27–32.

Constance Ringillä on tunnistettava yhteys kirjoittajansa elämän tapahtumiin, mutta siinä on kuitenkin myös sepitettyä ainesta, ja siten omaelämäkertaromaani luonnehtii sitä paremmin kuin pelkkä omaelämäkerta.⁸⁸ Amalie Skram oli naturalisti ja Inger-Lise Hjordt-Vetlesenin mukaan sellainen luonnontieteellisen menetelmän intohimoinen soveltaja, joka häikäilemättä hyödynsi kirjoittamisessaan kaikkea, myös – ja eritoten – itseään.⁸⁹

Kun Erik Skram luki ennen parin avioitumista vuonna 1883 *Constance Ringin* käsikirjoitusta, hän ymmärsi sen pohjaavan Amalien omiin kokemuksiin. Hän tuki omakohtaisuutta ja kehotti Amalieta käyttämään omia kokemuksiaan hyödykseen vieläkin enemmän kuin tämä oli uskaltanut tehdä. Amalie Skram oli kiitollinen siitä ymmärryksestä, jota Erik Skram osoitti hänen menneisyyttään kohtaan ja myös siitä lämmöstä, jolla hän suhtautui aiemmassa avioliitossa syntyneisiin poikiin. Kun *Constance Ring* ilmestyi syksyllä 1885 kuului Amalie Skram pojaltaan Ludvigilta, että myös August Müller oli lukenut kirjan. Hän kirjoitti Erik Skramille:

Heidän isänsä on kamalan tulistunut kirjani vuoksi. Hän puhuu ympäriinsä että hän on kirjan Ring, ja sanoo sitten, että kuva ei sovi häneen (mikä on suunnilleen sama) ja että on halpamaista, miten olen valehdellut hänestä!!! Hänestä on tullut paljon pahempi sitten minun aikani, niin alhainen ja ilkeäntyhmä hän ei ollut, vain luonteeton ja mahdoton. Mutta nyt, niin, kuulen puhuttavan että hän on vajonnut aivan alas, ja hän juo pahemmin. Ludvig raukka, – tuollainen isä piinaamassa. Ja hänen uusi avioliittonsa on onneton, ja hän kulkee myös höpöttämässä ympäriinsä ja sanoo että kaikki on minun syytäni, kun jätin hänet ja että hän rakastaa minua ja tulee rakastamaan niin kauan kuin elää, vaikka hän nyt, kun kirjoitin kirjan myös vihaa minua.⁹⁰

Ei vain August Müller vaan myös muut ymmärsivät Amalie Skramin avioliittoromaanit omakohtaisiksi. Tällainen kirjallisuus ei kuitenkaan ollut kaikkien mieleen, vaan esimerkiksi Georg Brandes moitti teosten tätä puolta. Hän kirjoitti Amalie Skramin nekrologin vuonna 1905 ja toteaa siinä, että ”Amalie Skramista tuli taiteilija sillä hetkellä kun hän kokonaan onnistui kääntämään katseensa pois itsestään ja kuvaamaan havaintojaan lapsuutensa Bergenissä ja maailman merillä...”⁹¹ Edvard Brandes, joka arvosteli suuren osan Skramin teoksista, kiitti tätä aina naturalistisista kuvauksista, mutta moitti samalla naisellisten kokemusten käsittelystä. Georg

88 Päivi Kosonen on modernin omaelämäkerran tutkija, joka viittaa omaelämäkertatutkimukseen tai tunnistettavaan omaelämäkerrallisuuteen omaelämäkertana luettavan tekstin kriteereinä. Kosonen 2007, 20; ks. myös Kosonen 2000, 17–20, 227.

89 Hjordt-Vetlesen 1998, 457.

90 Deres far har tat mig min bog så fæl ilde op. Han går och sludrer om att det er ham, som er Ring, og så siger han, om det der ikke passer på ham, (og det er næsten altsammen) at det er nedrigt hvor jeg har løjet på ham!!! Han er blet meget værre siden min tid, så lavartet og ondsimpel, det var han ikke, bare karakterløs og umulig. Men nu, ja, jeg hører man siger at han er så degraderet, og så dkricker han værre. Stakkels Ludvig, – det må pine ham, denne far. Og hans nye ægteskaber ulykkeligt, og det går han også og vaser om og siger at altsammen er min skyld, som gik ifra ham, og at han elsker mig, og altid vil elske mig så længe han lever, skøndt han nu, siden jeg skrev bogen også hader mig.

[Amalie Skram Erik Skramille 12.10.1885] *Elskede Amalie II*, 418.

91 [Brandes 1905] sit. Engelstad 1984, 12.

Brandesin silmissä *Hellemysfolket* oli kirjallinen mestariteos, kun *Professor Hieronimus* sen sijaan oli elävä kuvaus mielisairaalasta (mutta ei kirjallisuutta).⁹² Skramin paikka kirjallisuushistoriassa avautuikin aluksi Brandesin veljesten käsitysten mukaisena. *Hellemysfolket* nostettiin norjalaisen naturalismin mestariteokseksi, ja vasta se teki Amalie Skramista tärkeän kirjailijan. Avioliittoromaanit eivät siihen pystyneet, sillä ne olivat liian kiinnittyneitä Skramin omiin kärsimyksiin ja historiaan. Feministinen tutkimus on viime vuosikymmeninä kuitenkin nostanut myös nämä teokset tärkeiksi.⁹³

Skramin avioliittoromaaneista ensimmäinen, *Constance Ring* (1885), käsittelee kauniin Constancen kasvua ja suhdetta kolmeen mieheen. Irene Engelstadin mukaan se on Norjan kirjallisuuden ensimmäinen avoin naisen seksuaalisuuden kuvaus samalla kun se on 1800-luvun lopun kaksinaismoraalin kritiikki.⁹⁴ Seksuaalisuuden ja avioliiton teemojen rinnalla keskityn lukemaan teosta alakulon kuvauksena, melankolisen kokemuksen jäsenyyksenä. Teos asettuu työssäni yhdeksi koetun ja kirjoitetun melankolian analyysikohteeksi.

SOIVA LELU

Romaanin päähenkilö Constance on nuori vaimo, joka on naimissa 16 vuotta itseään vanhemman kauppias Ringin kanssa. Romanin alkaessa pariskunta on ollut naimisissa kaksi vuotta eikä heillä ole lapsia. Constance on muuttanut elämäniloisesta nuoresta tytöstä apeaksi vaimoksi: ”Hon liknade en sjuk blomma som trots alla ansträngningar inte ville trivas.”⁹⁵ Ring koettaa korjata tilannetta ja pyytää Constancen tädin keskustelemaan vaimonsa kanssa. Hän haluaa tädin avulla selvittää, mistä nuoren vaimon apeus johtuu. Täti kertoo, että Constance ikävöi kotiin. ”Längtar hem! En gift kvinna som går och längtar hem! Det var just en skön historia. Hennes hem var väl för tusan hos mannen! Hade hon inte allt hon kunde önska sig och mer till?” aviomies tuohtuu.⁹⁶

Constancen äiti saapuu piristämään tytärtään ja huomaa, että Constance käyttäytyy huonosti ja on onneton. Äiti ja tytär keskustelevat rakkaudesta, ja äiti kauhistuu, kun Constance ei osaa sanoa, rakastaako hän miestänsä vai ei: ”– Du gör mig förskräckt, barn! Du gav honom ditt ja – var det inte av kärlek?”⁹⁷ Säikähdyksen jälkeen äiti opettaa Constancelle lempeästi vaimon velvollisuuksia. Hän ei saa olla oikukas ja epäystävällinen. Hänen velvollisuutensa on rakastaa miestänsä, ja hänen kutsumuksensa on tehdä tämä onnelliseksi. Hänen pitää muistaa, miten hyvin hänen on käynyt, kun hän, köyhä virkamiesperheen tytär, on saanut varakkaan miehen, joka tarjoaa hänelle mukavan elämän ja viihtyisän kodin.⁹⁸ Äidin mukaan

92 Schake 1984, 261, 271.

93 Engelstad 1984, 11–13.

94 Engelstad 1984, 49. Romanin sekä aikalais- että tutkimusvastaanotosta ks. Engelstad 1984, 49–55.

95 *Constance Ring* [1885] 1979, 6.

96 *Constance Ring* [1885] 1979, 8.

97 *Constance Ring* [1885] 1979, 19.

98 Virkamiesperheet olivat 1800-luvun lopulla taloudellisessa kriisissä ja Skram osoitti romaanis-

Constancen pitää olla paitsi kiitollinen myös varovainen, että mies ei väsy häneen. ”Hon kunde riskera att han sökte sig till andra med sin kärlek, för sådana var nu en gång mannen”, äiti muistuttaa. Vaikeuksissa Constancen tulee kääntyä Jumalan puoleen, ja hänen tulee aina aloittaa rukouksensa kiittämällä Jumalaa armosta ja hyvydestä.⁹⁹

Constance ei voi yhtyä äidin ajatuksiin. Hänellä ei ole tunteita, joita hänelle edellytetään, eikä velvollisuus tai kutsumus tehdä miestä onnelliseksi puhuttele häntä. Hän katkaisee äitinsä edustaman tradition, pitkän naiseuden jatkumon kuunnellessaan itseään, omaa minuuttaan ja sen tarpeita. Hän kysyy jopa, miksi hänen pitää tehdä mies onnelliseksi, kun mies ei tee häntä. Hän nostaa itsensä äidin oppien vastaisesti miehen rinnalle ja peräänkuuluttaa omia oikeuksiaan. Constance kokee, että Ringille hänen sielunsa ja mielensä ei ole edes olemassa. Näin hän on tietoinen siitä, että mies ei tunnista häntä subjektiksi. Christine Hammin mukaan Constance on yksi 1880-luvun kirjallisuuden ei-subjekteista, nainen, joka on menettänyt äänensä, kykynsä tulla ymmärretyksi ympäröivässä miehisessä kulttuurissa.¹⁰⁰ Constance pitää kuitenkin kiinni omista tunteistaan, omasta totuudestaan, ja hänestä Ring on katala ja tyhmä, lahjaton moukka, joka inhottaa häntä. Hän ei kiellä ja torju näitä tunteitaan, kuten hänen äidin edustaman ajattelutavan ja ympäristön mukaan pitäisi.¹⁰¹

Constancen ympärillä pyörii myös muita miehiä, sellaisia, jotka liehittelevät ja myös viehättävät häntä. Ringin nuori serkku, 27-vuotias medisiinari Lorck ja lahjakas pianisti Meier johdattavat hänet eroottisiin tuntemuksiin ja sisäisiin taistoihin. Meier on Constancen lapsuudentuttu, joka on palavasti, mutta salaa rakastunut Constanceen. Lorck on yhteiskunnallinen radikaali ja vapaan rakkauden kannattaja, joka myös rakastuu Constanceen. Lorckin intohimoinen tunnustus ja vaatimus vastarakkaudesta saavat Constancen suunniltaan ja epätietoiseksi. Kun hän torjuu Lorckin, tämä loukkaantuu ja pitää Constancea teeskentelijänä. Constance itse kuitenkin järkyttyy huomiostaan, että hänen ilonsa ja seurallisuutensa tulkitaan viettelyksi. Skram tekee hänestä hahmon, joka on vieraantunut omasta seksuaalisuudestaan. Seuraelämän eroottisen luonteen paljastuttua Constance vetäytyy yksinäisyyteen, mutta sekään ei sovi hänelle:

Det var som om hon dog av långtråkighet, tum för tum. Ibland for hon upp, gick omkring och vred händerna medan hon gång på gång gentog:

– Jag blir galen.

– Ring blev arg när hon tackade nej till bjudningar som han ville att de skulle gå på.

– Hon urskuldade sig med att hon var sjuk.¹⁰²

---

saan tämän ammattiryhmän sosiaalisen aseman heikkouden, ja ylipäättään sen, miten tärkeä rooli taloudellisilla seikoilla oli avioliittopäätöksissä. Ks. Engelstad 1984, 58–59.

99 *Constance Ring* [1885] 1979, 20–21.

100 Hamm 2005, 85.

101 Turid Sverre kirjoittaa romaania osana norjalaisen kirjallisuuden vaikeita äiti-tytär-suhteita. Onneton tytär kääntyy äidin puoleen saadakseen apua, mutta konventionaalinen äiti ei pysty sitä tarjoamaan. Sverre 1983, 330–331.

102 *Constance Ring* [1885] 1979, 79.

Skram kuvaa Constancea aikansa naisen kokemusta avioliitosta ja sen vaatimuksista. Hän kuvaa naisen tuntemusta, että avioliitto tukahduttaa hänen oman subjektiivensa ja tekee hänestä ”posetiivin”, soivan lelun. Omaa minuutta janoava Constance ajautuu hylkäämään aviomiehen, mutta hän päätyy torjumaan flirtin myös muiden miesten kanssa. Hän kokee, että hän on joko nukkevaimo miehelleen tai seksuaalisen halun kohde muille, mutta ei yksilö kenellekään. Hän hylkää roolit, joissa hänen minuuttaan ei tunnusteta, ja vetäytyy yksinäisyyteen. Eristäytyneenä hän kuitenkin tuntee itsensä sairaaksi ja pelkää, että tulee hulluksi. Vaimon kutsumuksen hylkääminen käy hänelle myös kalliiksi, sillä Ring päätyy perheen palvelus-tytön Aletten syliin. Constance on suunniltaan, mutta kaiken lisäksi hän saa kuulla, että tapahtumat ovat lähinnä hänen omaa syytään, seurausta siitä, että hän on kylmä ja epäystävällinen miehelleen. Kun Aletten huomataan olevan raskaana, Constance ryntää pappilaan hakemaan avioeroa. Kirkkoherra kuitenkin neuvoo häntä anteeksiantoon, niin karmea kuin aviomiehen synty onkin.

- Kyrkoherden menar att jag ska förlåta honom! Utropade hon, och hennes hållning blev plötsligt utmanade.
- Ja, fru Ring, hur stor anledning ni än kan ha. – Ni bör inte bryta ert äktenskap.
- Det är inte jag som bryter det – det har *han* ombesörjt!
- En kristen kvinna lämnar aldrig sin man. Ni har nog den kalla rättfärdigheten på er sida men inte den kärlek som förlåter allt, tål allt, tror allt, hoppas allt. – Tro mig, det är saligt att förlåta.¹⁰³

ΑΠΑΤΙΑ

Constance on tulla hulluksi häpeästä, inhosta ja vihasta, jota ajatus palaamisesta Ringin luo hänessä herättää. Konflikti muistuttaa suuresti sitä, jonka Amalie Skram koki omassa elämässään halutessaan eron Mülleristä. Avioliiton valheellisuus ja naiseuden diskurssi, vaatimus ”kristillisen naisen” tradition jatkamisesta, tuottavat tämän mielentilan. Kyvyttömyys tehdä tilanteelle mitään muuttaa häpeän, inhon ja vihan alakuloksi, mielentila muuttuu väsymykseksi. Täti, joka hoiti Ringin kossinnan, vakuuttaa, että paluu on ainoa oikea ratkaisu. Constance ihmettelee, että jos kaikki miehet ovat uskottomia, kuten täti väittää, miksi sitä ei kerrottu hänelle ennen avioliittoa. Täti uskoo vasta kokemuksen opettavan ja toteaa: ”Den som har skon på, vet var den trycker.”¹⁰⁴

Constance sairastuu järkytyksestä. Hän on poissa tolaltaan ja vakuuttaa ottavansa itsensä hengiltä mieluummin kuin palaavansa Ringin luo. Kun Ring astuu samaan huoneeseen, Constance syöksyy kirkuen päin huonekaluja, menettää tajuntansa ja on joitakin päiviä sekainen tuntematta ihmisiä ympärillään. Lääkäri selittää hänen tilansa aivotärähdykseksi. Täysin terveeksi lääkäri määrittelee hänet vasta, kun hänet on suurin ponnistuksin puhuttu ympäri ja saatu luopumaan avioeroajatuksesta. Fyysinen ja psyykinen terveys määrittyvät suhteessa moraalisiin, ja

103 *Constance Ring* [1885] 1979, 106.

104 *Constance Ring* [1885] 1979, 109.

Constance on sairas niin kauan kuin hän elättelee ajatusta avioerosta.¹⁰⁵ Lääketieteen historioitsija Roy Porter kirjoittaa, miten ”moraalinen mielenvikaisuus” oli usein toistuva diagnoosi koko 1800-luvun ja miten erityisesti naisten mielenterveyttä epäiltiin, kun he käyttäytyivät ei-toivotulla tavalla. Erityisen huolissaan oltiin aviovaimoista, jotka eivät sopeutuneet alistaiseen asemaansa ja vaativat vapauksia, joita ei ajateltu naiselle kuuluvan.¹⁰⁶

Constancen hahmoon on kulkeutunut Amalie Skramin omia kokemuksia. Myös Amalie Müller (Skram) tiesi saaneensa aivotärähdyksen sen jälkeen, kun hänet oli ylipuhuttu jäämään aviomiehensä luo. Siinä missä Amalie Müller (Skram) itse päätyi sairaalahoitoon ja asumaan erilleen miehestään, Constancelle käy toisin. Hän kapinoi, mutta antaa sitten periksi. Hänen ihanteensa murenevat, ja hän muuttuu apeaksi. Amalie kirjoitti Constancen tarinan toisin kuin oli itse kokenut: Constancen raivo ja viha aviomiehen uskottomuutta kohtaan laantuvat, ja hän palaa Ringin luo. Hän tekee ratkaisun, jota Amalie itse ei tehnyt. Miksi Skram kirjoitti tässä toisin? Constancen hahmossa hän ehkä kuvitteli, miten hänen olisi käynyt, jos hän olisi palannut Müllerin luo. Hän olisi vaipunut apeuteen ja päätynyt ehkä itsemurhaan. Tässä mielessä *Constance Ringissä* toteutuu ajatus kaunokirjallisuudesta representoimisen tilana sellaiselle, joka ei tapahtunut mutta joka oli välttämätöntä kuvitella.¹⁰⁷

Romaani ei pääty Constancen paluuseen vaan etenee uusiin koettelemuksiin. Ring kuolee laivaonnettomuudessa pian Constancen paluun jälkeen. Constance, joka on koko ajan toivonut vapautuvansa avioliitostaan, ei ole uudesta vapaudestaan kuitenkaan vähääkään helpottunut. Hän syyttää itseään, katuu huonoa ja ilkeää käytöstään Ringiä kohtaan ja sulkeutuu taloonsa epämääräiseen toimeettomuuteen. ”Ibland var hon också så trött och led på allting att hon på allvar övervägde vilket sätt som vore lättast at ta sig av daga på”, kirjoittaa Skram Constancelta. Yksinäisyys kotona on pitkää ja toimetonta, mutta vielä kauhistuttavampaa Constancelta olisi lähteä ulos ihmisten keskuuteen.¹⁰⁸ Constancen on kuitenkin pakko ryhtyä toimiin, kun selviää, että Ringin liiketoimet rautakaivosten parissa ovat syöneet koko heidän omaisuutensa. Constancen on myytävä asunto ja huonekalut, etsittävä itselleen kirkkoherran toimi, tai otettava pesti sirkuksessa tai aloitettava kättilönä, kuten hän ivallisesti huudahtaa.¹⁰⁹

Constance päättää, että itsemurha on ainoa ulospääsy: ”– det var faktiskt en plikt – en hederssak.” Skramin naturalismi on omimmillaan, kun hän kuvaa Constancen ajatuksia itsemurhasta:

– - - Å, men det blev visst gräsligt när man hade svalt giftet. Det skulle börja genast – bröset drog sig samman – ansiktet blev svartflammigt. – Det skulle komma ett rosslande i strupen – kanske skulle det välla ut skum – fradga kallades det visst - - och så skulle hon bli så förändrad, så ful efteråt –

105 *Constance Ring* [1885] 1979, 112–118.

106 Porter 2003, 6, 8.

107 Rojola 2004, 35.

108 *Constance Ring* [1885] 1979, 168.

109 *Constance Ring* [1885] 1979, 178.

Den som fann henne på soffan - - Familjen skulle få en chock. – De skulle alla komma sättande, och de skulle – försiktigt - lämna på det hölje doktorn hade lagt över hennes ansikte. Hon hade en flaska blåsyra som hennes man hade använt den gången han fick sin raptus att fotografera. Hon hade omsorgsfullt förvarat den, för det fanns en döds-kalle på etiketten. Ja, hon skulle göra det redan i kväll.¹¹⁰

Constance on kirjoittanut jäähyväiskirjeen, polttanut omat kirjeensä, lähettänyt piian ulos ja asettunut sohvalle myrkkypullo edessään, kun hänet keskeytetään. Hän saa kirjeen Lorckilta, joka kosii häntä. Lorck vakuuttaa rakkauttaan ja haluttomuuttaan elää ilman Constancea. Constance on helpottunut ja tuntee itsensä pelastetuksi. Hän on ollut naimisissa ennenkin ja tietää mitä se on: parempaa kuitenkin kuin itsemurhaajan kolkko kuolema.¹¹¹

SUKUPUOLIMORAALI

Constance on uuden avioliiton alkaessa vaitonainen ja vaivaantunut, mutta Lorckin onni ja hellyys sulattavat hänet. Kun Constance tulee raskaaksi, molemmat kokevat syvää avio-onnea ja ovat täynnä tulevaisuudentoivoa. Pariskunta on vielä häämätkan jälkeisellä Euroopan kierroksellaan Sveitsissä, kun Lorck sairastuu. Constance hoitaa häntä ja avaa myös postin hänen puolestaan. Lorck saa paketin, jossa hänen entinen rakastajattarensa Kristine palauttaa Lorckin kirjeet ja kertoo, että heidän yhteinen lapsensa on kuollut. Kristine kirjoittaa, että hän rakastaa Lorckia yhä ja lopun elämäänsä. Hän toteaa edelleen, että hän on kiitollinen rakkaudesta, jota sai kokea ja onnellinen pojasta, joka syntyi. Hänen sydämensä murskaantui, kun lapsi kuoli, ja hän ihmettelee, että ihminen kuitenkin selviää niin suurista kärsimyksistä. Hän ilmoittaa muuttavansa ja toivoo, että vaimo rakastaisi Lorckia yhtä suuresti kuin hän. Skramin romaanin luonne kaksinaismoraalin kritiikkinä näkyy tilanteessa hyvin. Myös hänen naturalismin eetoksensa, siihen sisältyvä myötätunto ja melodramaattisuus, paistavat kohtauksessa:

När Constance hade läst brevet, lade hon ansiktet mot händerna och storgrät. Denna stackars kvinna med sitt barn! Varför hade hon blivit förskjuten? Med vilken rätt bar sig mannen på det sättet? De njöt av dessa kvinnors ungdom, deras sundhet, deras kärlek, som om de vore skapade för detta enda syfte. De njöt tills de blivit mättade. Fann de något mer åtråvärt, slängde de dem ifrån sig och lämnade dem åt det öde som männens brutala egoism hade berett dem. Hon kände ett innerligt medlidande med detta tålmodiga lidande, som var så fullt av godhet och resignation, och samtidigt en upprorisk förbittring mot den råhet i samhället som hade gjort det så bekvämt och så ofarligt för mannen att hänge sig åt sina sexuella lustar. Hon kände inte längre någon svartsjuka. Hennes smärta var av annan art. En häftig ovilja mot mannen vällde upp inom henne – hon uthärdade inte att tänka på honom.¹¹²

110 *Constance Ring* [1885] 1979, 182–183.

111 *Constance Ring* [1885] 1979, 188.

112 *Constance Ring* [1885] 1979, 206.

Skramin naturalismiin kuului kärsivien kuvaaminen ja elämän traagisuuden korostaminen. Kuten Christine Hamm toteaa, hänen naturalisminsa avaimia ovat melodramaattisuus ja myötätunto niitä hahmoja kohtaan, joita hän kuvasi. Contance tuntee syvää myötätuntoa miehensä hylkäämää naisparkaa ja tämän lasta kohtaan samalla, kun hän ei kestä ajatella miestänsä. Melodramaattisuus tarkoittaa Skramilla ”teatraalista yli-ilmaisua”. Se on paitsi tyylikeino, myös sidoksissa yritykseen asettaa esille jonkun ymmärrys: tässä tekstikatkelmassa Constance tietoisuus. Hammin mukaan Skramin melodramaattisuus on modernia, perimmäiseltä luonteeltaan epätoivoista yritystä vakuuttaa toinen omasta (erillisestä) eksistenssistä.¹¹³ Contancen kohdalla se on epätoivoista yritystä saada ympärillä olevat näkemään ja tunnistamaan, kuka hän on (tai että hän on). *Contancen* tarinaa voi siten sekä tässä että yleisemminkin lukea subjektin rajojen etsimisen tarinana.

Kohtaus, jossa Constance lukee kirjeen, on kiinnostava paitsi Constance miehen kuvana myös siihen sisältyvän toisen naisen kärsimyksen takia. Kärsimys paljastuu kirjeestä, mikä ei ole sattumaa vaan eräs naisten 1800-luvulla kirjoittaman proosan konventio. Heidi Grönstrand puhuu vieteltyjen naisten kirjeistä jo osana 1840-luvun sentimentaalista proosaa. Porvarillisen naisminän kontrastiksi näissä naisten romaaneissa kerrottiin sivutarinoita langenneista, seksuaalinormistoa rikkoneista naisista.¹¹⁴ Porvarillisen naisminän konstruktiona Skramin tekstin voi siten nähdä toiseutta hyödyntävänä: Constance piiryy myös siitä, mitä hän ei ole.

Samalla teksti on koko ajan fiktionalisoitua siveellisyykeskustelua, yhteiskuntaa koskevaa keskustelua, sillä se osoittaa miesten kaksinaismoraalin ja sen naisille tuhoisat seuraukset. Miesten kaksinaismoraali sekä suistaa alemman luokan naisia kurjuuteen että murskaa oman luokan naisten jo valmiiksi huojuvia minuuden rakennelmia.

Totuuden paljastuttua Constance rakkaus kuolee. Hän on hermostunut, uneton ja saa keskenmenon. Hän on helpottunut, koska hänen ei tarvitse synnyttää todistetta rakkaudesta, jota hän ei enää tunne. Kuten Irene Engelstad toteaa, Skramille tyypillisesti rakkautta seuraa kuolema. Lapsi on aidon positiivisen rakkauden hedelmä, mutta kun rakkaus kuolee, myös lapsi kuolee.¹¹⁵ Constance avioliitto Niels Lorckin kanssa jatkuu, ja vaikka mies koettaa palauttaa tunteet ennalleen, on Constance välinpitämätön ja kylmä.¹¹⁶ Vaimon tunteet kohdistuvat vähitellen Harald Meieriin, pessimistiseen melankolikkoon, jonka seurassa hän viettää paljon aikaa. Suhde kehittyy intohimoiseksi, ja Constance valmistautuu uskottoman vaimon seikkailuun Lorckien maaseutuasunnossa. Constance on Engelstadin mukaan tässä teossa ensi kertaa varsinainen subjekti, koska suhde syntyy Constance halusta eikä taloudellisesta pakosta kuten aiemmat kaksi avioliittoa.¹¹⁷ Viime hetkellä hän kuitenkin päättää pelastaa itsensä ja elämänsä tuholta, jota aviorikos merkitsee, ja palaa miehensä luo. Hän haluaa kertoa tälle kaiken, pyytää anteeksi ja aloittaa kaiken

113 Hamm 2001, 6–8.

114 Grönstrand 2005, luku 3 ”Kirjeen minä ja toinen nainen”, 108–172.

115 Engelstad 1984, 71–72.

116 1970-luvun miehiselle kirjallisuudentutkimukselle oli tyypillistä Elias Bredsdorffin tavoin tulkitä, että sekä Benedictssonin romaani *Pengar* että *Constance Ring* käsittelevät frigiditeetti-ongelmaa. Bredsdorff 1973, 143–148.

117 Engelstad 1984, 59–60.

alusta. Hän kuitenkin myöhästyy. Kun hän saapuu lääkärimehensä vastaanoton odotushuoneeseen, hän näkee, miten tämä syleilee entistä rakastettuaan Kristineä ja lukitsee sitten oven. Constance varmistaa avaimenreiästä, mitä huoneessa tapahtuu. Raivoissaan hän säntää takaisin junaan ja maaseudulle, jossa hänellä on illaksi sovittu kohtaaminen Meierin kanssa. Kun Meier yhteisen yön jälkeen on lähdössä kotiin, putoaa hänen lompakostaan naisen valokuva: ”Från Emma till Harald”¹¹⁸. Constancelle selviää, että Meierillä on suhde hänen ompelijaansa Emmaan, ja hänen mielensä muuttuu yhä sumuisemmaksi.

Irene Engelstadin mukaan suhteessa Meijeriin Constance yrittää soveltaa miehistä, kaksinaista seksuaalimoraalia. Hänestä Skram osoittaa, että naisen kohdalla tällainen yritys väistämättä epäonnistuu. Nainen ei kykene valheeseen, vaan miesten kaksinaismoraalille rakentuva seksuaalisuus tekee hänestä jakautuneen ja vapaan rakkauden yritys epäonnistuu.¹¹⁹ Tärkeä naisen ja miehen käytöksen ero on, että aviorikos ei perustu Constancen haluun eikä se ole selkeä itsenäinen päätös, vaan hän syöksyy siihen tunnekuohussa loukattuna ja kostonhaluisena. Hän haluaa kostaa miehelleen, mutta teko ei tuo helpotusta vaan tuottaa minän vahvistumisen sijaan itseinhoa.¹²⁰

Nu hade hon hämnats. Men hade hennes hämnd medfört någon lindring? - - Hon kände ett behov av spotta ut sig själv. Det fanns inte stoff i henne till det hon hade velat, märkte hon. Hon vämjdes vid tanken på sin man, Meier, livet, men framför allt sig själv. Vad skulle hon nu göra?¹²¹

Constance kiirehtii kaupunkiin ehtiäkseen kotiin, ennen kuin Lorck tulee sairaskäynneiltään. Hän kirjoittaa miehelleen lyhyen kirjeen: ”Du skall inte sörja över mig. Jag var så led på livet att jag inte kunde uthärda det längre. Constance.” Palattuaan kotiin Lorck löytää kirjeen ja syöksyy makuuhuoneeseen. Constance makaa sängyllä suu auki ja silmät raollaan, huulia peittää sinertävä vaahto, jota on valunut leukaan. Toinen käsi roikkuu turvonneena sängyn laidan yli, ja tyhjä morfiinipullo on kierinyt lattialle. Lorck nostaa kehoa vain todetakseen sen kuolleeksi ja tuskan huudoin vaipuu sen viereen.¹²²

118 *Constance Ring* [1885] 1979, 266.

119 Engelstad 1984, 65–66.

120 Lukiessaan romaania oopperamaisena melodraamana Christine Hamm rinnastaa Constancen sisäisen puheen oopperan tuntemattoman naisen kostoariorihin (esim. Ebolis Verdin Don Carlos -oopperassa). Hamm 2005, 93–98.

121 *Constance Ring* [1885] 1979, 267.

122 *Constance Ring* [1885] 1979, 270.

AVIOLIITTO, NAISSUBJEKTI JA ITSETUHO

*Constance Ring*¹²³ on Irene Engelstadin mukaan aikansa radikaalein avioliittokuvaus.¹²⁴ Se teki yksityisestä julkista, salaisesta näkyvää, paljasti avioliiton sosiaalisen luonteen sen luonnollisena pidetyn olemuksen sijaan. Skramin valistavana taroituksena oli Engelstadin mukaan tehdä naisten kokemus avioliitosta näkyväksi. Constance on romaanissa miltei koko ajan naimissa, kahdessa eri avioliitossa, joista kumpikin omalla tavallaan osoittaa, millainen seksuaalisuuden ja vapauden myymisen instituutio avioliitto naiselle oli. Skramin avioliittokäsitys oli moniulotteinen, mutta pessimistinen. Constancen avioliitto ei suju sen paremmin perinteisen kauppiasmiehen kuin modernin ajattelijankaan kanssa. Avioliitto on surullinen instituutio myös siksi, että naisella ei tunnu olevan elämää sen ulkopuolella. Edes avioliittojen välillä, leskenä, Constance ei realisoi mahdollisuuttaan itsenäisyyteen ja vapautteen vaan vaipuu apatiaan ja itsesyytöksiin. Engelstadin mukaan Skramin sanoma on, että Constancen tavoin tietämättömyyteen kasvatetun tytön vaihtoehtoina ovat ainoastaan avioliitto tai kuolema.¹²⁵ Mutta oikeastaan vaihtoehtona on vain kuolema, sillä myös avioliiton valitseminen merkitsee lopulta kuolemaa.¹²⁶

Romaanilla *Constance Ring* on monia yhtymäkohtia Flaubertin *Rouva Bovaryyn* (1857) sekä juonen että kuvauksen realismisuuden tasolla. Skram tunsi teoksen ja siihen myös viitataan romaanissa.¹²⁷ Tärkeänä erona näiden kahden romaanin välillä Janet Garton pitää sitä, että *Rouva Bovary* on yksilön kuvaus kun taas *Constance Ring* laajenee sosiaalisen ympäristön ja yhteiskunnan tekopyhyiden kritiikiksi.¹²⁸ Kuitenkin myös *Constance Ring* on yksilön kuvaus vahvasta yhteiskuntakritiikistään huolimatta. Eksistentiaalisten kysymysten näkökulmasta se on nimenomaan yksilön kuvaus.¹²⁹

Amalie Skramin esikoisromaanin *Constance Ring* ilmestyi samana vuonna 1885 kuin Victoria Benedictssonin *Pengar*. Kumpikin romaanin on kriittinen avioliittokuvaus ja naisen tarina, mutta *Constance Ring* piirtää toivottoman kuvan naisen elämästä.¹³⁰ *Pengar*-teoksen Selma Berg kypsyy jättämään miehensä ja valheellisen

123 Romaanin nimi *Constance Ring* voi Engelstadin mukaan kätkeä nimisymboliikan ”konstant i ring”, ja viitata siihen, että nimihenkilö on ajatunut pahuuden kehän sisään. Engelstad 1984, 57. ”Ring” voi myös viitata avioliiton symboliin, sormukseen.

124 Engelstad 1978, 280; Engelstad 1984, 66–67; Sverre 1983, 330.

125 Engelstad 1978, 284–286, ks myös Hamm 2005, 82.

126 Sekä Irene Engelstad että Janet Garton toteavat, että on hämmästyttävää, miten usein Skramin kuvaamat avioliitot päättyvät kuolemaan ja miten seksuaalisuus kytketään väkivaltaiseen kuolemaan. Poikkeuksena ovat kuitenkin laajan novellin ”Knut Tandberg” aviovaimo Birgit Tandberg ja näytelmän *Agnete* päähenkilö. Pettymys rakkaudessa ei tuhoa heitä. Engelstad 1978, 287; Garton 1993, 55–56. Aviorikosaiheen yleisyydestä 1800-luvun kirjallisuudessa ks. Launis 2005, 128–134.

127 *Constance Ring* [1885] 1979, 39.

Lorck antaa romaanin Constancelle luettavaksi.

Yhteydestä *Rouva Bovary* -romaanin ja rakenteen samanlaisuudesta kirjoittaa myös Irene Engelstad 1984, 53–54, 62. Bovaryisimista pohjoismaisessa kirjallisuudessa myös Rossi 2006, Heggstad 2005, 45.

128 Garton 1993, 52–53

129 Hamm 2001, 108–111; Hamm 2005, 83.

130 Janet Garton muistuttaa, että molemmissa romaaneissa kohdistetaan kritiikkiä naisen taloudellista riippuvuutta kohtaan. Garton 2002a, 35.

avioliiton, kun taas pettymykset ja egoismin synty masentavat Constance Ringin ja ajavat hänet itsemurhaan. Skram kuvaa Constancen elämänväsymystä ja tyhjyyttä:

En förtärande livsleda bemäktigade sig henne. Borta var hatet, hämndgirigheten, smärtan. Det hade blivit så stilla inom henne, så tomt och så dött. Hon begrep att hon inte orkade leva längre. Hon sa det till sig själv med långsam, lugn röst. Då återstod alltså bara ett: att dö. Hon låg och övervägde det noga. Var hon nu säker på att det var allvar? Att hon verkligen ville och vågade? Ja, det var det enda hon kunde komma på, det enda som gav vila. /---/

Ja, det var sant. Hon hade varit övermåttan egoistisk. Hon såg det klart i denna stund. Det var hennes livs stora synd.

Hon häktade upp klänningen, lossade på korsetten och la sig på sängen. Därefter tog hon flaskan, slöt ögonen och tömde innehållet i ett enda drag...¹³¹

Egoismi, joka isän sanoin on Constancelle ominaista, esiintyy vielä Constancen viimeisissä ajatuksissa. Se on pyrkimystä ja halua omaan minuuteen, ja kuten Constance toteaa, se on ollut hänen elämänsä suuri synty. Synty voi viitata yhtä hyvin itse koettuun kuin ulkopuolelta tulevaan tuomioon. Se voi viitata tunnustettuun virheeseen ja katumukseen, mutta voi myös kysyä, sisältääkö lausahdus totuudesta, egoismista ja synnistä ehkä sittenkin ironiaa. Totta tosiaan, Constance on yrittänyt katsoa eteenpäin, jaksaa elää ja olla oma itsensä, ja mikä sen suurempi synty.

Constance Ring on naisen subjektiksi tuleminen umpikujan kuvaus tai naisen tuntemattomuuden kuva, ”den ukjente kvinnens melodrama”, kuten Christine Hamm kirjoittaa. Hän analysoi Skramin romaanien naishahmoja ”tuntemattoman naisen” teoreettisen ajatuksen kautta. Termi on lainattu Stanley Cavellin Hollywood-melodraamaa koskevasta tutkimuksesta, ja se tarkoittaa melodraaman sellaista alalajia, jossa nainen kuvataan parisuhteessa yksinäisenä, narsistisena ja hulluuden rajalla. Hänet asetetaan positioon, joka haastaa avioliiton olemassaolon.¹³² Constance jää avioliitossaan ”tuntemattomaksi”, koska kumpikaan hänen aviomiehistään ei tunnista häntä. Samalla Constance on tuntematon myös itselleen, ja hänestä tulee melankolinen. Hän mykistyy ja kokee elämänsä tyhjäksi. Hän kadottaa uskonsa, että voi suhteuttaa itsensä toisiin ja löytää siten merkityksiä ja kiinnekohtia. Sekä itsen että maailman merkitykset katoavat, koska Constance ei kykene tekemään itseään ymmärretyksi. Isän kuoleman myötä katoaa viimeinen, lapsuudenkodin tarjoama kiinnekohta, ja Constancen melankolia syvenee. Se on mykkyyttä ja kommunikation katkeamista aivan kuin Benedictssonin *Ur mörkret*-novellin Ninankin alakulo. Constance kieltäytyy kielestä, ja samalla hän kieltäytyy osallistumasta merkityksiin, jotka mahdollistavat ihmisille maailman, jossa he elävät, Hamm kirjoittaa.¹³³

Constance Ring on tarina, joka muistuttaa monia muita aikansa romaaneja.¹³⁴

131 *Constance Ring* [1885] 1979, 267–269.

132 Hamm 2001, 9.

Tutkimus, johon Hamm viittaa, on Stanley Cavell: *Contesting Tears: The Hollywood Melodrama of the Unknown Woman*. (1996).

133 Hamm 2001, 130–136.

134 Larsson 2004, 35–49. Samanlaisen kuolemaan ”tuomitun” sankarittaren löytää monista naturalismin romaaneista ja 1800-luvun lopun näytelmistä: Tolstoin Anna Karenina, Zolan Therese Raquin, Ibsenin Hedda Gabler ja Strindbergin Neiti Julie. Larsson 2004, 42–43; myös Launis

Kuitenkin se muistuttaa myös aivan toisen tekstilajin draamaa, Victoria Benedictssonin päiväkirjavihkoja. Fiktiivisen Constancen ajatukset väsymisestä ja halusta kuolla muistuttavat hämmästyttävän paljon faktisen Victoria Benedictssonin päiväkirjamerkintöjä. Yhtäläisyys näyttäisi merkitsevän sitä, että melankolian kielellistämässä ja tekstualisoitumisessa faktan ja fiktion raja on usein merkityksetön. Kärsimyksestä voi kirjoittaa sekä omana että toisen kokemuksena, sekä päiväkirjassa että romaanissa. On myös mahdollista ajatella, että kokemuksen ilmaiseminen täytyy oppia, että kärsimyksen ilmaisemisen oppii lukemalla ja kuuntelemalla kärsimyksen ilmauksia ja soveltamalla opittua itseän. Sekä kärsimyksen tuntemisen että sen ilmaisemisen tavat syntyvät siis vuorovaikutuksen kautta.

Amalie Skramin ja Victoria Benedictssonin ajatusmaailmaa ja kirjoittamista yhdisti alakulun ja naiseuden pohdinta. Kokemuksissa oli samanlaisuutta, mutta ne eivät olleet identtisiä eivätkä ne determinoineet yksilöllisiä valintoja. Molemmat elivät tilanteissa, joissa oli samankaltaisia kulttuurisia, naiseuteen, kirjoittamiseen, rakkauteen ja seksuaalisuuteen liittyviä rajoitteita ja ehtoja. Silti heillä oli myös vapautta: rajallista, mutta kuitenkin. Siksi Skramin ja Benedictssonin käytännön teot ja toiminta poikkesivat toisistaan huomattavasti. He eivät voineet valita olosuhteitaan, mutta kylläkin keinonsa kuvata niitä. Judith Walkowitz kirjoittaa, että silloinkin kun diskursiivinen todellisuus sanelee ankarat ehdot, narratiivien ja representaatioiden rakennuksessa säilyy liikkumatilaa.¹³⁵ Amalie Skram käytti teatralista, oopperamaista ekspressiivisyyttä osana naturalismiaan ja korosti sen avulla naissubjektin äänettömyyttä aikansa yhteiskunnassa. Kuten Christine Hamm on osoittanut, Skram ei vain omaksunut naturalismia, vaan kehitti ja muokkasi sen välineeksi sellaiseen ilmaisuun ja sellaisiin aiheiden käsittelyyn, joita hän piti kiinnostavimpina.¹³⁶ Yhtäläillä Benedictsson, joka valitsi realismin, löysi kerrontaansa keinoja ympäröivästä kulttuurista. Skram ja Benedictsson valitsivat myös yleisönsä eri tavoin. Skram kirjoitti alakuloa, väsymystä ja itsemurhaa koskevat kuvitelmasa julkisuuteen, mutta Benedictsson sen sijaan yksityisiin liuskoihinsa. Skram teki yksityisestä julkista, Benedictsson piilotti yksityisen kärsimyksensä ja halusi kirjoittaa julkisuuteen rohkaisevaa ja ihanteita tarjoavaa kirjallisuutta. Skramin fiktion sankarittaret kuolevat, ei kirjailija itse. Benedictsson sen sijaan lähetti fiktiivisen Selmansa Eurooppaan opiskelemaan ja Mariannen onnelliseen avioliittoon, mutta kirjoitti oman elämäntarinansa lopuksi itsemurhan ja myös toteutti sen.

VAIKEA KESÄ 1893

Tutkimukseni on koetun ja kirjoitetun melankolian analyysiä. Romaani *Constance Ring* on tarkastelutavassani kuvaus naisen toivottomuudesta samalla, kun se on kuvaus kulttuurinsa naiselliselle asettamista rajoitteista. Se sisältää intertekstuaalisia viitteitä ja elettyä kokemusta. Skram ei siis vain viittaa ympäröivään yhteiskuntaan ja toisiin sitä kommentoiviin teksteihin, vaan kyse on myös eletystä ja koetus-

---

2005, 198.

¹³⁵ Walkowitz 1994, 9.

¹³⁶ Hamm 2001, 26, 37; Hamm 2005, 84–85.

ta. Ruumiillisuudella on tärkeä osuutensa koetussa, ja seuraavassa luvussa pyrin huomioimaan eletyn ruumiin materiaalisuuden huolellisesti. Feministinen filosofi Iris Marion Young kirjoittaa, että erityisesti ruumiillisuutta koskevassa tutkimuksessa on paljon tutkittu representaatioita, ruumista määrittäviä tekstejä. Ruumiillisuus elettyinä, sukupuolittuneessa maailmassa olemisen kokemuksena on saanut vähemmän huomiota.¹³⁷ Vaikka en jaa representaatiota ja kokemusta käsitteellisesti kahdeksi erilliseksi kategoriaksi, pyrin huomioimaan Youngin kritiikin ja ottamaan huomioon ruumiillisesti elettyä maailmassa olemisen kokemuksen. Katson kirjeiden kautta Amalie Skramin sairastumista vuosina 1893–1894 ja tarkastelen häntä paikantuneena, ruumiillisena subjektina siinä konkreettisessa ajassa ja paikassa, jossa hän sairastui.

NATLAND

Skramin sairaalahoitoa helmi–huhtikuussa 1894 edelsi kesä, joka sisälsi monia koettelemuksia. Nämä vastoinkäymiset ja tapahtumat luovat kokemukselle konkreettisen ympäristön, johon ”hermokriisi” asettuu ja johon se myös Amalien omassa ajattelussa kytkeytyi. Elämää ja sen kriisiytymistä hallitsevia tekijöitä olivat kirjoittaminen, taiteellinen työ ja toimeentulo, avioliitto ja äitiys, jotka kaikki ristesivät eletyssä arjessa.

Toukokuun lopussa vuonna 1893 Amalie Skram oli Bergenin seudulla valmistelemassa romaaniaan. Hän kirjoitti Bjørnstjerne Bjørnsonille kärsivänsä hirvittävästä yskästä. Hän oli tullut Norjaan keräämään paikallista aineistoa kirjaansa varten, mutta ei ollut saanut paljoa aikaiseksi. Sen lisäksi, että matkarahat tuntuivat meneen hukkaan, Amalie kirjoitti:

Eikä minun yskäni ole hellittänyt, kuten tohtori ennusti. Ilmaston muutos j.n.e. Tämä yskä minulla on ollut 3 vuotta, ja pelkään ainoastaan ettei se olisi näivetyssykä. Sillä silloin tietäisin, mihin se johtaa ja kärsimykseni olisi pian ohi. Niin, kukaan ei tiedä millaista on maata ja yksiä kuin joku helkkarin koira, yö yön perään, yö yön perään ilman hitustakaan unta. Lääkärit ovat koettaneet kaikki keinonsa ja tutkineet läpikotaisin. Ei mitään vikaa havaittavissa. ”Hermostunut” he sanovat.¹³⁸

137 Young 2005, 5–7. Young viittaa Christine Battarsbyhyn varhaisena ruumiillisuuden teoreetikona, joka kritikoii länsimaisen metafysiikan ajatusta autonomisesta yksilöstä, minuudesta, joka asuu ruumiissa, mutta on siitä erillinen. Young tuo vahvasti esiin myös Maurice Merleau-Pontyn teoreetikkona, joka kumouksellisesti esitti, että tietoisuus on ruumiillinen. Ruumiillisuutta ja ruumiin historiaa on historiantutkimukseen vaatinut Barbara Duden. Duden 1994; Duden 1997, 31–41, ks. myös Tuohela 2002, 80–81.

138 Så er min hoste heller ikke bleven bedre, som doktorn spåde. Forandring af luft o.s.v. Denne hoste har jeg nemlig havt i 3 år, og jeg bare græmmer over at det ikke er tæringshoste. For da vidste jeg jo hvor det bar hen, og at min lidelse snart vilde være slut. Ja for ingen ved hvad det er, at ligge og hjø som en hylende hund, nat efter nat, nat efter nat uden spor af søvn. Lægerne dernede har forsøgt alle midler og har undersøgt mig på kryds og tværs; intet galt at opdage. ”Nervøst” siger de.

[Amalie Skram Bjørnstjerne Bjørnsonille 30.5.1893] ”Og nu vil jeg tale ut” 1982, 90.

Tæringshoste: *tæring* on vanha termi, jota käytettiin näivetyksestä ja keuhkotaudista.

Amaliella oli selviä fyysisiä sairauden oireita, mutta kun merkkejä keuhkotaudista ei löytynyt, sai hän diagnoosin ”nervøst”. Hänen oireensa olivat tyypillisiä hermo- taudille, unettomuutta ja hermostunutta yskää. Hän sai lääkkeekseen oopiumtip- poja, mutta yskä tuntui silti sietämättömältä. Alakerran naapurit eivät saaneet unta hänen yskimisensä vuoksi, ja hän kirjoitti Bjørnsonille, että hän paitsi piinaa kans- saihmisiään, on itsekin usein alakuloinen ja piinattu.¹³⁹

Kesällä 1893 AmalieSkram oli Norjassa kirjoittamassa. Hän asui sekä Bergenis- sä että sen ulkopuolella maaseudulla Natland-nimisessä kylässä yhdessä tyttären- sä ja piikansa kanssa.¹⁴⁰ Småen eli tytär Johanne oli juuri toipunut kurkkumädäs- tä ja oli vielä heikko ja rasittava hoidettava. Natlandissa hän sairastui uudelleen.¹⁴¹ Amalie kuljetti häntä tutun lääkärinsä Klaus Hanssenin vastaanotolle Bergeniin, kirjoitti sähköitä saadakseen hoito-ohjeita ja oli huolissaan, uneton ja kyvytön kir- joittamaan.¹⁴² Yhdeksän viikkoa maaseudulla oli koettelemus, josta Amalie kirjoitti miehelleen Erik Skramille elokuussa 1893, vähän ennen lähtöään Natlandista, että ”kolmeen viimeiseen yöhön en kirjaimellisesti ole ummistanut silmiäni, ja sitten ovat ajatukseni ja kuvitelmani sinusta ja syistä hiljaisuuteesi ja tulevaisuudesta ja sairaudesta ja epäonnesta ja työhuolista vilistäneet aivan ympäriinsä piinatuissa ai- voraukoissani. Tänään ajatukseni eivät pysy kasassa väsymyksen ja hermostumisen vuoksi ja siksi et saa ihmetellä jos kirje on keho ja epäselvä.”¹⁴³ Amalie valitti, että oli herännyt yöllä 19 kertaa, syyttänyt lampun, rauhoittanut Småenia nyppien täitä ja laittaen täipulveria sekä tyttöön että itseensä. Täit, kirput ja hyönteiset kiusasivat molempia ja riistivät Amalielta unen yö yön perään. Hän oli lopen uupunut ja kir- joitti, että hän kunnioitti itseään siitä, että oli kestänyt yhdeksän viikkoa Natlandis- sa, mutta vannoi, että maalaistalossa hän ei enää asuisi. Sille, millaisia kärsimyksiä ihminen vapaaehtoisesti ottaa niskoilleen, oli Amalien mukaan tullut raja. Epätoi- von tuntemuksistaan Amalie kirjoitti:

Voi, olen niin huonona niin huonona ja niin piinattu ja epätoivoinen! Jos minulla ei olisi Pikkuista täällä mukana, menisin ylös Ulrikkenille, etsisin sopivan kohdan ja syöksyisin reunan yli. Ja minun työni, minun työni – ei nyt en enää jaksa – en pysty nukkumaan enkä valvomaan, en kuolemaan enkä elämään. Mitä talvesta tulee ja miten minun ja Pikkuisen talven tullen käy!¹⁴⁴

139 ”nedtrykt og forpint”. *ibid.*

140 Skramin perheessä oli ainakin neljä eri piikaa. Marie oli mukana Natlandissa, mutta Amalie ei luottanut häneen eikä Marie koskaan herännyt öisin Johannan itkuun. Natland (Hordaland) on nykyisin osa Bergenia, mutta oli tuolloin 1890-luvulla vielä maaseutua.

141 Småen, Ida Johanne Skram (1889–1972).

142 [Amalie Skram Erik Skramille 30.6.–23.7.1893] *Elskede Amalie III*, 244–258.

143 De 3 sidste nætter har jeg da bogstavelig ikke lukket et øje, og da har mine tanker og forestilli- ger om Dig og grunden til din taushed og om fremtiden og sygdom og ulykker og arbejdsqva- ler faret alldes gra[ssat] omkring i min stakkels forpinte hjerne. Idag har jeg ikke hængt sam- men af træthed og nervøsitet, og derfor må det ikke undre Dig om brevet blir dårligt og ugreit. [Amalie Skram Erik Skramille 19.8.1893] *Elskede Amalie III*, 280.

144 ”Å, jeg er så dålig så dålig og så forpint og fortvilet! Havde jeg ikke småen heroppe, så gik jeg op på Ulrikken, fandt mig et godt sted og styrted mig udfor. Og mit arbejde, mit arbejde – nej nu kan jeg ikke mere – jeg kan hverken sove eller våge, hverken dø eller leve. Hvad skal det bli til vinteren, og hvad skal der bli af mig og småen til vinteren!”

[Amalie Skram Erik Skramille 19.8.1893] *Elskede Amalie III*, 281.

Naturalistisen kirjailijan työ vaati kansan parissa elämistä, samalla tavoin kuin realistin työ vaati Victoria Benedictssonilta salapoliisityötä Hörbyssä tai Goncourt-veljeksiltä sairalakäyntejä Pariisissa. Amalie Skram kuitenkin eli kansan ”kärsimyksiä”, taita ja muita olosuhteita hyvin konkreettisesti, ja hän kärsi sekä elinympäristön tuottamista fyysisistä tuskista että kirjoittamiseen liittyvistä, luovaan työhön kytkeytyvistä ongelmista viikkokausia. Hän oli ottanut tyttärensä ja piian mukaansa, ja lapsen hoitaminen vei aikaa työltä. Johanne oli sairaana, ja huoli hänestä vei työkyvyn. Tytön kurkku- ja korvakivun, ruokahaluttomuuden ja heikon kunnon hoitaminen vei Amalien aikaa ja energiaa myös aivan konkreettisesti.

LAPSET

Päästyään maaseudulta Bergeniin Småen ja Amalie olivat helpottuneita. Naturalistiseen tyyliinsä Amalie kuvasi itseään ja Johannea täiden ja kirppujen jäljiltä kirjoittamalla, että Johanne muistutti spitaalitautilta ja että hän itse oli kuin roviolta pelastunut 90-vuotias, kellanvaalea ja kuihtunut eukko.¹⁴⁵ Lopulta he kuitenkin pääsivät syöpäläisistä, ja Småen heräili öisin vähemmän. Amalie kirjoitti kuitenkin edelleen unettomuudesta. Vaikka Småen herätti hänet vain kerran yössä ja nukahti heti, Amalie ei enää saanut unta. Uudet huolet pitivät häntä hereillä. Vanhin poika avioliitosta August Müllerin kanssa, Jakob, oli kesällä 1893 jo 27-vuotias ja ajelehti löytämättä suuntaa elämälleen. Hän oli rahapulassa ja joi. ”Jeg er lamslåt af sorg over Jakob”, Amalie kirjoitti Erikille.¹⁴⁶ Ludvig, joka oli kaksi vuotta veljeään nuorempi, kertoi vanhemman veljen kuulumisista äidille. Jakob itse oli kylmä ja etäinen. Amalie syytti itseään ja sitä, että oli joutunut jättämään pojat. Kun Amalie avioitui Erik Skramin kanssa keväällä 1884, pojat olivat jo miltei aikuisia: Jakob 17-vuotias ja Ludvig kaksi vuotta nuorempi. Amalien muuttaessa Kööpenhaminaan he jäivät asumaan Norjaan, vaikka vierailivat myös Kööpenhaminassa. Järjestely tehtiin kaikessa sovinnossa ja pojat tukivat äitinsä päätöstä avioitua, mutta Amalien sydäntä kalvoi kuitenkin ajatus, että vanhemmasta pojasta olisi voinut tulla aivan toisenlainen, jos hän itse olisi ollut enemmän tämän lähellä.¹⁴⁷

Naiskirjailijana Amalie Skram oli sekä aikuisten poikien että pienen tytön äiti. Kysymys ei ole elämäkerran mitättömästä yksityiskohdasta, vaan sekä kirjoittamisen arkeen että kirjailijaidentiteettiin liittyvästä seikasta. Lapsista huolehtiminen

---

Ulrikken on korkein vuori Bergenin yläpuolella (643 m), ja vuorelta on näköala kaupunkiin.

145 [Amalie Skram Erik Skramille 19.8.1893] *Elskede Amalie III*, 282.

146 [Amalie Skram Erik Skramille 25.8.1893] *Elskede Amalie III*, 284.

147 [Amalie Skram Erik Skramille 25.8.1893] *Elskede Amalie III*, 284. Garton 2002b, 169–170.

Jacob Müller (1866–1911), lehtimies, Ludvig Müller (1868–1922), näyttelijä.

Poikien isä August Müller oli säästänyt poikien koulutusta varten, mutta tuhannut säästöt.

Jacob jäi Norjaan suorittamaan ylioppilastutkintoa keväällä 1884 kun Amalie muutti, ja molemmille pojille suunniteltiin kaupan alaa. Amalie tapasi poikia sekä Tanskassa että Norjassa.

Esimerkiksi kesän 1885 hän vietti Hornbæckissä yhdessä Jacobin kanssa ja matkusti syksyllä Bergeniin tapaamaan Ludvigia, joka työskenteli setänsä kaupassa. Garton 2002b, 369; [Amalie Skram Erik Skramille 12.10.1885] *Elskede Amalie II*, 418. Jacobin aiheuttamasta surusta ja huolesta ks. kirje [Amalie Skram Erik Skramille 17.5.1885 ja 18.5.1885] *Elskede Amalie II*, 488–493; Garton 2002b, 477, 484.

oli Amalie Skramille tärkeää, ja heidän sairautensa ja epäonnensa veivät hänen työkykynsä. Skramille sen paremmin kuin muillekaan aikakauden naiskirjailijoille äitiyden ja kirjoittamisen yhdistäminen ei ollut ongelmatonta. Äideille työhuoneeseen vetäytyminen tai taustatyön tekeminen romaania varten ei ollut samanlaista kuin perheellisille mieskirjailijoille. Käytännössä monet 1800-luvun naiskirjailijat kirjoittivat ilman omaa tilaa, kuuluisimpana esimerkkinä Brontën sisarukset, jotka kirjoittivat pappilan salissa monien keskeytysten lomassa. Sukupuoli tuotti siis materiaalisia eroja nais- ja mieskirjailijoiden välille. Äitiys oli kuitenkin myös kirjailijaidentiteetin kannalta toisella tavoin ongelmallista kuin isyys. Kirjailijuus vaati keskittymistä itsen, ei toisiin. Se työnsi lapsia taka-alalle sekä ajatuksissa että teoissa, sillä lapset täytyi järjestää pois häiritsemästä. Siinä missä kirjailija-isille kuului työrauha itsestään selvästi, synnytti äidin velvollisuuksista vetäytyminen kirjailija-äideissä usein syyllisyyttä. Kun Mandi Granfelt menetti tyttärensä, hän koki syyllisyyttä kirjoittamisestaan. Mandi kuvitteli kuolleen lapsensa syyttävästi sanovan, että nyt saa mamma kirjoittaa rauhassa.¹⁴⁸ Maarit Leskelä-Kärki kuvaa, miten Krohnin kirjoittaville sisaruksille, Helmi Krohnille ja Aino Kallakselle, äitiys merkitsi erilaisia asioita. Toiselle äitiys oli melko luonteva osa arkea, ja lapset tuottivat harmoniaa ja iloa. Toiselle äitiyteen liittyi ristiriitoja alusta asti. Taiteilijankutsumus aiheutti syyllisyyttä, koska se koettiin vastakkaiseksi äidin roolin kanssa. Silti äitiydestä kumpusi iloa ja toiveita, ja kaiken kaikkiaan sillä oli suuri merkitys.¹⁴⁹

Äitiys kytkeytyi Amalie Skramin kirjoittamiseen myös pelon ja surun kautta. Elokuun 25. päivä 1893 hän kirjoitti Erikille, että hän itkee lakkaamatta, mutta syy ei ole Jakob vaan ”se, että maaliskuussa synnyttän taas sinulle lapsen”.¹⁵⁰ Amalie oli onnellinen tulevasta lapsesta. Alkuvaiheen epätoivon kohtaukset väistyivät, ja hän oli iloinen ja ”nöyrä Herralle”. Hän kirjoitti, että kun hän ajattelee sitä loppumatonta onnea, jota Småen oli minuutista toiseen hänelle merkinnyt, hän ei voinut muuta kuin ilon ja tuskan kyynelin ojentaa käsivartensa Småenin pientä veljeä tai sisarta kohti. ”Mutta tietysti itken, kun ajattelen sitä”, hän totesi. Onnea ei varjostanut synnytyospelko, sillä Amalie Skram luotti lääkäriinsä Feilbergiin ja tiesi saavansa kloroformia. Tulevaisuus kuitenkin pelotti, miten elämä sujuisi; ”Niin ja rahat!”¹⁵¹ Syyskuun alussa 1893 Amalie oli edelleen Bergenissä ja tunsu itsensä sairaaksi. Hän kirjoitti Erikille, että työ ei sujunut. Sen lisäksi hän kirjoitti, että ”se kaikki kärsimys, jota olen kokenut tänä kesänä ja joka on pahentunut päivä päivältä, on asettunut sydämeeni kuin riuduttava sairaus”. Amalie valitti varattomuutta, että rahaa kului eikä mitään tullut tilalle. Hän kaipasi Erikiä ja työkyvyn palautumista ja päätti kirjeensä toteamalla: ”Aivoni ovat halvaantuneet ja tyhjät, sydämeni sairas kärsimyksestä. Mutta puhuminen siitä ei auta mitään. Lapsesta, joka meidän piti saada, ei tu-

148 Sulkunen 1995, 116.

Samanlaista syyllisyyttä raskausajan tiivistä kirjoittamisesta koki Aino Kallas kun hänen Lembit-poikansa syntyi vammautuneena ja kuoli. Leskelä-Kärki 2006, 432–433, 435.

149 Leskelä-Kärki 2006, 415–421; 426–436. Ks. myös Hapuli & Leskelä-Kärki 2005, erit. 73.

150 For det er, at jeg i marts måned atter skal føde Dig et barn. [Amalie Skram Erik Skramille 25.8.1893] *Elskede Amalie III*, 284.

151 [Amalie Skram Erik Skramille 25.8.1893] *Elskede Amalie III*, 285.

le mitään, rakas ystäväni!”¹⁵² Amalie menetti lapsen ja oli pari päivää vuoteessa sen vuoksi. Hän ei tiennyt keskenmenon syytä. Hän ei ollut rasittanut itseään tavallista enempää: ”[o]li vain tavanomainen raskas mieleni ja se, että Småen jälleen oli pitänyt minut hereillä pari yötä /---/.”¹⁵³

Amalie suri menetystä. Hän selitti, että hän tunsi kaipausta, sillä hän oli alkanut tuntea hellyyttä tulevaa olentoa kohtaan, ja ajatukset olivat pyörineet sen ympärillä. Myös Småenin takia hän oli pahoillaan, sillä tämä oli kovasti toivonut pikkuväijettä tai -siskoa. Amalie kirjoitti kuitenkin, että ”toisaalta voit kuitenkin myös arvata, että olen helpottunut.”¹⁵⁴ Lapsi olisi ollut vähintäänkin yksi taloudellinen huoli lisää. Vastauskirjeessään myös Erik oli sekä pahoillaan että helpottunut. Hänkin oli kuvitellut pikkulapsen mukanaan tuomaa onnea, mutta kirjoitti, että lasten saattaminen maailmaan oli niin ”hirveää uhkapeliä”, ja erityisesti Amalielle.¹⁵⁵ Erik ei tarkoittanut pelkästään fyysisen terveyden riskejä, vaan osoitti käsittävänsä äitiyden ja lasten suuren merkityksen Amalielle ja hänen henkiselle hyvinvoinnilleen.

Amaliella oli taipumusta unettomuuteen ja hermostumiseen, ja vaimon oireet olivat tuttuja myös Erikille. Hän oli silti syksyllä 1893 hyvin huolissaan Amaliesta. Erik ei halunnut, että Amalie matkusti ympäriinsä lapsen kanssa, koska se rasitti liiaksi hänen terveyttään. Erik tajusi, että lapsi ja työ kävivät liiaksi Amalien voimille. Hän ei ehkä ymmärtänyt, mikä ristiriita tilanteeseen yleisestikin kätkeytyi, mutta hän ymmärsi, että Amalielle tilanne työn ja lapsesta huolehtimisen ristipaineessa oli repivä. Hän kirjoitti vaatimaan sävyyn, että Amalien oli huolehdittava yöunestaan ja uskottava Johanne jonkun muun hoitoon. Hänen oli raivattavaa tilaa omalle vahvistumiselleen lapselle uhrautumisen sijaan. Työhön liittyen Erik neuvoi Amalieta kääntämään ajatukset pois kirjoittamisesta. ”Kunhan vain saisit pakotettua ajatuksesi pois työstä, kun et mitään mahda. Se on vain piinaa ilman tulosta. Eikö sinulla ole mitään luettavaa?”, hän kirjoitti.¹⁵⁶ Amalien tapaus osoittaa, miten ruumiillinen ja paikantunut luovakin subjekti on. Materiaaliset ehdot, jotka liittyvät fyysiseen ja

152 /---/ at al den lidelse jeg har gåt med i sommer og som blir værre og værre for hver dag der svinder, må ha sat sig fast i mit hjærte som en tærende sygdom. /---/ Min hjerne er lam og tom og mit hjærte sygt af lidelse. Men snakke om det nytter jo til intet. Barnet som skulde komme blir der ingenting af min elskede ven!

[Amalie Skram Erik Skramille 2.9.1893] *Elskede Amalie III*, 287.

153 /---/ der var kun byrden af min sædvanlige tunge sindstilstand og så dette at småen igjen havde holdt mig vågen et par nætter /---/

[Amalie Skram Erik Skramille 2.9.1893] *Elskede Amalie III*, 287.

Myös esim. Elisabeth Aasen toteaa, että kesä 1893 Bergenissä oli Amalie Skramille vaikea kaikella tavalla. Menetetystä lapsesta hän kirjoittaa: ”Hun var 43 år da datteren ble født og 47 da hun aborterte”. Kirjeenvaihdon perusteella Amalie ei valinnut raskauden keskeytystä, hän kirjoitti Erik Skramille: ”Jeg véd ikke hvad der kan ha vært årsaken, i dagene forud havde jeg slet ikke anstrengt mig, ikke engang gåt en ordentlig tur; /---/.” [Amalie Skram Erik Skramille 2.9.1893] *Elskede Amalie III*, 287, myös Aasen 1993, 13.

154 På den anden side kan Du vel nok også vide at jeg er lettet. [Amalie Skram Erik Skramille 2.9.1893] *Elskede Amalie III*, 287.

155 Og så for Dig særlig! [Erik Skram Amalie Skramille 7.9.1893] *Elskede Amalie III*, 293.

156 ”Blot Du kunde tvinge dine Tanker bort fra Arbejdet, når du intet magter. Det er jo kun Pine uden Fremgang. Har du intet at læse? [Erik Skram Amalie Skramille 7.9.1893] *Elskede Amalie III*, 293.

Erik Skramin kirjeistä Amalie Skramille kesältä 1893 on säilynyt vain tämä ja toinen päiväyksellä 8.8.1893. Carton 2002c, 293.

sosiaaliseen tilanteeseen mutta myös oman ruumiin tuntemuksiin, ovat naisella ja äidillä väistämättä toisenlaisia kuin miehellä, ja vaikuttavat siihen, millainen kokemus myös luovasta työstä syntyy.¹⁵⁷

Skramien talous perustui kirjoittamisesta saaduille tuloille, ja Amalie koki jatkuvasti ansaitsevansa vähemmän kuin halusi ja tarvitsi. Amalie itse yhdisti sairastumisensa siihen, että *Hellemyrsfolket* -teossarjan viimeinen osa ei valmistunut, ja osittain kyseessä oli myös taloudellinen huoli. Välillä lisänä oli Pikkuisen sairastelu, valvominen hänen vierellään öisin ja sitä seuraava väsymys, joka pahensi huolta kirjoitustyön edistymisestä. Kun Amalie oli tuskainen kirjansa vuoksi, Erik oli onneton siitä, ettei voinut auttaa. Erik kirjoitti, miten sääli oli, että he olivat tilanteessa, jossa Amalien piti piinata sielunsa kuoliaaksi hankkiakseen viheliäistä rahaa. Kirjoittaminen tuntui välillä katkeralta: ”Kyllä kirjailija on kauhea ammatti!”, Erik kirjoitti Amaliele Natlandiin syksyllä 1893.¹⁵⁸

Syyskuun puolivälissä Erik matkusti Bergeniin pitämään luentoja ranskalaisista symbolisteista ja tapaamaan perhettään. Lokakuussa he palasivat yhdessä Kööpenhaminaan. Talvi 1893–1894 oli edelleen vaikea ja tammikuussa 1894 Amalie asui jonkin aikaa ystäviensä Georg ja Ann Cathrine Achenin luona selvittäen ”hermokräänsiään”. Kriisin aineksina olivat paitsi kirjoitustyön raskaudet ja äitiyden kokemukset, myös aviosuhteen kriisi.¹⁵⁹

SEKSUAALIMORAALI

Janet Garton, joka tuntee Amalie ja Erik Skramin kirjeenvaihdon¹⁶⁰ hyvin, toteaa, että jo ennen avioliiton solmimista vuonna 1884 oli selvää, että pariskunnan välillä oli ongelmia – selvimmin heidän seksuaalimoraalia koskevissa erilaisissa ajatuksissaan. Nämä ongelmat lomittuivat avioliittovuosina muihin, mutta muodostavat pitkän alakulua tuottavan säikeen Amalien kokemuksiin. Amalie oli Gartonin mukaan seksuaalimoraalia koskevissa kysymyksissä hyvin herkkä ja haavoittuvainen. Hän oli mustasukkainen ja itsekin ihmeissään omasta ristiriitaisuudestaan. Toisaalta hän halusi avoimuutta ja tietoa, mutta toisaalta hänen ”luontonsa” hylki miehen seksuaalisuutta koskevia totuuksia. Gartonin mukaan avioliiton solmiminen ei lopettanut ongelmia, vaan Amalie oli edelleen mustasukkainen ja epäluuloinen. Gartonin terävä huomio on, että pariskunta kävi läpi koko siveellisyystaistelun myös yksityisissä kirjeissään.¹⁶¹

157 Materiaalinen ei viittaa biologiseen, vaan koettuun, elettyyn. Heinämaa 2000, 124–125; Matikainen 2003, 186–187, Young 2005, 16. Ks. myös Leskelä-Kärki 2006, 433–435.

158 Ja det Forfatterskab er en forfædelig Levevej! [Erik Skram Amalie Skramille 7.9.1893] *Elskede Amalie III*, 293.

159 Garton 2002c, 295.

160 *Elskede Amalie. Brevvekslingen mellom Amalie og Erik Skram I–III*. [1882–1899]. Red. Janet Garton. Gyldendal, Oslo 2002.

161 Garton 1993, Garton 2002a, 32–34.

Janet Garton kirjoittaa Skramien avioliitosta, että Amalie tarvitsi Erikiä sekä kirjailijana että ihmisenä. Erik ymmärsi Amalien lahjakkuuden ja opetti, tuki ja kannusti häntä kirjoittamisessa. Erik opetti Amalien myös rakastamaan; Gartonin mukaan Amalie oli pidättyväinen ja kylmä ja epäili, että ei kykenisi lainkaan miehen ja naisen väliseen rakkauteen. Kärsivällisesti Erik, tottu-

Elokuussa 1888 Amalie kirjoitti Erikille yhden heidän aviosuhdettaan perusteellisimmin ruotineista kirjeistään.¹⁶² Hän oli tällöin Pohjois-Själlannin Hornbækissa, meren rannalla sijaitsevassa kalastajakylässä, josta tuli taiteilijoiden suosima kesäviettopaikka 1800-luvun lopulla. Hän kirjoitti Erikille olevansa syvästi surullinen heidän rakkautensa vuoksi. Hän oli riidellyt rajusti miehensä kanssa ennen lähtöään, ja Erik kirjoitti tilanteesta, että ”olet loukannut ihmistä, jota vähiten kaikista haluaisit loukata, syynä on sairaalloinen kiihtymys, jota et sillä hetkellä kyennyt hiltsemään”.¹⁶³ Amalie vastasi kirjeeseen ja kertoi, millaista tuskaa ja piinaa mustasukkaisuus ja epäluulo hänelle tuottivat. Hän kirjoitti:

Käsittelen paria kokemusta joita sinulla on ollut kanssani ja jotka ehkä erityisesti ovat kuohuttaneet ja pelottaneet sinua. Toinen oli sinun paluusi Slesvigistä tänne Hornbækiin 3 vuotta sitten. Sinä olit niin suloinen ja rakastettava kun tulit ja minä niin ihastunut sinuun. Ilo sinun näkemisestäsi, sinun omistamisestasi jälleen auttoi minua tukahduttamaan epäluulon pariaksi päiväksi, mutta ei pitempään. Kolmantena yönä kotiinpaluun jälkeen makasin valveilla ja taistelin epäluuloni kanssa, kuin sellainen, joka taistelee pelastaakseen elämänsä. Mutta en pelastunut. Hän ei ole ollut sinulle uskollinen! sanoi jokin sisälläni, hän ei ole ollut, ei ole ollut.¹⁶⁴

Amalie kertoi, että hänen epäluulonsa pohjautui Erikin petokseen jo kihlausaikana. Erik oli vakuuttanut, että kuului vain Amaliele, mutta Amalien mukaan hän oli kuitenkin elänyt suhteessa toiseen naiseen. Hän oli kirjoittanut tälle kirjeitä allekirjoittaen ne ”Din Erik”, samoin kuin hän oli kirjoittanut Amaliele. Erik ei ollut ollut uskollinen silloin, miksi hän olisi nytkään, Amalie ajatteli. Hänen ajatuksiinsa tulvi kuvia kaikista niistä naisista, joiden ruumiista Erik oli nauttinut koulupojasta alkaen, ja hänen sisällään kirveli, kuin tuli olisi kärventänyt häntä. Hän uskoi, että Erik oli niin tottunut naisiin, ”elänyt niin monien huorien ja rouvien ja daamien kanssa”, että hän oli kuin juoppolalli, jolle aina tuli retkahduksia.¹⁶⁵

---

nut naistenmies, ylipuhui, taivutteli ja maanitteli Amalieta. Gartonin mukaan Amalie oli mustasukkainen Erikin naissuhteista ja epäili tätä uskottomuudesta, mutta Erik vakuutti Amalien olevan elämänsä todellinen rakkaus. Erik kirjoitti helmikuussa 1883 Amaliele: ”Du er ikke en stakkels Pige, der kommer dumpende ind i en Mands Liv, som en tredie Elsket der har at kæmpe med de føregående; Du er den Kvinde, som han har stridt sig gennem Livet for at nå”. Garton 2002a, 31–32.

162 Janet Gartonin mukaan elokuu 1888 oli dramaattinen käänne Amalie ja Erikin suhteessa, Amalie oli tuskainen uskottomuusepäilyistään ja matkusti pois kotoa miettimään avioliittoaan. Garton 2002b, 499.

163 Du har krænket det Menneske, Du mindst af alle skulde krænke, Grunden er en sygelig Ophidselse, som Du i Øjeblikket ikke kunde beherske. [Erik Skram Amalie Skramille 16.8.1888] *Elskede Amalie II*, 506.

164 [j]ag vil berøre et par oplevelser Du har havt med mig, som gaske vist særlig har oprørt og forskrækker Dig. Det ene var din hjemkomst fra Slesvig her i Hornbæk for tre år siden. Du var så sød og kærlig da Du kom og jeg så henrykt over Dig. Glæden ved at se Dig, ved at ha Dig igjen hjalp mig til at kvæle mistrøn for et par dage, men ikke længer. Tredie natten efter hjemkomsten lå jeg vågen og kjæmpede med min mistro, som en, der kjæmper for at redde livet. Men jeg reddede mig ikke. Han *har* ikke været Dig tro sa det inde i mig, han *har* ikke, han *har* ikke. [Amalie Skram Erik Skramille 17.8.1888] *Elskede Amalie II*, 507.

165 /---/ har levet med skjøger og fruer og damer i mængde /--/ ibid. 508.

Amalie kirjoitti epäluulosta omana sisäisenä tuskanaan: ”Tässä näet nyt, millaisena minä sen koen.”¹⁶⁶ Hän arvasi Erikin reaktion ja kirjoitti, että ”nyt sinä sanot itsekseksi: mutta minähän olen naimisissa epänormaalin, sairaan, puoliksi mielenvikaisen ihmisen kanssa.”¹⁶⁷ Amalie ennustuksen ja ironian lisäksi kirje kertoo hänen rationaalista äänestään. Kiihko ja hermostuneisuus, ajatuspinttymät ja unettomuus, joita Amalie Hornbækissa koki, olivat osa hänen kokemustaan, ja hänen tietoisuutensa omasta sairaudestaan tulee selvästi tässä ilmi. Amalie kuitenkin jatkoi vaatimustaan ”puoliksi mielenvikaisen” ja naisen kokemuksensa huomioimisesta ja totesi, että monet naiset kärsivät samasta epätoivosta ajatellessaan miestensä menneisyyttä ja voimatta täysin luottaa heihin. Hän tiesi monia suhteita, jotka olivat rikkoutuneet juuri tästä syystä, ja hän kirjoitti: ”Uskon *nyt*, että tästä syystä kaikki avioliitot ovat etukäteen tuomittuja.”¹⁶⁸ Amalie kirjoitti monissa teksteissään miesten ja naisten seksuaalisuuden eroista, kulttuurin sukupuolittuneista tavoista jakaa siihen liittyvää tietoa ja hyväksyä sen käytäntöjä. Amalie oli sekä oman kokemuksensa että toisten kokemusten kirjaaja, mutta myös naisellista koskevien kulttuuristen rajoitteiden terävä analytikko.

Hornbækissa Amalie viimeisteli romaaniaan *Lucie*, joka ilmestyi marraskuussa 1888. Avioliiton mahdottomuus miehen ja naisen erilaisten seksuaalisuutta koskevien normien vuoksi oli myös romaanin keskeinen teema. Aikalaiskriitikko Laura Marholm ylisti teosta Amalie Skramin parhaaksi. Hän arvosti ylipäätään Skramin naturalismia ja totesi, että Euroopassa oli vain kaksi aitoa ja teeskentelemätöntä naturalistia: Emile Zola ja Amalie Skram. Siinä missä *Constance Ring* oli Marholmin mukaan diletanttimainen myönnitys skandinaaviselle siveellisyyssyyskysymykselle, oli *Lucie* rouva Skramin lahjakkuuden huippusaavutus. Marholmin mukaan Skramista kypsyi taiteilija ja naturalisti Erik Skramin, nirson kriitikon ja taiteilijasielun vaikutuksesta. Kun mies oli johdattanut vaimonsa lakoniseen, naturalistiseen ilmaisuun, ”antoi tämä kokenut mies hänelle vielä yhden: hän antoi tälle rohkeuden käyttää hyväkseen omia muistojaan.”¹⁶⁹ Käsittääkseni Marholm tarkoittaa omilla muistoilla Amalien muistoja. Marholm ei arvostanut *Constance Ringiä*, koska hän ymmärsi sen poleemiseksi siveellisyysskeskusteluun osallistuneeksi kiistakirjoitukseksi. Kuitenkin myös Marholmin mukaan naisten kirjoittaman kirjallisuuden piti nousta itse eletystä ja koetusta eikä jäljitellä miesten tekstejä.

Lucie-romaanin (1888) päähenkilö Lucie ei ole Constance Ringin tavoin tietämätön miehen ja naisen välisestä suhteesta vaan päinvastoin seksuaalisesti kokenut. Hän ei ole prostituoitu, mutta sosiaalisesti lähellä sitä, onhan hän tivolin tanssijatar. Luciella on rakastaja, leskeksi jäänyt lakimies Theodor Gerner, joka ei halua luopua hänestä. Gernerin ensimmäinen vaimo ja lapsi ovat kuolleet synnytykseen, ja Lucie palauttaa synkän Theodorin elämänilon. Tämä iloisuus on vahvasti eroottista: ”Bara att vara i närheten av henne, att se hennes hand eller fot – eller när hon låg i

166 *Her har Du, hvordan jeg har det.* *ibid.*

167 [Amalie Skram Erik Skramille 17.8.1888] *Elskede Amalie II*, 509.

168 Jeg tror *nu* at alle aegteskaber på forhånd er dømt af den grund. [Amalie Skram Erik Skramille 17.8.1888] *Elskede Amalie II*, 509.

169 Marholm 1895, 122–128. Marholm kirjoittaa: ”/---/ gaf den erfarne mannen henne ännu ett: han gaf henne mod att tillgodogöra sig sina minnen.” Marholm 1895, 125.

sängen och sträckte upp de härliga nakna armarna mot honom – man kunde ju bli helt galen av det.”¹⁷⁰

Lucien menneisyys, joka tarkoittaa seksuaalista kokeneisuutta, huolettaa Theodoria, mutta hän ei kuitenkaan voi elää ilman tätä. Vielä vähemmän hän voi sietää ajatusta, että Lucie olisi jonkun toisen, minkä vuoksi hän ilmoittaa Lucielle aikovansa naida hänet. Theodor haluaa päästä uuden vaimonsa menneisyyden yli, mutta ei onnistu, vaan Lucien sensuaalisuus ja seksuaalinen kokeneisyys alkavat vaivata häntä. Lucien eläväisyys alkaa tuntua epähienolta, ja Theodor tuskastuu tehtäväänsä Lucien kasvattajana. Luciekin väsy pinnistelemaan, ja iloton elämä Theodorin kiukunpuuskineen kyllästyttää häntä. Erällä kutsuilla Lucie innostuu tanssimaan komean luutnantin kanssa ja saa aikaan mahtavan riidan kotimatalla. Theodor on raivoissaan Lucien käytöksestä ja huutaa tälle:

Påminna alla människor om vilket lättfärdigt stycke jag har gift mig med.”¹⁷¹ Myös Lucien mitta on täysi: ”Men jag tål inte längre att du behandlar mig så här”, hän sanoo, poimii Theodorin ravistuksesta pudonneen hattunsa ja juoksee tiehensä ”som om hon flydde för sitt liv.”¹⁷²

Lucie viettää koko yön ulkona juosten ja vaellellen ympäriinsä. Hengästyneenä ja kuumissaan hän pysähtyy lepäämään puistoon puun alle ja hänen ajatuksensa palaavat luutnanttiin, jonka kanssa hän on tanssinut. Hän herää unelmistaan ruman, tuntemattoman miehen raiskaukseen. Hän tulee kotiin sairaana ja väsyneenä. Hän päättää kertoa Theodorille, mitä tämän julmasta käytöksestä on seurannut, mutta ei kuitenkaan voi. Pian hän huomaa olevansa raskaana. Rukouksista ja uskonnollisesta kääntymyksestä huolimatta lapsi kantaa kasvoissaan samaa syntymämerkkiä, joka raiskaajalla on. Viimeinen, Jumalaan asetettu toivo syntien poispyyhkimisestä valuu tyhjiin, ja Lucie menettää järkensä, elämänhalunsa ja kuolee lapsivuoteeseen.

Lucie on alemmasta yhteiskuntaluokasta kuin Theodor, ja romaani on paitisi porvarillisen avioliiton analyysi, myös eri yhteiskuntaryhmien välisen suhteen kuvaus. Jälleen Skram osoittaa miehisen kaksinaismoraalin seuraukset erityisesti alemman luokan naisille. Porvariston naisten analyysi kulkee kuitenkin toisin kuin romaanissa *Constance Ring*. *Luciessa* porvarisrouva on edistyksellinen ja itsenäinen Karen Reinertson, joka säälii Lucieta. Hän on tälle ystävällinen muiden halveksiesissa Lucien taustaa ”tivolityttönä”. Rouva Reinertsonin käsitys seksuaalimoraalista on radikaali, hänestä: onnistuneen avioliiton edellytys on, että molemmat osapuolet ovat seksuaalisesti kokeneita. Karenin sisar Henny toteaa, että ”Karen påstår ju att bara de äktenskap blir lyckliga där också hustrun har ett förflutet.”¹⁷³ Juuri tästä (naisen) menneisyydestä, seksuaalisesta kokeneisuudesta *Luciessa* on kyse. Menneisyys ja kokeneisyys ovat miehelle hyväksyttäviä, ja tasa-arvon nimissä voidaan teoretisoida, että niiden tulee olla mahdollisia myös naiselle. Rouva Reinertson on juuri tällainen hyväosainen ”teoretikko”, jota vasten Lucien todellisen elämän kohtalo

170 *Lucie* [1888] 1980, 19.

171 *Lucie* [1888] 1980, 88–89.

172 *Lucie* [1888] 1980, 89.

173 *Lucie* [1888] 1980, 134.

asettuu. Romaanin todellisuudessa Theodor ei pysty hyväksymään Lucien aiempaa elämää, aiempien miesten kosketuksia. Vaikka Lucien menneisyys on sisäisen taistelun kysymys myös Theodorille, on menneisyys kohtalokas juuri Lucielle. Nainen, jolla on Lucien tavoin menneisyys, ajautuu tuohon. Tuhon siemeninä toimivat rouva Reinerstsonin ajatukset, sillä juuri hän istuttaa Luciehen omanarvontunnon ja tasa-arvon ajatuksia, jotka saavat Lucien ryhtymään vaatimattomaan kapinointiin-sa Theodoria vastaan. Seuraukset kapinasta ovat kuitenkin kohtalokkaat: riita, pakeneminen, raiskaus ja kuolema.

Skramin romaanin eräs viesti tuntuisi olevan, että seksuaalinen tasa-arvo on epärealistista kuvittelua ja teoreettisena aatteenakin vain keskiluokan etuoikeutettu huvi. Keskiluokan naiset voivat puhua naisten tasa-arvoisesta oikeudesta seksuaaliseen kokemukseen, mutta käytännössä hekään eivät voi toteuttaa sitä. Ne naiset, joilla on ”menneisyys”, saavat yhteiskunnan tuomion. Moraalinen idealismi ei ulotu käytäntöön. Theodorin kyvyttömyydessä hyväksyä Lucien menneisyyttä on kuitenkin myös toinen puoli. Amalie kuvasi siinä ehkä sekä omaa että monien muiden tuntemiensa naisten kyvyttömyyttä hyväksyä aviomiestensä seksuaalista menneisyyttä.¹⁷⁴ Theodorin viha Lucien menneisyyttä kohtaan rinnastuu Amalieta piinaaviin kuviin Erikin aiemmista suhteista. Riippumatta siitä, kummalla on menneisyys, aviopuolison toisenlainen seksuaalinen historia ei ole ylitettävissä. Skram kirjoitti romaanilleen *Lucie* ratkaisun, johon hän viittasi myös kirjessään, että jokainen avioliitto oli etukäteen tuomittu seksuaalisuutta koskevan epäsuhtansa takia. ”Premissit ovat aivan liian erilaiset, ja niiden vaikutus on kirottu itse rakkaudelle, miehelle yhdellä, naiselle toisella tavalla”, hän kirjoitti.¹⁷⁵

Kun *Lucieta* lukee melankolian tekstualisoimisen näkökulmasta, voi nähdä, että myös alakulo saa siinä ilmauksensa. Amalie Skram, kuten Victoria Benedictssonkin, näki, että aikakauden epäsuhtainen seksuaalimoraali synnytti naisissa kiukkua ja raivoa. Mutta se synnytti myös alakuloa, luovuttamisen ja tuhoutumisen kuvia. Elämäniloisesta nuoresta tytöstä tulee aviovaimona iloton tässäkin tarinassa. Egoismi, joka on pyrkimystä itsenäisyyteen ja irti aviomiehen sanelemasta elämästä (tanssaiset, rouva Reinertsonin ideat), johtaa Conctancen tavoin myös Lucien hulluuteen ja kuolemaan.

Skramien vuoden aviokriisi asettui ja yhteinen lapsi syntyi vuonna 1889, mutta Amalie ei päässyt epäluuloistaan kokonaan.¹⁷⁶ Kun hän kirjoitti Erikille Natlandista kesällä 1893, että häntä piti öisin hereillä ”ajatukseni ja kuvitelmani sinusta ja syistä hiljaisuuteesi”, viittasi hän myös tuolloin epäilyihinsä aviouskottomuudesta. Syksyllä 1893 ja sitä seuraavana talvena häntä painoi *Hellemysfolket*-teoksen¹⁷⁷ vii-

174 Teema on esillä myös Skramin romaanissa *Forrådt* (1892), jossa tietätättömän nuoren aviovaimon tietämättömyys kääntyy pakkomielteeksi saada selville kaikki miehensä seksuaalisesta menneisyydestä. Sverre 1983, 331.

175 Præmisserne er altfor uligeartede, og virkningen deraf er forbandelse over selve kjærligheden, for ham på en vis, for hende på en anden. [Amalie Skram Erik Skramille 17.8.1888] *Elskede Amalie II*, 509.

176 Esim. kirje 11/12.7.1893. [Amalie Skram Erik Skramille 11 ja 12.8.1888] *Elskede Amalie III*, 253–257.

177 *Hellemysfolket* on Skramin 4-osaisen sukutarinan yhteisnimi. Sen taustalla on Bergenin lähellä sijaitseva alue nimeltä Hellemyr. Amalie kirjoitti Natlandista, että talosta, jossa hän asui, avautui näkymä Hellemyrin rämeikköön (suolle), Hellemyrssumpen. [Amalie Skram Erik Skramille

meinen osa, joka oli edelleen keskeneräinen. Amalie halusi viettää aikaa tyttärensä kanssa, mutta halusi aikaa myös kirjoittamiseen. Huono omatunto lapsesta, kesän 1893 sairaudet ja koettelemukset, taloudelliset ja taiteelliset huolet sekä epäluulo aviomiestä kohtaan vaivasivat häntä, ja lopulta hän oli katkeamispisteessä. Hän päätti, että hän haluaa ”lepokuurin”, hoitoa, joka oli auttanut hänet pahimman yli aiemmin Kristianiassa, Gaustadin sairaalassa, vuosina 1877–1878.

KUODES OSASTO JA ENSIMMÄINEN MIELI-SAIRAALAROMAANI

Amalie Skram saapui vapaaehtoisesti miehensä ja perhelääkäriensä tuella Knud Pontoppidanin yksityispotilaaksi Kööpenhaminan Kommunehospital-sairaalan kuudennelle osastolle 14. helmikuuta 1894. Potilaskertomuksessa todetaan sairaalaantulon syystä: ”Unettomuus ja ärtyisä masentuneisuus.”¹⁷⁸ Amalie oli sairaalassa tarkkailtavana: ”Observation for mb.ment.” (morbus mentalis, mielisairaus). Potilaskertomus luonnehtii Amalieta kirjallisesti lahjakkaaksi ja toteaa potilaan sairaudesta vain lyhyesti: ”Oikukkaasti vaihteleva mieliala. Hallitsemattomia vihan tunteita. Kausittaisia hallusinaatioita. 29-vuotiaana akuutti mania.”¹⁷⁹

UNETON JA KIIHTYNYT

Lyhyiden merkintöjen jälkeen potilaskertomus alkaa aviomieheltä saaduilla tiedoilla avioliitoista, lapsista ja aikaisemmasta hoidosta mielisairaalassa. Kertomuksessa todetaan, että Amalie on aiemmin ollut monta kuukautta mielisairaalassa (Gaustad) ja että hän on silloin ollut useita viikkoja uneton. Unettomuus näyttää kirjautuneen yhdeksi Amalien hankalimmista oireista myös tässä potilaskertomuksessa. Kertomus jatkuu toteamuksella:

Hän on toisinaan hyvin kiihtynyt, erityisesti kuukautisten aikana, muulloin melko luonnollinen. Niinä jaksoina kun hän on kiihtynyt, hänellä on usein hallusinaatioita, sekä näkö-, kuulo- ja hajuhallusinaatioita. Viime aikoina on kiihtymys antanut tilaa masennuksel-

30.6.1893] *Elskede Amalie III*, 246.

178 Søvnløshed og irritabel Forstemning. [Hospitaljournal (KH6) over Amalie Skram] Gradenwitz 1985, 53. Forstemt=masentunut, epävireinen

179 Literær Begavelse. Lunefuldt skiftende Stemningsliv. Ubehersklige antipatiske Affekter. Episodiske Hallucinationer. I 29 Aars Alderns akut Mani. [Hospitaljournal (KH6) over Amalie Skram] Gradenwitz 1985, 53.

Kööpenhaminan kaupunginsairaalan kuudes osasto oli tarkkailuosasto ja psykiatrinen klinikka (perustettu 1875), ei mielisairaala (asyl tai anstalt). Asyytit olivat hoitolaitoksia potilaille, jotka oli todettu mielisairaiksi. Psykiatriset klinikat sen sijaan olivat modernin psykiatrisen tieteen kehoja, sillä hoidon ohessa niiden keskeisiä tehtäviä oli opetus ja tutkimus. Psykiatrisilla klinikoilla tutkittiin myös potilaita, joita ei selvästi kategorisoitu mielisairaiksi vaan ehkä hermosairaiksi. Wilhelm Griesinger (1817–1868) oli vuonna 1865 Berliiniin perustetun psykiatrisen klinikan johtaja, ja tämä laitos oli esikuva monille myöhemmille yliopistopsykiatrisille klinikoille. Skälévåg 2002, 36–37; Møllerhøj 2006, 84, 201–215.

le, jonka vallassa hän syyttää voimakkaasti itseään, että on pilannut omansa ja muidenkin elämän, myös miehensä, johon toki on jotain asiallista perustettakin. Hän on useita kertoja yrittänyt itsemurhaa; /---/¹⁸⁰

Kertomukseen on kirjattu, että edellisenä yönä ennen tuloaan sairaalaan potilaalla ja aviomiehellä on ollut vaikea kamppailu oopiumpullostta. Kertomus vihjaa, että taustalla oli itsemurha-ajatuksia. Amalie kuitenkin käytti oopiumia lääkkeenä yskäänsä, joten se kuului hänen arkipäiväiseen sairaudenhoitoonsa.¹⁸¹

Kertomuksesta selviää, että myös potilasta itseään oli jonkin verran kuunneltu: ”Hän kertoo itse, /---/”, ”hän sanoo itse, /---/”.¹⁸² Pontoppidan kirjoittaa omina havaintoinaan, että potilas on erittäin tyytymätön oloonsa osastolla, että hän ”selittää, että hän tulee hulluksi, kun hänen pitää maata sellissä, hullujen keskellä, että hän ei voi nukkua, kun hänen ympärillään on rauhatonta, hän on tyytymätön, kun kaikki on takavarikoitu, /---/”.¹⁸³ Mielisairaaloiden potilasmäärät lisääntyivät 1850-luvulta alkaen monikymmenkertaisiksi, ja vuosisadan lopulla sairaaloihin pyrittiin perustamaan eri osastoja eri potilasryhmille, rauhallisille omansa ja levottomille omansa. Potilaita tarkkailtiin ensin vastaanotto-osastolla, jonka jälkeen heidät sijoitettiin eri osastoille käytöksen mukaan. Vaikeimpien osastolla pidettiin eristystä yksinäisyyteen välttämättömänä, ja niissä oli yleensä erityinen selliosasto.¹⁸⁴

Kertomuksen perusteella Amalie itse kertoi Pontoppidanille hallusinaatioistaan ja totesi, että hän aina tunnisti ne harhoiksi eikä sekoittanut niitä todellisuuteen. Hänen harhaisuuttaan ja pelkojaan seurattiin myös sairaalassa. Harhoista todetaan, että niiden aikana hän on tuskainen, mutta ei pelkää, että joku aikoo hänelle jotain pahaa. Amalie ei ollut sairaalan havaintojen mukaan siis vainoharhainen.¹⁸⁵

SAIRAALAN PUOLEKSITOISTA VIIKOKSI

Päätymisestään Kaupunginsairaalaan Amalie Skram kirjoitti Bjørnsonille, että hän oli ollut huonona jo talvella, kuten monta kertaa aiemminkin. Häntä olivat painaneet kirjan keskeneräisyys ja yövalvomiset Johannan kanssa jo kesällä, ja syksyllä tilanne paheni. Hän kirjoitti:

180 Hun skall til tider være meget exalteret, navnlig under menstruationen, til andre tider ganske naturlig. I de perioder, hvor hun er exalteret, har hun ofte hallucinationer, både syns-, hørelses- og lugt-hallucinationer. I de sidste tid har exaltationen givet plads for en depression, hvorunder hun retter stærke bebrejdelser mod sig selv for at have forspilt sit eget og andres liv, således sin mands, for hvilket der dog også ligger noget faktisk til grund. Hun har flere gange forsøgt suididium; /---/ Hospitaljournal (KH6) over Amalie Skram] Gradenwitz 1985, 53.

Kuukautisten ja mielisairauksien yhteydestä ks. Ahlbeck-Rehn 2001, 247, 251–252.

181 Garton 2002a, 46.

182 Hun angiver selv, /---/, Hun siger selv, /---/. Hospitaljournal (KH6) over Amalie Skram] Gradenwitz 1985, 53.

183 [e]rklærer at hun nok skall blive gal, når hun skal ligge i en celle, omgivet af gale, at hun ikke kan sove, når det er uro omkring hende, er misnøjet at man har konfiskeret alt, /---/ [Hospitaljournal (KH6) over Amalie Skram] Gradenwitz 1985, 53.

184 Kaila 1966, 109; Jönsson 1998, 144–161; Lehtimäki 2006; Møllerhøj 2006, 97–100.

185 [Hospitaljournal (KH6) over Amalie Skram] Gradenwitz 1985, 53.

Niin, olin lopulta niin epätoivoinen, että valvoin muutamia öitä ja itkin klo 4 asti ja kidutin Skramia hirvittävästi, mitä surin itseni puolikuoliaaksi, koska hän on aina ollut niin suurenmoinen minulle. Niinpä sanoin Skramille: tämä ei käy, anna minun matkustaa pois vähäksi aikaa, pois työni äärestä, sillä jos jatkan samaan tahtiin sen tuijottamista, tulen lopulta hulluksi.¹⁸⁶

Kirjeen mukaan Erik oli tavannut heidän perhelääkäriinsä, ja he ehdottivat Amaliele, että tämä menisi ”Kommunehospitalet-sairaalaan Pontoppidanin potilaaksi *puoleksitoista viikoksi* keskustellaksesi hänen kanssaan ja kuullaksesi, mitä hän neuvoo?” Amalie kirjoittaa vastanneensa, että hänellä ei ollut mitään ehdotusta vastaan: ”ei vähääkään. Päinvastoin – ja menin iloisena, mutta sitä minun ei olisi pitänyt tehdä, sillä silloin astuin suoraan helvettiin.”¹⁸⁷

Amalie Skram väitti tiukasti ja vastoin juoruja, että vaikka hän oli hermostunut, väsynyt ja sairas, hän ei ollut millään tavoin mielisairas mennessään sairaalaan. Hän kirjoitti, että juorujen mukaan hän on ollut epätoivoinen ja repinyt vaatteet yltään. Väite oli Skramin mukaan suuri valhe. Hän korosti, että hänellä ei ollut hullun maneereja eikä ”mitään siitä, mitä tarkoitetaan, kun sanotaan että on mielisairas”. Amalie Skram viittasi aiempaan hoitoonsa Gaustadissa ja kirjoitti, että hänellä oli silloin selviä mielisairausten oireita, hallusinaatioita. Hän tosin laittoi nekin enemmän unettomuuden ja vahvojen lääkkeiden kuin itse sairauden tiliin, mutta teki selvän eron silloisen mielisairautensa ja nyt vallitsevan sairaustilansa välille. Unettomuuteen ja koko mielisairauteen johti Skramin mukaan silloin Norjassa avioliiton tuhoava ahdistavuus. Gaustadissa olo kuitenkin helpottui, hallusinaatiot loppuivat ja kyky nukkua palautui. Hän tervehtyi, niin kuin hänelle oli luvattu. Kuusitoista vuotta myöhemmin Kööpenhaminassa hänellä ei oman vakuutuksensa mukaan ollut minkäänlaisia mielisairausten oireita, ei hallusinaatioita eikä maneereja. Vakuutukseen Bjørnsonin hän kuvasi aiempaa sairausjaksoaan ja teki itsestään sairautensa parhaan asiantuntijan. Amalie Skram tiesi, mitä on olla hullu, koska hänellä oli aiempi kokemus siitä. Nyt hän ei kuitenkaan ollut sitä, hän oli sairas, hermostunut, fyysisesti heikko, mutta ei mielisairas.¹⁸⁸

1800-luvun keskiluokka kavahti mielisairauksia, niiden stigmatisoivaa vaikutusta ja piti mielellään lieviä psyykkisiä sairaustiloja hermotauteina. Näin ne voitiin ymmärtää somaattisina sairauksina, fyysisen hermoston toiminnallisina häiriöinä, jollaisiksi myös hermolääkärit ne selittivät. Ne saatettiin selvästi erottaa mielisairauksista. Keskiluokka hoiti hermojaan usein perhelääkäriin ohjeiden mukaan kylpylöissä ja parantoloissa ja empi hakea ”psykiatrian” ammattilaisten apua. Pelko ”hul-

186 Ja, så blev jeg altså fortvilet tilslut, gik oppe nogle nætter og gråd til kl. 4 og plaged Skram ganske forfærdelig, hvad jeg sørged mig halvt ihjel over, fordi han altid var så storartet god mod mig.

[Amalie Skram Bjørnstjerne Bjørnsonille 22.4.1894] ”Og nu vil jeg...”, 93–94.

187 Har Du noget imod at lægge Dig ind på Kommunehospitalet under Pontoppidan en *halvanden uges tid* for at tale med ham, og høre hvad han vil råde Dig til? ”Nej, svarte jeg, ikke det ringeste. Tværtom,” – og gik rolig afsted, men det skulde jeg ikke ha gjort, for dengang spaserte jeg like lukt ind i helvede.

[Amalie Skram Bjørnstjerne Bjørnsonille 22.4.1894] ”Og nu vil jeg...”, 94.

188 Amalie Skram Bjørnstjerne Bjørnsonille 1.5.1894] ”Og nu vil jeg...”, 99–100.

Kirjeen mukaan Amalie Skram (Müller) oli Gaustadissa 23.12. [1877]–4.3. [1878].

luksi” leimautumista tai ”oikeaksi” mielisairaaksi tulemisesta oli vahva.¹⁸⁹ Amalie Skramilla oli poikkeuksellinen suhde mielisairaalahoittoon, sillä hänellä oli oma positiivinen kokemus siitä. Niinpä hän ei empinut myöntyä Erikin ja perhelääkärin ehdotukseen mennä Pontoppidanin potilaaksi.¹⁹⁰

ROMAANI ELSE KANTISTA

Romaanissaan *Professor Hieronimus* Skram kirjoittaa naisen sairastumisesta ja elämäntilanteesta, joka siihen johtaa, hyvin samoin kuin hän kuvasi omaa sairastumistaan kirjeessään Bjørnsonille. On mahdollista ajatella, että romaani jäsentää myös omaa kokemusta, itse elettyä.¹⁹¹ Romaanin päähenkilö on nainen nimeltä Else Kant, joka Skramin tavoin on naimisissa oleva taiteilija, joskin kuvataiteilija. Romaanin alkukohtauksessa maalaaminen ei suju eivätkä kodin arkirutiinit sen paremmin. Else kokee, että hänellä on liian monta aluetta hoidettavanaan ja että hänen voimansa eivät riitä. Vaikein kamppailu liittyy maalaamiseen, luovaan prosessiin, johon Else koettaa pakottaa itsensä. Hän on taistellut työn sujumisen kanssa ja ollut uneton miltei vuoden. Hän on valvonut öitä huoliensa ja lapsen takia, hänen päättään kivittää ja hän kärsii pahoista yskänkohtauksista.¹⁹² Onnetonta oloa lisää huoli piiasta, jonka hän on irtisanonut näpistelyn vuoksi. Piika ei ole saanut uutta paikkaa, ja hän on alkanut juoda. Else toteaa ylipäätään naisten pyrkimyksistä astua julkisuuteen hieman ironisesti, että ”[N]ej, det krävdes jättelika krafter för att räcka till på så många områden. Paulus hade evinnerligen rätt då han förbjöd kvinnor att uppträda offentligt”.¹⁹³

Else on syyllisyydentuntoinen, epätoivoinen ja väsynyt. Hän miettii kuolemaa ja taistelusta luopumista, hän ajattelee, että on moraalitonta jatkaa elämää kelpaamattomana mihinkään, ”när man visste med sig själv att man bara var en börda och en plåga för dem man så gärna ville ge det mesta och bästa, och dessutom visste att det aldrig skulle bli annorlunda”.¹⁹⁴

Elsen aviomies Knut ymmärtää, että vaimo on sairas. ”– Varför gråter mamma? – Jo, för att mamma är sjuk. Stackars lilla mamma”, hän selittää heidän pojalleen. Knut koettaa saada Elsen nukkumaan, mutta Else maalaa kuumeisesti ja pilaa myös miehensä yöunet. He riitelevät oopium-pullosta, jota aviomies ei uskalla antaa Elselle peläten, että tämä ottaa sitä liikaa. Else saa kohtauksen, jossa hän yskii ja kouristelee, hänellä on näkö- ja kuuloharjoja. Pian Else on lähdössä ulos etsimään piikaansa, jonka kohtalo vainoaa häntä. Yö on raskas ja kaoottinen, ja seuraavana aamuna Knut haluaa tavata perheen lääkärin.¹⁹⁵

189 Uimonen 1999, 8; Skålevåg 2002, 37.

190 Suomalainen taidemaalari Albert Edelfelt epäili vahvasti sairaalahoittoa vastaavassa tilanteessa oman vaimonsa Ellan Edelfeltin sairastuessa. [Albert Edelfelt kirjeessä äidilleen Alexandra Edelfeltille 10.4.1893] Edelfelt 2002, 704–705; Kortelainen 2003, 161–163.

191 Myös Garton 2002a, 48–48.

192 Oireet ovat samoja joista Amalie Skram kirjoitti omina oireinaan mm. Bjørnsonille.

193 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 5.

194 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 8.

Samanlaisista itsesyytöksistä Amalie Skramin masennuksen yhteydessä kirjoitti Pontoppidan potilaskertomuksessa.

195 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 11–15.

Klockan tio nästa morgon var Knut hos husläkaren och vännen dr Tvede.

– Nu måste du säga vad som bör göras, sa Knut. De hade en stund talat fram och tillbaka om Elles tillstånd.

Dr Tvede svarade inte genast – såg bara på Knut med sina milda, djupt liggande filosofögon.

– Tills vidare är det väl bara ett att göra, sa han till sist. Vi måste se till att hon får ro. Hon måste komma hemifrån och tas in på ett hospital. På andra ställen får hon inte den ro hon bör ha.

– En eller annan privatklinik? Frågade Knut tvekande.

– Tror du din hustru kommer att finna sig i att bo ihop med en hop hysteriska fruntimmer?

– Å nej – naturligtvis...

Vi har ju professor Hieronimus. Han är den bäste, och för honom har hon respekt. Hon har läst en av hans avhandlingar och flera gånger talat med mig om honom.

– Hon skulle alltså läggas in på hospitalet under honom?

Ja. När han har gjort henne lugn och haft henne där en 8–10 dagar, talar han om för dig vad som böra göras. /---/ Tala med honom och tala därefter med din hustru. Hon måste naturligtvis själv gå med på det.¹⁹⁶

Perheläkäri näkee levon ja sairaalahoidon ainoaksi toimivaksi hoidoksi, ja hän suosittelee professori Hieronimusta. Hoitokodit ja niiden lääketieteellinen kulttuuri ovat romaanissa vähättelyn kohteena, kun taas yliopistollinen lääketiede näyttäytyy kunnioitettavana. Elsen kuten Amalie Skraminkin ratkaisu suosia ”tieteellistä psykiatria” oli poikkeuksellinen, sillä 1800-luvun potilaille oli tyyppillistä karttaa tieteellisiä klinikoita. Niitä pelätiin paikkoina, joissa ihmisistä tehdään tieteen koe-kaniineja, sairaaloiden marttyyreja.¹⁹⁷ Else ei kuitenkaan ole kuka tahansa vaan hän on itse lukenut lääkärinsä tutkielmia. ”Hysteristen naisten” hoitokoti viittaa paitsi näiden paikkojen klinikoita alempaan asemaan lääketieteellisessä kulttuurissa myös hysteria-diagnoosin epämääräisyyteen. 1800-luvun lopun hermotaudit eli neuroosit olivat vilkkaan lääketieteellisen keskustelun kohteena, ja ymmärrys hysterian, neurastenian ja hypokondrian syistä ja keskinäisistä eroista vaihteli.¹⁹⁸ Else haluaa täsmällisempää ja pätevämpää hoitoa kuin hoitokodit tarjoavat, ja hän suostuu ehdotukseen. Hän on toiveikas, että kahdeksasta kymmeneen päivän lepo tuo hänen voimansa takaisin.¹⁹⁹

Else itsekin tapaa Hieronimuksen lyhyesti ennen menoaan sairaalaan. Tämä reipasotteinen ja hintelä, kalpea, parraton ja vähäeleinen mies kysyy lyhyesti Elsen voinnista: ”Fru Kant har det visst inte riktigt bra, började Hieronimus /---/ Ni plågas av sömnlöshet, fortsatte professorn och gjorde en liten paus. Ni är mycket nedstämd till sinne.”²⁰⁰ Else ei pysty itkultaan vastaamaan, hän on musertunut ja uupunut. Tässä kohdin sekä lääkärin arvio että potilaan kokemus lankeavat yksiin, Else on uneton ja masentunut.

196 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 16.

197 Hildreth 1994, 192–193.

198 Radkau 2000, 132.

199 Myös perheläkäri Feilbergin ja Erik Skramin ehdotus Amalie Skramin hoidosta oli puolitoista viikkoa, ja Amalie alleviivasi sen kertoessaan siitä kirjeessä Björnsonille.

200 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 23.

PROFESSORI HIERONIMUS

Professori Hieronimus on lainannut nimensä pyhältä Hieronymukselta: Eusebius Hieronymus (Jerome, noin 347–420) on yksi läntisen kirkon neljästä suuresta kirkkoisästä (muut ovat Ambrosius, Augustinus ja Gregorius). Hän oli hyvin oppinut, mutta melkoisen temperamentikas ja alituisen kahnauksissa ympäristönsä kanssa. Hänestä kerrotaan, että hänessä taistelivat jatkuvasti antiikin humanismi ja askeettinen kristillisuus.²⁰¹ Pyhää Hieronymusta on kuvattu paljon maalausteiteessa, muun muassa saksalainen Albert Dürer (1471–1528) on kuvannut Hieronymuksen nimenomaan melankolikkona vuoden 1520 maalauksessaan ”Der heilige Hieronymus”. Aiempien Hieronymus-kuvien lukevan oppineen keskittynyt rauha on Dürerin kuvassa vaihtunut mielteliääksi katseeksi, jonka kohteina ovat pääkallo ja krusifiksi. Renessanssihumanistista on tullut kuvassa melankolikko.²⁰² Yhtä hyvin oppineena kuin melankolikkonakin Hieronymus sopii Skramin romaanin nimen viittauskohteeksi. Toki nimi saattaa viitata myös 1600-luvun jesuiittapappi Hieronimukseen, joka tunnetaan ankarana käännättäjänä.²⁰³ Jokatapauksessa nimi viittaa sekä ”professori” että ”Hieronimus” nimien kautta auktoriteettiin, oppineisuuteen ja melankoliseen kärsimykseen. Kaikesta tästä Skram kirjoitti. Suhde tieteen nimissä toimivaan auktoriteettiin nousee romaanissa keskeiseksi, ja ehkä Skram siksi nimesi romaaninsa professoriksi.

Knud Pontoppidan, joka oli professori Hieronimuksen hahmon taustalla, edusti kirkkoisän tavoin oppineisuutta. Tämän viisaus oli kuitenkin nyt tieteen, ei Jumalan viisautta. Hänen humaaniutensa tarkoitti, että hänen tehtävänään oli hoitaa potilaita Kööpenhaminan kaupunginsairaalaissa²⁰⁴ vuosina 1882–1897. Hän kirjoitti ja luennoi psykiatriasta, ja hänen oppineisuutensa perustui paitsi lukeneisuuteen kuten Hieronymuksenkin myös empiiriseen tutkimustyöhön. Tieto perustui tärkeiltä osin omiin potilashavaintoihin, jotka oli suurelta osin tehty juuri kaupunginsairaalaissa.

Melankolia oli Pontoppidanin psykiatrisessa ajattelussa oma tautinsa, jonka oireisiin kuului paitsi tuskaisuus, pelot, joskus harha-ajatukset myös ruokahaluttomuus ja unettomuus. Useimmiten ruokahaluttomuus liittyi passiivisuuteen ja arvottomuuden tunteeseen: potilas koki, että ei hyödyttänyt syödä tai että hän ei arvottomuutensa takia ansainnut ruokaa. Aktiivinen kieltäytyminen ruuasta, *anorexien*, johti joskus *sitofobiaan*. Tällöin potilas oli vakuuttunut siitä, että ei voinut syödä. Hän ajatteli, että hän ei kyennyt maksamaan ruokaansa, tai hän saattoi uskoa, että ruoka oli häneltä kiellettyä. Hänellä saattoi olla ajatusvääristymiä, että hänen oli mahdotonta syödä esimerkiksi sen vuoksi, että hänen suolensa olivat tukossa.²⁰⁵

201 Hieronymuksen vaiheet olivat värikkäät: hän ehti olla autiomaassa erakkona, paavin sihteerinä ja luostarissa Betlehemissä. Siellä valmistui hänen suurtyönsä, latinankielinen raamatunkäännös *Versio vulgata*. <http://www.tampere.fi/ekstrat/taidemuseo/musti/hieronimus.htm>

202 Dürer on tunnettu melankolia-maalari. Hänen teostaan *Melancholia I* vuodelta 1514 pidetään saksalaisen melankolian omakuvana. *Melancholie* 2006, 136–138.

203 Hieronymus esiintyy myös Kustaa II Aadolfin vihollisena Zacharias Topeliuksen teoksessa *Välskärin kertomuksia (Fältskärns berättelser 1853–1867, suom. 1878–1882)*.

204 Käytän sairaalasta tästä lähtien suomennosta Kööpenhaminan kaupunginsairaala tai Kaupunginsairaala.

205 Pontoppidan 1892, 25–26.

Huonon ruokahalun lisäksi unettomuus oli Pontoppidanin mukaan melankolikon kaikkein piinallisimpia oireita. Se vähäinen uni, jota potilas sai, keskeytyi usein tuskaisiin painajaisiin. Uni oli niin olennainen osa vointia, että sairaalassa nukkumista autettiin iltaisin unilääkkeillä, kloraaliannoksilla. Sitä Amalie Skramilla oli myös kotiapteekissaan. Muuten Pontoppidan lääkitsi melankolikkoja oopiumilla, joka lievitti psyykkistä kipua. Oopium-pulverin lisäksi Pontoppidan käytti morfiiniruiskeita, mutta vain tilapäisesti voimakkaan kiihtymyksen tai tuskatilan laannuttamiseksi.²⁰⁶

Romaanin alussa Else saapuu sairaalaan, ja hänet sijoitetaan naisten osastolle samaan huoneeseen rauhallisen, vanhan naisen kanssa. Hän näkee pitkät käytävät, korkeat ikkunat ja potilaat löysissä, sinisissä puuvillapuvuissa. Kaasuvalo valaisee kolkkoja käytäviä, joista puuttuvat ruukkukasvit ja matot, ja alastomuus tuo Elselle mieleen vankilan.²⁰⁷ Osaston potilaat puhuvat itsekseen, liikkuvat taukoamatta, tanssivat varpailaan ja piiloutuvat Elsen katseelta. Joku kirkuu ja aloittaa sitten hysteerisen nyhyhtyksen. Vaikka Elselle on järjestetty rauhallinen huonetoveri, hän on tyytymätön. Hänen ajatuksensa levosta, yksityisyydestä ja yksilöllisestä kohtelusta törmäävät sairaalan karuun todellisuuteen, suuriin potilasmääriin ja yksilöllisyyden ohittaviin käytäntöihin. Hän vaatii omaa huonetta, ja lopulta hänet ohjataan sellaiseen. Else kuitenkin hämmästyty jälleen: huone on karu, kalusteinaan vain rautasänky ja yöpöytä. Else moittii huonetta vankityrmäksi ja äimistelee pelkkää sänkyä, jossa hänen olisi maattava. Lopulta hän tajuaa olevansa selliosastolla: ”Men här kan ni då omöjligt vilja placera mig, sa Else. Det här är ju cellar, och jag är inte sinnesjuk.”²⁰⁸ Elsen mielestä häntä kohdellaan kaltoin, mutta sairaalan näkökulmasta hän on ainoastaan hankala potilas.

Else joutuu rauhattomien potilaiden ja sairaalasääntöjen puristukseen. Hän joutuu antamaan pois kaikki omat tavaranansa, myös hiusnauhan. Hän ihmettelee miksi, mutta tajuaa sitten: ”De var rädda för att hon skulle ta livet av sig.”²⁰⁹ Else kokee sisimmän tuskansa ja siihen liittyvien itsetuhoajatusten julki tulemisen nöyryyttävänä. Hoitajille kysymys on kuitenkin pelottavasta vastuusta. Jos jotain hullua tapahtuu, saamme me sairaanhoitajat kantaa vastuun, Elselle perustellaan takavarikoita.²¹⁰ Naislääkäreiden ja sairaanhoitajien kuvausta 1800-luvun kirjallisuudessa tutkinut Kristine Swenson toteaa, että hoitajat toimivat 1800-luvun kliniikoiden tarkkailujärjestelmässä objektivoinnin ja kurinalaistamisen välikäsinä. He sekä tarkkailivat potilaita että olivat itse lääkärin, heitä tarkkailevan ylemmän katseen kohteena.²¹¹

Takavarikoiden lisäksi Elseä harmittaa odottaminen: Hieronimus, jonka on määrä auttaa häntä, ei edes näyntydy hänelle. Täysissä sairaaloissa ylilääkäri rutiininomaisesti kiersi uudet potilaat, mutta ei aina saapumispäivänä. Se, mikä lääkärille oli sairaalatyön rutiinia, oli potilaalle tuskallista odotusta ja kiusantekoa. Myös kohtaamisen laatu on Elselle pettymys, sillä Hieronimus ei tapaa häntä hen-

206 Pontoppidan 1892, 27–28.

207 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 27.

208 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 27–28.

209 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 38.

210 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 38.

211 Swenson 2005, 71. Hoidosta ks. myös Jönsson 1998, 112–136.

kilökohtaisesti vaan tulee kuuden kandidaatin kanssa. Elsen mielestä nämä muistuttavat valkoisissa takeissaan leipomokisällejä. Heidän läsnäollessaan Else ei halua kommentoida, onko hänellä ummetusta: ”hon led under de vita figurernas nyfikna stirrande”.²¹² Uudenaikainen sairaala, joka on kytketty osaksi yliopisto-opetusta, on Elsestä outo ja vieras. Svein Atle Skålevåg kirjoittaa psykiatrian kliinisestä opetuksesta todeten, että 1700-luvun hullujenhuoneiden käytäntö esitellä ”hulluja” ikään kuin palasi takaisin mielisairaaloihin modernissa yliopistopsykiatriassa. 1800-luvun alun taitteeseen asti sekä Salpêtrière Pariisissa että Bedlam Lontoossa tienasivat rahaa näyttämällä raivoavia hulluja vierailijoille, jotka sitten speaktaakkeiden vastineeksi antoivat lahjoituksia sairaalalle. Tämä tapa lopetettiin, mutta uudenlaista yleisöä tuli tilalle: lääketieteen opiskelijat.²¹³

HOITO

Hoidossa on kummallisuuksia ja myös lääkäri käyttäytyy tavalla, jota Else ei voi ymmärtää. Hieronimuksella ei ole aikaa kuunnella Elseä eikä kohdata häntä henkilökohtaisesti. Else ei ymmärrä sitäkään, että osastolla ei sallita vieraita. Else ikävöi miestänsä ja lastaan fyysiseen kipuun asti: ”Det var som om Knut och Tage båda två låg osynliga på hennes bröst och tryckte henne sönder och samman.”²¹⁴ Kipua ei lievitetä tavalla, jonka Else ymmärtäisi: miehen ja lapsen vierailulla.

Eristäminen, jota Elsen hoidossa käytettiin, tuli osaksi psykiatrista hoitoa 1800-luvun lopulla. Hanssen salli Bergenissä vuonna 1877 Amalien lasten vierailut, koska huomasi niiden piristävän potilasta. Pontoppidan oli kuitenkin omaksunut toisenlaisen periaatteen ja ajatteli, että läheiset ainoastaan häiritsivät paranemisen prosessia. Kun Amalie Skram oli ollut kuudennella osastolla viikon, hän esitti tyytymättömyytensä ja ikävöi miestänsä ja tytärtään romaaninsa Else Kantin tavoin. Pontoppidan ei kuitenkaan sallinut vierailuja koko mielisairaalahoidon aikana.²¹⁵

Kun Amalie Skramille selvisi, että hänelle tuotu kirje oli avattu, hän kiihtyi, oli uneton ja rauhaton: ”voimakkaan kiihtynyt ja tuskainen”.²¹⁶ Myös romaanin maailmassa potilaat murehtivat kirjekontrollia. Sivuhenkilöä, jota kutsutaan kreivitäreksi, on kielletty kirjoittamasta kirjeitä, mikä tekee hänet murheelliseksi. Kun Elselle tuodaan kirje Knutilta, hän kiihtyy ja raivostuu eikä suostu ottamaan sitä vastaan. Hän huomaa, että professori on avannut ja lukenut kirjeen, ja se loukkaa häntä raivoon asti. Kirjeet toimivat 1800-luvun kirjekulttuurissa myös kasvatuksen ja sääntelyn välineinä, kuten Kaisa Vehkalahti on todennut. Laitosympäristöissä oikeus kirjoittaa piti toisinaan ansaita. Myös kirjoittamisen sisältö saattoi olla tarkoin kontrolloitua: sekä se, mitä sai itse kirjoittaa että se, mitä sai lukea. Mielisairaaloiden lakisääteiseksi velvollisuudeksi jopa asetettiin kirjeiden ja vastaavien lähetysten

212 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 41. Lääkärin ja potilaan kohtaamisesta mielisairaalassa myös Jönssön 1998, 60–70.

213 Skålevåg 2002, 78; myös Kaila 1966, 106.

214 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 43.

215 Eristämisestä ks. Jönsson 1998, 124–136; Møllerhøj 2006, 97–100; myös Oppenheim 1991, 213.

216 *Stærk exalteret /---/ stærk ophidset og ængstlig. Hospitaljournal (KH6) over Amalie Skram* [Gradenwitz 1985, 54–55.

kontrollointi.²¹⁷ Myös Else joutuu tällaisen kasvattavan ja hoitavan kotrollin kohteeksi, mutta esimerkiksi kasvatustyyttöihin verrattuna hän ei alistu kontrolliin vaan kapinoi voimakkaasti sitä vastaan.

Piinansa keskellä Else toivoo, että hänen lapsuudenuskonsa olisi tallella tuomas-
sa lohtua.²¹⁸ Hän syventyy miettimään Jeesuksen kärsimyksiä ja tämän kohottavaa
esimerkkiä kärsivällisyydestä. Hän yrittää ratkaista, miksi lääkäri, jonka piti auttaa
ja neuvoa häntä, antaa hänen kärsiä selliosaston sielua riipiviä sokkeja. Else järkei-
lee, että syy hänen kohteluunsa täytyy olla itsemurhaepäilyissä, niiden vuoksi häntä
”rangaistaan” ja ojennetaan. Sairaala vertautuu tässäkin kielteisesti kasvatustyytök-
seen mutta myös sielunhoitoon. Else odottaa henkilökohtaista hoitoa, hän kaipaa
koko ajan jotakuta, jolle puhua ja purkautua. Hän ei voi hyväksyä, että professoril-
le ja sairaalajärjestelmälle hän on vain potilasmateriaalia, yksi tautitapaus muiden
joukossa. Apulaisääkäri koettaa saada Elsen ymmärtämään tämän: ”Alla patienter
av det slaget kommer ju hit, sa underläkaren och försökte liksom lägga en dämpad
vänlighet i sin röst. Det kan ju inte vara värre för fru Kant än för de andra.”²¹⁹

Else ei kuitenkaan halua olla kuten muut, kuten potilaat, kuten hoidon objektit.
Kaikkein vaikeinta hänen on sopeutua siihen uudenlaiseen, modernin sairaalaym-
päristön tuottamaan potilaan rooliin, jota häneltä edellytetään. Se merkitsisi lää-
kärin auktoriteetin ja professorin ammattillisen osaamisen kumartamista. ”Skulle
hon låtsas var ödmjuk och ångerfull, lägga sig på magen för denne man som före-
föll så tyrannisk, åbäka sig som ett kryp av en undersåte som bönfaller majestät om
oförtjänt nåd? Nej, och tusen gånger nej! Inte om hon så skulle brännas på bål!”,
Else vaahtoa.²²⁰

Romaanin Else uskoo, että Hieronimuksessa on tieteellisen majesteetin rinnalla
toinenkin puoli, myötätuntoinen ja ystävällinen. Skram kirjoittaa Hieronimukses-
ta, että ilman tätä humaania puolta tämä ei voisi tuntee itseään oikeaksi ihmiseksi
tällaisessa paikassa, jossa tehtävään kuului ennen muuta olla humaani ja hellävarai-
nen. Elsen ideaalin mukaan lääkärin tuli niin pitkään kuin mahdollista yrittää ym-
märtää potilastaan. Ymmärryksen kautta hän saattoi vaikuttaa potilaaseen hyödyllis-
esti ja rauhoittavasti.²²¹

Lääkärille hoitava keino ei kuitenkaan ole ymmärrys ja myötätunto vaan ku-
ri. Elsen sairaus ilmenee lääkärille ulkoisina oireina, unettomuutena ja rauhattom-
muutena, mutta myös itsehillinnän puutteena. Tämä puute on mielenhäiriö, jon-
ka perusteella Else on lääkärinsä mielestä mielisairas. Else kokee rauhattomuutensa
toisin, hän on levoton, koska ympäristö ei suo hänelle rauhaa. Elsestä on käsittä-
mätöntä, että hänen aiheellinen valituksensa osaston rauhattomuudesta tulkitaan
mielenhäiriöksi: ”tecken på sensesförvirring”.²²² Else koettaa olla rauhallinen, mutta
hän on itsehillintänsä pettäjä, ja hän riitelee jälleen lääkärin kanssa:

217 Vehkalahti 2002; Vehkalahti 2003; Ahlbeck-Rehn 2006, 309–310, 315; Lehtimäki 2006. Kurista
ja kontrollista ks. myös Jönssön 1998, 175–180.

218 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 48.

219 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 61.

220 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 58.

221 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 58.

222 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 64.

- Ni utsätter mig för omäskliga plågor natt och dag! Utropade Else. Med vilken rätt gör ni det?
- Omänskliga plågor! Hieronimus' färglösa ansikte hade blivit grått som kalk. Han höjde sig på tårna och satte sedan hälarina på golvet.
- Ni behöver nog i hög grad lära er självbehärskning! Er sjukdom är att ni inte kan behärska er. Jag hade tänkt flytta er – han slog ena handens små spinkiga, plebejiskt formade fingrar mot andra handflatan och skrek nästan – men nu får ni stanna här! Och vips var han ute ur cellen.²²³

DIAGNOOSI

Else syyttää sairaalaa kärsimystensä lisäämisestä ja perää oikeuksiaan. Myös Hieronimus menettää malttinsa näin huonon käytöksen vuoksi ja käyttää sitä valtaa, joka hänellä on. Hän ei siirrä Elseä toiseen huoneeseen vaan langettaa diagnoosin. Hän nimeää itsehillinnän puutteen Elsen varsinaiseksi sairaudeksi. Amalie Skram ei keksinyt kohtausta tyhjästä, vaan 1800-luvun lopun psykiatriassa mielisairaus saatettiin selittää tahdon sairaudeksi. Ajateltiin, että se oli mielen ylempien osien, järjen ja harkinnan kyvyttömyyttä kontrolloida hermojärjestelmän alempia osia, viettejä ja tunteita.²²⁴ Tahdon kontrollointi kulki lähellä moraalialueita. Moraalisen mielisairauden kategoria, *moral insanity*, jossa ihminen nähtiin mielisairaaksi moraalisesti sopimattoman käytöksensä vuoksi, eli koko 1800-luvun ajan. Termin isänä pidetään englantilaista psykiatria James Cowles Prichardia (1786–1848), jonka mukaan *moral insanity* oli sairaaloinen muutos luonnollisissa tunteissa, taipumuksissa, tavoissa ja manereissa, moraalisessa olemuksessa ja impulsseissa ilman että potilaassa havaittaisiin oleellista häiriötä tai heikkoutta järjen ja ymmärryksen alueella.²²⁵ Vaikka diagnoosiin kohdistettiin epäilyjäkin, sitä kuitenkin käytettiin normaalin ja epänormaalin, terveen ja sairaan rajankäynnissä koko vuosisadan.²²⁶

Hoitajat, toisin kuin Else, pelkäävät Hieronimusta ja ovat kuuliaisimpia ja tottelevaisia. He koettavat taivutella myös Elseä anteeksipyyntöön ja nöyryyteen, mutta tämä ei suostu.²²⁷ *Professor Hieronimus* -romaanin jälkisanat kirjoittanut Jette Lundbo Levy rinnastaa Skramin romaanissa kuvatun mielisairaalan perheeseen ja lukee siitä koko yhteiskunnan pienoisuutta. Hän toteaa romaanin sairaanhoitajista, että he ylläpitävät järjestelmää, jonka sisällä heidän roolinsa on sama kuin äidin rooli perheessä ja naisen ideologinen tehtävä patriarkaalisessa, kapitalistisessa yhteiskunnassa. He jakavat aitoa rakkautta, ruokkivat niitä, jotka eivät itse syö ja lohduttavat kärsiviä. Samalla he taivuttavat hoidokkejaan rakastamaan alistavaa auktoriteettia, sillä he ovat voimattomia sen suhteen ja riippuvaisia siitä.²²⁸

223 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 75.

224 Greenslade 1994, 20; Møllerhøj 2006, 50–51; myös Porter 2003, 7.

225 Lyhne 1981, 37–39. Prichard julkaisi teokset *Treatise on Diseases of the Nervous System* (1822) ja *Treatise on Insanity and other Disorders affecting the Mind* (1835), joissa hän kehitti ajatusta tautimuodosta nimeltä ”moral insanity.” Hänen vaikutuksestaan Tanskassa ks. Møllerhøj 2006, 50–51, 147.

226 Porter 2003, 7.

227 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 76.

228 Lundbo Levy 1978, 182–183.

Romaanin Knut, Elsen aviomies, käy professorin luona huolestuneena, kuten Erik Skram kävi Pontoppidanin luona. Knut saa vain niukkoja vastauksia: ”Er hustru var orolig när hon lades in,” – ”Inte tal om besök.” – ”Nu till att börja med bara en fråga om att vinna patientens tillit.” Häntä neuvotaan odottamaan muutama päivä, ja todetaan ainoastaan, että ”tills vidare bara att påpeka att er hustru tycks vara en mycket besvärlig patient”.²²⁹ Kun Knut istuu jälleen Hieronimuksen huoneessa, hän kuulee lopulta lääkärin arvion vaimostaan: ”Er hustru är uttryckligen sinnesjuk.”²³⁰ Knut on epäuskoinen:

– Sinnesjuk?

– Ja.

– Förvirrad?

Formen för hennes sinnesjukdom är en nästan fullkomligt brist på förmåga att behärska sitt känsloliv. Stundom är hon rena furien.²³¹

Knut muistuttaa, että Elsen impulsiivisuus liittyy hänen taiteilijuuteensa. Hieronimus arvelee, että maalausten motiivit voivat auttaa häntä ymmärtämään Elsen sairautta. Silti hän neuvoo, että Else siirrettään S:t Jörgenin mielisairaalaan vuodeksi.

– Vad kommer att uppnås därmed?

– Tillfriskande, sa Hieronimus fast /---/

– Er hustru måste först av allt lära disciplin. /---/

– Och professorn är av den mening att ett tillfriskande på detta sätt verkligen kan uppnås?
– Obetingat. Vi har många exempel på det. Under det första halvåret kommer er hustru att protestera. Därefter kommer hon att falla till ro, och till sist kommer hon att lämna hospitalet med tacksamhet i hjärtat och återvunnen hälsa.

– På detta rent mekaniska sätt – genom att isoleras och spärras in?

– På detta rent mekaniska sätt – ja, svarade Hieronimus med en min som om han just fann uttrycket träffande.²³²

Erik Skramin muistiinpanojen mukaan hän ja Pontoppidan tapasivat säännöllisesti koko sen ajan, kun Amalie oli tämän potilaana. Erikin mukaan tapaamiset olivat lyhyitä, ja Pontoppidan oli niukkasanainen, joskin selkeä. Erik Skram toteaa, että ”ensimmäisessä keskustelussa Pontoppidanin kanssa sen jälkeen kun vaimoni oli otettu sisään kuudennelle osastolle, sanoi hän vain niukin sanoin, että Amalie oli tullessaan ollut rauhaton ja että minun ei hyödyttänyt kysellä hänen voinnistaan ennen kuin muutama päivä olisi kulunut”. ”Vierailu ei tullut kyseeseen”, Erik jat-

229 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 83. Knutin saamat vastaukset ovat miltei kirjaimellisesti samoja kuin mitä Erik Skram sai Pontoppidanilta. Amalie Skram on mitä ilmeisimmin lukenut romaaniaan varten Erikin muistiinpanot sairaala-ajalta.

230 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 83.

231 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 83

232 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 84–85.

Myös tämän kohdan keskustelu on melko tarkka toisinto Erik Skramin ja Knud Pontoppidanin keskustelusta. Anders Kelstrup lukee tätä kohtaa osoituksen 1800-luvun lopun psykiatrian luonteesta sosiaalisena kontrollina. Kelstrup 1977, 92.

koi, sillä ”lääkäri oli voitettava potilaan luottamus”.²³³ Erikin seuraavalla käynnillä Pontoppidan oli edelleen lyhyesanainen ja pyysi saada kirjallisen selvityksen Amalien ja tämän perheen psyykkisestä tilasta, *mentale Tilstand*. Hän käytti Amaliesta ilmaisuja ”meget syg”, ja kolmannella tapaamiskerralla muutamaa päivää myöhemmin hän totesi, että Amalie oli ”sindsyg”. Erik kirjoittaa muistiinpanoissaan, että ”hän sanoi, että vaimoni on mielisairas. Siitä ei ole epäilystäkään. Muoto oli tunne-elämän hallinnan puute.”²³⁴

Pontoppidan ei käytä termiä *moral insanity*, mutta sisällöllisesti luonnehdinta muistuttaa sitä. Kuitenkin se myös poikkeaa siitä, sillä kuten Tanskan psykiatrian tieteellistymistä tutkinut Jette Møllerhøj toteaa, Pontoppidan oli vahvasti mielisairauden somaattisen selityksen kannalla. Vaikka Amalie Skramin sairauden muoto, ilmiäsu, oli ”tunne-elämän hallinnan puute”, ei sen syy siis ollut tunne-elämässä vaan fysiologiassa. Tärkein somaattisen selityksen perusta oli perinnöllisyys, peritty heikentynyt hermojärjestelmä.²³⁵

Erik Skramin muistiinpanojen mukaan Pontoppidan sanoi miltei samaan hengetoon, että Amalie olisi syytä laittaa Sant Hansin mielisairaalaan pidemmäksi aikaa, vähintään vuodeksi.

Pontoppidan perusteli, kuvaili ja ennusti hoidon kulkua. Hän totesi, että ensimmäisen puoli vuotta Amalie protestoi rajusti. ”Sitten hän tyyntyy rauhalliseksi ja lähtee sairaalasta terveenä ja kiitollisin sydämin”, hän ennakoii.²³⁶ Pontoppidanin usko sairaalahoidon tehoon oli vakaa ja optimistinen, ainakin hän esitti sen potilaan omaisille sellaisena.

Erik siteeraa Pontoppidanin kanssa käymäänsä keskustelua ja hämmästyttää, miten tuollainen pitkä sairaalahoido voisi toimia parantavasti. Hän kirjoittaa muistiinpanoissaan:

Terveenä? Mitä se tahtoi sanoa? Yhdellä sanalla sanottuna hän olisi silloin oppinut: henkistä kuria. – Miten se tapahtuisi? No siinä oli koko sairaalassaolo, joka vaikutti, pakko, johon se potilaan asetti. – Professori tarkoittaa siis, että tällainen puhtaan mekaaninen tapa voi tuottaa sellaisen vaikutuksen? Epäilemättä. Siitä on monia esimerkkejä. – Ja Professori voi taata hyvän lopputuloksen? – Varmasti.²³⁷

233 Ved min første Samtale med Pont. Efter min Hustrus Indlæggelse på 6te Afdelning ytrade han kun i almindelige Ord, at hun havde været urolig ved Indlæggelsen, og at det ikke kunde nytte jeg forhørte mig ang. hendes Befindende før efter nogle dagens Forløb. /---/ Om Besøg kunde der ikke være Tale. Det galdt for ham at vinde Patientens Tillid. [Erik Skramin päiväämättömät muistiinpanot Amalie Skramin sairaalassaolosta Kööpenhaminan kaupunginsairaalaassa (Kommunehospital) vuonna 1894] Garton 2002c, 541.

234 [s]agde han, at min Hustru var sindsyg. Derom ingen Tvivl. Formen var Manglen på Herredømme over Følelseslivet. [Erik Skramin päiväämättömät muistiinpanot Amalie Skramin sairaalassaolosta Kööpenhaminan kaupunginsairaalaassa (Kommunehospital) vuonna 1894] Garton 2002c, 541. Vuosina 1890–1895, Pontoppidanin ylilääkärin kaudella, Kaupunginsairaalan kuudennen osaston Morbus mentalis -diagnoosin alakategoriat olivat: melankoli, mani, vanvid og forrykthed, sløvsind, idioti. Møllerhøj 2006, 149–150.

235 Møllerhøj 2006, 55–57.

236 [Erik Skramin päiväämättömät muistiinpanot Amalie Skramin sairaalassaolosta Kööpenhaminan kaupunginsairaalaassa (Kommunehospital) vuonna 1894] Garton 2002c, 541.

237 Helbredet? Hvad vilde det sige? Hun vilde da have lært med et Ord: åndelig Disciplin. – Hvor-

Amalie Skram oli kuudennen osaston jälkeen St. Hansissa, joka on Tanskan vanhin mielisairaala. Se uudistettiin 1800-luvun alussa köyhiä ja toivottomia tapauksia säilövästä hospitaalista sairaalaksi, jossa uskottiin potilaiden parantumiseen. Vuonna 1851 rakennettiin uusi Kurhus 120 potilaalle, ja vanha sairaalarakennus säilyi parantumattomasti sairaiden hoitopaikkana 300 potilaalle. St. Hansin historiaa tutkinut Vagn Lyhne kirjoittaa, että toisin kuin muissa sairaaloissa, St. Hansissa oli selkeät erilliset osastot ja selvä erottelu toivottomien ja parannettavissa olevien potilaiden välillä. Vuonna 1881 St. Hansissa oli vähän alle 600 potilasta, joista neljäsosa oli parannettavien osastolla ja kolme neljäsosaa parantumattomien mielisairaiden osastolla.²³⁸ Pontoppidanin toivekuus Amalien parantumisesta näkyy selvästi hänen sanoissaan, ja myös romaani *På St Jørgen* kuvaa Elsen potilaana, jonka parantumiseen sairaala uskoo. Hän kuului alusta asti siihen vähemmistöön, jolla oli toiveita paluusta normaaliyhteiskuntaan.

LEPO

1800-luvulla mieli- ja hermosairaiden hoidossa kokeiltiin erilaisia keinoja, ja vuosisadan lopulla monet lääkärit yrittivät erilaisilla makuuhoidoilla saada aikaan tuloksia. Ajateltiin, että ulkoinen rauha ja kuri tuottivat vähitellen myös sisäisen rauhoittumisen ja käytöksen kurinalaistumisen. Kuuluisin ”kuuri” oli amerikkalaisen lääkäri Silas Weir Mitchellin (1829–1914) hermostuneisuudesta kärsiville potilaille laatima ”lepokuuri”, ”rest cure”, jonka hän esitteli teoksessaan *Fat and Blood: And How To Make Them* (1877).²³⁹ Norjalaiset lääkärit puhuivat tästä hoitomuodosta termillä ”sengeleie” ja käyttivät sitä ”hankalien” potilaiden rauhoittamiseen.²⁴⁰ Lepokuuri ja sen sovellukset levisivät Britanniaan ja Manner-Eurooppaan, ja myös Pontoppidan tunsu sen hyvin, sillä hän kirjoitti siitä neurastenian koskevassa teoksessaan vuonna 1886.²⁴¹ Mitchellin kuuri alkoi kuudesta kahdeksaan viikon täydellisellä levolla ja eristämällä. Sen tarkoituksena oli katkaista yliaktiivisuuden ja sitä seuranneen uupumuksen kierre. Lepo oli sitä täydellisempää, mitä tarkemmin ulkoiset virikkeet oli poistettu ja kaikki toiminta karsittu. Potilas ei saanut lukea, kirjoittaa, ommella eikä aina edes puhua tai syödä itse. Kehon liikunta oli passiivista,

---

ledes skulde det gå til? Ja det var hele Hospitalsopholdet, der voldte det, Tvang, som dette pålagde Patienten. – Altså Prof. mener, at man af denne rent mekaniske Vej kan frembringe en sådan Virkning? Upåtvivleligt. Derpå havdes mange Exempler. – Og Prof vilde garantere et godt Udfald? – Sikkert.

[Erik Skramin päiväämättömät muistiinpanot Amalie Skramin sairaalassaolosta Kööpenhaminan kaupunginsairaalassa (Kommunehospital) vuonna 1894] Garton 2002c, 541.

238 Lyhne 1981, 51–53; Paranemistoiveista ks. Møllerhøj 2006, 182–186.

239 Nimi *Fat and Blood* viittaa siihen, että suuri osa Mitchellin potilaista, joille hän kuurin kehitti, olivat hermosairaita naisia, jotka pääsääntöisesti olivat laihoja ja vähäverisiä. Pieni painonnousu oli osa kuurin tavoitteita. Mitchellista ja kuurista ks. Veith 1965, 212–220; myös Hakosalo 1991, 168–169; Kortelainen 2003, 160–163; Schuster 2005, 702.

240 Skälévåg 2002, 69.

241 Pontoppidan 1886, 30–32. Eurooppaan kuuri levisi englantilaisen W.S. Playfairin kautta. Hän kirjoitti siitä artikkeleita 1881 ja julkaisi 1883 teoksen *The Systematic Treatment of Nerve Prostration and Hysteria*. Hän kirjoitti lepokuurista sekä hermouupumuksen että hysterialin hoitona. Marland 1999, 118–119.

se tuotettiin hieronnalla ja sähköhoidoilla. Potilas eristettiin perheestä ja ystävistä, ja myös kirjeet kiellettiin ainakin hoidon alussa. Ammattitaitoinen hoitaja vastasi kuurin toteuttamisesta ja oli kuin muuri potilaan ja tämän perheen, sairaalan, ja sen ulkopuolisen elämän välillä. Pontoppidan kuvasi Mitchellin kuurin ehdottomana lepona ja totesi, että sitä on käytetty kaikkein vaikeimpien potilaiden hoidossa, jossa muu hoito on osoittautunut tehottomaksi. Pontoppidanin mukaan siitä ei ollut syytä tehdä normaalikäytäntöä, jota käytettäisiin kaikkiin tapauksiin.

Amalie Skramin kohdalla Pontoppidan sovelsi kuurin hoitokeinoja oman mielentymyksensä mukaan, eikä hän tässä suhteessa ollut poikkeus, sillä kuten Janet Oppenheim toteaa, Mitchellin kuuria muokattiin yleisesti. Siitä käytettiin vain osia, ja makuutus oli usein lyhyempikestoista. Suosiosta huolimatta kuuria myös moitittiin. Nekin englantilaiset lääkärit, jotka uskoivat sen tehoon, myönsivät sen tehottomuuden silloin, kun sairaus ylitti rajan hermosairaudesta todelliseksi mielisairaudeksi.²⁴² Pontoppidan toimi tässä suhteessa poikkeuksellisesti, sillä hän kielsi aviomiehen vierailut ja uskoi mekaaniseen, ulkoiseen kuriin senkin jälkeen, kun oli todennut Amalien mielisairaaksi.

PARANTAVA TAHTO

Erik Skram tiesi, että kontrolloidakseen ulkoisia vaikutteita Pontoppidan luki Amalien saamat kirjeet. Erik koetti kirjoittaa varovaisin sanoin. Hän kuuli Pontoppidanilta, että Amalie ei halunnut lukea hänen kirjeitään, ja hänen mukaansa lääkäri piti tapaamista ehdottomasti sopimattomana. Näyttää siltä, että Erik toimi huolellisesti ja kuuliaisesti lääkärin ohjeiden mukaan. Erityisesti Pontoppidanin lyhytsanaisuus ja ehdottomuus, tapa asettua auktoriteetiksi ja olla keskustelematta teki kuitenkin myös Erikiin hieman vastenmielisen vaikutuksen.²⁴³ Janet Oppenheimin mukaan 1800-luvun lopun psykiatrit uskoivat usein ylemmyyden ja auktoriteetin parantavaan tehoon, ja myös Pontoppidan viittaa siihen sanoessaan, että hänen pittää ”voittaa potilaan luottamus”. Sama auktoriteetin etsintä näkyy jo Tanskan psykiatrian isähahmon Harald Selmerin toiminnassa. Hän loi 1800-luvun puolivälissä laitoshoidon, joka jatkui seuraavat sata vuotta ja joka Anders Kelstrupin mukaan oli itseasiassa moraalinen ojennussysteemi. Siinä sopivat palkkiot ja rangaistukset takasivat, että potilas taipui laitoksen sääntöihin.²⁴⁴ Juuri tällaisena Amalie Skramkin järjestelmän näki.

Janet Oppenheimin mukaan 1800-luvun hoitokäytännöissä potilaan ”niskuroiva” tahto oli mahdollista patologisoida, selittää sairaudeksi. Esimerkiksi anorektikolla ruuasta kieltäytyminen merkitsi epätervettä ”niskurointia”, ja lääkärin tehtävä oli asettaa oma, potilaan tahtoa vielä voimakkaampi tahtonsa häntä vastaan, niin että lopulta vähinkin mielen epäterve piirre muuttui terveeksi, ja potilas taipui

242 Oppenheim 1991, 213–215.

243 [Erik Skramin päiväämättömät muistiinpanot Amalie Skramin sairaalassaolosta Kööpenhaminan kaupunginsairaalaossa (Kommunehospital) vuonna 1894] Garton 2002c, 542.

244 Kelstrup 1977, 90–91. Tiivistys moraalaisesta hoidosta 1800-luvun mielisairanhoidon peruskäytäntönä ks. Hakosalo 1991, 87–93.

lääkärin tahtoon.²⁴⁵ Pontoppidan sovelsi hoidossaan sekä mekaanis-luonteista lepokuuria että ”moraalista hoitoa”, potilaan epäterveen mielen hallintaa ja pyrkimystä mielen epäterveiden piirteiden voittamiseen. Neurastenian hoidosta kirjoittaessaan Pontoppidan totesi, että Mitchellin kuurista ei pidä tehdä normaalikäytäntöä muun muassa sen vuoksi, että ”vaikutus tuskin riippuu niin paljon minuutin tarkasta ja yksityiskohtaisesta hoitosääntöjen toteuttamisesta kuin siitä, että sairas kokee olevansa energisen miehen tahdon vaikutuksen alainen”.²⁴⁶ Lääkärin auktoriteetti oli Pontoppidanin hoidossa siis hyvin keskeistä.

Joitakin potilaita lepokuuri auttoi ja väliaikainen täydellinen passiivisuus virkisti. Samalla se palautti heille kyvyn toimia normaaleissa naisen rooleissa. Itsenäisesti ajattelevat naiset, jotka eivät pitäneet miesten määräilevyydestä, olivat kuitenkin harvoin näiden joukossa. Mitchellin kuurin kuuluisimpana vastahyökkäyksenä on pidetty amerikkalaisen Charlotte Perkins Gilmanin (1860–1935) novellia *The Yellow Wall-Paper* (1892), jossa Gilman (neurastenia-potilas) kirjoittaa ”kidutuksistaan” tämän kuurin uhrina.²⁴⁷ Myös Amalie Skramista sairaalan lepokuuri oli järjetön, ja meluavien hullujen seassa sen toteuttaminen oli myös täysin mahdotonta.

Amerikkalainen tutkija David Schuster on tehnyt kidutus-tulkintaa varioivan analyysin Mitchellin kuurista ja sen hoidollisesta vaikutuksesta. Hän on analysoinut Mitchellin terapeuttisesta vuorovaikutusta kahden naispotilaan yhteydessä. Hän monipuolistaa kuvaa tästä hoidosta ja osoittaa, että Mitchellin ”misogyniaan” liittyy lieventäviä asianhaaroja. Schuster toteaa ensinnäkin, että lievemmin sairaille myös Mitchell suositti aktiivisuutta, ei passiivista makuuta. Kirjoittaville ja lahjakaille naispotilaille hän suositteli älyllistä ja luovaa toimintaa kuten kirjoittamista, koska se piti ajatukset poissa alakulosta. Vain vaikeasti rauhottomien kohdalla täydellinen lepo oli ensisijainen hoitomuoto.²⁴⁸

Suomalainen Ellan Edelfelt (1857–1921) oli samantapaisessa viiden viikon lepo-hoidossa Helsingissä keväällä 1893. Aviomies Albert Edelfelt kirjoittaa siitä eristyksenä, lihotuskuurina ja ”omituisena hoitona”, jota hän ei varauksetta kannattanut. Hoitoa suositteli perhelääkäri niin kuin Amalie Skraminkin kohdalla, ja Ellan Edelfelt suostui siihen itse. Tapausta tutkinut Anna Kortelainen antaa ymmärtää, että Ellan Edelfeltiä olisi hoitettu Diakonissalaitoksella, ei siis psykiatrisella osastolla kuten Skramia, ja ehkä hän oli hoitoonsa myös tyytyväinen. Kortelainen epäilee hoidon olleen pitkästyttävää, jos Mitchellin kuuria on noudatettu tarkasti, mutta valitettavasti lähteet vaikenevat näistä kokemuksista. Viikko hoidon jälkeen Ellan Edelfelt kuitenkin kirjoitti miehelleen lähtevänsä toipumaan Norjan tuntureille, kuuliaisena lääkärin määräyksestä. Jos Ellan Edelfelt tunsi vapaudenriistoa, esineellistämistä tai katkeruutta, hän ei ainakaan kirjoittanut näistä tuntemuksistaan (niin että ne olisivat säilyneet meille asti).

Ellan Edelfeltin väsymisen ja hermostuneisuuden syistä Kortelainen kirjoittaa

245 Oppenheim 1991, 213.

246 Pontoppidan 1886, 32.

247 Ilmestyi alun perin Gilmanin silloisella nimellä: Charlotte Perkins Stetson: ”The Yellow Wall-Paper” *New England Magazine* -lehdessä 1892. Gilmanin teksti sisältää suoran viittauksen Mitchelliin: Gilman 1892, 18. Mitchellistä ja lepokuurista myös Hedges 1996; 8, 46–47; Oppenheim 1991, 215; Skälervåg 2002, 69; Jäntti 2006, 252, 255–256, Schuster 2005.

248 Schuster 2005, 709.

uskottavasti, että niiden taustalla oli umpikujaksi koettu tilanne: ulkomaille paennut aviomies ja tämän uskottomuus, vastuu pienestä lapsesta ja vaatimus elää eliittiäidin kulissa. Kortelainen tuo esiin, miten Ellan Edelfelt oli yksi monista, jotka koki säätyläisnaisen elämän pinnallisena vaihtoehdottomuuden vankilana. Hän korostaa kuitenkin myös sitä, miten tärkeää sairastuneen sosiaalisen aseman huomioiminen on. Ellan Edelfeltin sairastaminen oli ajan säätyläistölle tyyppillisesti hermostumista ilman tarkkaa dignoosia, hermosairautta mutta ei mielisairautta. Porvariston tai säätyläistön hermosairaudet myös hoidettiin toisin kuin alemman kansan sielulliset vammat: niitä sairastettiin kotona tai yksityispotilaina, podettiin kylpylöissä ja parantoloissa – ei yleensä mielisairaaloissa.²⁴⁹ Vaikka Ellan Edelfeltin sairastamisen yksityiskohtia ja hänen kokemuksiaan on vaikea tavoittaa lähteiden puuttumisen vuoksi, oli hänen elämätilanteensa avio-ongelmineen hyvin samantapainen kuin Amalie Skramin. Hänen pohdintansa oman elämänsä päämääristä ja naisen mahdollisuuksista ylipäätään ovat erilaisia kuin kunnianhimoisen kirjailija Amalie Skramin, mutta samanlaista tyytymättömyyttä ja etsintää löytyy myös Ellan Edelfeltiltä: ”Olen kriittinen kranttu /---/ Tiedätkö, olen monesti ihmetellyt kuka minä oikein olen ja mikä minusta tulee.”²⁵⁰

Amalie Skram joutui Kööpenhaminassa keväällä 1894 Pontoppidanin potilaana täydelliseen lepoon ja aluksi myös selliin. Hän ei hyväksynyt eristämistä ja makuutamista, ja kaikkein vähiten hän sieti oman tahtonsa dominointia. Hän olisi halunnut kuuntelijan, kun taas Pontoppidanin mukaan ihmisten yleinen väärä käsitys psyykkisestä terapiasta oli, että siinä ”puhutaan asiat halki”. Tällaista ”sielullista ortopediaa” saattoi Pontoppidanin mukaan käyttää vain hyvin rajoitetusti, sillä sen vaarana oli, että dokumentaation kautta potilaan väärät ajatukset vahvistuivat.²⁵¹

Pontoppidan edusti psykiatrisessa hoidossa suuntaa, joka oli saanut paljon vaikutteita luonnontieteestä. Monien aikalaistensa tavoin hän ajatteli, että psyykinen häiriö oli somaattisen sairauden kaltainen, ja sen vuoksi sitä hoidettiin tehokkaasti fysiologisen vaikutuksen kautta. Psykiatrisessa hoidossa käytettiin hyvin yleisesti vesihoitoja, sähköhoitoja, hierontaa ja Weir Mitchellin lepo-kuuria eli menetelmiä, jotka vaikuttivat ensin kehoon. Samaan aikaan kehitettiin kuitenkin myös muunlaisia hoitamisen tapoja ja psyykkisiä terapiamuotoja. Syntyi hoitoja, joissa puheella oli tärkeä roolinsa ja joissa psyykkiset sairaudet ymmärrettiin ainakin osittain mielteen aiheuttamiksi. Tällaisia sairauksia oli esimerkiksi hysteria, joka mielteen aiheuttamana ajateltiin voitavan myös parantaa vaikuttamalla mieleen. Psykoterapioiden varhaishistoriaa tutkineen Heino Hakosalon mukaan näiden ”puheterapioiden” ytimen muodosti suggestio eli potilaan mielen sanallinen muokkaaminen.²⁵² Psykoanalyysin varhaisvaiheissa vaikuttanut lääkäri Joseph Breuer (1842–1925) hoiti potilaita 1880-luvulla tällaisella hypnoottisella suggestiolla, jossa terapian välineenä käytettiin sekä potilaan että lääkärin puhetta. Sigmund Freud (1856–1939) ja Breuer kehittivät yhdessä näistä ”katartisen metodin”, josta muodostui psyko-

249 Kortelainen 2003, 153–193.

250 [Ellan de la Chapelle, 1888 alk. Edelfelt, Hulda Berndtsonille 1870-luvun lopulla] Sit. Kortelainen 2003, 182. Ks. myös Kortelainen 2002.

251 Pontoppidan 1889, 11–12; Kelstrup 1977, 91.

252 Hakosalon 1997, 33–36.

analyysin perusta. Pontoppidan ei ollut innostunut tällaisista hoitomuodoista. Potilaan puheella ja henkilökohtaisella elämäshistorialla ei ollut erityismerkitystä hänelle, ja konflikti Skramin ja hänen välillään oli väistämätön. Kiistassa oli kyse oli hoitomenetelmästä, mutta laajemmin myös muusta. Vallan ja sukupuolen teemat nousivat erimielisyyden myötä pintaan. Kuten Anne Birgitte Rønning toteaa, tais-telun voi nähdä myös naispuolisen potilaan kamppailuna miesprofessoria vastaan. Naispotilas taisteli oikeudesta subjektiuteen ja vastusti objektiiksi asettamista.²⁵³

SISÄINEN KOKEMUS

Amalie Skram ei kuvannut romaanissaan vain sairaalan ulkoista kuria, hierarkiaa ja hoitokäytäntöjä, vaan myös alakuloa ja rauhottomuutta sisäisenä kokemukse-na. Hulluus ei ole vain ulkoinen leima, jonka käytön Skram halusi omalla kohdal-laan kiistää, vaan myös kokemus oman mielen repeämistä ja omista tietoisuuden tiloista. Elsen sisäisenä kokemuksena sairaus on kuin syvä kaivo, jonka pohjalle hän on vajonnut ja jossa hän pelkää, että kansi suljetaan.²⁵⁴ Helvetilliset näyt, joita El-se kokee, tekevät hänet niin tuskaiseksi, että hän alkaa repiä nenäliinoja suikaleiksi ja solmia niitä yhteen naruksi, johon voisi hirttäytyä. Elsen kipu on melankolialle ominaista, sillä Pontoppidan ja muutkin psykiatrit kuvasivat melankolia-potilaiden kivun tunnetta toisinaan niin suureksi, että nämä kivusta päästäkseen suunnittelivat itsemurhaa.²⁵⁵

Elsellä on pelkoja ja näkyjä: hän pelkää poikansa ja Knutin kuolleen, sairastu-neen, olleen tulipalossa. Delirium-potilaiden huuto alakerrasta sekoittuu hänen pelkoihinsa, ja hän kokee jälleen olevansa syvässä kaivossa, jonka suuaukosta näkyy suoraan helvettiin. Hänestä tuntuu, että delirium-potilaat ryömivät hänen sänkyn-sä alla, tunkeutuvat hänen päähänsä, että ruumissaatto kulkee käytävässä. Hän pyy-tää päästä arkkuun: ”Låt mig ligga i den! Bär mig bort, långt, långt bort! Else res-te sig häftigt i sängen och sträckte ut armarna efter kistan. Men där fanns ju ingen kista. Och inga frackklädda gestalter. Nej, naturligtvis, hon låg ju här på hospitalet.”²⁵⁶ Else pelkää menettävänsä järkensä: hän kokee olevansa rajalla, jossa hän saattaa tulla ”oikeasti mielisairaaksi”. Samalla kun *Professor Hieronimus* siis on naturalisti-nen ja yhteiskuntakriittinen teos, se on myös sisäisen murtuman ja ”koetun hulluu-den” kuvaus.²⁵⁷

253 Rønning 1984, 281.

254 Tässä Skram lainaa kokemustaan Gaustadin hoidon ajoilta, jolloin hän kuvasi ystävälleen Elisa Knudtzonille sairauttaan ”rajattomana syvytenä”, ”bundløse dyb”.

255 Esim. Pontoppidan 1892, 22.

256 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 99–100.

257 Myös Langås 2003, 58. Unni Langås tulkitsee *Professor Hieronimusta* hysterian kuvauksena ja samalla voimakkaana patriarkaalisen vallan kritiikkinä. Hän asettaa hysterian psykoanalyytti-sen tutkimuksen yhteyteen, jossa keskeisiksi nousevat kieli ja seksuaalisuus. Ks. Langås 2003. Itse näen Skramin sisäisen hulluuden kuvauksen lähempänä Charlotte Perkins Gilmanin kuva-usta masentuneesta alakulosta. Gilman kirjoittaa omaelämäkerrassaan, että hän kärsi heikkou-desta, unettomuudesta, kyvyttömyydestä tehdä työtä. Hänellä oli masentuneisuuden kausia, ja häntä hoidettiin hermostollisesta uupumuksesta (neurasteniasta). Hedges 1996, 45–46.

POTILASYHTEISÖ JA KREIVITÄR

Romaani *Professor Hieronimus* on kiinnostava paitsi lääkäri-potilas suhteen ja ”hulluuden” kuvauksena myös potilasyhteisön kuvauksena.²⁵⁸ Elsen suhde toisiin potilaisiin on jakautunut. Hänen vointinsa huononee, kun hän joutuu kuuntelemaan toisten potilaiden kärsimystä, ja hän toivoo yksinäisyyttä ja erillisyyttä muista potilaista. Hän kuitenkin tottuu heihin vähitellen ja vaikka hän pelkää heidän kohtaustiaan, hän tuntee kuitenkin myös sääliä heitä kohtaan. Potilaisiin kuuluu vanhaa rouva Fog, joka elää omassa maailmassaan jutellen rakkaalle Almalleen. Osastolla on synnytyksestä tuotu nainen, joka huutaa tuskaisesti Knuss’enia, synnyttämäänsä lasta, joka ei ole hänen luonaan. Hän kulkee kantaen lakanamyyttyä vatsansa päällä ja piiloutuu käsiensä taakse Elsen katseelta. Rouva Syverts raivoaa toisinaan niin, että hänet on suljettava selliin. Hän huutaa miestänsä Carlia apuun, järjestää kohtaustuksia ja vaatii kiivaasti päästä pois sairaalasta. Else rauhoittelee häntä ja kehottaa lepäämään, aivan kuten hoitajat rauhoittavat häntä itseään. Kuva potilaista ja osaston arjesta vastaa todennäköisesti ainakin jossain määrin sitä tilannetta, joka kuudennella osastolla 1890-luvulla vallitsi. Romaanin eräällä sivuhenkilöllä, kreivittärellä ainakin on todellinen vastineensa. Skram kirjoittaa romaanissaan, että ”comtessen” eli kreivitär tuodaan itkusta turvonnein kasvoin sairaalaan. Hänet on löydetty hotellihuoneeseesta revolverin kanssa, ja hän luulee päätyneensä anarkistien käsiin. Else pitää aluksi kreivitärtä järkensä menettäneenä, mutta keskusteltuaan tämän kanssa hän ei ole enää varma.

Den historia comtessen hade berättat lät så omöjlig. Med list och våld hade hon lockats in på hospitalet av Hieronimus och en släkting, och så hade hon plötsligt fått besked om att hon var anhållen som sinnesjuk och skulle i säng. Och hon kunde inte finna något annat skäl än att hennes familj inte tålde henne för att hon levde kristligt, hade tagit till sig två små fiskarbarn som sina egna och i sitt testamente insatt dem som arvingar till en del av förmögenhet. Och så var pistolen Thorgren hade talat om. Den pistolen hade comtessen oantastat ägt i 22 år. Och ett vitt pulver i en dosa ansågs vara gift men var ingenting annat än vanligt puder. Likaså hade hon en tid av sitt liv sovit med tänt ljus om natten och var beskylld för att ha anarkistskräck.

Ja, historien lät märkvärdig.²⁵⁹

Kaupunginsairaalan kuudennelle osastolle tuotiin viikko Amalie Skramin jälkeen kreivitär Adelaide Caroline Louise Schimmelmänn (1854–1913), joka viipyi siellä viisi viikkoa helmi–maaliskuussa 1894. Häntä hoidettiin mielisairaudesta, ”*morbis mentalis*”, jonka tarkempi diagnoosi oli ”*paranoia (religiosa et persecutoria)*”, uskonnollinen ja vainoharhainen mielisairaus.²⁶⁰ Hän oli pohjois-jyllantilaisen lääninkreivi Ernst Schimmelmännin tytär, joka esiteltiin 16-vuotiaana Berliinin hovissa, jossa hän sitten palveli hovineitinä keisarinna Augustaa useita vuosia. Berliinissä hän tutustui pietistiseen pappiin Otto Funckeeseen, ja kun isän kuolema vuonna 1886

258 Myös Lyhne 1981, 88.

259 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 104.

260 [Hospitaljournal (KH6) over Adelaide Schimmelmänn] Gradenwitz 1985, 86–88.

ajoi hänet kriisiin, hän päätti omistaa elämänsä Kristuksen palvelemiselle. Hänestä tuli köyhien auttaja, joka avasi turvakoteja kalastaja- ja merimiesperheille Rügenissä, jakoi ilmaisia aterioita nälkiintyneille ja perusti työttömien työpajan Berliiniin. Hän jakoi omaisuutensa köyhille ja levitti Jumalan sanaa. Hän kirjoitti itse omaelämäkerrassaan *Streiflichter*²⁶¹, että hänen mielensä normaaliutta epäiltiin vakavasti, kun hän alkoi toteuttaa lähetystyöhön ja filantropiaan liittyviä suunnitelmiaan. Toisten mielestä hän palveli erittäin epänopeasti emansipaatiota.

Adelinen äiti oli huolissaan tyttärensä mielenterveydestä, ja siitä suuresta muutoksesta, joka tyttäressä oli tapahtunut. Niinpä hän otti yhteyttä lääkäri Knud Pontoppidaniin vuonna 1889. Naisia saattoi mielisairaalaan usein aviomies, mutta vielä sitäkin useammin äiti, ja myös Adelinen kohdalla äiti teki aloitteen lääkärin hoitoon hakeutumisesta. Nuorten tyttöjen äidit olivat historioitsija Nancy M. Theriotin mukaan huolestuneita kapinallisista, siveettömistä tai muuten sopeutumattomista tyttäristöistä ja toimittivat nämä lääkäriin saadakseen apua lapselleen, mutta eräässä mielessä myös itselleen.²⁶² Huolta vanhemmissa ja sukulaisissa saattoi aiheuttaa kapinallisuuden ohella myös liiallinen uskonnolle omistautuminen, kuten Schimmelmännin kohdalla. Spiritualismi, joka Englannissa nousi naisten suureen suosioon 1870-luvulla, herätti Roy Porterin mukaan toisinaan epäilyjä naisten mielen tasapainosta. Spiritualismiin kuuluneet hypnoottiset demonstraatiot, innoittunut puhe ja liikkuvat huonekalut vetosivat ennen muuta naisiin, ja ilmiö sekoittui joskus mystiseen, harhaoppiseen katolisuuteen. Spiritualistisia tai epätavallisia uskonnollisia kokemuksia saaneet naiset nähtiin usein hysteerisinä, ja spiritualismia saatettiin pitää yhtenä mielisairauteen johtavana syynä.²⁶³ Helen Nicholsonin mukaan Englannissa tyyppillinen väärin perustein mielisairaalaan teljetty nainen joutuikin sinne juuri epätavallisen uskonnollisuutensa perusteella.²⁶⁴

Adelinen äiti kuoli vuonna 1890 pian Pontoppidaniin tutustumisen jälkeen. Muu perhe jatkoi kuitenkin kirjeenvaihtoa Pontoppidanin kanssa, sillä Adelinen tilanne huolestutti heitä edelleen.²⁶⁵ Adeline Schimmelmännin asui Tanskassa ollessaan Hellebæk-nimisellä tilallaan Pohjois-Själlannissa ja tuli sieltä veljensä Werner Schimmelmännin luo Kööpenhaminaan talvella 1894. Veli, joka asutti sisarensa

261 Adeline Schimmelmänn kirjoitti kaiken kaikkiaan neljä kirjaa. *Af mit Missionliv* (1894) on kirjoitettu yhdessä Otto Funcken kanssa (Adeline Schimmelmänn: *Af mit Missionliv*. Indeholdende Otto Funcke: Et Hjem i fremmed Land. Kbh. 1894). *Smaatning* (1894) on kokoelma esseitä ja runoja, *Glimpses of my Life at the German Court, among Baltic Fishermen and Berlin Socialists and in Prison* (London 1896) on omaelämäkerta, joka sisältää myös sairaala-ajan 1894. *Erfaring fra min Pilgrimsfaerd* (1903) kertoo lähetystyömatkasta Amerikkaan vuosisadan vaihteessa. S. käännöksi työläisiä ja intiaaneja kristinuskoon. Gradenwitz 1985, 80. Omaelämäkerta on myös saksankielisenä: Adeline Gräfin Schimmelmänn: *Streiflichter aus meinem Leben am deutschen Hofe, unter baltischen Fischern und Berliner Sozialisten und im Gefängnis, einschliesslich "Ein Daheim in der Fremde"* von Otto Funcke. Selbstverlag, 1912.

262 Theriot 1997, 173.

263 Porter 2003, 4–6.

264 Nicholson 2003, 143.

265 Pontoppidanin mukaan Schimmelmännin äiti ja perhelääkäri ottivat häneen yhteyttä 1889 etsiessään apua Adelinnelle. Hän toteaa, että hän oli kirjeenvaihdossa ja keskusteli myös suullisesti Adelinea aiemmin hoitaneiden lääkäreiden kanssa sitten kun tämä tuli hänen potilaakseen. Hän piti yhteyttä myös perheeseen ja sai heiltä potilaan sairashistoriaan ja olosuhteisiin liittyviä tietoja. Pontoppidan 1897, 19–20; Gradenwitz 1985, 126.

Missionhotel-hotelliin, lupasi hankkia lääkärin yhdelle Adelinen mukana kulkevista pojista, joka oli sairaana. Hän toi paikalle Pontoppidanin, ja myös kreivitär joutui professorin arvioitavaksi. Hän päätyi Werner-veljen toimien ja Pontoppidanin arvion nojalla potilaaksi Kaupunginsairaalan kuudennelle osastolle.²⁶⁶ Potilaskertomuksen mukaan Adeline käyttäytyi sairaalassa rauhallisesti ja ystävällisesti. Hänellä oli [veljen ja suvun kertoman mukaan] ollut isän kuoleman jälkeen sairaalloisia kuvitelmia, että perhe vainosi häntä, ja hän juonitteli aiheuttaakseen riitoja ja epä-sopua. Pontoppidanin mukaan ”hän on edelleen kärsinyt vainoamiskuvitelmistaan ja sairaalaan hänet on tuonut hänen veljensä”.²⁶⁷ Vaikka Adeline Schimmelmann oli hoidossa vastoin tahtoaan, hän oli potilaskertomuksenkin mukaan kuitenkin rauhallinen ja selkeä. Hänestä todetaan, että ”hän on täysin selkeä ja ymmärtää tilanteen täydellisesti, mutta häneltä puuttuu täysin sairauden tuntemus. Hän kieltää hallusinaatioita”.²⁶⁸ Pontoppidanin mukaan selkeys ja rauhallisuus eivät sulkenee pois mielisairautta. Hänen mukaansa se, että potilas ymmärsi kaiken muun, mutta ei omaa sairauttaan, oli päinvastoin tyypillistä mielisairaapotilaille. Potilaskertomus siteeraa Adelinen kirjoittamaa tekstiä, jossa hänen epäilynsä anarkistien salaliitosta häntä vastaan käyvät ilmi. Useiden päivien kohdalla on maininta, että hän uskoo lujasti hulluihin ideoihinsa ”sine forrykte Ideer”. Merkintöjen mukaan Adeline oli toisinaan uneton ja itkuinen, suri lastensa kohtaloa ja perusteetonta ”vangitsemistaan”. Hän houkutteli hoitajia pakenemaan kanssaan.²⁶⁹ Kaikki nämä toimivat lääkärille todisteina mielisairaudesta.

Adelinen joutuminen mielisairaalaan muistuttaa 1800-luvun lopun englantilaisia skandaaleja, esimerkiksi Georgina Weldonin tapausta. Tämä joutui mielisairaalaan omasta mielestään väärin perustein, ja tapausta käsiteltiin myös julkisuudessa. Spiritualistinen, voimakas uskonnollisuus ja perheen (aviomiehen) aloitteellisuus kätkeytyivät tapauksen taustalle.²⁷⁰ Vaikka Adelinella ei ollut aviomiestä, joka halusi hänestä eroon, myös hänen päätymisensä kuudennelle osastolle oli edullista hänen perheensä kannalta: Adeline oli ”hankala” ja tuhlassi perheen varallisuutta.

266 Lyhne 1981, 118–124; Gradenwitz 1985, 80, 85.

267 Hun har fremdeles lidt af sine Forfølgelseforestillinger og anbringes her paa Hospit. af sin Bruder. [Hospitaljournal (KH6) over Adelaide Schimmelmann] Gradenwitz 1985, 86–88.

268 [h]un er fulstændig klar og forstaar fuldstændig Situationen, men mengler hvert spor af Sykdomserkendelse. Hun benægter Hallucinationer. [Hospitaljournal (KH6) over Adelaide Schimmelmann] Gradenwitz 1985, 86–88.

269 [Hospitaljournal (KH6) over Adelaide Schimmelmann] Gradenwitz 1985, 86–88; Pontoppidan 1897, 24–25.

Pontoppidan viittaa tekstiin, ”En tysk Opsats, forfattet af Pt.”, kirjeitä ja tekstejä Pontoppidanille toimittivat sukulaiset.

270 Georgina Weldon julkaisi kokemuksistaan teoksen *How I Escaped the Mad-Doctors* (1878). Porter 2003, 11–17; Nicholson 2003, 139.

Georgina Weldonista (1837–1914) Porter 2003, Walkowitz 1994, 171–189.

EKSENTRIKKO VAI HULLU?

Pontoppidanin kuten englantilaistenkin lääkäreiden käsitys oli, että perheensä tahtoa vastustava, hengellinen ja ”outu” nainen oli ”hullu”.²⁷¹ Pontoppidan kuului Tanskan psykiatrien ammattikuntaan, joka oli 1890-luvulla vielä pieni, ja koko tieteenala oli muutenkin vakiintumaton. Sekä mielisairauksien diagnosointi että hoito oli vaihtelevaa, ja potilaan oikeusturva oli heikko, erityisesti mielisairaalan naispotilaan. Englannissa oli jo vuodesta 1774 asti ollut voimassa laki, jonka mukaan potilaan mielisairaalaan sijoittaminen edellytti kahden lääkärin ja yhden sukulaisen todistusta mielisairaudesta. Lakia täsmennettiin muun muassa vuoden 1853 lailla, joka vaati, että lääkärit tutkivat potilaan kumpikin itsenäisesti ja kirjoittavat mui-
 tiin faktat, jotka osoittavat mielisairauden. Julkisuuudessa kuitenkin keskusteltiin koko ajan siitä, mitä mielisairaus on. John Stuart Mill muun muassa esitti teokses-
 saan *On Liberty* (1859), että mielenvikaisuuden määritelmä oli laajentunut käsit-
 tämään moraalisesti ja yhteiskunnallisesti epäsojivan käytöksen.²⁷² Norjassa sää-
 dettiin vuonna 1848 laki, joka takasi potilaalle joitain oikeuksia, mutta Tanskassa
 ei vastaavaa lakia ollut ennen vuotta 1938.²⁷³ Tanskalainen oikeuskäytäntö perus-
 tui vaarallisuusasetukseen, jonka mukaan potilaan sijoittaminen mielisairaalaan,
 pakkohoito, oli laillinen, jos potilas oli vaarallinen itselleen tai muille. Laki enem-
 mänkin edellytti vaarallisten henkilöiden sijoittamista mielisairaalaan kuin suoja-
 si vaarallisiksi epäiltyjä, eikä se erikseen kieltänyt vaarattomien mielisairaiden pak-
 kohoitoa. 1890-luvulla lääkärit, juristit ja monet muut keskustelivat Tanskassakin
 uuden mielisairaanhoidon koskevan lain tarpeellisuudesta, mutta se syntyi vasta
 1938.²⁷⁴

Kreivitär Schimmelmann siirrettiin Kaupunginsairaalaan Vordingborgin mie-
 lisairaalaan (Oringe), josta ylilääkäri Helweg kirjoitti hänet ulos vajaan kahden
 kuukauden kuluttua toukokuussa 1894. Lehdet siteerasivat Helwegiä todeten, että
 tämän mukaan kreivitär Schimmelmann ei ollut millään tavoin mielisairas.²⁷⁵ Pon-
 toppidan toisti muistelmissaan vuonna 1897 käsityksensä potilaan vainoharhai-
 suudesta ja peräsi Helwegin diagnoosin perusteita: ”Jos mainittu tulkinta H:n pu-
 heista on oikea, olisi paikallaan, että hän dokumentoisi näkemyksensä kreivittären
 tilasta.”²⁷⁶ Kreivittären kohtalo nostettiin julkisuuteen lokakuussa 1894, ja se oli en-
 simmäinen kerta Tanskan psykiatrian historiassa, kun kaksi lääkäriä esitti julkisesti
 täysin toisilleen vastakkaisen arvion potilaan mielentilasta.²⁷⁷ Amalie Skram seurasi

---

271 Walkowitz 1994, 174.

272 Porter 2003, 6–9.

273 Lyhne 1981, 11–15; Garton 1993, 63.

274 Lyhne 1981, 11–12; vrt keskusteluun Englannissa Porter 2003, 8–9.

275 Lyhne 1981, 123; Gradenwitz 1985, 88.

Helwegin todistus julkaistiin *Politiken*-lehdessä 10.10.1894; Gradenwitz 1985, 94. Adeline mat-
 kusti Vordingborgista ystäviensä luo Saksaan ja hakeutui sitten tunnetun saksalaisen mielisai-
 raiden lääkärin, Dr. Schuchardt’in tutkittavaksi. Tämä tutki potilaan ja kirjoitti 17. heinäkuuta
 todistuksen, jossa totesi, että Adeline Schimmelmann ei ole mielisairas. Gradenwitz 1985, 94.

276 Pontoppidan 1897, 20.

277 Tanskassa mielisairaiden hoidosta keskusteltiin vilkkaasti myös 1840-luvulla kun moderni lää-
 ketieteellinen psykiatria alkoi muodostua ja uudet asyylit rakennettiin. Kelstrup 1977, 86–90.

tapauksen käsittelyä ja asettui myötätuntoisesti kreivittären puolelle.²⁷⁸ *København*-lehden mukaan Amalie Skram kertoi:

Siellä me olimme päivittäin yhdessä ja yritimme rohkaista toinen toistamme niin hyvin kuin kaksi määrättömäksi ajaksi pakkoarestiin laitettua henkilöä voi, ja minun näkemykseni on, että ketään ei suuremmalla vääryydellä ole pidetty hulluna tai mielisairaana ja sen perusteella riistetty häneltä vapautta, kuin kreivitär Schimmelmannia.²⁷⁹

Skram oli kommentissaan voimakas. Hän kuvasi kreivittären ihanteilleen uskolliseksi, oppineeksi, harmoniseksi ja johdonmukaiseksi naiseksi. Kreivitär oli lokakuussa 1894 pääkaupunkilehtien kohuttu puheenaihe, ja osa lehdistä ymmärsi myös Pontoppidanian. Sosiaalidemokraattiset lehdet ja kulttuuriradikaali *Politiken* olivat kriittisiä, ja iltapäivälehdistö (*København*-lehti) paisutteli asiaa. Kriittisesti kirjoittaneet lehdet tarttuivat kaupunginsairaalan epäinhimilliseen ja brutaaliin hoitoon ja sen ylilääkärin yksinvaltaan. *Politiken* aloitti uutisoinnin kolmeosaisella jutulla ”En Roman”, jossa tapauksen yksityiskohtia esiteltiin. Sitten lehti käsitteli tapausta pitkässä artikkelissa ”Personlig frihet”, jossa hoitoonottoa käsiteltiin vapaudenriistona. *Socialdemokraten* kirjoitti paljolti *Politikenin* aineiston pohjalta ja uutisoi, että kreivitär ei ole ainoa, joka on tyytymätön professori Pontoppidaniin. Sen mukaan kirjailija Amalie Skram, joka on Schimmelmanniakin katkerampi Pontoppidanille, valmistelee mielisairaaloja koskevaa teosta ”Doktor Jeronimus”.²⁸⁰ Skram jättäytyikin syrjään lehtikeskustelusta ja keskittyi sanomaan oman näkemyksensä julki romaanissaan.

Pontoppidan vaikenä lehtien vaatimuksista huolimatta. Hän ilmoitti *Berlingske Tidene* -lehdessä ainoastaan, että hän oli tavannut kreivittären erittäin kiihtyneessä tilassa ja että tällä oli ollut ladattu revolveri, jolla hän kuvitteli suojaautuvansa anarkisteja vastaan. Selvityksensä mukaan Pontoppidan pyysi poliisin apua vedoten siihen, että kreivitär oli vaarallinen itselleen ja muille.²⁸¹ Hän toisti tapahtumat

278 Erik Skram oli pikakirjoittajana valtiopäivillä ja kirjoitti Amalielelle kun tapausta käsiteltiin siellä. Erik Skram Amalie Skramille 15.10.1894 ”/---/ at Grevinde Schimmelmans Sag idag har været på Bane i Folketinget. Det var i Jensen (Baelum), Grevindes Ven, det bragte den frem. /---/ Han strejfede dit Vidnesbyrd i Sagen og var vel ikke netop da mest uheldig.” *Elskede Amalie III*, 320.

279 Fra da af var vi dagligen sammen og søgte at opmuntre hinanden saa godt som to i Varetægtsarrest paa ubestemt Tid hensiddende Personer formaar det, og mit Vidnesbyrd er, at ingen men større Uret er bleven anholdt som gal eller sindsyg, og paa Basis deraf berøvet Friheden, end Grevinde Schimmelmann. /---/ Tro mod sit Ideal og til det yderste bøjende sig for de Læresætninger, der var hendes Rettesnor for Livet, staa Grevinde Schimmelmann for mit Minde som et af de mest harmoniske og konsekvent udviklede Mennesker, jeg i mit Liv har lært at kende. Gradenwitz 1985, 114. Skramin kirjeiden joukossa on kopio kirjeestä ”Hr. overretssagfører” Johansenille ([1]5.10.1894), jossa Skram selittää, että hänestä kreivitär Schimmelmannin hoitoonotto pakkokeinoin oli suuri vääryys. Garton 2002c, 320. Johansen oli Adeline Schimmelmannin juridinen neuvonantaja, asianajaja Oskar Johansen, joka hoiti kreivittären virallisen valituksen, oikeusprosessin Pontoppidanian vastaan. Gradenwitz 1985, 106–107, 121.

280 Gradenwitz 1985, 92, 96–99, 107.

281 Pontoppidan 1897, 21; Gradenwitz 1985, 105–106.

Tanskassa oli vielä voimassa vuoden 1793 laki, jonka mukaan pakkohoitoon saattoi määrätä vain poliisiviranomainen, mutta käytännössä laki oli vanhentunut. Tapana oli, että lääkärintodistus riitti, jos perhe puolsi tai halusi hoitoonottoa. Gradenwitz 1985, 105–106.

muistelmatekstissään 1897 ja pysyi käsityksessään, että Adeline Schimmelmänn oli mielisairas tullessaan kaupunginsairaalaan.²⁸²

Tapauksesta ei keskusteltu vain Kööpenhaminassa vaan myös Saksassa, toimihan Adeline Schimmelmänn Berliinissä ja Pohjois-Saksassa. Berliinissä 1890-luvun alussa asunut kirjailija Laura Marholm seurasi tapausta ja kirjoitti teoksessaan *Zur Psychologie der Frau* (1897), että aihe oli sensaatiohakuisten lehtien suosiossa ja että sitä käsiteltiin ”kaikkein laajimmassa julkisuudessa”. Marholm kirjoitti tapauksesta ”hermolääkärin ilmiselvänä erehdyksenä” ja tulkitsi sen siis englantilaisten skandaalien tapaiseksi vääräksi laitokseen sulkemiseksi.²⁸³

Kreivittären kohtalo ei vie kovin paljon tilaa Amalie Skramin romaanissa, mutta on tärkeä osa sitä kontekstia, johon Skramin kokemukset kytkeytyvät. Amalie Skramin rohkeutta kirjoittaa kokemuksistaan mielisairaalassa vahvasti ehkä tämän tapainen yleinen potilaan puolelle asettava mieliala, joka myös Tanskassa 1890-luvulla vallitsi ja jonka lehdistökohti selvästi paljastaa. Toisaalta Amalie Skram oli avioliittokuvaustensa myötä tottunut jo siihen, että hänen romaaninsa herättävät keskustelua ja myös vastustusta.

TYÖLÄISVAIMO

Elsen sairauden oireisiin kuului itsemurha-ajatuksia, jotka eivät olleet täysin vieraia Amalie Skramille itselleenkaan.²⁸⁴ Ne liittyvät melankolian oireistoon, mutta romaanissa niitä ruokkii myös pakkohoitoon joutuminen. Kun Elselle selviää, että Knut ei tulisi tapaamaan häntä eikä hänellä olisi mitään keinoa päästä pois elävänä, hän päättää tehdä itsemurhan. Poispääsy maksaisi hänen henkensä, mutta mikään hinta ei ollut liian kova tällaisesta paikasta vapautumiseen, Else ajattelee.²⁸⁵ Elsen ylpeä päätös kuitenkin murenee, kun viereiseen huoneeseen tuodaan työläisvaimo, joka on yrittänyt tappaa itsensä karbolihapolla.²⁸⁶ Tällä on kuusi lasta ja elämä on ollut onnetonta, mies on pahoinpidellyt häntä. Vaimo on päättänyt jättää kaiken: ”I dag när hon gjorde i ordning middagsmaten, kom mannen hem och ställde till spektakel som vanligt. Då gick hon ut i köket med orden: ’Nu se du mig aldrig mer.’”²⁸⁷

Else liikuttuu vaimon kärsimyksistä:

282 Pontoppidan Knud: *6te Afdelings Jammersminded*. Th. Linds Efterfølger. Kbhv. 1987.

Pontoppidan erosi ylilääkärin virastaan julkisen kohun ja arvostelun takia lopulta 1897. Hän toimi jonkin aikaa mielisairaalan ylilääkärinä Århusissa kunnes sai oikeuslääketieteen professuurin 1901. Hän vetäytyi sairautensa takia työstä vuonna 1913 ja kuoli 63 vuotiaana 1916. http://www.mik.dk/laesesalon/Biografier/Politik_og_Erhverv/Pontoppidan_Knud.aspx. 4.11.2004

283 Marholm 1897, 148, 148–163.

284 Esim. kirje [Amalie Skram Erik Skramille 12.8.1888] *Elskede Amalie II*, 501.

285 Det skulle altså kosta henne livet att komma härifrån. Ja ja, priset var inte för högt. *Inget pris var för högt för att bli befriad från det här stället*. *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 109.

286 Karbolsyra-niminen lääkeaine, hiilestä kemiallisesti uutettu öljy, jota käytettiin antiseptises-ti. Romaanin kuvauksen perusteella nesteellä oli voimakas haju, joka täytti koko käytävän kun potilas tuotiin sinne.

287 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 110.

Denna kvinna som fegt hade flytt från sina lidanden och sina plikter. Lämnat sina barn så grymt och trolöst i sticket. De arma små som hade klamrat sig fast vid modern och inte velat släppa henne.

Denna bild skar Else i själen, och plötsligt kom tårarna störtande. Å, så det lindrade. Försteningen i hennes inre löstes upp och flöt bort med dessa tårar. Och här framför denna rosslande självmörderska med det blyfärgade ansiktet och det blåvita skummet kring munnen lovade Else sig själv att hon *inte* skulle ta livet av sig. Inte om hon så skulle hållas inspär rad här för resten av livet.²⁸⁸

Kuva äidistä, johon lapset tarrautuvat eivätkä halua päästää irti, sitoo Elsen takaisin elämään. Äidin halu päästä eroon kärsimyksestä ja raskaista velvollisuuksista on ymmärrettävää, mutta lasten hylkääminen on myös julmaa. Niinpä sääli muuttuu pian inhoksi, ja kuoleman lopullisuus alkaa tuntua kauhealta. Vankila tuntuu Elsestä sittenkin paremmalta vaihtoehdolta kuin kuolema, vaikka vankeutta jatkuisi elämän loppuun asti. Oivallus merkitsee käännettä, jossa itsemurha-ajatukset häviävät. Niiden häviämiseen vaikuttaa todellisen itsemurhatapauksen näkeminen, toisen vielä onnettomamman naisen kohtaaminen: ”En självmörderska hade råddat henne från att bli självmörderska.”²⁸⁹

Kun viereisen sellin työläisvaimon kuolinkamppailu loppuu, Else koettaa nukkua, mutta saa pahoja hallusinaatioita. Hän sulkee silmänsä, ja työläisvaimo makaa hänen vieressään viltin alla. Hän makaa alasti Elsen päällä, ja Else tuntee hänen kylmän, turvonneen vartalonsa, hajunsa. Hän on tukehtua kuolleen raskaan ruumiin alle. Hän kysyy itseltään, tuleeko hän sittenkin tosiaan hulluksi, ovatko voimat nyt lopussa, ovatko aivot saaneet kolhun johonkin vai ovatko ne alkaneet nyt muuttua puuroksi?²⁹⁰ Sitten hän nukahtaa, nukkuu miltei kaksi tuntia, ja hoitajat onnittelevat lämpimästi edistymisestä unettomuuden voittamisessa. Hän tuntee itsekin olonsa muuttuneeksi, ja hidas rauha laskeutuu hänen mieleensä. Hän ei ole menettänyt järkeään kahtena kauheana yönä, ja nyt hän tuns selvivänsä myös seuraavista. Ajatus itsemurhasta on tuhansien kilometrien päässä. Nyt hän jaksaisi kantaa kaiken, mitä tuli. Hän on murtunut ja satutettu, mutta samaan aikaan vahva.²⁹¹

Käänte terveydentilassa on tärkeä osa tarinaa. Käännekohta on ylipäätään tärkeä omaelämäkerrallisen tekstin rakentumisessa, kuten käännettä tai kriisiä elämän ja kirjoituksen käännekohtana analysoinut Päivi Kosonen toteaa. Omaelämäkerratahistorian tunnetuimpia käännekohtia on Augustinuksen *Tunnustuksissaan* kuvaama kääntyminen kristinuskoon. Olennaista käänteeseen tai elämäkriisiin merkityksessä on sen rooli tarinan eheyttäjänä ja elämänkulun jakajana. Käännekohta tarjoaa paikan omaelämäkerran rakentumiselle, sen merkityksen muodostumiselle niin, että edeltävät tapahtumat kertovat päähenkilön harhapoluista, kun taas sen jälkeiset tapahtumat kuvaavat uutta, käänteeseen valaisemaa elämää. Käänte on usein jokin tapahtuma, joka on samalla kirkastumisen ja valaistumisen hetki. Maallistuva

288 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 111.

289 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 113. Vrt. Foucault [1961] 1988, 258–259.

290 - Skall du då verkligen bli vansinnig? Är krafterna nu uttömda? Har hjärnan fått en knäck någonstans, eller har den nu börjat bli till gröt? *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 117.

291 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 119.

moderni omaelämäkerta on Kososen mukaan pirstonut omaelämäkerran käänneiden sarjaksi, mutta Skramin tekstistä voimme löytää vielä muistuman vanhemmas-ta perinteestä, yksittäisestä ja kertakaikkisesta kääntymyksestä.²⁹²

Käänte näyttäytyy myös sairaalan tuottamassa potilaskertomuksessa, sillä Amalie Skramin potilaskertomuksessa St. Hansin sairaalasta todetaan, että hän oli parantunut itsemurha-ajatuksistaan sen jälkeen kun oli eräänä päivänä nähnyt potilaan, joka oli juonut karbolihappoa, tuotu osastolle ja kuollut siellä.²⁹³ Rinnastus osoittaa, että potilaskertomuksissa ja sairaala-asiakirjoissa voi olla samankaltaisia narratiivisia rakenteita kuin kulttuurin muissakin teksteissä. Nämä rakenteet ovat kulkeutuneet sinne osittain potilaiden välityksellä, sillä tämänkin toteamuksen taustalla on Amalie Skram. Silti huomionarvoista on, että sairaalan tieteellinen diskurssi toistaa ja siten hyväksyy osaksi itseään tämän maallikkoymmärryksen mukaisen käänteen.

Itsemurhan tekevän työläisvaimon hahmon voi tulkita myös toiseuden kautta. Onneton ja köyhä työläisnainen on välttämätön Elsen alakulon rakentumiselle. Ajatus perustuu Carolyn Steedmanin tulkintaan subjektien rakentumisesta modernissa kulttuurissa. Steedman kirjoittaa, että moderni kulttuuri (länsimainen kulttuuri 1500-luvulta alkaen) opettaa minän kertomisen tekniikoita, jopa vaatii yksilöitä tuottamaan narratiiveja itsestään.²⁹⁴ Naisten tarinat muodostavat osan tätä kerrontaa, ja jo varhain työtätekevän köyhän naisen tarina vakiintui yleiseksi tarinamuodoksi. Toinen tarinamuoto (jonka valtion hallintokoneisto 1600-luvulla tuotti) oli vietellyn ja petetyn naisen tarina. Aviottoman lapsen elatus tuotti kuulusteluja ja ne kirjattiin ylös tarinoiksi naisista, jotka oli vietelty ja hylätty. Lapsen kanssa yksin jäätyään naiset olivat avun tarpeessa ja saadakseen sitä heidän oli kerrottava tarinansa. Steedmanin mukaan nämä olivat arkipäivän pakotettuja minän tarinoita. Hänen rohkea ehdotuksensa on, että näissä tarinoissa rakentuneet hahmot kulkeutuivat ensin kirjallisiin kalentereihin ja sitten uuteen kirjalliseen muotoon, romaaniin.²⁹⁵

292 Kosonen 2000, 126–129. Anna Jansdotter on todennut, että kääntymyksen merkitys oli erittäin suuri myös ”langenneiden naisten” eli prostituoitujen pelastuskertomuksissa 1870–1920. Sekä pelastajan että pelastetun tuli kokea kääntymys, käänne synnistä ja pimeydestä valoon ja rauhaan. Jansdotter yhdistää nämä analyoimansa tarinat herätyskristillisyyteen. Jansdotter 2004, 62–72.

293 Nu mener hun at være cureret for sin selvmordstanke, efter at hun en dag havde sen en pt, der havde drukket carbolsyre, indkomme på afdelingen och dø.
[Hospitaljournal (Sankt Hans) over Amalie Skram] Gradenwitz 1985, 59.

294 Steedman 2000, 25–28.

Steedmanin mukaan ”oman elämän tarina” ei ole jotain piilotettua, joka vaatii päästä kirjoituksen kautta esiin, vaan se on mieluumminkin kulttuuristen odotusten, käskyjen ja ohjeiden toteuttamisen kohde. Kertomalla tarinansa subjekti ei omaehtoisesti tuota itseään vaan vastaa niihin odotuksiin, joita kulttuuri hänelle asettaa. Steedman toteaa, että omaelämäkerrallinen kirjallinen kaanon muodostuu ehkä edelleen eliitin (miesten) teksteistä, mutta elämän kertomisen juuret suuntautuvat myös toisiin ja ulottuvat 1600-luvulle. Silloin vahvistuva hallinnollinen valtio (ainakin Englannissa) alkoi vaatia erityisesti köyhiä kertomaan tarinansa. Tässä tarkastelutavassa omaelämäkerta näyttää olevan yhtäläillä myös naisten ja alempien yhteiskuntaryhmien historiaa. Vuoden 1661 laki Englannissa edellytti, että köyhäinapua saaville oli määrättävä kotipaikka, jotta voitiin määrätä se seurakunta, jolle avun tarjoaminen kuului. Tässä prosessissa köyhäinapua hakevat joutuivat kertomaan tarinansa jotka kirjattiin ylös. Sadattuhannet miehet ja naiset kertoivat missä olivat syntyneet, työskennelleet ja miten pitkään he olivat missäkin paikassa palvelleet. Steedman 2000, 28.

295 Steedman 2000, 29–31.

Kaksi 1700-luvun romaania, joissa näitä arkipäivän ja alaluokan tarinoita käytettiin kerronnassa hyväksi, ovat Steedmanin mukaan Mary Wollstonecraftin *Maria, or, The Wrongs of Woman* (1798) ja Daniel Defoen *Moll Flanders* (1722). Steedman kiinnittää huomiota *The Wrongs of Woman* -teoksessa kahteen, päähenkilö Marian ja hänen hoitajansa Jeminan elämäkertaan. Marian tarinaan kuuluu, että hän on mielisairaalassa: aviomies on erottanut hänet hänen pienestä tyttärestään ja toimittanut hoitoon saadakseen hänen omaisuutensa haltuunsa. Maria on yhteiskunnan vääryyksiensä uhri, kuten myös Elaine Showalter Mariasta kirjoittaa.²⁹⁶ Amalie Skramin romaani *Professor Hieronimus* voidaan sijoittaa tähän samaan kirjalliseen jatkumoon, jossa naisten hulluuden syyksi osoitetaan patriarkaalinen yhteiskunta ja joka alkaa Mary Wollstonecraftin teoksesta.²⁹⁷ Steedmanin mukaan tätä jatkumoa kiinnostavampaa kuitenkin on, miten naissubjekti tässä tekstissä syntyy. Marian tarina kerrotaan vasta, kun Jemina on ensin kertonut omansa. Jemina on ollut fyysisen ja seksuaalisen hyväksikäytön kohde, raiskattu ja prostituoitu. Hän on tehnyt abortin, kärsinyt nälkää eikä (miehinen) laki ole kyennyt auttamaan häntä. Vasta tätä tarinaa vasten Marian tarina syntyy. Steedman kirjoittaa, että Wollstonecraftin teoksessa on porvarillinen sankaritar, joka kykenee kertomaan omasta lapsuudestaan ja tyttövuosistaan, joka kykenee tulkitsemaan oman tarinansa kärsivänä naisena, laillisen järjestelmän ja poikkeuksellisen naisvihan uhrina vasta edeltävän karmean tarinan kautta ja jälkeen.²⁹⁸

Steedmanin tavoin voi tulkita, että Elsen, porvarillisen naisshahmon kärsimys yhteiskunnan ja lääketieteen väärinkäytösten uhrina syntyy tai ainakin alleviivautuu työläisvaimon kärsimyksen myötä. Se, miten kohtuuttoman kohtelun ja huono-osaisuuden uhri työläisvaimo on, ohjaa lukemaan myös Elsen tarinaa uhrin tarinana. Kuitenkin kyse on myös muusta. Steedman kysyy, miksi ja mihin toisen tarinaa lopulta käytetään. Hän viittaa 1700-luvun lopun myötätunnon ja sympatian kulttuuriin, jossa tuntemalla sääliä ja myötätuntoa hylättyjä ja vieteltyjä, mielisairaita ja köyhiä kohtaan sensitiivinen moderni kokija saattoi tiedostaa oman empatiansa jalouden. Toisen kärsimyksen tarina oli hänen minänsä rakennusainetta. Tämä minän ja toisen dynamiikka ei Steedmanin mukaan kadonnut 1700-luvun lopun jälkeen vaan on ollut osa porvarillisen minuuden rakentumisesta myös sen jälkeen.²⁹⁹ Elsenkin kohdalla voi siis nähdä miten subjekti, Elsen minä, vahvistuu myötätunnon ja säälin tunteiden avulla.

Tunteet, jotka kohtaaminen synnyttää, ovat kuitenkin paitsi sääliä, myös inhoa. Kohtaaminen synnyttää lopulta etäisyyden ottoa työläisvaimoon, erottumista. Työläisvaimosta tulee kontrasti, josta Elsen kärsimys erottuu. He eivät ole enää vain saman, miehisen yhteiskunnan lakien ja toimintatapojen uhreja, vaan eri tavoin toimivia. Siinä missä olosuhteet ajavat työläisvaimon kuolemaan, Else pystyy päättämään, että olosuhteet eivät sittenkään nujerra häntä.

---

296 Showalter 1987, 1.

297 Garton 1993, 63.

298 Steedman 2000, 32.

Moll Flanders on Steedmanin mukaan yksi Jeminan fiktiivistä sisarahmoista.

299 Steedman 2000, 35–36.

MIELISAIRAS?

Romaanin lopussa Hieronimus keskustelee Elsen itsensä kanssa tämän tilasta, ja nyt myös Else itse kysyy varovasti sairaudesta: ”Det är alltså professors mening att jag är sinnesjuk?”

”Tja” on professorin vastaus. Else ymmärtää Hieronimuksen vallan ja auktoriteetin. Niinpä hän toteaa, ”när professorn och min man och doktor Tvede säger att jag är sinnesjuk, så är jag sinnesjuk. Men i så fall har jag varit det under hela mit liv”. Professori vastaa lyhyesti: ”Det har ni kanske också”.³⁰⁰ Hieronimus luetlee diagnoosinsa vakuudeksi Elsen sairauden merkkejä todeten, että Elsen maalaukset ovat hänelle ehdoton todiste siitä, että Else on epänormaali. Sairaudesta todistaa lääkärin mukaan myös unettomuus: ”Och så det att ni aldrig sover. Det är också ett säkert tecken på sinnesjukdom”. Lopullinen yhteenveto seuraa kuitenkin käytöksestä sairaalassa: ”Ni har på det hela taget betett er så att det inte råder något tvivel om ert tillstånd.”³⁰¹ Kun Else ymmärtää, että ei voi muuttaa Hieronimuksen käsitystä, hän päättää väistyä. Hän pyytää siirtoa, ja lääkäri ehdottaa St. Jörgenin sairaalaa, mihin Else suostuu. Hän haluaa mihin tahansa päästäkseen pois Hieronimuksen sairaalasta.³⁰² Else kokee Hieronimuksen vanhan ajan koulumestariksi, joka raipalla ja raaquudella yrittää kurittaa ja murtaa kapinoivan ja tottelemattoman oppilaan. Else tajuaa, että jokinlainen järkevä ajattelu Hieronimuksen käytöksen taustalla kuitenkin on: ”Han hade väl sina teorier att handla efter.”³⁰³ Skram osoittaa katkelmassa tarkkanäköistä oivallusta siitä, miten modernisoitua psykiatria tasapainoili sosiaalisen kontrollin ja tieteellisen teorianmuodostuksen välillä. Kuten William Greenslade kirjoittaa, 1800-luvun lopun tieteen edustajat nousivat julkisiksi moraalien määrittelijöiksi tieteen, tieteellisen tiedon nojalla. Heidän auktorisoituun tietoonsa oli kuitenkin salakuljetettuna kyseenalaistamattomia, itsestäänselviä ja ideologisia diskursseja moraalista, politiikasta, luokasta ja sukupuolesta. Michel Foucault kirjoittaa 1800-luvun psykiatriasta, samalla tavoin, että se lähestyi potilaitaan kurin, auktoriteetin ja rangaistuksen nimissä. Se etääntyi potilaista tehdessään näistä tieteen objekteja, mutta samaan aikaan hoiti niitä vanhan moraalisen ja sosiaalisen vaikutuksen kautta.³⁰⁴

Elaine Showalter on hahmottanut Englannin 1800-luvun psykiatrian historiaa tavalla, joka antaa joitakin eväitä ymmärtää muutosta myös Pohjoismaissa. Showalter jakaa 1800-luvun psykiatrian kolmeen vaiheeseen, joista ensimmäistä hän kutsuu psykiatriseksi viktorianismiksi ja ajoittaa sen vuosiin 1830–1870. Toisen vaiheen hän on nimennyt psykiatriseksi darwinismiksi ja sijoittanut 1870–1920-luvuille.³⁰⁵ Viktorianismin kaudella säädettiin Englannissa uusi laki mielisairaiden hoidosta (Lunatic Act, 1845), mikä synnytti mielisairaaloiden rakentamiskauden,

300 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 145.

301 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 146–147.

302 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 147.

303 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 149.

304 Greenslade 1994, 27–28; Foucault [1961] 1988, 271–272.

305 Kolmatta vaihetta hän kutsuu psykiatriseksi modernismiksi (1920–1980).

useita kymmeniä asyylejä eri puolille maata.³⁰⁶ Uusi mielisairaanhoito ei vain kerännyt paljon (nais)potilaita seiinensä suojaan vaan pyrki parantamaan heidät holhoavilla hoitotavoilla ja kurinalaisilla tekniikoilla, tilajärjestelyillä ja päiväruutiineilla. Holhoava hoito alkoi kuitenkin osoittautua tehottomaksi, ja 1870-luvulla Darwinin teorit perinnöllisyydestä, kehityksestä ja rappeutumisesta välittyivät psykiatriseen ajatteluun muuttaen sen luonnetta. Showalterin mukaan mielisairaus alettiin nähdä orgaanisen vian, kehnon perimän ja huonon ympäristön yhdessä synnyttämänä poikkeamana. Myös lääkärin rooli muuttui: tehotoman holhouksen sijaan lääkärit uudistivat roolinsa ”psykiatrisina poliiseina”. Showalterin mukaan darvinistiset lääkärit alkoivat partioida terveyden ja mielisairausten rajaa ja suojella yhteiskuntaa huonon perimän vaaralliselta soluttautumiselta.³⁰⁷

Psykiatrisen ajattelun ja hoidon muutos ei Norjassa, Tanskassa ja muissa Pohjoismaissa tapahtunut täsmälleen samoin kuin Englannissa, mutta suuntaviivoissa on yhteneväisyyttä. Svein Atle Skålevågin mukaan 1800-luvun uudet mielisairaalat tekivät selvän eron mielisairaana ja terveen välille, sillä Norjan lain mukaan mielisairaaloihin saatiin ottaa vain potilaita, jotka oli todettu mielisairaksi. Vuosisadan jälkipuolen psykiatriset klinikat, jotka kytkeytyivät yliopistoihin, sen sijaan häivyttivät tätä rajaa ottamalla potilaiksi sekä ”sairaita” että ”sairaalloisia” (hysteeriä, epileptisiä, heikkomielisiä, hermostuneita jne). Heini Hakosalo kutsuu tällaista ”liukuvaa” määritelmää normatiiviseksi sairauskäsityksi. Se vallitsi 1800-luvun lopun lääketieteessä ja piti terveen ja patologisen tilan välistä rajaa aste-erona. Normatiiviseksi määritelmän tekee sairauden määrittelyn yhteys (moraalisten) normien asettamiseen: näiden saavuttamisessa voitiin epäonnistua joko lievemmin tai vakavammin.³⁰⁸ Potilaiden määrä kasvoi tämän kehityksen myötä, sillä hoitoon haikutui ja ohjattiin sellaisia potilaita, joiden sairauden muotoa ei aiemmin oltu pidetty kovin vakavana.

Muutos hoitotavoissa ja psykiatrisessa ajattelussa, joka kuvastuu *Professor Hieronimus* -romaanissa, muistuttaa Showalterin hahmottelemaa siirtymää isällisestä hoivasta tieteelliseen mielisairausten kategoriointiin ja terveen ja sairaan rajan variointiin. Else on ollut mielisairaiden laitoksessa myös aikaisemmin ja vertaa varhaisempaa hoitoaan uuteen kokemukseensa kuudennella osastolla. Holhoavan ja ystävällisen hoivan ja tieteellisen kylmyyden vastakohtaisuus rakentuu selväksi.

306 Tällainen kehityskulku tapahtui myös Tanskassa. Kelstrup 1977, 89–90. Laki mielisairaiden hoidosta säädettiin Euroopan maissa alkaen Ranskasta 1838, sitä seurasivat Hollanti 1841, Englanti 1845, Sachsen-Weimar 1847, Belgia 1850, Ruotsi 1858. Norjan vastaava laki on vuodelta 1848 ja sen seurauksena rakennettiin sekä uusi instituutio, mielisairaanhoito, että Gaustadin mielisairaala (asyl), joka avattiin vuonna 1855. Skålevåg 2002, 32–33. Suomessa keisarillinen asetus mielisairaiden hoidosta annettiin vuonna 1840. Se koskee mielisairaiden hoitoa ja heidän parantamiseen tarpeellisten asianmukaisten laitosten rakentamista. Keisari suositti, että Helsingin läheisyyteen rakennettaisiin houruinhuone ja Lapinlahden sairaala valmistui 1841. Achté 1991, 34, 38.

307 Showalter 1987, 17–18.

308 Greenslade 1994, 24; Hakosalo 1994, 307; Skålevåg 2002, 37, 41.

Ja, den gången. Hur stilla och skönt hade hon inte haft det på anstalten hos den humane och kärleksfulle gamle överläkaren, som nu sedan länge låg i sin grav. Den gången var det också långvarig sömnlöshet, framkallad av själslig uppskakning, som hade gjort henne sjuk. Och den gången hade hon varit sämre än nu. Hade inte känt igen sina allra närmaste, haft en pytteliten grå, tjock man ständigt hoppande upp och ner på bordet – och alltid fick han lampan mellan benen. Men så fort hon kom till anstalten fick hon sova. Den tjocke mannen försvann, och det föll en läkande ro över henne. Och då hon efter två månader skulle lämna anstalten, hade hon bett om att få stanna där ett tag till. Men den gamle kärleksfulle överläkaren hade leede skakat på sitt grå huvud och sagt att han inte kunde försvara att behålla henne längre därför att hon upptog en plats för en som var verkligt sjuk. Det var just minnet av denna fridfulla, välsignade vistelse hos den gamle älskvärde överläkaren som hade gjort henne så villig att söka hjälp hos Hieronimus.

Hos Hieronimus! En man som hade skrivit några avhandlingar som väckt uppseende och som höll föreläsningar som intresserade de unga medicinarna! Annat visste ingen om honom. Jo, man visste också att han hade dålig mage och att han var nog så grinig.³⁰⁹

Skram kirjoittaa Elsen kokemuksesta asettaen vanhan ylilääkärin ihmisystävällisyyden vastakkain Hieronimuksen lääketieteellisen pätevyuden kanssa. Vanha rakastettava lääkäri ja tämän sairaala ovat pystyneet palauttamaan Elsen unen ja terveyden, kun taas Hieronimus laitoksineen on vain pahentanut tilannetta. Hieronimus on kirjoittanut tutkimuksia ja kiehtoo nuoria medisiinareita, mutta on täysin epäinhimillinen, toisin kuin vanha ylilääkäri.

Sandberg, jonka hoidossa Amalie vuonna 1877–1878 Gaustadissa oli, oli jo monella tavoin moderni mielisairaalalääkäri.³¹⁰ Silti hän kytki potilaansa osaksi näiden omaa porvarillista elämänpiiriä ja korosti humaania hoitoa. Pontoppidan oli 1890-luvulla jo uudenlaisen tieteellisen täsmällisyyden edustaja.³¹¹ Romaanissa erilaisuus ja muutos alleviivautuvat. Skramin suhde psykiatriaan hoitona ja tieteenä muuttui varmasti ajan myötä. Hän oli naturalismin kautta oppinut arvostamaan tiedettä ja vertasi omaa kirjailijan työtään lääkäriin, jonka oli näytettävä ja leikattava auki kaikkein rumin, jotta totuus paljastuisi. Hän joutui melkoisen haasteen eteen kohdatessaan tieteen auktoriteetin, totuuden paljastajan, jota hän ei voinut kunnioittaa ja jonka totuutta hän ei voinut hyväksyä. Pontoppidanin totuus, tieteen totuus ei pitänyt paikkaansa, sillä Amalie ei suostunut mielisairaaksi. Amalieta hämmensi, että tiede saattoi olla niin väärässä ja että se toimi aivan toisin kuin hän sitä ihanoidessaan oli kuvitellut.

Romaani *Professor Hieronimus* päättyy siihen, että Hieronimus tiedottaa Knutille Elsen olevan jälleen huonompi ja että hän suosittaa siirtoa St. Jörgenin mielisai-

309 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 170–171.

310 Skäléväg 2002, 37, 181–187.

311 Tanskassa psykiatria tieteellistyi hieman aiemmin ja voimakkaammin kuin Norjassa ja myös Suomessa. Moderni psykiatria, joka korosti mielisairauden ruumiillista perustaa ja sen luonnetta sairautena, jonka tutkimus ja hoito kuuluivat lääkäreille, syntyi Tanskassa Jens Rasmusen Hübertzin (1794–1855) ja Harald Selmerin (1814–1879) myötä 1800-luvun puolivälissä. Jensen 1977, 79–84; Kelstrup 1977, 86–89. Pontoppidan oli monessa suhteessa Selmerin oppien seuraaja, muun muassa ajatus ylilääkärin välttämättömästä auktoriteetista periytyi Selmeriltä. Kelstrup 1977, 88, 90.

raalaan. Knut ei rohkene katkaista aloitettua hoitoa ja asettua lääkäriä vastaan. Hän ei tapaa Elseä ja tämä nousee vaunuihin, jotka ajavat hänet uuteen sairaalaan: ”Och så var hon då äntligen på väg till sitt nya fängelse.”³¹²

JÄÄHYVÄISET

Amalie Skram oli Kööpenhaminan kaupunginsairaalassa neljä viikkoa, minkä jälkeen hänet siirrettiin St. Hansin mielisairaalaan Bidstrupiin lähelle Roskildea. Ennen siirtoa St. Hansiin Amalie oli Pontoppidanin havaintojen mukaan täysin rauhallinen, mutta varautunut ja yhteistyöhaluton. 11. päivänä maaliskuuta, päivää ennen siirtoa, Pontoppidan kirjoitti, että ”hänen vihansa on viime päivinä kohdistunut myös hoitoonottaneeseen lääkäriin. Ei ole halunnut lukea miehensä kirjeitä.”³¹³

Pontoppidanin merkintöjen mukaan Amalien katkeruus häntä kohtaan alkoi näkyä vasta sairaalassaolon lopussa, mutta hänkin toteaa sen. Amalie itse ilmaisi tunteensa Pontoppidanille kirjoittamassaan jäähyväiskirjeessä erittäin selvästi. Hän kirjoitti, että ”ennen kuin lähdän tästä paikasta sallin itseni tuoda esiin muutamia huomioita herra professorille. Se – toivottavasti herra professorin merkillepanema – vastenmielisyyttä ja halveksunta, joka olemustani useimmiten on leimannut suhteessa professoriin, perustuu muiden muassa seuraaviin syihin. 1., /---/.”³¹⁴ Jäähyväiskirje sisälsi kuusi kohtaa. Ensinnäkin Amalie valitti kohtelustaan selliosastolla, että hän oli joutunut tilanpuutteen vuoksi sinne ja että hänen valituksiinsa oli suhtauduttu kuin huonotapaisen lapsen kiukutteluun. Häntä oli muun muassa ojennettu ja uhattu pidentää selliosastolla oloa ”aivan kuin olisin tullut kasvatuslaitokseen enkä mielen kärsimyksiä potevien ihmisten sairaalaan.”³¹⁵ Amalie syytti professoria valehtelusta ja petturuudesta. Hän oli katkera, että hänen miehensä ja lapsensa vierailu kiellettiin, mutta kolmentoista vuoden takainen pinnallinen tuttava, lääkäri Vinge³¹⁶ Norjasta, tuotiin häntä tapaamaan. ”Hän [Vinge] kulki seurueen mukana ja näki sellit ja niiden potilaat, ja niin hänelle luonnollisesti esiteltiin myös yksilö Skram”, Amalie moitti sairaalan käytäntöjä.³¹⁷ Pahinta tässä näyttelyesineeksi joutumisessa oli Amaliesta se,

312 *Professor Hieronimus* [1895] 1978, 176.

313 Hendes Vrede er de sidste Dage tiltaget ogsaa mod den indlæggende Læge. Har ikke ville læse sin ”Mands” Breve” [Hospitaljournal (KH6) over Amalie Skram] Gradenwitz 1985, 56.

314 Inden jeg forlader dette sted vil jeg tillade mig at fremkomme med et par bemærkninger til hr. professoren.

Den – jeg håber at hr professoren ikke ubemærkede – modvilje og foragt hvoraf mit væsen som oftest har været præget overfor professoren, har blandt andre havt følgende grunde. 1., /---/ [”Afskedsbrev til Overlægen 12te mats 1894”, Amalie Skram Knud Pontoppidanille 12.3.1894], Gradenwitz 1985, 56.

315 [S]om om det var en opdragelseanstalt jeg var kommen ind på og ikke et hospital for sindslidende mennesker. [”Afskedsbrev til Overlægen 12te mats 1894”, Amalie Skram Knud Pontoppidanille 12.3.1894], Gradenwitz 1985, 56.

316 Paul Vinge oli psykiatri, jolla oli keskeinen rooli norjalaisen psykiatrian modernisoitumisessa 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa. Hän toimi Christiania kommunale Sindssygeasyllsairaalalan ylilääkärinä ja kirjoitti laajasti myös psykiatrian historiasta. Skålevåg 2002, 25–26; http://www.byarkivet.oslo.kommune.no/OBA/aktuelt_arkiv/sykehus.asp

317 Han gik med stuegangen og besø cellerne og deres indhold, og så skulde naturligtvis individet fru Skram også forevises for ham.

[”Afskedsbrev til Overlægen 12te mats 1894”, Amalie Skram Knud Pontoppidanille

että hänen toivottiin ilahtuvan ”tuttavan”, norjalaisen lääkärin, näkemisestä samalla kun ne ihmiset, joita hän kaipasi, pidettiin tiukasti poissa hänen luotaan.

Amalie oli vihainen siitä tavasta, jolla Pontoppidan oli määritellyt hänet mielisairaaksi. Tämä oli vain kerran nähnyt hänen kohtauksensa, mutta muutoin professori ei Amalien mukaan ollut voinut todistaa minkäänlaisia mielisairauden merkkejä hänessä. Amalien mukaan Pontoppidan oli ilman kunnollista keskustelua ja persoonallista kohtaamista tehnyt päätelmänsä. ”Lääketieteen saarnaajan ylimielisyydellä ja itsevarmuudella tuominut minut mielisairaaksi ja määrännyt pitkäksi aikaa mielisairaalan telkien taakse”, Amalie kirjoitti.³¹⁸ Amalie totesi, että perhelääkäri Feilbergin puoleen oli turha kääntyä, sillä tämä ei tuntenut hänen ”kohtaustensa” luonnetta sen paremmin. Amalie lopetti kirjeensä:

Kaikesta tästä ja enemmästä, vedän professorin, niin pian kuin pääsen ulos Bidstrupista, julkiseen vastuuseen. Raivoavalla vauhdilla ja viime hetkellä
Teidän vilpittömän vihollisenne
Amalie Skram.³¹⁹

PUOLUSTUSPUHE

Knud Pontoppidan (1853–1916) oli 1890-luvun tanskalaisen psykiatrian tärkeimpiä nimiä. Hän toimi pitkään lääkärinä Kööpenhaminan kaupunginsairaalan kuudennella osastolla: ensin apulaislääkärinä vuosina 1882–1886 ja sitten ylilääkärinä vuodesta 1888 vuoteen 1897. Hän väitteli lääketieteen tohtoriksi kroonista morfianismia koskevalla väitöskirjalla 1883, minkä jälkeen hän oli myös yliopiston dosentti ja luennoi keskushermostojärjestelmän sairauksista. Vuosina 1886–1887 hän toimi lyhyen aikaa apulaislääkärinä Bidstrupissa St. Hansin mielisairaalaissa, jonne hän myös Amalie Skramin lähetti. Sieltä hänet nimitettiin ylilääkäriksi kaupunginsairaalan kuudennelle osastolle vuonna 1888. Tähän tehtävään liittyi yliopiston dosentin toimi kliinisessä psykiatriassa ja siten psykiatrian opetusta lääketieteen opetuksen osana. Näiden lääkärin ja opettajan toimiensa ohella Pontoppidan kirjoitti sekä sanomalehtiin että julkaisi muutaman mieli- ja hermosairauksia käsittelevän teoksen.³²⁰ Julkaistujen luentojen kautta myös Amalie Skram tunsi Pontoppidanin ja tämän maineen modernina, humanisena psykiatrina.³²¹

12.3.1894], Gradenwitz 1985, 57.

318 [i] læægpraedikant overmod og selvsikkerhed dømt mig for sindsyg at være og dekretet lang tids indespærring i en sindsygeanstalt.
[”Afskedsbrev til Overlægen 12te mats 1894, Amalie Skram Knud Pontoppidanille 12.3.1894], Gradenwitz 1985, 57.

319 For alt dette og mere, skal professoren, så snart jeg slipper ud fra Bidstrup bli draget offentlig til ansvar. I rasende fart og i sidste øjeblik
Deres oprigtige fiende
Amalie Skram.
[”Afskedsbrev til Overlægen 12te mats 1894”, Amalie Skram Knud Pontoppidanille 12.3.1894], Gradenwitz 1985, 57.

320 Dansk biografisk lexikon / 13, 228.

321 Engelstad 1984, 23.

Pontoppidan uudisti kuudennen osaston käytäntöjä. Hän vähensi pakkokeinojen käyttöä ja palkkasi myös miesten osastolle koulutetut naissairaanhoitajat miespuolisten vahtien sijaan. Pontoppidanin tehtävä kuudennen osaston ylilääkärinä oli epäkiitollinen, olihan osasto aina liian täysi ja erityyppisten potilaiden erottaminen toisistaan mahdotonta, vaikka se hoidon kannalta olisi ollut tarpeen. Osasto oli vastaanotto-osasto, joka oli tarkoitettu lyhyeen tarkkailuun. Pontoppidanin tehtävä oli rauhoittaa delirium-potilaat, rikoksenteekijät ja itsemurhaa yrittäneet ja valita kullekin sopiva jatko-hoito.³²² Kohu potilaiden kohtelusta ja pakkohoidosta 1890-luvun puolivälissä, mihin Amalie Skramin tapauskin kytkeytyi, sai Pontoppidanin vetäytymään ylilääkärin tehtävästä vuonna 1897. Vielä samana vuonna hän siirtyi mielisairaalan ylilääkäriksi Aarhusiin ja keskittyi myöhemmissä teksteissään oikeuspsykiatria.³²³

Knud Pontoppidan halusi olla moderni psykiatri eikä pelkkä mielisairaalalääkäri. Hän oli tieteen, ei sosiaalisen yhteisön palveluksessa. Hän osallistui aikansa modernien psykiatrien tavoin tutkimansa ilmiön tieteellistämiseen ja halusi nähdä psykiatrian osana lääketiedettä. Psykiatria koski sairauksia siinä missä muukin lääketiede, ja se oli tiedettä, koulutettujen ammattilaisten aluetta, jota maallikot eivät voineet samassa määrin ymmärtää. Pontoppidanin mukaan yksi mielisairaalalääkärin työn pahimmista esteistä oli laajalle levinnyt väärinkäsitys, että psykiatriassa jokainen järjellinen ihminen oli asiantuntija.³²⁴ Kuudetta osastoa koskevassa muistelmatekstissään *6:te Afdelings Jammersminde* (1897) Pontoppidan kirjoittaa niistä hyökkäyksistä, joita hän kohtasi osaston ylilääkärinä ja joiden joukkoon hän Skramin romaanin luki. Hän ei asettunut puolustamaan vain itseään vaan psykiatriaa ja sen lääkäreitä yleensä, sillä hän koki, että lehdistön ja yleisön hyökkäys kohdistui koko tieteenalaa kohtaan. Hän kirjoitti ilmiöistä ”antipsykiatrisena liikkeenä”, joka oli kansainvälinen ilmiö ja epidemia, joka oli levinnyt Etelä-Euroopasta Skandinaviaan. Pontoppidan seurasi suruissaan, häpeissään ja vihaisena omaa aikaansa, joka polki psykiatrian arvokasta tieteenalaa. Liikehdintä oli katala kiitos lääkäreille, jotka olivat koko vuosisadan taistelleet saadakseen mielisairaantapaukset sairaaloihin ja antaakseen näille lääketieteellistä hoitoa. Pahimman vahingon liike teki sairaille. Lääkärit olivat valistaneet ihmisiä, että mielisairaus on yksi sairaus muiden joukossa ja sitä hoidettiin parhaiten sairaalassa ulkoisten paineiden ulottumattomissa. Nyt ihmiset huusivat taas ”telkien taakse laittamisesta” ja ”pakkokeinoista” ja leimasivat potilaat jälleen ”hullujenhuoneleimoilla”, Pontoppidan kirjoittaa.³²⁵ Yleisö ei ollut omaksunut uutta kieltä ja uusia merkityksiä vaan todisti sanavalinnoillaan, että se edelleen pelkäsi ja kavahti hulluutta.

Eniten Pontoppidania loukkasi porvarissädyn valtiopäiväkeskustelu ja se, että monet arvostetut henkilöt asettuivat skandaaleja metsästävän lehtikirjoittelun

322 Kelstrup 1977, 93; Engelstad 1984, 23; Gradenwitz 1985, 5.

323 Dansk biografisk lexikon / 13, 229.

Engelstadin mukaan lääkärikunta asettui tukemaan Pontoppidania, mutta muistelmiensa perusteella Pontoppidan koki jääneensä yksin ja ilmaisi selvästi pettymyksensä kollegojen tuen puutteeseen. Lehdistön hyökkäys oli joka tapauksessa niin voimakasta, että Pontoppidan päätti muuttaa pois Kööpenhaminasta. Pontoppidan 1897, Engelstad 1984, 23.

324 Pontoppidan 1897, 38–40.

325 Pontoppidan 1897, 3–6, 48. Psykiatrian tieteellistymisestä ks. Skålevåg 2002, 36–46; 161–177.

kanssa häntä vastaan. Yleisestä mielipiteestä ja omasta epäsuosiostaan kirjoittaessaan hän viittasi *Professor Hieronimus* -romaaniiin. Tämä kirja oli Pontoppidanin mukaan toiminut yhtenä lähteenä, josta yleinen keskustelu oli imenyt ravintoa. Pontoppidan piti kirjaa sepitteenä ja kirjoittaa:

Väitän nyt todellakin, että tuo kirja kuvaa paikkaa maapallon toisessa kolkassa. Näyttämönä on nimittäin sairaala, joka kuvataan puhtaana pahalaisenpesänä [Pandaemoneum]. Siinä esiintyy professori, josta kirja on saanut nimensä ja jonka suuhun laitetaan sellaisia tyhmyyksiä ja halpamaisuuksia, että alkuperäistä voi tuskin etsiä sivistyneestä maailmasta.³²⁶

Pontoppidanin mukaan runoilu ja todellisuus ovat sekoittuneet ja hän varoittaa ketään pitämästä ”näitä dokumentteja” historiallisina lähdeteksteinä. Tarkoittoaen *Professor Hieronimus* -romaanin Pontoppidan toteaa, että se sisältää mielikuvitusta ja hiuksia nostattavia yksityiskohtia, jotka vetoavat lukijoihin. Se siirtyy valheesta toiseen niin, että niiden korjaaminen käy mahdottomaksi. Pontoppidan toteaa, että hän ei ole käynyt eikä aio nytkään käydä sen sisältämien valheiden oikomiseen. Hän kirjoittaa itsestään syvän pessimistisesti, että hän on joutunut tilanteeseen, jossa hänen on turha yrittää oikoa asioita. ”Niin tyhmää juorua minusta ei voi levittää, ett-eikö suuri yleisö sitä uskoisi”, hän toteaa.³²⁷

Pontoppidan koki olevansa Kööpenhaminan epäsuosituin henkilö ja koko kaupungin syntipukki. Hän oli pahoillaan, että 13 vuotta osaston ylilääkärinä päätyi fiaskoon, ja hänen unelmansa psykiatrisen lääkärin ja sairaalan toiminnasta ja uuden tieteenalan edistämisestä murenivat. Kuudes osasto sai kauhua ja pelkoa herättävän maineen, joka vahingoitti koko sairaalaa, sen henkilökuntaa ja potilaita. Pontoppidan kirjoitti, että hän sai yleisön tuomion, jonka hän koki vääräksi. Häntä lohdutti vain hieman ajatus, että kukaan hänen vastustajistaan ei ollut osannut sanoa, missä kohdin hänen olisi pitänyt menetellä toisin. Kollegat eivät syyttäneet häntä väärästä diagnoosista, mikä ei sekään Pontoppidan mukaan ollut kuolemansynti. Pontoppidan korosti, että hän ei pitänyt itseään eikä ketään muutakaan mielisairaallalääkärinä erehtymättömänä eikä ymmärtänyt, mihin väitteet yksinvalta perustuivat.³²⁸

Pontoppidan kirjoitti ”murheellisessa muistelmassaan” Skramin romaanin sisällöstä ja totesi, että hänellä oli ollut myös hyötyä siitä. Pontoppidanin mukaan ”se on uskottava kuvaus siitä miten mielisairaahan ihmisen vihantäyteinen katkeruus vääristää hänen näkemyksensä ja aiheuttaa hänen harhautuneet käsityksensä”.³²⁹ Hän vertaa Skramin romaanin teksteihin, joita amerikkalaisissa ja englantilaisissa mielisairaaloissa oli tehty, jotta potilaiden oma ääni oli saatu kuuluviin. Näissä laitoksissa potilaat olivat kirjoittaneet sairaudestaan; tekstit oli painettu, ja niitä oli myös luettu paikan päällä sairaaloissa. Pontoppidan lainaa erään naispotilaan tekstiä, jossa tämä kuvaa, miten pahat henget seuraavat häntä ja ovat asettuneet asu-

326 Pontoppidan 1897, 9.

327 Pontoppidan 1897, 9–10.

328 Pontoppidan 1897, 12–15.

329 Den giver en naturtro Skildring af, hvorledes et sindssygt Menneskes hadefulde Forbittrelse fordrejer hendes Syn og bibringer hende forvrængede Opfattelser. Pontoppidan 1897, 26.

maan hänen aivoihinsa. Kellon tikitys kuulostaa höyrykoneen paukkeelta ja oven lukitseminen ukkosenjylinältä. Potilaasta tuntuu, että liskot ja käärmeet hyökkäävät kaikkialta, ryömivät pitkin hänen ruumistaan. ”Asettakaa rouva Kantin hevoset ja muut mielikuvitusolennot liskojen sijaan, ja siinä teillä on kutakuinkin hänen kuvauksensa siitä tilanteesta, jossa hän eli sairauttaan, ja hänen hermojensa sairaal-
loisesta herkkyydestä, joka tuotti tämän kärsimyksen speaktaakkelin”, Pontoppidan kirjoittaa.³³⁰ Hän jatkaa, että mielisairaiden potilaiden psyyke työskentelee suureksi osaksi tietoisuuden ulottumattomissa ja tuloksena on monimutkaisia henkisiä prosesseja, jotka tuottavat näkyjä ja elämyksiä. Nämä näyt aiheutti kuitenkin viime kädessä sairas hermosto, ja Amalienkin sairaus palautui Pontoppidanin ajattelussa viime kädessä fysiologiaan.³³¹

Valitus melusta ja rauhattomuudesta oli Pontoppidanin mukaan osaston arkipäivää ja potilaat aina liioittelivat sitä. Hämmästyttävän monelta sairaalta puuttui Pontoppidanin mukaan oikeudenmukaisuudentaju, minkä hän yhdisti potilaiden sairaalloiseen itsekkyyteen. Tämä puolestaan oli hänen mukaansa samaa kuin mielisairaus. Lukijat vakuuttaakseen Pontoppidan pohtii lopuksi motiivejaan:

Miksi ikimaailmassa antaisimme muiden motiivien kuin potilaiden parhaan ohjata itseämme? Mitä tyydytystä lääkärit saisivat siitä, että asettaisivat sairaille ankarampia sääntöjä kuin mitä heidän tilansa välttämättä vaatii? On kyllä aivan järjetöntä luulla, että puhtaasta pahuudesta, vain kiduttaaksemme potilaitamme, laittaisimme heitä yhteen hankalien ja rauhattomien osastoille.³³²

Knud Pontoppidan veti kiistassa kuitenkin lyhyemmän korren, sillä yleinen mielihäpe oli potilaiden puolella.

ROMAANI KESKUSTELUN JA KAPINAN VÄLINEENÄ

Sairaalaalahoidon aikana Amalie Skram kypsytteli päätöstään kirjoittaa kokemuk-
sistaan, tehdä ne julkisiksi. Hän kirjoitti jo jäähyväiskirjeessään Pontoppidanille, että vetäisi tämän julkiseen vastuuseen. Myöhemmin ajatus kypsyi, ja Skram alkoi miettiä romaanin kirjoittamista. Hän kirjoitti tarpeestaan tehdä kokemansa kohte-
lu julkiseksi, ja kirjoitti Bjørnstjerne Bjørnsonille:

Olen nimittäin niin kurkkuani myöten katkera, mitä pitäisit melko järkeenkäypänä jos tie-
täisit synn – että en voi jatkaa eteenpäin vapaasti, ennen kuin olen saanut tehdyksi tapah-

330 Pontoppidan 1897, 27.

331 Pääosin 1800-luvun modernisoituva psykiatria piti mielisairauden perustaa ruumiillisena. Se piti sitä aivojen (perinnöllisenä) sairautena, jota lääketiede ei vielä kyennyt konkreettisesti ha-
vaitsemaan. Esim. Theriot 1997, 162; Skålevåg 2002, 317–326. Psykoanalyysi merkitsi muutosta
tässä suhteessa ks. Hakosalo 1994, 303–306.

332 Hvorfor i al Verden skulde vi lade os lede af andre Motiver end Hensynet til Patienternes Tarv?
Hvad Fornøjelse skulde Lægerne have af at byde de Syge stengere Vilkaar, end deres Tilstand
nødvendiggør det? Det er dog altfor urimeligt at paadutte os, at vi af ren Malice, blot for at pla-
ge vore Patienter, skulde sætte dem sammen med besværlige og urolige Afdelingsfæller. Pon-
toppidan 1897, 28.

tuneesta selvityksen, joka tulee esiin julkisuuteen. Nyt puistat taas päätäsi, mutta se ei auta, *vain kuolema* voi estää minua tekemästä sitä.³³³

Syystään kirjoittaa Skram totesi, että katkeruuden lisäksi häntä motivoi ajatus, että näin hän ehkä voisi pelastaa jonkun kanssaihminen päätyvästä ”Pontoppidanin vaarallisiin käsiin”.³³⁴

Lähdettyään ensin St. Hansista ja sitten St. Josephsin sairaalasta Amalie Skram teki muutaman viikon toipumismatkan Suomeen ja Venäjälle ja ryhtyi sen jälkeen kirjoittamaan. Kesän 1894 hän asui erillään perheestään ja kirjoitti romaaniaan ”Doktor Jeronimus”. Lokakuussa hän kävi tapaamassa kustantaja Jacob Hegeliä (Gyldendal), jolle hän lupasi käsikirjoituksen viimeisen osan marraskuussa, ja *Professor Hieronimus* ilmestyi vuoden 1895 alussa. Jatko-osaa *På S:t Jörgen (Paa Sct. Jørgen)* Skram kirjoitti heti perään keväällä ja kesällä, ja se ilmestyi vielä saman vuoden marraskuussa.³³⁵

Professor Hieronimus oli Pontoppidanin mukaan verrattavissa mielisairaiden terapeuttisiin teksteihin, ja toki se on romaani, jossa psyykkisesti oireileva ja hermostunut naissubjekti hallitsee tekstiä. Irene Engelstad toteaa, että ”hullu nainen”, joka on ollut 1800-luvun naisten kirjoittaman proosan sivuhenkilö, ”madwoman in the attic”, nousee Skramin romaanissa päähenkilöksi.³³⁶ Kirjallisuuden historian kannalta merkittävää on myös, että Skramin romaani on pohjoismaisen kirjallisuuden ensimmäinen mielisairaalaromaani, tietyn kirjallisen lajin tai perinteen aloittaja. Naisten ja lääketieteen suhdetta koskevan historiantutkimuksen kannalta *Professor Hieronimus* on kiinnostava siksi, että se avaa potilaan näkökulman psyykkiseen sairastamiseen, mutta myös siksi, että se on naisen julkinen puheenvuoro naisten hermo- ja mielisairauksista. Vaikka Skram ei englantilaisen kohtalontoverinsa Georgina Weldonin tavoin ollut poliittinen reformisti, myös hän osallistui romaanillaan keskusteluun naisen mielestä ja sen terveydestä. Teoksesta keskusteltiin ja sitä levitettiin: se on Amalie Skramin teoksista ainoa, jota painettiin myös Suomessa suomalaista lukijakuntaa varten.³³⁷ Naisen tietona mielisairaudesta se asettuu kokemuksen ja omakohtaisen tiedon piiriin. Silti sitä ei ole syytä marginalisoida, vaan ajatella tietona, joka haastaa järjestelmällisen, tieteellisen tiedon ja pitää omaa tietämisen tapaansa yhtä oikeutettuna ja oikeana. Skramilla oli vahva motivaatio sanoa julki, mitä hän tiesi, ymmärsi ja näki. Se, mitä hän tuli sanoneeksi, oli tärkeä kielellinen teko siinä maailmassa, jossa hän eli. Tämä tarkoittaa, että tekijänä hän on vastuussa sanoistaan samoin kuin muistakin teoistaan, vaikka hän ei voikaan hallita tekemänsä tekstin kaikkia merkityksiä eikä ennakoita aiheuttamiaan reaktioita ja lukukokemuksia. Jotain hän tekstissään kuitenkin tulee sanoneeksi, jotain, jota lu-

333 Jeg er nemlig så kjok-stapfuld af forbitrelse, hvad du vilde finde ganske rimeligt hvis du vidste besked – at jeg ikke kan trække vejret frit igjen, før jeg har fåt istand en beretning om det passerede, som skal offentlig frem. Nu ryster Du igjen på hodet, men det får ikke hjælpe, *kun døden* kan hindre mig fra et gjøre det.

[Amalie Skram Bjørnstjerne Bjørnsonille 22.4.1894] ”Og nu vil jeg...”, 93.

334 Ibid.

335 [Amalie Skram Erik Skramille 26.10.1894] *Elskede Amalie III*, 324; [Erik Skram Amalie Skramille 18.7 ja 23.7.1895] *Elskede Amalie III*, 340, 343.

336 Engelstad 1984, 212.

337 Amalie Skram: *Professor Hieronimus*. Helsingfors 1896.

kija koettaa ymmärtää ja josta tekijän voidaan katsoa vastaavan.³³⁸ Skramin romaanista *Professor Hieronimus* on syytä ottaa vakavasti sen viesti siitä, mitä mielisairaus koettuna ja elettyinä on ja millainen mielisairaaksi määrittymisen kokemus on.

Skramin romaani julkisena puheenvuorona osoittaa myös sen, että mielisairaalajärjestelmä ei kaikissa tapauksissa kyennyt sanelemaan naispotilaan mielentilaa. Se ei kaikissa kohdin kyennyt tuottamaan häntä ”hulluna”, vaan kirjoittava naispotilas saattoi asettua järjestelmää vastaan, luikertaa ulos siitä ja myös hyökätä sitä vastaan. Skram ilmentää toimijuutta ja tekijyyttä, jota postmodernin innoittamassa tutkimuksessa ei aina ole haluttu tai kyetty ottaamaan huomioon. Saksalaisten neurastenia-potilaiden potilaskertomuksia tutkinut Joachim Radkau toteaa, että mielisairausten historiassa on seurattu Michel Foucault’n tulkintoja ja uskottu liian herkästi lääketieteen järjestelmän kaikkivoipaan valtaan ja kykyyn manipuloida ja rajoittaa potilaita. Radkau kuitenkin toteaa, että neurastenian kultakaudella, 1880-luvulta ensimmäiseen maailmansotaan, psykiatria ja neurologia olivat vasta astumassa niin sanotun kovan tieteen kentälle. Tieteellistä tarkkuutta tavoittelevat lääkärit oivalsivat, että he tiesivät psykiatrisista sairauksista tosiasiasa hyvin vähän ja että heidän parhaat tietolähteensä olivat potilaat itse. Siksi he kuuntelivat potilaita huolellisesti, ja Radkaun mukaan potilaiden kokemuksella oli keskeinen rooli neurastenian tautikategorian ja käsitteen luomisessa.³³⁹ Myös lääketieteen historioitsija Susan Wells toteaa, että 1800-luvun lopun lääketiede oli moniääninen kenttä, jossa Foucault’n korostaman kliinisen katseen ohella arvostettiin myös puhetta.³⁴⁰ Saman seikan tuo esiin norjalaisen psykiatrian historiaan perehtynyt Svein Atle Skålevåg, joka toteaa, että mielisairaalalääkärin piti usein houkutellessa potilasta puhumaan elämästään ja teoistaan, jotta lääkäri selviäisi, mitä hän tuntee: ehkä katumusta, pelkoa tai välinpitämättömyyttä. Nämä olivat välttämättömiä tietoja, jotta lääkäri saattoi arvioida, oliko potilas mielisairas vai ei.³⁴¹

1800-luvun lääketiede oli Wellsin mukaan keskustelevalle käytännölle, jossa keskustelun merkitys oli sekä diagnostinen että terapeutinen.³⁴² Kun lääketieteen kenttää ja lääkäri–potilassuhdetta katsoo Pontoppidanin ja Skramin kautta, eteen ei aukea dialogi, jossa lääkäri olisi vuorovaikutteinen ja myötätuntoinen. Kuitenkin myös Pontoppidan oli potilaita tarkasti havainnoiva lääkäri, sillä hänen julkaissut luentonsa kertovat tarkoista huomioista ja toisinaan myös potilaille asetetuista kysymyksistä. Myös sellainen misogynistin mainetta lepokuurillaan niittänyt lääkäri kuin Weir Mitchell oli Ilsa Veithin mukaan paitsi myötätuntoinen ja kuunteleva myös pitkiä potilaiden itsensä kirjoittamia kuvauksia suosiva lääkäri. Potilaiden oma kokemus sairaudestaan oli tärkeä ymmärryksen lisä myös hänelle.³⁴³ Kuten

338 Hamm 2001, 23–26.

339 Radkau 2001, 204–205.

340 Wells 2001, 16–17.

341 Skålevåg 2002, 100–106. Foucault’n tulkinnoista on kiistelty, ja häntä on luettu myös yksinkertaistaen. Foucault kyllä kirjoittaa, että moderni positivistinen psykiatria hiljensi ”hulluuden kokemuksen”. Hänen mukaansa Freud ei tuonut mitään merkittävää uutta psykologiseen hoitoon, vaan palautti lääketieteellisen ajatteluun dialogin ”järjettömän” kanssa. Hän kirjoittaa kuitenkin 1800-luvun moraalista hoidosta myös, että se perustui ”lääkäri–potilas -pariin”, jossa hoidon vaikutus perustui vuorovaikutukseen. Foucault [1961] 1988, 198; 274.

342 Wells 2001, 22–24.

343 Veith 1965, 217–219.

amerikkalaisia lääketieteen tekstejä naisten mieli- ja hermosairauksista analysoinut Nancy M. Theriot toteaa, 1800-luvun lopun lääketiede oli enemmänkin sukupuolta ja tiedettä koskevien määritelmien kilpailun kuin yksiaänisen tiedon tuottamisen kenttä. Se ei ollut puhtaasti miesten alue, vaan myös naiset osallistuivat siihen: osa lääkäreinä ja suuri osa potilaina.³⁴⁴

Nancy Theriotin eräs kiinnostava huomio on, että amerikkalaiset naislääkärit jäsenivät sukupuolen ja hermo- ja mielisairauksien suhteen toisin kuin mieslääkärit. Yhdessä naispotilaiden kanssa he kyllä medikalisoivat naiseutta, mutta omalla, miehisestä poikkeavalla tavallaan. Amerikkalaisessa 1800-luvun lopun lääketieteessä kilpailivat keskenään gynekologinen ja psykiatris-neurologinen naisten hermo- ja mielisairauksien selitysmalli. Gynekologisen mallin mukaan hermostumisen ja mielisairauksien syynä oli synnytyselinten sairaus. Psykologis-neurologinen mallin sijaan piti mielisairauksia aivojen sairauksina ja katsoi, että niihin johti perinnöllinen alttius ja ympäristötekijät. Naislääkärit kannattivat jälkimmäistä selitystä ja korostivat ympäristötekijöiden merkitystä.³⁴⁵ Myös Amalie Skram osallistui hermostuneisuuden medikalisointiin, sillä hän piti hermostunutta tilaansa sairautena, johon hän halusi lääketieteellistä lääke- ja sairaalahoitoa. Miten hän osallistui naiseuden medikalisointiin, on monimutkaisempi kysymys. Hän ei liittännyt sairastamistaan naisruumiiseen suoraan niin, että olisi epäillyt väsymisen, hermostumisen ja muiden oireidensa syntyvän kohdun tai muun synnytyselimen sairaudesta. Hän katsoi sen sijaan, että olosuhteet tuottivat uupumisen ja hermostuneen tilan. Rooli äitinä, vaimona, taloudesta vastaavana piikojen emäntänä oli kuitenkin kuluttava ja sairastumisen taustalla. Tässä mielessä Skram selitti väsymistään sukupuolisidonnaisesti vaikkakaan ei biologisesti.

Tärkeä sukupuolinäkökulmaan liittyvä piirre on vielä se, että suurimman osan hermostumisestaan Skram laittoi taiteilijuutensa tiliin. Työhuolet, luomiseen liittyvät ongelmat ja kirjailijan työhön kuuluva taloudellinen epävarmuus painoivat häntä sairauteen asti. Tässä hänen ajatuksensa ja tarjoamansa selitys naisen sairastumiselle on merkittävä siksi, että hän selitti itseään miespuolisen ”hermostujan” tavoin. Hän osallistui sukupuolen määrittämisensä tekemällä urasta ja työstä – ei vain maskuliinisen – vaan myös feminiinisen ”neurastenian” ja uupumisen syitä. Jos hän ei aivan kumonnut, niin ainakin hän häiritsi vallitsevaa sukupuolidiskurssia tälläkin väitteellään.

ST HANS JA TOINEN MIELISAIRAALAROMAANI

Amalie Skramin toinen mielisairaalaromaani *På S:t Jörgen* syntyi heti samana vuonna ensimmäisen, *Professor Hieronimus* -teoksen jälkeen sen jatko-osaksi.³⁴⁶ *På S:t Jörgen* kuvaa edelleen Else Kantin kokemuksia, mutta nyt uudessa sairaalassa St.

344 Theriot 1997, 157–159, Wells 2001, 5, 226.

345 Theriot 1997, 159–167.

346 Käytän tekstistä ruotsinnosta Skram, Amalie [1895] 1978: *På S:t Jörgen*. Översättning Maj Frisch. Gidlunds, Stockholm 1978. Teoksessa ilmoitetaan alkukielisen teoksen nimeksi *På St. Jörgen*, mutta tässä vanha perpositio ”Paa” on korvattu uudemmalla kirjoitusasulla ”På”. Alkuperäinen otsikko on muodossa *Paa St. Jörgen* (1895).

Jörgenissä. Taustalla on Tanskan vanhin mielisairaala, St. Hans, jonne Pontoppidan Amalie Skramin lähetti ja jonka Skram on romaanissa nimennyt vanhojen spitaali- ja leprasairaaloiden suojelijan, St. Jørgenin (pyhän Yrjön) mukaan.

Amalie Skram saapui St. Hansiin maalikuun 12. päivä vuonna 1894. Hän vietti tässä Bidstrupissa, lähellä Roskildea sijainneessa sairaalassa viisi viikkoa, minkä jälkeen hänet kirjoitettiin ulos 14. huhtikuuta 1894.³⁴⁷ Amalie itse toivoi pääsevänsä St Hansista tavalliseen sairaalaan, ja hänet siirrettiin Kööpenhaminaan St. Josephin sairaalaan toipumaan. Perhetuttu ja Amalien Skramin ystävä Ann Catherine Achen hoiti Skramien tytärtä ja piti jonkin verran yhteyttä Amaliehen tämän sairaalassa-olon aikana. Hän kirjoitti 28.3.1894 kysyneensä Erik Skramilta, voisiko hän vierailla Amalien luona ja kertoi myös Småenin kuulumisia.³⁴⁸ Kymmenes huhtikuuta 1894 hän kirjoitti: ”Rakas Amalie! Olen nyt saanut tiedon, että sinulle on paikka St. Josefin sairaalassa. Minä tulen myös mukaan ja noudan sinut lauantaina.”³⁴⁹ Hän koetti piristää Amalieta ja toivoi paranemista: ”Toivon kyllä todella rakas Amalie että voit vähän paremmin, että kokonaisuudessaan olet vähän rauhallisempi nyt kun tiedät pääseväsi St. Josefin sairaalaan josta Lizzien³⁵⁰ kautta tiedän että menet sinne mielelläsi, ja voit uskoa että iloitsen voidessani tulla hakemaan sinua.”³⁵¹ Sairaalahakso- ja seurasi toipumismatka, mutta sen jälkeen Amalie Skram tarttui työhön ja aloitti ahkeran kirjoittamisen saadakseen mielisairaalakokemuksensa paperille ja myös julkisuuteen.

KAUSITTAINEN MASENTUNEISUUS

Amalie Skramin potilaskertomus Sant Hansin sairaalasta toistaa miltei kaiken, mitä Pontoppidan hänestä Kööpenhaminan kaupunginsairaalassa kirjoitti. Potilasnumeron jälkeen hänen sairaudekseen on kirjoitettu ”Periodisk forstemning”, Kausittainen masentuneisuus.³⁵² Potilaskertomuksen mukaan Amalie Skram oli St. Hansissa vastoin tahtoaan ja katkera kuudennen osaston ylilääkäriä ja miestään

347 Garton 2002c, 295–297.

348 Ann Catherine Achen Amalie Skramille 28.3.1894, KBk: ”han trøde ikke der var noget iverjen for der, han vilde skrive til overlagen og lade ham tage Bestemmelsen. Jeg har så gået i 8 dage, og ventet på få narmere Besked: men efter Dit Brev idag ser jeg jo, at jeg ikke behøver at vente; ej så kommer jeg til Dig på Mandag. Lørdag eller Søndag er det mej ikke godt muligt at komme. Du kan tro jeg langes efter at tale med Dig: fra Småen kan jeg hilse hun og Lizzi har varet her fra frukost idag og kjorte byen um efter Middag. /---/ Din altid tillgivne Anne Catherine Achen”.

349 Kære Amalie! Jeg har nu fått Underretning om at der er Plads til Dig på S. Josefs Hospital. Jeg kommer så med og henter Dig på Lørdag. Ann Catherine Achen Amalie Skramille 10.4.1894, KBk.

350 Lizzie Prahl oli Amalien nuoremman pojan Ludvigin norjalainen kihlattu, joka toimi myös Småenin lapsenvahtina ja joka oli Amalien sairastamisen aikaan Kööpenhaminassa. Garton 2002c, 183, 310.

351 Jeg håber rigtig nok kære Amalie at du nu befinder dig lidle bedre at den i det Hele er kommet lidl mere ro over dig, nu Du ved at Du skal på St. Josefs Hospital hva jeg jo fra Lizzie ved at Du gerne vilde være og Du kan tro, jeg glader mig til at komme ned og hente Dig. Ann Catherine Achen Amalie Skramille 10.4.1894, KBk.

352 Hospitaljournal (St. Hans) over Amalie Skram] Gradenwitz 1985, ”Periodisk forstemning”. Fostemt=masentunut.

kohtaan, jotka olivat vieneet hänen vapautensa. Muuten hänen mainitaan olleen ystävällinen ja tyytyväinen hoitoon.

Amalien mielialasta todetaan, että se ei ole selväpiirteinen, ”ei voi sanoa, että hän olisi masentunut sen enempiä kuin voi sanoa, että hän olisi kiihtynyt. Vihainen hän on ylilääkäri P:lle ja miehelle; hän sanoo, että ensin mainittu saa ’nauttia kunnolla hänen kynästään’ kun hän pääsee täältä”.³⁵³

Potilaskertomuksen merkintä kausittainen masentuneisuus ja ”vaihteleva mieliala” sekä mielialan täsmennys, että kyse ei ole selvästä masentuneisuudesta tai kiihtymyksestä, viittaavat siihen, että hoitava lääkäri ehkä piti Amalie Skramia epätyypillisenä melankolia-potilaana. 1800-luvun lääkärit huomasivat, että potilaisa esiintyi manian ja melankolian sekamuotoja ja myös oma erityinen muotonsa, jossa manian ja melankolian vaiheet vuorottelivat. ”Periodisk” tässä viittaa ehkä tällaiseen vaihteluun. Ranskassa kiihtymyksen ja masentuneisuuden vuorotteluun kiinnittivät huomiota Esquirolin oppilaat Jean Falret (1794–1870) ja Jules Baillarger (1806–1890), jotka nimesivät sen termeillä *folie circulaire* (1854, Falret) ja *folie à double forme* (1859, Baillarger). Heitä on pidetty maanis-depressiivisyyden ”isänä”, vaikka sairaudesta tulikin osa psykiatria varsinaisesti vasta 1900-luvulla.³⁵⁴ Havaintoja manian ja melankolian vuorottelusta kulkeutui kuitenkin potilaskertomuksiin jo aiemmin: niitä voidaan nähdä jo antiikin lääketieteessä Aretaeus Cappadocialaisen potilaskuvauksissa.³⁵⁵

Myös Amalie Skramia hoitanut Knud Pontoppidan luennoi ja kirjoitti tästä tautimuodosta. Hän luennoi vuona 1890 mielisairauksien perinnöllisyydestä ja opetti kuulijoitaan erottamaan sairaalloisen mielialan vaihtelun normaalista. Hän totesi, että kausittaiset mielialat (”Periodiske Forstemninger”) vaihtelevat kiihtyneen ja masentuneen välillä. Jokaisen terveinkin mieliala vaihtelee, mutta sairaalloisuuteen perinnöllisesti taipuvaisilla ihmisillä mielialat kehittyvät voimakkaiksi eikä mieliala enää asetu tasapainoon. Siitä tulee luonteeltaan epänormaali (abnorme). Pontoppidan kertoi potilaastaan, joka kärsi tällaisesta sairaalloisesta vaihtelusta, ja nimitti vaiheita ”melancholske Phase” ja ”exalterade Phase”.³⁵⁶

På St Jørgen -romaanissa päähenkilö Else on sairaalassa tarkkailtavana, ja koko romaanin läpi kulkeva jännite perustuu tähän tarkkailuun, päätöksentekoon ja kiistaan siitä, onko Else mielisairas. Elsestä kertovan romaaniparin englanninkielinen käännös on yhdistänyt mielisairaalaromaanit yhdeksi *Under Observation* -teokseksi ja tavoittanut siten hyvin romaanien luonteen psykiatrisen tarkkailuprosessin kuvauksena.

Sen paremmin Elselle kuin Amalie Skramillekaan ei laadita erityisen tarkkaa diagnoosia. Pontoppidan kirjoitti Amalie Skramille ”morbus mentalis” ja moitti aikansa lääkäreitä uskalluksen puutteesta tämän diagnoosin tekemisessä. Pontoppidanin mukaan pelon ja varovaisuuden vallitessa potilaita nimettiin monimerki-

353 Stemningen har ikke været særlig udpraegt, man kan hverken sige, at hun er deprimeret eller exalteret. Vred er hun på overlæge P. og manden; hun siger, at førstnaevnte skal ”få nyde godt af hendes pen”, når hun kommer herfra. Hospitaljournal (St. Hans) over Amalie Skram] Gradenwitz 1985, 57–61. sit. 59.

354 Kaila 1966, 104.

355 Porter 2002, 48–49.

356 Pontoppidan 1891, 58–59.

tyksisesti ”hermostuneiksi” ja lähetettiin hoitoon yksityisille, tasoltaan arveluttaville ”hermoklinikoille”. Silti hän totesi, että kaupunginsairaalaan diagnoosit eivät olleet pettämättömiä ja lopullisia, vaan ne useimmiten testattiin vielä St. Hansissa, jonne morbus mentalis -diagnoosin saaneet siirrettiin jatkohoitoon ja jatkotarkkailuun. Psykiatrisessa diagnostisoinnissa ei Pontoppidanin mukaan ollut kyse yhden ylilääkärin ylivallassa, kuten yleinen mielipide asiaa paisutteli, vaan testaavasta ja korjaavasta käytännöstä.³⁵⁷

Amalie Skram sai Bjørnstjerne Bjørnsonilta kirjeen St. Hansiin. Kirjeessään maaliskuulta 1894 Bjørnson ja hänen vaimonsa Karoline pahoittelivat syvästi, että Amalie oli jälleen sairas ja koettivat neuvoillaan auttaa tätä. Bjørnsonit tunsivat Amalien ja tämän taipumuksen mielialan vaihteluihin: ”Emme tiedä mitä sinulle on tapahtunut, mutta tiedämme että sinun kiukkusi yltyy ja asettuu.”³⁵⁸ Amalie kirjoitti St. Josephsista Bjørnsonille vastauskirjeen, jossa hän selvitti sairastumistaan ja kuvasi kokemuksiaan sairaalahoidosta. Hän kirjoitti:

Istuin ja itkin kirjeen vuoksi siellä Bidstrupissa, ensimmäiset kunnan kyyneleet tänä helvetillisenä aikana. Niin, sanoakseni sen suoraan: olen ollut telkien takana ja kaltoin kohdeltuna kuin vaarallinen hullu, ensin Kaupunginsairaala 4 viikkoa Pontoppidan nimisen herran hoidettavana, joka on titteliltään professori ja ylilääkäri, mutta joka on itsevarma lääketieteen saarnaamisen hirviö. Sitten olin Bidstrupissa, missä minua ei kohdeltu kaltoin, mutta pidettiin telkien takana 5 viikkoa, jonka jälkeen ylilääkärin siellä oli annettava periksi ja selitettävä, että hän ei voinut löytää minusta minkäänlaista mielisairautta, eikä myöskään uskonut, että minun oli hyvä olla pakkohoidossa siellä. Luulen kyllä, että se kävi hänen voimilleen asettua korkeaa auktoriteettia, Pontoppidania vastaan, ei siksi, että hän olisi kyvytön itsenäiseen päätökseen, vaan koska, kuten järkeenkäypää on, ei voinut ajatella mahdollisuutta, että hr. P. voisi määritellä minut mielisairaaksi ja määrätä pitkän hoidon mielisairaalaan ilman, että minun melko varmasti oli oltava tavalla tai toisella hullu.³⁵⁹

Amalie osasi kuvata diagnostista päätöksentekoa ja lääkäreiden kollegiaalista suhdetta toisiinsa. Kirje osoittaa, että Pontoppidan oli aikansa arvostettu auktoriteetti mielisairautta koskevassa lääketieteessä. Se osoittaa myös, että pakkohoidon rajoja mietittiin, ja sairaalahoidon hyödyllisyyttä arvioitiin potilaskohtaisesti. Kysymys mielisairaana ja ei-mielisairaana rajasta oli Amalielelle tärkeä, ja vaikka hän ei hyväksy-

357 Pontoppidan 1897, 47.

358 Vi vet ikke, hvad som kan være hædt dig, men vi vet, at dit sinn bærer dig og slår dig ned. [Bjørnstjerne Bjørnson Amalie Skramille 31.3.1894] ”Og nu vil jeg...”, 91.

359 Jeg sat og gråd over det [brevet] derude på Bidstrup, deførste gode tårer i al denne helvedsforfærdelige tid. Ja, for at sige det straks: Jeg har vært indespærret og mishandlet som en farlig gal, først på Kommunehospitalet i 4 uger under en herre der heder Pontoppidan og har titel af professor og overlæge, men er et uhyre af lægprædikantlig selvsikkerhed, og siden på Bidstrup, hvor jeg ikke blev mishandlet men kun holdt indespærret i 5 uger, efter hvilken tid overlægen dér, måtte gi tabt og erklære at han ikke alene ikke kunde finde nogen sindsyge hos mig, men at han endogså ikke trode, jeg havde godt at fortvarende tvangsophold der. Jeg tror nok det faldt ham for brystet at skulle gå imod den højt anséte autoritet, Pontoppidan, ikke fordi han er nogen uselvstændig mand, men fordi han, som rimeligt var, ikke kunde tænke sig muligheden af at hr. P. kunde dømme mig til sindsygt at være og dekretere mig et langt (helst årelangt) ophold i en sindsygeanstalt uden at jeg ganske bestemt måtte være gal på en eller anden vis. [Amalie Skram Bjørnstjerne Bjørnsonille 22.4.1894] ”Og nu vil jeg...”, 92–93.

nyt Pontoppidanin diagnoosia itsestään mielisairaana, hän selvästi ymmärsi, miksi St. Hansin ylilääkärin oli helpompi uskoa Pontoppidania kuin häntä itseään.

Toipuessaan St. Josephin sairaalassa ja kerätessään fyysisiä voimia Amalie ei kuvannut vain lääkäreitään vaan kokosi kokemuksiaan yhteen. Hän kirjoitti niistä edelleen Bjørnsonille:

Terveyteni oli nimittäin niin täydellisesti murtunut ja tunsin olevani niin väsyneessä ja voimattomassa tilassa, että tuskin pystyin kävelemään. Kaikkina niinä unettomina öinä pelkästään kaupunginsairaalassa en koskaan, ehdottomasti koskaan nukkunut, huolimatta niistä unilääke- ja morfiiniruiskemääristä, joita lääkärit minuun pumppasivat, ja Bidstrupissa nukuin vain joitakin tunteja joka yö, aina valtavan klorali-annoksen jälkeen – pelkästään tämä jo oli tarpeeksi tekemään lopun ihmisestä. Ja sitten kaikki pelot ja kauhut kun katselin niitä hulluja, huutoa ja meteliä öin ja päivin, kaikki nöyrytykset, pilkat ja kidutukset, jotka seuraavat siitä, että pidetään ja kohdellaan kuin mielisairasta – niin, kuten sanottua, nyt minua hoidetaan kuin sairasta. Täällä olen ollut nyt 9 päivää, ja olen jo paljon parempi. Heti tänne tultuani nukuin. Pystyn myös syömään ja nyt saan mennä joka päivä ulos Lindevangen-kadulle Acheneille, meidän täällä olevien parhaimpien ja uskollisimpien ystäviemme luo – joiden luona myös pikkuinen asuu ja saan iloita hänestä muutaman tunnin päivittäin.³⁶⁰

Amalie oli toipilas ja heikko mutta paranemaan päin. Hän syytti heikosta terveydentilastaan mielisairaalahoittoa, sen hoitokäytäntöjä, mutta myös sairastuttavaa ympäristöä, hulluja ympärillään. Hän osoittaa, että mielisairaus oli 1800-luvun lopun maailmassa edelleen häpeä ja että oli nöyryyttävää tulla kohdelluksi mielisairaana. Reaktiot osoittavat, että Amalie Skram ei radikaalista naturalismistaan ja tiedettä arvostavasta asenteestaan huolimatta kyennyt käytännössä elämään sen modernin psykiatrian ajatuksen kanssa, että mielisairaus on sairaus muiden joukossa. Hän kauhisteli mielisairautta hulluutena ja oli helpottunut päästessään tavalliseen sairaalaan. Heti kun häntä kohdeltiin ”tavallisena sairaana” eikä hulluna, hän alkoi toipua.

ELSEN TARINA JATKUU

Kokemukset kuudennesta osastosta ja Bidstrupista liittyivät jatkumoksi, mutta jäsentyivät toisaalta myös erilleen. Sairaus jatkui ja muuttui hitaasti, mutta Amalie

---

360 Min helbred var nemlig nu fuldstændig nedbrudt, og jeg befandt mig i en sådan tilstand af udmattelse og kraftløshed at jeg knapt kunde gå. Alle de søvnloese nætter bare på Kommunehospitalet sov jeg *aldrig, absolut* aldrig, tiltrods for de masser af sovemidler og morfinindsprøjtninger, lægerne pumped i mig, og på Bidstrup sov jeg kun nogle timer hver nat, alltid efter en vældig dosis kloral – *bare det* var jo nok til at gjøre det af med et menneske. Og så alle de rædsler og skræmsler ved synet af de gale, skrigen og hujen nat og dag, alle de ydmygelser, forhånelser og pinsler, der følger af selve dette at bli ansét og behandlet som sindsyg – ja, som sagt, jeg måtte nu plejes som en syg. Her har jeg nu vært i 9 dage, og har det allerede meget bedre. Straks jeg kom her sov jeg. Spise kan jeg også, og nu får jeg hver dag gå ud til Achens på Lindevangen, vore bedste, mest trofaste venner her – hvor småen bor og fryde mig over hende et par timer daglig.

(Amalie Skram Bjørnstjerne Bjørnsonille 22.4.1894] ”Og nu vil jeg...”, 96.

Skram koki olosuhteet niin toisistaan poikkeaviksi, ylilääkärien suhtautumisen ja hoidon niin keskenään erilaisiksi, että hän kirjoitti mielisairaalaromaaninsa kahdeksi eri romaaniksi *Professor Hieronimus* ja *På S:t Jörgen*.

Amalie Skramin kokemus kuudennesta osastosta oli tuskainen, ja siihen liittyi paitsi kertomisen tarve myös vahva vääryyden kokemus. Viha ja halu oikaista kohtamansa vääryys toimivat romaanin *Professor Hieronimus* kirjoittamisen motiivina ja välittyivät kokemuksena siihen. Skramin kokemus sairaudestaan ja kohtelustaan ei kuitenkaan päättynyt, kun hän jätti Pontoppidanin osaston: Elsen tarina jatkui toisessa mielisairaalaromaanissa. Amalie Skram ei halunnut lopettaa kertomustaan Elsestä ja ”Hieronimuksen helvetistä” siihen synkkään kuvaan, johon *Professor Hieronimus* päättyy; kuvaan, jossa Else vaihtaa sairaalaa kuudennelta osastolta varsinaiseen mielisairaalaan, muuttaa ”uuteen vankilaansa”. Hän kirjoitti Elsen tarinalle positiivisen lopun romaanissa *På S:t Jörgen*, mikä suhteessa hänen avioliittoromaaniansa synkkiin päätöksiin oli poikkeuksellinen valinta.³⁶¹ Siihen vaikutti osaltaan se, että Amalie Skram itse tosiasiaa selvisi hengissä ja terveenä ulos St. Hansista. Toisin kuin esimerkiksi *Constance Ringin* kohdalla, hän ei nyt kirjoittanut kuvitelmaa, joka olisi voinut koitua hänen kohtalokseen, vaan kommentoi todellista kohtaloaan. Halu kertoa positiivinen loppu selittyy kuitenkin myös toisella tavalla.

Amalie Skram kirjoitti romaaninsa *På S:t Jörgen* heti *Professor Hieronimuksen* jälkeen, ja käydessään läpi kokemuksiaan St. Hansin mielisairaalaan hän oli onneton ja alakuloinen.³⁶² Itse romaani luo kuitenkin toivoa. Ulkoisesti romaanissa ei tapahdu paljon, vaan se etenee hyvin samantapaisesti kuin *Professor Hieronimus* päivästä toiseen, yöstä toiseen ja kertoo sairaalan arjesta, hoitajista, potilaista ja Elsen halusta päästä pois. Else on sairaalassa 26 vuorokautta, viimeiset viisi vapaaehtoisesti odottaen paikkaa St. Rudolfin sairaalaan, jonne hän romaanin lopussa siirtyy toipumaan. Else kavahtaa ja pelkää muita potilaita, nukkuu huonosti ja häiriintyy metelistä, kuten *Professor Hieronimuksessakin*. Ylilääkäri on kuitenkin alusta alkaen johdonmukaisesti toisenlainen kuin Hieronimus: ystävällinen, ymmärtävä, kuunteleva. Elsen mielestä hän on ”raka motsatsen till Hieronimus”. Jo ennen kuin Else tapaa ylilääkäriä, häntä hevosvaunuissa saattava hoitaja osaa kertoa, että ylilääkäri on toista maata kuin Hieronimus. Hän ennustaakin, että Else ei tule viipymään sairaalassa pitkään. Tekstiin syntyy voimakas vaikutelma, että potilaan viipyminen sairaalassa riippuu ylilääkäristä eikä lainkaan potilaan sairaudesta. Sairauden ja terveyden määrittämisen oikeus on yksinomaan yhdellä auktoriteetilla, ja tästä teemasta, oikeudesta määrittää mielisairaus ja yksilön vapauden rajat, tulee romaanin keskeisin aihe Elsen kokemuksen välittämisen ja hänen tarinansa kertomisen rinnalle. Alusta asti *På S:t Jörgenissä* siintää siis kuitenkin myös toivo.

HULLUUS ULKOPUOLISUUTENA

Romaani alkaa kohtauksella, jossa Else pohtii tilannettaan mielisairaalapotilaana. Hän toteaa, että ulkoisesti se muistuttaa pidätetyn rikollisen tilannetta, mutta poik-

361 Engelstad 1984, 207.

362 [Erik Skram Amalie Skramille 9.7.1895] *Elskede Amalie III*, 332.

keaa siitä sikäli, että rikollista varten on oikeus: häntä kuulustellaan, vapautetaan syytteestä tai tuomitaan. Hän sen sijaan kuului niihin yhteiskunnan ulkopuolisiin, joita ei lasketa mukaan lainkaan.³⁶³ Skramin ajatus näyttää olevan, että mielisairaaksi määritettyään yksilö lakkaa olemasta; hän joutuu yksilöiksi laskettavien ulkopuolelle. Myös Engelstad tulkitsee, että Skram kuvaa mielisairaana yhteiskunnan ulkopuolisena ja ”kuolleen” suhteessa porvarilliseen oikeusjärjestelmään.³⁶⁴

Romaanin alussa mielisairaus välittyy sosiaalisen ulkopuolisuuden lisäksi sisäisenä yksinäisyyden kokemuksena.

Hon försökte tänka på Knut och Tage men lyckades inte. En ändlös, översködlig öken skilde dem från henne. Det var som om de inte längre angick henne.

Hon hade ingen i världens längre. Var bara sig själv. Sig själv och – Hieronimus.³⁶⁵

Irene Engelstadin mukaan Skram rinnastaa symbolisesti hulluuden ja kuoleman jo romaanissa *Professor Hieronimus*. Hieronimuksen osasto on ”helvetti”, kuoleman jälkeinen tila, ja myös eksistentiaalisesti hulluus esitetään kuoleman kaltaisena. Else on yksin; mies ja lapsi ovat kadonneet hänen sisäisestä maailmastaan, ja itsen lisäksi mielen täyttää vain sairaus: Hieronimus. Else kantaa Hieronimusta sisällään, ja ajatukset ja kuvitelmat täyttyvät tästä: ”hon var besatt av honom och hans beteende”.³⁶⁶ Kiinnostavaa on, että alusta asti Else taistelee sitä vastaan, että yksilö voidaan määritellä mielisairaaksi ja määrätä hoitoon vastoin tahtoaan. Samalla Skram kuitenkin kirjoittaa Elsen mielen sisältöä vihjaten, että siinä on ”sairaalloisia” piirteitä. Ei vain Else itse tajua, että Hieronimus on hänen ajattelunsa pakonomainen sisältö, vaan myös lääkärielle Elsen sairaus näyttäytyy pakonomaisena puhumisena professorista. Sairauteen kuuluu jatkuva Hieronimuksen ajattelu ja viha tätä kohtaan.³⁶⁷

NORMAALIUS

Else kysyy lakkaamatta, milloin hän pääsee vapaaksi ja perää pakkohoitonsa perusteita. Eräässä keskustelussa ylilääkäri toteaa, että Else ei pääse sairaalasta, koska ei ole normaali. Esimerkkinä lääkäri mainitsee Else vihan Hieronimusta kohtaan. Else kokee, että myös S:t Jörgenissä hänestä tehdään hullua: ”Hon skulle altså göras sinnesjuk. Med våld och makt. Detta intetsägande struntprat om hennes vrede mot den eller den som användes som bevis för att hon inte var normal.”³⁶⁸ Romaanin keskeinen kysymys on, mitä mielisairaus oikeastaan on. Tekeekö mielisairaala ihmisestä mielisairaana? Hieronimuksen kohdalla Skramin vastus on yksiselitteinen kyllä. Hän kirjoittaa Hieronimuksesta, että tämä tyytyi helppoon selitykseen ”sin-

363 *På S:t Jörgen* [1895] 1978, 5.

364 Engelstad 1984, 205–206.

365 *På S:t Jörgen* [1895] 1978, 6.

366 Engelstad 1984, 205–208. Engelstad toteaa, että Hieronimus on tärkeä hahmo läpi koko romaanin, vaikka tapahtumien tasolla hänellä ei olekaan roolia.

367 *På S:t Jörgen* [1895] 1978, 113, myös 39, 49, 77.

368 *På S:t Jörgen* [1895] 1978, 113.

nesjuk”, kun hän kohtasi ilmiöitä, joita ei ymmärtänyt. Suvun ja perinnöllisyyden merkitystä romaanien Else ei myöskään hyväksynyt.

Att söka bevis för en människas sinnessjukdom i släktingarnas egenheter och underliga egenskaper – också med det måste man nog vara ganska försiktig. Det vat ju också något av det Hieronimus brukade räkna med när det gällde att göra folk sinnesjuka, hade den unga damen berättat: er far är prästhatare, er mor är pietistisk, er bror har låtit skilja sig och gift om sig, er syster tog livet av sig, er son är en omöjlig människa – ergo är ni sinnesjuk.³⁶⁹

St. Jörgenin ylilääkäri ei saa osakseen vihaa kuten Hieronimus vaan syvää kiittolisuutta. Hän käyttäytyy miltei aina ystävällisesti ja kärsivällisesti ja päästää Elsen lopulta vapaaksi. Hän on saanut Elsen tarkkailtavakseen, ja hänellä on punnittavanaan toisen lääkärin näkemys Elsestä mielisairaana. Hän tarvitsee aikaa omiin havaintoihin eikä lopulta suostu kirjoittamaan Elselle todistusta, että tämä ei ole mielisairas. Silti hän katsoo, että potilaan toive päästä vapaaksi voidaan toteuttaa, koska myös aviomies ja ystäväperhe ovat samaa mieltä. Pakkohoidon perusteet eivät täyty, mutta henkisesti normaaliksi St. Jörgenin ylilääkäri ei Elseä kirjoita, joskaan ei määrittele tätä hulluksikaan. Vapaus kuitenkin riittää Elselle, hän pyytää todistusta mielentilastaan vain, koska luulee, että poispääsyn yhteydessä kuuluu tehdä niin.³⁷⁰

YSTÄVÄTTÄRET

Mielisairaalan muut naispotilaat ovat keskeisiä *S:t Jörgenissä*. Heidä tarvitaan Elsen ei-hulluuden korostamiseen, mutta heidän kauttaan kuvataan myös hulluutta, joka ei ole laitoksen tuottamaa, vaan potilaiden aito sairaus. Mielisairaalan naispotilaat janoavat vapautta ja pääsyä pois aivan kuten Elsekin. Siinä missä Else on vihainen ainoastaan Hieronimukselle ja tyytymätön siihen, että hän ei pääse pois, muut potilaat raivoavat ja sättivät lääkäreitä äänekkäästi. Maren, joka on Elsestä suloinen ja kiltti hoitaja, on naapurihuoneessa asuvan rouva Seneken mielestä ”oikea pieni paholainen, kuten ovat myös muut”. Neiti Thomsen ja rouva Hall, joista tulee Elsen ystävättäret, kutsuvat henkilökuntaa termillä ”rackarpacket”, roistojen roskajoukko. Neiti Thomsen näyttää usein kieltä osoittaakseen inhoaan henkilökuntaa kohtaan, ja hän on vakuuttunut, että hoitajat varastavat häneltä rahaa ja suklaata. Neiti Hall sättii heitä englanninkielisissä monologeissaan; ”No, into burning flaming hell itself, you damned pigs and beasts and robbers and rascals!” hän vaahtoa. Ystävättärien raivo on kohtuutonta ja mielipuolista, hullua.³⁷¹ Se korostaa Elsen normaaliutta, mutta ohjaa toisaalta ajattelemaan, että myös Else on yksi heistä ja että mielisairaus on vain aste-ero. Neiti Thomsenin kohtalo saa Elsen miettimään mielisairautta, mitä se oikeastaan on ja milloin se vaatii laitoshoidtoa.

369 *På S:t Jörgen* [1895] 1978, 133.

370 *På S:t Jörgen* [1895] 1978, 151.

371 *På S:t Jörgen* [1895] 1978 31, 33, 64–65.

Vad menades egentligen med ordet sinnesjuk? Man kunde ju utan vidare kalla varandras egenheter och mer eller mindre besvärliga egendomligheter för sinnesjukdom. Vem kunde hindra det? En hade motvilja mot katter, en annan kunde inte förmås göra något på en måndag, en tredje gick inte och lade sig utan att först ha satt skorna baklänges framför sovrumsdörre, /---/ en fjortonde led av storhetsvansinne och inbillade sig att han till punkt och pricka visste vad som skulle kallas sinnessjukdom och vad som inte var det, och så vidare i all oändlighet.³⁷²

Hän ehdottaa, että se joka väittää tietävänsä prikulleen, mikä on mielisairautta, on itse hullu, suuruudenhullu. Hän miettii aikansa yleisemminkin ajattelutavan mukaisesti, että ehkä hulluin kaikista onkin lääkäri.³⁷³ Ylilääkäri ei kuitenkaan yhdy Elsen pohdintaan omituisuuden ja hulluuden rajasta ja tuon rajan häilyvyydestä. Lääkärille neiti Thomsen on yksiselitteisesti mielisairas, idiootti, joka ei koskaan parane. Hän on ainoassa oikeassa paikassaan S:t Jörgenin tapaisessa laitoksessa, sillä hän on mahdoton hoidettavaksi kotona ja yksinään hän joutuisi ensimmäisen rosvojoukon saaliiksi. S:t Jörgenissä hän on turvassa, saa hyvää hoitoa ja lääkärin on mahdotonta kuvitella, mitä muuta hänen kaltaiselleen potilaalle voitaisiin tehdä.³⁷⁴ Päästessään pois mielisairaalaista Else jakaa tämän lääkärin näkemyksen ja ajattelee, että ehkä sittenkin on ryhmä potilaita, joiden oikea paikka on mielisairaala. ”Neiti Thomsen raukka sai jäädä, hänen *täytyi* jäädä”, koska se oli ainoa ratkaisu ”oikeasti hullulle”.³⁷⁵ Neiti Thomsen ei ole enää samanlainen uhri kuin Else vaan hahmo, jota vasten Elsen oikeus vapauteen jäsentyy.

HERMOSTUNUT

Elsen normaalius suhteessa muihin potilaisiin alleviivautuu läpi koko tekstin. Hoitajat lohduttavat Elseä poispääsillä, erityisesti neiti Schrader, josta tulee Elsen tärkein tukija, keskustelukumppani ja myötätunnon osoittaja. Hoitajat pitävät Elseä parannettavissa olevana, hänellä on toivoa ja siksi hän voi palata normaalin kategoriaan. Kun Else kysyy neiti Schraderin näkemystä mielisairaudestaan, hoitaja vastaa, ettei pidä Elseä varsinaisesti mielisairaana.

- Inte direkt sinnesjuk. Fröken Schrader drog på det.
- Men vad då?
- Mycket nervös.
- Nervös- ja, herregud nervös? Jag vet inte vad ni menar med det ordet.³⁷⁶

372 *På S:t Jörgen* [1895] 1978, 57.

373 Vrt. Pontoppidan 1897, 1800-luvun lopun kulttuurisessa kuvastossa oli muitakin epäilyttäviä lääkärihahmoja. Judith Walkowitz kirjoittaa Englannin skandaalimurhista 1880-luvulla, että yhtenä epäilyttävänä pelätyn Jack the Ripper -hahmon taustalla oli mielisairas lääkäri. Populääri mielikuvitus loi kuvia lääketieteen ja väkivallan kytköksistä. Walkowitz 1994, 189, 210–212; Showalter 1990, 127.

374 *På S:t Jörgen* [1895] 1978, 59.

375 *På S:t Jörgen* [1895] 1978, 149.

376 *På S:t Jörgen* [1895] 1978, 118.

Skram tuo tekstiinsä aikakautensa hämmennyksen siitä, mitä mielisairaus on suhteessa hermosairauksiin; ovatko nämä saman sairauden jatkumo vai kaksi täysin eri sairautta. Skram tunsu hermostuneisuuden omakohtaisesti, sillä hän oli saanut jo aiemmin, kesällä 1893, lääkäreiden diagnoosin ”nervøst”. Myös muut kommentoivat Amalien hermostuneisuutta; Bjørstjerne Bjørnson mainitsi siitä jo vuonna 1884 olleessaan huolissaan, mitä Amalien avioliitosta Erik Skramin kanssa tulisi. Hän kirjoitti: ”Du er nervøs, nervøset mot nervøset – Gud bevare os!”³⁷⁷

Hermostuneisuudesta kirjoittivat monet lääkärit, ja Knud Pontoppidanin mukaan se oli modernin yhteiskunnan suurin onnettomuus. Hän antoi sille lääketieteellisen nimen neurastenia ja piti sitä suurkaupunkien keskiluokan sairautena. Sen aiheuttivat ulkoinen kaupunkihäly, kiire ja taloudelliset paineet, koko kaupunkilaisen keskiluokan elämäntapa seuraelämän, taide-elämämysten ja matkustelun kiihkeässä jatkumossa ilman oikeaa lepoa.³⁷⁸ Pontoppidan muistutti, että hermosto oli elin, joka reagoi helposti ulkoihin ärsykkeisiin. Se teki ihmisen vilkkaaksi ja toimeksi, mutta ajoi myös vastakkaiseen tilaan, tylsyyteen ja väsymykseen, jotka olivat neurastenian yleisiä oireita.³⁷⁹

Pontoppidan kirjoitti hermosairauksista omana ryhmänään ”nervøse Sygdomme” ja liitti neurastenian toiminnallisiin hermosairauksiin. Neurastenia oli väljä ja sen rajaaminen yhdeksi erityiseksi sairaudeksi oli Pontoppidanista hankalaa, mutta se oli kuitenkin mahdollista. Hän pyrki diagnostisoimaan sen erilleen kahdesta muusta yleisestä hermotaudista: hysteriasta ja hypokondriasta. Vaikeampaa kuin ero näihin oli tehdä erotusdiagnoosi varsinaisiin mielisairauksiin. Pontoppidanin mukaan ne, jotka olivat kirjoittaneet paljon neurasteniasta, tunsivat huonosti mielisairauksia ja psykopatologiaa. Monet neurastenian oireista olivat kuitenkin olleet jo kauan tuttuja psykiatralle, esimerkiksi lievän melankolian oireet. Pontoppidanin mukaan toisinaan voitiin tehdä selvä ero mielisairauksien ja hermosairauksien välille. Voitiin ajatella, että neurasteniassa oli kyse vain epänormaalista psyykkisten voimien ehtymisestä, mutta ei ajattelun tai mielen toimintojen varsinaisesta heikentymisestä. ”Kuitenkaan emme voi unohtaa, että me koko ajan lähestymme rajaa todellisiin psykooseihin (mielisairauksiin) ja on olemassa vaara, että teemme liian suuren myönnytyksen kansan suosimalle tavalle erottaa toisistaan ne ihmiset, jotka ovat mielisairaita, ja sellaiset, jotka ovat vain hyvin hermostuneita”, hän kirjoittaa.³⁸⁰ Pontoppidan siis piti selvää rajaa hermo- ja mielisairauksien välillä arkiajatattelulle tyypillisenä, mutta kestäättömänä psykiatrian ammattilaisille.

Pontoppidan korosti, että neurastenia-diagnoosi voitiin tehdä vasta, kun orgaaninen sairaus oli poissuljettu ja korosti potilaan huolellista tutkimusta tässä suhteessa. Mielisairautta hän ei kuitenkaan katsonut voivansa sulkea kokonaan pois, vaan piti hermo- ja mielisairauksia dynaamisina ja muuttuvina ja näki näiden välisen rajan liukuvana.

Hermostuneisuus kuten myös neurastenia ja hysteria ymmärrettiin suomalai-

377 Bjørnson oli huolissaan pariskunnan toimeentulosta ja siitä, tunsiko Erik Skram Amalien todelta. [Bjørnstjerne Bjørnson Amalie Skramille 1.5.1884 ja ”slutten av maj” 1884], ”Og nu vil jeg..” 58–61. Myös Køltzow 1992, 403.

378 Radkau 2000, 10–11; Schuster 2005, 695–697.

379 Pontoppidan 1886, 3–11.

380 Pontoppidan 1886, 29.

sessä 1800-luvun lopun lääketieteessä toiminnallisina hermosairauksina. Tällöin ne ymmärrettiin somaattisina eli ruumiillisina sairauksina, ja niitä hoidettiin tavallisissa sairaaloissa, ei mielisairaloissa. Terveiden ja mielenvikaisuuden välille piirtyi kuitenkin Suomessakin hermostuneisuuden määrittämä jatkumo, kuten Minna Uimonen on todennut. Tämä tarkoitti, että hermostuminen saattoi sopivien olosuhteiden vaikutuksesta kehittyä myös varsinaiseksi mielisairaudeksi.³⁸¹

PAKKO JA VAPAAUS

Romaanin *På S:t Jörgen* aloittaa ja lopettaa Hieronimuksen hahmo. Hän täyttää Elsen mielen romaanin alussa, ja häntä ajatellen Else kävelee pois sairaalasta sen loppussa. Hieronimus on hänen pakkomielteensä, hänen sairautensa, ja vaikka hän ei ole henkilöahmona osallinen tapahtumiin, hän on Elsen ajatusten jatkuva sisältö. Samalla Hieronimus on kuitenkin myös se voima, joka ajaa Elseä eteenpäin, vapautteen ja kirjoittamaan. Tärkeää on huomata, että Hieronimus ei murskaa ja tuhoa häntä, vaan asettuu lopulta Elsen ”aineistoksi”, hänen objektivoivan kynänsä kohteeksi. Kuten Irene Engelstad muistuttaa, tämä on tärkeä avain Skramin mielisairaalaromaaneihin ja niiden lukemiseen taiteilijaromaaneina. Toisin kuin Skramin avioliittoromaaneissa, joissa nainen nousee isäänsä tai miestänsä vastaan ja yleensä kuolee, mielisairaalaromaaneissa hän nousee toisenlaista isällistä auktoriteettia, lääkäriä, vastaan ja selviää hengissä. Siinä missä avioliittoromaaneissa naisen toiminta kytkeään seksuaalisuuteen ja rakkaussuhteeseen, vyyhteihin, joiden seurauksena naissubjekti tuhoutuu, mielisairaalaromaaneissa toiminta kytkeytyy luovaan työhön. Luovana toimijana naissubjekti joutuu ankariin taisteluihin, mutta hän selviytyy ja säilyttää subjektiutensa. Skramin pessimistisessä maailmassa rakkaussuhde johtaa aina kuolemaan ja tuhoon, mutta taiteilijuudessa naissubjektilla on toivoa. Engelstad kutsuukin Skramin avioliittoromaaneja termillä ”sammenbruddsromaner”, mielen murtumisen romaanit ja mielisairaalaromaaneja termillä ”gjennombruddsromaner”, läpimurtoromaanit. Näitä jälkimmäisiä leimaa naistaitelijan positiivinen murtautuminen esiin subjektina.³⁸²

Skram ei lopettanut romaaniaan ensimmäiseen osaan, ”Hieronimuksen helvetin” kuvaukseen, vaikka se olisi riittänyt hänen katkeruutensa purkaukseksi. Hän halusi tuottaa naissubjektin, joka avioliittoonsa tuhoutuvien naisten sijaan selviää. Hän loi Elsestä naissubjektin, joka käytti raivoa ja vääryyksiä polttoaineenaan ja josta tuli kirjoittava ja kirjoituksen kautta itselleen tilaa raivaava yksilö. Elsestä tuli katsoja, joka otti kohteekseen Hieronimuksen. Voi myös sanoa, että lääkärin objektivoiva, diagnostisoiva ja kategorisoiva katse menetti paikkansa potilaan katseelle. Potilas muuttui professoriaan katsovaksi ja hänet kertovaksi subjektiksi.

Romaaneja voi Engelstadin tavoin lukea taitelijaromaanina, mutta yhtä tärkeää

381 Uimonen 1999, 8.

Suomessa neurooseina eli toiminnallisina hermosairauksina diagnostisoitiin hysteriaa ja hypokondriaa 1860–1880-luvuilla ja niiden lisäksi neurasteniana 1880-luvulta alkaen. Uimonen 1999, 8. 1900-luvun alussa nämä kolme hermotautia olivat edelleen yleisimmät *nervous disorders* diagnoosit myös Englannissa. Veith 1965, 242–243.

382 Engelstad 1984, 225–226; myös Rønning 1984, 285.

on nähdä potilaan ja erityisesti naispotilaan näkökulma. Skramin vaatimus tässä suhteessa on, että potilaan subjektiivinen kokemus sairaudesta on yhtä oikeutettu ja oikeassa kuin lääkärin katse. Hän raivaa tilaa potilaan tiedolle suhteessa lääkäriin ja lääketieteeseen. Kirjoittavana naisena hän luo tilaa naisen kokemukselliselle tiedolle suhteessa miehiseen tiedon alaan, psykiatria.

Vapautuminen sairaalasta on Elselle hänen taistelunsa ydin. *På S:t Jörgenissä* vapautuminen kytkeytyy sekä pois pääsyyn että sairaudesta vapautumiseen. Hieronimukseen kohdistuva viha on ylilääkärin mukaan sairauden piirre, josta Elsen pitäisi normaaliuden nimissä vapautua. Toinen piirre, jonka perusteella Else ei ylilääkärin mukaan ole normaali, on hänen katkeruutensa aviomiestänsä kohtaan. ”Ni kan inte vara helt normal så länge ni känner denna hårdnackade förbittring mot er man”, lääkäri toteaa.³⁸³ Else itse ei ilmoita tälle katkeruudelle muuta syytä kuin sen, että aviomies ei ole estänyt hänen siirtoaan S:t Jörgeniin. Lääkäristä katkeruus on kummallista, mutta ei niin outoa, että vaatisi sairaalahoitoa. Else pääsee vapaaksi sairaalasta, vaikka häntä ei kirjatakaan täysin normaaliksi. Else itse vapauttaa aviomiehensä Knutin lopulta syllisyydestä ja hänen katkeruutensa kaikkoo. Skram kirjoittaa tässä tarinassaan avioliiton rikkoutumisen mieluummin yhdeksi Hieronimuksen rikoksista. Knut on ollut hyväuskoinen, ”uskonut sokeasti Hieronimusta” ja ollut tämän johdateltavissa. Knut saa anteeksi, ja Hieronimus muuttuu *På S:t Jörgenissä* vielä entistäkin suuremmaksi roistoksi. Tämä ei ole saattanut Elseä ainoastaan perikadon partaalle vaan tehnyt kaikkensa tuhotakseen myös hänen ja Knutin välisen suhteen.³⁸⁴ Skram kuvaa Elseä miltei vainoharhaisena suhteessaan Hieronimukseen, mutta jättää aviomiehen syllisyyden käsittelemättä. Kun Amalie Skram itse lähti St. Hansista oikea aviomies Erik Skram sai kuitenkin tuntee kaikkea muuta kuin anteeksiantoa.

AVIOMIES JA MATKA PARIISIIN

Lääkärin ohjeiden mukaan Erik Skram ei kirjoittanut eikä käynyt tapaamassa vaimo-
aan koko yhdeksänviikkoisen hoidon aikana, mistä Amalie oli katkera. Hän kirjoitti Bjørnsonille, että ”sen päivän jälkeen kun S. saattoi minut kaupunginsairaalan kuuden kamalan osaston sisäänkäynnin eteen, en ole nähnyt häntä, enkä parhaalla tahdollanikaan näe häntä enää koskaan. Kaikki on ohi, peruuttamattomasti ohi”³⁸⁵ Amalie kertoi Bjørnsonille, miten hän oli pyytänyt ja anellut, että Erik tulisi tapaamaan häntä. Hän oli kuullut lähettämistään St. Hansiin ja rukoili salaa Erikille toimittamassaan kirjeessä, että tämä kävisi ennen kuin hänet lähetettäisiin sinne. ”Pyysin ja rukoilin lapsen vuoksi, välillä muistutin häntä, mikä riitä tytöstä syntyisi kun pääsivät Bidstrupista. Kaikki turhaan. Hän ei tullut ja minut lähetettiin eteenpäin.”³⁸⁶

383 *På S:t Jörgen* [1895] 1978, 117. Myös Engelstad 1984, 207.

384 *På S:t Jörgen* [1895] 1978, 126–128, sit. 128.

385 Siden den dag da S. forlod mig ved ingangen til kommunehospitalets sjette forfærlige afdeling har jeg ikke sét ham, og med min gode vilje sér jeg ham heller ikke mere her i verden. Alt er forbi, uigjenkaldelig forbi.

[Amalie Skram Bjørnstjerne ja Karoline Bjørnsonille 22.4.1894] ”Og nu vil jeg...”, 94.

386 Jeg bad og bad for barnets skyld, idet jeg minded ham om al den strid der vilde bli om hen-

Amalie Skram kertoi Bjørnsonille, että Erik ei jättänyt tulematta pahuuttaan. Se ei kuitenkaan korjannut asiaa. ”Ajattele, jos yllääkäri Bidstrupissa olisi ollut samaa kaliiberia kuin Pontoppidan, niin olisin istunut siellä telkien takana kuin hullu niin silloin kuin nyt, ja sitten muutaman kuukauden kuluttua kuollut itsemurhaajan kuoleman, sillä siinä paikassa en halunnut elää”, Amalie Skram kirjoitti.³⁸⁷

St. Hansin sairaalan potilaskertomuksen mukaan Amalie Skram suunnitteli avioeroa ja syynä oli katkeruus, jota hän tunsu miestänsä kohtaan. Tämä ei Amalien sinnikkäästä toiveesta huolimatta ollut estänyt hänen siirtoaan St. Hansiin. Potilaskertomuksessa todetaan ilmeisesti Amalie Skramin omaan kuulemiseen perustuen, että avioliitto oli ollut onnellinen, jopa hyvin onnellinen ja ”hän [Amalie Skram] ja aviomies ovat täydessä yhteisymmärryksessä päättäneet sairaalahoidosta ”KH:ssa” [Kommunehospitalet], jossa vasta syntyi ajatus avioerosta”.³⁸⁸ Potilaskertomuksessa todetaan Amalie Skramin sanoneen, että ”yhdessä eläminen, sen jälkeen mitä on tapahtunut, on mahdotonta”. Mutta mitä Amalien mukaan lopulta oli tapahtunut?

Amalie ei halunnut tavata Erikiä, mutta 24.4.1894 tämä kuitenkin tuli St. Josephiin sairaalaan ja he tekivät jonkinlaisen sovinnon.³⁸⁹ Erik odotti Amalieta käymään kotona ja suunnitteli yhteistä matkaa, mutta lopulta Amalie matkusti yksin. Hänen ystävänsä Ann Cathrine Achen oli kerännyt rahaston, jonka turvin Amalie saattoi rahahuolista vapaana toipua. Rahastosta maksettiin sairaalakulut, ja sen turvin Amalie suunnitteli toipumismatkaa ulkomaille. Hän oli ikikiitollinen ystävälleen. Hän harkitsi Italiaa, jossa Bjørnsonit olivat, mutta päätyi lopulta rouva Sophie Horten seuranaan matkalle Suomeen ja Venäjälle.³⁹⁰

USKOTTOMUUS

Sovinto Erikin kanssa oli pinnallinen, ja paluu kotiin Venäjän matkan jälkeen tuntui sovinnosta huolimatta mahdottomalta. Amalie uskoi, että Erik tapasi toista naista ja että suhde oli jatkunut myös sen ajan, kun hän oli ollut ”hullujen sairaaloissa”. Hän ei ollut katkera vain siitä, mitä Erik ei ollut hänen sairaalassa olonsa aikana tehnyt, vaan myös siitä, mitä hän oli tehnyt: käynyt kutsuilla ja tavannut ”ystävätärtä”. Erik

---

denår jeg slap ud igen fra Bidstrup. Alt forgjæves. Han kom ikke og jeg blev sendt afsted.

[Amalie Skram Bjørnstjerne ja Karoline Bjørnsonille 22.4.1894] ”Og nu vil jeg...”, 94.

Amalien ja Erikin välisiä kirjeitä tältä ajalta, keväältä 1894, ei ole (säilynyt?). Garton 2002a, 47–48; Garton 2002c, 295.

387 Og tænk nu, hvis overlægen på Bidstrup havde vært af samme kaliber som Pontoppidan, så havde jeg siddet der, indespærret som en gal den dag idag, og så havde jeg om nogle måneder vært død en selvmorders død, for leve der vilde jeg ikke.

[Amalie Skram Bjørnstjerne ja Karoline Bjørnsonille 22.4.1894] ”Og nu vil jeg...”, 94–96.

388 Hospitaljournal (St. Hans) over Amalie Skram] Gradenwitz 1985, 59.

389 Garton 2002c, 298.

390 Sophie Horten oli tanskalainen kääntäjä, joka käänsi mm. Victoria Benedictssonin teoksia ruotsista tanskaksi. Hän oli aktiivinen naisasianainen ja vuodesta 1896 lähtien *Husmoderens Blad* -lehden (myöhemmin *Hus og Hjem*) toimittaja. Garton 2002c, 302.

Amalien ensimmäinen (säilynyt) sairaalajakson jälkeinen kirje Erikille on päivätty 11.5.1894 Helsingissä, höyrylaiva ”Vasan” kannella. Amalie oli ihastunut Itämereen ja tyytyväinen matkaseuraansa. Hän oli saapunut Turkuun, nähnyt kaupunkia, jatkanut matkaa Helsinkiin ja oli kirjettä kirjoittaessaan lähdössä neljäksi päiväksi Pietariin.

Skram ei varmaankaan tarkoitushakuisesti raivannut vaimoaan hoitolaitokseen kuten Georgina Weldonin aviomies Englannissa.³⁹¹ Hän ei suunnitellut nauttivansa seksuaalisista vapauksista saati vaimonsa rahoista tämän poissaollessa, mutta ehkä hän ei torjunutkaan tarjoutunutta tilaisuutta.³⁹²

Amalie kirjoitti ensimmäisen kerran sairaalasta päästyään Erikille vasta 11.5.1894 Helsingistä ja sitten 16.5.1894 Pietarista. Tämän Pietarissa kirjoitetun kirjeensä Amalie aloitti: ”Rakas Erik Skram, sellaiseksi hän kai sinua kirjeissä kutsumu sinun uusi nuori ystävättäresi /---/”.³⁹³ Amalie kirjoitti, että hän suree ja kärsii ajatellessaan heidän avioliittoaan. Hän oli pitkään epäillyt Erikiä ja pelännyt, että tämä milloin hyvänsä pettää häntä ja jättää hänet. Sitten hän oli oppinut tuntemaan Erikin ja oppinut luottamaan tähän ja juuri silloin, ehkä ensimmäistä kertaa, Erik oli pettänyt hänet. ”Niin maailmassa käy. Sinä surullinen, surullinen elämä!” Amalie kirjoitti.³⁹⁴

Amalie koki, että tulevana talvena hän ei voisi asua Erikin luona, sillä hän kärsisi liikaa. Hän koki menettäneensä miehen, jota oli rakastanut. Mustasukkaisuus kalvoi häntä, mutta hän oli kirjailija, joka osasi myös runoilla rakkaudesta, ja halutesaan hän osasi kätkeä katkeruuden ja vihan. Hän esitti itsensä rakastavana ja puhtaana, mutta epäilemättä hän oli myös onneton.³⁹⁵

Amalie yritti olla katkeroitumatta ja ymmärtää miestänsä. Hän tiesi, että hänen aikansa seksuaalimoraali kohteli miestä ja naista eri tavoin, olihan hän kirjoittanut teemasta itsekin paljon. Silti Erikin käytös loukkasi häntä. Hän ehdotti, että Erik kuvittelisi heidän roolinsa toisin päin ja kirjoitti:

Aseta itsesi kunnolla minun asemaani ja yritä tuntea, miten sinuun vaikuttaisi, jos minä, sillä välin kun sinä istut telkien takana, olisin lyöttäytynyt uuteen ja tuntemattomaan, melko nuorista naisista ja miehistä koostuvaan seurueeseen, ja sieltä löytänyt nuoren miehen, joka olisi ottanut minut täydelliseksi uskotukseen ja jolle minä olisin antanut ”äidillisiä suudelmia” ja jota olisin pitänyt luonani öisin ja jonka kanssa olisin ollut vilkaassa kirjeenvaihdossa, kaikki tämä salassa sinulta /---/”.³⁹⁶

Amalie oli toisinaan hyvin suorapuheinen ja tiesi, että tällainen roolien vaihto oli puhdasta kuvittelua. Erik sen sijaan kierteli ja kaarteli sanoissaan; ehkä hän suojeli

391 Porter 2003, 6.

392 Erikin uskottomuudesta ei ole täyttä selvyyttä.

393 Kjære Erik Skram, sådan er det ju hun kalder Dig i brevene din nye unge veninde /-- [Amalie Skram Erik Skramille 16.5.1894] *Elskede Amalie III*, 302. Hun viittaa ilmeisesti Anna Sophie Rosengreen nimiseen naiseen, jota Amalie epäili Erikin tapailevan. Garton 2002c, 304.

394 Sådan går det i verden. Du triste, triste liv! [Amalie Skram Erik Skramille 16.5.1894] *Elskede Amalie III*, 303. Erikin uskottomuus ei ole täysin selvää. Amalien epäilyt varjostivat heidän koko avioliittoaan ja olivat toisinaan selvästi liioiteltuja. Olivatko ne täysin perättömiä, vaikuttaa epätodennäköiseltä, vaikka Erik ei uskottomuuttaan koskaan tunnustanutkaan.

395 [Amalie Skram Erik Skramille 16.5.1894] *Elskede Amalie III*, 305.

396 Sæt Dig ordentlig ind i mit sted, og søg at føle, hvordan det vilde ha virket på Dig, hvis jeg, mens Du sa indespærret, havde sluttet mig til en ny og fremmed bande af ganske unge damer og herrer og blandt dem fundet en ung herre, som havde git mig sin fulde fortrolighed, og som jeg havde git ”moderlige kys” og havt hos mig alene om nätterne og stå i livlig brevveksling med, *alt i hemlighed for Dig, /---/*

[Amalie Skram Erik Skramille 29.5.1894] *Elskede Amalie III*, 316.

vaimoan rajuilta tunteilta. Hän ei koskaan suoraan tunnustanut uskottomuuttaan ja oli toisinaan muutenkin arvoituksellinen. Hän yritti kuitenkin kirjoittaa Amaliele, miten tämän mielialojen vaihtelu rasitti, pelotti ja suretti myös häntä. ”Huomaan sen hetkessä, ja pelko käy lävitseni, kun näen muutoksen”, hän kirjoitti. ”Kaikki tunteeni halvaantuvat, vain yksi ainoa, lisääntyvä surun tunne jää jäljelle, en osaa sanoa mitään, ajatella mitään, minulla ei ole paikkaa, johon asettaa jalkani, minun on pakko vain väännellä käsiäni mykässä toivottomuudessa”, hän jatkoi.³⁹⁷ Erikin mukaan Amalie ei ymmärtänyt asiaa hänen näkökulmastaan. Vastauskirjeessään tähän tunnustukseen Amalie oli tahallisen ivallinen ja häntä harmitti, että Erik taas väisti hänen kysymyksensä naisystävästä. Hän halusi kuitenkin myös tarkentaa, että hänen mielensä ei noin vain heilahdellut, vaan hänen tuskaisuuteensa oli selkeä syy, esimerkiksi uskottomuusepäilyt, joita Erik ei kumonnut.³⁹⁸

Erik ei kertonut Amalien vaatimaa totuutta vaan pyysi sen sijaan Amalieta etsimään selvyyttä itsestään, löytämään itsensä jälleen rakastavana, epäitsekään puolisona ja äitinä. Erik kirjoitti, että jos Amalie rakasti miestänsä, antaisi hän tälle elämän täynnä hyvyyttä, huolehtimista, hellyyttä ja välittämistä ja saisi itse saman vastalahjaksi.³⁹⁹ Hän tarkensi sanojaan kysymällä: ”Haluatko tulla minun hyväksi vaimokseni? Haluatko asian selväksi itsellesi, miehellesi, lapsellesi? Se on kysymys, joka minua jännittää, haluatko rakentaa jotain?”⁴⁰⁰

Myös Skramien hyvä ystävä Ann Catherine Achen taivutteli Amalieta paluuseen. Hän yritti luoda Amaliehin uskoa perheonnesta ja arkiaskareiden tervehdyttävästä vaikutuksesta. Hän kirjoitti:

Uskon nyt lujasti, että kaikki kääntyy Sinulle, Skramille ja Pikkuiselle vielä hyväksi. Olen varma että nyt kun Sinä, Skram ja Pikkuinen asutte yhdessä, alat tuntea aivan toisin, kun saat huolehdittavaksesi kaikki nämä Pikku Velvollisuutesi, jotka seuraavat perheenemännän ja äidin velvollisuuksista.⁴⁰¹

Amalie ei voinut rakentaa tällaisen ”hyvän vaimon” moraalisen ihanteen varaan, jota Erik ja Ann Catherine tarjosivat. Totuus oli hänelle kaikki kaikessa. Amalie

397 Jag sporer det øjeblikkelig, og der går en Raedsel igennem mig, når jeg mærker Forvandlingen. Alle mine Følelser paralyseres, jeg har kun en eneste stingende Fornemmelse af Sorg tilbage, jeg kan intet sige, intet tænke, jeg har lige som ikke det Sted, hvor jeg kan sætte min Ford, jeg har kun den Trang at vride Hænderne i dump Håbløshed

[Erik Skram Amalie Skramille 24.5.1894] *Elskede Amalie* III, 309.

Myös Bjørstjerne Bjørnsonin vaimo Karoline säikähti Amalien St. Josephin sairaalasta lähettämää kirjettä ja sen hermostuneisuutta. Seuraavan kirjeen Amalie Skram osoitti vain Bjørstjerne Bjørnsonille ja pahoitteli asiaa: ”[d]et var jo lejt at Karoline er ræd for mig”. [Amalie Skram Bjørnstjerne Bjørnsonille 1.5.1894] ”Og nu vil jeg...”, 98.

398 [Amalie Skram Erik Skramille 29.5.1894] *Elskede Amalie* III, 316.

399 [Erik Skram Amalie Skramille 24.5.1894] *Elskede Amalie* III, 309.

400 Vil du blive min gode Hustru, vil du danne Dig Selv en Rede for Dig, for Magen og for Din Unge? Det er det Spørgsmål, som er min Spænding. Vil du bygge noget op.

[Erik Skram Amalie Skramille 2.6.1894] *Elskede Amalie* III, 318.

401 Jeg har nu den så god Tro til, at alt nok bliver godt for dig, Skram og Småen. Jeg er så vis på at Du nu, hvis det altså blir sådeles, at Du Skram og Småen kommer til at bo sammen, vil folde ganske anderledes til pa, når Du får alle disse Små-Pligter, at tage være på, som følger med en Husmoders og Moders pligter.

Ann Catherine Achen Amalie Skramille 11.6.1894, KBk.

kirjoitti, että hänestä ei voitaisi pakottaa ehyttä, ”hyvää ja rakastavaa vaimoa, äitiä, puolisoa”. Hän kirjoitti Erikille, että ”jos yrität pakottaa minut kokonaiseksi vaikuttaa se minuun luultavasti samalla tavoin kuin jos pakottaisit minut hullujenhuoneelle taas”.⁴⁰² Erikin ajattelussa hänen vaimonsa mielenrauha ja tasapaino lankeivat yhteen naisen rakastavan, hellän ja antavan ”luonnon” ja naisen sosiaalisten roolien kanssa. Amalie olisi tasapainoinen, kunhan hän löytäisi myös nämä eri puolet itsestään ja tasapainon eri rooliensa välille. Amaliella itsellään oli kuitenkin toinen käsitys. Jos Erik yrittäisi pakottaa hänet ”kokonaiseksi”, hän toimisi samoin kuin Pontoppidan ja mielisairaala: pakottavana ulkoisena kurina, joka tekisi hänet oikeasti hulluksi. Amalie melko vaivihkaa rinnasti naisen sosiaaliset roolit ja häneen liittyvät kulttuuriset odotukset mielisairaalan kurittaviin käytäntöihin.

MATKA

Väliaikaisen sovun aikana Amalie Skram kirjoitti *På S:t Jörgen* -romaniaan. Kesälä 1895 hän jäi Kööpenhaminaan Erikin ja Johannsen matkustaessa merenrannalla Børnholmiin. Amalie tarvitsi yksinäisyyttä voidakseen kirjoittaa. Yksin jäätyään hän kuitenkin kaipasi lastaan ja ehkä myös miestään, koko sitä kodillisuutta, jota perhe merkitsi. Amalie Skramin kohdalla näyttää pätevän se, mitä Linda H. Peterson toteaa 1800-luvun lopun naisten tavoista jäsentää elämäänsä. Hänen mukaansa monien kohdalla taiteilijan ja äidin roolit jäsenyivät keskenään ristiriitaisiksi.⁴⁰³ Kuten muidenkin naistaiteilijoiden oli Skramin vaikea kytkeä äidillisyyttä ja kodista huolehtimista kirjailijuuteen. Kirjailijana hän oli yksilö, joka vaati yksinoloa pelkästään omien ajatustensa kanssa. Äidin ja vaimon roolista muistuttaminen edusti uhkaa tälle erillisyydelle sekä silloin, kun siitä tietoisesti muistutettiin, että myös silloin, kun hän itse kaipasi hoivaavan äidin rooliin.

Saatuaan käsi kirjoituksensa valmiiksi lokakuussa 1895 Amalie Skram matkusti jälleen. Hän matkusti yksin, ensin Kölniin ja sitten Pariisiin ja kirjoitti sieltä kotiin. Hän kirjoitti Erikille, että ”[K]un nyt matkustan, ei tunnu siltä, että lähdän kotoa. Tämä Klasengade nro 11 ei ole ollut mikään koti minulle sen päivän jälkeen, kun tulin Sct. Josephsista ja sain tietää, miten asiat olivat.”⁴⁰⁴ Amalie koki olevansa väsynyt ja ”koditon”. Hän kirjoitti ”hullujenhuone-kirjansa” ja siirsi aviokriisin käsitte-lyä, mutta kun tekstit olivat valmiit, hän ei halunnut viipyä ”kotona”. Hän perusteli lähtöään kahdella seikalla. Ensinnäkin hänelle oli selvinnyt, että Erik kirjoitti muistutuksia myös hänestä. Työskennellessään kesällä yksin kotona hän oli lukenut Erikin papereita ja oli raivoissaan ja loukattu. Hän kirjoitti:

402 Hvis Du vil søge at tvinge mig til at bli total vil det virke på mig ganske på samme måder som om Du vilde tvinge mig ind på galehuset igjen.

[Amalie Skram Erik Skramille 29.5.1894] *Elskede Amalie III*, 317.

403 Peterson 2001, 146–147. Peterson mainitsee Margaret Oliphantin teoksen *Autobiography* eräänä kirjallisena ja narratiivisena yrityksenä sovittaa yhteen nämä subjektipositiot ja kirjoittaa naisen elämä sekä perheen muistelmaksi että taiteilijaelämäkertana.

404 Når jeg nu rejser, føler jeg det ikke, som jeg forlader hjem. Her i Klasengade nr. 11, har ikke vært noget hjem for mig, siden den dag, jeg fra Sct. Josefs hospital kom herud, og fik vide hvordan tilstanden var. -

[Amalie Skram Erik Skramille 23.10.1895] *Elskede Amalie III*, 344.

Mutta ajattele suhdetta, jossa kaksi ystävää elää yhdessä, ja toinen, joka kerran kun tulee risiriitoja ja kiihtyneet sanat sinkoilevat, menee hän ja kirjoittaa ylös kaiken, jotta hänellä on mustaa valkoisella siitä, miten halpamainen ja katala toinen on. Sinun kirjoituspöydän laatikossasi makaavat kaikki ne muistiinpanot minusta, pikakirjoitetut ja muut, joiden takia vihaan tätä ”kotia”.⁴⁰⁵

Erikin papereiden joukossa oli muun muassa muistiinpanot keskusteluista Pontoppidanin kanssa. Amalie todennäköisesti tunsikin ne jo entuudestaan, mutta ei kaikkea muuta aineistoa. Hän raivostui löydöksestään ja siitä, että myös Erik ”observoi” häntä, kirjoitti merkintöjä hänestä aivan kuin mielisairaalamäläkari.⁴⁰⁶

Toinen syy Amalien lähtöön oli toinen nainen. Hän kirjoitti, että ”[T]oinen [syy jonka vuoksi lähden pois] on hän, jota sinä rakastat, ja joka, jos hän haluaa, ottaa sinut takaisin ja saa sinut valehtelemaan minulle ja pettämään minut niin kuin viime talvena”.⁴⁰⁷ Amalien pahin suuttumus laantui välillä ja muuttui suruksi ja itse-syytöksiksi. Hän kirjoitti Kölnistä ja Pariisista, että kaikki oli hänen omaa syytään, että hänen oma raakuutensa ja ilkeytensä oli tukahduttanut Erikin rakkauden.⁴⁰⁸ Erik koetti vastauksessaan lievittää Amalien surua ja totesi, että Amalie oli ottanut surun hartailleen – ”kuin jonkinlaisen uskonnon” ja sanoi, että Amalie liioitteli, kuten aina.⁴⁰⁹

Sopua etsittiin myös lapsen kautta; Johanne oli rakas molemmille vanhemmille. Syksyllä 1895, kun Amalie oli ulkomailla, Småen asui C. V. ja Petra Slomannin perheessä, jossa oli kolme lasta. Erikin mukaan hän viihtyi siellä paremmin kuin Achenin perheessä, jossa hän asui Amalien sairaalajakson aikana.⁴¹⁰ Amalie ikävöi Småenia ja tämä äitiään, vaikka pitikin leikkiveroideiden seurasta. Erik vietti tyttärensä kanssaan niin paljon aikaa kuin mahdollista ja hoiti mielellään ”äidin velvollisuuksia”, kuten hän itse ilmaisi. Hän kirjoitti Amaliele Pariisiin paljon lapsesta ja heidän tapaamisistaan. Erik kirjoitti, että ”Pikkuinen on ihana, ihana, tyranni ja taivaallisen suloinen kun hän on kotona minun luonani ja viehkeän kohtelias Slomanneilla”, ja hän sai kirjeillään Amalien aina ikävöimään tyttöä.⁴¹¹ Erik ymmärsi

405 Men tænck Dig et forhold, hvor to venner lever sammen, og den ene, hvergang der forefalder kontroverser, og flyver hidsige ord, går hen og skriver det op for at ha sort på hvidt for, hvilket gement og sjofelt menneske den anden ven er. I din skrivebordsskuffe ligger alle de optegnelser om mig, stenografiske og andre, som gjør at denne ”hjem” er mig forhadet.

[Amalie Skram Erik Skramille 23.10.1895] *Elskede Amalie III*, 345.

406 Amalie ilmeisesti hyödynsi miehensä muistiinpanoja Pontoppidanista romaanissaan *Professor Hieronimus*, sillä romaanin keskustelut professorin ja aviomiehen välillä ovat niin samanlaisia kuin Erik Skramin ja Pontoppidanin. Erikin on täytynyt antaa muistiinpanonsa Pontoppidanista Amaliele jo 1894, sillä vuoden lopussa teksti oli jo valmis ja syksyllä 1895 myös *På St. Jørgen*.

407 Den anden [grund hvorfor jeg drager bort] er hende, hende som Du elsker, og som, hvis hun vil, tar Dig tilbage, og bringer Dig til at lyve for mig, og bedrage mig som forrige vinter.

[Amalie Skram Erik Skramille 23.10.1895] *Elskede Amalie III*, 345.

408 [Amalie Skram Erik Skramille 23.10.1895] *Elskede Amalie III*, 345.

Amalie Skram kirjoitti tästä aiheesta myös novellin ”Memento Mori”, joka ilmestyi *Tilskueren* -lehdessä elokuussa 1895. Garton 2002c, 346.

409 [Erik Skram Amalie Skramille 6.11.1895] *Elskede Amalie III*, 347.

410 Garton 2002c, 357.

411 Småen er dejlig, dejlig, tyrannisk og himmelsk sød, når hun er hjemme hos mig, og yndeful artig hos Slomanns”, [Erik Skram Amalie Skramille 20.11.1895 ja 27.11.1895] *Elskede Amalie III*,

Amalieta monessa kohdin, mutta yritti myös tarjota kirjailijan työn ja äitiyden yhdistämistä tavalla, joka kuitenkin oli Amaliele mahdoton.

Arkiset asiat kotiin ja työhön liittyen myös yhdistivät ja tuottivat sopua. Marraskuun 21. päivä 1895 Amalie kirjoitti Pariisista ja kysyi kirjansa ilmestymisestä ja kritiikeistä.⁴¹² Viikkoa myöhemmin Erik kirjoitti saaneensa kirjan ja lukeneensa sen jonkinlaisen pelon vallassa. Hän kertoi, että pienessä mitättömässä *Aftenbladetissa* oli ollut myönteinen arvio. Omana arvionaan hän kirjoitti, että Amalien ei pitäisi odottaa, että *På Sct. Jørgenillä* olisi yhtä suuri vaikutus kuin *Professor Hieronimuskella*. Siitä puuttui Erikin mukaan ensimmäisen osan kantava tuska ja jännite.⁴¹³ Amalie itse kuitenkin totesi, että monet kirjoittivat hänelle, että *På Sct. Jørgen* oli vielä ensimmäistäkin kirjaa parempi.⁴¹⁴ Ann Catherine Achen kirjoitti maaliskuussa 1895, että oli lukenut kirjan. Hän näki sen käytännöllisestä näkökulmasta ja pahoitelteli, että ei voinut kutsua enää Skrameja ja Feilbergejä, Amalien perhelääkäriä, yhtä aikaa vierailulle. ”Ettekö voisi olla jälleen ystäviä?” hän kysyi.⁴¹⁵ Juuri Feilberg oli suositellut Pontoppidanin hoitoon hakeutumista, ja Amalie ei ilmeisesti halunnut tavata häntä. Ehkä Feilbergkään ei pitänyt muutokuvastaan romaanissa.

RISTEÄVIÄ VOIMIA

Jo ennen joulua 1895 Erik varovasti ehdotti Amaliele kotiinpaluuta. Amalie oli muutamien tuttavien mukana Moulin Rougessa ja hänen lompakkonsa varastettiin. Sen mukana hän menetti koko matkakassansa 150 frangia ja joutui lainaamaan rahaa. Oleskelu Pariisissa maksoi, ja Erikin mielestä kotiinpaluuseen oli muitakin syitä:

Suloinen tyttöni, en voi olla sanomatta paria sanaa: Sinulla on suloinen lapsi, ja mies joka ei parhaalla tahdollaankaan ole tehnyt sinulle hitustakaan pahaa ja joka ei ole aivan kömpelys tai muutenkaan säällittävä – ja sinä et muuta tee kuin suret. Eikö tosiaan olisi mitään muuta tehtävissä?⁴¹⁶

360, 367.

412 [Amalie Skram Erik Skramille 21.11.1895] *Elskede Amalie III*, 362.

Kirjasta *På Sct. Jørgen* ilmestyi marraskuussa 1895 useita kritiikkejä Kööpenhaminan lehdessä. Gartonin mukaan *Politikenin* (Edvard Brandesin) arvio oli myönteinen, muut pitivät romaania *Professor Hieronimusta* heikompana. Garton 2002c, 365, 370.

Amalie luki Edvard Brandesin arvion eikä ollut tyytyväinen: ”Den var fæl, endda fælere end vanligt, når han skriver om mig”. [Amalie Skram Erik Skramille 5.12.1895] *Elskede Amalie III*, 369.

413 [Erik Skram Amalie Skramille 27.11.1895] *Elskede Amalie III*, 366. Kirjeenvaihdossa Erik Skram käyttää teoksesta nimeä *På Sct. Jørgen*.

414 [Amalie Skram Erik Skramille 5.12.1895] *Elskede Amalie III*, 369.

415 Ann Catherine Achen Amalie Skramille 21.3.1895, KBk.

416 Min søde Pige, jeg kan ikke læde være, jeg må blot sige de to Ord: Dér har Du i Verlden et dejligt Barn og en Mand, der med sin gode Vilje aldrig har gjort Dig et Gran af ondt, og som jo ikke netop er en Klodrian eller ellers ynkværdig – og Du gør ikke andet end sørge. Mon der dog ikke var noget andet at gøre?

[Erik Skram Amalie Skramille 10.12.1895] *Elskede Amalie III*, 373.

Amalielle entinen yhteinen koti Klassensgade 11:ssa oli kuitenkin muuttunut painajaiseksi eikä hän voinut ajatella paluuta. ”Asiani ovat huonosti, mutta ne olisivat 1000 kertaa huonommin Klasengade 11:ssa”, hän kirjoitti.⁴¹⁷ Erik oli kärsivällinen ja kirjoitti pitkästi Johannesta, joulunvietosta ja lähetti kirjoja, arvosteluja ja rahaa. Välillä hänkin oli hieman kovasanaisempi: ”Sinä tuhoat, ja tuhoat nyt niin kuin aina, minä korjaan ja korjaan. Sinä pilkkaat, minä pyydän, – ja tämä peli on jatkunut loputtomasti –.”⁴¹⁸

Erik tarjosi toivoa, rakkautta ja kotiinpaluuta. Erikin tapa rakastaa oli kuitenkin toinen. Hänelle rakkaus oli rauhaa ja päivittäisiä tekoja, ei tuli, joka lämmittää hetken ja seuraavassa hetkessä polttaa kaiken poroksi, kuten rakkaus hänen mukaansa Amalielle oli. Amalie oli jyrkkä, ehdoton totuudenjanossa ja tuskainen. Eniten häntä kaiversi, että Erik ei suostunut jakamaan hänen kanssaan vaikeinta ja tärkeintä kaikesta, totuutta toisesta naisesta. Erikille asia oli kuitenkin turhanpäiväinen seikka, jonka kaiveleminen ei auttanut heitä rakentamaan elämää eteenpäin. Amalie palasi Pariisista ”kauhealta matkaltaan” Kööpenhaminaan tammikuun lopussa 1896. Hänen ajatuksensa Klassengaden kodista muuttuivat vähitellen, ja painajaisen leima katosi. Erik kirjoitti Amalielle, että tämä ei ollut Pariissa terve ja koti oli siksi pelottanut häntä. ”[K]aikki sai vääristyneen merkityksen sinun silmissäsi ja toi sairaalloisia piirteitä tekoihisi”, hän kirjoitti.⁴¹⁹ Erik uskalsi varovasti kirjoittaa myös Amalielle itselleen, että tämän pelko, joka oli ajanut hänet pois kotoa, oli osa hänen sairauttaan. Erik uskoi itsekurin ja tahdon voimaan Amalien ”kohtauksissa” ja sairauden voittamisessa. Näin oli yleisestikin, moraalinen itsehoito oli usein suositeltu keino psyykkiseen oirehtimiseen ja hermostumiseen. Amalien kaikkein vaikeimpana kautena kevättälvellä 1894 myös aviomies katsoi parhaaksi turvautua perhelääkärin neuvoihin ja korkeimpaan psykiatriseen osaamiseen, jota oli tarjolla: Ponttoppidanin hoitoon. Sairaalajakson jälkeen hän jatkoi omaa auttamistaan; osoitti rakkautta ja tuki vaimoan, huolehti yhteisestä lapsesta ja kärsivällisyys palkittiin. Amalien katkeruus ja viha laantuivat, ja hän palasi Pariisista.

Amalie sai kokemuksensa kirjoitettua, ja romaanit syntyivät nopeasti, toisin kuin monet aiemmat. Katkeruus Ponttoppidania kohtaan luultavasti laantui ajan myötä. Kestävää aviosopua pariskunnan välille ei kuitenkaan syntynyt. Erikin raja myönnötysten suhteen kulki menneitä tapahtumia ja toisia naisia koskevan totuuden kohdalla. Amalie vaati toisen naisen tunnustamista, mutta Erik ei nähnyt siinä mitään tervehdyttävää eikä se kuulunut hänestä rakkauteen. Erik kirjoitti päättäväisesti kantansa kerta toisensa jälkeen. Joulukuun 10. päivä 1895 hän totesi Amalielle vielä kerran: ”Rakkaus ei muistele. Ainakaan se ei muistele pahalla.”⁴²⁰ Amalie ei ollut valmis uhraamaan muistiaan, ja lopullista sovintoa asiasta ei syntynyt koskaan.

417 Jeg har det faelt, men jeg havde det 1000 gange faelere i Klasensgade 11
[Amalie Skram Erik Skramille 18.12.1895] *Elskede Amalie III*, 378.

418 Du ødelægger og ødelægger nu som altid, jeg udbedrer og udbedrer. Du forhåner, jeg beder, og dette Spil er gået for sig i det uendelige –
[Erik Skram Amalie Skramille 30.12.1895] *Elskede Amalie III*, 386.

419 Alt fik et forkert Præg i dine Øjne og et sygeligt Udslag i dine Handlingar.
[Erik Skram Amalie Skramille 15.1.1896] *Elskede Amalie III*, 402.

420 Kærlighed husker intet. Den husker i alt Fald intet ondt.
[Erik Skram Amalie Skramille 10.12.1895] *Elskede Amalie III*, 371.

Amalie ja Erik jakoivat tavaransa joulukuussa 1899 ja erosivat tammikuun alussa 1900. Erik muutti pois, ja Amalie ja koulun aloittanut Johanne jäivät asumaan Klasinggade 11:n kotiin.⁴²¹

Amalie oli mielisairaalakokemustensa ja niistä kirjoittamisen jäljiltä uupunut, ja Erikin arvio, että hän oli Pariisin matkansa ajan edelleen sairas, hermostunut ja toipilas, osui varmaankin oikeaan. Vaikka kirjoittaminen väsytti ja vei energiaa, se antoi toisaalta Amalielle kuitenkin myös voimia ja loi uskoa omaan yksilölliseen selviämiseen. *På S:t Jörgenissä* Amalie Skram kirjoitti esiin naissubjektin, joka taisteli vapaudesta, saavutti sen ja käytti itsenäiseen taiteelliseen työhön. Romaaneilla oli terapeuttinen vaikutus, eikä ehkä ole liioiteltua sanoa, että romaanien kirjoittaminen, Elsen tarinan tuottaminen, voimisti Amalie Skramia myös hänen oman henkilökohtaisen elämänsä ratkaisuisissa. Kirjoittamisen ansiosta hänellä oli voimia taistella sen puolesta, jonka hän koki oikeaksi. Avioeron aikaisten papereiden joukossa on lappunen, johon hän on kirjoittanut avioeroon liittyen, että ”[T]ämä on viimeinen yritys uskoa, että minulla on vielä tulevaisuutta, ja se on antanut minulle voimaa erota.”⁴²²

Onnelliseksi ero ei Amalie Skramia kuitenkaan tehnyt eikä se merkittävästi edistänyt hänen kirjoittamistaan. Tärkeintä ehkä oli, että *Hellemyrsfolket*-sarjan viimeisen osa *Afkom*, joka oli myös sairastumiseen johtavan kriisin taustalla, valmistui. Se ehti ilmestyä vuonna 1898 – ennen lopullista eropäätöstä. Amalie Skram kirjoitti mielisairaalakokemustensa jälkeen vielä myös novellikokoelman *Sommer* (1899) ja kokoelman *Julhelg* (1900). Kokonaisuudessaan Amalien kynä ei kuitenkaan ollut enää kovin tuottoisa vuosina 1895–1905, ja viimeinen romaani *Mennesker* jäi keskeneräiseksi.

Eroa edeltävinä vuosina Amalie Skramilla oli huolia paitsi avioliitosta ja terveydestä myös pojistaan. Ludvig (Müller) menestyi näyttelijänä, mutta oli vaikeuksissa veljensä vuoksi, josta hän koetti pitää huolta. Vanhempi poika Jacob (Müller) oli alkoholisoitunut eikä Amalie uskonut hänen parantumiseensa. Hän kirjoitti Jacobista Erikille:

Jos hän ei olekaan hullu, puuttuu häneltä joka tapauksessa järki. Uf, että pitää vaivata ajatukseen sellaisella ihmisellä ja kiusalla, joka hän on perheelleen. Mutta sälli on hullu. Tunnistan hulluuden muodon hänen sedistään.⁴²³

Amalie Skram sekä tietää että ei tiedä missä hulluuden raja hänen poikansa kohdalla kulkee. Isänpuoleisen suvun ympäristö ja perimä kytkeytyvät hulluuden pohdintaan, sillä Amalien mielestä Jacob muistuttaa isänsä August Müllerin veljiä järjettömyydessään – millaista se sitten olikin. Keskeisempää kuin oikea diagnoosi on

421 Garton 2002c, 455–456. Amalie ja Erik Skram muuttivat erilleen ilman virallista avioeroa (oikeutta uudelleen avioitumiseen). Garton 2002a, 48–49.

422 Det er det sidste forsøg på att tro på at der endnu er en fremtid for mig, der har givet mig kraft til at skilles.

Elskede Amalie III, 543; Garton 2002a, 50.

423 Hvis han ikke er gal, så mangler han ialtfald en sans. Uf, at man skal bemænge sine tanker med en slig person, og plage for sin familje. Men fyren er gal. Jeg kjender formen for hans galskab igjen fra hans farbrødre. [Amalie Skram Erik Skramille 9.12.1898.] *Elskede Amalie III*, 517.

se, että ”hullu” on ristiriitojen synnyttäjä ja raskas huolen aihe perheelleen tässäkin tilanteessa.

Amalie Skramin oma vapautuminen mielisairaalasta merkitsi vapautumista hullun leimasta. Se voimisti häntä hetkeksi samoin kuin avioero. Janet Garton kirjoittaa Skramien avioerosta hieman romantisoiden, että erilainen tausta ja kasvatusta, erilaiset kokemukset ja temperamentti tulivat Amalie ja Erikin väliin, ja erottavia asioita oli lopulta liikaa. Ero tuntui välttämättömältä. Se teki pariskunnasta kuitenkin puolikkaita – myös heidän omien sanojensa mukaan. Avioeron aikoihin molemmat ovat kirjoittaneet saman lauseen; toinen on kopioinut sen toiselta, mutta ei ole varmaa kumpi kummalta. Molemmat kirjoittivat, että ”olen tuomittu elämään puolikkaana tästä lähtien”.⁴²⁴ Amalie eli avioeron jälkeen vuoteen 1905. Äidin kuoleman jälkeen Johanne muutti isänsä luokse joka avioitui uudelleen vuonna 1907. Erik Skram kuoli vuonna 1923.

*

Amalie Skramin koettu ja kirjoitettu melankolia löytyy monista tekstityypeistä, ja se on kirjoitettu hyvin erilaisissa elämäntilanteissa. Nuorena merikapteeni Müllerin vaimona hänen kokemuksensa mielen hajoamisesta ja psyykkisten voimien loppumisesta oli voimakas, mutta hän kirjoitti siitä melko vähän. Hän kuvasi sitä lyhyesti kirjeissään ystävälleen Elisa Knudtzonille ennen päätymistään Gaustadin mielisairaalaan. Toipumisajalta on enemmän alakulon kuvauksia, ja tässäkin yhteydessä voimattomuus ja kamppailu sitä vastaan on kirjoitettu kirjeisiin.

Kun Amalie Müller sai avioeron ja toipui psyykkisestä kriisistään veljensä luona, hän ryhtyi vähitellen kirjoittamaan ammattimaisemmin. Hän alkoi sekä lukea että kirjoittaa uudella innolla. Hän ryhtyi kirjoittamaan kirja-arvosteluja ja tutustui sitä kautta myös aikansa keskusteluteemoihin, naiskysymykseen ja siveellisyyskysymykseen. Bjørnstjerne Bjørnsonista tuli hänen tärkeä ystävänsä ja opastaja, jonka kautta Amalie Skramissa (Müller) vahvistui oivallus, että elämästä ja moraalista voisi kirjoittaa myös kaunokirjallisessa diskurssissa. Hän aloitti avioliiton nurjien puolien pohtimisen näytelmästä, joka ei koskaan valmistunut, ja kirjoitti lopulta esikoisromaanin, joka sisälsi itse elettyä. Hän rakensi kokemuksistaan elämänilon, elämisen kyvyn ja koko minuutensa kadottavan naisen tarinan *Constance Ring*. Siinä hän ehdottaa, että avioliitto riistää naiselta minuuden ja mielenterveyden. Onnettomuuden taustalla ei ole kukaan yksittäinen aviomies sinänsä, vaan yhteiskunnan arvot ja tavat. Yhteiskunnan käytännöt piilottavat avioliiton lihallisen todellisuuden tytöiltä ja sallivat seksuaalisen vapauden muutenkin vain miehille. Oman kulttuurinsa vääristyneen kasvatuksen tuloksena naiset eivät kestä sen paremmin omaa kuin miestenkään seksuaalisuutta, vaan tuhoutuvat näissä kohtaamisissa.

Kriitikko Laura Marholm piti *Constance Ringiä* myönnetyksenä siveellisyyskysymykselle ja *Lucieta* aitona naturalistisena mestariteoksena, mutta myös *Lucie* on tarina naisen alakulosta ja tuhosta juuri kaksinaismoraalin seurauksena. Sekin

---

424 Jeg er dømt til skulle leve halvt herefter. *Elskede Amalie III*, 545, 549; Garton 2002a, 50. Avioeropapareissa on lappuja, joista osa on Amalien, osa Erikin käsialalla kirjoitettuja. Garton arvelee, että lause olisi alunperin Amalie Skramin kirjoittama.

kytkeytyy siveellisyyssymykseen, josta Amalie Skram luki paljon, mutta jota hän myös omakohtaisesti eli. Kirjeenvaihto Amalie ja Erik Skramin välillä on samantyyppistä yksilöiden välistä siveellisyystaistelua kuin Victoria Benedictssonin ja Georg Brandesin taistelu, vaikka kyse onkin aviosuhteesta eikä vapaasta suhteesta ja vaikka valinnat olivat toisenlaisia (Skram ei valinnut itsemurhaa vaikka tästä vaihtoehdosta keskustelikin). Kaksinaismoraali ja naisen mahdollisuus omaehtoiseen yksilöyteen olivat myös Skramien suhteen kiistakysymyksiä.

Keskeinen näyttämö, jolla Amalie Skram kamppaili mielensä kurjuutta, mutta myös kulttuurinsa hoitotapoja vastaan, oli mielisairaala. Hän kuvaa romaaaneissaan *Professor Hieronimus* ja *På S:t Jörgen* sekä omaa kokemustaan että mielisairaalaan ympäristönä. Oma eletty ja koettu alakulo, ruumiissa ja mielessä tuntuva unettomuus, kiihtymys ja melankolinen kipu sekoittuivat tekstissä syihin, jotka hän ymmärsi sosiaalisiksi: ympäröivästä todellisuudesta, sen rajoitteista ja määreistä tuleviksi. Nämä romaanit voi nähdä yksilöllisen kivun kuvana, ainutkertaisesta eletyistä tilanteista kumpuavina. Silti ne sisältävät aikansa naisen elämän kommentointia, oman ajan kulttuuristen ja yhteiskunnallisten rakenteiden analyysiä ja niiden vaikutusten osoittamista. Kuten Liz Stanley kirjoittaa, oma/elämäkerta ja elämän kertominen merkitsevät yksilön ja sosiaalisen rakenteen väliseen suhteeseen fokuoitoimista. Voidaan ajatella, että Skram tuottaa romaanillaan tietoa omasta kokemuksestaan, mutta myös avioliitosta, mielisairaudesta ja mielisairaalaan itseään ympäröivässä yhteiskunnassa. Vaikka Skramin kirjeetkin ovat minuuden ja mielisairaalinstituution välisen suhteen tarkastelua, ovat romaanit sitä eri kontekstissa. Ne keskustelevat aikansa todellisuuden kanssa toisella tavoin, koska niillä on alusta asti paljon laajempi yleisö. Ne ovat julkista, yhteiskunnallista keskustelua. Taideteoksen asemaa tavoittellessaan ne voidaan ajatella kielellisinä tekoina maailmassa, dialogina maailman kanssa. Ne eivät ole vain esteettisin päämäärin muotoiltuja teoksia.

Amalie Skram kirjoitti eläytyen ja omia tunteitaan hyödyntäen. Hän kirjoitti hämmästyksen, vihan ja katkeruuden kokemuksista, joita niin avioliitto kuin mielisairaalaakin hänessä synnyttivät. Samalla hän kuitenkin osoitti teksteissään miten hankalia, jopa tuhoisia seksuaalimoraaliin liittyvät kulttuuriset käytänteet ja rajoitteet olivat naisen kannalta. Hän jäsensi omaa kokemustaan mielisairaalaan kirjoittamalla siitä, mutta osoitti samalla, miten ”hulluja” terveyden määrittämiseen ja sen palauttamiseen liittyvät toiminnot ja käytänteet hänen aikansa yhteiskunnassa olivat.

Sosiaaliset draamat, joiden osana Amalie Skramin tekstejä olen tarkastellut, ovat pääasiassa avioliitto ja mielisairaanhoido. Ne ovat näyttämöitä, jotka Skram valitsi naisshahmoilleen ja joissa hän myös itse eli. Avioliitto oli moraalisten pohdintojen ytimessä ja vaati naisilta käytöstä ja uhrauksia, joihin Amalie Skram ei ollut valmis. Ajan psykiatrinen diskurssi vaati itsekuria kaikilta, mutta erityisesti naisilta. Amalie Skramin temperamenttiin tämäkin vaatimus sopi erityisen huonosti. Niinpä yksilölliset kokemukset omasta elämästä ja sairaudesta yhdistyivät ympäröivän todellisuuden analyysiin, ja Amalie Skramin kynästä syntyi tekstejä, joissa persoonallinen ja kulttuurinen nivoutuvat yhteen. Skramin tekstit tuovat näkyviin melankolisen naissubjektin sekä historiallisena yksilönä että kirjallisena hahmona, yhteiskunnan osana, sekä avioliittoa että mielisairautta koskevien sosiaalisten määrittelyprosessien osapuolena.

Laura Marholm Friedrichshagenin vahvoina vuosinaan; tässä yhdessä poikansa Ola Hansson jr:n kanssa vuonna 1892. (kuva teoksessa Ingvar Holm: Ola Hansson – ättitalsromantik, 1957)

4. MELANKOLIA AIKAKAUDEN SAIRAUTENA

LAURA MARHOLM JA NAISTEN ALAKULO

Melankolia on pitkän historiansa kuluessa ollut sekä patologista että kulttuurista; se on ollut psykiatrisen sairauden nimeke, mutta myös älyyn ja ajatteluun kytkeytyvä tunnetila. Se on ollut yhtä hyvin yksilöiden kuin kokonaisten kansakuntien tai aikakausienkin sielunelämän piirre. Melankolia on yhdistetty 1800-lukuun, ja sitä on kutsuttu vuosisadan sairaudeksi, *mal du siècle*. Sen juuret on nähty saksalaisen Johan Wolfgang von Goethen (1749–1832) esikoisromaanin melankolisessa päähenkilössä, nuorena Wertherissä.¹ Melankolian voidaan ajatella kulkeutuneen Goethelta Ranskaan Francois-René de Chateaubriandin (1768–1848) kautta, sillä tämän teosta *René* (1802) on pidettu paitsi romantiikan myös modernin melankolian klassikkotekstinä.² Sen raukean tyhjä maailmantuska jatkui läpi vuosisadan ja löytyy lopulta myös dekadenttien estetisöidusta väsymyksestä ja elämäänkylästä.

Chateaubriand kutsui melankolisen sankarinsa kärsimystä ”minun aikakauteni sairaudeksi”. Toinen ranskalainen, Alfred de Musset (1810–1857), kutsui melankoliaa ”vuosisatansa sairaudeksi”, ja totesi, että sillä oli kaksi haavaa sydämessään: ”kaikki, joka oli, sitä ei ole enää, ja kaikki, mikä on tuleva, sitä ei ole vielä”. Aikakausi oli sairas, koska se oli tyhjä. Vanha maailma oli poissa eikä uutta ollut syntynyt. Maailman tyhjiyttä vastasi sen nuorison tyhjiys, tympeys ja ikävystyminen, ”vague de ses passions” kuten myös Chateaubriand kirjoitti.³ Vuosisadan jälkipuolella melankolia muuntui dekadenssin raskaiksi huuruiksi, pessimismiksi ja sivilisaatiokriitikiksi, mutta silloinkin se nähtiin aikakauden piirteenä ja sairautena.

Laura Marholm (1854–1928)⁴ kirjoitti 1870-luvulta alkaen, mutta julkaisi läpimurtoteoksensa 1890-luvulla, eurooppalaisen dekadenssin kultakaudella. Tarkastelen tässä luvussa häntä ennen muuta osana 1890-luvun kulttuurisia ilmiöitä, mutta siten, että näen 1880-luvussa hyvin keskeisen pohjan sekä hänen teksteilleen että muille 1890-luvun ilmiöille. Sen vuoksi myös 1880-luvun pohdinnat siveellisyydestä ja avioliitosta ovat läsnä työni tässäkin luvussa.

Marholm kirjoitti 1890-luvulla samaan tapaan kuin Chateaubriand aikakautensa tietyistä piirteistä sairauksina. Hänen läpimurtoteoksensa *Kvinnor* (1895) alaotsikko kuuluu *Sex tidspykologiska porträts*⁵, ja psykologia selittyy siinä ajalla, ai-

1 *Die Leiden des Jungen Werthers* (1774).

2 Paglia 1992, 409, Nylén 2006.

3 Kopp 2006, 328–329, myös Salmi 2002b, 13; Nylén 2006, 10.

4 Marholm oli tyttönimeltään Laura Mohr. Hän käytti myöhemmin kirjailijaniminään Leonhard Marholmia, Laura Marholmia ja Laura Marholm-Hanssonia. Hansson tuli hänen nimekseen avioliiton myötä vuonna 1889. Käytän hänestä lyhyttä nimimuotoa Laura Marholm.

5 Myös alkukielinen teos viittaa psykologiaan: *Das Buch der Frauen. Zeitpsychologische Porträts*

kakauden erityispiirteillä. Kuten Musset myös Marholm hahmotti oman aikansa välivaiheeksi vanhan ja uuden välillä. Erityisesti teos *Till kvinnans psykologi* (1897) luo analyysin menneestä, käsittää nykyajan välivaiheena ja hahmottelee tulevaa, uutta maailmaa, jota ei vielä ole.⁶

Tutkimukseni tässä luvussa käsitelen Laura Marholmin oman ajan naista koskevaa analyysia ja avaan ensin hänen ajattelunsa yhteyksiä naiskysymykseen sekä kiistaan siveellisyydestä ja sukupuolten välisestä suhteesta. Tarkastelen Marholmin analyysiä ja muotokuvia aikansa naisista teoksissa *Kvinnor* (1895) ja *Tvenne kvinnöden* (1896). Sitten analysoin näytelmää *Karla Bühring* (1895), jossa tiivistyy Marholmin naisen psyykeä koskeva ajattelu. Kysyn, miten hän selittää naistaiteilijan psykologista monimutkaisuutta ja päätymistä itsetuhoon. Luvun loppupuolella käsitelen Marholmin ajattelun utopistista ulottuvuutta. Hänen yksilöistä ja kulttuurikriittistä liikkeelle lähtenyt ajattelunsa kehittyi kaunokirjalliseksi naiskuvaksi *Karla Bühring* ja muuttui lopulta visioksi uudesta ihmiskunnasta ja sen uudesta naiseudesta. Tuon esiin Marholmin *Till kvinnans psykologi* teoksessaan (1897) esittämän kokonaishahmotuksen naisen paikasta historiassa ja evoluutiossa. Teos ei ole mukana vain siksi, että Marholmin ajattelun dynaaminen ja muuttuva luonne tulisi esiin, vaan ennen muuta siksi, että siinäkin alakulolla on tärkeä merkitys.

Marholm asettuu teoksillaan naisen sisäisyyden analyttikoksi, mutta *Till kvinnans psykologi* -teoksellaan myös ihmiskunnan ja sivilisaation kehityksen kommentoijaksi. Hän ei ollut tässä yksin, vaan kuten Rita Felski kirjoittaa, fin de siècle oli aikakausi, jolloin feministit erityisesti etsivät paikkaansa vallankumouksessa ja evoluutiossa. Niitä käsittelevissä kirjoituksissaan he jäsenivät paikkaansa historiallisen prosessin osina, ja monet naisliikkeen keskiluokkaiset edustajat näkivät itsensä mielellään historiallisen kehityksen kärkenä.⁷ Marholmin suhde feminismiin on monimutkainen, mutta sama evoluution ajatus, joka kiehtoi esimerkiksi ääni-oikeustaistelijoita, kiehtoi myös ”sydämen emansipaatiota” etsinyttä Marholmia. Päätän luvun Marholmin omaelämäkerrallisen teoksen *Buch der Toten* (1900) käsitteelyyn. Se on Marholmin viimeisiä, henkilökohtaisista sairastumista edeltäviä tekstejä, ja sen kautta voimme nähdä jotain siitä, miten Marholm oman sairastumisensa koki.

1890-luku oli Marholmin kirjallisen suosion lyhyt kultakausi. Sen keskivaiheilla ilmestyivät hänen tärkeimmät kirjansa, joten tämä vuosikymmen on luontevin konteksti hänen ajattelulle. Marholmin tämän kauden teksteissä naisen elämän vaikeudet ja sielun jakautuneisuus myös tematisoituvat selvimmin. Aikakautena 1890-luku merkitsi joitakin muutoksia suhteessa aiempaan: syntyi uusia aatteellisia virtauksia ja uusia esteettisiä ihanteita. Ihmistä ja kulttuuria koskevia uusia oivalluksia tarjosivat monet tieteenalat ja saksalaisesta filosofi Friedrich Nietzsches-tä tuli älymystön tärkeä innoittaja – myös Laura Marholmin. Utta naista tutkinut Ebba Witt-Brattström toteaa, että Nietzschen ympärille kertyi feministien hovi, joka ammensi hänen ajattelustaan. Nämä naiset yhdistivät ”uuden naisen” ja ”yli-ih-

---

(1895).

6 Esim. Marholm 1897, 23.

7 Felski 1995, 147–149.

misen” tavalla⁸, josta Nietzsche itse ei velleimmissäkään kuvitelmissaan olisi voinut uneksia. Jälkiä nietscheläisyydestä löytyy monien feministien teksteistä, ei vähiten Ellen Keyn, Andreas-Salomén ja Laura Marholmin kirjoituksista.⁹ Witt-Brattström toteaa, että kun kaikkialla Euroopassa keskusteltiin sukupuolten muuttuneista suhteista, nousivat Ellen Keyn *Missbrukad kvinnokraft* (1896), Lou Salomé’n artikkeli *Der Mensch als Weib* (1899) ja Laura Marholmin *Till kvinnans psykologi* (1897) teksteiksi, jotka tekivät näistä naisista asiantuntijoita naisten älyn ja tunne-elämän suhteen.¹⁰

Uusien tiedonalojen nousun ja muutosta merkinneiden tekijöiden kuten Nietzschen rinnalla on syytä muistaa, että 1890-luku merkitsi myös aiempien vuosikymmenien keskustelun jatkumista monissa teemoissa, esimerkiksi avioliittoa ja moraalialue koskevia kysymyksiä. Niinpä keskustelu siveellisyydestä ja naisasiasta eivät suinkaan päättyneet 1890-luvulla, vaikka käytetyt termit ja keskustelun painopisteet muuttuivatkin. Kokonaisuudessaan hahmotan tutkimusjaksoni ylipäätään mieluummin muutosten ja painotusten asteittaisena vaihtumisena kuin vallankumoksellisena käänteenä. Vaikka siis 1890-luvun dekadenssi, kirjallisten boheemien yli-ihmisyyttä tavoitteleva elämäntapa ja keskustelu uudesta naisesta muodostavat kontekstin Marholmin teksteille, ovat sitä myös 1880-luvun keskustelut siveellisyydestä, naisen asemasta ja oikeuksista sekä kulttuurin tilasta. Nämä kaikki teemat yhdessä muodostavat tutkimukseni tämän osa kontekstin niin, että painopiste siirtyy naiskysymyksestä ja siveellisyydestä kohti dekadenssia ja uutta naista.

Tarkastelen Laura Marholmia sekä oman aikansa naisten kokemusten välittäjänä ja tulkkina että visionäärinä. Hän kirjoitti tuntemistaan naisista laajasti ja monipuolisesti sekä yksilöinä että psykologisina tyyppinä. Hän kirjoitti terveyden ihanteesta, mutta tuomalla esiin sen kääntöpuolen: sairaut ja heikot naiset. Hän kirjoittaa teoksessaan *Till Kvinnan Psykologi* (1897), että naiset hänen ympärillään elävät hiljaisten kamariensa toivottomuudessa pyytäen: ”Tala du för oss och säg, hur vi lida!”¹¹ Näin hän myös teki, kertoi, miten naiset hänen ympärillään kärsivät ja miksi.

Seuraan Laura Marholmin kirjoittavan naisen elämänkulkua ja tekstejä, joissa hän kritisoi aikaansa ja siten osallistui uuden rakentamiseen. Hän toimi kirjailijana, kriitikkona ja kääntäjänä, luki ahkerasti ja osallistui omilla teksteillään keskusteluun

8 Kirjoitan tästä eteenpäin ”uuden naisen” ja ”yli-ihmisen” termejä ilman lainausmerkkejä.

9 Ellen Keytä kulttuurivaikuttajana ja naiseudesta käytyyn keskusteluun osallistujana Saksassa on tutkinut Tiina Kinnunen. Hän tutkii 1800- ja 1900-luvun vaihteen kulttuuria moniäänisenä diskurssina ja luonnehtii Ellen Keytä ajattelijaksi ja kirjoittajaksi, joka visioi uutta naiseutta. Kinnunen 2000, 233. Lou Andreas-Salomén, Keyn ja Marholmin suhteesta lyhyesti Kinnunen 2000, 42–43. Lou Andreas-Salomésta Witt-Brattström 1997, 217–222; Witt-Brattström 2003b. Marholmin ja Andreas-Salomén suhteesta Witt-Brattström 2007, 222–224; Andreas-Salomésta laajemmin ks. Angela Livingstone: *Lou Andreas Salomé. Her Life and Writings.* (1984) ja Biddy Martin: *Woman and modernity. The (life)styles of Lou Andreas-Salomé* (1991).

10 Witt-Brattström 1997, 205–213; Witt-Brattström 2007, 201–209; 338–345. Elämäkerturi Susan Brantly luonnehtii Laura Marholmia amatööripsykologiksi ja naispsykologian yhdeksi pioneeriksi. Brantly 1991, 6. Marholm toki luki tieteellisiä tekstejä kuten psykiatrisia kirjoituksia, mutta suuri osa psyykettä koskevaa ajattelua, jota hän luki, oli kirjallisuuden suodattanutta. Enemmän kuin varsinaisena psykologina pidän häntä oppineena esseistinä.

11 *Till kvinnans psykologi* 1897, 25.

aikakauden naisesta vanhan ja uuden rajalla. Hän loi oman visionsa tulevaisuuden kehitysuunnasta ja naisesta, jota uusi todellisuus edellyttäisi. Hän oli aikansa yksi tärkeä ”naisutopisti”, uuden naiseuden rakentaja. Visioinnin ohella Marholm samalla pohti ja selitti, miksi hänen oman aikansa naisten elämä oli vielä niin surkeaa ja sielu rikkonainen. Kysyn siis tässä luvussa yhden tapaustutkimukseni kautta, mitä 1800-luvun lopun naisten kokema ja kirjoittama melankolia oli. Miksi Laura Marholm pohti alakuloa ja naisten itsetuhoa, ja mitä hän niistä ajatteli? Millaisia kärsiviä naisia hän ympärillään näki ja miten hän tätä kärsimystä selitti? Millaisiin yhteyksiin Marholmin ajatukset asettuvat? Mikä merkitys oli siveellisyydestä ja naisen asemasta käydyillä keskusteluilla, naturalismin ja dekadenssin virtauksilla, psykiatrian ja psykologian orastavilla tieteenaloilla ja uuden naisen hahmolla?

DEKADENTIN PUOLISOKSI JA NAISTEN KIRJAILIJAKSI

LAURA MOHR

Laura Mohr syntyi Riiassa 1.5.1854. Venäjä, joka tuolloin hallitsi myös Latviaa, oli Englannin ja Ranskan tavoin liittynyt Krimin sotaan ja Englannin laivasto piiritti Riian satamaa, kun merikapteeni Fredrik Mohr ja hänen vaimonsa Amalie saivat ainoan lapsensa, tyttären nimeltä Laura Katarina. Isä Fredrik Mohr (1820–1915) oli syntyjään tanskalainen, äiti Amalie os. Roeder (1823–1897) oli Riian saksalaisia, suku oli kotoisin Göttingenistä. Äidin kautta Lauran äidinkieleksi muotoutui saksa.¹²

Lapsuusvuotensa Laura vietti pääosin äitinsä seurassa Riiassa, Fredrik Mohr oli usein merillä ja maihin asetuttuaan paljon poissa kotoa. Kun Laura Marholm myöhemmin kirjoitti äidin ja tyttären tiivistä suhteesta, kotikasvatuksen merkityksestä naisen kasvulle ja äitien ailahtelevista mielialoista, hän purki ja selvitti ajatuksiaan myös omasta lapsuudestaan ja äidistään.¹³

Kotona Laura oppi parsimaan sukkia ja lukemaan salaa. Perheessä ei juurikaan luettu ja oltiin epäileväisiä kirjallisuuden vaikutusten suhteen. Goethen *Faust* oli piilotettu kellariin, ja Laura tutustui sen naiselliseen, uhrautuvaan Gretchenin hahmoon salaa. Laura Mohr kävi paikallista tyttökoulua, mutta oli tyytymätön sen opetukseen. Jo varhain hän koki, että ainoa tie omaan yksilölliseen ymmärrykseen oli omatoiminen lukeminen ja itseopiskelu.¹⁴

Vuosien myötä näytti siltä, että Laura jäisi naimattomaksi. Lukeminen kävi yhä tärkeämmäksi ja laajeni koskemaan historiaa. Tälle pohjalle rakentui Marholmin ensimmäinen näytelmäteksti, historiallinen draama *Johann Reinhold Patkul*.¹⁵ Näy-

12 Isä Fredrik Wilhelm Theodor Mohr (1820–1915) oli tanskankielinen, mutta Laura ei oppinut isänsä äidinkieltä lapsena. Holm 1957, 211–212.

13 Brantly 1987, 9–12.

14 Hänen varakkaalla tädillään oli kirjasto, jonka kirjoihin Laura mielellään uppoutui. Brantly 1987, 12.

15 Näytelmän ensimmäinen osa ilmestyi, kun Laura Marholm oli 24-vuotias vuonna 1878. Leonard Marholm: *Johann Reinhold Patkul, Theil I: "Gertrud Lindenstern"*. Verlag von F. Deubner, Riga 1878.

telmää ei esitetty, mutta tekstinä se oli menestys. Vaikka vanhemmat eivät Lauran julkisuudesta iloinneetkaan, tuli hän kotikaupungissaan tunnetuksi. Hänet kutsuttiin paikallisen *Zeitung für Stadt und Land* -lehden avustajaksi, ja hän kirjoitti lehden vuosina 1878–1886 nimimerkillä ”-m”. Nimimerkin myötä Laura Marholm¹⁶ oli kuten moni muu aikansa naiskirjailija vailla sellaista tekijyyttä, johon kuuluvat omaleimainen persoonallisuus, luovuus ja mielikuvitus. Kuten Heidi Grönstrand toteaa, naiskirjailija oli nimimerkin kautta anonyymi tekijä, jolla oli kyky luoda hyvä tarina.¹⁷ Lehtityön myötä Marholm rakastui lehden toimittajaan, oppineeseen sanomalehtimieheen ja toivoi tämän kanssa avioliittoa, mutta taloudellisista syistä liitto ei toteutunut.¹⁸

Vuonna 1881 Marholm julkaisi novellin barokin ajan runoilija Johann Christian Güntheristä, josta hän laajensi näytelmäversion *Frau Marianne*. Sitä esitettiin Riiasa kuusi kertaa vuonna 1882, ja sekä yleisö että kriitikot pitivät siitä. Riian teatteritalo paloi kuitenkin pian ensi-illan jälkeen, ja *Frau Marianne* esitettiin sen jälkeen Berliinissä nimellä *Ein Verkommener*¹⁹. Esitys kuitenkin epäonnistui, ja Marholm jätti pettyneenä näytelmien kirjoittamisen pitkäksi aikaa.

Näytelmiensä jälkeen Laura Marholm alkoi tutustua skandinaaviseen kirjallisuuteen, muun muassa Henrik Ibseniin ja Georg Brandesiin. Ibsen teki lähtemättömän vaikutuksen hänen moraalisena universumiin osoittamalla näytelmissään, että yhteiskunta ei aina ollutkaan moraalisesti yksilöä ylivertaisempi. Hän löysi oman kriisinsä kuvauksen Ibseniltä ja kirjoitti, että ”ihmiset ja olosuhteet hänen yhteiskunnallisissa draamoissaan, ne hän olivat juuri minun kriisini, minun olosuhteeni, minun koko henkilökohtainen ympäristöni”.²⁰ Hän oivalsi, että sosiaaliset normit, jotka säätelivät yksilöä, saattoivat olla vääriä. Ibsen teki vastaavan pysäyttävän vaikutuksen moniin ajan naiskirjailijoihin ja Ibsenin näytelmien naisyleisöihin.²¹ Liberaalien aatevirtausten myötä Laura Marholm joka tapauksessa näki yhä selvemmin oman sosiaalisen roolinsa ahtauden. Hän huomasi, miten tiukka ja tukala porvariston naimattoman tyttären rooli oli, ja hänen halunsa murtautua siitä ulos kasvoi.²²

16 Yksinkertaisuuden vuoksi viitataan koko ajan Laura Marholmiin, vaikka hän käyttikin ensin nimimerkkiä Leonhard Marholm ja oli tässä yhteydessä vielä oikealta nimeltään Laura Mohr.

17 Naistekijyydestä nimimerkin takana ks. Grönstrand 2006, 130, 148–149.

18 Brantly 1987, 21–22.

19 Saksalainen näyttelijä Ludvig Barnay varasi näytelmän oikeudet ja pääroolin ja teki siitä avausesityksen Berliner Residenztheaterin syysohjelmistoon. Laura Marholm oli kerännyt kaikki varansa ja matkustanut Berliiniin vain todetakseen näytelmänsä epäonnistumisen. Paluu Riikaan kauhistutti häntä, sillä ihmisten puheet ja taloudellinen riippuvuus vanhemmista tuntui ankaralta ja ikävältä. Hän kuitenkin palasi, opiskeli Baltian historiaa ja piti siitä 25 tunnin luentosarjan naisille. Brantly 1987, 23–25.

20 Die Menschen und die Verhältnisse in seinen Gesellschaftsdramen, das war ja eben mein Kreis, meine Verhältnisse, meine ganz persönliche Umwelt. Sit. Brantly 1987, 25. Myös Witt-Brattström 2007, 216–217.

21 Showalter 1995, vii.

22 Holm 1957, 212; Brantly 1987, 25–26.

KÖÖPENHAMINA

Keväällä 1884 Laura Marholm kirjoitti ensimmäisen kerran Georg Brandesille Tanskaan.²³ Seuraavana kesänä 1885 hän kirjoitti tälle, että hänet ympäröivä henkinen ilmapiiri puristi häntä aina psyykkiseen kipuun asti. Hän näki vain yhden helpotuksen, päästä Kööpenhaminaan, ja lokakuun lopulla 1885 hän saapuikin Dragorin satamaan. Hän kirjoittaa saapumisestaan:

Tullimiehet astuivat laivaan, jossa minä olin ainoa matkustaja, ja katsoivat hymyillen näyttävää matkalaukkuaani ja miehenkorkeista täyteen tupattua vuodevaatesäkkiäni. Aina niin huolehtivainen äitini oli laittanut sen mukaani, etten ”nukkuisi vieraisa pedeissä”.²⁴

Kööpenhaminassa hän asettui kirjallisen väen suosimaan Leopold’s Hotel’iin Kongens Nytorvin läheisyyteen ja aloitti intensiivisen tanskan kielen opiskelun.²⁵ Kun Victoria Benedictsson vähän myöhemmin asui samassa hotellissa, oli hän utelias Laura Mohrin suhteen. Omistajan rouvalta, rouva Leopoldilta hän kuuli, että neiti Mohrin isä oli jonkinlainen virkamies tullissa ja että neiti Mohr oli ollut kirjeenvaihdossa Brandesin kanssa ennen saapumistaan Kööpenhaminaan. Laura Mohr oli rouva Leopoldin mukaan innokas oppimaan tanskaa. Hän oli sisustanut huonettaan itse, mikä merkitsi rouva Leopoldin mukaan sitä, että hän oli kätevä ja käytännöllinen. Sen lisäksi neiti Mohr oli rouva Leopoldin tietojen mukaan ”kirjailija vain kriittisesti”, sillä hän tapasi kirjoittaa sanomalehtiin.²⁶

Laura Marholm oli sujuva keskustelija, ja hän kotiutui pian Brandesin salonkiin. Hän ystäväystyi Georg Brandesin vaimon Gerda Brandesin kanssa ja tuli vedetyksi perheen mustasukkaisuusdraamoihin. Laurasta kehkeytyi Gerda Brandesin uskottu, perheen lapsenvahti, sovittelija ja rauhantuomari. Samaan aikaan hän opiskeli ja kirjoitti niin, että saavutti pian merkittävän aseman *St. Petersburger Zeitung* -nimisen lehden kriitikkona ja kääntäjänä. Vuonna 1887 hänestä kirjoitettiin lehdessä todeten, että ”Leonhard Marholm” on lukijoille tuttu sekä omaperäisenä ja itsenäisenä kriitikkona että skandinaavisten novellien ja romaanien kääntäjänä.²⁷

Laura Marholm kirjoitti elämänsä aikana paljon ja julkaisi hyvin monissa eurooppalaisissa lehdissä.²⁸ Omaelämäkerrallisessa tekstissään ”Mohrenfratz”, joka on säilynyt ainoastaan käsikirjoituksena, hän toteaa, että hän alkoi kirjoittaa, koska se sujui häneltä paremmin kuin ruuanlaitto. Omaelämäkerrallisen Mohrenfratz-hahmonsä kautta hän kertoo, että kirjoittamiseen ei johtanut turhamaisuus tai kirjoit-

23 Hänen asenteensa oli muuttunut kriittiseksi, ja Riian aateli ei enää ollut yhtä ihastunut häneen kuin aiemmin. Marholmin kynä oli kääntynyt isänmaallisista historiallisista draamoista kriittiseksi ja hän ajautui suosiosta oppositioon.

24 Die Bollbeamten kamen an bord, wo ich einziger Passagier war, und betrachteten mit einem eigenen Lächeln den ansehnlichen Koffer und mannshohen vollgestopften Bettezeugsack, den meine allezu sorgsame Mutter mir mitgegeben hatte, damit ich nicht ”in fremden Betten schlief”. St. Annaplatz, lehtileike, LUB.

25 Brantly 1987, 31–33.

26 SBIII, 84.

27 Brantly 1987, 35–37. Marholm käytti *St. Petersburger Zeitungissa* Riiasa omaksumaansa kirjailijanimeä Leonhard Marholm, jonka hän sitten myöhemmin vaihtoi muotoon Laura Marholm.

28 Witt-Brattström 2007, 28–30.

tamisen halu, vaan ainoastaan itsepuolustus. Marholm kirjoittaa ”Mohren-rääpäleestä”, että ”hänellä oli liian ahdasta siinä kaupungissa, siinä maassa, vanhempiensa siipien suojassa. Hän halusi ulos, kasvamaan, näkemään – elämään! Eikä hänellä ollut muuta avainta ulkopuoliseen maailmaan kuin eloisa, havainnoiva mielensä ja valmius ilmaista itseään.”²⁹

Kööpenhaminassa syksystä 1885 alkaen Laura Marholm joutui muiden kirjallisyilyllisten ihmisten tavoin keskelle seksuaalisuutta ja siveellisyyttä koskevaa keskustelua.³⁰ Seksuaalimoraalia koskevassa kiistassa hän oli kahden tulen välissä, sillä hänellä oli ystäviä ”pidättyvyyden” kannattajissa: naisasianaisia ja norjalaisen Bjørnstjerne Bjørnsonin tukijoita. Hän kuului kuitenkin Bjørnsonia ja naisasianaisien moraalia ilkkuneen radikaalin, Georg Brandesin, salonkiin ja tunsii sympatiaa liberalistisia kriitikoita kohtaan. Marraskuussa 1887 Kööpenhaminassa järjestettiin luentoja ja keskusteluiltoja, joissa Bjørnson puhui teoksestaan *Engifte og Mangefifte* (1887). Norjalainen lääkäri ja gynekologi Oskar Nissen esitti ajatuksen, että syy seksuaalimoraalin onnettomaan tilanteeseen oli, että pohjoismaisilla naisilla ei ollut seksuaaliviettiä. Tästä ajatuksesta keskusteltiin seuraavassa tapaamisessa ja lehdet referoivat ja pilkkasivat kiistan osapuolia.³¹ Tässä kontekstissa myös Laura Marholm muodosti omia naisen seksuaalisuutta ja moraalia koskevia ajatuksiaan. Hän kiteytti moraalijattelunsa lehtiartikkelissa vuonna 1887 toteamalla, että ”moraali ei ole askeesia, moraali on inhimillisen solidaarisuuden luonnolliselta pohjalta syntyvää kaikkien voimien tervettä kehittymistä. Mikä ei vahingoita minua eikä sinua eikä kolmatta osapuolta, sillä on olemassaolon oikeus.”³²

Georg Brandes luennoi ahkerasti: syksyllä 1887 kirjallisuudesta, Venäjältä ja huhtikuussa 1888 Nietzschestä. Laura Marholm ja Victoria Benedictsson olivat molemmat hänen yleisönsä joukossa, mutta pitivät etäisyyttä toisiinsa, sillä Laura Marholm oli paikalla yleensä Gerda Brandesin seurassa.³³ Laurassa syttyi voimakas kipinä perehtyä Nietzscheen; konventionaalisen moraalin kritiikki ja yli-ihmisen ajatus löysivät hänestä kaikupohjan. Näyttää siltä, että Nietzsche oli kapinan ja uhman messias Marholmille, kuten hän Pirjo Lyytikäisen mukaan oli yleensäkin tuon

29 Denn es war ihr zu eng in dieser Stadt, in diesem Land, unter den Flügeln ihrer Eltern. Sie wollte hinaus, sich ausdehnen, sich umschaun – leben! Und sie hatte keinen anderen Schlüssel zur Welt da draussen, als ihren lebhaften Beobachtungssinn und ihre Fähigkeit, sich auszu-drücken. Mohrenfratz, LUB.

Myös Brantly 1987, 14.

30 Ks. Räisänen 1995, 67–81, Lappalainen 2000, 73–77, vrt. Saarenheimo [1924] 2000, 155–194.

31 *Politiken*-lehti kirjoitti marraskuussa 1887: ”Kjøbenhavn sidder til Halsen i Foredrag.” Brantly 1987, 60. Brandesin ja naisasianaisien kiistasta ks myös Brandes [1887] 1994.

Käsitys naisen seksuaalivietin ohuudesta voimistui 1800-luvun lopulla, joskin asiasta oli monta käsitystä läpi koko vuosisadan. Vrt. Ekenstam 1993, 228.

32 Moral ist keine Askese, Moral ist die gesunde Entwicklung aller Kräfte auf der natürlichen Basis der menschlichen Solidarität. Was weder mir noch Dir, noch einem Dritten schadet, das hat ein Recht zu sein.

[L. Marholm, ”Norwegische Dichter in Paris”, *St. Petersburger Zeitung*, May 7/8 1887], sit.

Brantly 1987, 48.

33 Myös Amalie Skram oli Kööpenhaminassa ja seurasi ainakin, mitä Georg Brandes kirjoitti. Vuosi 1888 oli Amalie Skramille yksi hänen vaikeista vuosistaan omissa henkilökohtaisessa ”siveellisyyttäistelussa”. Hän sekä kirjoitti kaksinaismoraalista romaanissaan *Lucie* että pyrki saamaan selvyuden aviomiehensä Erik Skramin kaksinaismoraalista ja uskottomuudesta. [Amalie Skram Erik Skramille elokuussa 1888] *Elskede Amalie II*, 501–520.

ajan älymyydelle. Nietzsche osallistui perittyjen arvojen kumoamiseen ja vastusti heikkoutta, myös oman aikansa dekadenssin voimattomuutta. Nietzsche oli hyvin moninainen ajattelija, ja vaikka hän halveksi heikkoa ja naisellista, moni nainen löysi hänen ajatuksistaan voimaa.³⁴ Nietzschen suhde naiseuteen oli paitsi halveksiva, myös ristiriitainen, sillä naisruumis oli vulgaari, mutta metaforana ja figuurina, ruumiittomana käyttökelpoinen.³⁵ Marholm ei jakanut Nietzschen naiskäsitystä, vaan häntä kiehtoivat tämän muutosta ja voimaa uhkuva yhteiskuntakritiikkinsä, ajatukset luovuudesta ja yksilön voimasta. Sama kapinan mahdollisuus ja porvarillisen kulttuurin kritiikki, joka kiehtoivat myös esimerkiksi Gabriele Reuteria tai suomalaisia L. Onervaa ja Edith Södergrania, kiehtoivat myös Marholmia.

Uusista tietämisen tavoista Marholmia kiinnosti psykologia, tietoisuus ja sen sellaiset piirteet, joita ei voinut luokitella ja otsikoida. Tällaisen mystisen sensaation kuvauksen hän löysi ruotsalaisen kirjailija Ola Hanssonin (1860–1925) teoksesta *Sensitiva amorosa*, joka ilmestyi marraskuussa 1887. Marholm kirjoitti siitä kritiikin otsikolla ”Ruotsalainen rakkausrunoilija” (”Ein schwedischer Liebesdichter”) *Neue Freie Presse* -lehteen keväällä 1888.³⁶ Hän oli innostunut ja vaikuttunut siitä tavasta, jolla uusi kirjailija oli onnistunut kuvaamaan ”ääneen lausumatonta”, ”rakkauden arvoituksellista olemusta” (”das Unaussprechliche”, ”das geheimnissvolle Wesen der Liebe”). Viehtymys kirjaan johti siihen, että Marholm tutustui myös sen kirjoittajaan. He tapasivat ensimmäisen kerran Georg Brandesin luona ja olivat vuoden verran kirjeenvaihdossa ennen päätöstään avioitua. Heidät vihittiin Kööpenhaminassa 27.9.1889.³⁷

SENSITIVA AMOROSA

Laura Marholm kirjoitti Ola Hanssonin onnistuneen poikkeuksellisen hyvin kuvaamaan rakkautta, joka ilmeni despoottisena ja laskelmoimattomana kaipauksena. Se kulki hahmottomana ja ilman järjen ohjausta kuin tiedostamattoman pimeydessä (”im Dunkel des Unbewussten”). Tämä näkökulma rakkauteen oli uusi, ja poikkesi tavasta, jolla sitä käsiteltiin siveellisyyksiistassa. *Sensitiva amorosan* tekemä vaikutus perustui tuoreuteen ja siihen, että se tuli niin lähelle Marholmin omaa ihmismielen salaperäisyyttä koskevaa kiinnostusta.³⁸

Sensitiva amorosa -teoksen nimi viittaa sensitiivisyyteen, rakkauteen ja kasvien tieteellisiin nimimuotoihin, vaikka se sinänsä ei tarkoita mitään. Teos ei ylistä rakkautta vaan on pikemmin dekadentti, rakkauteen väsynyt ja kyllästynyt teos. Se avaa yhden ikkunan siihen dekadenssin maailmaan, romanttisen melankolian yhteen variaatioon, joka oli keskeinen osa 1800-luvun lopun ilmapiiriä ja kirjallisia virtauksia.³⁹ Dekadenssi muodostaa tärkeän kontekstin Marholmin teksteille, joten sitä on syytä tarkastella hieman tarkemmin. Ola Hanssonista ja Laura Marholmis-

34 Witt-Brattström 1997, 205–223, Parente-Čapková 2005.

35 Lyytikäinen 1996, 13; Parente-Čapková 2004, 67–68; myös Showalter 1995, x.

36 Sjöblad 1975, 125–127; Witt-Brattström 2007, 79.

37 Ægteskabsbevis, LUB; Hansson 1926, 108; Witt-Brattström 2007, 17–18, 40–41.

38 Holm 1957, 215–216; Brantly 1987, 61–62.

39 Showalter 1990, 160–171; Greenslade 1994, 1–2; Lyytikäinen 1998.

ta tuli tiivis työpari, joka luki kirjallisuutta, tiedettä ja filosofiaa yhdessä ja joka luki ja kommentoi toistensa tekstit. He myös käänsivät toistensa tekstit: Marholm Ola Hanssonia saksaksi ja Ola Hansson Marholmia ruotsiksi. Myös tämän vuoksi Ola Hanssonin kirjailijan laatua on tarpeen hieman esitellä.

Sensitiva amorosa kertoo kyynisestä ja väsyneestä suhtautumisesta paitsi fyysiseen rakkauteen, myös elämään yleensä. Teos kysyy:

Hvad är den, denna andlösa rädsla, denna själens beklämning, denna väsendets fistelsveda, hvilken gör ondt som då köttfibrerna i ett färskt sår skälfva kring det hvassa instrumentet, denna almäna *lifsångest*, hvilken så många af nutida släktet gå och bära på, hvilken är dess orsak? En rent fysiologisk disposition, lönlige sjukdomsprocesser i blodet och nerverna? ⁴⁰

Hansson viljelee kirjassaan psykologis-fysiologista kieltä ja kysyy, onko elämäntuskassa kysymys arkisesta olemassaolon taistelusta vaan siitä, että universumin olemus on sairas. Mikä tahansa onkin syy, herkkä moderni ihminen tuntee tämän sairauden itsessään. Dekadenssille tyypillisesti aikakauden piirteet siirtyvät yksilöiden sieluun. ⁴¹

Rakkaus kuvataan mystisenä voimana; rakastuneena ihminen on maailmasta irtaantunut ja kuin unessa. Sekä miehen että naisen kohdalla kohdalla rakkaus alkaa pyörryttävänä ja päidyttävänä, mutta muuttuu pian tympeäksi vastenmielisyydeksi. Oma puoliso näyttää rakastumisen harhan jälkeen ventovieraalta. Hansson kirjoittaa rakkaudesta mystisenä voimana, mutta myös sivilisaation ja viettien pyörteenä, jossa yksilö on voimaton.

Civilisationsarbetets hela komplicerade mekanism surrade svindlande kring liksom propellerhjulet i luften, medan urväsendets enkla apparat arbetade tungt och stönande nere i djupet, och der kom något upp inne i dem, någonting varmt sugande, den glupska könslystenheten hos djuret, hanen och honan, våra första förfäder som ströfvade kring och parade sig i urskogarne. ⁴²

Miehen ja naisen välinen intohimo on eläinten ahneutta, joka syttyy otollisessa tilanteessa, mutta tuhoutuu myös pian: miehen korvaan kuiskiva pelko, elämäntuska, latistaa sen.

Sensitiva amorosan päähenkilö on esimerkillinen dekadentti, kuihtunut ja raunioitunut. Hän toteaa itsestään, että hänenlaisensa ihmiset aina enemmän tai myöhemmin väsyvät kaikkiin todellisiin suhteisiin naisten kanssa. Hänestä naisen tavoittelemisessa ja saamisessa on jotain pelottavan surullista, ja se aiheuttaa inhoa

40 *Sensitiva amorosa* 1887, 48.

41 Holm kirjoittaa, että teoksen esseet ja hahmot ovat muunnelmia yksilön voimattomuudesta mekaanisesti toimivissa syy-yhteyksissä. Kaikki on merkityksetöntä ja olemassaolon tarkoitus on lähinnä herättää inhoa. Holm kutsuu teosta termillä ”ödepessimism”. Holm 1957, 11. Romaanin kertoja vaihtelee, alussa ja lopussa on minäkertoja, useissa luvuissa kerrotaan tarina kolmannesta personasta, yhden luvun muodostaa kirje. Teoksessa kuvataan monenlaista rakkautta, siinä on vastanaineita aviopareja, yksinäinen erakko, joka rakastaa muistikuvaa, mielisairas, joka rakastaa näkyä ja tuskaisen herkkä melankolinen mies, joka on rakastunut nuoreen poikaan.

42 *Sensitiva amorosa* 1887, 56.

ja kipua alusta loppuun. Niinpä dekadentti sankari pakenee mielikuviin. Hän voi mielikuvissaan ja ajatuksissaan tutkia, leikellä ja nauttia kenestä tahansa naisesta: hän voi nauttia ”puhtaan mehun ilman ikäviä sivumakuja”.⁴³ Hän on ”aito dekadentti”, katseen juhlija, joka säilyttää etäisyyden tarkkailemaansa objektiin.⁴⁴

Ola Hansson kirjoittaa ruumiillisuudesta niin kuin dekadentin esteetikon kuu-
luikin: sydän ei voi tyytyä lihallisuuteen, sillä kaipuu on tärkeintä, kuten Viola Parente-Čapková dekadenssin estetiikasta toteaa.⁴⁵ Tämä ruumiittomalla ja sanattomalla tasolla koettu rakkaus, sielujen ja ajatusten yhtyminen ruumiiden bruttaalin yhtymisen sijaan asettuu Hanssonin romaanissa parhaaksi, mitä elämässä ja rakkaudessa voi kokea. Sekin on kuitenkin alakuloista ja surullista, ohimenevää ja loppuu pian. Siihen ajatuessaan mies on jo flanöörielämän ja seksuaalisen kanssakäymisen kyllästämä ja sairastuttama. Hän on, Pirjo Lyytikäisen sanoja lainaten, dekadentti sankari, jonka ainoaksi tunteeeksi jää lopulta melankolia ja kuvitellun ideaalin nostalgia. Melankolikko hänessä suree, mutta analyttikko kieltää, että mitään menetettyä on ollutkaan. Elämä on arvoitus, joka ei ratkea ja jota voi siksi vain pysähtyä katsomaan.⁴⁶

Sensitiva amorosa oli Ingvar Holmin mukaan Ruotsin 1880-luvun haukutuin teos.⁴⁷ Siveellisyyskeskustelussa sen edustama dekadenssi nähtiin helposti siveettömyytenä, rappion ja moraalittomuuden kuvauksena. Norjalainen kirjailija Arne Garborg, johon Laura Marholm oli tutustunut, kirjoitti tälle *Sensitiva amorosasta*, että teoksen esseet olivat ”kuvauksia hullujen huoneelta”. Hänen reaktionsa oli tyyppillinen: jos teosta ei pidetty siveettömänä, sitä pidettiin käsittämättömänä.⁴⁸ Laura Marholm kuitenkin puolusti teosta ja kirjoitti, että ”luulen, että Ola Hansson on näissä pienoiskuvissa kuvannut itseään, itseään yhä uudelleen ja uudelleen”.⁴⁹ Hän ymmärsi ja hyväksyi Ola Hanssonin tavan kuvata minuuksia hajonneena, tilanteissa syntyvänä ja tuskaisen alakuloisena. Hän ymmärsi, että minuuksia on monia. Ajatus on tyyppillinen dekadentille kirjallisuudelle yleensäkin, ja hajoavien ja momentuvien minuuksien kuvia löytää myös Laura Marholmin teksteistä.⁵⁰

43 *Sensitiva amorosa* 1887, 4.

Elämäntuska liittyy dekadenssin ja degeneraation ilmiöihin. Sander Gilman kirjoittaa degeneraatiosta 1800-luvun lopun tärkeänä ja vaikeasti tavoitettavana ajatuksena ja todellisuutena. Hän pitää sitä edistyksen tummana puolena ja toteaa, että edistys kytkeytyi toivoon, degeneraation pelkoon; se oli eräänlaista pelon institutionalisoitumista. Hanssonin romaani kuvaa degeneraatiota, rappiota ja tässä siihen kytkeytyy myös pelko. Tämän pelon freudilaisesta tulkinasta ks. Sjöblad 1996, 385.

44 Paglia 1992, 415, 418–419; Sjöblad 1996, 383; Witt-Brattström 2007, 95–110.

45 Parente-Čapková 1998, 102.

46 Lyytikäinen 1996, 12. Viola Parente-Čapková muistuttaa, että dekadenssia kiehtoi ambivalenssi. Parente-Čapková 1998; 2005, 143.

47 Holm toteaa, että se oli 1880-luvun viehättävimpiä teoksia, vähiten luettu ja eniten haukuttu. Holm 1957, 11; 215.

48 Ola Hansson ei löytänyt teokselle kustantajaa, vaan se ilmestyi lopulta omakustanteena, ja ruotsalainen lehdistö tuomitsi sen. Teoksen teilaus oli syynä Ola Hanssonin maastamuuttoon. Georg Brandes oli niitä harvoja, jotka kehuivat teosta. Häntä kuitenkin moitti sen determinismiä. Holm 1957, 59; Lyytikäinen 1997, 115–116.

49 [J]eg tror at Ola Hansson bare har skildret sig selv og sig selv om og om igjen i disse Smaaskitser. [Laura Marholm Arne Garborgille 17.10.1888]. Sit. Holm 1957, 61.

50 Pohjoismaisen dekadenssin taustalle kätkeytyi ranskalainen naturalismi, mutta erityisesti ranskalainen kirjailija Paul Bourget (1852–1935). Bourget oli kirjailija ja kriitikko, jonka tunnetuin

Laura Marholm ihastui *Sensitiva amorosaan*, mutta kuului mieltymyksineen siis vähemmistöön. Victoria Benedictssoniakin hoitanut lääkäri Seved Ribbing, joka oli 1800-luvun lopun Ruotsin tärkeimpiä auktoriteetteja seksuaalimoraalia koskevissa kysymyksissä, ei pitänyt teoksesta. Ribbing julkaisi oman teoksensa *Om den sexuela hygien och några af dess etiska konsekvenser* seuraavana vuonna 1888. Hän halusi sen avulla oikaista muutamia kaunokirjallisuuden ja populaaritieteellisten julkaisujen esittämiä vääriä yleistyksiä seksuaalisuudesta. Kirjailijat kuten August Strindberg, Gustaf af Geijerstam ja Ola Hansson kuvasivat Ribbingin mukaan seksuaalisuuden ilmiöitä väärin, hallitsemattomina, eläimellisinä. Nämä kirjailijat viljelivät prostituoitien ja homoseksuaalisuuden kuvastoja ja esittivät, että seksuaalista kanssakäymistä seurasi inho ja alakulo. Ribbingistä he kuvasivat poikkeuksia enemmän kuin normaaleja tapauksia. Ola Hanssonin teoksen *Sensitiva amorosa* päähenkilöstä Ribbing oli erityisen tuhtunut ja totesi, että tuollaisen nuorukaisen ei pitäisi vapaasti kulkea muiden nuorten seurassa, vaan hänen paikkansa olisi mieluummin hoitolaitoksessa.⁵¹

Marholmille kyse ei kuitenkaan ollut hoitoa vaativasta sairaudesta tai hulluudesta, vaan mielen kiehtovasta analyysistä. Laura Marholmin, Ola Hanssonin ja dekadenttien ajattelussa hulluus ei yleensäkään ollut samalla tavoin torjuttu ja toinen kuin Ribbingille ja suurelle enemmistölle. Ola Hansson totesi ihallen ranskalaisen dekadentin J.-K. Huysmansin teoksesta *A Rebours* (1884), että se on suurenmoinen ja kauhea, ”se on kaunis hulluus”.⁵² Laura Marholm kirjoitti Strindbergistä ”nerona hulluuden rajalla” ja tarkoitti sen kohteliaisuutena, ei solvauksena. Hulluutta romantisoiti myös esimerkiksi tanskalainen *Tilskueren*-lehti, joka kirjoitti vuonna 1887, että ”vain sellaisesta voi tulla nero, joka vähintäänkin kerran on ollut itsemurhan tai mielisairauden kynnyksellä”.⁵³

Sensitiva amorosa toi Laura Marholmin ja Ola Hanssonin myös aivan konkreet-

---

1880-luvun teos oli *Essais de psychologie contemporaine* (1883). Teos oli tuttu Laura Marholmille jo kun hän luki *Sensitiva amorosan*, ja Ola Hanssonin ideat rakkauden psykologiasta eivät siten tulleet hänelle täysin outoina. Paul Bourget’lle moderni yksilö on itsetarkkailija ja nautiskelija, hermoherkkä ja sairas. Hän on kykenemätön kansakunnan rakentamiseen, mutta pystyy kuitenkin uudenlaisen kauneuden luomiseen. Bourget esittää myös ajatuksen persoonallisuudesta prosessina, jatkuvana tapahtumisen virtana. Bourget’n kuvaamien hahmojen sielunelämä on epäjohdonmukaista: he ovat kaksinaisia, toimivat ilman syytä, heidän minänsä on vastuuton ja heille itselleen tuntematon. Lyytikäinen 1996, 12; Lyytikäinen 1997, 28–29, 81; Lyytikäinen 1998, 10; dekadentista persoonasta ks. myös Holm 1957, 57–58; Parente-Čapková 1998, 112.

Ola Hanssonin luki ja käänsi Bourget’ta. Hänen esseensä Bourget’sta ilmestyi *Framåt*-lehdessä 1.10.1886. *Framåt* 19/1886; Sjöblad 1975, 102–106.

51 Ekenstam 1993, 209–211. Vielä 1900-luvun alun kirjallisuudentutkimukselle oli selvää, että teos oli sairas. Ruotsalainen kirjallisuushistorioitsija Karl Warburg (1852–1918) kirjoitti vuonna 1904 Ola Hanssonista, että ”tämä kirjoitti 1880-luvulla hyvin yksityiskohtaisia sielun analyysyjä, esimerkiksi sairaalloisen, mutta hyvin kirjoitetun teoksen *Sensitiva amorosa*.” <http://runeberg.org/svlihist/>

52 Holm 1957, 100.

J.-K. Huysmans (1848–1907). J.K. Huysmans: *A Rebours* (1884). Suom. (2004) *Vastahankaan*. Romaanin päähenkilö Des Esseintes oli dekadentin malliesimerkki, tunteellinen ja naismainen, yli-sivilisoitunut, vapaaehtoisesti epänormaali, yhteiskunnan viimeinen olento. Siegel 1985, 207.

53 Holm 1957, 103, 107. Ola Hansson loi Ingvar Holmin mukaan itsestään Nietzschen tapaisen myytin yli-ihmistyyppinä, jossa liittyivät yhteen nerous ja mielisairaus. Ola Hanssonin luovuuden ja mielisairauden kytkevästä ajattelusta ks. Holm 1957, 101–116.

tisesti yhteen. Avioitumisensa jälkeen, syksystä 1889 alkaen he sekä lukivat että kirjoittivat yhdessä. Ola Hansson kirjoittaa muistelmissaan, että heidän erilaisuudestaan huolimatta hän tunsi olonsa Lauran seurassa pakottomaksi ja luontevaksi ja että he elivät toisissaan niin, että heistä tuli yhtä.⁵⁴ Ola Hansson oli yksilönä pessimisti ja melankolikko tavalla, joka poikkesi Laura Marholmin elämäntunteesta. Ola Hansson kirjoittaa, että hän itse oli syrjäänvetäytyvä ja viihtyi huonosti seurassa, mutta että Laura oli hänen täysi vastakohtansa.⁵⁵ Heidän ajattelussaan oli kuitenkin paljon yhteistä, he jakoivat *Sensitiva amorosan* ajatuksen rakkaudesta mystisenä, salaperäisenä ja suurena voimana, joka pakeni konventionaalisen porvarillisen maailman moraalialueita ja järjettä. Heille yhteistä oli myös kiinnostus luovaan persoonaan, mielen äärimmäisiin tiloihin ja psyyken analyyseihin. Nämä kaikki teemat nousivat esiin, kun Marholm kirjoitti tekstejään aikansa naisista, naisen psykologiasta ja kun hän visioi tulevaisuuden kehityslinjoja.

NAISTEN KIRJAILIJAKSI BERLIINISSÄ

Georg Brandes oli Laura Marholmin mentori niin kuin monen muun kirjoittavan naisen, ja Laura kertoi jo varhain tälle suunnitelmistaan kirjoittaa modernin naisen psykologiasta. Hän kirjoitti artikkeli- ja käännöstöistään, mutta mainitsi, että hän kerää aineistoa kirjoittaakseen myös jotain omaa. ”Olen jo jonkin aikaa kerännyt vaikutelmia modernin naisen kehitysodotuksista ja psykologiasta”, hän kirjoitti Brandesille vuonna 1886.⁵⁶ Hän luki paitsi kaunokirjallisuutta, myös tieteellisiä tekstejä. Hän lainasi vuonna 1888 Arne Garborgille *Revue de Hypnotisme* -lehteä, johon kirjoittivat ”hermolääkärit” kuten Charcot ja Lombroso.⁵⁷ Hän moitti aikansa modernien kirjoittajien naiskuvausta ja jatkoi kirjettään Brandesille: ”Tietoisuuden aaltojen alla on paljon, siellä on erityinen naisellinen sielunelämä ja kuvitelmat, siellä on yksityiskohtia, jotka sijoittuvat houkutuksen ja torjunnan väliin, asioita, jotka eivät asetu vanhan järjestelmän mukaiseen luokitteluun.”⁵⁸ Sielusta ja mielikuvituksesta puhuminen, haluun ja torjuntaan viittaaminen ovat toisenlaista puhetta naiseudesta kuin mihin naisasian yhteiskunnallinen puhe viittasi.

Laura Marholm asui miehensä Ola Hanssonin kanssa Berliinissä 1890-luvun alussa, kun hän tarttui naisaiheisiinsa. Pari oli juuri saanut pojan, Ola Jr:n, ja opetteli elämää perheenä. Yhteisen elämänsä alussa he elivät muutenkin pääosin saksan-

54 Hansson 1926, 110.

55 Hansson 1926, 110.

56 Ich sammele seit einer Weile Eindrücke zu der Entwicklungserwartungen und der Psychologie der modernen Frau.

[Laura Marholm Georg Brandesille 14.10.1886] sit. Brantly 1987, 40.

57 Holm 1957, 105–106.

58 Es giebt aber vieles was unter der Bewusstseinschwelle liegt, es giebt ein specifisch weibliches Seelen- und Vortellungs-leben, es gibt Nuancen, die zwischen dem Anziehen and Abstossen liegen, Bedingungen die sich unter die alte Ordnung nicht klassificieren lassen [Laura Marholm Georg Brandesille 14.10.1886] sit. Brantly 1987, 40–41.

Viola Parente-Čapková kirjoittaa L. Onervasta, että samanaikainen halu ja torjunta sisäisiä toiseuksia kohtaan on lähtökohta, joka liittyy Onervan moneen muuhun 1900-luvun alun naiskirjailijaan. Parente-Čapková 2005, 156.

kieliselällä alueella, vuosina 1890–1893 paljolti Friedrichshagenissa, jossa molemmat kirjoittivat ahkerasti. Lyhyen junamatkan päässä Berliinistä sijainnut Friedrichshagen oli pieni 1000 asukkaan kylpyläkaupunki, jonne osa suurkaupunkiin väsyneistä boheemeista löysi tiensä 1890-luvulla. Sen maisema ja luonto järvineen, vuorineen ja mäntymetsineen oli tärkeä elementti sinne asettuneiden boheemien henkisydessä ja romantiikassa.⁵⁹ Matka kustantajien ja ystävien luo Berliiniin sekä kaupungin viini- ja oluttupiin oli lyhyt, ja hiljaiselon vastapainoksi monet kävivät Berliinin keskustassa erityisesti ”Zum schwarzen Ferkel” -nimisessä kapakassa. August Strindbergin kantakapakkana tunnetusta ”Mustasta porsaasta” tuli pian kuuluisa ja suosittu radikaalien ja boheemien kokoontumispaikka.⁶⁰ Myös kirjailija August Strindberg asettui Friedrichshageniin talvella 1892. Norjalainen maalari Edvard Munch (1863–1944) piti näyttelyn Berliinissä samana vuonna, joten Berliini oli 1890-luvulla monien pohjoismaisten taiteilijoiden kaupunki.⁶¹

Friedrichshagenin piiriin kuului kirjailijoita, runoilijoita, taiteilijoita ja muita radikaaleja, joita yhdisti yhteikunnalliseen uudistamiseen tähtäävät kysymykset: sosialismi, anarkismi, uusi taide ja kirjallisuus. Piirin keskushahmoja olivat kirjailija Wilhelm Bölsche (1861–1939), veljekset Heirich Hart (1855–1906) ja Julius Hart (1859–1930) sekä kirjailija Bruno Wille (1860–1928), jotka kaikki kuuluivat myös Hanssoneiden ystäviin.⁶² Läheiseksi heille tulivat runoilija Richard Dehmel (1863–1920) ja kirjailija Max Dauthendey (1867–1918) sekä puolalaissyntyinen Stanislaw Przybyszewski (1868–1927).⁶³

Stach, jolla nimellä Przybyszewskiä kutsuttiin, valaisee hyvin sitä boheemin dekadentin älykön tyyppiä, joiden piirissä Marholm 1890-luvulla eli. Przybyszewskin kiihkeässä etsinnässä on paljon samaa kuin Laura Marholminkin: kokeiluja ja kriitistä tyytymättömyyttä, tieteen, taiteen ja mystiikan monimutkaisia kudelmia. Laura Marholmin tavoin Przybyszewski oli myös Ola Hanssonin suuri ihailija.

Przybyszewski oli saapunut Berliiniin vuonna 1889 opiskelemaan neurologiaa ja mystisismiä. Hän asui Friedrichshagenissa ja oli tunnettu psykologisista tutkielmistaan, joita hän oli kirjoittanut Nietzschestä ja Chopinistä. Hän kirjoitti tutkielman myös Ola Hanssonista ja ajatteli kirjallisuudesta radikaalin dekadentisti, pitkälti samalla tavoin kuin Hansson. Harkitut teot olivat Przybyszewskille fiktiota ja todellinen elämä sarja tiedostamattoman liikkeitä, tapahtumia, jotka toteutetaan ilman, että tietoisuus voi niitä estää. Elämä oli hänelle pimeiden vaistojen läpimurtoa.⁶⁴

Przybyszewski oli Hanssoneiden lähimpiä ystäviä ja Laura Marholmin lämmin ihailija. Muiden Hanssoneita tunteneiden tavoin hän kirjoitti, miten Laura piti perheen elämää pystyssä, sillä ”Olinka” [Ola] oli täydellisen avuton kohtaamaan arjen todellisuutta. Hän piti Lauraa loistavana psykologina ja epätavallisen lahjakkaa-

59 Przybyszewski 1965, 110–111.

60 Haas 1965, 6; Klim 1992, 55–58.

61 Hapuli 2004, 211–212; Friedrichshagenin ajasta myös Witt-Brattström 2007, 53–58.

62 Przybyszewski 1965, 111.

63 Haas 1965, 6; Brantly 1987, 113;

http://www.friedrichshagener-dichterkreis.de/content/index.php/Friedrichshagener_Dichterkreis

64 Haas 1965, 6; Björnstad 1995, 173, 178. Edvard Munch oli Stachin perheystävä ja luonnehti miestä onnettomaksi, destruktiiviseksi puolalaiseksi.

na kirjailijattarena, jolla oli ”paljon enemmän sanottavaa kuin yksioikoisella Ellen Keyllä”. Laura Marholm oli Przybyszewskin mukaan vieraanvarainen ja ystävällinen emäntä ja vangitseva puhuja. Hän saattoi puhua koko illan, ja erään tällaisen illan jälkeen 23-vuotias Przybyszewski meni haltioituneena kotiin. Hän oli täynnä energiaa ja kirjoitti tutkielman Ola Hanssonista. Hän oivalsi ratkaisseensa erityisesti yhden kysymyksen: miksi mies rakastaa naista. Tutkielmasta tuli toinen osa hänen teokseensa *Zur Psychologie Des Individuums* (1892), ja se siivitti hänen kirjailijan ja ideologin työtään eteenpäin.⁶⁵ Nimi muistuttaa huomattavan paljon Laura Marholmin teoksen otsikkoa *Zur Psychologie der Frau*, ja voi kysyä, onko Marholmin nimivalinta ehkä kunnianosoitus ystävälle vai pelkkä sattuma.

Przybyszewski kirjoitti Ola Hanssonin teoksesta *Sensitiva amorosa* samalla tavoin ylistävästi kuin Laura Marholm. Hän kirjoitti, että elämäntuska (*Lebensangst*) oli avain moderniin aikakauteen, ja juuri sitä Ola Hansson oli novellikoelmassaan nerokkaasti kuvannut. Hänen mukaansa Hansson on kuvannut minää kaikkeuteen sulautumisen rajalla. Hän on kuvannut tiedostamattoman hermostunutta ensisijaisuutta ihmisessä. Sukupuolten välinen rakkaus, jota *Sensitiva amorosa* erityisen onnistuneesti kuvaa, on voima, joka voi kasvaa ja kukoistaa vain tiedostamattomassa (*Unbewussten*).⁶⁶ Przybyszewski kirjoittaa, että ”[K]uten hän [Ola Hansson] ’Pariaksessa’⁶⁷ osoitti, että minä on vain jotain sattumanvaraista, joka voi hetkellä millä hyvänsä hävitä, osoittaa hän tässä [*Sensitiva amorosa*], miten minällä ei sukupuolten välisessä elämässä ole ehdottomasti mitään roolia. Kaikki tapahtuu minän ulottumattomissa eikä mikään minässä.” (Alles unter dem Ich, nichts im Ich geschene.)⁶⁸

Przybyszewski piti itseään ja Ola Hanssonia hengenheimolaisina, sillä heidän aivojaan pitivät liikkeellä samat kysymykset. Kirjailijana Ola Hansson oli Przybyszewskin mielestä häntä ylempänä, mutta toisaalta hän itse tarjosi psykologista ja psykiatrista tietoaan Hanssonille. Erityisesti heitä yhdisti kiinnostus suggestioon ja hypnoosiin sekä pyrkimys luoda synteesi psyykkisen elämän kokonaisuudesta.⁶⁹

Myös Laura Marholm jakoi sekä miehensä että Przybyszewskin kiinnostuksen psykologiaan ja psyyken kokonaishahmotukseen. Kaikkia kiinnosti rakkaus ja sen luonne kahtalaisena: toisaalta fyysisenä, toisaalta mystisenä voimana. Przybyszewski vastasi lopulta omaan kysymykseensä, miksi rakastaa naista toteamalla, että naisessa mies rakasti oikeastaan itseään. Nainen herätti miehen sielun hienot ja syvät piirteet, tunkeutui kuvana ja tuntemuksena tämän aivoihin. ”Rakastan naisessa itseäni, omaa korkeimmalle henkistynyttä itseäni”, hän kirjoitti. ”Minun murentuneet, aivojen kaikkiin kolkkiin käytkeytyneet henkiset osani, joihin olemukseni sisin salaisuus kätkeytyy, järjestäytyvät rakastamani naisen voimasta, kuin sytyk-

65 Ensimmäisen osan muodostivat tutkielmat Nietzschestä ja Chopinistä. Przybyszewski 1965, 108–109, Klim 1992, 43; myös Brantly 1987, 87.

66 Przybyszewski 1892, 13–19, 38–39, 44–45; Klim 1992, 43–48. Przybyszewski käytti myös adjektiivimuotoa ”unterbewussten” ja substantiivimuotoja ”Unbewusstsein” ja ”Unbewussten”. Przybyszewski 1892, 9–10, 39.

67 Ola Hanssonin ennen *Sensitiva amorosaa* julkaisema novellikokoelma *Parias* (saksaksi *Parias: fatalistische Geschichten*, 1890)

68 Przybyszewski 1892, 39.

69 Klim 1992, 43–47.

keestä tai magneetista”, hän jatkoi.⁷⁰ Mies rakastaa naista, koska nainen keskittää ja eheyttää hänet; toimii korkeimpien ja syvimpien halujen ja tunteiden ilmanpaine- ja lämpökäyränä. Hän rakastaa naista sekä kokonaiskuvana kaikesta siitä, mikä merkitsee korkeinta onnea että sydämellisen yhdessä elämisen muotona, jossa syvin ja onnellisin voi tapahtua.⁷¹ Kaikki tämä muistuttaa paljon sitä, mitä Laura Marholm omista teksteissään miehen ja naisen välisestä rakkaudesta kirjoitti. Se osoittaa kuitenkin myös, kuten Ebba Witt-Brattström kirjoittaa, millaista eliittineroa, ”naisellista miestä” dekedenssi tuotti.⁷²

Ola Hansson kirjoitti Berliinin vuosina keskeisen romaaninsa *Resan hem* (1892), ja oli paljolti Laura Marholmin ansiota, että hän jatkoi uraansa. Se oli vaakalaudalla *Sensitiva amorosan* kotimaassaan saaman tuomitsevan vastaanoton jälkeen. Laura Marholmin merkitys ei ollut vain kannustuksessa vaan se oli myös aivan käytännöllinen. Hänen käännostensä ja ”managerityönsä” ansiota Ola Hansson pääsi Saksan kirjalliselle kentälle. Ola Hansson oli kotimaansa hylkäämä, mutta 1890-luvulla paljon esillä Saksassa ja Ranskassa.⁷³ Myös Laura Marholm työskenteli ahkerasti ja kirjoitti käännosten ohella omia tekstejään. Friedrichshagenin piiri oli perustanut lehden *Frei Bühne*⁷⁴, johon myös Marholmia pyydettiin kirjoittamaan ja jossa hän julkaisi suuren osan naisia analysoivista teksteistään vuosina 1890–1893.⁷⁵ Näistä teksteistä hän sitten muokkasi myöhemmin ilmestyneet kirjansa. Kun niiden vaikutusyhteyksiä arvioi, pitää siis muistaa, että niiden synty-ympäristö on pitkälti 1890-luvun alun kirjallis-radikaali Berliini.⁷⁶

Kesällä 1893 Laura ja Ola Hansson olivat edelleen työteliäitä, mutta vaihtelun tarpeessa. Ilmeisesti ainakin Ola Hansson oli uupunut, ja myös Laura Marholm viittasi väsymykseen ja suureen työtaakkaan. Nuori kirjailija Max Dauthendey (1867–1918) arveli Olasta, että tämä ainoastaan kaipasi vapauten. Dauthendey kuului *Sensitiva amorosan* ihailijoihin ja etsi sen vuoksi käsiinsä Ola Hanssonin myös henkilökohtaisesti. Hän vieraili alkutalvesta 1893 perheessä ja kirjoitti sen tunnelmista:

Marholm istui kirjoituspöydän ääressä ja luki käsikirjoitusta, Ola Hansson astui esiin synkänä. Hänellä oli ”Spleen”, kuten hän sanoi. Marholmin mielestä se johtui vatsasta. Hän: se johtui saapuneesta suojasta, sääoloista. Mutta he kyllä valehtelivat molemmat. Kyse on vapaudenkaipuusta /---/.⁷⁷

Hanssonin perhe matkusti näistä tunnelmista kesällä Etelä-Saksaan Baijeriin eikä enää palannut Berliiniin. He asettuivat Münchenin lähellä sijainneeseen Schlier-

70 Przybyszewski 1892, 40.

71 Przybyszewski 1892, 40.

72 Witt-Brattström 2007, 164–168.

73 Przybyszewski 1965, 139.

74 Kirjailija Fritz Mauthner (1849–1923) kuului sen perustajiin ja kutsui Laura Marholmin *Frei Bühnen* kirjailijaksi. Marholm kirjoitti lehteen myös paljon teatterikritiikkejä. Brantly 1987, 91, 121; <http://www.friedrichshagener-dicherkreis.de>

75 Brantly 1987, 91–93, 128; Witt-Brattström 2007, 55–56.

76 Scott-Jones 1982, 213, 215.

77 Sit. Brantly 1987, 125. Sään uskottiin vaikuttavan keskeisesti terveyteen esimerkiksi uuden ajan alussa ja uskomus oli voimissaan vielä 1800-luvulla. Ks. Kaartinen 2002, 181–182.

seen vuoristokylään. Seuraavat 12 vuotta aina vuoteen 1905 asti he asuivatkin pääosin Schlierseessä, ja sieltä käsin Laura Marholm etsi kustantajat 1895–1900 ilmestyneille kirjoilleen. Teokset pohjautuivat artikkeleihin ja esseisiin, mutta Laura Marholm kirjoitti monet niistä valmiiksi juuri Baijerissa.⁷⁸ Ensimmäinen ja suureen suosioon yltänyt *Kvinnor (Das Buch der Frauen)* ilmestyi joulun alla 1894 ja muut analysoimani teokset seuraavien kolmen vuoden aikana. Kaikissa huomio kiinnittyi naisiin, ajanhengen muovaamaan naisen sieluelämään.

MODERNIN NAISSIELUN RAAJARIKKOISET MUOTOKUVAT

Marholmia innosti ajatus feminiinisestä ideaalisena, maskuliinisen täydellistäjänä, ja ajatus on kutakuinkin sama kuin Stanislaw Przybyszewskillä, mutta käänteinen. Przybyszewski ajatteli, että miehen sielu eheytyy naisen voimasta, Marholm ajatteli toisin päin: nainen eheytyy miehen ansioista. Myös erotismi yhdistää Marholmia Berliinin boheemeihin, sillä esimerkiksi Richard Dehmelin mukaan yksilön, miehen tai naisen persoona kasvoi ja täydellistyi vain eroottisen rakkauden kautta suhteessa toiseen. Hengestä ja materiaasta, miehestä ja naisesta, yksilöstä ja kosmoksesta, ruumiista ja sielusta tuli rakkauden kautta yhtä. Miehen ja naisen erilaisten sielujen välille vain rakkaus tekee sillan, kirjoittaa myös Przybyszewski.⁷⁹ Eroottisen yhteyden opista huolimatta käsitys naisen sielun erityisyydestä oli Marholmin ajattelun ydin ja pysyvä piirre. Marholm puhui erityisesti naisesta, jonka hän näki sielullisesti miehestä poikkeavana, ja jonka sielun dynamiikan hän ennen muuta halusi paljastaa. Ebba Witt-Brattström nostaakin Marholmin tärkeäksi juuri naisten erityislaadua korostavana feministinä (joka käytti ”patriarkaatin vatsastapuhumisen” strategiaa rakentaessaan naisesta ylivoimaista, täydellistä ja vaistomaista ihmistä).⁸⁰

Myös ajatus siitä, että sairauden muotojen tunteminen oli edellytys terveyden olemuksen ymmärtämiseen, oli Marholmille keskeinen. Vaikka hän piti elämänmyönteisyyden välittämistä kirjallisuuden tärkeänä mutta vaikeana tehtävänä, se ei tarkoittanut elämän nurjien ja ikävien puolien sivuuttamista. Päinvastoin terveyden olemukseen pääsi käsiksi vain katsomalla tarkasti sairauden muotoja. Marholm kirjoitti artikkelissaan vuonna 1888, että ”sairauden ilmiöiden tunteminen on edellytys terveyden olemuksen määrittelylle”.⁸¹ Niinpä hänen teoksensa *Kvinnor* piirtää kuvia naisten sielullisesta erityislaadusta, mutta tekee sen naisten eräänlaisten sairaskertomusten kautta.

78 Hansson 1926, 63–64, 78, 107.

Heidän tavaransa Berliinissä myytiin 1893, vain osa lähetettiin Baijeriin. Laura sai Schlierseen mm. venäläisen kirjoituspöytänsä, jolla oli ilmeisesti merkitystä sekä ammatti-identiteetin että kansallisidentiteetin näkökulmasta. Marholm piti itseään lähinnä venäläisenä. Brantly 1991, 5.

79 Przybyszewski 1965, 184.

80 Witt-Brattström 2007, 210–211; 338–345.

81 Die Kenntniss der Krankheitserscheinungen ist die Bedingung zur Feststellung des Wesens der Gesundheit.
Sit. Brantly 1987, 71.

NAISTEN KIRJA

Kvinnor-teoksen ensimmäinen psykologinen naismuotokuva syntyi jo keväällä 1889, kun Marholm luki Marie Bashkirtseffin julkaistut päiväkirjat ja kirjoitti niistä artikkelin ”Taiteilijattaren päiväkirja” (Das Tagebuch einer Künstlerin).⁸² Marie Bashkirtseff (1859–1884) oli venäläissyntyinen taidemaalari, joka kuoli 25-vuotiaana tuberkuloosiin Pariisissa. Hänen päiväkirjansa julkaistiin kuoleman jälkeen Ranskassa vuonna 1887, Englannissa ja Amerikassa vuonna 1890. Ne aiheuttivat sensaation, ja Marholmin lisäksi moni muu kirjoitti Bashkirtseffistä modernin, uuden naisen ilmentymänä. Hugh Stutfield kirjoitti päiväkirjoista vuonna 1897 ”salaisena raamattuna”, josta ajan väsyneet ja tyytymättömät naiset lukivat muutaman lauseen joka aamu herätessään tai iltaisin asettuessaan nukkumaan.⁸³ Marholm kirjoittaa päiväkirjan lukijoista, että ”de läste boken med en sällsam, smärtsam själfberusning och öfverallt i dessa blad fulla af glöd och energi, af tårar och längtan, tycktes de liksom möta sig själfva /---/”.⁸⁴ Bashkirtseffilla oli kaikkea, mitä tuhannet naiset toivoivat, ja silti hän kärsi tyhjyydestä ja yksinäisyydestä.

Bashkirtseffiä koskevassa artikkelissaan Marholm kirjoitti kasvatus- ja kulttuurikritiikkiä, joka jäi pysyväksi ja tyyppilliseksi piirteeksi hänen tekseissään. Hän kirjoitti että Bashkirtseffin kuten muidenkin aikakauden naisten kohdalla kasvatus turmelee naisen psyyken. Naisen ylpeys, hienostuneisuus ja siveys alistetaan kasvatuksessa sopivaisuuteen; sopivaisuudesta tulee naisen luonto, joka asettuu tietoisuuden syvyksiin, siitä tulee tiedostamaton. Näin naisesta ei tule objektiivisesti havainnoivaa, vain subjektiivisesti liukeneva. Hän murenee, sairastelee, lakkaa olemasta luonnollinen olento ja siten itsensä. Hänestä tulee huono taiteilija, huono ammattilainen, lopulta huono nainen ja äiti.⁸⁵

Susan Brantly näkee Marholmin näissäkin ajatuksissa yhtäläisyyksiä Freudin ajatuksiin. Hän kirjoittaa, että Marholmin kuvaamat sosiaalisesti ehdollistuneet repressiot aiheuttivat fyysistä sairautta ja hysteriaa. Yhteys Freudiin on Brantlystä anakronismi⁸⁶, mutta oikeammin kyse on siitä, että sosiaalisen ja ei-biologisen roolia sairastumisessa pohtivat myös muut kuin Freud. Myöskään tiedostamattoman ajatus ei ollut Freudin yksinomaisuutta, vaan esiintyi sielua ja mieltä pohtivien ajattelijoiden teksteissä jo ennen häntä. Tiedostamaton oli yksi degeneraatiota käsitelneiden kirjailijoiden keskeisistä termeistä. Se tarkoitti psyyken ”pimeitä paikkoja”, impulsseja pahuuteen ja valheseen, jotka esimerkiksi Max Nordau ja Joseph Conrad ymmärsivät myös sivistyneen psyyken ominaisuuksiksi.⁸⁷ Myös sekä Ola Hansson että Stanislaw Przybyszewski käyttivät tiedostamattoman käsitettä psyykeä koskevassa ajattelussaan.⁸⁸

Kvinnor-teoksen kuusi artikkelia käsittelevät kuutta naista: Marie Bashkirtseffin

82 Artikkelin ilmestyi *Neue Freie Presse* -lehdessä 12.3.1889. Brantly 1987, 74.

83 Marcus 2002, 143; ks. myös Makkonen 1997, 233.

84 *Kvinnor* 1895, 130.

85 Tarkemmin tästä ks. Tuohela 2000.

86 Brantly 1987, 74.

87 Greenslade 1994, 7. Ks. myös Parente-Čapková 2005, 154.

88 Ebba Witt-Brattström näkee Ola Hanssonin ja Stanislaw Przybyszewskin Freudin ja psykoanalyysin edeltäjinä. Witt-Brattström 2007, 63, 66–67, 111–125, 137, 166–167.

lisäksi Amalie Skramia, tämänkin tutkimuksen yhtä päähenkilöä. Bashkirtseffin ja Skramin lisäksi Marholm kirjoittaa ruotsalaisesta naiskirjailija Anne Charlotte Edgren-Leffleristä, italialaisesta näyttelijätär Eleonore Dusesta, englantilaisesta kirjailija George Egertonista ja venäläisestä matemaatikko-kirjailija Sonja Kovalevskystä.⁸⁹ Marholm kirjoittaa esipuheessa, että näissä kuudessa modernin naisen tyyppissä hän on halunnut kuvata naiseuden manifestoitumista (Manifestationen ihres Weibempfindens, deras kvinnliga känsla). Hän on pyrkinyt kuvaamaan naiseutta, joka kaikista teorioista, ideoista ja menestyksestä huolimatta on murtautunut esiin. Marholmin mukaan hänen teoksensa naisia vaivasi sisäinen jakautuneisuus järjen ja naisluonnon välillä. Syy oli hänen mukaansa yksiselitteinen; hän kirjoittaa, että tämä sisäinen halkeama ja sitä seuraava sairaus ”tuli maailmaan alun perin naiskysymyksen myötä”.⁹⁰ Marholmin asettuminen naisasian kriitikoksi näkyy tässä toteamuksessa hyvin. Teorioilla hän viittaa naisasiaan ja menestyksellä naisiin, jotka ovat naisasian esikuvia, yhteiskunnallisia toimijoita. Naisasialiikkeen ajama naisten tasavertaisuus miesten kanssa on Marholmille elämän vastaista teoreettisuutta. Se merkitsee pyrkimyksiä, jotka sairastuttavat naiset ja estävät häntä löytämästä aitoa naiseuttaan.

Eleanore Dusen Hanssonit näkivät näyttämöllä Berliinissä 1891–1892 usein. Edgren-Lefflerin ja Kovalevskyn elämänvaiheisiin Marholm perehtyi todennäköisesti Ellen Keyn vaikutuksesta: Key oli kirjoittanut Edgren-Lefflerin elämäkerran, jonka hän lähetti Hanssoneille vuonna 1893.⁹¹ Seuraavana kesänä Key vieraili Hanssonien luona ja lokakuussa 1894 Marholm kirjoitti vielä intensiivisesti kirjansa viimeistä esseetä Sonja Kovalevskystä.⁹² Kaikesta päätellen Keyn ja Marholmin vaikutus toinen toisiinsa oli moninaista, mutta se ei tapahtunut kovin henkilökohtaisen ystävyuden tasolla.⁹³

Kvinnor-teoksen suosio yllätti kaikki. Siitä tuli kustantajan kaupallinen menestys ja se käännettiin kahdeksalle kielelle.⁹⁴ Vastaanotto oli sekä myönteistä että kiel-

-
- 89 Anne Charlotte Leffler (Edgren Cajanello) (1849–1892), ruotsalainen naiskirjailija. Eleanore Duse (1859–1924), italialainen näyttelijä. Hän uudisti teatteri-ilmaisuja ja oli suosionsa huipulla 1892–93, jolloin hän esiintyi Euroopan pääkaupungeissa esiintyen mm. Henrik Ibsenin ja Gabriele d’Annunzion näytelmissä. George Egerton (1859–1945) oli brittiläinen naiskirjailija, oikealta nimeltään Mary Chavelita (Dunne), Bright. Chavelita avioitui vuonna 1891 George Egerton Clairmonten kanssa, jolta hän otti nimen kaksi ensimmäistä osaa kirjailijanimukseen. Hän tuli tunnetuksi esikoisteoksestaan *Keynotes* (1893) ja sitä seuranneesta teoksesta *Discords* (1894). Chavelita erosi 1901 ja solmi avioliiton teatterikriitikko Golding Brightin kanssa. Ks. Vicinus 1983; Showalter 1995, xii–xiv, 321. Sonja Kovalevsky (Sofia Kovalevskaja) (1850–1891), venäläinen matemaatikko, Ruotsin ensimmäinen naisprofessori ja maailman ensimmäinen naisprofessori matematiikassa. Hänellä oli virka Tukholmassa, jossa hän tutustui läheisesti Anne Charlotte Leffleriin.
- 90 *Kvinnor* 1895, 3; myös Brantly 1987, 134.
- 91 Ola Hansson Ellen Keyllä 6.5.1893, KBs.
- 92 Laura Marholm-Hansson Ellen Keyllä 6.10.1894, KBs; myös Brantly 1987, 136–137.
- 93 Brantly 1987, 136; Ebba Witt-Brattström kirjoittaa Ellen Keyn *Missbrukad kvinnokraft* -teoksesta ja tulkitsee, että erityisesti Marholmin ajatus naisen olemuksen ja luonnon erityisyydestä, sen villeydestä vaikutti Keyhin. Witt-Brattström 1997, 206–207. Tarkemmin Keyn ja Marholmin suhteesta Witt-Brattström 2007, 259–262, 267.
- 94 Ruotsiksi, englanniksi, norjaksi, venäjäksi, puolaksi, hollanniksi, tsekiksi ja italiaksi Brantly 1987, 137.

teistä, mutta julkaisuvaikeuksien jälkeen tärkeintä Marholmille oli, että kirjasta puhuttiin. Marholmin tyyliä sekä kiitettiin että moitittiin. Eniten keskustelua herätti teoksen tapa käsitellä sukupuoliviettä ja naisen eroottisia tarpeita. Tässä suhteessa kritiikki oli samanlaista kuin esimerkiksi George Egertonin: molempia syytettiin erotomaniasta.⁹⁵ Maltillisemmat kriitikot moittivat Marholmia yksipuoliseksi. Heidän mukaansa Marholm korosti eroottisen elämän, naisellisen täyttymyksen merkitystä niin, että ihmisluonnon monimutkaisuus hävisi ja naisesta tuli yksipuolinen, kuin torso.⁹⁶ Ankarinta kritiikkiä esitti ymmärrettävästi naisasialiike. ”Verein für Frauenwohl” piti Berliinissä kokouksen 6.6.1895, jossa yhtenä tärkeimmistä teemoista oli Marholmin kirja. Minna Crauer⁹⁷, yksi saksalaisen naisasialiikkeen keulahahmoja, totesi, että ”ei ole olemassa suurempaa vastakohtaa kuin naisliikkeen ihanne ja Laura Marholm”.⁹⁸ Saksalaisen naisliikkeen maltillisemmän suunnan edustaja Helene Lange⁹⁹ moitti Marholmia väärästä logiikasta. Langen mukaan siitä, että äitiys selvästi erotti naiset miehistä, ei pitänyt tehdä sitä johtopäätöstä, että äitiys olisi naisten ainoa tehtävä. Langen mukaan Marholm oli vienyt logiikkansa vielä tästäkin pidemmälle harhaan väittäessään, että ei edes äitiys, vaan naisen fyysinen täyttymys suhteessa mieheen oli hänen onnensa tärkein lähde.¹⁰⁰

Kärkevin Marholmin kriitikoista oli Hedwig Dohm (1831–1919), saksalainen viiden lapsen äiti, joka lasten vartuttua alkoi kirjoittaa poleemisesti ja terävästi naisten oikeudesta opiskeluun, työhön ja poliittiseen vaikuttamiseen.¹⁰¹ Dohm käsitteli Laura Marholmia naisasian vastaisena kirjoittajana kahdessa artikkelissa heti *Das Buch der Frauen* -teoksen ilmestyttyä 1895 ja perusteellisimmin vielä myöhem-

95 Vicinus 1983, vii.

96 Naisen luontoon kuului Marholmin mukaan tarve saada elää muita varten. Vuonna 1889 kun Marholm itse, 34-vuotiaana, koki mahdollisesti löytäneensä Ola Hanssonista täydellisen puolison, hän piti sitoutumista puolisoon tänä ideaalina. Tästä oman elämän oivalluksesta tuli myös teoreettisen ajattelun perusta: nainen toteutti luonnollista, tervettä naiseuttaan ihanteellisessa – eroottisessa ja älyllisessä – suhteessa mieheen.

97 Cauer Minna (1842–1922) oli saksalaisen porvarillisen naisasialiikkeen edustaja, kuului sen radikaalisipiipen. Hän perusti ”Frauenwohl” -yhdistyksen Berliinin osaston 1888 ja johti sitä vuoteen 1919. Hän perusti ja toimitti vuosina 1895–1919 lehteä ”Die Frauenbewegung”; josta tuli saksalaisen naisliikkeen radikaalin siiven äänitorvi liikkeen jakautuessa 1890-luvulla maltillisiin ja radikaaleihin. (<http://www.iisg.nl/archives/gias/c/10740150.html> (International Institute of Social History Archives); Kinnunen 2000, 15–16, 48.

98 [e]s grössere Gegensätze als das Ideal der Frauenbewegung und Laura Marholm nicht gäbe”. Sit. Brantly 1987, 140. Brantley 137–140, Scott-Jones 1982, 204.

99 Helene Lange (1848–1930) oli saksalaisen porvarillisen naisliikkeen tärkeitä hahmoja, sen maltillisen suunnan edustaja. Lange valmistui opettajaksi ja toimi yksityisen tyttökoulun opettajana vuoteen 1891 ja tyttöjen kasvatuksen ja koulutuksen uudistaminen oli hänelle naisasian keskeisin tavoite. Hän toimi aktiivisesti ”Allgemeiner Deutscher Frauenverein” -liikessä ja perusti 1893 lehden ”Die Frau”, jotka molemmat ajoivat naisasiaa maltilliseen sävyyn. Kinnunen 2000, 16, 44.

100 Brantly 1987, 141.

101 Dohm aloitti uransa vuonna 1867 kirjoittamalla ja toimittamalla kaksiosaisen Espanjan kirjallisuuden historian. Työn osoitti hänelle kustantaja-aviomies Ernst Dohm, jonka kautta Dohm tutustui myös kotikaupunkinsa Berliiniin älymystöön. Vuodesta 1872 alkaen Dohm kirjoitti aktiivisesti naiskysymyksestä sekä lehtiartikkeleissa että näytelmissä, romaaneissa ja novelleissa. Dohmin varhaisia teoksia naisasiasta olivat *Die wissenschaftliche Emancipation der Frau* (1874) ja *Der Frauen Natur und Recht. Zur Frauenfrage zwei Abhandlungen über Eigenschaften und Stimmrecht der Frauen* (1876).

<http://gutenberg.spiegel.de/autoren/dohm.htm>

min kirjassaan *Die Antifeministen* (1902).¹⁰² Dohmin kirjoitti, että kolme ”taantumuksen”, ”Rückwärts-Bewegung”, pääedustajaa olivat Laura Marholm, Ellen Key ja Lou Andreas-Salomé. Kaikki olivat Dohmin mukaan loistavia kirjoittajia, mutta se ei saanut johtaa feministejä harhaan. Kritiikkinsä kohteiden käsitykset naiseudesta Dohm tiivistää toteamalla, että ”Marholmille naisen olemassaolon tarkoitus on mies, Keylle lapsi ja Andreas-Salomelle nainen on jotain itsestään kohoavaa, joka etsii vain omaa kehitystään”. Dohm jatkaa vielä, että ”oikeoppisin kolmesta ja siteeratuin ja ihailuin on Laura Marholm”.¹⁰³

Helene Lange ja muut naisasianaiset olivat huolissaan Marholmin kirjan suosiosta ja sen vahingollisista vaikutuksista. Lange kirjoitti, että monet miehet ja valitettavan monet naiset olivat riemuiten hyväksyneet Marholmin käsityksen (naisesta). Myös psykologian ja tieteen piirissä Marholmin teos herätti kiinnostusta ja hyväksyntää.¹⁰⁴ Dohm kiitti teosta siitä, että se nosti persoonallisia naisia esiin, mutta epäili muotokuvien oikeellisuutta. Hän piti Marholmia vaikeasti tulkittavana, kirjoittajana, joka sanoi yhtä ja seuraavassa hetkessä aivan toista. Hänen teoksiin luonnehti Dohmin mukaan parhaiten mielivaltaisuus. Pääväitteen, että naisen sielu on kuin tyhjä kapseli, jonka vasta mies täyttää, Dohm siteerasi, mutta myös tuomitsi.¹⁰⁵ Yhdessä kohdin Dohm tuntui ymmärtävän Marholmia. Dohm myönsi, että naisten oikeus rakastaa oli luonnottomalla tavalla näivettynyttä. ”Kuitenkin pidän järkevänä, että radikaalit vaikenivat tästä oikeudesta. Ensin poliittiset oikeudet”, Dohm kirjoittaa.¹⁰⁶ Dohmin lause on tärkeä, sillä se osoittaa erimielisyyden ytimeen: kumpi on tärkeämpää, poliittiset oikeudet vai oikeus seksuaalisuuteen, henkilöhtaiseen onneen ja täyttymykseen. Dohm ymmärsi molempien merkityksen, mutta piti poliittisia oikeuksia tärkeämpinä. Marholmille vain rakkaus oli tärkeää, ja muuhun pyrkiminen jopa vahingollista.

Susan Brantly selittää *Das Buch der Frauen* -teoksen suosiota ja kohua sen ympärillä ensinnäkin sillä, että naiseuden kummallisuudet ja poikkeavuudet kiinnostivat 1890-luvun yleisöä erityisesti. Rikolliset, prostituoidut ja hysteerikot esiintyivät kirjallisuudessa, kuvataiteessa ja myös tiede tunsu mielenkiintoa niitä kohtaan. Cesare Lombrosin teos *Das Weib als Verbrecherin und Prostituirte*, ”Nainen rikollisena ja prostituoituna” ilmestyi vuonna 1893 ja Sigmund Freudin ja Joseph Breuerin *Studien über Hysterie*, ”Tutkielma hysteriasta” vuonna 1895. Pelkät nimetkin paljastavat, mihin mielenkiinto kohdistui. Samaan kategoriaan rikollisten, hullujen

102 Hedwig Dohm: ”Reaktion in der Frauenbewegung”. *Die Zukunft*, 8 (August 18. 1894) ja Hedwig Dohm: ”Laura Marholms Buch der Frauen”, *Die Frauenbewegung*, I (1895). Brantly 1987, 269.

103 Dohm [1902] 1976, 84. Brantly 1987, 143–144.

104 Lääkäri ja Göttingenin yliopiston gynekologian professori Max Runge (Universitäts-Frauenklinik Göttingenin johtaja 1888–1909) käytti Marholmin analyysia Sonja Kovalevskystä tukemaan omia väitteitään naisen ja miehen seksuaalisuuden eroista teoksessaan *Das Weib in seiner Geschlechtsindividualität* (1896). Brantly 1987, 142.

Max Runge tutki lapsiveden syntyä, kuumeen vaikutusta äitiin ja lapsen ja siten infektoiden ja sikiökuolleisuuden yhteyttä. Hänen lapsenpäästön ja gynekologian oppikirjansa olivat paljon käytössä yliopistolisissa ja kättilökoulutuksessa. http://www.user.gwdg.de/~ukfh/UFK/html/geschichte_der_klinik.html

105 Dohm [1902] 1976, 85–89.

106 Dohm [1902] 1976, 92.

ja prostituoitujen kanssa sijoitettiin Viola Parente-Čapková mukaan myös luova nainen, joka nähtiin degeneroituneena.¹⁰⁷ Kaiken kaikkiaan kyse oli laajasta ilmiöstä, sillä kuten Pirjo Lyytikäinen on todennut, 1800-luvun lopun kulttuuria leimasivat rappiodiskurssin verkosto ja dekadentit ilmiöt, rappion ja degeneraation kuvaaminen ja selittäminen kiinnostivat laajasti sekä tiedettä ja taidetta että niiden tuotteita kuluttavaa porvaristoa. Ilmiö oli kulttuurisesti paljon niin sanottua dekadenssin liikettä laajempi.¹⁰⁸

Toinen syy *Das Buch der Frauen* -teoksen suosioon oli se, että sekä miehet että naiset löysivät siitä tukea omille näkemyksilleen. Miehet, joita naisemansipaatio arvelutti, saattoivat lukea Marholmin teosta siten, että se sijoitti naiset turvallisesti perinteiselle paikalleen kotiin.¹⁰⁹ Naiset, joille roolit vaimoina ja äiteinä merkitsivät paljon, löysivät siitä lohtua ja vastavoiman suhteessa uhkaavaksi ja vaativaksi koettuun naisemansipaatioon. Kiistellyn Ellen Keyn vastaanottoa Saksassa tutkinut Tiina Kinnunen on todennut, että vuosisadan vaihteen naiset kokivat epävarmuutta ja hämmennystä uuden naisidentiteetin rakentamisessa. Joihinkin vetosi ajatus vapaudesta ja yksilöllisyydestä. Heitä kiehtoi oikeus opiskeluun, työhön ja poliittiseen osallistumiseen, ja heistä tuli todennäköisesti radikaaleja naisten oikeuksien puolustajia. Monille tällainen uusi identiteetti oli kuitenkin pelottava ja herätti epävarmuutta. He saattoivat löytää uuden identiteettinsä Ellen Keyn naisideaalista, tämän yksilöllistä ja fyysistä äitiyttä korostavista ajatuksista.¹¹⁰ Ennen Ellen Keytä Marholmin *Kvinnor* ylisti naisen tuttuja puolia: merkitystä vaimona ja äitinä. Se ylisti naisen luontoa, intuitiota ja tunteikkautta eikä nähnyt näitä puolia heikkoutena. Naiset, jotka ihastuivat Marholmin ja Keyn ajatuksiin, eivät olleet konservatiiveja, jotka vastustivat muutosta ja puolustivat naisen alistamista perinteisiin rooleihin, vaan he etsivät tukea sellaiselle uudelle identiteetille, joka oli mahdollista ankkuroida vaimon ja äidin rooleihin. Nämä naiset etsivät ”sydämen emansipaatiota” – joskus yhteiskunnallisten oikeuksien sijaan, joskus niiden rinnalle.¹¹¹ Tunteikkaus, intiimi läheisyys ja onni toisten hyväksi tehdystä työstä olivat heille joka tapauksessa tumpia kuin älyn ja politiikan sfäärit.

(HYSTERIAN) PROFEETTA

Hysteria eli kultakauttaan 1800-luvun lopulla ja kiinnittyi myös keskusteluun *Kvinnor*-teoksesta. Hysterialla oli oma, joskin laaja ja joustava, sisältönsä lääketieteen diskurssissa.¹¹² Hysteria oli kuitenkin levinnyt myös arkipuheeseen ja sitä käytettiin paljon Marholmin yhteydessä. Adine Gemberg nimesi Marholmin ”hysterian

107 Parente-Čapková 1998, 117.

108 Lyytikäinen 1998, 9.

109 Dohm viittaa Marholmin mieskirjailijalta saamaan ylistykseen suuressa sanomalehdessä. Dohm [1902] 1976, 103.

110 Kinnunen 2000, 188–189, 237, Kinnunen 2003.

111 Kinnunen 2000, 195, 199–200. Toisin kuin Marholmille Ellen Keylle naisten yhteiskunnalliset oikeudet olivat tärkeitä, vaikka ensisijaista olikin naisen oikeus äitiyteen. Sen jäädessä toteutumatta nainen saattoi valita ”yhteiskunnallisen äitiyden”. Key 1896b, 36–39; 108–112.

112 Ks. esim. Veith 1965.

profeetaksi” ja Fritz Mauthney kirjoitti, että Marholm on niin kauan etsinyt naisista vain hysteerisiä puolia, että hysteerinen nainen näytti olevan hänelle ainoa nainen ylipäätään. Nämä lukijat näkivät Marholmin naishahmoissa, tyytymättömissä ja itseään etsivissä naisissa hysteerikon.¹¹³ Marie Bashkirtseffistä kirjoittanut Hugh Stutfield linkitti Marholmin yhteen George Egertonin¹¹⁴ kanssa ja sijoitti molemmat sairaalloisen ”ego-manian” perusteella hysteria-kirjallisuuteen.¹¹⁵ 1890-luvun uutta naista käsittelevien tekstien leimaaminen hysteerisiksi ja sairaiksi oli Kristine Swensonin mukaan tyyppillistä ja yleistä.¹¹⁶ Kun Freud kiinnitti huomiota hysteerikon epäjohtomukaiseen tapaan kertoa tarinansa ja näki hysterian etiologian psyyko-seksuaalisena, ei hän astunut uudelle maaperälle. Marholmin ja Egertonin tekstien kategorisointi hysteria-kirjallisuudeksi kertoo kuitenkin ennen muuta siitä, miten arkipuhe oli medikalisoitunut, aikakausi ”hermostunut” ja ”hysteria” kaikkien huulilla. Marholmin tai kenenkään muunkaan kirjojen ja ajatusten täsmällisestä sisällöstä tämä kategorisointi ei kuitenkaan kerro.

Marholm kirjoitti *Kvinnor*-teoksensa jatkoksi kahdesta novellista koostuvan teoksen nimeltä *Tvenne kvinnoöden* (1896, *Zwei Frauenerlebnisse*). Hän totesi *Die Zukunft* -lehdessä vuonna 1896, että se ilmestyi tässä muodossa, koska ”näiden kahden naisen elämän ratkaisevien hetkien intiimi ja yksityiskohtainen esittäminen vaati heidän nimiensä pois jättämistä ja novellimuotoa”.¹¹⁷ Kuten Susan Brantly toteaa, Marholm ei näin tehdessään juurikaan välittänyt faktan ja fiktion rajasta.¹¹⁸ Marholmille novelli oli konventio, jota saattoi muokata omiin tarpeisiin. Hänelle ei naisena ollut tarjolla tieteellisen artikkelin muotoa, jonka kautta esimerkiksi Joseph Breuer ja Sigmund Freud saattoivat kertoa naisen psyykeä koskevista oivalluksistaan. Puute ei estänyt häntä kirjoittamasta, mutta kirjoittamista säätelevä kulttuurinen konteksti ohjasi valintoja. Marholmin kirjoittamiseen ja lajivalintoihin vaikuttivat myös hänen ajatuksensa naisten omasta erityisestä kirjallisuudesta ja kirjoittamisen tavasta. Hän kritikoi usein aikansa naiskirjailijoita miesten jäljittelestä ja toivoi jotain aivan uutta syntyväksi.¹¹⁹ Siksi hän ei itsekään kirjoittanut millenkään genrelle uskollisesti. Genrejen sekoittaminen tai kokeilujen tekeminen niillä oli kuitenkin osa myös dekadenssin estetiikkaa, ja Marholmin leikittely lajeilla saattoi periytyä myös siltä.¹²⁰

Tvenne kvinnoöden koostuu kahdesta novellista ”Hvad var det?” (Was war es?) ja ”Det osagda” (Das Ungesprochene). Ensimmäinen novelli ”Hvad var det?” ker-

113 Brantly 1987, 147.

114 Egerton, George (1859–1945) ks. edellä.

115 Marcus 2002, 143; Hysteriapuheen leviämistä taiteeseen ja yhteiskuntaan käsittelevät myös Anna Kortelainen ja Mark S. Micale. Ks. Kortelainen 2003, 309–354; Micale 1995, 179–220.

116 Swenson 2005, 123–124.

117 Sit. Brantly 1987, 155.

Zwei Frauenerlebnisse -teoksen toinen painos ja norjankielinen käännös ilmestyivät vielä samana vuonna 1895. Ruotsinkielinen käännös *Tvenne Kvinnoöden* ilmestyi seuraavana vuonna 1896 Albert Bonnierin kustantamana ja Ola Hanssonin käännöksenä. 1899 teos käännettiin hollanniksi (dutch). Brantly 1987, 154.

Olen käyttänyt tutkimukseni alkuperäislähteenä ruotsinnosta ja viittaukset tästä eteenpäin ovat siihen.

118 Brantly 1987, 155.

119 *Kvinnor 1895*, 103–104.

120 Paglia 1990, 409. Ks. myös Witt-Brattström 2007, 283–285.

too naisesta nimeltä Lonny Lauter. Hän on itsenäinen, Berliinissä asuva teatterikriitikko ja monista yhtäläisyyksistä tunnistettavissa Marholmin omakuvaksi. Toisin kuin *Kvinnor*-teoksen älykkönäiset, Lonny Lauter ei ole henkinen raajarikko. Tässä hahmossa Marholm on kuvannut vahvaa ja itsenäistä naista, jota älylliset pyrki-mykset eivät invalidisoi. Lonny rakastuu ja menettää rakastamansa miehen rakkau- den, mutta kokemus ei tuhoa häntä vaan päinvastoin vapauttaa kätkeytyjä voimia hänen luonnostaan. Hänestä tulee täydellisempi, todellisempi ja aidompi nainen.¹²¹ Hahmo on uusi ja verrattain harvinainen vielä 1800-luvun kirjallisuudessa. 1800-luvun alkupuolen kirjallisuudessa nainen hyvin usein menetti rakkautensa kohteen joko hylättyinä tai kuoleman vuoksi, kuten Helen Small on todennut, ja yhtä usein hän sen seurauksena menetti järkensä.¹²² Vielä 1890-luvunkin uutta naista koske- vassa kirjallisuudessa naisen rakkaudessaan kohtaamat pettymykset johtavat usein traagisiin loppuihin. L. Onervan *Mirdja* (1908), joka on suomalaisen kirjallisuuden varhaisia uuden naisen kuvauksia, toistaa myös tätä loppua. Itseään ja seksuaali- suuttaan etsivä, puolisonsa menettävä ja lapsettomaksi jäävä nainen päättyy tuohon. Mirdjan loppu on vielä kaksinverroin traaginen, sillä hän sekä menettää järkensä että kuolee.¹²³

Naisen kehityskertomuksena ”Hvad var det?” on siten poikkeuksellinen ja roh- kea. Päähenkilö Lonny Lauter on itsenäinen älykkönäinen, joka jää sellaiseksi rak- kaussuhteen päättymisen jälkeenkin. Hänet hylätään, mutta hän ei ajaudu tuohon tai epätoivoon vaan on kokenut ja tyytyväinen. Marholm kirjoitti ilmeisen tietoi- sesti vastakarvaan. Tässä oppositiohengessä hän teki Lonnysta naisen, joka oli jopa pettynyt rakastamansa miehen eroottiseen kokemattomuuteen. 1880-luvulla ”han- sikas-moraaliksi” kutsuttu moraalinen eetos, joka edellytti molempien pidättyvyyt- tä ennen avioliittoa, sai Marholmin kynästä tässäkin vastalauseensa.¹²⁴ Kyse on kui- tenkin myös enemmästä. Marholm loi naissubjektin, jonka seksuaalisuus oli häntä itseään varten, jota löydetty oma seksuaalisuus vahvisti ja vei eteenpäin. Tässä hän oli ”profeetta”, sillä tällainen seksuaalisuutensa löytävä nainen oli ”ennustus”, mo- dernin naiseuden ja tulevaisuuden kuva.¹²⁵

Teoksen ruotsinnosta, *Tvenne kvinnoöden* -teosta, kiitettiin kielestä ja havain- nointikyvystä. Ruotsalainen Mary Ekeblad niminen kriitikko kirjoitti: ”Bägge no- vellerna falla inom gränserna för den specielt kvinnliga realismen: den egna er- farenheten och den direkta iakttagelsen på andra är med påfallande tydlighet den grund på hvilken författarinnan bygger”.¹²⁶ Ekebladin mukaan Marholm edusti ajan naisrealismia, jolle omat kokemukset ja suora havainnointi olivat kirjoittamisen pe- rusta. Ruotsalaiset lukijat tunnistivat helposti ”Det osagda” novellin päähenkilön Victoria Benedictssoniksi, ja toisin kuin Saksassa, Ruotsissa tämä jälkimmäinen no-

121 Ks. myös Brantly 1987, 156; Tuohela 2000, 31–33.

122 Small 1996, vi.

123 Parente-Čapková 1998, 122–123; Lyytikäinen 1997, 169–175. Myös Pam Morrisin mukaan 1800-luvun kirjallisuuden eräs sitkeä juonikaava oli, että seksuaalinormistoa rikkoneen naisen kohtalona oli kärsimys ja kuolema. Morris 1993, 45; myös Grönstrand 2005, 138; Launis 2005, 128–130.

124 Kielteistä suhtautumista esiviollisiin suhteisiin kutsuttiin Bjørnsonin *Hansikas*-näytelmän mukaan yleisesti ”hansikasmoraaliksi”, ”hanskemoral”. Brantly 1987, 157; Lappalainen 2000, 74.

125 Myös Witt-Brattström 2007, 286–287.

126 *Nordisk Revy*, 2 -lehdessä 1896. Sit. Brantly 1987, 159.

velli sai enemmän huomioita. Benedictssonin itsemurhan käsittelyä pidettiin kuitenkin kautta linjan epäsovivana. Sitä moitittiin brutaaliksi ja mauttomaksi Benedictssonin muiston häpäisyksi.¹²⁷

PROOSALLINEN NAISMELANKOLIKKO – ROUVA WIKMANIN TARINA

Laura Marholm kirjoittaa omaelämäkerrallisessa esseessään ”St Annaplatz”, miten hän Kööpenhaminaan saavuttuaan asettui Leopolds Hotelliin ja jatkaa:

Se oli sama hotelli, jossa rouva Victoria Benedictson (tunnettu ruotsalainen kirjailijatar Ernst Ahlgren) neljä vuotta myöhemmin viilsi kurkkunsa auki ja josta suruissani luin ensimmäisellä Norjan matkallani. Olin tutustunut häneen vuotta aiemmin Pariisissa Jonas Lien luona ja jo silloin muistin, miten olin nähnyt hänet keppeineen eräänä lokakuuisena päivänä 1884 Hauptwachts-kadulla Leopold-hotellin edessä. Victoria-rouvalla oli kaksi omituisuutta: hänen toinen jalkansa oli rampa ja hän kirjoitti aina kirjeitä.¹²⁸

Tässä maininnassaan Marholm oli myötätuntoinen toisin kuin novellissa ”Det Osagda”, jota kirjallisuudentutkija Lisbeth Larsson pitää syntyänsä nähden poikkeuksellisenä tarinana Victoria Benedictssonista. Hän toteaa, että tämä ensimmäinen Benedictssonin elämän fikionalisoitu kertomus lähtee liikkeelle kuolemasta; se on syy, jonka vuoksi tarina täytyy kertoa. Rouva Wikman tappaa itsensä, kuten moni muukin aikakauden romaanin sankaritar, mutta kiinnostava ero on Larssonin mukaan siinä, että kuolema ei ole helppo. Kertoja, Lonny Lauter, ei ole tavannut rouva Wikmania tämän viimeisinä viikkoina, mutta kuultuaan tämän kuolleen ei saa ajatuksissaan rauhaa ennen kuin kuvittelee, miten kaikki on tapahtunut. Lonny muistelee rouva Wikmania ja kuolema piirtyy hänen mieleensä tapahtumana, joka ei ole rauhallinen. Se ei tapahdu kuin unissakävely, vaan raivoisan itseinhon vallassa. Yksinäisenä, hylättynä ja omaa tyhjyyttään inhoten rouva Wikman ottaa elämänsä ohjat haltuunsa ja haluaa päättää päivänsä. Veitsi on kuitenkin tylsä, se ei leikkaa kunnolla. Aikaa tuhraantuu ja kaulavaltimosta tihkuu vain vähän verta. Tarvitaan peili, voimaa ja raivoa tehdä työ loppuun. Rouva Wikmanin itsetuho on dramaattinen, mutta myös brutaali.¹²⁹

Larssonin mukaan Marholmin novellin kiinnostavuus on siinä, että se purkaa naisen itsemurhan melodramaattisuutta tekemällä siitä ruman ja inhottavan.¹³⁰ Se

127 Brantly 1987, 160.

128 Es war dasselbe Hotel, wo Frau Victoria Benedictson (die bekannte schwedische Schriftstellerin Ernst Ahlgren) sich vier Jahre später den Hals abschnitt, was ich auf meiner ersten Reise in Norwegen mit Trauen las. Ich hatte sie ein Jahr fruher in Paris bei Jonas Lie kennen gelernt und erinnerte mich da, dass ich sie bereits in diesen Oktobertagen 1884 in der hauptwachtstrasse mit ihren Krucken vor Leopolds Hotel gesehen. Frau Victoria hatte zwei Eigentumlichkeiten: sie hatte ein schlechtes Bein und schrieb immer Briefe. St. Annaplatz [1903] [lehtileike], LUB.

129 Larsson 2004, 44–45; Tuohela 2000, 35–37.

130 Esimerkiksi Gustave Flaubertin *Madame Bovary* (1857) sisältää myös ruman ja realistisen kuvauksen naisen itsemurhasta. Emmen hahmo on kytketty paitsi naisitsemurhaajien jatkumoon myös 1800-luvun puolivälin melankoliseen elämänväsymykseen. Kopp 2006, 336–337; myös Sherman 2002.

tavoittelee kuoleman estetisoinnin purkamista, sillä itsemurha esitetään kauhistuttavana, ei sankarillisena tekona. Yhtä tärkeää novellissa on kuitenkin itsemurhan ymmärtäminen, ja sen Marholm selittää novellissaan sekä modernin naispsykologian että sairauden avulla. Rouva Wikman kärsii ”maniasta”, joka aluksi on itsepin-taista halua saada kukkoileva ukkomies rakastamaan itseään. Tämä mania muuttuu kuitenkin lopulta itsetuhoiseksi vimmaksi päättää päivänsä.¹³¹

Flaubertin Emma Bovary, Strindbergin Fröken Julie, Ibsenin Hedda Gabler ja Tolstoin Anna Karenina ovat Rouva Wikmanin sisarahmoja, maailmankirjallisuuden kategoriaan nousseita itsemurhaan ajautuvia naisia. 1800-luvun lopun kirjallisuudessa teema oli yleinen, ja myös Suomessa Minna Canth kirjoitti itsemurhaa hautovasta naisesta. Hänen *Sylvi*-näytelmäänsä (1893)¹³² voi lukea yhtenä ”bovaryismin”, Emma Bovaryn tarinan muunnelmana.¹³³

Sylvi on toimeton, turhamainen, ailahtelevainen keskiluokkaisen miehen vaimo, joka rouva Bovaryn ja monien muiden kaltaistensa hahmojen tavoin hakee turhuuden kyllästämän elämänsä sisällöksi romanttista rakkausseikkailua. Kotona säilytetävä myrky pysäyttää Sylvin ja kuoleman ajatus alkaa kiehtoa häntä. Oivaltaessaan, että hän ei rakasta aviomiestään vaan lapsuudenystävänsä Victoria, hän ajattelee ottavansa myrkyä. Tapahtumien vyöryessä ja mielen myllertäessä hän tarjoaakin valmistamansa veteen sekoitetun myrkyä kuitenkin miehelleen, joka juo sen ja kuolee. Sylvi on yhtä ailahtelevainen, hetken mielijohteesta toimiva ja kaoottinen kuin Emma Bovary tai rouva Wikman. Sylvi ei kuitenkaan kuole, vaan hänestä tulee miehen-sä murhaaja. Jouduttuaan vankilaan ja huomattaessaan, että Victor ei ymmärrä hänen tekoaan, hän menettää järkensä. Itsemurhan vaihtoehdoksi rakentuu hulluus.

Minna Canthin realismi ja naispsykologia eroavat monessa suhteessa Marholmin tavasta kuvata naista. Canthin tekstit eivät anna hetken mielijohdetta anteeksi, ja eetos oikeasta ja väärästä on selvää. Eroista huolimatta yhtäläisyydetkin ovat nähtävissä: 1800-luvun lopun kirjallisuudessa porvarillinen aviosuhde ja miehen ja naisen välinen rakkaus aiheuttivat monenlaista onnettomuutta ja kärsimystä. Selitykset vaihtelivat ja yhteiskuntakritiikki muotoiltiin monin tavoin, mutta ne nousivat samasta maaperästä, yhteisestä kontekstista. Ei vain kirjallisuutta vaan koko aikakautta hämmensi kysymys miehen ja naisen välisestä suhteesta, sen siveellisyydestä. Miten sukupuolten välinen suhde jäsenyi moraalisesti oikein, ja mihin tämä moraaliperustui: luontoon ja tietoon vai tapoihin ja uskoon. Kysyttiin, mutta myös kiisteltiin siitä, mikä yhteiselon tarkoitus lopulta oli. Ketä sen tuli palvella: miestä, naista, yhteiskuntaa vai koko sivilisaatiota. Vaikka Canth ajatteli monissa kohdin eri tavoin kuin Marholm, voi teksteissä nähdä yhteisenä piirteenä niiden yrityksen avata modernin naisen erityislaatuinen sielu. Molemmissa uuden naisen hahmoissa on naisen sieluun kutoutunut myös paljon epätoivon ja kärsimyksen säikeitä.

131 Tuohela 2000, 36–37.

132 Sylvin taustalla oli vuonna 1892 Hämeenlinnassa tapahtunut lehtori Sainion murha. Salmi 2002a, 102–103. Canthin tuotannossa myös *Salakari* liittyy tähän aviorikoksen ja naisen tuhoutumisen tematiikkaan. Lappalainen 2000, 180–181.

133 Kirjallista teemaa, naisen viihtymättömyyttä avioliitossaan ja päätymistä tuhoon voidaan kutsua ”bovaryismiksi”. Riikka Rossi on tulkinnut Juhani Ahon *Papin rouvaa* (1893) ja Victoria Benedictssonin *Fru Marianne* (1887) bovaryismin näkökulmasta ja esitellyt tämän termin (suomenkielisenä). Rossi 2006.

LUOVA NAINEN MELANKOLIAN NAISKASVONA

Laura Marholm kirjoitti myös näytelmässään *Karla Bühring* (1895) naisen monimutkaisesta sielunelämästä, joka johtaa itsemurhaan. Näytelmässä kuvastuvat Marholmin oman lähipiirin ihmisten kohtalot, Karla Bühringiksi nimetyn luovan naisen elämä ja ratkaisut. Se perustuu itse nähtyyn ja kohdattuun, mutta samalla sen esteettiset esikuvat ja tiedolliset väitteet sijoittuvat aikakauden kontekstiin. Tähän kuuluu yhtenä juonteena keskustelu uudesta naisesta. Marholmin tekstit sijoittuvat dekadenssin ja muiden ajan kirjallisten ja aatteellisten virtausten kontekstiin, mutta ne luovat myös uutta naista. Ne purkavat ja analysoivat sitä ja keskustelevat muiden aikakauden naiskuvien kanssa siitä, millainen uusi nainen on. *Karla Bühring* on yksi muotokuva, joka haluaa osoittaa, miten raajarikkoinen ja sielultaan invalidi aikakauden nainen vielä on.

UUSI NAINEN – FIKTIIVINEN JA TODELLINEN

Uusi nainen on ilmiö, josta keskusteltiin erityisesti 1890-luvulla. Suhteessa aiempaan naiskirjallisuuteen uuden naisen kuvauksissa keskiöön nousi naisen seksuaalisuus. Sitä koskevia radikaaleja pohdintoja esittivät kirjoittavat naiset kaikkialla Euroopassa ja Yhdysvalloissa. Uusi nainen alkoi esiintyä kahtalaisena 1890-luvun alkupuolelta alkaen, sillä hän oli sekä kirjallisuuden fiktiivinen hahmo että tätä kuvastoa tuottanut ”faktinen” naiskirjailija.¹³⁴ 1890-luvulla uusi nainen ja uutta naista koskeva kirjallisuus ei ollut yhtenäinen aiheiltaan, mutta pääosin se analysoi ja kritisoi avioliittoa, käsitteli naisen koulutusta, lukeneisuutta ja seksuaalisuutta. Eräs yhteinen piirre uutta naista kuvaavissa teksteissä oli hermotautien, sairauksen ja kuoleman laaja käsittely. Hermoromahdus, hulluus ja itsemurha olivat kirjallisuudentutkija Gail Cunninghamin mukaan monen uuden naisen rangaistuksia hänen emaspääntöpyrkimyksistään. Tyypillinen ”new woman” -romaani kertoo hänen mukaansa ihanteista ja tavoitteista, jotka eivät voi toteutua naisen elämässä. Sanakaritar tavoittelee vapautta ja tasa-arvoa, mutta joutuu onnettomasti kokemaan, että ne eivät voi toteutua käytännössä. Hän päätyy pessimistisiin ja kurjiin tunnelmiin.¹³⁵

Käsite *new woman* on Gail Cunninghamin tärkeän teoksen jälkeen ymmärretty yhä moninaisempaan ja monisisältöisempäänä. Termiä käytti ensimmäisenä amerikkalainen kirjailija ja feministi Sarah Grand (1854–1943) artikkelissaan ”The New Aspects of the Woman Question” vuonna 1894.¹³⁶ Kirjallisuudentutkija Angélique Richardsonin mukaan käsite sisältää joukon feminiinisyiden muotoja, joista 1800-luvun kahdella viimeisellä vuosikymmenellä keskusteltiin vilkkaasti. *New woman* kytkeytyi sosiaaliseen todellisuuteen, mutta oli vahvasti myös kirjallisuuden teema.

134 Tällaisen ajatuksen pohjalle rakentuu myös teos *The New Woman in Fiction and in Fact. Fin-de-Siècle Feminisms*.

135 Cunningham 1978, 3, 45–45; Felski 1995, 146; myös Parente-Čapková 1998, 107, 123; Kennedy 2004, 260, 274.

136 Schaffer 2002, 40.

Sen kuvauksia on yhtä hyvin Amerikan kuin Euroopan ja Pohjoismaiden kirjallisuudessa. Yhteistä *new woman* -muunnelmille, kirjallisille tai todellisille uusille naisille, oli poikkeaminen totutusta, itsenäisyys ja päättäväisyys osallistua vaihtoehdoisen tulevaisuuden rakentamiseen.¹³⁷

Laajan julkisen puheen uudesta naisesta aloitti kirjallisuudentutkija Talia Schafferin mukaan *fin de siècle* lehdistö, ja se tarkoitti sillä yksinkertaisesti utopistista feminististä näkemystä tulevaisuudesta. Termi on nykytutkimuksessa melko neutraali, mutta omassa ajassaan se merkitsi usein liioiteltua, parodista ja groteskia versiota feminismistä.¹³⁸ Tällaisessa muodossa se sopii myös Laura Marholmiin, sillä Friedrichshagenin piirissä hänet tunnettiin juuri uutta/modernia naista pohtivana älykkönä. Julius Hart kirjoitti Hanssoneista:

Ola runoili, Laura ajatteli - - mies oli tunne ja nainen pää ja järki. Nainen kirjoitti esseitä, oppineita tutkielmia ja kiisteli kuin taistelukuntoinen amazon uuden naisten uusista oikeuksista /---/.¹³⁹

Fin de siècle riutuva ja kärsivä sankaritar voidaan asettaa moneen, myös muuhun kuin Cunninghamin ehdottamaan emansipaatiota kovin suoraan kommentoivaan yhteyteen. Uutta naista koskeva kirjallisuus keskusteli aikansa naisen oikeuksista, mutta myös esimerkiksi rodusta, evoluutiosta ja tieteestä.¹⁴⁰ Joukko naisia pohti ja avasi naiseuden ristiriitoja, yritti ymmärtää sisäisesti ristiriitaisen ja jakautuneen subjektin kysymyksiä suhteessa naiseuteen.¹⁴¹ Laura Marholm oli yksi niistä uudenaikaisen naiseuden etsijöistä, joita kiinnosti naisen subjektius, mahdollisuus yksilöllisyyteen, mutta myös mielen järkkäminen ja psykologia askaruttivat häntä.¹⁴² Dekadenssin ja nietscheläisyyden ajatukset nostivat pintaan kysymyksiä yksilöstä, sen jakautuneisuudesta, mutta synnyttivät myös pohdintoja minän ”egotistisesta” korostuksesta, sen palvonnasta.¹⁴³

Moni viime vuosina uudesta naisesta kirjoittanut, esimerkiksi kirjallisuudentutkija Kristine Swenson on korostanut, että uutta naista kuvaava kirjallisuus (*New Woman fiction*) tai *fin de siècle* feminismi eivät olleet monoliittisia kategorioita. Marholmin tarkastelu tukee ajatusta.¹⁴⁴ Hänen naispsykologiset tekstinsä keskuste-

137 Felski 1995, 146; Richardson 2000, 2, 14; Richardson and Willis 2002, 12; Kennedy 2004, 259; myös Cunningham 1978, 1–4; Greenslade 1994, 145; Showalter 1995, vii–viii; Rojola 1999b, 155–156; Witt-Brattström 2004, 1–7; Swenson 2005, 127.

Suomessa keskustelu uudesta naisesta sijoittuu hieman myöhemmäksi ja henkilöityy mm. runoilija L. Onervaan, ks. Parente-Čapková 2005, 143–144. Uudesta naisesta 1920-luvun Suomessa ks. Hapuli 1995, 153–167. Elämäkerta nuoresta L. Onervasta uutena naisena: Kortelainen 2006.

138 Schaffer 2002, 40, 49.

139 [Julius Hart: ”Friedrichshagen”, *Velhagen und Klasinge Monatshefte* 33, no 6, Februari 1919]. Sit. Brantly 1987, 86.

140 Richardson 2002, 185. Ebba Witt-Brattström kirjoittaa, että dekadenssi edellyttää aina evoluutioteorian taustakseen. Witt-Brattström 2007, 118.

141 Parente-Čapková 2005, 143.

142 Yksilöllisyys oli monen muunkin uudesta naisesta kirjoittaneen asialistalla. Richardson 2002, 191–196.

143 Parente-Čapková 2005, 146, 151.

144 Swenson 2005, 127. Myös Angélique Richardsonin mukaan Uutta Naista on tutkimuksessa ho-

levat aikansa toisen vastaavien kuvausten kanssa, mutta eivät silti ole samaa mieltä, samansisältöisiä. Utta naista kuvaava kirjallisuus sisältää yhteisiä piirteitä, mutta myös eroja. Marholmin tekstejä luettiin aikanaan paljon, mutta sittemmin ne ovat jääneet kirjallisuushistorian, myös utta naista koskevan tutkimuksen varjoon. Ne ovat olleet vaikeita teoksia ehkä juuri siksi, että niissä on ollut liikaa häiritseviä eroja suhteessa siihen, mikä on ymmärretty fin de sièclen feminismiksi.¹⁴⁵ Ebba Witt-Brattströmin mukaan Marholmia ja muita naisten erityislaatuja korostavia 1800- ja 1900-luvun taitteen feministejä ei ole ymmärretty vaan liian helposti tuomittu anti-feministeiksi. Hän kuitenkin ehdottaa, että eroa korostava feminismi tulisi ottaa vakavasti. Tällöin voidaan ajatella, että feministinen teoria Skandinaviassa oikeastaan alkaa Marholmista ja Ellen Keystä.¹⁴⁶

Uusi nainen oli ilmiö yli maantieteellisten rajojen ja Britanniassa uusi nainen tai ”new style womanhood”, ilmeni esimerkillisesti etelä-afrikkalaisessa Olive Schreinerissa (1855–1920). Tämän Englannissa julkaistu teos *The Story of an African Farm* (1883) oli Judith Walkowitzin mukaan toinen tärkeä teos – John Stuart Millin *Subjection of Women* (1869) -teoksen ohella – joka puhui naisten kokemista vääryyksistä ja tyhjiin raukeavasta yksilöllisyydestä myöhäisviktorianisessa yhteiskunnassa. Kirja on Walkowitzin mukaan erinomainen esitys myös aikansa naisen seksuaalisesta halusta, sen onnettomine ja kurjine seurauksineen.¹⁴⁷ Ruotsissa näitä teemoja kuvasivat suomalaisen feminismin pioneerin, Aleksandra Gripenbergin, mukaan ainakin Ellen Key (1849–1926) ja Frida Stéenhoff (1865–1945).¹⁴⁸ Christina Carlsson Wetterberg kirjoittaa Stéenhoffista kiisteltyä kirjailijana, feministinä ja yhteiskunnallisena keskustelijana. Stéenhoff oli Carlsson Wetterbergin mukaan Ruotsin ensimmäisiä naisia, jotka yrittivät saada tilaa moderniteetin näyttämöllä. Seksuaalisuus ja vapaa rakkaus, sen puolustaminen, olivat hänen aiheitaan, ja niistä hän sai myös ankarinta kritiikkiä osakseen.¹⁴⁹

Suomalaisista naiskirjailijoista Marholm voidaan asettaa Aino Kallaksen, Maria Jotunin ja L. Onervan yhteyteen. Nämä olivat ensimmäisiä suomeksi kirjoittaneita naisia, jotka selvästi kuvasivat utta naista.¹⁵⁰ Heidänkin vastaanottonsa oli ristiriitaista: rakkauden ja seksuaalisuuden kuvaamiseen suhtauduttiin sekä myönteisesti että kielteisesti. Vapaamielinen feministi Annie Furuhjelm ylisti Maria Jotuni-Hag-

---

mogenisoitu. Richardson 2002, 187.

145 Showalter 1995, ix.

146 Witt-Brattström 2006, Witt-Brattström 2007, 200, 338–342; myös Parente-Čapková 2005, 146.

147 Walkowitz 1994, 139–140; myös Cunningham 1978, 46; Showalter 1990, 48–51; Swenson 2005, 127–128. Schreinerista myös Felski 1995, 156–163.

148 Rajainen 1973, 86.

149 Stéenhoff kirjoitti esikoisnäytelmänsä *Lejonets unge* (1887) nimellä Harold Gote. Se nostatti myskyn, sillä sitä pidettiin epäsiivehllisenä, vapaata rakkautta puolustavana teoksena. Carlsson Wetterberg 2002, erit. 171–172.

150 Maija Rajainen käyttää luokittelua ”puhdasta” rakkautta kuvaavat kirjailijat ja relatiivista sukupuolimoraalia kannattavat kirjailijat. Tähän jälkimmäiseen ryhmään hän lukee Jotunin ja Onervan lisäksi Aino Malmbergin ja Maila Talvion. Rajainen 1973, 82–84. Aino Kallaksen esikoisromaani *Kirsti* (1902) käsittelee naisen seksuaalisen halun ja velvollisuuksien ristiriitaa ja kuuluu tähän uuden naisen luonnetta pohtivien tekstien ryhmään. Rojola 1999a, 135. Myös Teuvo Pakkalan (1862–1925) romaani *Pieni elämäntarina* (1902) on nostettu suomalaisiksi fin de sièclen ja murroskauden tärkeiksi tekstiksi. Parkkola 1999. <http://www.ouka.fi/kirjasto/kirjailijat/pakkala/elamantarina.htm>

grénin novellikokoelmaa *Rakkautta* (1907), kun sen käännös *Kärlek* ilmestyi 1908. Naisasialiikkeen konservatiivisempaan linjaan sitoutunut Aleksandra Gripenberg suhtautui kuitenkin toisin. Puheessaan 1900-luvun alussa hän totesi Jotunin teoksesta:

En voi sano mitä tunsin, kun luin Maria Haggrénin Rakkautta -nimiset novellit. Tässä on nyt nuori, suomenkielisen sivistyksen saanut kirjailijatar – ja mitä hänen teoksensa sisältää. Ei mitään muuta kuin samanlaiset irstaudet, jotka saksalainen Helene Böhlau, ruotsalainen Frida Stenhoff, tanskalainen Laura Marholm ym. sellaiset kirjailijattaret ovat kirjoittaneet. Usein voi melkein mainita ne sivut näitten tekijöitten teoksista, jotka nähtävästi ovat häneen tehneet syvimmän vaikutuksen.¹⁵¹

Gripenberg näyttää tunteneen aikansa dekadentteja naiskuvia, vaikka ei niistä pitänyt. Hän tunsikin myös Marholmin, vaikka pitikin tätä tanskalaisena. Hän tunsikin myös Marholmin teoksen *Kvinnor*, sillä hän viittasi siihen esitelmässään Tukholmassa vuonna 1896. Hän totesi, että ”[k]un nainen julkaisee niin raa’an aistillisuuden apoteoosin kuin Laura Marholmin Naisia, /---/ niin silloin me tyhmistyneet naisasianaiset tunnemme todellakin syvää tuskaa”.¹⁵² Naisen seksuaalisuuden tutkiminen oli tärkeä osa uutta naista kuvaavien romaanien moninaisuutta, kuten kirjallisuudentutkija Ann Ardis on todennut, ja saman asian näyttävät huomanneet jo aikalaiset, esimerkiksi Gripenberg.¹⁵³ Saksalaisen kanssasisarensa Hedvig Dohmin tavoin hän kuitenkin tuomitsi tuon maaperän tutkimisen ja siitä kirjoittamisen, jopa voimakkaammin kuin Dohm. Naisten väliset erot on syytä muistaa osana historiallista tilannetta ja se sen monisäikeisyyttä. Samalla on syytä muistaa, että hyvin monet ajattelivat Gripenbergin tavoin eivätkä pitäneet seksuaalisuuden, tuon ”tuntemattoman maanosan” tutkimista ensisijaisena tai edes tarpeellisena.¹⁵⁴ Laura Marholmille siitä kuitenkin tuli arvoitus, jonka ratkaisemiseen hän käytti suuren osan tarmostaan.

TUNTEMATON MAANOSA

Marholmin teksteissä on nähty psykologisen tapaustutkimuksen piirteitä. Marholmin elämäkerturi Susan Brantly liittää esimerkiksi vuonna 1892 julkaistun artikkelin ”Eine von Ihnen. Psychologische Skizze”¹⁵⁵ samaan lajityyppiin, psykologiseen tapauksetutkimukseen, kuin Sigmund Freudin ”Dora”.¹⁵⁶ Doran tapaus on ensimmäinen.

151 Aleksandra Gripenbergin vaalipuheen konsepti 1908. Sit. Rajainen 1973, 86 mukaan. Ks. myös Rojola 1999b, 157–161.

152 Aleksandra Gripenbergin puhe 1896, Sit. Rajainen 1973, 64–65. ”Tyhmistyneet naisasianaiset” oli alun perin Ellen Keyn ilmaus. Rajainen 1973, 65.

153 Ardis 1990, 37, 50, 84.

154 Kennedy 2004, 263, 276; myös Lappalainen 1998a, 81; Rojola 1999b, 157–158.

155 julkaistiin *Das Magazin für Litteratur* -lehdessä 1892.

156 Brantly 1987, 117. Brantly mainitsee Doran tapaustutkimuksen ilmestyneen teoksessa *Studien über Hysterie*, jonka Freud julkaisi yhdessä Josef Breuerin kanssa vuonna 1895. Psykoanalyysin klassinen tapauksetutkimus ”Dora” ilmestyi kuitenkin 1905 nimellä ”Bruchstück einer Hysterie-Analyse” [*Monatschrift für Psychologie und Neurologie*, Band XXVIII, Heft 4]. 18-vuotias hys-

mäinen laaja, Freudin yksin omista nimissään julkaisema psykoanalyttinen hysterian tapauskertomus. Palaan Marholmin ja muiden uutta naista kuvanneiden naiskirjailijoiden analyysien psykoanalyysia ennakoiviin piirteisiin myöhemmin. Tässä yhteydessä on kiinnostavaa kuitenkin muistuttaa, että myös Freud näki tapauskertomuksen ja kirjallisuuden välillä kytköksen. Hän kirjoitti Doran tapauskertomuksen esipuheessa:

Tiedän, että – ainakin tässä kaupungissa – on paljon lääkäreitä, jotka – iljettävää kyllä – eivät halua lukea tällaista tapauskertomusta liitteenä neuroosin psykopatologiaan vaan omaksi huvikseen tarkoitettuna avainromaanina.¹⁵⁷

Freud oli tietoinen potilas- ja hoitokertomuksen kertomuksellisesta luonteesta ja myös lukutapojen moninaisuudesta.

Psykologisten tapaustutkimusten kirjoittajien joukkoon on laskettu Marholmin ohella myös muita uutta naista kuvaavia kirjoittajia. Englantilainen kirjailija George Egerton on Elaine Showalterin lisäys tähän naisen psykologisten tapaustutkimusten kirjoittajien joukkoon.¹⁵⁸ Egerton on kiinnostava rinnastus, sillä hän kuului Marholmin *Kvinnor*-teoksessaan esittelemiin kirjailijoihin ja kirjoitti Marholmissa myös poikkeuksellisen ihailevia tulkintoja. Sekä Marholm että Egerton näkivät kirjallisuudessa mahdollisuuden pohtia naisen psyykettä, ja heitä molempia kiinnostivat erityisesti naiseuden ja erotiikan kysymykset. Se, että Marholm ihaili ja arvosti Egertonia, selittyy osittain samanmielisyydellä. Aikansa naiskirjailijoista Marholm löysi vain muutamia, jotka olivat hänen mielestään oikealla tiellä, ja Egerton oli sellainen. Marholmin mukaan naisten tuli kirjoittaa omalla tavallaan ja oman, naisen käsityksensä mukaan. Tässä Egerton oli hänen mielestään onnistunut. Egerton kirjoittikin, että kirjallisuudessa miehet olivat tehneet kaiken jo niin hyvin, että oli vain vähän, mitä naiset saattoivat toivoa jäljittelevänsä. Vain pieni juoni oli hänen mukaansa jätetty naisten kerrottavaksi: ”the *terra incognita* of herself, as she knew herself to be, not as man liked to imagine her –”.¹⁵⁹ Tätä ”terra incognitaa” sekä Egerton että Marholm pitivät tehtävänänsä valaista ja kartoittaa.

Egertonin esikoisteos *Keynotes* (1893) ilmestyi samoihin aikoihin, kun Marholm kirjoitti omia keskeisiä tekstejään, ja Marholm kirjoitti siitä seuraavana vuonna omissa teoksessaan *Kvinnor*.¹⁶⁰ Egertonin kautta Marholm profetoi samanlaista naiskirjallisuutta, ”tuntemattoman maanosan” tutkimista sellaisena kuin nainen itse sen tuntee ja johon Egertonkin viittaa. Marholm kirjoittaa, että *Keynotes* (Grundto-

---

teriasta kärsivä tyttö, joka Doran nimen taakse kätkeytyy, oli Freudin potilaana loppuvuodesta 1900 ja tämä kirjoitti tapaustutkimuksen 1901. *Studien über Hysterie* -teoksessa oli viisi hysterian tapaustutkimusta, joista neljä oli Freudin omia, mutta Dora ei ole näiden joukossa vaan myöhempi. Breuer ja Freud esittelivät teoksessaan *Studien über Hysterie* ”katarttisen metodin”, joka edelsi varsinaista psykoanalyysia. Strachey 1977, 34; Freud [1924] 1977, 42; Lennes 2006, 10. Breuer & Freud [1895] [1982], xxix.

157 Freud [1905] 2006, 21.

158 George Egerton eli Mary Chavelit Dunne, 1859–1945. Showalter 1995, xii–xiii.

159 Sit. Showalter 1995, xii.

160 Myös Brantly 1991, 2. Marholm koki Egertonin niin läheiseksi, että oli myös henkilökohtaisesti kirjeenvaihdossa tämän kanssa. Kirjeet ovat Irlannin kansalliskirjastossa Dublinissa. Brantly 1987, 255.

ner) on merkillinen, sillä sitä ei ole kirjoitettu miehille, vaan se on naistenvälinen kirja. Sitä ei Marholmin mukaan ole kirjoitettu lainkaan niin kuin naisilla on tapana, niinkuin naiselliset Georget, George Sand ja George Eliot, yleensä kirjoittavat: miehen järjellä ja miehen näkökulmasta. Edes tyyli ei jäljittele miesten kirjoituksia, vaan teksti kulkee kuin ”rauhaton, pieni ja hermostunut nainen pukeutuessaan ja kammatessaan”.¹⁶¹ Marholmin mukaan Egerton ei kerro tarinoita vaan kirjoittaa ”perussäveliä”. Hän tavoittaa sen perussävelen, energian, joka on naiseuden ydin: seksuaalisen halun ja vetovoiman. Marholm kirjoittaa, että *Keynotes*-teoksessa tulee ensi kerran esiin jotain aivan uutta, jotain joka naiskirjallisuudessa on tähän asti puuttunut, naisen minuuden kuvaus. Hän kirjoittaa Egertonin esittelyn lopulla:

Någonting håller på att komma, som nödvändigt en gång måste komma. Detta ”något” är kvinnans intensiva, smärtsamma känsla af sitt eget jag. Denna känsla hafva icke våra mödrar och våra mormödrar ägt. De voro kanske starkare personligheter, de trängde sig kanske – I trots af alla sina skankor – mera brutalt fram med sin vitalitetskänslas anspråk. Men denna känsla af sitt eget jag, den är någonting helt annat, och den hade de icke.¹⁶²

Poikkeuksellisen aikansa naiskirjailijoiden joukossa Egertonista teki Martha Vicinuksenkin mukaan juuri minuuden ja seksuaalisen täyttymyksen korostaminen. Hänen kuvaamansa naiset kaipasivat sielunsa vapautta, sen kasvua ja täyttymystä. Egerton etsi sanoja ja ilmaisuja sellaisille naisen kokemuksen puolille, joista ei ollut kirjoitettu: naisen intuitiiviselle tunteikkuudelle. Vicinus toteaa, että Egerton kirjoitti novelleja, uudisti perinteistä realistista kerrontaa luomalla ”utopistista fiktiota”.¹⁶³ Siinäkin Egerton muistuttaa Marholmia: molemmat kirjoittavat utopioita.

Yhteistä Egertonille ja Marholmille on myös uudenlaisen kirjallisen esitystavan etsiminen. Heitä yhdistää pitkän romaanimuodon välttäminen ja loogisen, lineaarisen tarinan karttaminen.¹⁶⁴ Molemmat kokivat löytävänsä uudesta novellimuodosta ja epäloogisesta tarinasta jotain ”aidosti” naisellista, sellaista joka olisi omaa naisten kirjallisuutta eikä miesten tekstien jäljittelyä. Egerton kirjoitti ”perussäveliä” ja Marholm ”naismuotokuvia”. Muotokuva ja perussävel toimivat kielikuvina teksteille, jotka ovat analyttisiä, eivät narratiivisia. Ne ovat katkonaisia ja osittaisia tekstejä eheän ja kronologisesti etenevän kertomuksen sijaan.¹⁶⁵ Kun Marholm kirjoittaa Egertonin tyylistä, että se ei jäljittele miesten kirjoituksia, vaan on ”rauhaton” ja ”hermostunut”, pitää hän tätä naisellisuutta tekstin ansiona. Hän arvostaa Egertonin omintakeista tapaa tuottaa tekstiä.

Marholmin ja Egertonin käsitystä naisten tekstistä on kiinnostava verrata siihen, mitä Freud vähän myöhemmin sanoi neurootikon kyvystä rakentaa tarina. Hän toteaa, että ”potilaan kyvyttömyys elämäntarinansa johdonmukaiseen esittämiseen, kuten se tapauskertomuksesta ilmenee, ei ole ainoastaan luonteenomaista neurooseille, sillä on myös teoreettinen merkitys”. Freud väittää, että neurootikko ei kykene

161 *Kvinnor 1895*, 95; ks myös Ardis 1990, 43–44.

162 *Kvinnor 1895*, 112.

163 Vicinus 1983, xvi–xvii.

164 Vicinus 1983, xv–xvi; Ardis 1990, 3, 7, 58–61.

165 Päivi Kosonen on eritellyt jatkuvan ja epäjatkuvan omaelämäkerrallisen tekstin historiaa tällaisen jaottelun puitteissa. Kosonen 2000, esim. 221.

johdonmukaiseen tarinaan. Väitteensä tueksi hän kertoo tarinan potilaasta, jonka hysteriaa hänen oli määrä alkaa hoitaa. Koska potilas kuitenkin kykeni kertomaan tarinansa selkeästi ja johdonmukaisesti, Freud päätteli, että kyse ei voinut olla hysteriaa. Oireiden taustalta paljastuikin syfiliksen myöhäisvaiheeseen kuuluva selkäytimen rappio, selvä fyysinen sairaus eikä neuroosi. Elämäntarina tai sairauden kertomus, joka oli aukollinen, jossa asioiden yhteydet olivat rikkiäisiä ja tapahtumien järjestys epävarma, oli Freudille neurootikon sairaudentilan ilmentymä.¹⁶⁶ Marholmille ja Egertonille sellainen oli kuitenkin paitsi naisellista myös positiivinen mahdollisuus tuottaa toisenlaista kirjallisuutta.¹⁶⁷

KARLA – LUOVA NAISMELANKOLIKKO

Näytelmä *Karla Bühring* loppuu kohtaukseen, jossa päähenkilö Karla päättää surmata itsensä ja auttajat myöhästyvät:

Lilli.

Karla! . . . et saa . . . et saa . . . minä tiedän, mitä sinä aiot tehdä . . .

Karla.

Minä haluan elää, Lilli. Haluan olla aina hänen vierellään . . . ja siksi minun pitää mennä . . . Te ette unohda minua . . . sen minä tiedän, sillä sitä te ette voi . . . siihen minä olen liian vahva . . .

Lilli

(epätoivoisena.)

Mitä minä teen, hyvä Jumala, mitä minä teen? Kyllä . . . sen minä teen . . . (juoksee pois oikealle.)

Karla

(yksin.)

Tämä tuli nopeasti. He eivät anna minulle aikaa. Nyt Lilli menee hakemaan häntä. (Koko ruumis täristen.) Ja kun hän on täällä, voimani ovat lopussa. Ja tiedän aivan varmasti: jos en tee sitä heti, en tee sitä koskaan . . . pian . . . pian . . . miten? (Nyökkää itseksensä.) Kyllä, - totta kai . . . yöpöydän laatikossani. (Menee ikkunan luo ja tarttuu johonkin, vetää hetken kuluttua esiin kätensä, jossa on pieni revolveri.) Näin pieni kapine . . . oikein mielihalu herää. (Vetää varmistimen ulos ja tutkii.) Siellä on vielä muutama . . . (epäröiden) haluaisin vielä hiukan lisää aikaa. (Vääntelee käsiään nyrkkiin.) Ei. Kun näen hänet, en pysty enää mihinkään. Vain pari sanaa minun täytyy vielä kirjoittaa hänelle. (menee sisään.)

(Näyttämö tyhjenee hetkeksi. – Nainen näkyy sisällä pöydän ääressä kirjoittamassa. Tauko.

– Hän ojentautuu ylös, jää selin katsojaan. Kuuluu heikko laukaus; hän lyhyistyy pöydän viereen).¹⁶⁸

166 Freud [1905] 2006, 27–28, 119.

167 Myös Witt-Brattström 2007, 277–284.

168 Lilli.

Karla! . . . du darfst nicht . . . du darfst nicht . . . ich weiss, was du thun willst . . .

Karla.

Ich will leben Lilli. Ich will immer bei ihm sein . . . und darum muss ich gehn. . . Ihr werdet mich nicht vergessen . . . das weiss ich, den das könnt Ihr nicht . . . dazu bin ich zu stark . . .

Näytelmän Lilli tajuaa nimihenkilön, Karlan, itsemurha-aikeet ja juoksee hakemaan apua. Hän jättää Karlan hetkeksi ja palaa, mutta myöhästyy. Viimeisessä vähäeleisessä kohtauksessa Lilli syöksyy paikalle, näkee Karlan lattialla ja vaipuu kirkaisten polvilleen. Mies, jonka Lilli on hakenut apuun, jää jäähmettyneenä katsomaan hänen ylitseen.

Näytelmän Karlalle on tärkeää vielä aivan ennen kuolemaansa kirjoittaa. Katsojat näkevät Karlan viimeisen kerran elävänä kirjoituspöytänsä ääreen asettuneena, kirjoittavana naisena. Sitten hän nousee ylös, ampuu itsensä ja lyhyistyy pöydän viereen lattialle. Marholm halusi kiinnittää näytelmällään huomion aikansa naisten psyykkiseen monimutkaisuuteen ja tuskin sattumalta valitsi viimeiseksi näyttämökulissiksi kirjoituspöytää. Näin hän kiinnitti näytelmän kirjoittamisen taiteeseen ja siihen, että näytelmässä on kyse luovuudesta, luovan naisen psykologiasta. Elaine Showalter toteaa, että onnistuneimmat uutta naista kuvaavat romaanit koskivat niitä esteitä, joita luova nainen kohtasi, ja tältäkin osin Marholmin näytelmä istuu uutta naista kuvaavan kirjallisuuden osaksi.¹⁶⁹

Marholm kirjoitti näytelmän esipuheessa, että sen naishahmot ovat tyypillisiä aikansa esimerkkejä. Hän totesi, että hänen hahmojensa mallina ovat olleet todelliset naiset, sellaiset, joita hän on itse elämässään kohdannut. Päähenkilöstä Marholm kirjoitti, että hän on henkilökohtaisesti seurannut tämän naisen sisäisen eheyden ja naiseuden etsintää ja tämän etsinnän seurauksia.¹⁷⁰

Laura Marholm tapasi näytelmänsä päähenkilön esikuvan ja analyysinsä kohteen, Victoria Benedictssonin, ensimmäisen kerran norjalaisen kirjailija Jonas Linen juhlassa Pariisissa keväällä 1887. Benedictsson kirjoitti Georg Brandesille taivanneensa Marholmin todeten, että ”neiti Mohr suorittaa sosialistitutkielmiaan kuumeisella innolla”.¹⁷¹ Heistä ei tullut erityisen läheisiä ystäviä, mutta he tapasi-

---

Lilli

(verzweifelt.)

Was thu' ich, mein Gott, was thu' ich? Ja ... das thu' ich... (läuft ab nach rechts.)

Karla

(allein.)

Das kommt rasch. Sie gönnt mir keine Zeit. Jetzt geht sie, ihn zu holen. (Am ganzen Körper zitternd.) Und ist er da, dann ist's vorbei mit meiner Kraft. Und Das weiss ich ganz sicher: thu' ich's nicht gleich, so thu' ich's nie .. rasch.. rasch ... wie? (Nickt vor sich hin.) Ja, - freilich... in meinem Nachttisch. (Geht ans Fenster und greift hinein, zieht nach einer Weile die Hand zurück mit einem kleinen Revolver.) So ein kleines Dings... man bekommt ordentlich Lust. (Zieht den Sicherheitsverschluss aus und untersucht.) Es sind noch ein paar darin... (zögernd) ich möchte noch ein bisschen Aufschub haben. (Ballt die Hände.) Nein. Wenn ich ihn sehe, kann ich nichts mehr. Nur noch ein paar Worte muss ich an ihn schreiben. (geht hinein.)

(Die Scene bleibt eine Weile leer. – Man sieht sie drinnen am Tisch schreiben. Pause. – Sie steht aufrecht, den Rücken gegen die Zuschauer. Ein schwach hörbarer Schuss; sie sinkt neben dem Tisch zusammen)

Karla Bühring, 130–131.

169 Showalter 1995, xiv.

170 ”Und in der Hauptperson habe ich des Weibes Lebensdrang bis in seine Lebenswurzel selbst hineinverfolgt, wo er wieder eins wird mit des Weibes Intaktheit als Weib und von ihr bedingt ist.” *Karla Bühring*, Vorwort 5.

171 Victoria Benedictsson Georg Brandesille 30.4.1887, KBk.

Benedictsson oli Pariisissa kaksi kuukautta 3.4.–2.6.1887. Juhlien jälkeen he tapasivat useitakin kertoja, Benedictsson kirjoitti Almanakka-kirjaan 7.5.1887: ”På morgonen kom fröken Mohr.” *Annotationsalmanacka* 1887, LUB. Myös Böök 1950, 329; Holm 1957, 210; Brantly 1987, 46–47.

vat useita kertoja juuri Pariisissa ja tutustuivat sen nähtävyyksiin yhdessä. Victoria Benedictsson kertoi suhteestaan Brandesiin, romaanistaan *Fru Marianne* ja paljasti Laura Marholmille myös itsemurha-ajatuksensa. Benedictssonin kuolema heinäkuussa 1888 vaivasi Marholmia, ja hän käsitteli tämän edustamaa psykologista tyyppiä monissa teksteissään: artikkelissaan ”Eine von Ihnen. Psychologische Skizze”, novellissaan ”Det Osagda” ja lopulta näytelmässään *Karla Bühring*. Marholmin elämäkerran kirjoittaja Susan Brantly toteaa, että Victorian kuolema teki syvän vaikutuksen Laura Marholmiin ja hän yritti useita kertoja sekä esseissään että fiktiossaan ymmärtää sitä.¹⁷² Tarkastelen tässä Marholmin näytelmää sekä selityksenä Victoria Benedictssonin kuolemalle että laajemmin Marholmin puheenvuorona aikansa (uuden) naisen psyykestä, luovuudesta ja itsetuhosta.

Marholm kirjoitti näytelmän *Karla Bühring* nopeasti elo-syyskuussa 1895, ja hän ajatteli sitä ennen muuta näyttämöesityksenä, ei tekstinä. Sen traaginen vaikutus perustui pantomiimiin: ”Halusin tehdä kokeen ja kirjoittaa näytelmän, joka – ainakin pääpiirteissään – onnistuisi selittämään itsensä puhtaan pantomiimisesti ja joka ilman puhuttujen sanojen selitystä kykenisi saavuttamaan koko traagisen vaikutuksensa.”¹⁷³ Marholm käännätti tekstin ruotsiksi ja englanniksi, kirjoitti teatterinjohtajille, näyttelijöille ja ohjaajille saadakseen sen näyttämölle, mutta turhaan. Benedictssonin ja Brandesin hahmot olivat liian tunnistettavia eikä näytelmää koskaan esitetty. Se julkaistiinkin vain saksankielisenä, Albert Langenin kautta vuonna 1895.¹⁷⁴

RAKKAUDEN MAHDOTTOMUUS

Marholmin näytelmä kertoo neljästä naisesta, joista pääosaan nousee naimaton, taiteilijan uran valinnut viulisti Karla. Tapahtumat sijoittuvat meren rannalle, kesäiseen kylpylään. Ensimmäinen näytös tapahtuu Dr. Siegfried Collanderin ja hänen vaimonsa Hildegard Collanderin asuttaman talon edustalla, jonka lasiveranralta aukeaa näkymä hiekkadyyneille ja merelle.¹⁷⁵ Keskipäivän aurinko paistaa kirkkaasti, kun näyttämölle astuu Lilli Bloom kävelypuvussaan ja hatussaan. Hänen jälkeensä esiin tulee kaunis, huomiota herättävästi pukeutunut Hildegard Collander, joka rikkoo rauhaisan idyllin: hän vaatii Lillia jäämään silminnäkijäksi miehensä uskottomuudelle. Lilli ei halua mukaan aviosotkuihin, mutta Hildegard ei päästä häntä: ”Minun täytyy voida huutaa, kun minut sivuutetaan.” ”Muuten sytytän talon tuleen, tai otan lapseni ja hukuttaudun”, hän purkautuu Lillille.¹⁷⁶ Marholm nos-

”Eine von Ihnen. Psychologische Skizze”, *Das Magazin für Litteratur* 61 (1892).

172 Brantly 1987, 67; Bööck 1950, 329–330.

173 Ich wollte den Versuch machen, ein Stück zu schreiben, das – wenigstens in seinen Hauptlinien – rein pantomimisch sich selbst zu erklären geeignet war und das auch ohne die Erläuterung des gesprochenen Wortes die volle tragische Wirkung zu erreichen vermöchte. [*Die Zukunft* –lehdessä 1896] Sit. Brantly 1987, 161.

174 Brantly 1987, 160–162; Marholmista Benedictssonin kuoleman kuvaajana myös Witt-Brattström 2007, 322–337.

175 1800-luvun porvaristo lepäsi ja hoito hermojaan mielellään juuri meren rannalla ja kylpylöissä. Mackaman 1998, 6, 85.

176 Ich muss einen Menschen haben, dem ich mich anvertrauen kann; ich muss schreien können,

taa esiin monien muidenkin naiskirjailijoiden suosiman teeman: avioliiton, mustasukkaisuuden ja sen yhteyden naisten hulluuteen. Hildegardin mustasukkaisuus on aiheellista; hän on vakoillut avaimenreistä miehensä lukittuun huoneeseen ja nähnyt tämän syleilevän ja suutelevan rouva Eschenmeyeria. Hänen mustasukkaisuutensa ulottuu kuitenkin myös Lilliin, eikä siten ole enää vain aiheellista. ”Te ette omista mitään, ette ole mitään, ettekä ole minkään näköinen!” Hildegard perustelee Lillille, mutta samalla itselleen, että hänen mustasukkaisuutensa on tarpeeton.¹⁷⁷ Pian Lilli ja Hildegard näkevät ikkunasta Karla Bühringin, ja Hildegard on utelias, mutta heti mustasukkainen myös Karlalle. Hän moittii tämän huonoa ryhtiä ja kauhistelee tämän raahustavaa kävelyä. Hän kertoo, että Siegfried on kirjoittanut Karla Bühringistä kritiikin ja toteaa sitten, että ”hänen kritiikkinsä – se on vain naamioitu rakkauskirje!...”¹⁷⁸ Vaimon väite osoittaa Marholmin tarkkasilmäisyyttä sekä naisten mustasukkaisuudesta että mieskriitikon ja naistaiteilijan välisestä suhteesta. Pil Dahlerup on todennut Georg Brandesista, että hänen suhteensa naiskirjailijoihin, joita hän opasti ja auttoi eteenpäin, oli sekä isällinen että don juan -mainen, eroottinen. Vaikka Siegfriediä ei tarvitse nähdä Georg Brandesina, oli Marholm itse seurannut Gerda Brandesin taistelua miehensä huomiosta ja lepyttänyt tämän mustasukkaisuuskohtauksia.¹⁷⁹

Hildegardia aviomiehen suhde toisiin naisiin kalvaa niin, että hän pelkää tekevänsä jotain epätoivoista itselleen ja lapsilleen. Hän ei ole vain raivoissaan vaan myös masentunut tilanteestaan. Janet Oppenheim muistuttaa, että avioliittoon sisältyvä mustasukkaisuus ja rakkaudettomuuden kokemus saattoivat tuottaa 1800-luvun lopun naisille aitoa alakuloa ja epätoivoa. Hän toteaa, että naiset eivät välttämättä kapinoineet aina avioliittoinstituutiota vastaan masentuessaan tai hermostuessaan, vaan kokivat etäisen ja muiden naisten luo rientävän aviomiehen onnettomuutensa lähteeksi. Avioliitto, jossa vaimo rakasti miestään ilman vastarakkautta ja jäi vaille toiveidensa täyttymystä, saattoi yhtä hyvin ”sairastuttaa hermot”.¹⁸⁰ Elisabeth Mansén kirjoittaa ruotsalaisesta 1800-luvun alun naiskirjailijasta, Malla Silfverstolpesta (1782–1861) tällaisena masentuneena kylpyläpotilaana. Malla Silfverstolpe oli hoidoissa juuri hermojensa vuoksi ja alakuloinen. Mustasukkaisuus, miehen virkakiireet ja tämän nuorelle kauniille sukulaisnaiselle osoittama ihailu syvensivät alakuloa.¹⁸¹

Mustasukkainen aviovaimo Hildegard ei kuitenkaan saa Marholmin näytelmässä paljon myötätuntoa. Hänen kuvansa on surullinen, sillä hän on menettänyt parhaan naiseutensa teeskentelyssä ja kulissielämässä ja kamppailee enää ainoastaan lastensa tähden. Hänen turhautumisensa kuvataan tarkasti. Aviomies Siegfried Col-

---

wenn ich getreten werde. Sonst zünde ich das Haus an, oder ich nehme meine Kinder und gehe ins Wasser.

Karla Bühring, 12.

177 Hildegard (scharf).

Nun das sage ich ja – Sie sind auch in ihn verliebt. Aber bilden Sie sich nur nichts ein: aus Ihnen macht er sich gar nichts. Sie haben nichts, Sie sind nichts, und Sie sehen nach nichts aus!

Karla Bühring, 13.

178 Seine Kritiken – das sind nur verkappte Liebesbriefe! *Karla Bühring*, 14.

179 Dahlerup 1984, 96–121 passim.

180 Oppenheim 1991, 22–228.

181 Mansén 2001, 350–356.

lander kiistää kaikki vaimonsa syytökset eikä tunnusta kenenkään olleen luonaan. Hän väittää kirjoittaneensa teostaan ”*Evolution der Moral*”.¹⁸² Hän ei tunnusta syilleilleensä ja suudelleensa ketään naista, vaikka Hildegard sanoo omin silmin nähneensä kohtauksen. ”*Hysterie*”! on aviomiehen vastaus.¹⁸³ Hildegard väsyä lopulta inttämään:

Hildegard
(tuskaisena).
Siegfried, sinä teet minut hulluksi!
Collander
(myrkyllisesti).
Sinä olet jo hullu! Sinä olet hysteerinen mitä suurimmassa määrin, näet asioita, joita ei tapahdu, kuulet puhetta, vaikka kukaan ei puhu - - (vaanien) näit ehkä naisen tulevan myös ulos niin kuin näit hänen menevän sisään?
Hildegard
(väsyneenä).
Ei, ikävä kyllä en.
Collander
Ja uskollinen vakoojasi keittiöstä?
Hildegard
(samalla tavalla).
Magd ei myöskään nähnyt mitään...
Collander
Näetkö nyt, että olet poissa tolaltasi, hysteerinen, maaninen –¹⁸⁴

---

182 Marholm viittaa ehkä Nietzschen teokseen ”*Zur Genealogie der Moral*” korostaakseen hahmon ”yli-ihmismäisyyttä”. Brandes esitteli Nietzschen pohjoismaissa keväällä 1888 ja intoutui tästä. Vrt. Holm 1957, 120.

183 *Karla Bühring*, 19–20.

184 Hildegard
(qualvoll).
Siegfried, du treibst mich zum Wahnsinn!
Collander
(giftig).
Du bist schon wahnsinnig! du bist hysterisch im höchsten Grade, du siehst, was nicht zu sehen ist, du hörst Stimmen, wo niemand spricht - - (lauernd) du hast vielleicht die Dame auch hinausgehen sehen, wie du sie hereinkommen sahst?
Hildegard
(müde).
Nein, leider nicht.
Collander
Und deine vertraute Spionin in der Küche?
Hildegard
(ebenso).
Die Magd hat auch nichts gesehen. . .
Collander
(fällt ihr ins Wort).
Siehst du nun, dass du verrückt bist, hysterisch, maniakalisch
Karla Bühring, 22.

Hildegard luovuttaa ja aviomies saa viimeisen sanan. Siegfried selittää Hildegardin olevan järjetön, hysteerinen ja raivoisa. Hän hiljentää Hildegardin lopullisesti luokittelemalla tämän mielenvikaiseksi. Tässä hulluksi nimeäminen toimii, kuten Marta Caminero-Santangelo kirjoittaa, kielen ulkopuolelle sulkemisena. Tällaisensa se ei voi sisältää naisen kannalta mitään subversiivistä potentiaalia, kuten hysterian kapinan kielenä toisinaan ajatellaan sisältävän. Se on keino hiljentää nainen ja asettaa hänet merkityksenannon ulkopuolelle.¹⁸⁵ Collander selittää tilannettaan vielä Lillille: ”tämä nainen . . . jos joskus kuulette, että aivoni ovat hapertuneet, silloin olette minun todistajani, tiedätte, mikä siihen on johtanut! Rakkausmaniaa ja vainoharhaisuutta jokapäiväisenä leipänä /---/.”¹⁸⁶

Lillin sympatiaa etsien Collander mainitsee, että vaimon hulluuden lisäksi häntä painaa oma henkinen työ rahahuolien ja vihollis- ja kadehtijajoukkoineen. Miehen ymmärrys hermojen romahtamisesta liittyy paitsi aviosuhteeseen myös hänen vastoinkäymisiinsä kodin ulkopuolella. 1800-luvun hermodiskursseissa miesten hermostumisen syinä nähtiin yleensäkin rasitus ja liika työteko, voimakas kunnianhimo ja halu menestyä. Miehen hermoja jäyivät taloudelliset huolet ja kateus – perheen aiheuttamien huolien lisäksi. Naiset sen sijaan näyttävät tulevan hulluiksi ”luonnostaan”.¹⁸⁷

Hildegardin hahmossa Marholm on oivaltavasti ja ikäänkuin sisältä päin kuvannut, miten tuskastuttavan voimattomaksi vaimo tuntee itsensä aviomiehen vapauksien rinnalla. Vaimo yrittää purkaa oloaan ja tulla kuulluksi, mutta tulee ainoastaan leimatuksi hysteeriseksi. Samantapainen episodi tapahtui Hörbysissä Hagelbäckien avioparin elämässä. Victoria Benedictsson kirjoitti sen muistiin (salapoliisi)päiväkirjaansa.¹⁸⁸ Uskottomuuden selittäminen kuvitteluksi, äänien selittäminen ääniharhoiksi ja koko mustasukkaisuuden tunteen selittäminen hysteriaksi ja sairaudeksi ei ollut vain kirjallisuuden liioittelua ja alleviivausta vaan osa kulttuurin toimintatapoja ja naisten kokemaa arkea.

Myöhemmin teoksessaan *Till Kvinnans psykologi* (1897) Marholm kirjoitti aikansa naisista kolmena tyyppinä, joista yleisin on ”viottunut”, ”hullu nainen”, ”hysteerinen kokeeteeraaja”, joka sovinnaisuuksien mukaan eläessään on kadottanut sisäisen naiseutensa kokonaan. Tämä naistyyppi teki Marholmin mukaan avioliitosta pelkkää kärsimystä. Hildegard edustaa Marholmin ajattelussa tätä tyyppiä. Vaikka Marholm kuvaa tällaisen naisen negatiivisena hahmona, on hän viottunut kulttuurin ja kasvatuksen valheiden takia. Siten hänkin on uhri.

185 Caminero-Santangelo 1998; myös Torgerson 2005, 7.

186 Oh, Fräulein Bloom, dies war eine von den mildereren Scenen, die mir täglich bereitet werden. Diese Frau . . . wenn Sie einmal hören, ich hätte Gehirnerweichung, dann wissen Sie – Sie sind meine Zeugin, wie ich dazu gekommen bin! Liebesmanie und Verfolgungsmasnie als tägliches Brod aufgetischt bekommen, und dazu die markausaugende geistige Arbeit und eine Meute von Feinden und Neidern auf den Fersen - -
Karla Bühring, 23.

187 Mackaman 1998, 92. Hysterian ja hulluuden symbolisesta sukupuolesta käydystä keskustelusta esim. Ahlbeck-Rehn 2006, 56–58, 65–67.

188 Ks. luku 2. Benedictsson kirjoitti aviouuskottomuuden kohtalokkaista ja naista masentavista sairauksista myös esim. novellissaan ”En kris”. *Samlade Skrifter I*, 68–78.

TUKAHDUTETTU AISTILLISUUS

Näytelmän nimihenkilö Karla Bühring astuu näyttämölle ensimmäisen näytöksen lopussa. Marholm kuvaa Karlan liukuvaksi ja muuttuvaksi hahmoksi. Hän on nopea ja elastinen liikkeissään, mutta samalla hänessä piilee jotain väsynyttä. ”Hänen olemustaan painoi puoliksi tiedostamaton, puoliksi tukahdutettu aistillinen kiihottuvuus, joka silloin tällöin nousi pintaan” kirjoittaa Marholm.¹⁸⁹ Tässä hän muistutti tyyppillisiä dekadenssin henkilöahmoja, ja hänen kauttaan Marholm selvästi osallistui fin-de-sièclen feminiinisuuden luomiseen. Fin de sièclen kulttuurinen ikoni, uusi nainen, oli Angélique Richardsonin ja Chris Willisin mukaan yhtä lailla pilalehtien pyöräilevä ja tupakoiva amatsoni kuin neurasteenikko.¹⁹⁰ Hän oli sekä ulkoiselta käytökseltään radikaali että sisäisesti kärsivä. Karla sopii tähän kuvaan ollen ulkoisesti poikkeuksellinen, uraa tekevä viulutaiteilija, mutta samalla sisäisesti väsynyt. Karla on itsenäinen nainen, mutta samalla pariton, jäänyt parittomaksi kuin pariton sukka tai hansikas. Parittomuus merkitsee hänelle itsenäistä elämää, mutta samalla myös sekä sosiaalista että seksuaalista uhkaa. Marholm ei arvostanut naisten itsenäisyyttä, vaan kirjoitti että itsenäisinä naisista tulee ilkeitä kuten Strindberg tai humoristeja, jotka pilkkaavat miestä. Marholmin mukaan itsenäisestä ja parittomasta naisesta tulee myös ”tavalla tai toisella itsemurhaaja”. Hän ei ehkä ota itseään hengiltä, mutta tappaa jotain sisältään. Marholmin mukaan näiden naisten sisällä on jotain kuollutta, ja he kulkevat ympäriinsä ”raato sisältään”. Jos he avaavat sieluaan, sieltä virtaa ”kalmanlemu”. Näiden naisten kuollut kohta houkuttaa monia miehiä arvoituksen tavoin, sillä miehet haluaisivat ratkaista tämän arvoituksen. Sisältä kuolleet naiset eivät ole poikkeuksia vaan he ovat ”äiteijämme, sisariamme, ystäviämme, opettajiamme”.¹⁹¹ Näiden itsenäisten, mutta sisältä kuolneiden naisten tapainen myös Karla oli.

Näytelmän toisen näytöksen tapahtumat sijoittuvat Karlan asuttamaan kalastajataloon, joka sijaitsee samassa hiekkadyynien ja merenrannan maisemassa kuin Collanderien talo. Elisabeth Mansén on todennut kylpylämiljöistä, että ne olivat paitsi menetetyt terveyden etsimisen paikkoja toisinaan myös eroottisten kokeilujen kenttiä.¹⁹² Tällaisen levon, toipiluuden ja erotiikan maisemaan Marholm on sijoittanut näytelmänsä henkilöt ja heidän draamansa.¹⁹³ On myöhäinen ilta ja yö, täysikuu valaisee tyyntä ja syvänsinistä merta. Karla on huoneessaan Nannyn, palvelustyttönsä kanssa, ja he keskustelevat yksinäisyydestä ja avioliitosta. Nanny kehottaa Karlaa menemään naimisiin, mutta varomaan Collanderia. Kun Nanny poistuu, Lilli saapuu hermostuneena Karlan luo. Hän ei saa unta eikä halua olla yksin. Hän on poissa tolaltaan, sillä jotain on tapahtunut Collanderien luona. Lilli on oi-

189 In ihrem Wesen drückt sich eine halb unbewusste, halb niedergehaltene sinnliche Erregbarkeit aus, die dann und wann unbeherrscht hervorbricht. *Karla Bühring*, 33.

190 Richardson and Willis 2002, 12–13.

191 *Kvinnor 1895*, 105.

192 Mansén 2001, 221. 1800-luvun kylpylöiden moninaisesta toiminnasta saa hyvän kuvan esimerkiksi Richard Wagnerin (1813–1883) muistelmateoksen *Elämäni* kautta. Esim. Wagner [1867] 2002, 528–529. Wagneria koskevista monista asiantuntevista vihjeistä olen kiitollinen Hannu Salmelle.

193 Myös Ola Hanssonin dekadentit romaanissa *Sensitiva amorosa* olivat parantolamijöissä ja meren rannalla.

valtanut naisena olemisesta jotain, joka vaivaa häntä, jonka vuoksi hän tuntee itsensä satutetuksi. Karla sanoo hänelle, että jokainen tyttö, joka tuntee itsensä naiseksi, on kokenut saman, ”että hänen paras naisolemuksensa, hänen pyytävin naisentuntemuksensa tukahdutetaan, torjutaan, sitä pilkataan ja halveksitaan kunnes jotain hänessä repeää tai silpoutuu. Näin hänet on varustettu elämää varten!”¹⁹⁴

Tämä elämänkoulu, johon jokainen tyttö joutuu, tuottaa toisen naisolemuksen; keinotekoisen naisen, joka on, kuten hänen halutaan olevan. Hänestä tulee puoliso, äiti, rakastajatar, avionrikkoja, ilotyttö – ja kaikki on hyvin. On vain yksi, jota ei sallita:

Vain hän - - hän itse - - sellainen kuin hän oli, kun hän heräsi naiseuteen – sitä hän ei saanut olla, sitä ei hänelle sallittu - - sitä, mikä oli hänelle minä – hänen nais-minänsä . . .¹⁹⁵

PSYKOLOGINEN SYVYYS

Marholm kirjoitti tässä kuten muuallakin naisen sielun erityisyydestä, ja kulttuurin ja kasvatuksen turmelevasta vaikutuksesta. Marholm oli 1880-luvulla perehtynyt modernin kirjallisuuden suuntauksiin, realismiin ja naturalismiin, mutta alkoi pian kaivata psykologisempia kuvauksia. Naturalismin tavat kertoa ja valita kuvauksen kohteita todellisuudesta alkoivat monien muidenkin mielessä tuntua riittämättömiltä, ja naturalismin vastareaktioita kypsyi monella suunnalla. Kirjallisuuden tieteelliseksi veljeksi nousi materialismin ja luonnontieteiden sijaan 1890-luvulla psykologia. Se mahdollisti mysteerin ja symbolismin paluun kirjallisuuteen, mutta tieteellisissä asussa.¹⁹⁶ Laura Marholmin aviomies Ola Hansson kuului niihin, jotka lukivat ahkerasti myös tieteellisiä julkaisuja, ja monia tekstejä pariskunta luki yhdessä. Ola Hansson oli kirjeenvaihdossa August Strindbergin kanssa, ja he lähettivät myös kirjoja toisilleen. Huhtikuussa 1889 Strindberg kirjoitti Hanssonille kysyen, että ”[n]u får jag snart en skön laddning psykogeni-böcker? Gif mig en Nietzsche! Har du Zarathustra ledig? Vänl. AugSg.”¹⁹⁷ Ola Hansson taas kirjoitti kesäkuussa 1889 Strindbergille, että ”[J]ag sände dig härförleden tillbaka en lånad volym. Nu har jag endast kvar Maudsley.” Hän kysyi vielä lopuksi: ”Har du ingenting nytt af europeisk vetenskap att sända mig?”¹⁹⁸

Henry Maudsley (1835–1918), joka Hanssonilla oli vielä Strindbergiltä lainassa, oli 1800-luvun lopun Englannin vaikutusvaltaisimpia psykiatreja, ja ilmeisen monet mielen toiminnasta kiinnostuneet kirjailijat lukivat häntä.¹⁹⁹ Todennäköi-

194 das ihr bestes Weibsein, ihr drängendstes Weibemfinden, geknebelt, getreten, gehöhnt und verachtet wurde, bis etwas in ihr zersprang oder verstümmelt war. Dann war sie zugerichtet für's Leben! *Karla Bühring*, 50.

195 Nur sie - - sie selbst - - so wie sie war, als sie zum Weib erwachte – das durfte sie nicht sein, das wurde nicht an ihr geduldet - - das, das, was ihr Ich war – ihr Weib-Ich . . .
Karla Bühring, 50–51.

196 Brantly 1987, 117.

197 Strindberg & Hansson [188–1892] 1938, 51.

198 Strindberg & Hansson [1888–1892] 1938, 56.

199 Showalter 1987, 114–120. Elaine Showalter tekee Maudsleystä darwinistisen psykiatrian malliesimerkin ja pitää tätä sukupolvensa psykiatrien esikuvana. Showalter 1987, 101–120, erit. 112.

sesti myös Laura Marholm luki perheessä lainassa ollutta Maudsleytä ja muita psykologian ja psykiatrian tekstejä – joka tapauksessa hänen puheensa tietoisuuden heräämisestä, minästä ja nais-minästä on selvästi psykologisista. Hänen näytelmätekstinsä *Karla Bühning* on uudesta psykologian tieteenalasta inspiroitunutta, subjektiiviseen ja yksilöön keskittyvää erittelyä.²⁰⁰

Ola Hanssonin psykologiaa koskevat ajatukset ja tekstit vaikuttivat Laura Marholmiin, vaikka heidän symbioosiaan on ehkä toisinaan liioiteltu. Ola Hanssonin ajattelussa tapahtui käänne pois *Sensitiva amorosan* tapaisesta ”puhtaasta dekadenssista”, kun hän tutustui Nietzscheen ja saksalaiseen filosofiseen kirjailija Max Stirneriin²⁰¹ 1890-luvulla. Hänen ”persoonallisuuspsykologiansa” pääsi yli aiemmasta pessimismistä, ja hän luopui myös Bourget’lta omaksumastaan hajoavan minuuden ajatuksesta. Sen sijaan hän kehitti Nietzscheen yli-ihmisen idean pohjalta oman versionsa, ”utvecklingsmenniska”. Se oli vastavoima ”ahdistukselle”, suvereeni yksilö. Tämä uusi suvereeni ”minä” oli ehyt ja kokonainen, ei jakautunut vaan henkisen ja materiaalsen muodostama ykseys.²⁰² Laura Marholmin naispsykologinen ajattelu rakentui samantapaiselle eheyden ideaalille, joskin toisella tavoin koostuneelle. Marholmin taustalla oli mitä ilmeisimmin myös Nietzsche, sillä hän tunsi Nietzscheen ajattelua hyvin. Hän käänsi sekä Georg Brandesin että Ola Hanssonin varhaiset Nietzscheä koskevat artikkelit saksaksi ja luki todennäköisesti Zarathustransa myös itse. Kuten Ola Hanssonin ”utvecklingsmenniskan” kohdalla, myös Laura Marholmin ajattelussa kyse oli uuden ihmisen ideaalista. Todellinen hänen aikansa nainen ei ollut saavuttanut tavoiteltavaa ykseyttä ja eheyttä. Hän kyllä etsi sitä kipeästi, mutta pirstoutuneena, kasvatuksen ja kulttuurin pirstomana. Näytelmän *Karla Bühning* Karla ja Lilli ovat tämän ajatuksen mukaisesti vahingollisen kulttuurin ja kasvatuksen tuotteita. He eivät ole vielä suvereenia yksilöitä, vaan naiseutensa tunnistaneita ja eheyttä kaipaavia, mutta toistaiseksi raajarikkoja.

Näytelmän Karla on psykologisesti monimutkainen naishahmo, sillä hän on lukijan (tai näytelmän katsojan) katseen kohde, mutta myös psykologinen näkijä. Hän on näytelmässä kahdessa roolissa, toisaalta psykologisena tutkimusobjektina, toisaalta tutkijana, tyttökasvatuksen analytikkona. Karla onnistuu lohduttamaan Lillia, koska Lilli kokee, että Karla näkee hänen sisimpänsä.

Lilli

(värisee).

Karla, Karla . . . sinä näet minun sisimpääni –

Karla.

Mitä siellä on nähtävissä, eikö se ole aika yksinkertaista? Eikö meitä kohdella kaltoin lapsuu-

200 Ebba Witt-Brattström kytkee Ola Hanssonin tiukasti aikansa tieteeseen ja taiteeseen ja käsittelee tämän dekedentteja ”tapaustutkimuksia” eräänlaisina psykoanalyysinä. Hän esittää, että Freudin on täytynyt 1890-luvun alussa lukea Ola Hanssonia ja Marholmia, ja että vaikutteet ovat kulkeutuneet kirjallisuudesta psykoanalyysiin päin. Hän korostaa dekadentin kirjallisuuden luonnetta ”patologian ja runouden” yhdistelmänä. Witt-Brattström 2007, 61–72.

201 Max Stirner (1806–1856) oli saksalainen kirjailija, jonka teos *Der Einzige und sein Eigentum* (1844) käsittelee mm. egoismia ja yksilön autonomisuutta. Ks. <http://plato.stanford.edu/entries/max-stirner/>

202 Holm 1957, 124–128.

desta alkaen? Eikö sinun äitisi ole kohdellut sinua kuten minun äitini minua, tehnyt sinusta omien mielitekojensa palvelusväkeä, selkäsaunan kohdetta vaihteleville mielialoilleen, apinaa hellyydenkaipuulleen? Eikä hän ole sulkenut sinua kuumaan, tunkkaiseen tupaan tyhmän käsityön pariin kun kevät on iloinnut ulkona? Ja myrkyttänyt sinulta raikkaan, kauniin ilman sillä pynttäyksellä, jonka hän vaati, kun päästi sinut ulos? Eikö hän ole myrkyttänyt kaikki nuoret unelmasi oman elämänsä pettymysten sapella ja murskannut sinun hyvän, iloisen, tietämättömän uskosi itseesi letkauttelemalla rumuudestasi?²⁰³

Karla analysoi tyttökasvatusta naisen sielun taustalla ja purkaa samalla ehkä katke-ruuttaan siihen kotikasvatukseen, jonka itse on saanut. Kasvatus on myrkyttänyt ja murskannut aidon naisellisen tunteen. Marholm ajatteli, että aitoa tunnettaan kuuntelevassa naisessa syttyi kipinä kehittyä suvereeniksi minäksi. Hän pyrki sitä kohti, mutta kasvatus murskasi, hajotti hänet, eikä hän ei löytänyt kaipaamaansa eheyttä. Kasvatuskritiikki sinänsä ei ollut uutta, vaan jo realismin ja naturalismin naiskirjailijat sekä naisasianaiset kritisoiivat tyttökasvatusta. Marholmin kuvauksessa on kuitenkin dekadenssin siihen tuomaa pikkuporvarillisuuden kritiikkiä ja voimakkaan negatiivisesti kuvattu äiti. Se muistuttaa toisen dekadentin tekstin L. Onervan *Mirdjan* (1908) kasvatuskritiikkiä, sillä kasvatuksen turmiollisuus ja valheet ovat *Mirdjassakin* juuri naisten syytä.²⁰⁴

Kun Lilli kysyy, mikä Karlaa vaivaa, miksi hän puhuu niin epätavallisesti, Karla vastaa, että ilma on niin helteinen, että se saa hänet puhumaan asioita, jotka hän muuten pitää sievästi sisällään. ”Minä haluan elää, haluan elää – elämääni, jota en koskaan saa elää –”, hän toteaa.²⁰⁵ Karla on samassa kohtauksessa sekä Lillin psykologinen tarkkailija ja auttaja että itsessään monisäikeisen ja arvoituksellisen psykologinen tapaus. Hän siirtyy pian Lillin elämän kommentoinnista omaan elämäänsä. Tässä elämässä, jota hän ei voi elää, on esteitä ja repeämiä. Ei ole kyse ulkoisista esteistä vaan sisäisistä, psykologisista.

KUVITTELU

Yö jatkuu ja puhuttuaan vielä hetken Karla ja Lilli asettuvat nukkumaan. Yö keskeytyy kuitenkin Karlan huutoon, hän hourailee ja kirkuu. Hän puhuu kuolemasta, että hänen täytyy kuolla.

Lilli luulee, että Karla näkee pahaä unta, mutta Karla väittää, että kyse ei ole unesta. Juuri nukahtamisen hetkellä hän kuulee jotain. Mikään kieli ei tuota puhet-

203 Was ist da zu sehen, ist das nicht ganz einfach? Werden wir nicht misshandelt von Kindheit an? Hat deine Mutter dich nicht abgerichtet, wie meine Mutter mich, zur Dienstboten ihrer Eigsucht, zum Prügelkind ihrer üblen Launen, zum Affen ihrer Zärtlichkeit? Hat sie dich nicht eingesperrt in die heisse, ungelüftete Stube, wenn draussen der Frühling lachte, bei dummen Handarbeiten? Und dir die frische, schöne Luft verbittert durch den Putz, in den sie dich steckte, wenn sie dich ausgehen liess? Hat sie nicht alle deine jungen Hoffnungen vergiftet mit der Galle ihrer eigenen Lebensenttäuschungen, und deinen guten, frohen, unbewussten Glauben an dich selbst geknickt durch Stichelein auf deine Hässlichkeit?
Karla Bühring, 52.

204 Parente-Čapková 1998, 106–107.

205 Ich will leben, ich will leben – mein Leben, das ich nie leben darf – . *Karla Bühring*, 53.

ta eivätkä hänen korvansa kuule ääntä; on vain jyskytystä, kuin sydämentykytystä, joka sanoo: ”kuolla, kuolla, sinun pitää kuolla, sinulla on alku ja sinulla on loppu”. Tykytys on kevyttä ja ohutta, ja Karla kokee, että hänen elämänsä pitää päättyä. Hän kokee sisäistä kuoleamisen pakkoa, koska hänellä ei ole ketään, kenelle hän olisi merkityksellinen tässä ja nyt, ”gegenwärtig”.²⁰⁶

Kokemus on fyysinen tuntemus, mutta myös mielikuva: Karla on siinä unen ja valveen rajalla. Fin-de sièclen feminiinisyteen kuului keskeisenä unelmointi, kuvittelu, jota Laura Marcus kutsuu Freudin potilasta, Anna O:ta, seuraten ”yksityiseksi teatteriksi”.²⁰⁷ Mielikuvitus, systemaattinen päiväunelmointi oli naisten toimintaa, yksityistä teatteria, johon älylliset vitalit nuoret naiset myös Josef Breuerin ja Sigmund Freudin mukaan ajautuivat. Heidän mukaansa perheiden monotoniinen, puritaaninen ilmapiiri saattoi johtaa säännölliseen unelmointiin, joka puolestaan saattoi olla yksi hysteriaan sairastumisen tekijä.²⁰⁸ Myös suomalaisessa dekadentissa kirjallisuudessa unelmointi ja uninäyt toimivat Lea Rojolan mukaan samalla tavoin poispääsynä porvarillisesta todellisuudesta.²⁰⁹ Unelmoinnin sävy ei tässä *Karla Bührlingin* kohtauksessa ole romanttinen, sillä Karla ei unelmoi rakkaudesta vaan omasta kuolemastaan, mutta myös painajaiset olivat keskeistä dekadenssin kuvastoa. Karlan mielikuvakin kuitenkin kytkeytyy rakkauteen, sillä siihen on johtanut aikaisempi rakkauden unelmointi ja pettymys siitä, että unelmat eivät voi toteutua.

Karlaa voi verrata suomalaiseen sisarhahmoonsa L. Onervan Mirdjaan, josta Viola Parente-Čapková kirjoittaa, että oman seksuaalisuuden tiedostaminen johtaa tämän nuoren naisen ajatukset kuolemaan. Mirdja kokee kuolemansa Karlan tavoin hallusinaationa ja painajaisena.²¹⁰ Myös Karlan kohdalla voi ajatella, että seksuaalisuus johdattaa ajatukset kuolemaan. Marholm painottaa asioita kuitenkin eri tavoin: seksuaalisuus sinänsä ei johda painajaiseen, vaan siihen johtaa rakkaus ja halu, jotka eivät löydä itselleen kohdetta. Täyttymätön seksuaalisuus johtaa Marholmin naishahmot ”sisäiseen kuolemaan”.

Karlan öinen kohtaaminen kuuluu ulos asti. Collander on rannalla ja kuulee Karlan kirkunan. Hän tulee paikalle ja on pian täynnä intohimoa Karlaa kohtaan. Collanderille Karla on ”sitomaton sielu” ja ”moderni titaani”; joka mittelee kuoleman kanssa. Karla pitää Collanderin puheita (nietzsheläisinä) fraaseina, mutta tämä varoittaa: ”Karla, te herätätte minussa miehen, jota minun on muutenkin vaikeaa pitää kurissa. Älkää kohdelko minua näin –”. Collander tunnustaa olevansa rauhaton kuten Karlakin, sillä maailma ei merkitse eikä tarjoa hänelle mitään, paitsi Karlan, jota hän ei voi saada. Karla on ivallinen ja välinpitämätön, ja koko asetelma istuu hyvin dekadenssin kuvastoon. Öinen kuutamo, jonka alla Eros ja Thanatos (kuolema) liittyvät yhteen, on dekadenssin ydinkuvastoa.²¹¹ Karla jää Collanderin kanssa kahden, ja tämä kertoo jättävänsä vaimonsa, vapautuvansa ”kaksinkamppailusta

206 *Karla Bührling*, 59–60. Tämäkin muistuttaa Ola Hanssonin ajattelua: olla kokonainen ja ehyt, mutta myös tärkeä toiselle ihmiselle.

207 Marcus 2002, 136–137.

208 Marcus 2002, 136–137; Breuer & Freud [1895] [1982], 22.

209 Rojola 1999b, 160, 162.

210 Parente-Čapková, 1998, 108–109. Ks. myös Lyytikäinen 1999.

211 Parente-Čapková, 1998, 108.

mielipuolen ja murhanhimoisen villipedon kanssa”. Sitten hän ylistää Karlaa erilaiseksi kuin kaikki muut naiset ja tunnustaa olevansa villiintynyt tähän. Collander ei pidättelee itseään, ja kohtauksen lopun intohimo on yksipuolista.²¹² Kohtaus sisältää dekadenttia väsymystä ja miehen seksuaalisuuden kuvausta pidäkkeettömänä, järkeä ja tahtoa suurempana voimana. Marholm näyttää tässä miehen seksuaalisuutta kuvaavassa kohdassa lukeneen Ola Hanssoninsa ja August Strindberginsä.²¹³

Marholm kirjoittaa, että Karla on Collanderille erilainen kuin kaikki muut naiset, ja hän nousee siis ”yli-ihmiseksi” muiden yläpuolelle. Marholmin kriittinen ääni tuntuu kuitenkin sanovan, että ”titaaneihin” ja ”sitomattomiin sieluihin” voidaan viettelyn nimissä laskea myös naisia, mutta se ei estä heidän ”raiskaamistaan”. Naiset voivat kohota suvereenin yksilön mittoihin fantasioissa, mutta eivät ole kuulemisen arvoisia käytännön tilanteissa. Dekandessin ja nietzscheläisyyden naiskuva oli juuri tällainen: materiaalisuutta halveksiva ja abstrahoitua feminiinisyyttä palkova.²¹⁴

Näytelmän sielullisesti vaurioitunut nainen ei tunne intohimoa vaan antautuu suhteeseen mielenhäiriötään seuraavassa sekavassa tilassa, välinpitämättömänä. Kohtaus osoittaa Marholmin kiinnostuksen hypnoottisia ja muita poikkeavia sieluntiloja kohtaan. Hän kuvasi Karlan ikään kuin hypnotisoituna, mielenhäiriöön ajatuneena ja tämä piirre oli tyypillinen 1800-luvun lopun rikoksia kuvaavalle kirjallisuudelle. Muun muassa Ola Hansson kirjoitti novellikokoelmassaan *Parias* (1888) rikoksen ja mielenhäiriön yhteydestä. Novelli ”Parias” käsittelee lapsenmurhaa, ja Ola Hansson oli kirjoittanut tästä todellisesta tapauksesta aiemmin myös sanomalehtireportaasin. Hän ei moralisoinut rikosta, kuten aiemmin oli ollut tapana, vaan esitti, että se oli tapahtunut hetkittäisessä, äkillisessä mielenhäiriössä.²¹⁵ Samalla tavoin Marholmin Karla ajautuu ”rikokseensa”, vaikkakin hyvin erityyppiiseen, hetkellisessä mielenhäiriössä.

PEDON SYLI

Tilanomistaja Otto von Wetterberg on *Karla Bühring* -näytelmän toinen mieshenkilö Collanderin rinnalla. Hän on paitsi tilanomistaja myös innokas kirjallisuuden harrastaja. Hän suhtautuu kuitenkin kriittisesti aikakauden tapoihin ja kunniaottoon käytökseen. Hän kutsuu omaa aikaansa plebeijien ajaksi, jossa ajatellaan, että ”koska minä olen väty, ovat kaikki muutkin vätyksiä”.²¹⁶ Wetterberg on talonpoikainen ja vaalea, tumman ja kaupunkilaisen Collanderin vastakohta. Hänellä on periaatteita, joita Collander pitää vanhentuneina. Tässä hahmossa Marholm kuvaa

212 *Karla Bühring*, 64–68.

213 Vrt. Ekenstam 1993, 210–211.

214 Showalter 1995, x; Parente-Čapková 1998, 116; Parente-Čapková 2006, 195–196; Witt-Brattström 2007, 159.

215 Ola Hanssonin *Parias* (1888) ilmestyi pian *Sensitiva amorosan* jälkeen. Sen saksannoksen esipuheessa ja kirjeessään Georg Brandesille Ola Hansson kytki teokset yhteen. *Sensitiva amorosassa* kohtalokkaat kärsimykset tapahtuvat ihmisen mielessä ja erotiikan alueella, *Parias*-teoksessa ne näkyvät laajemmassa kentässä, toiminnassa ja ajavat ihmiset konfliktiin ympäröivän yhteiskunnan kanssa. Holm 1957, 13.

216 *Karla Bühring*, 38.

eräänlaista urbaanin miesdekadentin, älyllisen ja hermostuneen vastakohtaa, ryhdikästä maaseutuun kytkeytyvää miestä, joka ei kuitenkaan ole sivistymätön. Vuosisadan loppua leimasi paitsi uuden naisen hahmo, myös maskuliinisuuden kriisi, ja Marholmin analyysit kommentoivat myös aikauden mieheyttä.

George Mossen mukaan fin de siècle oli yksi modernin maskuliinisuuden vaikeista hetkistä, tilanne, jolloin normatiivista maskuliinisuutta piti puolustaa erityisen voimakkaasti epämiehekkäitä ja epänaisellisia ilmiöitä vastaan. Mosse kuvaa modernia maskuliinisuutta sen stereotypian ja vastakuvan kautta. Stereotyyppinen, ihanteellinen mies oli rohkea, maltillinen, ylpeä, oikeudenmukainen ja suora. Hän edusti yhteiskunnan arvoja, siveyttä, rehellisyyttä ja itsekuria. Hänen vastakuvansa ja uhka oli dekadentti. Tämä oli paheellinen, kuriton, sairaalloinen, rappeutunut hahmo, jonka luomiseen ja tuomitsemiseen 1800-luvun lopulla osallistui yhä enenevästi paitsi kirjailijoita myös lääkärikuntaa.²¹⁷ Esimerkiksi Victoria Benedictsson hyödynsi tätä vastakohta-asetelmaa romaanissaan *Fru Marianne*. Sen miespäähenkilöt ovat talonpoikainen, suora ja rehti Börje ja tämän lapsuudenystävä, dekadentti viettelijä Pål.

Myös Marholm rakensi mieshahmojensa välille kontrastin, mutta ei mustavalkoista. Collander on roisto, mutta Wetterbergkään ei lopulta kelpaa sankariksi, sillä hänkään ei ymmärrä naista. Vaikka Laura Marholm alun perin ihastui Ola Hanssonin dekadenssiin, ainakin sen joihinkin piirteisiin, hän lopulta ”kylästyi” miesten (ja aviomiemensä) heikkouteen ja ehkä myös kyvyttömyyteen ”aidosti” ymmärtää naista. Viimeisessä teoksessaan *Till kvinnans psykologi* myös Marholm on kriittinen paitsi aikansa naisten sairaalloisuuden myös miesten suhteen.

Näytelmän *Karla Bühring* kolmas mies on herra Eschenmeyer. Hänen vaimolaan rouva Eschenmeyerillä on ollut suhde Collanderin kanssa, kunnes Collander on kylästynyt ja muuttunut välinpitämättömäksi.²¹⁸ Rouva Eschenmeyerin rooli on pieni ja hänen avioliittonsa herra Eschenmeyerin kanssa melkein karikatyyri. Urheilullinen, reipas ja hölmö herra Eschenmeyer on kuin eri planeetalta suhteessa vaimoonsa. Hän ei ymmärrä vaimonsa rakkaudentarvetta ja on siten tavallaan ajanut vaimonsa Collanderin tapaisen ”pedon” syliin. Tässä hahmossa Marholm jälleen selvästi kirjoitti ajatuksensa naisen vahvasta seksuaalisesta halusta, jota hän monessa kohdin muuallakin puolusti. Hän osoitti, että jos avioliitto ei tyydytä naisen tarpeita, nainen ajatuu uskottomuuteen siinä missä mieskin.

Naisen seksuaalinen halu oli tiedostettu ja kiistelty kysymys kaikkialla, ja keskustelua käytiin ei vain uutta naista koskevassa kirjallisuudessa vaan laajemminkin. Keskustelua käytiin niin Pohjoismaissa, Manner-Euroopassa kuin englantia puhuvissa maissa. Naisen seksuaalisen halun tunnustamista kannattivat jotkut radikaaleista lääkäreistä, muun muassa englantilainen Georg Drysdale uskoi, että seksuaalisuuden harjoittaminen piti ihmisen terveenä, niin miehen kuin naisenkin.²¹⁹ Ruotsalainen naisdekadentti Stella Kleve, kirjoitti teemasta novellin ”Pyrrhussegrar” (1886), jonka kautta hän toi keskusteluun näkemyksensä pidättyvyydestä Pyrrhoksen voittona.

217 Mosse 1995, 22, 77–80; Cunningham 2002, 94.

218 *Karla Bühring*, 72.

219 Leffler 2005a, 7.

Novellin naispäähenkilö Märta Ulfklos on hänkin kylpylä-hotellissa, Sveitsin Montreaux'ssa. Hän on tullut hengittämään raitista vuoristoilmaa, juomaan rypälemehua – ja kuolemaan. Hän on menettänyt terveytensä kamppailussa naisten valheellista elämää ja kiellettyjä eroottisia tunteita vastaan. Hän ei ole rikkonut sääntöjä, mutta hän on tuntenut halua ja taistellut sitä vastaan kaikin voimin sairastuen lopulta.²²⁰ Suhteessa Karla Bühringiin yhteistä on naisten tukahdutettu eroottisuus ja sen voimat nielevä vaikutus, josta seuraa sairastuminen ja halu kuolla. Kun Stella Kleven novelli osoittaa kulttuurin ahtaaseen seksuaalimoraaliin, ja näkee naisen sen alistamana, on Marholmin kuva psykologisempi: nainen on sisäisesti jakautunut, halun ja torjunnan voimien kourissa.

Karla Bühring on siveellisyyskeskustelussa ja aikansa seksuaalisuutta käsittelevien tekstien joukossa selvästi ”naaraan halua” puolustava teksti. Samalla se kuitenkin osoittaa, että tällä halulla ei ollut vielä kovin paljon tilaa oman aikansa todellisuuksessa. Näytelmän loppuun kuuluu mustasukkaisuuskohtaus ja aviorikoskuulustelu, jonka mustasukkainen Hildegard järjestää. Hän on kertonut herra Eschenmeyerille miehensä ja rouva Eschenmeyerin tapaamisista. Herra Eschenmeyer tivaa, onko väite totta, ja myös herra Wetterberg vedetään mukaan todistajaksi. Lopulta Collander sanoo alibinaan: ”Kysykää Karla Bühringiltä.” Hän saa vastaukseksi Wetterbergin iskun kasvoihinsa. Tämä loukkaantuu Karlan puolesta ja syyttää Collanderia roistoksi ja valehtelijaksi.²²¹ Karla kuitenkin tunnustaa, että Collander on ollut hänen luonaan yöllä. Wetterberg syyttää itseään sokeaksi ja Collanderia konnaksi, joka esti häntä lähestymästä Karlaa ja sen sijaan lähestyi tätä itse. Karla kuitenkin sanoo, että Collander toimi luontonsa mukaan. Hänen luontoonsa kuuluu, että hän on ”saalistava peto ja varas”. Wetterbergin luonto on Karlan mukaan toisenlainen, ylpeä ja oikeamielinen. Hän on itsensä hillitsevä ja kunnioittavasti käyttäytyvä mies, joka ei kuitenkaan ymmärrä naisen tempoa ja luontoa. Karla ei usko, että Wetterberg koskaan voisi unohtaa tapahtunutta ja kunnioittaa Karlaa. Siksi kaikki heidän väliltään on lopussa.²²² Karla ja Wetterberg tunnustavat rakkautensa toisilleen, mutta se ei pelasta heitä.

Wetterberg rakastaa palavasti Karlaa ja kaikesta huolimatta ehdottaa, että he matkustavat iltalaivalla yhdessä pois kylpylästä. Myös Karla rakastaa Wetterbergiä: ”rakastan sinua enemmän kuin elämään”, hän toteaa.²²³ Äänettömästi hän nyökkää Wetterbergin ehdotukselle, ja tämä lähtee tekemään matkavalmisteluja. Karla kutsuu kuitenkin heti Lillin luokseen ja kertoo, että haluaa puhua viimeisen kerran. Lilli istuu ja Karla vaipuu ajatuksiinsa. Hän saa väristyskohtauksia ajatellessaan tulevaa tekoaan ja selittää sitten Lillille, miksi hän ja Wetterberg eivät voi elää yhdessä. He eivät voi tulla onnellisiksi, rakkaudestaan huolimatta. Karlan ja Collanderin välinen episodi jäytää heidän välillään. Karla tunnustaa: ”Minä en kadu. Sitä me nai-

220 Pyrrhusegrar. [*Framåt* 1886] Teoksessa *Synd. Noveller från kvinnornas moderna genombrott*. (1993). Rajainen 1973, 77–78; Ney 2005, 106–107.

Vastaava hahmo suomalaisessa kirjallisuudessa on Ester Teuvo Pakkalan romaanissa *Pieni elämäntarina* (1902). Ester pyrkii itsenäisyyteen ja seksuaalisuutensa toteuttamiseen, mutta ristiriidat johtavat henkiseen sairastumiseen ja kuolemaan. Parkkola 1999, 185.

221 *Karla Bühring*, 102–103.

222 *Karla Bühring*, 117–120.

223 *Karla Bühring*, 124.

set emme tee, edes silloin kun teeskentelemme katumusta. En voinut sille mitään ... minun täytyi --- jousi oli ylikiristetty ...nainen minussa ikävöi naisolemustaan ... ja hän ei tullut, hän jota kohti naisolemukseni puolittain tiedostamatta tunsi vetoa, sen sijaan tuli toinen ...”²²⁴

Karla selittää, että hän voisi unohtaa kaiken, mutta Wetterberg miehenä ei. Karlan mukaan mies, joka ottaa ”käytetyn” naisen puolisoikseen, on puolustuskyvytön. Collander on ”tahrannut” Karlan ja voi aina ilkkua sanomalla ”tuo oli minun”. Tämä aseettomuus tekee Karlan mukaan miehestä synkän ja ahdistuneen, hän häpeää vaimoaan lastensa edessä. Tällaiseksi Wetterberg väistämättä muuttuisi, ja sitä Karla ei voi kestää.²²⁵

MELANKOLIA RAKASTAVAN NAISEN RISTIRIITANA

Karlan päätyminen itsemurhaan selittyy näytelmässä monella tekijällä. Keskeistä on hänen ehdoton päätöksensä lakata elämästä puolinaista ja teeskenneltyä elämää. Hänet on kasvatettu, kuten hänen aikansa naiset sielulliseksi invalidiksi, sopivaisuuteen ja tukahduttamaan aito naisen olemuksensa. Musiikin ja taiteensa kautta hän on kuitenkin ilmaissut kaipuunsa. Hänen rakkauden- ja elämänjanonsa, joka on irrationaalista, läikehtivää ja puolittain tiedostamatonta, on etsinyt kohteekseen Wetterbergin tapaista miestä, mutta tämä ei ole ymmärtänyt Karlan rakkauden kutsua. Kutsusta, hänen soitostaan, on kuitenkin villiintynyt moni muu mies. Kun Karlan ”jousi on ollut ylijännittänyt”, on tullut mies, jota hän ei ole toivonut mutta ei myöskään kyennyt torjumaan. Tästä toisesta, Collanderista, ei ole koitunut onnea vaan ainoastaan häpeätahra, joka ei ole ylitettävissä. Täydellinen ja ehyt rakkauden onni ei ole mahdollinen enää eikä Karla halua mitään puolinaista. Rakkaudesta elämään kokonaisuena ja rakkaudesta virheettömään ja täydelliseen mieheen Karla valitsee kuoleman.

Muiden uutta naista kuvanneiden naiskirjailijoiden tavoin Laura Marholm keskittyy näytelmässään seksuaalisuuteen ja erotiikkaan. Hän leikittelee ”avioliitto-juonella” ja ”langenneen naisen” tarinalla. Hän esittää seksuaalisuuden elämän ”pää-juonena” ja kirjoittaa ”seksuaalisuuden fiktiota”, jos lainaamme Ann Ardisin määritelmiä uuden naisen fiktiosta.²²⁶ Suhteessa aiempiin avioliittotarinoihin rakkaus ei Marholmin näytelmässä ole idealisoitua romanttista rakkautta, vaan eroottista halua. Se on olemassa naisessa luonnostaan, mutta kulttuurisen viattomuuden idealin vaatimuksesta hänen on torjuttava se.²²⁷ Kuten moni muu naiskirjailija, kirjoittaa myös Marholm sankarittarelleen onnettoman lopun. Tällä hän ei halunnut tuomita Karlan tekoa vaan osoittaa, miten ympäröivä kulttuuri tuhoaa naisen sielun.

224 Karla.

Ich bereue nicht. Das thun wie Frauen nie, ausser wenn wir heucheln. Ich konnte nichts dafür ... ich müsste ... der Bogen war überspannt ... das Weib in mir schmachtete nach seinem Weibsein ... und er kam nicht, dem es sich noch halb unbewusst entgegendrängte, dagegen kam ein anderer ... (Lässt Lillis Hände los und geht von Ihr weg.) *Karla Bühring*, 128.

225 *Karla Bühring*, 129.

226 Ardis 1990, 82–84.

227 Vrt Ardis 1990, 86.

Dekadenssi, jonka yhteyteen Marholmin näytelmä asettuu, oli esteettinen virtaus, jonka suhde naiseuteen oli ristiriitainen. Dekadenssissa nainen sekä ruumiillistettiin kytkemällä hänet primitiiviyteen, luontoon ja kontrolloimattomaan että samalla estetisoitiin, ylevöitettiin ruumiittomaksi taiteeksi.²²⁸ *Karla Bühning* ilmentää tätä kaksijakoisuutta, sillä Karlan naisellinen rakkaus on osittain tiedostamaton, järkeilyä pakeneva voima. Marholm kirjoittaa siitä käyttäen termejä ”Weibsein” ja ”Weibempfunden”. Karla on primitiivinen ja kontrolloimaton, mutta hän on myös ylevöitetty ja estetisoitu hahmo heroisen ja ihanteellisen kuolemansa kautta. Ristiriita dekadenssissa yleisesti ottaen merkitsee, että dekadenssi radikaalina, uutena, kriittisenä ajattelutapana ei tarjonnut naiselle ratkaisua, joka johtaisi vapauteen tai minuuteen. Kuten Viola Parente-Čapková oivaltavasti toteaa, sovinnaisen naisen roolin vaihtoehdoksi omaksuttu dekadenssi näyttää esimerkiksi L. Onervan Mirdjan kohdalla johtavan vain traagisempiin sidoksiin.²²⁹ Myös Karlasta voi todeta, että dekadentti itsenäisyys, taiteellinen luovuus ja seksuaalisen halun tunnustaminen ja toteuttaminen eivät tarjoa vaihtoehtoa sovinnaisen naisen roolille. Dekadentti nainen törmää myös Marholmin näytelmässä kulttuurin rajoitteisiin, jotka eivät ole ylitettävissä vaan johtavat tuhoon.

Myös Karlan melankolisuus, joka edeltää tuhoa, syntyy ristiriidasta. Se syntyy naisen sisäisestä jakautumisesta haluavaan naisminään ja sen kieltävään, kulttuurin tuottamaan minään. Marholmin voi sanoa kirjoittaneen melankolisen sankarittaren kuvan aikansa naisen analyysiksi ja kulttuurikritiikiksi. Voi myös ajatella, että hän kirjoitti sen täydennykseksi niille lukuisille pessimistisille ja tunteellisille ”Werthereille” ja dekadenssin melankolikoille, joita mieskirjailijat ennen häntä olivat luoneet.

Marholmin näytelmää voi lukee Victoria Benedictssonin fictionalisoituna elämäntarinana, selityksenä Benedictssonin elämälle ja kuolemalle. Tässä Marholmin tulkinta näyttäisi olevan, että Benedictssonin sielullinen kehityskulku merkitsi naiseuden heräämistä hänessä. Hänen rakkauden tarpeensa oli aitoa, todellisen naiseuden syttymistä hänessä, mutta tunteiden kohde oli väärä. Karlan tavoin Benedictsson antautui taistelusta väsyneenä suhteeseen, jolla ei ollut realistisia mahdollisuuksia onnistua. Benedictsson kuten Karlakin antautui siihen puhtaasti ja aidon rakkaudenjanonsa takia, mutta jäi vaille vastarakkautta. Eroottinen minä hänessä hyväksyi teon, mutta sovinnaisen kasvatuksen tuottama toinen minä asettui kuitenkin tuomitsemaan sen. Tämä toinen nainen vaati konvention mukaisen lopun langenneelle naiselle, kuoleman, ja hänen äänensä oli voimakkampi.

Victoria Benedictsson, Karla ja moni muu aikakauden nainen oli Marholmin ajattelussa sielultaan jakautunut. Hän oli sielullinen invalidi ja siksi myös alakuloinen ja masentunut. Hän oli haljennut sisältä kahtia: tukahdutettuun, vitaaliin ja aitoon naisminäänsä ja kasvatuksen tuottamaan, kaavamaiseen ja kulttuuriseen minäänsä. Vaikka jakautuneisuus invalidisoi monia, Benedictssonin ja Karlan kohdalla se merkitsi kaikkein leveintä kuilua ja traagisinta loppuratkaisua.

Laura Marholmin fictionalisoidut Benedictssonin elämäntarinat ovat kaksi eri

228 Rojola 1999b, 160–161; Witt-Brattström 2007, 150–163; ks. myös Lappalainen 1998a, 78–80; Parente-Čapková 1998.

229 Parente-Čapková 1998, 107.

versiota, kaksi yritystä kuvitella, mistä Benedictssonin tapaisen naisen tarinassa oli kysymys. Marholm nostaa tarinan ja naisen elämän pääjuonteeksi psyykkisen elämän ja seksuaalisuuden. Hän kertoo eroottisen rakkauden tarinan. Tarinoissa on kuitenkin myös eroja: teoksessa *Tvenne kvinnoöden* rouva Wikmanin kuolema on itseinhoinen, ruma ja brutaali, kun taas näytelmässä *Karla Bühring* päähenkilön kuolema on ylevä. Rohkeana ja vähin elein Karla taipuu kirjoituspöytänsä ääreen eikä viillä kurkkuaan raa’asti liian tylsällä veitsellä kuten rouva Wikman. Miksi Victoria Benedictssonin, luovan naisen kuolema on niin erilainen näissä kahdessa tekstissä? Muuttiko Marholm mielensä ja piti Benedictssonia lopulta aitona taiteilijana ja hänen rakkauttaan Brandesiin ylevänä? Näin voisi päätellä, sillä näytelmä on myöhempi teksti kuin novelli. Novellissa naisen taiteilijahaaveet tuomitaan lahjakkuuden puutteen vuoksi ja suhde ”suureen mieheen” latistetaan virhearvioksi. Näytelmässä taiteilijuuden aitoutta ei enää kyseenalaisteta, vaan sen lähteeksi osoitetaan eroottinen kaipuu. Yhtä hyvin voi olla niin, että proosamuotoisen novellin genre mahdollisti ja tuotti rumuutta, joka ei kuulunut, ei voinut kuulua, näytelmätekstin lajityyppiin.

HYVIEN PERHEIDEN MAAILMA – ALAKULON KOTI

Juuri ennen näytelmänsä *Karla Bühring* (1895) kirjoittamista Marholm oli lukenut Gabriele Reuterin (1859–1941) teoksen *Aus guter Familie. Leidengeschichte eines Mädchens* (1895)²³⁰ ja monet sen teemat askarruttivat häntä. Hän kirjoitti Reuterin kirjasta teoksessaan *Till kvinnans psykologi* (1897) ja piti sitä erityisen onnistuneena yhden naistyyppin, vanhaksi piiiaksi jäävän naisen kuvauksena.²³¹ Marholm piti tarinaa tyyppillisenä aikansa naisten kohtalona ja totesi, että jos hän ei olisi kohdannut onneaan, Ola Hanssonia, olisi romaanin päähenkilön tarina ollut myös hänen tarinansa. Hän arveli, että ilman Ola Hanssonia hän olisi menettänyt lopulta järkensä.²³²

Af god familj oli Marholmille tärkeä ja avaava teksti, koska se ulkoisen tarinan ohella kuvasi myös naisen mielen dynamiikkaa ja naisen mielisairauden kehittymistä. Se oli lukuelämys lukuisille muillekin naisille, sillä kirja ylsi tavattomaan suosioon.²³³ Laura Marholm kirjoitti kirjasta kriittisesti, että siinä ”moderni tiede juhlii yhtä voittoa”. Tällä hän tarkoitti, että tiede (psykiatrinen hoito) kesytää

230 Käytän teoksen ruotsinnosta *Af god familj* (1895).

231 *Till kvinnans psykologi* 1897, 130–142.

232 Brantly 1987, 165.

233 Richard L. Johnsonin mukaan Reuter oli vuosisadan vaihteen luetuimpia saksalaisia kirjailijoita, mutta hänen suosionsa laski nopeasti 1920-luvulla ja kolmannen valtakunnan aikana häntä pidettiin ”vanhana tätinä”. *Aus guter Familie* -teos oli aikanaan best-seller ja ylsi 28 painokseen. Viimeinen 28. painos otettiin vuonna 1931. Myöhempi kirjallisuuden historia on miltei unohtanut Reuterin. Richard Johnsonin esitelmä vuonna 1975, johon hänen artikkelinsa ”Gabriele Reuter: Romantic and Realist” (1982) perustuu, on Johnsonin mukaan ensimmäinen tieteellinen kartoitus Reuterista ja hänen tuotannostaan. Sittemmin tutkimusta ja Reuterin tekstien uusintapainoksia ja käännöksiä on ilmestynyt jonkin verran. *Aus guter Familie* ilmestyi ruotsinnoksena jo 1895, *Af god familj*. Englanninkielisenä käännöksensä *From a Good Family* se ilmestyi vuonna 1999. Johnson 1982, 225; Fredriksen 1982, 197, Richards 2004, 146–147.

naisen kotiin ja samalla onnistuu parantamaan hänestä jotain niin ”piintynyttä ja huonoa kuin halun tulla puolisoksi ja äidiksi”. Päähenkilö Agathe kesytetään kotiin, mutta ei puolisoksi ja äidiksi vaan mielisairaaksi tyttäreksi. Marholmin mielestä teos oli yksi kuvaus siitä, miten hänen aikansa yhteiskunta ja kulttuuri tuhosivat naiseutta. Hän totesi, että juuri tästä syystä romaani oli ”merkittävä ja arvokas lisä nykyajan kulttuurihistoriaan”.²³⁴ Marholm tarkoitti, että teos osoittaa ansiokkaasti, miten hänen aikansa kulttuuri toimi suhteessa naiseuteen, erityisesti naisen seksuaalisuuteen.

Koska Reuterin romaani on Marholmin tekstien rinnakkaisteksti ja käy läpi samoja asioita naisen psyykkisestä sairastumisesta, käsittelee seksuaalisuutta ja nostaa kotien ja kasvatuksen merkityksen konkreettiseksi teemakseen, analysoin teosta tässä yhteydessä hieman tarkemmin. Proosatekstinä Reuterin romaani taustoittaa tapahtumia enemmän kuin Marholmin näytelmä, mutta tärkeämpää on, että nämä kaksi tekstiä ovat syntyneet hyvin lähekkäin. Nostankin Reuterin romaanin esiin yhtenä keskeisenä Marholmin teosten kontekstia avaavana tekstinä. Erityisesti ne kulttuuriset ja yhteiskunnalliset rajoitteet, joista myös Marholm aikaansa kritikoி, nousevat kritiikin kohteeksi myös Reuterin romaanissa.

Gabriele Reuterin (1859–1941) ura muistutti monelta osin aikakauden muiden kirjoittavien naisten uraa.²³⁵ Reuter luki aikalaistensa tavoin muun muassa Nietzscheä, Darwinia, Schopenhaueria ja modernia kirjallisuutta, erityisesti ranskalaisia naturalisteja aivan kuten Benedictsson, Skram ja Marholm.²³⁶ Hänen ajattelunsa muuttui ja hänessä kypsyi halu kriittisesti analysoida asioita. Nietzsche erityisesti auttoi Reuteria kehittymään ”todellisuussieluksi”, joka analysoi porvaristoa ja romantiikan ylilyöntejä, ja tässä hän muistutti Laura Marholmia.²³⁷ Reuter kirjoittaa omaelämäkerrassaan *Vom Kinde zum Menschen* (1921), että hän kuului 1890-luvun alussa Weimariin kirjalliseen ystäväpiiriin, jossa hänen ajattelunsa muotoutui. Reuterin mukaan tämä ystäväpiiri oli kyynisistä ja arvosteli porvaristoa kärkkäästi. Jokainen ryhmässä uskoi omaan suurenmoiseen yksilölliseen kasvuunsa ja kaikille ”Nietzschestä tuli Jumala”.²³⁸ Piiri muistuttaa monilta

234 *Till kvinnans psykologi* 1897, 139.

235 Reuter vietti elämänsä ensimmäiset viisi vuottaan Alexandriassa Egyptissä ja muutti sinne jälleen vuosiksi 1868–1872 isänsä työn takia. 13-vuotiaana hän palasi Saksaan kouluun, ja isä kuoli pian sen jälkeen. Sairas äiti jäi yksin huolehtimaan kahdesta lapsesta. Äiti ja täti kannustivat Gabrielea kirjoittamaan, ja hän sai Egyptiin liittyviä pieniä tarinoitaan julkaistuksi sanomalehdissä. Vuonna 1879, kun Gabriele oli 20-vuotias, hän muutti äitinsä kanssa Weimariin, jossa hän tutustui tätinsä ja tämän taitelijamiehen kautta Weimarin älymystöön. Romaani Egyptistä siinteli hänen mielessään, ja saadessaan sairaslomaa äitinsä hoitamisesta hän aloitti sen kirjoittamisen. Hän julkaisi ensimmäisen, Egyptiin sijoittuvan *Glück und Geld* -teoksensa vuonna 1888. Teos sai vain vähän huomiota, mutta rohkaisi kuitenkin Reuteria solmimaan kirjallisia tuttavuuksia.

236 Reuter mainitsee, että hän luki Emile Zolaa, Goncourt-veljeksiä, Gustave Flaubertia ja Guy de Maupassantia muun, idealistisemmän kirjallisuuden ohessa. Reuter 1921, 427, 431.

237 Johnson 1982, 228.

238 Reuter 1921, 447–460 passim. ”Nun Friedrich Nietzschen unser Gott geworden, um den sich, wie Planeten um die Sonne, unsre Geister drehen”, Reuter kirjoittaa. Sit. Reuter 1921, 448. Reuter vaikuttui Nietzschen ajattelusta ja moraalista, mutta tutustui myös omakohtaisesti tämän perheeseen. Hän toteaa, että jos hänen oman äitinsä sairaus ei olisi estänyt, olisi hän auttanut Elisabeth-sisarta Nietzschen elämäkerran kirjoittamisessa. Nietzschestä tuli vuosisadan vaihteessa nuoren sukupolven ikoni, hänen jäämistönsä Nietzsche-archiv Weimariin muodos-

osin Friedrichshagenin älykköjä, joiden joukossa Marholm rakensi omaa ”eroottisen naisen oppiaan”.

Reuter kasvoi porvariston kriitikoksi ja mietti yksilöllistä taiteilijan tietään. Hänessä eli halu kirjoittaa, mutta kirjoittamisen tapa ja aiheet mietityttivät häntä. Seuratessaan sekä radikaalien ja kirjoittavien ihmisten että sovinnaisen porvariston elämäntapaa hänessä syntyi lopulta oivallus kirjoittaa tyttöjen ja naisten hiljaisesta kärsimyksestä. ”Yhtäkkiä tiesin, miksi olin olemassa – kuvatakseni tyttöjen ja naisten vaihtua kärsimystä. En intohimon suurta tuskaa, joka punaisten liekkien taivoin kohoaa taivaisiin ja jonka loistosta runoilijat aina ja kaikkialla ovat laulaneet itsensä väsyksiin. Ei, – halusin kuvata arkipäivän mykkää tragiikkaa –”, Reuter kirjoittaa.²³⁹

Ag god familj sisältää omaelämäkerrallisia piirteitä, mutta ei ole suoraan Gabriele Reuterin oma tarina. Reuter halusi kuvata porvariston tyttären elämää, jonka hän myös itse tunsi, mutta josta hän kirjoittaisi paljon yleisemmin. Hän kirjoittaa:

Tämä inhimillinen tragedia ruumillistui minulle puhtaimmillaan ja voimakkaimmillaan porvarillisen elämämpiirin tyttäressä – hyvässä perhetyössä (”Tochter aus guter Familie”). Tässä olin kotonani – tässä osasin sekä miljöön että sydämen kaikki perusteet ja vivahteet. Tässä saatoin antaa oman kaipaukseni, oman katkeruuteni virrata – ja tiesin kuitenkin: en kuvannut yksittäistapausta, kuvasin tyypillistä hahmoa, josta lukemattomat kanssaisaret tunnistivat itsensä – ja joka jopa vapauttaisi heidät lopulta. Taivaan Jumala – mikä tehtävä!²⁴⁰

Reuter puolusti perhetyön hahmoa yhtä kiinnostavana kuin modernin kirjallisuuden suosimaa tarjoilijatarta tai prostituoitua. Hän halusi, että hänen romaaninsa Agathe Heidling olisi tyypillinen saksalaisen porvariston perhetyttö, joka kaikessa edusti sitä yksinkertaisuutta ja virkamiesten, upseerien ja kauppiaiden sosiaaliluokkaa, johon hän itsekin kuului ja jossa hän oli kasvanut. Toteamus, että hän ei kuvaisi yksittäistapausta vaan tyypillistä hahmoa, yhdistää hänet Marholmiin. Myös Marholm käytti tekemiään täsmällisiä havaintoja ja keräämiään yksityiskohtia luodakseen yleistyksiä.

Reuter toteaa, että romaanilla ei ollut naisasiaan liittyviä tavoitteita, vaan hän ajatteli aihettaan puhtaan inhimillisenä. Hän kirjoittaa muistelmissaan, että hän oli kuullut naisliikkeestä vain vähän ja sekin mitä hän siitä tiesi, ei herättänyt hänessä

---

tui pyhiinvaelluskohteeksi. Reuter 1921, 456. Ks. myös Witt-Brattström 1997, 205–254; Parente-Čapcová 2004.

239 Und plötzlich wuste ich, wozu ich auf der Welt war -: zu künden, was Mädchen un Frauen schweigend litten. Nicht die Grossen Schmerzen der Leidenschaften, die wie rote Flammen gen Himmel steigen, an deren Pracht die Dichter aller Zeiten und Zonen sich müd gesungen. Nein, - die stumme Tragik des Alltags wollte ich künden -
Reuter 1921, 432.

240 Diese Menschentragik verkörperte sich mir am reinsten und starksten in dem Mädchen aus bürgerlichen Kreisen – in der Tochter aus guter Familie. Hier war ich zu Haus – hier kannte ich alle Gründe und Untergründe des Milieus und des Herzen. Hier konnte ich eigne Sehnsucht, eigne Bitterheit strömen lassen – und wusste doch: ich gab nicht den Einzelfall, ich gab das Typische, an dem zahllose Mitschwesteren sich erkennen – sich am Ende gar Erlösen würden. Gott im Himmel – welche Aufgabe!
Reuter 1921, 432.

sympatiaa. Aikalaiset lukivat *Af god familj* -teosta kuitenkin ilmeisesti sekä ”tragediana” – sentimentaalisenä proosana – että yhteiskuntakriittisenä teoksena.²⁴¹ Romaani toimi Anna Richardsin mukaan joka tapauksessa katalysaattorina kiihkeälle keskustelulle naimattoman naisen asemasta saksalaisessa yhteiskunnassa.²⁴²

AGATHEN SAIRASKERTOMUS

Af god familj kertoo työstä nimeltä Agathe Heidling.²⁴³ Hän on hallitusneuvoksen tytär, jota isä kasvattaa naisten kolmea elämänaluetta varten: toimimaan keittiössä ja kirkossa ja hoitamaan lapsia (Küche, Kirche, Kinder). Agathen äiti on pedanttisen tarkka ulkoisista asioista mutta sisäisesti tyhjä: ”Och de många barnsängarna och de små barnens död – det gör en hustru ganska trött i hufvudet”.²⁴⁴ Agathen äiti ei ole pelkkä fiktiivinen luomus vaan hänellä oli vastineensa monissa todellisissa 1800-luvun äideissä. Lasten tai puolison kuolema oli erityisen vaikea 1800-luvun kotiin sitoutuneille naisille, koska kodin henkilöt muodostivat lähes koko heidän maailmansa.²⁴⁵ Teoksessa äiti on kuitenkin kritiikin kohteena. Reuter luo kuvan porvarillisesta perheestä, jossa isä on ankarien periaatteiden mies ja äiti voimaton. Tällainen perhe sairastuttaa tyttärensä, ja Reuterin kasvatuskritiikki kohdistuu sekä isään, tämän asenteisiin ja naiskuvaan että äitiin, joka masentuneena on kyvytön vastaamaan lapsensa kasvun haasteisiin.

Agathe kasvatetaan kulttuuriseen kutsumukseensa, vaimoksi ja äidiksi. Samalla hänelle uskotellaan, että enkeli tuo lapset. 17-vuotiaanakin Agathe kiusaantuu tanssaisjuoruista ja dieettipuheista eikä tohdi ajatella rakkauden lihallista todellisuutta. Ulkoinen tyyneys hallitsee häntä, ja lapsuudenystävä Eugenie pilkkaa häntä ”teeskentelijäksi”, ”pyhäksi” ja ”sensuuriksi”.²⁴⁶

Agathella on romanttisia unelmia rakkaudesta, mutta raadollinen todellisuus murentaa ne. Agathe järkyttää, että ystävätär Eugenie nai hänen veljensä eikä poikaa, johon on ollut rakastunut. Agathe menettää luottamuksensa rakkauteen ja myös veljeensä Walteriin, sillä tämä on käyttänyt hyväkseen perheen palvelustyttöä. Agathe luulee veljensä katuvan ja olevan pahoillaan, mutta käy kuitenkin päinvastoin, Walter raivostuu:

241 Fredriksen 1982, 197–198, myös Johnson 1982, 236.

242 Richards 2004, 146. Jälkikäteen muistelmissaan Reuter piti tätä yhteiskunnallista luentaa (ja sentimentaalisesta kerronnasta johtuvaa suosiota) jonkinlaisena taiteellisenä tappiona. Reuter 1921, 434.

243 Nuoren naisen kehityskertomuksesta tuli suosittu aihe 1800-luvun lopulla. Sitä seurasi kiinnostus nuoren naisen psykopatologiaan, joka ilmeni myös suomalaisessa kirjallisuudessa. Minna Canthia kiinnosti rikollisten nuorten naisten mieli ja esimerkiksi Ina Lange kirjoitti kertomuksen *Luba*, jossa hän kuvasi naisen ”uskonnollis-eroottista hysteriaa”. Daniel Sten: *Luba. En studie*. Helsingfors 1889. Lappalainen 1999b, 50.

244 *Af god familj*, 25. Lea Rojola toteaa, että vuosisadan vaihteen uuden sankarinaisen elämässä äiti on usein kuollut tai ”hiljainen ja sairas”. Rojola 1999b, 163.

245 Oppenheim 1991, 228.

246 *Af god familj*, 40.

”Jag förbjuder dig att blanda dig i mina angelägenheter – hör du? Du uppför dig inte som en dam, utan som en exalterad toka! Det är opassande af dig att vidröra sådana saker. Förstår du mig?” Därmed ryckte han upp dörren och slog genast igen den efter sig, så att det dånade.²⁴⁷

Reuter kirjoitti seksuaalisuutta koskevasta kaksinaismoraalista samaan tapaan kuin skandinaaviset naiskirjailijat. Hän kritisoi sitä, että miehillä oli oikeus palvelustytöihin tavalla, josta porvariston tyttären ei kuulunut tietää mitään. Kulttuurinen rajoite, että seksuaalisuutta koskeva tieto ei ylipääntään kuulu naisille, kirkastuu Agathelle. Jos hän yrittää ylittää tuota rajaa, hän saa kuulla olevansa kiihtynyt mieli-puoli. Palvelustytön hahmo osoittaa sallitun rajan, mutta näyttää hieman, mitä on rajan toisella puolella. Judith Walkowitz ehdottaa, että prostituoidun hahmo toimi 1800-luvun lopun kulttuurissa näin: se toimi naisten oman vaarallisen puolen, seksuaalisuuden tutkimuksena. Seksuaalisuus oli kiehtova, mutta myös pelottava tuntematon, jonka voimia vastaan säädyllisen porvaristytön oli taisteltava. Agathen hahmossa säädyllinen porvaristyttö vaimeasti tutustuu tähän puoleen, mutta vain torjuakseen sen.²⁴⁸

Agathen unelmien mureneminen jatkuu kun hän rakastuu Adrian Lutz -nimisen nuoren taiteilijaan ja pettyy tässäkin suhteessa. Käy ilmi, että Lutz ei olekaan hänen unelmiensa prinssi, vaan boheemi, joka on hylännyt rakastettunsa ja poikansa. Kaikki on nytkin ollut vain kuvitelmaa, eikä Agathe voi tuntea muuta kuin surua ja tuskaa.²⁴⁹ Herääminen todellisuuteen on Agathelle vastenmielistä: ”Fy, hvad det var vämjeligt och på samma gång löjligt ... huru hennes dödsvända kämpande kärlek skändades genom afslöjandet af den eländiga, afskyvärda sanningen!”²⁵⁰ Rakkautensa murskaantumisesta Agathe myös sairastuu. Hän kalpenee, ei voi syödä, yskii, hikoilee ja itkee. Lääkäri määrää Agathen vuodelepoon ja puhumattomuuteen, mutta kohtaukset pahenevat. Agathe ei pysty hengittämään, yskii verta, ja perhelääkärin lisäksi häntä katsomaan kutsutaan kuuluisa keuhkotautilääkäri. Lääkäri toteaa, että Agathe on hyvin herkkätunteinen ja jatkaa kysymyksiä:

”Har ni haft någon häftig sinnesrörelse före detta anfall?”

”Ja”, hviskade Agathe, och hennes hals och barm färgades af en purpurrödnad.

”När, om jag får fråga?”

”Dagen förut.” Hon darrade härftigare och hennes hjärta slog pinsamt hårdt.

/--/ ”Jag kunde just tänka det”, anmärkte han lugnt. Det förklarar saken.²⁵¹

Äiti ei tiedä mitään tunnekuohuista, ja serkku Mimi ihmettelee, miten voi tuntea niin voimakkaasti, että tulee siitä sairaaksi. Hermostumisen diskurssi oli porvarillinen, eikä alaluokka sairastanut ”psykologisia kärsimyksiä” terveyden ja sairauden harmaalla välialueella ollenkaan samassa määrin kuin porvaristo.²⁵² Tässäkin Agathe Heidling on nimenomaan ”hyvän perheen”, porvarisperheen tytär.

247 *Af god familj*, 69.

248 Walkowitz 1994, 161. Ks. myös Lappalainen, 111–122; Melkas 2005, 166.

249 *Af god familj*, 116–122.

250 *Af god familj*, 124.

251 *Af god familj*, 131.

252 Pietikäinen 2005c, 12.

Lopulta lääkäri toteaa, että Agathe on hyvin herkkä. ”Hennes konstitution måste göras mera måtståndskraftig, annars kunna svåra saker utveckla sig”, lääkäri varoittaa ja antaa Agathelle itselleen yksikertaisen ohjeen: ”Er hälsa, bästa fröken, beror på er själf. Öfverlämna er åt glada intryck, njut af er ungdom.”²⁵³ Agathe on taipuvainen sairastumiseen, sillä hänen ”konstituutionsa” on heikko. Hän tarvitsee itsekuria ja tahdonvoimaa ohjatakseen ajatuksensa iloisempiin asioihin. Itsekuri ylipäätään oli 1800-luvun porvariston arvojen ja elämäntavan ytimessä, ja tätä lääkettä ympäristö tarjoaa myös Agathelle. 1800-luvun lopulla oli tyypillistä, että itsekuri ja itsehillintä normalisoitiin niin, että itsehillinnän menetys tulkittiin sairaudeksi.²⁵⁴

VIERAILU VAPAUDEN MAASSA

Romaanin toinen osa kertoo kriisin läpikäyneestä ja muuttuneesta Agathesta. Sairaus on merkinnyt käännekohtaa, ja Agathe alkaa etsiä sisältöä elämäänsä uskonnosta. Hän liittyy itsenäisten naisten hyväntekeväisyyspiiriin. He suunnittelevat kotia yksinäisille, työhön kykenemättömille naisille ja puhkuvat intoa arpajaisista, anomuksista ja tontin hankinnasta. Agathe ei kuitenkaan voi kuvitella itseään näiden naimattomien, leipänsä eteen raatavien mamsellienkaan joukkoon ja päättää sittenkin päästä naimisiin.²⁵⁵ Avioliitto näyttää arkisemmalta ja Agathe haaveilee mystisen rakkauden sijaan kodinhoidosta, sisustamisesta ja lapsista:

Hvad hon längtade efter, hvad hon behöfde, hvad som för henne utgjorde hela världen, det skulle hon i all dess förtjusande hjälplöshet och litenhet få gunga på sitt knä – ett barn ... ett barn!²⁵⁶

Avioliitosta ei kuitenkaan tule mitään. Agathen äidin omaisuus, josta Agathe oli luullut saavansa myötäjäiset ja josta hän oli kertonut sulhaselleen, on käytetty Walter-veljen pelivelkoihin. Myös toinen ehdokas peräytyy rahan vuoksi.²⁵⁷ Reuter on tässä kohdin ankara yhteiskuntakriitikko ja osoittaa, miten porvarisperheiden tyttäret olivat kauppatavaraa avioliittomarkkinoilla. Hän kuvaa, miten olosuhteet pala palalta nakertavat nuoren naisen mahdollisuuksia mielekkääseen elämään. Agathesta tulee yhä murheellisempi ja hukuttautuminen käy hänen mielessään:

När fiskarna lätt skubba sina fenor mot min panna, när långa slemmiga vattenväxter växa ut ur mina ögonhålur, när vattnet der nere i det mörka djupet genomtränger och förstör mitt kött – männe jag afven då skall känna smärta?²⁵⁸

1800-luvun itsemurhakovaston keskeisin hahmo on nuori hukuttautuva tyttö, ”Ofelia”, johon myös Agathen mielikuva tuskansa lopettamisesta vertautuu. Elaine

253 *Af god familj*, 133.

254 Mosse 1996, 81–82; ks. myös Greenslade 1994, 20.

255 *Af god familj*, 146.

256 *Af god familj*, 161.

257 *Af god familj*, 166–167.

258 *Af god familj*, 171, 172.

Showalterin mukaan Ofelia-kuvasto oli seksuaalisesti latautunutta erityisesti 1800-luvulla. Hukkunutta Ofeliaa vedessä ympäröivät kukat vertautuvat hänen mukaansa seksuaalisuuteen: antamalla kukat pois hän samalla luopuu neitsyydestään.²⁵⁹ Agathe eivät kuitenkaan ympäröi kukat vaan kalat. Ne hankaavat eviään hänen otsaansa, ja vesikasvit kasvavat esiin hänen silmiensä aukoista. Vesi itse tunkeutuu hänen lihaansa ja tuhoaa sen. Hän ei kellu kauniisti veden pinnassa vaan on sen pimeässä syvyydessä. Jos kyseessä on vertaus seksuaalisuuteen, on se Agathelle pimeää aluetta.

On syytä muistaa, että Reuterin tavoitteena oli avata nuoren tytön oma näkökulma elämän umpikujaan ja psyykkiseen sairastumiseen. Hukuttautumisen kuva on hänen tekstissään väistämättä erilainen kuin miestaiteilijoiden Ofelia-estetisoinnit, esimerkiksi pre-rafaelittien maalaukset, joissa Ofelia on paitsi naisen hulluuden metafora ja uhri, myös sensuelli viettelijätär.²⁶⁰ Reuterin tavoite monissa kohdin oli purkaa sitä sentimentaalista ja romanttista kuvastoa, joka naisen haurauteen liittyi, ja syvyydessä mätänemisen prosessi toimii hyvin tässä tarkoituksessa. Anna Richards lukee kohtausta väsymyksen kuvana, kaipuuna rauhaan ja kyvyttömyytenä enää ”nauttia aterioita elämän pöydässä”.²⁶¹ Kun ajatuksen hukuttautumisesta sijoittaa osaksi Agathen sairastumisen prosessia, on tulkinta uskottava. Agathen oireet lisääntyvät, ja itsemurha-ajatukset tulevat osaksi oireistoa.

Agathen murheen määrä lisääntyy vielä, kun hänen äitinsä sairastuu. Sairaana äidin hoito oli paitsi fiktiivisten hahmojen, myös todellisten tyttären usein toistuva osa.²⁶² Sairaana hoito ei ollut uuvuttavaa vain Reuterin mielestä, vaan ajatuksen jakoivat myös Josef Breuer ja Sigmund Freud. He kirjoittivat hysteriasta vuonna 1895, että rakastuminen ja sairaan hoitaminen olivat kaksi suurta patogeenistä tekijää sairastumisen taustalla.²⁶³ Reuter teki saman oivalluksen naisen sairastumisen syistä ja kirjoitti siitä romaanissaan. Se julkaistiinkin samana vuonna 1895 kuin Breuerin ja Freudin *Studien über Hysterie*. Palaan tähän 1890-luvun naiskirjailijoiden ja Freudin yhteyteen vielä myöhemmin.

Kun äiti kuolee, Agathe tila pahenee. Hän matkustaa isänsä kanssa Sveitsiin etsimään alppimaiseman ja luonnon rauhoittavaa, virkistävää ja lääkitsevää vaikutusta.

Gud, hvad det var skönt! På alla allvarliga, djupt anlagda människor verkade den stora naturen lugnande, höjande, läkande. Äfven Agathe måste bli lugnad, höjd, läkt. Det var sista medlet. Det måste hjälpa!²⁶⁴

1800-luvun alun keuhkotautiset ja terveyttä etsivät matkustivat Italian lämpöön, mutta 1800-luvun lopun porvaristo yhdisti Italiaan aistillisuutta ja parantaviksi miljöiksi valittiin sen sijaan pohjoisempia seutuja, vuoristokylä kuten Davos. Vuoristoilma ja pitkät kävelyretket virkistivät monia, mutta eivät Agathe: parantola-

259 Showalter 1987, 11.

260 Showalter 1987, 90–92.

261 Richards 2004, 154.

262 Esim. Leskelä-Kärki 2006, 21.

263 Marcus 2002, 137.

264 *Af god familj*, 202.

miljö ei paranna häntä vaan tekee sairaammaksi.²⁶⁵ Hänen oireensa lisääntyvät, sydän hakkaa ja hiki virtaa, hän on pelokas, tuskainen ja harhainen. Tilanne muuttuu hetkeksi, kun vanha lapsuudenystävä, serkku Martin Greffinger, saapuu samaan hotelliin. Hänestä on tullut kuuluisa vapausajattelija, ja Agathe tuntee lapsuudenilonsa palaavan. Agathelle Martinin vapaus on kuin vaarallinen herätys. Martin uskoo yksilön, myös naisen vapauteen, ja hän tekee töitä vapauttaakseen Agathen sekä ajatusten että käytännön tasolla. Martinin kutsu kirvoittaa Agathen ajattelemaan, että hän viimeinkin tekisi jotain vain itsensä vuoksi. Isä raivostuisi ja kotiin ei olisi paluuta, mutta ajatus houkuttaa Agathea. Tieto ja tietämisen mahdollisuus herättävät hänet vielä kerran eloon. Agathe ei ole tukahduttanut vain seksuaalista haluaan vaan myös tiedonjanonsa. Anna Richadsin mukaan Reuterin romaanin eräs tärkeä viesti on, että rakkaus ja sen suuri rooli naisen elämässä on korvike sille, että naiselta puuttuu älyllisiä aktiviteetteja.²⁶⁶ Jos seuraamme Richardsin ajatusta, voimme todeta, että nyt Agathe on pääsemässä siihen tiedon ja toiminnan valtakuntaan, jota hän pohjimmiltaan ja kipeimmin on koko ajan kaivannut: ”En utveckling! Någonting blifvande! Däri låg befrielsen.”²⁶⁷

Agathe oivaltaa, että elämä kotona oli tehnyt hänet onnettomaksi, sillä hänen elämästään oli puuttunut toivo. Se tilalla oli ollut vain kuihtumisen odotus. Nyt oli toisin:

Någonting blivande... ett barn ... eller ett verk ... kanske en inbillning, i alla händelser något, som väcker förväntningar och loftar glädje och med hvilket man hoppas skänka framtiden något – det behöfver människan, det behöfver således också kvinnan!²⁶⁸

Uuden naisen diskurssin mukaisesti Agathe yhdistää lapsen ja luovuuden. Hän halua antaa maailmalle jotain itsestään: lapsen tai taideteoksen.²⁶⁹ Agathen riemu, ylpeys ja onni kaikkoavat kuitenkin nopeasti. Martin flirttailee sveitsiläisen palvelustyön kanssa, ja Agathen unelmat yhteisestä työstä ja elämästä Martinin kanssa murenevat. Hän itkee ja kirkuu:

”till sjön ... till sjön ...” Det var den enda tanke, som rasade inom henne, hamrade i hennes pulsar, flämtade i hennes andedräkt.

”jaf vill bli fri – fri! Fri från honom ...”

Ett gällt skratt...²⁷⁰

Agathe juoksee, pysähtyy ja lyyhistyy veteen. Hänen korvissaan suhisee ja soi; hän on melkein tajuton. Hän kuulee äidin äänen, joka estää häntä hukuttautumasta. Hänen on pidettävä huoli isästään, kuten hän on luvannut. Hän makaa vedessä tie-

265 Esimerkiksi Richard Wagner käveli paljon vuoristoissa etsien rauhaa levottomalle mielelleen. Wagner [1850–1861] 2002, 467. Matkan ja ympäristön terapeutisesta merkityksestä psykiatrien sairauksien hoidossa esim. Foucault [1961] 1988, 174, 178, 196.

266 Richards 2004, 155.

267 *Af god familj*, 221.

268 *Af god familj*, 222.

269 Parente-Čapková 1998, 118.

270 *Af god familj*, 226.

tämättä miten kauan. Sitten hän palaa hotelliin, jossa säikähtänyt ja vihainen Martin on etsinyt häntä. Hän kävelee puhumattomana huoneeseensa: ”Med bortvänd hufvud släpade hon sig förbi honom och stänge in sig i sitt rum.

Så slutade Agathes utflykt in i frihetens land.”²⁷¹

Martinin kautta Agathen elämään avautuu näkymä tiedon ja toiminnan vaapaaseen ja vapauttavaan maailmaan. Reuter kuitenkin osoittaa, miten mahdottoman vapaa-ajattelijan rooli oli hänen aikansa naiselle. Nainen saattoi miehen kautta kurkistaa tuohon vapauden maahan, mutta ei itse astua sinne. Kasvatuksensa tuloksena nainen oli kuten Agathe, niin sidottu rakkauden diskurssiin, että työ oli sittenkin työtä yhdessä miehen kanssa. Ainoa täysin itsenäinen tie ja vapaus avautui kuolemasta. Koska omaehtoinen kuolema oli kielletty valinta sekkin, jäi Agathen tieksi ulos tilanteestaan hulluus.

Agathen isä on neuvoton tyttärensä suhteen ja kutsuu lääkärin:

Och doktorn förklarade, att patienten var mycket nervös och äfven i hög grad bejakad med bleksot. Bleksoten kom sig af nervös öfverretning, och den nervösa öfverretningen hade sin grund i blodfattigdom. Man måste göra något för nerverna och något för bleksoten; för öfrigt skulle litet järnvatten nog snart göra henne frisk igen.²⁷²

Kylpylälääkärit hoitivat paljon hermotautisia ja anemisia, vähäverisiä. Lääkärin ohje oli tyypillinen parantola- ja kylpylälääkärin neuvo terveyden palauttamiseksi. Rautaa määrättiin sekä tarpeeseen että varmuuden vuoksi.²⁷³ Tällainen fyysinen hoito ei kuitenkaan tavoita Agathen sairauden laatua, ja veljen vaimon Eugenien toimesta hänet siirretään toiseen parantolaan. Röhrenin parantola on vain naisille:

Frunttimmer – fruntimmer – ingenting annat än fruntimmer. I hundratat strömmade de tillsammans hit till järnkällorna från alla delar af fäderneslandet. Nästan alla voro unga, på lifvet sommarhöjd. Och de delade sig i två ungefär lika partier: de af makens fordringar, sällskapsplikterna och barnens födelse utmattade fruarna och de bleka, af översamhet, längtan och svikna förhoppningar förtärda flickorna.²⁷⁴

Agathe ei viihdy parantolassa, vaan haluaa pois. Hän ei pidä tohtori Ellrichista, parantolan lääkäristä, jonka ympärillä kaikki pyörii. Aamiaispöydästä illalliseen potilaat puhuvat tohtorista.

Tohtori on paitsi keskipiste, myös miltei kaikkivoipa. Hänestä riippuu, saavatko naispotilaat terveytensä takaisin ja onko heillä elämässään vielä toivoa. Naisyhteisö on ahdas ja myös vaarallinen, sillä se ruokkii ja paisuttaa tunteita. Agathe alkaa vaivata kuvitelma Eugenien ja tohtori Ellrichin suhteesta. Hän ei nuku, istuu käperytyneenä ja tuijottaa tyhjyyteen. Hänen päässään soi kuin kirkonkellojen ääni. Hän haluaa paeta, sillä parantolan raikas ilma ei sovi hänelle vaan tukehduttaa ja jäädyt-

271 *Af god familj*, 227.

272 *Af god familj*, 229. Richardsin mukaan klinikalla on kaksi naispotilasryhmää, vaimot, jotka ovat kuluttaneet energiansa miehen, perheen, velvollisuuksien parissa ja nuoret tytöt, joiden energia on kääntynyt sisään päin, heitä itseään vastaan. Richards 2004, 152.

273 Mansén 2001, 118.

274 *Af god familj*, 232.

tää. Häntä inhottaa tohtori, toiset potilaat ja erityisesti Eugenie. Hän ajattelee sitä petosta, jota kaikkien puheet rakkaudesta ovat merkinneet.

[k]ärlek, kärlek, kärlek skulle hela hennes lif vara – ingenting annat än kärlek hennes tillvaros mål...

Kvinnan, kommande släktens modern ... roten, som bär mänsklighetens träd...

Ja, men om blott en flicka lyfter upp sin hand, ville hon blott dricka ur den bågare, som man alltifrån hennes barndom lockande hållit framför hennes mun... visar hon, att hon är törstig – skam och nesa! Synd – fräck synd – erbarmlig svaghet – hysteriskt förryckthet! skriker man emot henne, de stränga så väl som de milda, gamla och unga, fromma och fria.²⁷⁵

Reuterin teksti muistuttaa Marholmin naiskasvatuksen kuvausta, tai toisinpäin. Rakkaudesta puhutaan, sitä jumaloidaan ja tyttöjä houkutellessaan siihen. Kun he sitten ilmaisevat vähäistäkin omaa halua, huudetaan ”häpeä”, ”synti”, ”hysterinen”. Tämä oli Marholmille yhtä tuttua kuin Reuterillekin. Marholm kutsui sitä naisen sielulliseksi jakautuneisuudeksi, ja myös Reuterille se oli naisen mielenterveyden järkkymisen ytimessä.²⁷⁶

Kun Agathe parantolassa vaipuu yhä syvemmälle omiin mietteisiinsä ja tuskiinsa, saa sairaus lopulta yliotteen. Eugenien palatessa huoneeseen Agathe on kyyristynyt nojatuoliin, kalpea ja pelottavan näköinen. Hän hyökkää Eugenien kimppuun, kaataa lattialle ja yrittää kuristaa hänet.

Hon skrattade, skrek och utstötte osammanhängande ord.

Med brutalt våld måste man hålla henne fast och binda henne.

--

Ändå till sent på kvällen sutto och stodo damerna tillsammans i grupper utanför kurhuset och talade om vad som hänt.

En ung flicka hade förlorat förståndet, det var ingenting så sällsynt vid kurorten.²⁷⁷

Agathe pinnistee viimeiseen asti pitääkseen säädylisen tytön identiteettinsä. Kun hänen mielensä murtuu, hän puhuu rivouksia, joita kukaan tiedä hänen koskaan tehneen tai edes kuulleen. On kuin paholainen puhuisi hänen suullaan, Eugenie ajattelee. Agathen hulluudessa ei aggressiosta huolimatta ole kumouksellista voimaa, sillä kohtaus menee ohi, ja Agathe vetäytyy omaan sisäiseen todellisuuteensa. Häntä hoidetaan kaksi vuotta unilääkkeillä, sähköllä, hieronnalla ja hypnoosilla, ja saadaan sellaiseen kuntoon, että hän voi palata kotiin.

Paluun jälkeen isä ja tytär elävät rutiineissaan: kävelevät, lukevat lehtiä ja pelaavat pasianssia. Agathe ei muista kunnolla, puhuu epäjohdonmukaisesti ja keräilee virkkausohjeita. Hänen minänsä on hajanainen ja fragmentaarinen. Romaani päättyy Agathen ”tulevaisuuden” kuvaan:

275 *Af god familj*, 235.

276 Richards 2004, 155.

277 *Af god familj*, 237.

Walter och Eugenie bemöda sig att skaffa henne en plats i det nyinrättade Kvinnohemmet. Ty om pappa en gång faller ifrån... man kan ju inte gärna ta henne hem till sig, till barnen – en person, som har varit på en anstalt för nervsjuka...
 Agathe har kanske ett långt lif framför sig – hon är ännu inte fyrtio år.²⁷⁸

Elämä, joka Agathella on edessään on lohdutonta ei-elämää. Hän on ”puoli-idiootti” ja sellaisena hyvin epäromanttinen kuva hauraasta naisesta.

HYVIEN PERHEIDEN SAIRASTUTTAVA MAAILMA

Laura Marholmin näytelmässä *Karla Bühring* ja Garbiele Reuterin romaanissa *Af god familj* kritikoidaan äitien antamaa kasvatusta. Karla tuomitsee saamansa kotikasvatuksen, lapsesta asti kohtaamansa ”pahoimpitelyn” selvän suoraviivaisesti. Karla on äitinsä vaihtelevien mielialojen, hellyyden ja epätoivon kohtausten uhri. Agathelle äiti on monimerkityksisempi. Äiti ei ole samalla tavoin tunteikas, vaan elää lähinnä kroonisessa surussa. Hän on lastensa kuolemien väsyttämä, kärsivä ja alakuloinen. Hän on kyvytön tukemaan tyttärensä kasvussa, mutta hän on myös rakas, kaikesta huolimatta. Reuter ei tee äidistä paholaista vaan enemmän uhrin, naisellisen elämän koettelemusten murtaman hahmon.

Karla Bühringissä isällä ei ole mitään roolia, Agathen perheessä sen sijaan isä on tärkeä ja hallitseva, jopa äitiä tärkeämpi. Agathen isä, hallitusneuvos Heidling, on saksalaisen ”porvaristyrannin” malliesimerkki. Siinä missä Marholm osoittaa äidin ja tyttären suhteeseen ja selittää Karlan sielua äidin tunnemyrskyjen ja kasvatuksen vaikutuksella, Reuter osoittaa Agathen kautta, miten moni asia riippuu myös yhteiskunnallisista tekijöistä ja isästä.

Agathen isä, vaikka ei itse ole erityisen uskovainen, haluaa Agathesta uskonnollisen. ”Küche, Kinder, Kirche” on hänen ajatuksensa naisten maailmasta. Uskonnollisuus on sallittu vain tiettyyn rajaan asti, ja äärimmäisyydet isä kieltää myös tällä alueella. Hän ei salli Agathen liittyä maallikkohurskaisiin Jeesus-veljiin. Isä tuomitsee Martin-serkun antaman rippilahjan, mielestään sopimattoman kirjan ja vaatii sen vaihtamista. Hän rajoittaa jo varhain tyttärensä voimakkaita uskonnollisia tunteita ja tämän pääsyä tiedon ja kodin ulkopuolisen toiminnan maailmoihin. Isä ei salli Agathen hankkia niitä luonnontieteellisiä teoksia, joista tämä on kiinnostunut, ja kerta toisensa jälkeen hän sulkee Agathen tien maailmaan, jossa tämä voisi haltioitua ja kokea tyydytystä. Isä määrää taloudesta ja siten elämän konkreettisuudesta ehdoista. Hänen päätöksellään äidin rahat käytetään Walter-veljen velkoihin eikä Agathe voi solmia avioliittoa, josta olisi voinut koitua hänen laiha onnensa. Vielä romaanin lopussakin isä on häikäilemättömän itsekäs halutessaan pitää tyttärensä kotona, lähellään, auttamassa ja luomassa kotoisuuden mukavaa ilmapiiriä. Agathen omia tavoitteita hän ei missään vaiheessa huomaa, koska hän ei yksinkertaisesti ymmärrä tyttärillään sellaisia olevan. Richard L. Johnson ei suotta kirjoita Reuterista, että tämä oli ”vakuuttava porvarillisen patriarkaalisen perheen kriitikko”.²⁷⁹

278 *Af god familj*, 239.

279 Johnson 1982, 243.

Ulkoinen tyrannia on ilmeinen, mutta se ei kuitenkaan ole Agathen kamppailun ainoa eikä ehkä tärkeinkään ulottuvuus. Agathen dualismi syntyy hänen ”luontonsa” ja kasvatuksensa yhteen törmäämisestä. Aivan alusta, rippilapsesta alkaen, Agathe yrittää tukahduttaa maallisuuden itsessään. Maallisuus tarkoittaa ulkoista koreilua, lihallisia tuntemuksia ja kaikkia epäsoivia ajatuksia. Kasvatusideologiaan kuuluu, että kaikki, mitä rippipappi ja isä pitävät kunnan saksalaiselle perhetyölle ja säädylliselle naiselle epäsoivana, on kartettavaa. Isän ja äidin hahmot laajenevat kattamaan koko kulttuurin, sen arvot ja käytänteet, joihin kunnan perhetytön on mukauduttava. Tässä porvarillis-kristillisessä maailmassa itsekkyyden tavatonta ja naisen kohdalla myös synti. Agathen saamaan kasvatuksen oppiin kuuluu edelleen, että nainen ei tee mitään itsensä vaan kaiken muiden vuoksi. Hän elää muita varten, sekä ajatuksissaan että konkreettisesti. Hän soljuu elämässä eteenpäin hiljaisesti ja näkymättömästi. Sisäiset myrskyt, olivatpa ne seksuaalisia tai muita egoistisia haluja, on pidettävä salassa ja niitä vastaan on taisteltava. Agathe on kuitenkin luonnostaan herkkä vaikutteille ja hän tuntee voimakkaasti. Hän ei onnistu itsekasvatuksessaan, vaan hänen sisällään vellovat milloin syvän uskonnolliset tunteet ja kriisit, milloin maallinen romantiikka. Lopulta myös vapaan yksilön idea houkuttaa häntä mutta huonoin seurauksin. Ulkoisesti hän onnistuu pitkään olemaan moitteeton, mutta hänen sielunsa kuohuu eikä hän saa sitä kuriin. Ristiriidat yhdessä ankarien ulkoisten olosuhteiden kanssa tekevät Agathen lopulta hulluksi, ja myös ulkoinen kuori repeää. Hän kiroilee ja on murhanhimoisen. Reuterin romaani näyttää miten kulttuurin rajoitteet kulkeutuvat perheeseen ja sairastuttavat sen tarkimmin vartioidun jäsenen, tyttären. Reuter käyttää sairautta aivan kuten Anne, Emily ja Charlotte Brontë omista vuosien 1847–1853 romaaneissaan tutkiakseen kulttuurisia rajoitteita ja kritikoidakseen niitä sairauden kuvausten avulla.²⁸⁰

Gabriele Reuter halusi kuvata romaanissaan aikansa naisten tilannetta yleispätevästi. Romaani kuvaa, miten Agathen ”kunnan tytön säädyllisyys” ei ole ylittävissä. Hän ei hukuttaudu, koska hänen on pidettävä huolta isästään, ja ilmentää siten normia mieluummin kuin yksilöllistä ratkaisua. Velvollisuus saa hänet nousemaan vedestä. Marholmin Karlaan verrattuna hän on miltei vastakohta, sillä Karla on riippumaton, häntä ei pidä huoli läheisistä. Ylpeä johdonmukaisuus ja tinkimättömyys saavat hänet ampumaan itsensä. Karla on kuitenkin Marholmin luomuksena hahmo ja näytelmällinen, juhlallinen verrattuna Agathen arkiseen ja tyyppilliseen, vähäeleiseen mielisairaana perhetytön hahmoon. Eroista huolimatta tärkeä yhtäläisyys piilee kulttuurin, kasvatuksen ja kotien kritiikissä. Kasvatuksen tunkeutuminen sieluun ja tukahdutettu seksuaalisuus, (*Weibempfindung*) ovat molempien sielullisen sairastumisen ytimessä. Molempien kohdalla alakulon ja onnettomuuden juuret juontavat seksuaalisuuden kautta ”hyvien perheiden maailmaan”. Vaikka Reuter tuo esiin yhteiskunnallisten olosuhteiden merkityksen, myös hänen romaaninsa osoittaa, miten seksuaalisuuteen liittyvä kaksinaisuus on tuhoisaa. Kodin uskonnollis-moraaliset arvot, tiedon kieltäminen ja romanttisen ideaalin vaaliminen ovat ne tuhon siemenet, jotka myös Reuter romaanissaan osoittaa naisen psyykkisen sairastumisen syiksi.

---

280 Torgerson 2005, 1,3, 16–17.

Jo varhempi 1800-luvun naiskirjallisuus käsitteli kysymystä naisen psyykkisen sairastumisen syistä. Kuten Beth Torgerson osoittaa, Charlotte Brontë kirjoitti romaanissaan *Villette* (1853) naisesta, jonka olosuhteet sairastuttavat, tekevät hysteriseksi. Brontë itsekin kirjoitti romaanista kustantajalleen olosuhteisiin viitaten, että ”kuka tahansa, joka eläisi hänen tilanteessaan, sairastuisi”. Siinä missä Brontë aiemman romaanin *Jane Eyre* (1847, *Kotiopettajattaren romaani*) mielisairas Bertha Mason on hullu biologisen periytyvyyden vuoksi, on *Villetten* Lucy Snowe sairas ja hysterinen elämänsä ristiriidoista. *Jane Eyressä* Brontë jakoi vielä hulluuden ja terveyden kahteen henkilöön: Jane on kunnollinen viktoriaaninen nainen Berthan edustaessa hänen ”mustaa puoltaan”. Kuusi vuotta myöhemmin kirjoittamassaan *Villettessä* Charlotte Brontë saattoi kuitenkin jo sijoittaa vihan ja seksuaalisuuden samaan hahmoon kunnollisen viktoriaanisuuksensa kanssa. Hän saattoi näin kuvata ihmisen sisäistä taistelua ja kuohuntaa niin, että ristiriita ei asetu enää kahden hahmon välille vaan siitä tulee päähenkilön sisäinen konflikti.²⁸¹

Marholm ja Reuter astuivat tähän kirjallisuuden jatkumoon 40 vuotta Charlotte Brontëä myöhemmin, ja päähenkilön sisäisen konfliktin käsittely oli heille jo tavallaan tuttua. Silti kuvaukset ravistelivat aikansa yleisöä, sillä suuri osa siitä vaali edelleen Küche, Kirche, Kinder -moraalia. Se vaati naista vaikenemaan sisäisistä myrskyistään. Reuter ja Marholm eivät kuitenkaan halunneet vaieta, vaan nostivat myrskyn pintaan ja tekstiensä juoneksi.

NEUROOTIKKOJA?

1800-luvun lopun naisajattelijoiden ja -kirjailijoiden sellaiset kuin saksalainen Bertha Pappenheim, englantilainen Sarah Grand ja yhdysvaltalainen Charlotte Perkins Gilman käsittelevät myös naisen psyykkistä sairastumista. He kaikki sairastuivat itse psyykkisesti ja heidän kokemuksensa kulkeutuivat teksteihin. Bertha Pappenheim on Joseph Breuerin ja Sigmund Freudin tapaus nimeltä Anna O. (*Studien über Hysterie*, 1895)²⁸². Grand ja Perkins Gilman puolestaan kirjoittivat itse omat tarinansa. Grand kirjoitti sekä fiktiota että omia kokemuksiaan yhdistäen romaanin *The Heavenly Twins* (1893) ja Perkins Gilman novellin *The Yellow-Wallpaper* (1895). Kaikki kolme tapausta heijastavat uutta naista tutkineen Ann Heilmannin mukaan niitä olosuhteita ja vaikeuksia, joita 1800-luvun lopun uusi nainen koki.²⁸³

Pappenheim, Grand ja Perkins Gilman olivat Heilmannin mukaan fin de sièclen feministejä, jotka asettuivat vastustamaan vallitsevaa käsitystä naisen psyykkisen sairastumisen syistä. Nämä 1890-luvun naisaktiivistit eivät allekirjoittaneet yleistä ajatusta, että naisen sairastumisen taustalla oli biologia. He eivät Heilmannin mukaan myöskään hyväksyneet ajatusta, että sen taustalla olisi seksuaalisen halun tukahduttaminen, vaan esittivät, että nainen sairastui ainoastaan älyllisten ja

281 Torgerson 2005, 60–61.

282 Anna O. on oikeammin Josef Breuerin potilas ja hänen tapauskertomuksensa nimihenkilö. Breuer & Freud [1985] [1982].

283 Heilmann 2002. Perkins Gilmanista esim. Hedges 1996, Schuster 2005.

ammattillisten mahdollisuuksien puutteen vuoksi.²⁸⁴ Vaikka nämä naiset vastustivat biologista selittämistä, Heilmann ei aseta heitä biologiaan nojaavan psykiatrian vaan Freudin vastustajiksi. Hän kirjoittaa, että muutama vuosi ennen psykoanalyysin syntymistä feministiset kirjoittajat molemmin puolin Atlanttia muotoilivat sosiaalis-poliittisen vastakertomuksen freudilaiselle hysterian konstruktiolle, ajatukselle hysteriasta seksuaalisena neuroosina.²⁸⁵ Asettuuko heidän näkemyksensä myös Marholmin ja Reuterin näkemyksen vastaiseksi?

Heilmannin tulkinta on ongelmallinen siksi, että se konstruoii hysterian vastakertomuksen jo ennen kuin Freud ja Breuer julkaisivat teoriansa hysterian systä. Se olettaa, että hysterian selittäminen seksuaaliseksi neuroosiksi oli vallitseva ajattelutapa. Se unohtaa, että vaikka siitä tuli sellainen 1900-luvulla, oli ajatus uusi vielä 1890-luvulla. Kuten moni muukin tutkija, myös Heilmann sivuuttaa hysterian rajan muihin neurooseihin tai hermossairauksiin. Tärkeämpää kuitenkin on, että Pappenheimin, Grandin ja Perkins Gilmanin kautta tulee näkyviin keskustelun moninaisuus: naisten psyykkistä oirehtimista selitettiin niin biologisilla seikoilla, seksuaalisuudella kuin olosuhteilla.

Laura Marholmin ja Gabriele Reuterin suhde Freudin oivalluksiin ja ajatuksiin on monisyinen ja mielenkiintoinen. Heilmannin tavoin en näe heitä joko Freudin kriitikoina tai hengenheimolaisina vaan saman kentän keskustelijoina. Marholm uskoi nais erityiseen seksuaalisuuteen ja psyykeeseen. Marholmille ja Reuterille seksuaalisuuden mykistäminen, rakkauden romantisointi ja vääristäminen henkiseksi, ei-lihalliseksi idylliseksi, oli naisen sairastumisen taustalla. Se tukahdutti aidon elämän kipinät naisissa ja vieraannutti heidät itsestään. Sekä Marholmin että Reuterin ajatukset muistuttavat Freudin hypoteesia hysteriasta seksuaalisen repression oireena. On myös muistettava, että Freud itse näki Reuterin romaanin neuroosin kehitystä kuvaavana tarinana. Hän kiitti Reuterin teosta vuonna 1912 todeten, että se on ”aikansa paras kuvaus neuroosin olemuksesta ja kehityksestä aikana jolloin tuskin vielä voidaan puhua psykoanalyysistä”.²⁸⁶

Anna Richards on *tulkinnut Af god familj* -teosta juuri naisen hysteriaan sairastumisen kuvauksena ja suhteessa Freudiin. Hän toteaa, että Agathen sairastumisen taustalla voidaan nähdä seksuaalisen ja tiedollisen halun tukahduttaminen. Agathe taisteli hänen mukaansa seksuaalisuuteen mutta myös tietoon liittyviä intohimojaan vastaan. Kuten Freud, myös Reuter näki, että tämä taistelu, intohimojen tukahduttaminen oli uuvuttavaa; se vei voimat ja teki sairaaksi.²⁸⁷ Ajatukset muistuttavat toisaan, mutta tärkeä ero on siinä, että Marholmille kuten Reuterillekin naisen seksuaalisuuden yhtä hyvin kuin tiedollisen intohimon tukahduttaminen oli kuitenkin osa kulttuurin ja kasvatuksen koneistoa. Se ei ollut vain psyykinen ongelma vaan

284 Nancy Theriotin mukaan lääketieteen piirissä naisten mielisairaus hyvin yleisesti biologisoitiin. Keskeisen poikkeuksen tekivät naispuoliset lääkärit, jotka esittivät vastaväitteen ajatukselle, että naisten mielen sairastuminen olisi palautettavissa biologiaan, naisen kehon prosesseihin kuukautisineen, raskauksineen, synnytyksineen ja imetyksineen. Naislääkärit sanoivat ehdottomasti ei tälle kytkökselle ja esittivät sen sijaan, että sairauden taustalla oli useimmiten mielekkään tekemisen puute. Theriot 1997.

285 Heilmann 2002, 134.

286 Freud esseessään ”Zur Dynamik der Übertragung” vuodelta 1912. Sitaatti Richards 2004, 152.

287 Richards 2004, 154.

sosiaalinen. He olisivat mieluummin muuttaneet kulttuuria ja yhteiskunnan toimintatapoja kuin ryhtyneet Freudin tavoin palauttamaan naisia terapian keinoin ”terveisiin uomiinsa”. Erityisesti Reuterille myös tiedollinen intohimo oli tärkeä, seksuaalisen itsemääräämisen lisäksi.

Fin de sièclen feministeinä Marholm ja Reuter osoittivat selvänäköisesti naisen ulkoisen ja sisäisen elämän ongelmakohtiin. Kuten kaikki kulttuurissaan elävät, myös he lainasivat ymmärryksen välineitä aikansa (miehisen) tieteen muotoilemista psykologian ja yksilöllisyyden opeista, mutta eivät ehkä suoraan juuri Freudilta tai Breuerilta. Yhteisyys ajatuksissa selittyy yhteisellä kulttuurisella kontekstilla: samalla keskusteluympäristöllä. Myös muut kuin Freud ja Breuer kirjoittivat seksuaalisuuden yhteydestä hysteriaan ja ylipäättään psyykkiseen hyvinvointiin. Dekadenssiin erityisesti kuului patologisten tapausten käsittely ja sairauden kuvasto. Ebba Witt-Brattström on halunnut nähdä asian jopa niin päin, että dekadenssi kirjallisuus synnytti keskustelun tietoisuuden syvyyksistä ja siten synnytti psykoanalyysin, ei toisin päin.²⁸⁸

Merkittävä erokin esimerkiksi Freudin ja naiskirjailijoiden välillä on: Freud kirjoitti tieteen viitekehyyksessä ja sen vuoksi korosti esimerkiksi analysoitavan tarinan aukottomuutta. Reuter ja Marholm analysoivat psyykeä taiteen keinoin, intuitiivisemmin ja eri kirjallisten lajien tarjoamissa puitteissa.

Tulkintani mukaan Marholm ja Reuter olivat ylipäättään ajattelussaan eräänlaisia osittaisia uudistajia, eivät ”puhtaita vallankumouksellisia”. He loivat omia versioitaan, variaatioita asioista. He korostivat sosiaalisia ja kulttuurisia olosuhteita naisten kärsimysten taustalla, mutta oli myös muita naisia ja jo varhempia, jotka ajattelivat samoin. Koska Marholm korosti miehen ja naisen suhdetta ja naisen täyttymystä rakkaudesta mieheen, oli hänestä helppo tehdä niin 1890-luvulla kuin myöhemminkin naisen perinteisen roolin kannattaja. Kuten Susan Brantly huomauttaa, yleensä vain miehet näkivät Marholmin naista koskevista ajatuksista edistyksellisyyttä. Naisen seksuaalisuuden korostus oli kuitenkin uskaliasta, ja Marholmin radikaalius piili siinä. Häntä voi sen perusteella pitää radikaalina, naisen eroottisen minuuden oikeuksien puolustajana. Naisten laillisia ja yhteiskunnallisia oikeuksia peräviien feministien kannalta se ei kuitenkaan merkinnyt minkäänlaista naisen aseman paranemista, päinvastoin. Sen vuoksi Marholmia ei nähty naisasian piirissä edistyksellisenä.²⁸⁹

”AIVOLLISEN NAISEN MASENNUS JA UUSI IHMISKUNTA”

Laura Marholm kehitti aikansa naisen psyykeä koskevan ajattelunsa eräällä tavalla huippuunsa teoksessaan *Till kvinnans psykologi* (1897)²⁹⁰. Marholm tarjosi teosta kustantajalle vuonna 1896. Hän kirjoitti sen eri osia vuosien 1893–1897 välillä ja suhtautui teokseen elämänsä tärkeimpänä kirjana. Hän kirjoitti siitä ystävälleen Helena Nyblomille keväällä 1897, että ”Psychologien” on tulos elämän mittaisesta

288 Witt-Brattström 2007, 63–70.

289 Brantly 1987, 119; Witt-Brattström 2007, 338–348.

290 *Zur Psychologie der Frau* (1897). Käytän tässä teoksen ruotsinnosta *Till Kvinnans Psykologi*.

etsinnästä, erehdyksistä ja uusista oivalluksista.²⁹¹

Teos on moninainen sisältäen samanlaista yksilöllisten elämäntarinoiden analyysiä kuin *Kvinnor*. Uutena ulottuvuutena aiempaan on kuitenkin naisten psykologisten tyyppien luokittelu ja evolutionistinen ote. Se ei ole enää vain yksittäisten naiskuvien joukko vaan jäsenitys naispsykesta laajemmin osana kulttuurin ja sivilisaation kehitystä. Luokittelun lisäksi teos siis sisältää eräänlaisen suuren kertomuksen ihmiskunnan kehityksestä, joka samalla on analyysi sivilisaation vallitsevasta rappeutuneesta tilasta.

RAPPION JA KEHITYKSEN NÄYT

Marholmin kuvaamaan rappioon liittyy heikkous, joka ilmenee voimattomuutena, alakuloisuutena ja masentuneisuutena. Tämä alakulo jäsenyy naisten ominaisuudeksi sekä yksilöinä, että kehityksen osana, ja siksi tarkastelen sitä osana tutkimustani. Marholmin koettu ja kirjoitettu alakulo oli oman ajan naisissa kohdattua depressiivisyyttä ja itsetuhoisuutta, mutta se jäsenyi myös osaksi hänen viimeistä teostaan, tiedollista järjestelmää naisen psykologiasta.

Kuten fin de sièclen feminismiä suhteessa evolutionismiin tarkastellut Rita Felski toteaa, fin de sièclen kirjoittavat naiset kirjoittivat kaunokirjallisuuden lisäksi ”tietokirjoituksia” (encyclopedic treatises). He loivat tekstejä, joissa sekä ihmiskunnan että naisten historia asetettiin tieteellisen suurennuslasin alle. Kehitysoppi oli tärkeä taustavaikuttaja, mutta biologian lisäksi ammennettiin psykologiasta, antropologiasta, sosiologiasta. Felski toteaa, että naiset osallistuivat näissä teksteissään paitsi edistyksen myös rappion mytologioihin. Usein he myönsivät dekadenssin profeettojen tavoin, että yhteiskunta oli naisistunut, mutta samalla he kuitenkin muunsivat tämän alenemisen askeleen merkiksi kehityksestä eteenpäin. He lainasivat edistyksen kertomusta ja tekivät naisesta historian dynaamisen subjektin miehen sijaan.²⁹² Marholmin *Till kvinnans psykologi* selittyy osittain aiempien tekstien taustaa vasten, mutta on tärkeällä tavalla myös osa tätä fin de sièclen naisten ”evolutionistista tietokirjoittamista”.

Länsimaisen sivilisaation rappio, joka on sekä yksittäisten kohtaloiden että psykologisten tyyppien taustalla, ulottaa Marholmin *Till kvinnans psykologi* -teoksen mukaan juurensa protestanttisen uskon syntyyn. Tämä uudistunut usko muutti seksuaaliset halut läpikotaisin hävettäviksi ja inhottaviksi. Se synnytti naista vainoavan kulttuurin leimaamalla hänen seksuaalisuutensa luonnottomaksi. Protestantismin perintö jatkui Marholmin mukaan hänen omassa ajassaan ja ilmeni selvänä esimerkiksi kasvatuksessa. Siveellinen aikakausi kasvatti naiset sukupuollettomiksi, tietämättömiksi seksuaalisuudesta. Seksuaalikielteisyytensä vuoksi aikakausi oli Marholmin mukaan kiero, rappeutunut ja sairas, kuten se oli esimerkiksi Max Nordaun mielestä.

Nordau oli yksi aikansa keskeisistä kulttuurikriitikoista, ja hänen vuonna 1883

291 [Laura Marholm Helena Nyblomille 17.3.1897] Brantly 1987, 179.

292 Felski 1995, 147–149, 154–156.

ilmestynyttä teostaan *Die conventionellen Lügen der Kulturmenschheit*²⁹³ luettiin laajasti. Teos sisältää sivilisaatiokritiikkiä, jossa kulttuuri-ihmisyuden konventionaaliset valheet luetellaan. Yksi niistä on avioliiton valhe, ”Die Ehelüge”, ruotsinnoksessa ”äktenskapslögnen”. Nordau, joka oli koulutukseltaan lääkäri, näki sekä ihmisen että avioliiton biologian ja luonnontieteen valossa. Hän korostaa, että ihmistä lajina ohjaa kaksi voimaa: eloonjääminen ja suvunjatkaminen. Hänestä 1800-luvun kehittynyt kulttuuri-ihminen oli vieraantunut näistä molemmista luonnollisista pyrkimyksistään. Kulttuuri oli hänelle tätä vieraantumista merkitsevä kielteinen termi. Se merkitsi tapojen mukaisia, konventionaalisia käytäntöjä, joita Nordau kutsui valheiksi.

Avioliitosta hän toteaa, että niitä on hänen aikaan olemassa kahdenlaisia. Toiset perustuivat luonnolliseen, molemminpuoliseen vetovoimaan ja sen elämää synnyttävään päämäärään ja toiset materiaalisten tarpeiden tyydyttämiseen. Pyrkimys varmistaa toimeentulo ja yhteiskunnallinen asema olivat näitä materiaalisia tarpeita, jotka Nordaun mukaan eivät kuitenkaan oikeuttaneet avioliittoa vaan johtivat aviovalheeseen. Vain ensin mainitut liitot olivat oikeutettuja ja siveellisiä, jälkimmäiset kuuluivat ”prostituution suureen kategoriaan”.²⁹⁴

Konventionaalisen avioliiton kritiikki herätti paljon vastakaikua 1880-luvulla, mutta myös Nordaun myöhempi teos *Entartung* (1893) oli luettu ja puhuttu. Ola Hansson ja Laura Marholm tapasivat Nordaun henkilökohtaisesti Pariisissa 1890-luvun alussa, ja Olan Hansson kirjoitti *Entartung*-teoksesta arvion sen ilmestyttyä.²⁹⁵ Nordau asettui siinä tuomitsemaan dekadenssin heikkouden, ja tämä näyttää olevan ajatus, johon myös Laura Marholm omassa ”naispsykologian” teoriassaan lopulta päätyi. Osittain Marholm kytkeytyy siis dekadenssiin, osittain sen kritiikkiin, sivilisaatiokriittiseen diskurssiin.

Marholmin kriittisen ajattelun ja maailmaan asennoitumisen taustalla on myös Friedrich Nietzsche, joka julisti arvojen vallankumousta ja uutta moraalia. Uusi ajattelu tai vallankumous näkyi muun muassa uudessa tavassa käyttää vanhoja käsitteitä. Jos siveellisyyden käsite teki Nordaun ajattelussa kuperkeikan, tapahtui sama Nietzscheillä dekadenssin käsitteen kohdalla. Nämä termit kääntyivät hänen ajattelussaan yleisen ajattelun vastakohdiksi.²⁹⁶ Kun kristillis-porvarillinen arvo-maailma korosti pidättyvyyttä hyveenä ja piti dekadenttien seksuaalisuuden korostusta siveettömänä ja sairaana, kirjoitti Nietzsche puolestaan kristinuskosta dekadenssin reseptinä. Hän kirjoittaa:

Mikä tarkoitus on noilla valhekäsitteillä ”sielu”, ”henki”, ”vapaa tahto”, ”Jumala”, ellei ihmiskunnan fysiologinen raunioittaminen? ... Kun itsesäilytystä, ruumiinvoimien kohottamista eli elämää ei oteta vakavasti; kun kalvetustaudista tehdään ideaali ja ruumiin halveksunnasta ”sielun pelastus”, mistäpä muusta on kysymys kuin dekadenssin reseptistä?²⁹⁷

293 Ruotsinnos *De konventionella nutislögner* (1884).

294 Nordau 1884, 249–259.

295 Witt-Brattström 2007, 66.

296 Nordaulle myös Nietzsche edusti tuomittavaa dekadenssia ennen muuta minä-korostuksensa, vääränlaisen individualismin vuoksi. Nordaulle itsekkyyks oli kielteistä, toisin kuin Nietzsche; se oli yhteiskuntaa rappeuttava ideologia. Nordau 1893, 303–398. Myös Witt-Brattström 2007, 65–66.

297 Nietzsche [1888/1908] 2002, 89–90.

Samanlaisessa protestantismiin vastaisessa hengessä kirjoitti Laura Marholm. Hän moitti kauttaaltaan oman aikansa fyysisyyttä ja seksuaalisuutta kieltävää luonnetta. Hänen kriittinen asenteensa näkyy esimerkiksi siinä, miten hän moitti romanttista sankaria Byronia narriksi. Byron sopi Marholmista hyvin vieraantuneisuuden esimerkiksi, sillä hän oli niin ”ruumiiton ja hienostunut”, että ei voinut katsella kun kaunis nainen söi.²⁹⁸

HEIKON AIKAKAUDEN NAISTYYPIT

Suurin ongelma ei kuitenkaan ollut joidenkin yksittäisten yksilöiden vieraantuneisuus fyysisyydestä, vaan koko aikakauden heikkous.

Marholm analysoi aikaansa kirjoittamalla, että tyytymättömyys on tunkeutunut kaikkialle ja ihmiskunnan hengen kehityksen ja keksimisen voiman jättäisaskelien lomasta näyttäytyy uusi, ennen vallitsemaan tila – hermostunut masentuneisuus (en nervös depression).²⁹⁹ Miehet olivat Marholmin mukaan väsymyksestä sairaita. He kärsivät hermotaudeista, sielun järkytyksistä, kätkeyistä sielun sairauksista, ahdistuksesta ja levottomuudesta. Etsiessään naisten luota sitä, mitä ”naisellinen” heille lupasi; omistautumista, hellyyttä, intohimoa, hurmiota, uskollisuutta ja myötätuntoa, he kohtasivat jotain aivan muuta. Heitä vastassa oli hämmästyntynyt katse, halveksunta ja inho, kylmä keho, joka vajosi kokoon. Naisessa he kohtasivat hermostuneisuutta, joka lisäsi heidän omaa väsymystään ja rauhattomuuttaan entisestään.³⁰⁰

Marholm selitti pessimististä ja hermostuksesta sairasta aikaansa todeten, että kaikki kehitys oli 1800-luvulla, modernissa teollistuneessa maailmassa lähtenyt väärille raiteille. Elämästä oli tullut pinnallista teatteria, hetkellistä ja rauhatonta. Se oli väsyttänyt miehen, joka tylsistyneenä ei enää kyennyt tarjoamaan ärsykettä ja kiihoketta naiselle. Kun mies ei enää saanut naisen tunteita liikkeelle, tämä käänsi huomionsa muualle. Marholmin mukaan hänen aikansa naiset valitsivat juuri tästä syystä uskonnon tai naisasian. Tämä on kuitenkin ”epätoivon tie”. Marholm kirjoittaa:

Och de kunna gå densamma blott därigenom att de söka öfverdöfva den stilla hviskningen i deras inre medels utanlexor och högljudt framstötta slagord, – hviskningen, som säger dem, att denna väg för precis dit, hvarthän tidens utvecklingslinie fört mannen – ut i det absurda.³⁰¹

Uskonto, filantropia tai naisasia olivat Marholmin mielestä vääriä lääkkeitä ja huonoja tulevaisuudensuuntia väsähtäneelle aikakaudelle ja uudelle naiselle.

Till kvinnans psykologi sisältää oman aikansa analyysinä naisten tyyppittelyn, jaottelun kolmeen ryhmään. Marholmin määrittelemät naistyyppit ovat *detranquée*

298 *Till kvinnans psykologi* 1897, 87.

299 *Till kvinnans psykologi* 1897, 99.

300 *Till kvinnans psykologi* 1897, 99–102.

301 *Till kvinnans psykologi* 1897, 104–105.

(viottunut nainen), *cébrale* (aivollinen nainen) ja *la grand amoureuse* (suuri rakastava nainen). Näistä ensimmäinen, *detranquée*, on aikansa kasvatuksen ja sopivaisuussääntöjen ”täydellisesti” vahingoittama. Hän on siveellinen ja sukupuoleton. Hän on steriili, maaninen koketeeraaja, joka liihottaa miehestä toiseen löytämättä rauhaa ja tyydytystä. Hän on yleinen tyyppi naisten keskuudessa, ja hän tekee avio- liitoista kidutusta, koska hän ei ymmärrä miehen ja naisen suhteen fyysistä perustaa eikä impulsiivisesti kykene nauttimaan tästä fyysisyydestä.³⁰² Toinen tyyppi, *cébrale*, on Marholmin mukaan vasta tulossa, ja hän on individualisoitunut pisimmäl- le kaikista naisista. Hänellä on älyä, todellista kykyä nähdä ja viisautta. Hänellä on usein tulinen temperamentti ja itsetunnon suvereeniutta. Hän pyrkii eroon nais- massasta, mutta ei onnistu kuitenkaan irrottautumaan siitä. Hänessä on sen vuoksi jotain raskasta. Hän on vanhan ja uuden naisen, hienostelevan ja hedelmällisen ra- jalla. Hänkin tuntee vastenmielisyyttä seksuaalista nautintoa kohtaan kuten *detran- quée*, ja lopulta hän päätyy kontrolloimattomiin purkauksiin. Tämä naistyyppi on häilyvä ja epäselvä sekä itselleen että ympäristölleen.

Monet aikakauden naiskirjalijat ja yliopistoihin hakeutuvat naiset olivat Mar- holmin mukaan aivollisia naisia, *cébrale*. Naisasialiikkeen naisihanne perustui tähän koulututtuvaan ja itsenäiseen naiseen. Tämä aivojaan käyttävä nainen ei Marholmille kuitenkaan ollut naiselämän korkein ilmentymä, vaikka hän olikin yksilöitynyt pisimmälle. Korkeina naiseutta edusti *la grand amoureuse*. Tämä kolmas tyyppi, suuri rakastava nainen ei ole historiallinen ajan ilmiö samalla tavoin kuin kaksi muuta, vaan toisaalta tulevaisuuden kuva, toisaalta kuva menneestä. Hänen- laisiaan on länsimaaisessa kulttuurissa ollut Marholmin mukaan aina. Vaikka hän on ikään kuin ajaton, hän ei ole tyyppilleen millekään aikakaudelle. Hän ei myöskään ole puhdasta naisluontoa, impulsiivinen ja rakastava ”luonnostaan”, vaan hänkin on kulttuurin tuote. ”Hon är kulturbildning, /---/ förfinad natur, naturvorden kul- tur; hon är i viss mening kvinnosnillet, ja hon är mähända det enda kvinnosnillet som fins”, Marholm kirjoittaa. Hän on lukenut ja viisas, ja sen lisäksi hänellä on älyä ja sydäntä. Tämä korkein naiseuden muoto, naisnero, osaa rakastaa. Hän omistau- tuu, ymmärtää vaistomaisesti, on luotettava ja huolehtiva. Koko hänen olemustaan selkäytimestä aivoihin ja ruumiiseen luonnehtii vitaalinen energia. Hän on aikansa älyn ja henkisen hienostuneisuuden kukoistus, korkeimman naisälyn henkilöity- mä. Hänen rakkautensa on suojelevaa ja äidillistä, ei tuhoisan polttavaa. Toisin kuin *detranquée* kuiva haikailu, tämän naisen rakkaudessa on aina paljon äidin kipeää värinää lapsensa puolesta. Hänen rakkautensa ei pyri omistamaan, ei ylpeile; se on pysyvää hullaantumista yhteen mieheen ilman tyhjyyden ja laimenemisen kausia. ”Hvad som fullständigt åtskiljer kärleken hos la grande amoureuse från kärleken hos détranquee, är frånvaron af hysteri”, Marholm kirjoittaa.³⁰³

Marholm rakentaa naisgalleriaansa ikään kuin kolme tyyppiä: naurettavan hys- teerikon, säälittävän melankolikon ja suuren ihanan naisen: lihallisen ja rakasta- van naisneron. Tässä tyypittelyssä kaikuvat, niin ristiriitaista kuin se osittain onkin, naisten ja heikkojen halveksijan, Nietzschen ajatukset. Marholm kohottaa ihan- teensa, naisneronsa, naismassan yläpuolelle samoin kuin Nietzsche kohottaa ”tule-

302 Till kvinnans psykologi 1897, 34; ks. myös Brantly 1987, 179–182.

303 Till kvinnans psykologi 1897, 40–45. Myös Witt-Brattström 2007, 312–314.

vaisuuden lapset”. Hän saa suvereenin voiman itsestään, omasta kyvystään rakastaa. Naisena hänen rakkautensa on kuitenkin tekoja rakkauden kohteen hyväksi. Epäitsekkyys aateloit hänet, ja rakastava kyky täyttää hänet voimalla, elämänmyönteisellä energialla.

Ihanteen ja utopian tarjoaminen oli välttämätöntä, koska naisesta oli Marholmin mukaan hänen aikakaudellaan tullut ajatteleva ja puntaroiva, tuomitseva ja kriittinen. Tällaiseksi muututtuaan nainen oli löytänyt korvikkeen, mutta samalla kadottanut kykynsä rakastaa. ”Den moderna kvinnan kan icke älska”, oli Marholmin tulkinta.³⁰⁴

Onnettomuus oli lisääntynyt naisten maailmassa emansipaation myötä: se oli ohjannut naisia väärille raiteille. Marholmin mielestä moni aikakauden tiedonjanoinen ja älyllinen nainen kätki sisäänsä mahdollisuuden, suuren rakastavan voiman. Aikakausi ja ympäristö, joka naisasian ja naisen elämää muuttamaan pyrkivien reformien kautta tyrkytti naiselle kriittistä toimeliaisuutta, oli kuitenkin muuttanut nämä naiset aivollisiksi tyypeiksi. Tukahdutettu ”Weibempfindung” sykki heidän sisällään, mutta he taistelivat sitä vastaan. Se teki heidän käytöksestään poukkoilevaa ja arvaamatonta, sellaista kuin Karla Bühringin ristiriitaisuus tai Victoria Benedictssonin elämän vuoristorata naisellisuuden tunnustuksista naiseuden kieltämiseen, rakkauden teoista niiden häpeämiseen.

VISIO

Teoksessaan *Till kvinnans psykologi* Marholm kirjoittaa naisista myös vahvoina silloin kun hän kytkee heidät evoluutioon ja tulevaisuuden visioon. Hän pitää naisia vahvoina kärsijöinä ja toteaa, että heidän kärsimyksensä on luonteeltaan toistenlaista kuin miesten. Miesten kärsimys on voimien loppumista, kun taas naisten kohdalla kärsimystä aiheuttaa se, että sisäiset voimat torjutaan. Kärsiessään nainen on kestävämpi ja sitkeämpi, eikä hän murru kuten mies. Siinä missä miehen rohkeus loppuu, naisen rohkeus ryhtyy toimiin. Marholm haluaakin verrata uuden kynnykselle astuvaa aikaansa toiseen keskeiseen länsimaisen kulttuurin murroskauteen, kristinuskon voittoon. Silloin roomalaiset kristityt äidit kasvattivat sukupolven, joka oli heidän isiään, miehiään ja veljiään vahvempi. Äidit tarjosivat pojilleen uuden näkemyksen elämästä, ja synnyttivät pojissaan vastustuskyvyn ja uudenlaisen tuotteliaisuuden. Samoin Marholm näki, että hänen aikansa oli synnyttämässä uudenlaisia naisia, jotka kasvattaisivat uuden sukupolven. Hänestä näiden tulevaisuuden naisten oli unohdettava itsensä tehtävänsä vuoksi ja valmistettava maaperä uudelle ja toisenlaiselle miehen sukukunnalle.

Aikakauden sairas tila johtui siis Marholmin ajattelussa viime kädessä heikos-

304 *Till kvinnans psykologi* 1897, 45. Samalla tavoin rakkauden merkitystä korosti Ellen Key. Witt-Brattström 1994, 205–246, passim. Ebba Witt-Brattström kirjoittaa, että Ellen Keyn mukaan naisia oli kahta lajia: ”Den som kan älska, och den, som icke kan det.” Sit. Witt-Brattström 1994, 227. Ellen Key viittaa tekstissään *Kvinno-psykologi och kvinnlig logik* (1896) Marholmiin ja toteaa, että vaikka Marholm liioitteleekin naisen sukupuolellisten ominaisuuksien merkitystä, on hänen ajatuksissaan enemmän rikkautta ja hedelmällisyyttä tulevaisuuden suhteen kuin naisasianaisten liioittelussa toisaalla. Key 1896a, 51.

ta miehestä. Miesten heikkous vaikutti koko kulttuurissa niin, että myös naiset olivat sairaalloisia. Naisen alakulon ja masentuneisuuden syy juontaa Marholmin tutkielmassa selvimmin naisasiaan. Naiset ovat kääntyneet uskonnon tai naisasian puoleen, koska heikko mies ei ole tarjonnut heidän sielulleen riittävästi ravintoa. Naisasia on siten enemmänkin oire sivilisaation heikosta ja sairaasta tilasta, kuin lääke siihen. Parantaakseen tilanteen naisten oli Marholmin mielestä löydettävä uusi suunta naiseudesta, ei miesten keksimästä naisasiasta. Heidän oli luotava ”uusi mies” ja siten toimittava uuden miehen (ja uuden sukukunnan) syntymisen maaperänä.

Samantapaisia evolutionistisia visioita kirjoittivat Englannissa Olive Schreiner ja Frances Swiney. Schreiner päätyi korostamaan naisten työn merkitystä tulevaisuudelle ja rakensi vision, jossa työteliäs, terve ja viriili nainen ohittaa kehityksen myötä passiivisen, feminiinisen ja sairastelevan sisarensa. Visioon kuului kehittyminen kohti suurempaa tasa-arvoa ja modernin miehen ja naisen välistä yhteistyötä.

Swiney sen sijaan rakensi koko ajattelunsa sukupuolten erolle ja esitti biologisia todisteita sille, että nainen oli organismina miestä kehittyneempi ja korkeampi. Hän ylisti naista myös kulttuuriolentona todeten, että nainen oli kielellisesti ja esteettisesti kehittyneempi kuin mies. Vaikka miehet olivat luoneet ehkä taiteen teoksia naisia enemmän, olivat naiset kuitenkin vastanneet kulttuurin välittymisestä sukupolvelta toiselle. Swiney profetoi matriarkaalisesta yhteiskunnan tulemisesta. Se ei tapahtuisi väkivaltaisen vallankumouksen kautta, vaan ihmiskunnan fyysisen, henkisen ja hengellisen kehittymisen kautta kohti naisellisten hyveiden ja ominaisuuksien voittoa.³⁰⁵ Tulevaisuus oli Swineylle naisten, kuten se oli Marholmillekin.

Ellen Keyn *Missbrukad kvinnokraft*, jonka voi lukea samaan evolutionistiseen tietokirjoittamiseen, ilmestyi 1896 (saksaksi 1898), ja on epäselvää, vaikuttiko Marholm Keyhin vai Key Marholmiin, mutta yhteyksiä heidän ajattelussaan ilman muuta on. Naisen erityislaatu, ennen muuta äidillisyyden kääntömyös Keyllä naisten voitoksi ja avaimiksi tulevaisuuden kehityksessä. Hän kirjoittaa, että ”äitiyden suuret taiteilijattaret” ovat vielä harvinaisia, mutta jatkaa: ”[d]essa moderlighetens genier skola framälskas ur kvinnosläktet, när hela detta släkte eldas af moderskapets religiösa inspiration.”³⁰⁶ Puhe naisneroista, äitiyden ”suuresta taiteesta” ja ”syvästä tieteestä” muistuttaa kovasti Marholmin ajatuksia ja ilmauksia.

Uuden miehen visiossa Marholmin nietscheläisyys kääntyi lopulta myös Nietzsche-kritiikiksi. *Till kvinnans psykologi* -teoksessa hän kirjoittaa, että hänen aikansa mies on kadottanut maaperän jalkojensa alta. Hän on taistellut urhean taistelun vapautuakseen henkisesti, mutta tulos on absurdi: hän on irti kaikesta eikä omista enää edes itseään. Dekadenssin kritiikki, jota Nordau julisti ja johon myös Bourget osittain kääntyi, näkyy Marholminkin teoksessa. Syntyntyttä tyhjyyttä on seurannut voimaton hermostuneisuus. Mies on vuosisadan myötä menettänyt uskonnon ja ideologian ja menetyksen seurauksena päätenyt minän ja yli-ihmisen palvontaan. Marholmin mukaan tässä on kysymys siitä, että mies vetää itseään ylös omasta pal-

305 Felski 1995, 156–161.

306 Key 1896b, 102. Keystä suhteessa Marholmiin ks. Brantly 1987, 145–146, 195; Kinnunen 2000, 41–43; Witt-Brattström 2007, 350–352. Key äitiydestä ja ”uudesta äitiydestä” esim. Key 1896b, 94–108; 192–194.

mikostaan, ja tarttuu kuvittelemaansa nuppiin ylhäällä eetterissä. Tätä kiskomista kutsutaan sitten itsen vapauttamiseksi. Tuottava voima ei kuitenkaan Marholmin mielestä löydy taivaan tuulista vaan materiasta, maasta ja ruumiillisesta. Näitä voimia hänen aikansa ihminen ei löydä. ”Aikamme ihmisissä on kaipausta ja nääntymystä, kaihoa ja ikävää – pyrkimystä jonnekin, jolle he eivät osaa antaa nimeä”, Marholm kirjoittaa.³⁰⁷ Marholm aistii kuitenkin jotain uutta olevan tulossa: lämpimän kevätuuden kaltaista muutosta, jossa kovinkin minän palvonta sulaa ja laajenee, kurkottaa kohti ”sinän palvontaa”. Jotkut naiset ovat jo aloittaneet tämän työn ja sitä pitää Marholmin mukaan jatkaa.

Ne, jotka ovat maaperän muokkaajia uudelle sukukunnalle ovat niitä naisia, jotka eivät ole sopeutuneet ”ajan virtauksiin” ja ”moderniin” (Marholm ei kirjoita vastaavaa työtä tekevästä miehistä). Koko *Kvinnor*-kirjan naisjoukko, Marie Baschkirtzew, Sonja Kowalewska, Anne Charlotte Edgren, Amalie Skram, George Egerton och Eleonora Duse olivat kaikki sopeutujia: he mukautuivat modernin ajan ”sisältöön”. Näiden kuuluisiksi kohonneiden naisten seassa ja takana oli niitä, joista ei tullut kuuluisia, koska he eivät sopeutuneet. Näitä sopeutumattomia Marholm kutsuu etsijöiksi. Hän toteaa, että etsintä on heille sisäinen pakko eivätkä he anna sitoa itseään. Heidän lahjakkuudestaan puuttuu kyky sopeutua, mukautua. Heiltä puuttuu tämä keskeinen piirre, joka on edellytys yleiselle tunnustamiselle. Vai oliko heidän lahjakkuutensa juuri siinä, Marholm lopulta kysyy.³⁰⁸

Marholmin teoreettisiin ajatuksiin vaikuttivat aina vahvasti hänen oman henkilökohtaisen elämänsä kokemukset. Hän onnistui itse tekemään aikansa vaikutusvaltaisista miehistä, muun muassa Georg Brandesista ja August Strindbergistä vihämiehiään, ja tietty ylimielisyys muiden mielipiteiden suhteen oli ominaista sekä Ola Hanssonille että Laura Marholmille. Näissä sopeutumattoman ja etsijän roolin pohdinnoissa on varmasti mukana oman, ulkopuolisen aseman pohtimista. Marholmin oli vaikea löytää kustantajaa kirjoilleen ja kamppailu kävi koko ajan vaikeammaksi vuoden 1895 jälkeen. Kun Marholm kirjoittaa, että uuden maailman maaperän luojat ”eivät lyö itseään läpi – tai tekevät sen harvinaisilla ja etäisillä alueilla /---/ tai lyövät itsensä läpi hetkeksi ja katoavat jälleen”³⁰⁹, kuvasi hän myös omaa uraansa.

Eräs etsijä, jonka Marholm esittelee, on kreivitär Adeline Schimmelmänn, sama kreivitär, joka oli potilaana Amalie Skramin kanssa Kööpenhaminan kaupungin-sairaalan kuudennella osastolla vuonna 1894. Hänen etsimisensä liittyi epäitsekkyden etsimiseen, naisellisen minän laajentamiseen. Marholmistahan tuli teoksensa *Till kvinnans psykologi* myötä ”dekadenssin minämanian” kriitikko³¹⁰, ja sen vastavoimana hän ylisti naisen kykyä ”astua pois itsestään”. Tämä tarkoitti vaistoa, jolle rakentui koko kaipuu äitiyteen. Sille rakentui myös ”aito” hyväntekeväisyys, toinen seikka jonka Marholm nosti tulevaisuuden rakennusaineeksi. Esimerkkinä naisesta, joka hyväntekijänä loi uutta tulevaisuutta ja pohjaa uudelle sukukunnal-

307 *Till kvinnans psykologi* 1897, 105–108.

308 *Till kvinnans psykologi* 1897, 11–114.

309 Marholm 1897, 114.

310 Nordaun *Entartung* ilmestyi 1893 ja Marholm varmasti tunsikin sen. Nordaun kielteisyyden dekadenssin suhteen on kolmannessa osassa otsikoitu ”Die Ich-Sucht” ja se oli ehkä myös Marholmin ”minäkiikka” koskevien ajatusten takana.

le, toimi Adeline Schimmelmänn. Hänen joutumisensa mielisairaalaan oli Marholmin mielestä lääkärin erehdys ja kreivitär oli itsestään kertovassa tekstissä ”Ur mitt missionslif” selkeä, käytännöllisen järkevä ja vahva.³¹¹ Uskonnollisen vakaumuksensa turvin kreivitär pystyi Marholmin mukaan tekemään ratkaisuja, joita ympäristö piti hulluina: elämään karkeiden kalastajien keskellä ankarissa oloissa auttaen, hoitaen ja opettaen heitä. Marholmin mukaan Schimmelmänn ei kuitenkaan ollut hullu, vaan hänessä toimi naisellinen halu itsensä ylittämiseen, sellainen uusi naisellinen toimeliaisuus, joka oli henkilökohtaista rakkaudentyötä ja joka voisi olla koko tulevaisuuden avain. Se oli erilaista kuin järjestäytynyt hyväntekeväisyys, sillä se ei valtiollisen köyhäinavun tavoin heikentänyt köyhien moraalia. Se ei myöskään pönkittänyt hyväntekijän omaa minuutta. Se oli ”astumista pois itsestä”, eräänlaista ”sinä-kiihkoa” minuuden palvonnan sijaan.³¹²

Dekadenssin tärkeä 1880-luvun teoreetikko Paul Bourget otti Marholmin tavoin etäisyyttä ”minä-kiihkoon”. Bourget oli ajattelija, joka aluksi innoitti dekadentteja kuten Ola Hanssonia ja Marholmia. Hän kirjoitti, miten aikakautta hallitsivat individualismi ja vaatimus tuntee itsensä. Modernit dekadentit yksilöt vajosivat oman mielensä maailmoihin ilmentäen äärimmäistä subjektivismia ja itseihailua, mutta toisaalta myös analyttistä itsereflektiota. Joksikin aikaa intohimon ja itsereflektion yhdistämisestä ja oman elämän analysoimisesta tuli aikakauden dekadenttien mielipuhua. Vähitellen kuitenkin sekä Bourget että Marholm tekivät selvää pesäeroa dekadenssiin, ja Bourget piti lopulta itsen analyysiä jopa tuhoisana modernin ihmisen psyykelle.³¹³ Marholm puolestaan kirjoitti kriittisesti aikansa itsekkästä elämäntavasta, ja moitti aikansa käsitystä minuudesta illuusioksi.

Man *kan* icke lefva sig ut, emedan man rakt icke är det kompakta jag, som man enligt egoismens filosofi inbillar sig vara, emedan vidare en verklig genomförd jagets fullständiga utlefvelse skulle sluta med den smärtsamma tomheten i en sjäslig och fysisk sterilitet, samt emedan slutligen den egentliga och starkaste lustkänslan i tillvaron består i känslan af upphållelse, alltså i djupare mening sedt i känslan af personlighetens fösvinnande i en större lifsvåg, som kastar henne upp, drager henne in och rullar öfver henne.³¹⁴

Virta ja aallot ovat tuttuja vertauskuvia dekadenssin kirjallisuudesta, samoin puhe tyhjyyden ajasta ja tyhjystä yksilöllisyydestä. Ne on kuitenkin muotoiltu osaksi kulttuurikritiikkiä, sairaan sivilisaation kuvaa. Lääkkeeksi tähän alun perin miesten sairauteen, joka oli tarttunut myös naisiin, Marholm tarjoaa yksilöllisyyden vastakuvaa, yhteisyyttä ja siitä syntyvää uutta elämää.

Marholmin *Till kvinnans psykologi* ei saanut kiittävää vastaanottoa vaan päinvastoin, sitä moitittiin sekavaksi ja huonosti kirjoitetuksi. Hän itse kuitenkin piti sitä tärkeimpänä teoksenaan, ja koska se analysoi aikaansa hermostuneen masentuneena, on se kiinnostava osa tutkimukseni tematiikkaa. Se ei kerro yksittäisistä nais-

311 Marholm tunsii Schimmelmännin sekä lehdistöjulkisuuden että ilmeisesti tämän omaelämäkeron kautta.

312 *Till kvinnans psykologi* 1897, 162–163.

313 Lyytikäinen 1997, 28–29, 107–111.

314 *Till kvinnans psykologi* 1897, 163–164.

kohtaloista samalla tavoin kuin aiemmat teokset eikä käsittele melankoliaa yksilön kärsimyksenä. Se kuitenkin analysoi ja kritsoi väsymystä ja voimattomuutta edelleen, ja kytkee keskustelun melankoliasta laajemmalle kulttuuriselle tasolle.

Työni tavoite on ollut tarkastella niitä monia eri tapoja, joilla 1800-luvun lopun kirjoittavat naiset käsittelevät melankoliaa, ja Marholmin *Till kvinnans psykologi* on yksi tapa. Se analysoi aikakauden pessimismistä, väsymystä ja alakuloa, mutta kiinnittää erityistä huomiota myös naisten alakuloon. Alakulon syyt ovat osittain samat kuin aiemmissa teksteissä, naisten sielullinen jakautuneisuus, mutta tässä teoksessa Marholm osoittaa selvästi myös historiallisiin muutosvoimiin. Naisasia on ratkaisevassa roolissa, sillä se on ohjannut naiset kohti absurdia yksilöllisen elämän tavoittelua, samalle harhapolulle miesten kanssa. Seksuaalinen ja eroottinen elämättömyys ei synny vain siitä, että kulttuuri rajoittaa naisia tässä suhteessa, vaan se syntyy Marholmin mukaan myös siitä, että naisasia ohjaa naisia itsenäisyyteen ja sitä kautta seksuaaliseen yksinäisyyteen.

Marholm piti *Till kvinnans psykologi* -teostaan tärkeänä ehkä siksi, että se oli kokonaishahmotus ja jonkinlainen synteesi hänen ajatuksistaan. Sen tärkeä piirre sivilisaatiokritiikin ohella on, että se katsoo eteenpäin ja näkee tulevaisuuden sittenkin valoisana. Vaikka teos olisi osoittain viimeistelemätön, on se teksti, jossa Marholm löysi tulevaisuudenvision. Se on tutkielma, jossa hänen ei tarvinnut luopua miehen ja naisen välisen rakkauden ideaalistaan, jossa hän saattoi edelleen olla pistelias aikalaisilleen ja jossa hän onnistui tekemään naisesta myös hieman aloitteellisemman.

”RAKKAUDESTA” – VIELÄ KERRAN

Vuodesta 1897 alkaen Laura Marholm ja Ola Hansson elivät poikkeuksellisen ankarina vuosia ja taistelivat toimeentulosta. Omaelämäkerrallisessa ”oudossa” kirjassaan *Buch der Toten* (1900) Laura Marholm kirjoittaa muistikuvia elämänsä varrelta ja kuvaa perheensä elämää myös näinä vuosina. Tänä aikana hän sairastui: elämäkerturi Susan Brantlyn mukaan hän oli vakavasti mielisairas vuoden 1900-lopulla. Piirteitä sairaudesta on kulkeutunut *Buch der Toten* -teokseen, ja ne tekevät tekstin ”oudoksi”.³¹⁵

Käsittelen teosta ja erityisesti sen ensimmäistä novellia Laura Marholmin omaelämäkerrallisena tekstinä, joka sisältää melankoliaa, mutta hyvin väljästi ottaen.

315 Susan Brantlyn mukaan *Buch der Toten* on kirjoitettu vuoden 1900 lopussa. Se ilmestyi marraskuussa 1900, joten aivan vuoden lopulla sitä ei ole voitu kirjoittaa. Vuonna 1900 painatussa teoksessaan Marholm toteaa, että hänen ensimmäisestä vierailustaan Skooneen on kaksitoista vuotta. Tämä vierailu tapahtui syksyllä 1889, joten vuonna 1900 Marholm on todennäköisesti ainakin viimeistellyt tekstejään. *Buch der Toten* (1900), 104.

Teos sisälsi alun perin useita esseitä, mutta julkaistussa teoksessa on vain kolme. Hyökkäävimät ja ”oudoimmat” on ilmeisesti karsittu pois, eikä niiden käsikirjoituksia ole säilynyt. Olen lukenut teoksen ensimmäisen novellin ensin ruotsinkielisenä käsikirjoitusversiona, joka on kirjoitettu Lauran omalla käsialalla ja tarkoitettu ruotsinkieliseen käännösversioon (LUB, Ola Hanssonin arkisto). Marholm tarjosi teoksensa käännöstä Bonnierille, mutta Karl Bonnier ei hyväksynyt sitä. *Buch der Toten* ilmestyi Saksan lisäksi käännöksenä kuitenkin Hollannissa. Brantly 1987, 196, 215.

Mielen murtumisen ja sairastumisen merkkejä teos kuitenkin ilmentää. Sitä voi lukea omaelämäkerrallisena jäsennyksenä omasta sairastumisesta, ja sen voi nähdä vastaavana tekstinä kuin koetun melankolian jäsennykset Victoria Benedictssonin ja Amalie Skramin kohdalla. Marholm tunsi samankaltaista voimattomuutta ja väsymystä kuin Skram ja Benedictssonkin, mutta tuntemuksen jäsenyivät toisin. Syvän surun asemesta Marholm koki itsensä vainotuksi.

Marholm kirjoittaa väsymyksestä esimerkiksi ”Die kleine Fanny” novellin (*Buch der Toten*) alussa. Hän muistelee lapsuuttaan ja vaipuu menneisiin mielikuviin todeten, että ”ihmisen on tehtävä velvollisuutensa, vaikka sitä joskus onkin niin väsynyt, että sanoo itselleen: nyt en jaksa enää!”³¹⁶ Marholm viittaa novellin alussa ylivoimaisiin ulkoisiin olosuhteisiin, joiden vuoksi hän tunsi itsensä rasittuneeksi ja väsyneeksi.

Marholmin väsymisen ja sairastumisen kokemusta analysoitaessa on muistettava, että hän oli minä-kiihkon kriitikko ja ehkä sen vuoksi karttoi päiväkirjamaista itseensä keskittymistä. Mieluummin hän sijoitti itsensä tarinoihin, yhdeksi muiden lomassa. *Buch der Toten* -teoksessa hän kyllä kirjoittaa minämuodossa ja selvästi itsestään, mutta kuitenkin minänsä muita koskeviin tarinoihin upottaen. Kirja on novellikokoelma siinä missä se on omaelämäkerrallinenkin.

Buch der Toten sisältää kolme novellia: ”Aus Liebe”, ”Die kleine Fanny” ja ”Drei Mal”. ”Die kleine Fanny” kertoo Laura Marholmin serkusta Fannystä, tyttöjen yhteisistä kesistä Riiassa ja Fannyn kihlauksesta, avioliitosta ja odottamattomasta kuolemasta. ”Drei Mal” kertoo niistä kolmesta kerrasta, joina Marholm kävi miehensä kotiseudulla Skoonessa. Se kuvaa perheen ja suvun elämää, Marholmin hankalaa suhdetta Ola Hanssonin äitiin ja poimii kerrottavakseen outoja kuolemantapauksia. Tarina päättyy anopin, Ola Hanssonin äidin odottamattomaan kuolemaan. Novelli ”Aus Liebe”, joka aloittaa kirjan, kuvaa uskonnollisen naisen rakkautta, jonka kohteeksi Marholm joutuu. Kuolema liittyy siihenkin, sillä Marholmin oma äiti kuolee tarinan kuluessa. Marholm itse on tarinassa ”hyvin huonona”, sairaana.

”Af kärlek”³¹⁷ käsittelee tapahtumia Schlierseessä vuonna 1897, ja Marholm kuvaa siinä suhdettaan saksalaiseen opettajattareen neiti Schriekingiin. Teksti on minämuotoinen, ja sen paikat ja henkilöt ovat aitoja. Marholm kirjoittaa tarinassa, miten hän saa vieraan, joka on ”fröken Schrieking, som anmält sin ankomst från Seifenu”.³¹⁸ Ennen vierailuaan neiti Schrieking on kirjoittanut Marholmille ”kummallisen ja itsetietoisin kirjeen”, jossa hän on kertonut olevansa aatelisten lasten kotiopettaja ja pyytänyt lupaa saada tavata Laura Marholm. Aatelist rouvat olivat rohkaisseet häntä näin pitkään matkaan ja antaneet rahat. Syyksi neiti Schrieking ilmoitti, että ”det var hennes varmaste önskan att lära personligen känna författarinnan af ”Kvinnornas bok”. Neiti Schrieking kirjoitti ilmeisesti *Kvinnor*-teoksesta, ja Marholm toteaa, ettei tohtinut kieltää vierailua. ”Bref sådana som hennes – om

316 /.../man muss seinen Dienst thun, ob man auch manchmal so müde isst, dass man zu sich selbst sagt: nun kan ich nicht mehr! *Buch der Toten* (1900), 43–44.

317 Viittaaan tekstiin tällä nimellä, vaikka käytän rinnakkain käännöskäsikirjoitusta ”af kärlek” ja painettua novellia ”Aus Liebe”. Käännöskäsikirjoituksessa todetaan, että vierailu tapahtui neljä vuotta aikaisemmin. Saksankielisessä teoksessa todetaan, että se tapahtui kolme vuotta aiemmin. *Buch der Toten*, 3.

318 ”af kärlek” [1901], LUB. *Buch der Toten*, 5.

också ej ofta just i besökssyfte, mottog jag på den tiden i stor mängd”, kirjoittaa Marholm suosiostaan vuonna 1897.³¹⁹

Tarinan mukaan neiti Schrieking haluaa tunnustaa jotain Marholmille. ”Detta förvånade mig ej heller särdeles, ty alla möjliga damer, hvilka läst mina böcker, hade skriftligen ”tillstått” allt möjligt för mig och sökt råd och belysning som jag i de flesta fall ej kunde gifva”, Marholm kirjoittaa.³²⁰ Neiti Schrieking vakuuttaa, että Laura olisi ainoa ihminen, joka voisi auttaa häntä, ja Marholm odotti kertomusta ”halvoista salaisuuksista”. Lopulta neiti Schrieking ei kuitenkaan saanut tunnustettua mitään. Hanssonit saattoivat hänet junalle, ja Marholm kirjoittaa, että hänen olisi pitänyt jo silloin huomata, että nainen tuli pahimmalta saksalaiselta pietistialueelta.

Teksti jakautuu neljään osaan, ja tarina etenee jännityskertomuksen tavoin. Marholm kirjoittaa, miten he muuttivat kesäksi Skoonen, mutta kirjeet seurasivat perässä.³²¹ Kirjeitä ei tullut vain joitakin, vaan jatkuvana virtana yhtä säännöllisesti kuin päivälehti. Joinakin päivinä kirjeitä tuli kaksi, ja niistä muodostui lopulta kokonainen ”käsikirjoitus”. Neiti Schrieking kertoi kirjeissä itsestään ja elämästään, suhteestaan perheelliseen mieheen, yksinäisyydestään ja siitä, miten hän kaipasi Laura Marholmin rakkautta. Neidillä oli huonoja muistoja diakonissoista, ja joka kerran, kun hän kirjoitti niistä, äityi hän täyteen raivoon. Marholm ei ollut epäystävällinen, mutta kirjoittaa, että kesällä Skoonessa hän ei käsittänyt, mitä neiti Schrieking lopulta halusi. ”Blott så mycket förstod jag, att hennes hufudsakliga dagverk måste bestå i att skrifva till mig”, hän kirjoittaa.³²²

Vähitellen Marholm kuvaa myös omia reaktioitaan. Hän oli aluksi ilmeisen kiinnostunut neiti Schriekingistä naispsykologisenä tapauksena, mutta vähitellen hänen suhtautumisensa muuttui uteliaisuudesta peloksi ja inhoksi. Neiti Schrieking oli usein tuskainen ja toisti jatkuvasti, että jos Laura Marholm hylkäisi hänet olisi hän hukassa: ”Och om och om igen frågade hon ’Fru Laura Hansson, älskar ni mig?’” Rakkauden laatu ihmetytti Marholmia ja alkoi tuntua sairaalloiselta ja uhkaavalta.

Hanssonit palasivat Skoonesta Schlierseehen syksyllä 1897 kevyin kukkaroin ja saivat tiedon, että Lauran äiti oli kuollut. Tähän käänteeseen, jossa neiti Schrieking painosti häntä ja tieto äidin kuolemasta saapui, Marholm sijoittaa vointinsa huononemisen niin, että ”luuli menettävänsä järkensä”.³²³ Hän kirjoittaa:

Vi saknade det nödvändigaste. Min illamående hade till följd af skräcken och sinnesrörelsen återvändt i förhöjd grad. Jag kunde icke resa, åtmisntone icke ensam. För oss alla tre åter hade kassan smält alltför starkt ihop efter den föregående resan. - Sådeles reste min man i mitt ställe (till mors begravning), och jag var ensam. Att nu skedde något som jag aldrig i

319 ”af kärlek” [1901], LUB. *Buch der Toten*, 6–7. Myös teoksessaan *Till Kvinnans Psykologi* Marholm mainitsee kirjeet, ja käyttää naisten kirjeitä psykologisen analyysin aineistona. Esim. *Till Kvinnans Psykologi* 1897, 117. Ks. myös *Buch der Toten*, 132.

320 ”af kärlek” [1901], LUB. *Buch der Toten*, 8–9.

321 Hanssonit tulivat Skoonen aikomuksena asettua Ruotsiin, mutta yhteiselo Olan perheen kanssa ei sujunut eikä Ola löytänyt Lauran toivomaa paikkaa Ruotsin kirjallisissa piireissä. Brantly 1987, 190–191.

322 ”af kärlek” [1901], LUB. *Buch der Toten*, 15–19.

323 ”af kärlek” [1901], LUB. *Buch der Toten*, 29.

mitt lif skall glömma. Brefen från fröken Schrieking kommo, trängde på hvarandra, slogo kullerbyttor öfver hvarandra...och det var bref af en vansinnig.³²⁴

Kirjeitä tuli toisinaan kolme päivässä, ja sitten saapui laatikko, joka sisälsi lääkepuljoja. Lähestys sisälsi kirjeen, joka ehdottomasti vaati Marholmia ottamaan lääkkeit. Tilanne alkoi Marholmin silmissä näyttää siltä, että neiti Schriekingin oli mielipuo- li, joka yrittää myrkyttää hänet. Hän alkoi pelätä, että neiti Schrieking tulee jälleen vierailulle, sillä tämä oli tarjoutunut tulemaan perheen piiiaksi. Palkaksi hänelle olisi riittänyt Laura Marholmin läheisyys: ”Jag skulle bara taga henne till mig, hon kunde icke lefva utan mig.” Marholm päätti lähettää lääkepullot ja kaikki seuraavat kirjeet avaamattomina takaisin. Odottaessaan miestään takaisin Riiaasta äitinsä hauta- jaisista hän eli ”elämänsä pisimmät ja kauheimmat päivät”.³²⁵

”Af kärlek” ei ole päiväkirja, sillä se on kirjoitettu tapahtumien jälkeen. Se on rakennettu kertomukseksi, hiottu ja julkaistu osana teosta *Buch der Toten*. Novellin teema, rakkaus, oli Laura Marholmille tyyppillinen, ja hänen tekstiensä kokonaisuudessa sen voi asettaa yhdeksi rakkautta ja naisen psyykettä käsittelevistä teksteistä. Marholm oli kiinnostunut naispsykologiasta, ja kuvasi tässäkin tekstissä yhtä aika- sa tyyppiä, opettajatarta. Kirjeenvaihdon kautta hän pääsi kurkistamaan pietistisen naisen sieluun, ja hän havaitsi sen loputtoman rakkaudenjanoiseksi. Toisin kuin aiemmin hän ei tässä tekstissään enää analysoi neiti Schriekingiä, vaan alkaa pitää tätä hulluna ja pelottavana. Lauran käsitys opettajattarista ei ollut kovin korkea, sillä hän kirjoitti *Kvinnor*-teoksessa naisten kutsumuksesta eräänlaisena sairauden muo- tona, maniana ja totesi, että kutsumukselleen omistautuvista naisista tuli Venäjällä nihilistejä, Ruotsissa naisasianaisia, Englannissa äänioikeustaistelijoita, Amerikka- sa naisjärjestöjen johtajia ja Saksassa opettajattaria. ”Typen är allmän, men hvarje särskildt lands förhållanden bestämma det särskilda slags mani, öfver hvilket typen kastar sig, och som den benämner ’sin kallelse’”, Marholm kirjoittaa.³²⁶ Sävy oli kuitenkin toinen ”Kuolleitten kirjassa”. Teos sisältää selittämättömiä kuolemia ja uh- kaavilta tuntuvia kuvia.

Teos on kokonaisuutena ”outo”, sillä se on rakentunut kuolleitten ympärille ja jo nimikin viittaa siihen. ”Die kleine Fanny” on kuolemaan päättyvä tarina samoin kuin ”Drei Mal”. Molemmat novellit kertovat kuolemantapauksista, joille ei löydy selitystä, ja teoksen monessa kohdin esiin nouseva viehtymys kuolemaan vaikuttaa eräänlaiselta ajatuspinttymältä. Myös ”Aus Liebe” -novellissa äidin kuolemalla on keskeinen merkitys, vaikka siihen liittyikin syvä suru, eikä kauhua nostattava kuoleman selittämättömyys.

Sekä novellissa ”Aus Liebe” [Af kärlek]että ”Drei Mal” esiintyy ajatus, että henkilö ei ole enää sama kuin aiemmin. Marholm epäilee, että neiti Schrieking on kaksi tai kolme eri henkilöä. Samoin hän huomaa, että hänen anoppinsa muuttuu toi-

324 ”af kärlek” [1901], LUB. *Buch der Toten*, 30.

325 ”af kärlek” [1901], LUB. *Buch der Toten*, 34–35, myös Brantly 1987, 192. Tarinan lopussa neiti Schrieking jättää Marholmin rauhaan, vaikka sanoo rakkauttaan sammumattomaksi Hän alkaa kirjoittaa yhteiselle tuttavalle, eräälle miehelle Regensburgissa, samanlaisia pateettisia ja ystä- vyyttä vannovia kirjeitä kuin aiemmin Marholmille. Intohimoinen rakkaus löytää uuden koh- teen.

326 *Kvinnor* 1895, 147.

seksi. Anoppi on neiti Schriekingin tavoin pietistinen, ja haluaa tunnustaa Lauralle hänkin.³²⁷ Koko anopin hahmo on neiti Schriekingin hahmon tavoin uhkaava.

Marholm on näissä *Buch der Toten* -teoksen novelleissaan ikäänkuin pahojen voimien ympäröimä. Hän kirjoittaa tapahtuneesta todellisuudesta, mutta samalla näkee sen osittain vääristyneenä, uhkaavana ja vainoavana. Laura ja Ola Hanssonin poika Ola jr. sairastui kolmannen ja viimeisen Skoonen vierailun aikana kesälä 1897, ja Marholm ihmettelee, miksi poika sairastuu aina tullessaan Skooneen. Hän näkee paikassa jotain pahaenteistä. Kertomuksen ”Drei Mal” Skoonen-vierailu päättyy kuvaan, jossa yksi kylän rengeistä hukkuu lampeen, ja Laura Marholmin anoppi haravoi kepillä hänen vaatteitaan lammesta. Selitystä rengin äkilliselle hukkumiselle ei löydy, ja tässäkin Marholm luo oudon pahuuden ja kuoleman varjon anoppinsa ja miehensä kotiseudun ylle.

”Af kärlek” -novellin perusteella vaikuttaa siltä, että neiti Schrieking oli tapahtuma ja tärkeä kokemus Laura Marholmin elämässä. Marholm oli heikko ja hermostunut neiti Schriekingin takia eikä jaksanut matkustaa äitinsä hautajaisiin. Tuossa tilanteessa hän ehkä ajatteli äitiään, jota ei enää tapaisi, ja kuoleman lopullisuutta.³²⁸ Lääkepullojen tullessa hän oli edelleen sairas, mutta sen sijaan että olisi tarttunut lääkkeisiin, hän koki, että häntä vainotaan. Lääkepullot kauhistuttivat häntä, sillä hän oli aina ajatellut itsensä täydellisen terveeksi, ja nyt jokin rikkoi tätä kuvaa. Hän oli yksin kotona, mikä lisäsi pelkoa, ja lähetykseen sisältyneen kirjeen sävy vaikutti pelottavan käskevältä.

Oliko neiti Schrieking todellinen mielipuoli, joka ahdisteli Marholmia, vai ilmentääkö teksti Marholmin oman mielen vainoharhaisia piirteitä? Oliko neiti Schrieking tekstuaalinen luomus niistä vainoamisen tuntemuksista, joita Marholmilla ehkä oli? Kertooko teksti, että äidin kuolema laukaisi sairauden, mielen sairautumisen, ja että Marholm itse ajoitti sen tähän yhteyteen?

Teksti on kirjoitettu joitakin vuosia tapahtumien jälkeen, ja neiti Schrieking on voinut paisua Marholmin mielessä hirviön mittoihin, ilman että hän on alun perin ollut paljon tavallista, herkän uskovaista opettajatarta kummallisempi. Todellisen ja kuvittelun rajaa on kuitenkin mahdotonta tietää. Vain ympäröivä tilanne voi antaa lukuvihjeitä.

Vuoden 1897 jälkeen Hanssonin perhe oli monenlaisissa taloudellisissa ja julkaisemiseen liittyvissä vaikeuksissa. Huhtikuussa 1899 Laura ja Ola Hansson muuttivat Müncheniin ja jättivät Ola juniorin Schlierseen vuokraisännän hoitoon, sillä he eivät tieneet, millä elättää poikansa.³²⁹ Erosta tuli vierailuja lukuunottamatta seitsemän vuotta pitkä. Näinä vaikeina vuosina sekä Ola Hansson että Marholm kärsivät vainoharhaisuudesta ja molempien mieli järkkäyi. Näihin vuosiin ajoittuu myös *Buch der Toten* -teoksessa julkaistujen novellien kirjoittaminen.³³⁰

Laura Marholmin paranoidisen mielisairauden puhkeamisesta on vaikea sanoa mitään varmaa. Susan Brantly, joka tarkimmin tuntee Marholmin tekstit, toteaa,

327 *Buch der Toten*, 137–139.

328 Brantlyn mukaan Lauraa järkytti äidin kuolema, ja hän koki syyllisyyttä siitä, että oli ajatellut äitiään huonona äitinä. Brantly 1987, 200–201.

329 Ilmeisesti Laura Marholmin isä Fredrik Mohr maksoi Ola jr. elatuksen näinä vuosina.

330 Brantly 1987, 195–196.

että loppuvuodesta 1900 Marholm oli jo vakavasti sairas. Hän oli tilanteessa, jossa sairaus ei enää edistänyt luovuutta, päinvastoin. Loppuvuodesta 1900 Marholm alkoi epäillä salaliittoja ja pahoja juonia, hän kirjoitti Münchenin viranomaisille kanteluja siitä, että katolinen kirkko kohteli heitä kaltoin. Hän uskoi vakaasti, että Bonnier julkaisisi *Buch der Toten* -teoksen ruotsinnoksen ja neuvoi kielteisiä kirjeitä lähettänyttä Karl Bonnieria konsultoimaan asiasta Englannin ja Ruotsin kuninkaita. Marholm uskoi, että Bonnier oli mukana kustantajien salaliitossa, jonka tarkoituksena oli tappaa heidät nälkään. Pariskunta uskoi, että katolinen kirkko oli yrittänyt myrkyttää Ola Hanssonin. Tilanne paheni, ja vuonna 1905 Hanssonit lähettivät kirjeitä Baijerin hallitsevan ruhtinaan pojalle prinssi Ludwigille. Kirjeet aiheuttivat poliisitutkinnan. Kirjeet oli kirjoittanut Ola Hansson, mutta Marholm asioi poliisin kanssa miehensä ollessa vuoteenomana. Tutkivan poliisin mielestä Marholm oli mielisairas, ja hänet kutsuttiin poliisitalolle poliisilääkärin tutkittavaksi. Häntä ei päästetty kotiin vaan sirettiin 11.4.1905 mielisairaalaan, Kreisirrenanstalt München. Syynä pakkohoitoon oli ”yleinen vaarallisuus”.³³¹

Laura Marholm oli mielisairaalassa puoli vuotta, ja lehtien mukaan häntä kohdeltiin hyvin. Ola Hansson kävi hänen luonaan joka päivä ja vaati ponnekkaasti vaimoaan vapaaksi. Susan Branty toteaa, että kokemus oli hyvästä kohtelusta huolimatta ilmeisen tuhoisa Marholmille, sillä sairaalajakson jälkeen hän vaipui passiivisuuteen. Brantlyn mukaan Marholm toipui mielisairaudestaan, mutta paranemisen prosessi kesti 14 vuotta ja hiljensi aiemmin niin äänekkään ja toimeliaan kirjailijan. Kun Laura Marholm pääsi ulos mielisairaalaan, muutti perhe pois Saksasta Itävaltaan ja sieltä yhdeksäksi vuodeksi Ranskan Meudoniin. Vuonna 1914 kun avioliittoa oli kestänyt 25 vuotta, ja Hanssonit olivat sotaa enteilevässä ilmapiirissä Ranskassa, Ola Hansson kirjoitti heidän kodittomuudestaan, että ”befinna vi oss ännu alla tre på bröllopsresa...”.³³²

Marholmin kirjoittajan ura ja älyllinen toiminta katkesi mielisairaalaan, ja kun hän vuonna 1918 vielä julkaisi joitakin tekstejä, oli hän muuttunut ja vähäpuheinen. Vaikka hän oli 1890-luvun alkupuolella tunnettu joskin kiistelty hahmo, unohdettiin hänet myös nopeasti. Marholmin jälkeen uudesta naiseudesta nousivat profetoimaan Ellen Key ja Lou Andreas-Salomé.³³³ Marholmin vaitonainen kausi vuoden 1905 jälkeen jatkui yli kaksikymmentä vuotta. Hän kuoli kolme vuotta miehensä jälkeen vuonna 1928.

***

Sairastuminen katkaisi Marholmin uran, ja vaikka se on osa hänen tarinaansa, sen ei pidä estää meitä näkemästä häntä terävänä oman aikansa kriitikkona. Hän osallistui aikansa kiivaana käyneeseen keskusteluun modernisoituvan kulttuurin ja yhteiskunnan peruskysymyksistä, miehen ja naisen välisestä suhteesta, seksuaalisuudesta ja ihmiskunnan kehityksen suunnasta. Hän kirjoitti erityisesti naiseudesta, ja analysoi aikansa naisten kärsimyksen kokemuksia. Hän ajautui marginaaliin ja

331 Brantly 1987, 203–217.

332 Hansson 1926, 116.

333 Brantly 1987, 145–146.

epäsuosioon ja sairastui myös itse lopulta. Hänen teoksensa *Kvinnor* teki hänestä tunnetun, mutta myös kiistellyn kirjailijan. Teoksen esseet, analyysit kuudesta aikansa tunnetusta naisesta syntyivät havaitusta kärsimyksestä ja halusta selittää sitä. Marholm kysyi, miksi naiset voivat huonosti ja sairastelevat, myös ne, jotka ovat luoneet uran, saaneet julkisuutta ja näkyvyyttä. Vastaus piili sisäisessä tyhjyydessä, rakkaudettomassa sisäisessä elämässä. Se, että ura ei tuonut naiselle onnea, oli Marholmille selvää. Hän joutui kuitenkin uuden kysymyksen eteen, kun Victoria Benedictsson, nainen, joka rakastui palavasti, koki ja eli suurta rakkautta, oli myös onneton. Novellissaan ”Det Osagda” ja näytelmässään *Karla Bühring* Marholm ratkoi tätä kysymystä. Hän päätyi ajattelemaan, että hänen aikansa naiset ovat sielullisesti jakautuneita siten, että heissä toimii eroottinen halu ja sen pyöveli yhtä aikaa. Tämä ristiriidan repiävyys teki heistä ailahtelevia, mutta myös alakuloon vaipuvia. Tärkeimmäksi kokemassaan kirjassa *Till kvinnans psykologi* Marholm loi kolme naistyyppiä, joista kaksi oli hänestä ajalle tyyppillisiä: *detranque* ja *cerebrale*. Toinen oli hysteriaan taipuvainen, täysin kulttuurinsa ahtaan moraalin sisäistänyt nainen, ja toinen oli aivojaan käyttävä, opinhaluinen nainen, jossa eroottinen minä riiteli konventionaalisen, eroottista tukahduttavan minän kanssa. Nämä molemmat tyyppit olivat kadottaneet kykynsä rakastaa, ja siinä piili myös heidän sairastumisensa ja alakulonsa syy. *La grande amoureuse* oli nimitys naistyyppille, joka osasi rakastaa, ja hänenlaistensa tulevaisuuteen Marholm halusi uskoa. Tässä rakastavassa kyvyssä hän näki lopulta ratkaisun koko sivilisaation väsyneen ja rappeutuneen tilan korjaamiseen.

Marholm piti itseään vahvana, eikä heikon ja sairaan kuva sopinut häneen itseensä. Kun hänen omat voimansa alkoivat huveta, hän ei kyennyt tai ainakaan ryhtynyt itseanalyyysiin, vaan sairaus jäsenyi ulkoa tuleviksi uhiksi ja voimiksi. Äidin kuolemaa hän piti luonnollisena surunsa synnä ja saattoi todeta, että olosuhteet aiheuttivat henkistä masentuneisuutta, mutta lopulta hänen oma sairastumisensa sai myös vääristyneitä merkityksiä. Hän uskoi, että häntä ja hänen miestänsä yritettiin sekä myrkyttää että tappaa nälkään. Hän koki vainoamista, joka heijastui teksteihin teoksessa *Buch det Toten*. Hän kirjoitti hulluksi tulemisen pelosta, mutta ei eritellyt sitä tuntemuksena tai sisäisenä kokemuksena vaan jäseni tarinaksi, jonka päähenkilö on pietistinen kotiopettajatar, ei hän itse. Hän on minäkertoja, jolle ”af kärlek” tapahtuu. Jos neiti Schrieking on paranoidisen sairauden kuva, on hän outo tunkeutuja, rakkauden kaapuun pukeutunut vihollinen, joka ei ole integroitavissa sisäiseen minään.

Marholmin kokemuksessa aikansa naisten kärsimyksestä oli paljon yhteinen monen muun kanssa: kulttuuri ja kasvatus tyypistivät ja masensivat naisen. Hänen lääkkeensä sen sijaan oli aivan toinen kuin useimpien muiden sopeutumattomien. Siinä missä monet naisen kulttuurisen tilan ahtauteen kyllästyneet vaativat yhteiskunnallisia oikeuksia ja pääsyä tiedon ja toiminnan kentillä, Marholm vaati tilaa naisen erityiselle kyvyille rakastaa, hänen seksuaaliselle ja eroottiselle minälleen. Koska sen oli mahdollista toteutua vain suhteessa mieheen, Marholm korosti miestä ”naisen elämän sisältönä”. Tämän vuoksi hänet nähtiin naisten emansipaation vastaisena ja anti-feministinä.

2000-luvun feministisen tutkimuksen näkökulmasta Marholmin tärkeys on siinä, että hänen tekstinsä osoittavat, miten moninaista naiseuteen liittyvä keskuste-

lu kuitenkin oli. Hänen tekstinsä muistuttavat siitä, että naisliike ja feminismit eivät jäsenny historian tässäkin kohdissa heterogeenisiksi ilmiöiksi. Marholm voi myös auttaa näkemään feminismin rakentuneen luonteen. Feminismit nimittäin ymmärretään usein valintana nähdä maailma tietyllä tavalla, valintana katsoa sitä feministien linssien läpi. Silloin katsetta ohjaavat erityisesti sellaiset arvot kuin vapaus, tasa-arvo ja universaali oikeudenmukaisuus. Feminismissä avainkäsitteeksi ja arvoksi kaiken muun yläpuolelle nousee itsemäärääminen. Kuten Sonia Kruks kirjoittaa, nämä valinnat eivät kuitenkaan ole rationaalisia valintoja, vaan tunteiden ohjauksia. Niiden taustalla ovat tunteet kuten pelko, turvattomuus, raivo tai loukkaantuminen silloinkin, kun toiminnan syyt voidaan argumentoida rationaalisesti. Se, miksi joku toimii feministisesti, perustuu elettyyn epäoikeudenmukaisuuteen, kiipuun, turhautumiseen tai vihaan, joka syntyy omasta tai toisen naisen kokemuksesta. Toiminta ei Kruksin mukaan synny vain rationaalisesta puntaroinnista, eikä se ole toiminnan ensisijainen motiivi. Kruksin mukaan eletyt arvot edeltävät niiden rationaalista muotoilua.³³⁴

Tämän ajatuksen mukaan feminismissä oli myös 1890-luvulla kyse siitä, millaisena naiset kokivat maailmansa. Myös antifeministien valinnat olivat samalla tavoin tunteiden motivoimia, ja Marholmin kohdalla ylittämätön avainkokemus oli rakkaus mieheen. Hän rakensi rationaaliset perustelunsa tämän motiivin pohjalta. Marholm opiskeli minkä ehti ja teki töitä jaksamisensa rajoilla, joten hän ei kokenut, että tiedon ja työn kentät olisivat olleet häneltä suljettuja. Hän sattui elämään avioliitossa, jossa vastuu perheestä oli hänellä, joten hän ei kokenut ”itsemääräämisen” rajoittamista. Hänen ”feministinen agendansa” syntyi näiden elettyjen arvojen varaan, ja hänen ”tragediansa” oli, että ne olivat liian paljon muiden uudistusta etsivien naisten kokemuksista poikkeavia.³³⁵ Marholmin antifeminismitiksi kutsuttu ajattelu on selitettävissä tästä omasta kontekstistaan käsin. Se, että pidämme joitakin sen piirteitä helposti ”järjenvastaisina” johtuu siitä, että feminismin arvoista on tullut ”toinen luontomme”, itsestäänselvyys, jonka rakentunutta luonnetta emme enää pysty erottamaan.

Marholmin sairastuminen vuoden 1900 tienoilla on hyvä muistutus historioitsijalle siitä, miten vaikeaa mennyttä koskevan tiedon muodostaminen joskus on. Voimme kertoa Marholmista hiljennettynä häirikkönä, joka pakotettiin luopumaan siitä, mikä oli ollut hänelle tärkeä: kirjoittamisesta. Voimme lopusta käsin konstruoida hänestä uhrin. Toisaalta hänen naiseuden ideaaliinsa kuului omistautuva rakkaus, minän ylittävä, yhteen sulattava yhteisyys. Hän kritikoi aikansa minä-kiihkoa, ja ehkä hänen nimensä häviäminen ihmisten huulilta, lehtien palstoilta ja kirjojen kansista ei ollut hänelle itselleen karvas tappio. Me emme kuitenkaan tavoita hänen käsitystään, sillä hän ei kommentoinut sitä mihinkään, niin että se

334 Kruks 2001, 145–146.

335 Samanlaiseen kokemukseen siitä, että ei ole itse kokenut rajoitteita ja alistamista, viittaa Ellen Key. Hän kirjoittaa: Tack vare de af kvinnosakens målsmän gjorda förarbetena, samt mina sällsynt frisinade föräldrar, har jag bokstafligen icke behöft bruka en minut af mit lif för att kämpa mig fram till något yttre önskemål, hvilket, i min egenskap af kvinna, varit för mig otillgängligt. Det har sålunda aldrig funnits något af den personligt undertrycktas bitterhet i min indignation öfver det tvång, som hvilat och hvilat öfver andra af mina medsystrar. Key 1896b, 191.

olisi säilynyt meille asti. Marholmin tapaus muistuttaa omalla tavallaan siitä, millaisen ”minä-kiihkon” vanki historiantutkimuskin väistämättä on. Tämä kiihko tuottaa suuren osan aineistosta ja ylipäätään mahdollistaa historioitsijan työn. Kuin muistutuksena hiljaisten hiljaisuudesta Berliinin kaupunginkirjaston tietokannassa Marholmin kuolinvuodeksi on merkitty 1905³³⁶, hänen hiljenemisensä vuosi, ei fyysinen kuolinvuosi, joka oli 1928.

---

336 <http://staatsbibliothek-berlin.de/> [31.1.2007]

5. LOPUKSI: ”KIERROS ’SAIRAA- LASSA’ ON NYT PÄÄTTYNYT”

Tutkimukseni on ollut matka melankolian erilaisiin maisemiin 1800-luvun lopulla. Max Nordauta lainaten voin todeta, että ”pitkä ja tuskallinen kierros sairaalassa, on nyt päättynyt”.¹ Sen kuluessa olen esitellyt ja analysoinut kolmen naiskirjailijan erilaisia tapoja elää ja kokea alakuloa ja väsymystä ja kirjoittaa niistä. Olen tarkastellut 1800-luvun lopun kulttuurista, modernin murroksen aikakautta ja sijoittanut tutkimani naiset ”ajan tärkeimmän ongelman” yhteyteen. Olen tarkastellut kirjoitettavia naisia ja heidän tekstejään ennen muuta avioliittoa, seksuaalisuutta ja miehen ja naisen välistä suhdetta koskevan keskustelun osapuolina. Olen käsitellyt heitä sekä aikansa kulttuurin ja yhteiskunnan kommentoijina että omaa naissubjektittaan rakentavina toimijoina.

Olen avannut moderniin tärkeänä ulottuvuutena kuuluvan melankolisuuden luonnetta ennen muuta naisten kokemuksena ja kirjoitettuna, tekstualisoituna ilmiönä. Tutkimukseni valottaa melankoliaa ensinnäkin yksilön kokemuksena ja identiteetin osana. Se tarkastelee sitä ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa ja valtasuhteissa ja lopulta myös piirteinä, joka voitiin ymmärtää koko aikakauden ja erityisesti aikakauden naisen sielun piirteeksi. Tutkimukseni nostaa melankolisen kurjuuden ja naisten suhteen pintaan ja osoittaa, että tähän liittyvät kysymykset ovat myös naisten kysymyksiä.

Tutkimukseni naiset Victoria Benedictsson, Amalie Skram ja Laura Marholm, elivät 1800-luvun lopun erityisessä historiallisessa tilanteessa, joka mahdollisti jo myös naisille erilaisia tietämisen tapoja, vaikka myös rajoitti niitä. Samalla kun naiset tutkivat maailmaa, joka heitä ympäröi, tutkivat he myös itseään sen osina. Victoria Benedictssonin kirjeet ja päiväkirjat ovat intohimon ja itsereflektion vuoropuhelua, jossa jäsenyytensä voimakas eettinen huoli oman elämän luonteesta ja omista valinnoista: mikä on totta ja mikä on oikein. Näissä teksteissä esiintyy itsen ja oman elämän jatkuvaa problematisointia, jonka olen pyrkinyt näkemään yhteydessä melankoliaan, melankolisen minuuden rakentumiseen. Päiväkirja ja kirje ovat tarkastelutavassani minän kertomisen käytäntöjä ja tekstejä, joissa tuotetaan itseä, rakennetaan identiteettiä. Tätä minän kerrontaa eri tekstilajeissa ohjaavat tiedot käytänteet ja mallit, mutta niistä piiryy esiin myös ainutkertainen melankolinen minuus.

Amalie Skram ja Laura Marholm eivät kirjoittaneet päiväkirjaa, ja heidän kohdallaan käytän muuta omaelämäkerrallista aineistoa: kirjeitä, novelleja, omaelämä-

---

1 Max Nordau kirjoittaa *Entartung*-teoksen lopussa prognoosin 20.vuosisadalle ja aloittaa sen toteamalla: ”Die lange und leidvolle Wanderung durch das Krankenhaus, als das wir, wenn nicht die ganze gesittete Menschheit, so doch die obere Schichte der Grosstadt-Bevölkerung kennen gelernt haben, ist vollendet.” Nordau 1893, 551.

kerrallisia romaaneja. Kuitenkin myös heidän teksteissään jäsenyivät intohimo ja analyttisyys sekä melankolinen subjekti. Niissäkin naisen elämä ja sen alakuloisuus problematisoituvat ja tekstien kautta tuotetaan tietoa naisen melankoliasta, sen luonteesta, syistä ja erilaisista yhteyksistä, joihin se asettuu. Olen pyrkinyt seuraamaan tutkimukseni kolmen naisen ”ajattelun historiaa”, sitä, miten he jäsenivät paikkaansa kulttuurissa naisina ja miten kirjoittivat melankolisesta kurjuudesta. Melankolia kosketti heitä kaikkia, vaikka he käsittelivät sitä ja kirjoittivat siitä eri tavoin. Yhteistä kaikille on, että he kirjoittamalla rakensivat melankolisen naissubjektin, useita sellaisia. He sekä kysyivät, mikä alakuloinen nainen heidän kulttuurissaan on, että vastasivat siihen omista positioistaan, kokemuksistaan ja oivalluksistaan käsin.

1800-luvun ”suloinen sairaus” on tutkimukseni naisten teksteissä harvoin suloisien positiivista, useimmiten se on melankolista kurjuutta. Melankoliaan liittyi kuitenkin hyvin monia eri diskursiivisia tasoja, ja eri puhetaivat risteävät teksteissä. Lääketieteen tapa puhua melankoliasta sekoittuu kirjallisuuden dekadenssin pessimismiin, uskonnolliset pohdinnat leikkaavat tieteestä omaksuttuja ajatuksia ja ihmiskunnan tulevaisuuden varjot lankeavat myös yksilöiden tarinoiden ylle. Kaiken kaikkiaan melankolia näyttäytyy tutkimuksessani elettynä ja koettuna sairautena kontekstissa, jossa orastavan psykiatrian kentällä jäsenettiin psyykkistä sairastamista ja kirjallisuudessa kuvattiin traagisia elämäkohtaloita. Melankolia jäsenyy konfliktien ja ristiriitojen osaksi. Se on minän sisäistä kamppailua toisaalta ja ihmisten välistä kamppailua toisaalta. Hermostunut ja ärtynyt, alakuloinen ja riitaisa mieliala nousee myös tietoa koskevaksi kiistakysymykseksi: kuka saa määrittää melankolisen kurjuuden terveyden ja sairauden, normaalin ja epänormaalin välisen rajan.

Melankolia elettynä sairautena asettuu tutkimuksessani sekä kotiin että mielisairaalaan. Victoria Benedictsson eli melankolista kärsimystään kotona olematta koskaan sairaalahoidossa. Hänen melankoliansa tunsivat todennäköisesti kaikki läheiset, vaikka Benedictsson itse ajattelikin, että hän onnistui kätkemään sen monilta. Läheisin lapsista, tytär Mathilda, tunsu sen hyvin, mutta koska kanssakäyminen äidin ja tytärpuolen välillä oli paljolti suullista, emme tiedä, mitä Benedictsson Mathildalle kertoi. Sen sijaan päiväkirjaan purettu melankolia samoin kuin kirjeisiin kirjoitetut tuntemukset mahdollistavat koetun ja eletyn melankolisuuden tarkastelun. Melankolisuus näkyy kirjeissä joskus vain pieninä viitteinä, esimerkiksi allekirjoituksena ”sinun surullinen mutta uskollinen Vickesi”. Toisinaan se näkyy minän jäsennyksenä ainoastaan surun, pettymyksen, tyhjyyden ja elämänväsymyksen kautta. Eräs versio melankolisesta minästä rakentui Victoria Benedictssonin kirjeisiin, jotka hän kirjoitti juuri ennen astumistaan avioliittoon. Elämän käännekohta tarjosi tuolloin paikan omaelämäkerralle, ja siitä tuli melankolisen morsiamen tarina. Myöhemmin siitä tuli epäonnistuneen äidin ja kirjailijan ja lopulta langetuneen naisen tarina.

Amalie Skramin melankolia asettuu sekä kotiin että mielisairaalaan. Sen keskeisiä näyttämöitä olivat aviomies August Müllerin kanssa jaettu koti Askissa, Gaudadin mielisairaala ja toipumisympäristöt veljien luona. Myöhemmässä vaiheessa Skram poti hermostunutta oloaan Kööpenhaminan kodissaan, kaupunginsairaalan kuudennella osastolla ja St. Hansin mielisairaalassa. Tekstit, joita analysoin viittaa-

vat kokemuksiin kaikissa näissä ympäristöissä eivätkä Amalie Skraminkaan tekstit ole vain mielisairaalakuvauksia.

Koettu ja kirjoitettu melankolia löytyy useissa tutkimukseni kohdissa omaelämäkerrallisesta fiktiosta, kuten joistakin Benedictssonin novelleista ja Amalie Skramin romaaneista. Benedictssonin novelli *Den bergtagna* on minämuotoinen, ja tapahtumat vastaavat osittain Benedictssonin oman elämän tapahtumia. Tässä fiktiivisessä tekstissä on kohtia, jotka voi löytää myös päiväkirjasta, samoin kuin Skramin *Professor Hieronimuksessa* on kohtia, jotka löytyvät miltei samanlaisina Erik Skramin muistiinpanoista. Fiktiivisinä teksteinä molemmat kuitenkin tavoittelivat lukijoita, jotka lukisivat ne myös taiteena, kirjallisuutena. Niiden tavoite ei siis ollut pelkästään dokumentoida, kirjata ja raportoida faktoja. Tekstien omaelämäkerrallisuus ei tule vastaavuudesta todellisuuteen vaan siitä, että ne sitoutuvat kertomaan toden elämänkulun tai osan siitä. Tai ne sisältävät piirteitä, jotka voidaan tunnistaa kirjoittajan oman elämänkulun mukaisiksi. Fiktio luonne ei tee näitäkään tekstejä vähemmän tärkeiksi kokemuksen näkökulmasta, sillä omaelämäkerrallinen lukutapani ja tapani ymmärtää kokemus kulttuurisesti rakentuneena korostavat, että myös näissä teksteissä on kyse koetusta.

Eletty melankolia jäsenyy tutkimuksessani aina jossakin konkreettisesti tilanteessa, 20-vuotiaan nuoren kotiopettajattaren elämäntilanteessa Skoonen maaseudulla tai 47-vuotiaan tunnetun kirjailijan elämäntilanteessa Kööpenhaminan suurkaupungissa. Olen pyrkinyt osoittamaan, miten sekä konkreettinen arki, diskursiivinen maailma ja elämän materiaalisuus vaikuttivat siihen, millaiseksi melankolia kussakin tilanteessa jäsenyi. Victoria Bruzeliuksen (Benedictssonin) elämä 20-vuotiaana kotiopettajana merkitsi elämää vieraassa perheessä sen lapsia opettajan. Tulevaisuus ei tarjonnut kovin monia vaihtoehtoja sen jälkeen, kun oma perhe oli suhtautunut epäillen opintoihin pääkaupungissa. Luopuminen haaveista tuotti alakuloa, joka jatkui, vaikka saikin uusia muotoja ja myös uusia syitä. Tilanne oli ristiriitainen, kuten oli Amalie Müllerinkin (Skram) tilanne kun hän vuonna 1877 halusi avioeron, mutta perhe ja ympäristö kieltäytyivät siitä. Ristiriitoja liittyi kaikilla kolmella kirjoittamisen arkeen, myös aivan materiaalisiin seikkoihin kuten kirjoittamisen ympäristöön: missä kirjoittaa ilman häiriöitä. Erittäin keskeinen tekijä kaikkien kolmen kirjoittamisessa oli toimeentulo, sillä he olivat valinneet kirjoittamisen työksi, jolla oli tultava myös toimeen. Rahahuolet painoivat kaikkia ja Benedictssonin ja Marholmin kohdalla ne jäsenyivät selvästi osaksi niitä syitä, joiden vuoksi he väsyivät ja sairastuivat.

Melankolia lääketieteen tautikategoriana ei ole tutkimukseni fokuksessa, mutta Benedictssonin ja Skramin kokemusten kontekstualisoinnissa olen viitannut joihinkin sekä lääketieteen määritelmiin melankoliasta että melankoliaa sairastaneiden potilaskertomuksiin. Näiden potilaiden kärsimyksessä oli samankaltaisuuksia Benedictssonin ja Skramin kokemusten kanssa, mutta useimmiten mielisairaaloitten potilaat tulivat alemmista kansankerroksista ja sairastaminen oli heille myös erilaista. Luokka-asema vaikutti siihen, millaiseen hoitoon itse kukin päätyi, julkiseen mielisairaalaan vain yksityiseen hoitokotiin. Rahahuolet, jotka piinasivat keskiluokkaisia naiskirjailijoita, olivat erilaisia kuin työläisvaimon, jolla oli ruokittavana monta lasta ja juoppo mies. Tämä ero ei tarkoita, etteikö henkilökohtainen epätoivon tunne olisi voinut olla yhtä voimakas, mutta muistuttaa kuitenkin siitä,

että sairastaminen oli myös sosiaalisesti määrittynyttä. Amalie Skramin vaikeudet sopeutua kuudennelle osastolle kytkeytyivät osittain luokka-eroon, vaikka hän ei suoraan sellaisena asiaa kommentoinut. Hänen naturalismin eetokseensa kuului yhteiskunnan huono-osaisten puolustaminen ja myötätunto heitä kohtaan, mutta konkreettisesti samassa sairaalasalissa makaaminen ”huutavien hullujen” seassa oli hänelle vaikeaa. Vaikka hän säälikin toisia potilaita, vaati hän kuitenkin itselleen toisenlaista, tavallisista potilaista poikkeavaa kohtelua.

Tutkimukseni kautta on mahdollista nähdä jotain siitä, miten potilas koki mielisairaalahjärjestelmän muutoksen. Psykiatria oli 1800-luvun lopussa muutoksen ja muodostumisen tilassa. Optimistinen ajatus uudesta parantavasta ”asyylisistä” 1800-luvun puolivälissä ja siihen liittyvä isällinen huolenpito potilaista vaihtuivat 1890-luvulla tieteellisyyden nimeen vannoneeseen kliiniseen psykiatriaan. Yliopistolliseen opetukseen kytketyt klinikat, kuten Kööpenhaminan kaupunginsairaalan kuudes osasto, olivat tämän modernin tieteen kehtoja. Amalie Skram kohtasi nämä kaksi maailmaa, ja pettyi karvaasti modernin psykiatrian tapaan hoitaa psyykkisesti kärsiviä. Tieteen objektiksi asettuminen oli vastenmielistä ja selvästi jotain, mihin hän ei ollut varautunut. Skram halusi olla oman sairautensa subjekti, ja myös siitä tietoa omaava subjekti. Päästyään sairaalasta hän ryhtyi kirjoittamaan. Hän asettui osoittamaan, miten väärin häntä oli arvioitu ja miten epäinhimillisiä mielisairaalan hoitokäytännöt olivat. Tämä määrittelykiista ja kysymys siitä, kenellä on oikeus sanoa totuus mielisairauksista, näkyi Amalie Skramin ja Knud Pontoppidanin kiistassa. Sen voi nähdä osana sellaista mielisairaanhoidon, mutta myös muun hoidon tieteellistymiskehitystä, jossa lääkäri ja potilas erkaantuvat, ja heidän keskinäinen puheyhteensä heikkenee. Modernin klinikan ylilääkäri ymmärsi ainakin tässä tapauksessa potilastaan huonommin kuin vanhempi sairaalalääkäri – suuremmasta tieteellisestä arvovallastaan huolimatta.

Melankolia jäsenyyttä tutkimuksessani myös dekadenssin pessimismiksi, modernin maallistuneen ihmisen tyhjyyden ja voimattomuuden tunteiksi. Laura Marholm seurasi innokkaasti uutta ajattelua ympärillään ja monen muun tavoin kyllästyi 1880-luvulla käydyin siveellisyykeskustelun yhteiskunnalliseen tasoon. Dekadenssi tarjosi yhden kriittisen näkökulman siihen. Vanhojen arvojen kaatumisen huuma oli dekadenssissa kuitenkin vain osa totuutta: yksinäisyys ja kaiken arvottomuus vaani pian toisaalla. Kaiken kaikkiaan dekadenssi oli ambivalenttia, monimerkityksistä. Se häälly monien äärimmäisyyksien välillä: hekuman ja kivun, itseihailun ja alakulon välillä. Siinä muodossa, jossa Marholm dekadenssiin ihastui, se katsoi ihmisyyteen syvälle. Juuri tämä oli Marholmille keskeistä eikä niinkään dekadenssin pessimismi. Sisäisyys tuntui tarjoavan paljon kiinnostavamman tutkimuskohteen kuin ulkoinen yhteiskunta. Seksuaalisuus ja sukupuolten välinen suhde alkoi näyttäytyä mystisenä voimana eikä enää prostituutiokysymyksenä. Marholm alkoi pohtia naisen sisäisyyttä, rakastamisen tapaa ja kaikkea sitä, mikä näytti olevan huonosti tällä alueella. Sairastelevalle ja heikolle naiselle, jollaiseksi hän aikansa naisen havaitsi, löytyi selitys hänen sisältään, kasvatuksen ja kulttuurin väristämästä psyykestä. Sisäisyyden ohella Marholm etsi oman yhteiskuntansa hetkelisen ajan sijasta laajempia perspektiivejä, kulttuurin ja sivilisaation kehityslinjoja. Niiden hahmotukseen löytyi välineitä degeneraation ja evoluution ajatuksista, ja Marholm päätyi visionääriksi, paremman tulevaisuuden kuvittelijaksi.

Tutkimukseni omaelämäkerrallisissa fiktioissa melankolia jäsentyy naissubjektin alakuloksi, mutta myös äänettömydeksi ja kyvyttömydeksi tulla nähdyksi ja kuulluksi. Sekä Benedictssonin *Den Bergtagna* ja *Ur mörkret* että Skramin *Contance Ring* kuvaavat naista, joka ei halua tunnistaa itseään niistä naiseuden määreistä, joita ympäröivä kulttuuri tarjoaa. *Ur mörkret* -novellin Nina samoin kuin Constance ovat molemmat viattoman iloisia olemassaolostaan kunnes kohtaavat kulttuurinsa rajoitteet, ennen muuta sen haluttomuuden nähdä naiset ”oikeina ihmisinä”. He kohtaavat ympäristönsä tavan pitää naisia sieluttomina lemmikkeinä, joita voi helliä, mutta myös halveksia. Heille valkenee seksuaalisuuteen liittyvä valheellisuus ja kaksinaisuus. Molemmissa tarinoissa nainen herää todellisuuteen järkyttyen, ja hänen elämänsä muuttuu alakuloiseksi, elämäksi vailla iloa, päämäärää ja minuuden rajoja. Tekstejä voi lukea yhteiskuntakritiikkeinä, ja ne sisältävät myös sitä. Niitä voi kuitenkin lukea myös naisen olemassaolon ehtojen pohtimisena. Ne voi nähdä naisen tietona naisen erityisestä eksistentiaalisesta problematiikasta, nainen on ”ei mitään” ja siksi myös melankolinen. Hänen olemattomuutensa ja näkymättömytensä on kulttuurista ja vuorovaikutuksen kautta syntyntä, mutta samalla henkilökohtaista.

Tutkimuksellinen tavoitteeni on ollut sijoittaa kolme kirjoitettavaa naista, heidän eletty ja kirjoitettu melankoliansa ajalliseen ja kulttuuriseen kontekstiinsa. Siveellisyykeskustelu asettui johdannossa osaksi taustaa, mutta olen työn edetessä pyrkinyt syventämään sitä ja osoittamaan tarkemmin, miten kukin kolmesta naiskirjailijasta asettuu tähän kontekstiin. Kaikista kolmesta voi sanoa, että sukupuolten välinen suhde ja seksuaalisuus olivat kysymyksiä, joista he kirjoittivat, joita he jäsensivät älyllisesti, mutta joita he elivät myös henkilökohtaisesti. Victoria Benedictsson kirjoitti vapaasta rakkaudesta, että se oli myrkky, jonka vaikutuksesta hän elämänsä tuhoutui. Sen vuoksi hän joutui häpeäpaaluun ja lopulta mestauslavalle. Amalie Skram kirjoitti avioliittoromaaneja, mutta hänen kirjeenvaihtonsa aviomies Erik Skramin kanssa on sekin eräänlaista siveellisyytaistelua, kamppailua kaksinaismoraalia vastaan. Se on sukupuolten välisen suhteen selvittämistä ja ihmetystä siitä, miten miehen ja naisen seksuaalisuus ajan yhteiskunnassa oikein jäsentyy ja pitäisi jäsentyä.

Laura Marholm koki samanlaisen herätyksen naisen yksilöllisiin oikeuksiin kuin Benedictsson, Skram ja lukuisat muut. Hänen ajattelunsa radikalisoitui kuitenkin pian rakkauden ja seksuaalisuuden puolesta puhumiseksi. Hän näki yhtäläisen moraalin ja pidättyvyyden kannattajissa seksuaalisuuteen ja fyysiseen rakkauteen kielteisesti suhtautuvien linnakkeen ja argumentoi heitä vastaan. Silti hänenkin ajattelunsa kumpusi samasta maaperästä, samasta keskustelusta. Se sai ravintoa ympärillä vellovasta naisten uudenaikaisesta halusta astua julkisuuteen, saavuttaa tunnustusta ja osallistua ajatustenvaihtoon, joskus kiistelyyn siitä, miten sukupuolten välinen suhde tulisi ajatella ja järjestää. Samat kysymykset, vaikka erilaisiksi vastauksiksi kehittyneinä, vaikuttivat kaikkien kolmen ajattelun ja elämän taustalla.

Tutkimukseni kolme naiskirjailijaa elivät modernin kynnyksellä, modernisointumiskehityksen eräessä kulminoitumisasteessa. Subjektiksi, vapaaksi ja autonomiseksi yksilöksi tulemisen kulttuurinen malli tavoitti heidät ja houkutti: ”Att bli något!”. Kaikki valitsivat kirjoittamisen siksi tieksi, jota pitkin he kulkivat kohti tätä ”ihmisen” ja ”yksilön” identiteettiä. Vaikka kirjoittaminen oli keino purkaa tuskaa

ja jäsentää surua, oli se samalla kaikille erittäin tärkeä ja palkitseva osa elämää. Se oli identiteetin osa, sillä kaikkien kirjailijaidentiteetti oli vahva.

Yksilöityminen kirjoittamisen tai kirjailijuuden kautta ei kuitenkaan ollut yksiselitteistä, sillä kirjailijuutta kaiversivat sekä omat epäilyt lahjattomuudesta kuten Benedictssonilla että ulkoa tuleva, välillä kohtuuttoman ankara kritiikki. Nainen ei läheskään aika kelvannut kirjailijaksi ja tuli usein palautetuksi ”naiseksi”, kirjoittajaksi vailla tunnustettua ja arvostettua tekijyyttä. Luovan, vapaan yksilön ajatusta vastaan soti toisinaan myös halu omistautua lapsille ja rakkaudelle, kuten Skramilla ja Marholmilla, ja silloin siihen liittyi myös älyllinen kysymys ”naisen oikeasta luonnosta”.

Kirjailijayksilöksi tuleminen oli vaikea tie, ja merkitsi kaikille kolmelle monia pettymyksiä ja taloudellisia huolia. Benedictssonille siihen liittyi niin voimakas epäonnistumisen tuntemus, että hän menetti työkykynsä. Marholm menetti 1890-luvun lopulla kustantajansa, lukijansa, ja sen jälkeen vähitellen voimansa ja terveytensä. Skram, joka avioeronsa jälkeen 1900-luvun alussa sai tilaisuuden kirjoittaa kuukausipalkalla, vapaana huolista ja aviomiehestä, ei saanut suunnittelemaansa romaania valmiiksi. Taiteellinen työ ei ollut helppoa aina silloinkaan kun aineelliset ja ulkoiset olosuhteet vaikuttivat helpottuneen. Ehkä kirjoittamiselta hänen viimeisten vuosiansa kohdalla puuttui liikkeelle panevana voimana ristiriita, vastakainasettelu ja kriisi, joka olisi vaatinut kirjoittamista jäsenyyksekseen.

Eroista huolimatta subjektiksi tuleminen pyrkimys näkyi kaikkien toiminnassa selvänä. Tavat tällaisen aseman tavoittelussa olivat kaikilla kolmella erilaisia, mutta yhteistä kuitenkin on subjektivoitumisen tiivis yhteys kirjoittamiseen. Yhteistä on myös kuuluminen siihen jaettuun historialliseen tilanteeseen, jossa yksilöitymisen kutsu esitettiin myös naisille – vaikka heti perään sitä ankarasti rajaten ja rajoittanen. Modernin kynnyksellä ovi oli avoinna, mutta se oviaukossa vallitsi hämmentävä houkutusten ja kieltojen kakofonia.

MELANKOLIA – NAISTEN LAJI?

Tutkimukseni naiskirjailijat jäsensivät kirjoittamalla naisen elämäänsä, johon kuului tyhjyyden tuntemuksia ja voimakasta psyykkisen kärsimyksen tunnetta. Paitsi elämänväsymyksen myös psyykkisen kriisin ilmaisijoiksi ovat kuitenkin kelvanneet esimerkiksi Ruotsissa sellaiset 1800-luvun lopun kirjailijat kuin Gustaf Fröding (1860–1911) ja August Strindberg (1849–1912). Heidän kirjallisiin nerokuviinsa on alusta alkaen sopinut dramaattisesti säröilevä mieli. Gustaf Fröding oli useaan otteeseen ja yhteensä monia vuosia hoidettavana hermoklinikoilla ja sairaaloissa melankoliansa ja alkoholisminsa vuoksi. Se ei estänyt hänen runoutensa ja taiteellisten kykyjensä arvostusta. Strindbergin vainoharhat ja muu outo käytös kehittyivät 1890-luvulla sairaalloisiksi, niin sanotuiksi inferno-vuosiksi heikentämättä Strindbergin kirjallisen neron mainetta.² Mielen sairaaloinen oirehtiminen ja romahdaminen, sama sielullinen draama, josta molemmat sukupuolet kärsivät, jäi nais-

2 Ottosson 2003, 205–210. Gustaf Frödingistä ks. Cullberg 2004.

ten kohdalla helposti verhotuksi sairaudeksi. Mielisairaus näyttäisi invalidisoineen 1800-luvun lopun naisia ja vieneen taiteellista uskottavuutta, kun miesten kohdalla se saattoi jopa lisätä sitä. Naiskirjailijan, esimerkiksi Victoria Benedictssonin, tarina on mieluummin kerrottu onnettoman rakkauden tarinana kuin eksistentiaalisena kamppailuna. Hänen melankoliansa on herkemmin nähty sairautena, joka invalidisoi hänet, kuin psyykkisenä kamppailuna ja suhteessa kirjoittamisen ja taiteen erityislaatuun.

Melankolian symbolinen sukupuoli on ollut miehinen, vaikka esimerkiksi 1600-luvun lääkäreistä englantilainen Richard Napier teki havainnon, että naiset näyttivät kärsivän melankoliasta miehiä enemmän. Hän totesi, että hänen potilaistaan naiset, riippumatta mihin yhteiskuntaluokkaan he kuuluvat, valittavat enemmän vaikeasta ja onnettomasta avioliitosta. He ilmaisevat enemmän ahdistusta lastensa hyvinvoinnista ja kärsivät enemmän masentuneisuudesta jokapäiväisessä elämässään kuin miehet.³ Samoin 1900- ja 2000-luvun masennustilastot osoittavat, että masentuneisuus on kaksi kertaa niin usein naisten kuin miesten ongelma. Voikin siis kysyä, onko melankolia erityisesti naisen kärsimyksen laji? Onko se sitä ainakin modernin kulttuurin kohdalla?

Melankolia, jota tutkimuksessani valotan nimenomaan naisten kokemuksena ja naisten kirjoituksen ja tarinoiden osana, kääntyy nykytodellisuuden käsitemaailmassa masennukseksi, uupumukseksi, toisinaan ahdistukseksi. Nykyisyyden näkökulmasta katsottuna psykologinen masennusta koskeva tutkimus tarjoaa kiinnostavia kosketuskohtia omaan tutkimukseeni, sillä se on puretunut muun muassa tähän tilastolliseen seikkaan, että masennus näyttäisi olevan naisten sairaus. On koetettu selittää, miksi näin on. Kontekstualisoiva psykologia on yksi uudistushakuinen psykologisen tutkimuksen suuntaus, jonka piirissä on tutkittu naisten masennusta laadullisin menetelmin. Tämä suuntaus on 1990-luvulla etääntynyt tiukoista luonnontieteen ihanteista ja menetelmistä ja tarkastellut minuutta uudella tavoin ottaen huomioon sen sosiaaliset ulottuvuudet. Naisten masennusta tutkittaessa lähtökohtana on ollut ajatus, että naisten masennus tulee sijoittaa uudelleen potilaiden oman elämän yhteyteen.⁴ Suuntauksen edustajat, Janet Stoppard ja Linda M. McMullen, kirjoittavat, että tavallisesti psykologisessa tutkimuksessa ja diagnostisessa käytännössä tiedot masentuneen henkilön elämäntilanteesta sivuutetaan tarpeettomina yksityiskohtina. Ihmisten kokemukset irrotetaan kontekstistaan ja se, mikä sopii taudinkuvaan, muutetaan sairauden oireiksi. Laadullinen lähestymistapa sen sijaan valottaa juuri kontekstia ja kiinnittää erityistä huomiota ihmisten elämän yksityiskohtiin. Silloin sellaiset seikat kuin taloudelliset huolet tai koettu fyysinen väkivalta voivat nousta esiin selittämään masennukseen sairastumista. Kontekstualisoiva tutkimus ottaa huomioon tilanteet, joissa naiset masentuvat ja katsoo, millaisissa sosiaalisissa rakenteissa he elävät. Se ei kysy ainoastaan, miksi naiset masentuvat vaan myös milloin, millaisissa tilanteissa he masentuvat.⁵

Kontekstualisoivan psykologian tavoite on nähdä melankolisen kokemuksen

3 Showalter 1987, 52; Mikkeli 1997, 28.

4 Esim. teos *Situating Sadness. Women and Depression in Social Context*. Ed. By Janet M Stoppard and Linda M. McMullen. New York University Press. New York and London 2003.

5 Stoppard & McMullen 2003, 4-5, 11-12.

konkreettiseen ympäristöön. Suuntauksen keskeinen teos, Dana Jackin *Silencing the Self*, muistuttaa omaa tutkimustani siltä osin, että sekin käyttää aineistonaan tarinoita, joskin haastattelukertomuksia. Sen pääasiallinen huomio on, että masentuaan nainen hiljentää itsensä, tukahduttaa jonkin pyrkimyksen, tavoitteen tai äänen itsessään. Tästä tulee myös teoksen nimi ”Silencing the Self”. Hyvin yleisellä tasolla johtopäätös voisi sopia kuvaamaan myös oman tutkimukseni naisten alakuloa: myös he rajoittivat itseään ja olivat alakuloisia sen seurauksena. Hekin hiljensivät itsensä. Toisaalta he kirjoittamalla, oma-aloitteisesti ja aktiivisesti tuottivat myös tietoa tästä ”itsensä kadottamisen” prosessista, esimerkiksi Amalie Skram romaanissaan *Constance Ring*. Jackin tutkimuksesta voi huomauttaa myös, että vaikka se ottaa lähtökohdakseen naisten haastatteluissa tuottamat kertomukset masennuksesta, se ei juuri pohdi niiden syntymekanismia, tarinoita tuottavia diskursseja ja sosiokulttuurista kontekstia.⁶ Oman tutkimukseni kautta pidän selvänä, että kokemuksella on diskursiivinen ulottuvuus, sen representoimiseen tarvitaan kulttuurisia malleja, esimerkiksi juonirakenteita. Suhteessa Dana Jackin tutkimukseen voin kuitenkin nähdä myös yhtäläisyyksiä ja siksi kysyä, onko masennus modernissa, sekä modernin kynnyksellä että myöhäismodernissa kulttuurissa jollain tavoin samanlaista? Onko se naisten sairautta ja jos on, miksi? Onko sen luonne ihmisten välisenä, ihmissuhteisiin perustuvana sellainen, että naiset sairastuvat siihen helpommin? Ovatko naiset saavuttaneet itseriittoisen, toisista riippumattoman yksilön ihanteen huonommin? Vai salliiko kulttuuri heille tämän epäonnistumisen ilmaisemisen vain helpommin? Tarkoitukseni ei ole vastata näihin kysymyksiin, sillä historioitsijana tavoitteeni ovat toisaalla: pyrin analysoimaan tiettyjä tekstejä ja toimijoita omassa ajallisessa ja paikallisessa kontekstissaan. Kysymykset ovat kuitenkin kiinnostavia ja omalle ajallemme tärkeitä. Oman tutkimukseni valossa etsisin syitä kulttuurisista naiseuden määrittämisistä, en ”naisen luonnosta” tai muista universaaleista tekijöistä.

***

Ymmärryksen avaaminen, historiantutkimus hermeneuttisena, ymmärtämään pyrkivänä dialogina on tutkimukseni tiedollinen tavoite. Ymmärryksen lisääminen melankolisen kärsimyksen historiallisuudesta, naisten kirjoittamisen historiasta ja näiden kytköksistä on sen päämäärä. Huhtikuun tekstit, aineisto, josta työni koostuu ja joiden syntyä kirjoittavien naisten elämäntietojen osana olen tarkastellut, ovat mahdollistaneet ymmärtämisen. Huhtikuun valon tavoin tekstit ovat toisinaan armottomia, sillä ne kertovat melankolisen tuskan kokemuksista ja näyttävät kivun ja ristiriidat. Kontekstiinsa sijoitettuna ne kuitenkin tulevat ymmärrettäväksi. Kirjoitettuna jäsenyyksinä ne kaikki osoittavat, miten kriiseistä ja vaikeuksista kumpuaa toimintaa, kirjoittamista. Aloitin tutkimukseni lausahduksella, jossa Karen Blixen (Isak Dinesen) toteaa, että ”Kaikki surut voidaan kestää, jos ne ovat osa tarinaa tai jos niistä kirjoitetaan sellainen”. Victoria Benedictsson, Amalie Skram ja

---

6 Jack 1991.

Laura Marholm kirjoittivat tarinoita, joiden osina oli surua ja elämän raskaita varjoja. Tarinat kantoivat heitä eteenpäin. Vaikka heidän tässä kerrotut tarinansa eivät pääty onnellisesti, se ei vähennä heidän pyrkimystensä kiinnostavuutta eikä myöskään näiden pyrkimysten tärkeyttä.

taga i allt för lätt; äfven det förlöjod hennes värdeighet.

"Var du inte kan springa bättre, hade du inte behöft erbjuda dig?" Såde hon med sårad kunnighet.

✕

(Uttelgare en oförmånligt brev till Bernhard M.)

— Det är ekonomien som är skuld till att jag känner mig så häglös som jag gör. Det känns som om alla ansträngningar skulle vara fruktlösa, och som om jag ohjelpligt gled utför kanten i en stelnad krater, allt trängre och trängre, med allt mindre luft och ljus. Ja, ibland kan jag fara ripp med en förnimelse af att jag quäfs. Och det förtannar mig. Jag känner mig som en enda stor ihälig kumbuz, som nu skall brista och visa sin tomhet. Jag känner det som om jag var den dummate människa i världen och som jag aldrig, aldrig skulle kunna bli en konstnär.

✕

Hörley d. 26 Feb. 86.

Det förefaller mig som skulle det göra godt i mitt sjuka sinne att skriva till gamla herrar. Därför gör jag det. Jag beklagas mig icke. Bara berättar.

De fjorton första dagarna efter hemkomsten från Stockholm voro förskräckliga. Jag var tröfles; talst hängde alldeles ned på hufvudet och tryckte mig, luften var för tung att andas. Jag kände mig som i ett fångelse. Jag känner det alltid så här, vet ej själv hvarför.

Sedan tillf det bättre några dagar. Jag hoppades kunna arbeta för penningar; det behöfs så väl. Jag går och ser ut som en tiggare, och det plågar mig.

De andra voro ett par dagar i Hör. Jag var oförlyckelig, ty jag slapp de sitta "intäring" i mitt lära rum, utan kunde gå omkring hvar jag ville i hela väningen utan att störas af prat, och jag kunde låta dörrarna stå öppna. Anna var snäll och värlig, allt såg hustrufligt och rent ut.

Allt så komma de hem igen, jag måste å nya spärra in mig, och så kom tungsintheten på nytt. I går var det värre än någonsin. Arbeta kan jag icke och det kändes som om jag skulle bli alldeles tålig, ja, jag mener vanstämig. Jag grät en stund och det gjorde mig tillräckligt godt. Talade ackrä med flickorna och Anna. De voro snälla och snälla. Alla här hemma äro snälla emot mig, men jag kan icke trifvas ihop med helde och dand, de äro så höttssamt tråkiga.

När jag tänker på att skriva, känner jag mig nästan sjuk. Jag tänkte därför alldeles hvila mig i dag. Har suttit och läst fru Agnells sista bok. Hvad den gör ett trötligt och fattigt uttryck. En sjuk, tillkonstlad pessimism. Så är söndags-skolestil bättre, om gallet skall vara. Detta är det mest misströstande man kan tänka sig. Men jag tror att jag lärt mig något af denna bok. Kan man icke skriva så att människor bli gladare eller bättre af att läsa, så kan man lika gärna låta bli att skriva. Ja, om jag skulle välja, så ville jag hellre skriva så menligt som Armande skref det än så ihäligt som fru Agnell. Värk bara på Dickens! Hvilken behållning har man

Victoria Benedictssonin alakuloisia merkintöjä Stora bokeniin helmikuulta 1886.

ARKISTOLÄHTEET

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBLIOTEK (GUB)

Victoria Benedictssonin kirjeet Gustaf af Geijerstamille 1886–1888. Gustaf af Geijerstams paper H56:22

DET KONGELIGE BIBLIOTEK, KØBENHAVN (KBK)

Victoria Benedictssonin kirjeet Georg Brandesille 1886–1888 (29). Georg Brandes arkiv
Victoria Benedictssonin kirjeet Edvard Brandesille (1) 1.7.1887. Edvard Brandes arkiv
Victoria Benedictssonin kirjeet Otto Borchseniukselle 1885–1887 (14) NKS 4656, 4
Ann Cathrine Achenin kirjeet Amalie Skramille 1893–1895 (8) Ny kgl. Sml. NKS 4499, 4

KUNGLIGA BIBLIOTEKET, STOCKHOLM (KBs)

Victoria Benedictssonin kirjeet Ellen Keyille 1885–88 (30) Key L 41:55:4:1
Ola Hanssonin kirjeet Ellen Keyille 1893–1894 (3) Key L 41:55:13
Laura Marholmin kirje Ellen Keyille 1894 (1) Key L 41:55:13
Matti ja Karl af Geijerstamin kirjeet Ellen Keyille 1888 (3) Key L 41:55

LUNDS UNIVERSITETSBIBLIOTEK (LUB)

Victoria Benedictssonin kirjeet

Christian Benedictssonille 1871 (14) Samling Benedictsson V. B3
Emilie Brandesille (född Bendix) 1888 (2) Samling Benedictsson V. B3
Helene Sofie Bruzeliukselle 1871–1872 (5) Samling Benedictsson Appendix I:4C
Charlotte Margareta Ekströmille 1873–1888 (25) odat. (10), brevkort (8) Samling Benedictsson Appendix I:4C
Hilma Hagelbäckille 1879–85 (17) odat. (1) Samling Benedictsson V. B3
Seved Ribbingille 1887 (2) Samling Benedictsson V. B3

Victoria Benedictsson:

Almanack 1876, Samling Benedictsson V A1
Svenska Almanachan 1877, Samling Benedictsson V A2
Annotations Almanacka 1878–1888, Samling Benedictsson V A3–13
Stora Boken, Samling Benedictsson V A15 2
Stora Boken, Samling Benedictsson V A16 3
Stora Boken, Samling Benedictsson V A17 4
Afskrift. Dødattest ved Selvmord og anden ved ulykkelige Hændelser indtruffen pludselig Død. Victoria Benedictson 26.7.1888. Afskriften 10.10.1949. Samling Benedictsson Appendix III
Kopio sanomalehtileikkeestä ”Fru Benedictsens Død”. Samling Benedictsson Appendix III

Laura Marholm:

”Af kärlek”. Käsikirjoitus [1901]. Samling Ola Hansson. Efterlämnade paper F1
”Mohrenfratz”. Käsikirjoitus [1900–1901]. Samling Ola Hansson. Efterlämnade paper F1
”St. Annaplatz”. Lehtileike [1903]. Samling Ola Hansson. Efterlämnade paper F1

LUNDS UNIVERSTETSSJUKHUS ARKIV

Sjukjournal för utvertes afdelningen vid Lazarettet i Lund 1881

PAINETTU ALKUPERÄIS- JA AIKALAISAINEISTO

BENEDICTSSON, VICTORIA:

Stora Boken. Volym I: Dagbok 1882–1884. Red. Christina Sjöblad. Skrifter utgivna av Lunds universitetsbibliotek I:1, Cavefors Klassiker, Lund 1978.

Stora Boken. Volym II: Dagbok 1884–1886. Red. Christina Sjöblad. Skrifter utgivna av Lunds universitetsbibliotek I:2, Liber Förlag, Lund 1982.

Stora Boken och Dagboken. Volym III Dagbok 1886–1888. Red. Christina Sjöblad. Skrifter utgivna av Lunds universitetsbibliotek I:3, Liber Förlag, Lund 1985.

BENEDICTSSON, VICTORIA (Ernst Ahlgren): *En självbiografi ur bref och anteckningar.* Red. Axel Lundegård, 1908. [SuBoA]

BENEDICTSSON, VICTORIA (Ernst Ahlgren):

Dagboksblad och brev. Samlade till en levnadsteckning av Axel Lundegård. Första bandet. Albert Bonniers förlag, Stockholm 1928. [DoB]

Dagboksblad och brev. Samlade till en levnadsteckning av Axel Lundegård. Andra bandet. Albert Bonniers förlag, Stockholm 1928. [DoB]

BENEDICTSSON, VICTORIA [Ernst Ahlgren]: *Samlade Skrifter I–VII*, Alb. Bonniers boktryckeri, Stockholm 1918–1920.

– Livsleda *Samlade Skrifter II*, 7–25.

– Ur mörkret. *Samlade Skrifter II*, 203–215.

– Den bergtagna. En kärlekens tragedi. *Samlade Skrifter VI*, 221–369. [Den b tragedi]

– Den bergtagna (prosautkastet) *Samlade Skrifter VII*, 249–301. [Den b prosa]

BJØRNSON, BJØRNSTJERNE: *Magnhild* [1877] Suom. B. Lagus. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino, Helsinki 1882.

BJØRNSON, BJØRNSTJERNE: *En handske. Skådesspel i tre akter* [1883]. Översättning Cecilia Holmberg, f. Bååth, Z. Haeggströms Förlagsexpedition, Stockholm 1887.

BJØRNSON, BJØRNSTJERNE: Bjørnstjerne Bjørnson ja Amalie Skram. Kirjeenvaihtoa. [Bjørnstjerne Bjørnson Amalie Skramille 1.4.1879] *Murtuvien roolien aika. Antologia pohjoismaista kirjallisuutta vuosisadan vaihteesta.* Toim. Lise Etterup & al. Laatusana Oy 1994. 63–64.

BRANDES, GEORG: *Brevveksling med nordiske forfattere og videnskabsmænd.* Vol VI–VII. Gyldendal, København 1939.

BRANDES, GEORG: Enkelit. [Engle, Politiken 6.7.1887] *Murtuvien roolien aika. Antologia pohjoismaista kirjallisuutta vuosisadan vaihteesta.* Toim. Lise Etterup & al. Laatusana Oy 1994. 83–86.

DRYSDALE, GEORG: *Samhällslärans grunddrag eller fysisk, sexuel och naturlig religion. En frmaställning af den verkliga orsaken till och af det enda botmedlet för samhällets tre förnämsta olyckor: fattigdom, prostitution och celibat.* [1853] Associations-boktryckeriet, Stockholm 1885.

DOHM, HEDWIG: *Die Antifeministen. Ein Buch der Verteidigung.* Ferd. Dümmlers Verlagsbuchhandlung, Berlin (1902).

GEIJERSTAM, GUSTAF AF: Victoria Benedictson. *Svea. Folk-kalender* för 1889. 16–32.

HANSSON, OLA: *Sensitiva amorosa.* Österling & C:o förlag, Helsingborg 1887.

HANSSON, OLA: *Literära silhuetter I. A. U. Bååth – Henrik Pontoppidan – Adda Ravnkilde – Albert Gellerstedt – Gustaf Esmann – ”Ernst Ahlgren” – Gustaf af Geijerstam – Pietari Päiväranta. Z. Haeggströms förlagsexpedition, Stockholm 1885.*

HANSSON, OLA: *Ur minnet och dagboken.* Ur författarens efterlämnade manuskript utgivna av Emy Ek. Tidens förlag, Stockholm 1926.

HANSSON, OLA & STRINDBERG, AUGUST: *August Strindbergs och Ola Hanssons brevväxling 1888–1892.* Albert Bonnier, Stockholm 1938.

KEY, ELLEN: *Ernst Ahlgren. Några biografiska meddelanden.* Z. Haeggströms förlagsexpedition, Stockholm 1889.

- KEY, ELLEN: *Kvinnö-psykologi och kvinnlig logik. En studie och ett försvar* (Key 1896a) & ”Missbrukad kvinnokraft” och ”Naturenliga arbetsområden för Kvinman”. *Tvenne föredrag.* (Key 1896b) Andra upplagan. Albert Bonnier föslag, Stockholm 1896.
- KRAFFT-EBING VON, RICHARD: *Beiträge zur Erkennung und richtigen forensischen Beurtheilung krankhafter Gemüthsustände für Aerzte, Richter und Vertheidiger.* Verlag von Ferdinand Enke, Erlangen 1867.
- KRAFFT-EBING VON, RICHARD: *Die Melancholie. Eine klinische Studie.* Verlag von Ferdinand Enke, Erlangen 1874.
- MARHOLM, LAURA: *Kvinnor. Sex tidspsykologiska porträtt.* [Das Buch der Frauen. *Zeitpsychologische Porträts* 1895] Översättning från tyskan. Adolf Bonnier, Stockholm 1895.
- MARHOLM, LAURA: *Karla Bühring. Ein frauendrama in vier Acten.* Verlag von Albert Langen, Paris, Leipzig, München 1895.
- MARHOLM-HANSSON, LAURA: *Tvenne kvinnoöden.* [Zwei Frauenerlebnisse. *Novellen* 1895] Autoriserad upplaga. Albert Bonnier förlag, Stockholm 1896.
- MARHOLM-HANSSON, LAURA: *Till Kvinnans Psykologi* [Zur *Psychologie der Frau. I Thl* 1897]. C.&E. Gernandts Förlags Aktiebolag, Stockholm 1897.
- MARHOLM-HANSSON, LAURA: *Buch der Toten.* Verlag von Franz Kirchheim, Mainz 1900.
- NORDAU, MAX: *Konventionella Nutidslögner.* [Die *conventionellen Lügen der Kulturmenschheit* 1883] Översättning Erk Thyselius.Looström & Komp., Stockholm 1884.
- NORDAU, MAX: *Entartung I–II.* [1892] 2. Auflage. Verlag von Carl Dunker, Berlin NW. 1893.
- PONTOPPIDAN, KNUD: *Neurasthenien, Bidrag til skildringen af vor tids nervositet.* Særtryck af bibliotek for læger. 2det oplag. T. H. Linds boghandel. Kjøbenhavn 1886.
- PONTOPPIDAN, KNUD: *Fire Psychiatriske foredrag.* Forlagt af Th. Lind, Kjøbenhavn 1891.
- PONTOPPIDAN, KNUD: *Psychiatriske forelaesninger og studier.* Forlagt af Th. Lind, Kjøbenhavn 1892.
- PONTOPPIDAN, KNUD: *6te afdelings jammersminde.* Tredie oplag. Forlagt af Th. Linds efterfølger (Eckardt & Frandsen), Kjøbenhavn 1897.
- PRZYBYSZEWSKI, STANISLAUS: *Zur Psychologie de Individuums. I Chopin and Nietzsche.* Fontane & Co, Berlin 1892.
- PRZYBYSZEWSKI, STANISLAUS: *Zur Psychologie de Individuums. II Ola Hansson.* Fontane & Co, Berlin 1892.
- PRZYBYSZEWSKI, STANISLAW: *Erinnerungen an das literarische Berlin.* Aus dem Polnischen übertragen von Klaus Staemmler. Originaltitel: *Moi współcześni – Wśród obcych* (Meine Feitgenossen – Unter Fremden). Winkler-Verlag, München 1965.
- REUTER, GABRIELE: *Af god familj. Roman* [Aus guter Familie. *Leidengeschichte eines Mädchens* 1895]. Översättning från tyskan Ernst Lundqvist. Hugo Gebers förlag, Stockholm 1896.
- REUTER, GABRIELE: *Vom Kinde zum Menschen; Die Geschichte meiner Jugend.* S. Fisher, Berlin 1921.
- SAELAN, TH. A.: *Itsemurhista Suomessa – tilastotieteellinen ja lääketieteellinen tutkielma* [akateeminen väitöskirja 1864] *Psychiatria Fennica* julkaisusarja No 50 – 1983.
- SKRAM, AMALIE: *Mellom slagene. Brev i utvalg ved Eugenia Kielland.* Forlagt av H. Aschehoug & co (W. Nygaard), Oslo 1955.
- SKRAM, AMALIE JA BJØRSON, BJØRNSTJERNE: ”Og nu vil jeg tale ut” – ”Men nu vil jeg også tale ud”. *Brevvekslingen mellom Børnstjerne Bjørson og Amalie Skram 1878/1904.* Ved Øyvind Anker og Edvard Beyer. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1982.
- SKRAM, AMALIE JA SKRAM, ERIK: *Elskede Amalie. Brevvekslingen mellom Amalie og Erik Skram* I, 1882–september 1883. Red. Janet Garton, Gyldendal, Oslo 2002.
II, Oktober 1883–1888. Red. Janet Garton, Gyldendal, Oslo 2002.
III, 1889–1899. Red. Janet Garton, Gyldendal, Oslo 2002.
- SKRAM, AMALIE: *Constance Ring.* [1885] Översättning av Maj Frisch. Gidlunds, Stockholm 1979.
- SKRAM, AMALIE: *Lucie.* [1888] Översättning av Maj Frisch. Gidlunds, Stockholm 1980.
- SKRAM, AMALIE: *På S:t Jörgen* [På Sct. Jörgen, 1895]. Översättning av Maj Frisch. Gidlunds, Stockholm 1978.
- SKRAM, AMALIE: *Professor Hieronimus* [1895]. Översättning av Maj Frisch. Gidlunds, Stockholm 1978.

LYHENTEET

GUB	Göteborgs universitesbibliotek
LUB	Lunds universitetsbibliotek
KBs	Kungliga biblioteket, Stockholm
KBk	Det kongelige bibliotek, København
SBI	Benedictsson, Victoria: <i>Stora Boken. Volym I: Dagbok 1882–1884.</i> (1978)
SBII	Benedictsson, Victoria: <i>Stora Boken. Volym II: Dagbok 1884–1886.</i> (1982)
SBIII	Benedictsson, Victoria: <i>Stora Boken och Dagboken. Volym III Dagbok 1886–1888.</i> (1985)
SuBoA	Benedictsson, Victoria (Ernst Ahlgren): <i>En självbiografi ur bref och anteckningar.</i> Red. Axel Lundegård, 1908.
DoB	Benedictsson, Victoria (Ernst Ahlgren): <i>Dagboksblad och brev I–II.</i> Samlade till en levnadsteckning av Axel Lundegård. Albert Bonniers förlag, Stockholm 1928.
Den b tragedi	Den bergtagna. En kärlekens tragedi. <i>Samlade Skrifter VI</i> , 221–369.
Den b prosa	Den bergtagna (prosautkastet) <i>Samlade Skrifter VII</i> , 249–301

KIRJALLISUUS

- AASEN, ELISABETH: Amalie Skram. Liv og diktning. *Amalie Skram – Dikerliv i brytningstid*. Red. Inger Elisabeth Haavet og Elisabeth Aasen. Senter for humanistisk kvinneforskning. Skriftserien nr. 6. Universitetet i Bergen, Bergen 1993. 5–17.
- ACHTÉ, KALLE: *150 vuotta psykiatria. Lapinlahden sairaalan historia 1841–1991*. Recalled, Helsinki 1991.
- AHLBECK-REHN, JUTTA: *Omoromens ansikte. En studie av de galna kvinnorna på Själo hospital 1889–1944*. Sociologiska institutionen, Åbo 1998.
- AHLBECK-REHN, JUTTA: Brottlingen med opålitliga kroppen. Skapandet av en psykiatrisk diagnos. *Historisk Tidskrift för Finland* 2001:2. 238–258.
- AHLBECK-REHN, JUTTA: Från läsdrivare till hysteriska. Diagnostik som produktion av makt och avvikelse. *Naistutkimus* 3, 2002. 3–17.
- AHLBECK-REHN, JUTTA: Pienuuden suuruus – mikrohistorian ja diskurssianalyysin välimaastossa. Esimerkkinä yksittäinen dokumentti. *Kahden muusan palveluksessa. Historiallisen sosiologian lähtökohdat ja lähestymistavat*. Toim. Marja Andersson, Anu-Hanna Anttila ja Pekka Rantanen. Historia mirabilis 4. Turun historiallinen yhdistys ry, Turku 2005. 255–273.
- AHLBECK-REHN, JUTTA: *Diagnostisering och disciplinering. Medicinsk diskurs och kvinnligt vainsinne på Själo hospital 1889–1944*. Åbo Akademis förlag – Åbo Akademi University Press, Åbo 2006.
- ALCOFF, LINDA: Cultural Feminism versus Poststructuralism: The identity crisis in feminist theory. *Signs. Journal of Women in Culture and Society*, Vol 13, number 3 1988. 405–436.
- ANDERSON, OLIVE: *Suicide in Victorian and Edwardian England*. Clarendon Press, Oxford 1987.
- ANDERSSON, IRENE; Bokholm, Sif; Hammar, Inger; Hilleström, Lena; Jansdotter, Anna; Carlsson-Wetterberg, Christina; Österberg, Eva: Det vidgade rummet – och det lästa. Kvinnor, moral och modernitet. *Rummet vidgas. Kvinnor på väg ut i offentligheten ca 1880–1940*. Red. Eva Österberg & Christina Carlsson-Wetterberg. Atlantis, Stockholm 2002. 10–28.
- ANDREWS, JONATHAN: Customers and Patrons of the Mad-Trade: The Management of Lunacy in Eighteenth-Century London: With the Complete Text of John Monro's 1766 Case Book. Ewing, NJ, USA: University of California Press, 2002.
<http://site.ebrary.com/lib/uniturku/Doc?id=10048745>
- ARDIS, ANN L.: *New Women, New Novels: Feminism and Early Modernism*. Rutgers University Press, New Brunswick and London, 1990.
- ARDIS, ANN L.: *Modernism and Cultural Conflict, 1880–1922*. Cambridge University Press, West Nyack, NY, USA 2002. <http://site.ebrary.com/lib/uniturku/Doc?id=10069963>
- ARENDET, HANNAH: *Vita activa. Ihmisenä olemisen ehdot*. Alkuteos *The Human Condition* [1958]. Vastapaino, Tampere 2002.
- ASK, JOHN: *Carl Jacob Ask 1825–1897: några minnesblad*. Lund, 1898.
- BABB, LAWRENCE: *The Elizabethan Malady: A Study of Melancholia in English Literature from 1580–1642*. Michigan State College Press, East Lansing 1951.
- BERGENLÖV, EVA: Mordiska mödrar i Sverige kring sekelskiftet 1700. *Kvinnor och våld. En mångtydig kulturhistoria*. Red. Eva Österberg och Marie Lindstedt Cronberg. Nordic Academic Press, Lund 2005. 71–87.
- BERGFASTH, CECILIA: *Bibliografi över Victoria Benedictsson (Ernst Ahlgren)*. Linköping Univ.: Inst. för tema, Avd. för litteraturvetenskap, Linköping 2001.
- BIERNACKI, RICHARD: Method and Metaphor after the New Cultural History. *Beyond the Cultural Turn. New Directions in the Study of Society and Culture*. Ed. Victoria E. Bonnell and Lynn Hunt. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 1999. 62–92.
- BIERSACK, ALETTA: Local Knowledge, Local History: Geertz and Beyond. *The New Cultural History*. Ed. Lynn Hunt. University of California Press, Berkeley, London 1989. 72–96.
- BJØRNSTAD, KETIL: *Edvard Munch. Taiteilijaelämäkerta*. Alkuteos *Historien om Edvard Munch* [1993]. Suom. Harry Forsblom. WSOY, Helsinki 1995.
- BONDEVIK, HILDE: *Medicinens orden og hysteriets uorden. Hysteri i Norge 1870–1915*. Doktoravhandling forsvart ved Det humanistiske fakultetet, Universitetet i Oslo Nr. 297. Drt humanistiske fakultetet, Universitetet i Oslo, Oslo 2007.
- BRANTLY, SUSAN: *The life and writings of Laura Marholm*. [Unpublished] Dissertation, Yale University 1987.

- BRANTLY, SUSAN: *The life and writings of Laura Marholm*. Beiträge zur nordischen Philologie 21. Band. Helbing & Lichtenhahn Verlag ag, Basel und Frankfurt am Main 1991.
- BREDSORF, ELIAS: *Den store nordiske krig om seksualmoralen. En dokumentarisk fremstilling af saedlighedsdebatten i nordisk litteratur i 1880'erne*. Gyldendal norsk forlag, 1973.
- BREUER, JOSEF & FREUD, SIGMUND: *Studies on hysteria*. Alkuteos *Studien über Hysterie* [1895] Transl. from the German and ed. James Strachey. Basic Books, New York [1982].
- BROHEAD, RICHARD H.: *Cultures of Letters. Scenes of Reading and Writing in Nineteenth-Century America*. The University of Chicago Press, Chicago, London 1994.
- BÖÖK, FREDRIK: *Victoria Benedictsson*. Svenska Akademiens minnesteckningar. Nosteds, Stockholm 1950.
- CABE, BARBARA AND SLUGA, GLENDA: *Gendering European History 1780–1920*. Leicester University Press, London and New York 2000.
- CAMINERO-SANTANGELO, MARTA: *The Madwoman Can't speak: Or Why Insanity is not subversive*. Cornell University Press, Ithaca 1998.
- CANNING, KATHLEEN: Feminist history after the linguistic turn: historicizing discourse and experience. *Signs. Journal of Women in Culture and Society*, Vol 19, Number 2, 1994. 368–404.
- CANTH, MINNA: *Minna Canthin kirjeet*. Toim. Helle Kannila. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 313, SKS, Helsinki 1973.
- CARLSSON WETTERBERG, CHRISTINA: Med den fria kärleken på programmet. Frida Stéenhoff utmanar kyrkofäder och gammalfeminister. *Rummet vidgas. Kvinnor på väg ut i offentligheten ca 1880–1940*. Red. Eva Österberg & Christina Carlsson-Wetterberg. Atlantis, Stockholm 2002. 166–208.
- CERTEAU, MICHEL DE: *The Practise of Everyday Life*. Trans. Steven Rendall. University of California Press, Berkeley 1984.
- CHATEAUBRIAND, FRANÇOIS-RENÉ: *René*. Suom. Antti Nylen. Faros, Turku 2006.
- CHARTIER, ROGER: Introduction: An Ordinary Kind of Writing. Model letters and letter-writing in ancien régime France. *Correspondence. Models of Letter-Writing from the Middle Ages to the Nineteenth Century*. Roger Chartier, Alain Boureau and Cécile Dauphin. Translated Christopher Woodall. Polity Press 1997. 1–23.
- COHN, DORRIT: *Fiktio mieli. The Distinction of Fiction* [1999]. Suom. Paula Korhonen, Markku Lehtimäki, Kai Mikkonen ja Sanna Palomäki. Gaudeamus, Helsinki 2006.
- CULLBERG, JOHAN: *Gustaf Fröding och kärleken. En psykologisk och psykiatrisk studie*. Natur och Kultur, Stockholm 2004.
- CUNNINGHAM, GAIL: *The New Woman and the Victorian Novel*. Barnes & Noble, New York 1978.
- CUNNINGHAM, GAIL: 'He-Notes': Reconstructing Masculinity. *The New Woman in Fiction and in Fact. Fin-de-Siècle Feminisms*. Ed. Angélique Richardson and Chris Willis. Palgrave, London 2002. 94–106.
- DAHLBÄCK, KERSTIN: *Ändå tycks allt vara osagt. August Strindberg som brevskrivare*. Natur och Kultur, Stockholm 1994.
- DAHLBÄCK, KERSTIN: Inledning. *August Strindberg. Min eld är den största. Brev 1858–1912*. Red. Kerstin Dahlbäck. Ordfront förlag, Stockholm 1999. 5–24.
- DAHLERUP, PIL: *Det moderne gennembruds kvinder*. Gyldendal, København 1984.
- Dansk biografisk lexikon / 13*. A digital facsimile edition from Project Runeberg. <http://runeberg.org/dbl/13/0230.html>
- DAVIS, NATALIE ZEMON: Sosiaalhistorian haasteet. Suom. Jyri Kokkonen ja Marjatta Rahikainen. *Matkoja moderniin. Lähikuvia suomalaisten elämästä*. Historiallinen Arkisto 107, SHS, 1996. 9–28.
- DAVIS, NATALIE ZEMON: *Kolme naista, kolme elämää 1600-luvulla*. Alkuteos *Women on the Margins, Three Seventeenth-Century Lives*. Suom. Jaana Iso-Markku. Otava, Helsinki 1997.
- DE LAURETIS, TERESA: *Alice doesn't. Feminism, semiotics, cinema*. The Macmillan Press, London 1984.
- DE LAURETIS, TERESA: *Itsepäinen vietti. Kirjoituksia sukupuolesta, elokuvasta ja seksuaalisuudesta*. Toim. Anu Koivunen. Suom. Tutta Palin ja Kaisa Sivenius. Vastapaino, Tampere 2004.
- DIDI-HUBERMAN, GEORGES: *The invention of hysteria. Charcot and the photographic iconography of the Salpêtrière*. [1982] Translated by Alisa Hartz. The MIT Press, Cambridge, London 2003.
- DOWNS, LAURA LEE: *Writing Gender History*. Hodder Arnold, London 2004.
- DUBOS, RENÉ AND JEAN: *The White Plague. Tuberculosis, Man, and Society*. [1952] Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey 1996.
- DUDEN, BARBARA: Die Frau Ohne Unterleib: Zu Judith Butlers Entkörperung. Ein Zeitdokument.

- Theorie – Geschlecht – Fiction*. Hgg. Nathalie Amstutz & Martina Kuoni. Nexus 13. Stroemfeld, Basel & Frankfurt am Main 1994. 153–166.
- DUDEN, BARBARA: *The Woman beneath the Skin. A Doctor's Patients in Eighteenth-Century Germany*. Orig. Gesichte under der haut: Ein Eisenacher Arzt und seine Patientinnen um 1730 [1987]. Transl. Thomas Dunlap. Harvard University Press, Cambridge, Mass 6 London 1997.
- EDELFFELT, ALBERT & KORTELAINEEN, ANNA: *Niin kutsuttu sydämeni. Albert Edelfeltin kirjeet äidilleen 1873–1901*. Kirjeet suom. Sirpa Kähkönen. Otava, Helsinki 2001.
- EKENSTAM, CLAES: *Kroppens idéhistoria. Disciplinering och karaktärsdaning i Sverige 1700–1959*. Gidlunds, Stockholm 1993.
- ENGELSTAD, IRENE: Etterord. Teoksessa Amalie Skram: *Constance Ring*. [1885] Pax Bibliotek 360. 4. opplag. Pax Forlag a/s, Oslo 1978. 279–288.
- ENGELSTAD, IRENE: *Sammenbrudd og gjennombrudd. Amalie Skrams romaner om ekteskap og sinnssykdom*. Pax Forlag, Oslo 1984.
- ESKOLA, KATARINA: Päiväkirjaäiti. *Naistutkimus* 2/1996. 55–61.
- FELSKI, RITA: *The Gender of modernity*. Harvard University Press, Cambridge, London 1995.
- FORSELL, PIA: Från skrivande damer till yrkesförfattarinnor. *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen: Åren 1400–1900*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Bokförlaget Atlantis, Stockholm 1999. 448–466.
- FORSIUS, ARNO: *Kuolinsyyt vuosien 1749–1877 väkilukutauluissa*. http://www.saunalahti.fi/arnoldus/kuol_syy.html
- FORSÅS-SCOTT, HELENA: Makt och text i Victoria Benedictssons Pengar. *Det moderna genombrottets prosa. Sju analyser*. Red. Yvonne Leffler. Studentlitteratur, Lund 2005. 27–41.
- FOUCAULT, MICHEL: The Subject and Power. *Critical Inquiry*, Vol. 8, No. 4. Summer, 1982. 777–795.
- FOUCAULT, MICHEL: *Madness and Civilisation. A History of Insanity in the Age of Reason. Histoire de la Folie* [1961]. Translated Richard Howard. Vintage Books, New York 1988.
- FOUCAULT, MICHEL: *The Birth of Clinic. An Archaeology of Medical Perception. Naissance de la Clinique*. [1973] Translated A.M. Sheridan Smith. Vintage Books, New York 1994.
- FOUCAULT, MICHEL: *Seksuaalisuuden historia. Tiedontahto, nautintojen käyttö, Huoli itsestä. La volonté savoir, (1976), L'usage des plaisirs (1984), Le souci de soi (1984)*. Suom. Kaisa Sivenius. Gaudeamus Helsinki 1998.
- FREDERIKSEN, ELKE: German women author's in the nineteenth century: where are they? *Beyond the Eternal Feminine. Critical Essays on Women and German Literature*. Ed. By Susan L. Cocalis and Kay Goodman. Akademischer Verlag Hans-Dieter Heinz. Stuttgart 1982. 177–201.
- FRENCKELL-THESELEFF, GRETA VON: *Minna Canth*. Suom. Tyyni Tuulio. [1944] 2. uusittu painos, Otava, Helsinki 1994.
- FREUD, SIGMUND: *Murhe ja melankolia sekä muita kirjoituksia*. [Kirjoituksia vuosilta 1905–1937, *Trauer und Melancholie* 1917] Suom. Markus Lång. Vastapaino, Tampere 2005.
- FREUD, SIGMUND: *Tapauskertomukset*. [Kuusi tapauskertomusta vuosilta 1905–1920] Suom. Seppo Hyrkäs. Teos, Helsinki 2006.
- FREUD, SIGMUND: *Case histories I 'Dora' and 'Little Hans'*. [1905, 1909] The Pelican Freud Library. General ed. Angela Richards. Penguin Books, 1977.
- GARTON, JANET: *Norwegian Women's Writing 1850–1900*. Women in Context. Athlone, London and Atlantic Highlands, Nj 1993.
- GARTON, JANET: Amalie og Erik Skram og deres samtid / 1882 / 1883. Teoksessa Skram, Amalie ja Skram, Erik: *Elskede Amalie. Brevvekslingen mellom Amalie og Erik Skram I*, 1882–september 1883. Red. Janet Garton, Gyldendal, Oslo 2002. 13–55, 253–255. (Garton 2002a)
- GARTON, JANET: 1884 / 1885 / 1886 / 1887 / 1888 Teoksessa Skram, Amalie ja Skram, Erik: *Elskede Amalie. Brevvekslingen mellom Amalie og Erik Skram II, Oktober 1883–1888*. Red. Janet Garton, Gyldendal, Oslo 2002. 169–170, 369–370, 473, 477, 499. (Garton 2002b)
- GARTON, JANET: 1889 / 1890 / 1891 / 1892 / 1893 / 1894 / 1895 / 1896 / 1897 / 1898 / 1899 / 1902 Teoksessa Skram, Amalie ja Skram, Erik: *Elskede Amalie. Brevvekslingen mellom Amalie og Erik Skram III, 1889–1899*. Red. Janet Garton, Gyldendal, Oslo 2002. 7, 127, 163, 191, 227–228, 295–296, 329–330, 389–390, 455–456, 489, 525, 537. (Garton 2002c)
- GIJSWIJT-HOFSTRA, MARIJKE: Introduction: Cultures of Neurasthenia from Beard to the First World War. *Cultures of Neurasthenia from Beard to the First World War*. Ed Marijke Gijswijt-Hofstra and Roy Porter. Clio Medica. The Wellcome Series in the History of Medicine. Rodopi, Amsterdam, New York 2001. 1–30.

- GILBERT, SANDRA M, & GUBAR, SUSAN: *The Madwoman in the Attic. The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*. Yale University Press, New haven, London 1978.
- GILMAN, SANDER: Degeneration: An Introduction. *Degeneration. The dark Side of Progress*. Ed. J. Edward Chamberlin and Sander Gilman. Columbia University Press, New York 1985. ix–xiv.
- GILROY, AMANDA & VERHOEVEN, W. M.: Introduction. *Epistolary Histories. Letters, Fiction, Culture*. Ed. Amanda Gilroy and W.M. Verhoeven. University Press of Virginia, Charlottesville and London 2000. 1–25.
- GINZBURG, CARLO: *Johtolankoja, Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Suom. Au- likki Vuola. Gaudeamus, Helsinki 1996.
- GOODMAN, DENA: More than paradoxes to offer: Feminist history as critical practice. *History and Theory*, Vol. 36, Issue 3, 1997. 392–405.
- GOODMAN, DENA: Letter Writing and the Emergence of Gendered Subjectivity in Eighteenth-Century France. *Journal of Women's History*. Summer 2005. Vol 17 No2. 9–37.
- GRADENWITZ, MOGENS: *Knud Pontoppidan og patienterne - Etatsraaden, Sympigen, Amalie Skram, Gre- vind*. Akademisk Forlag, Koebenhavn 1985.
- GREENSLADE, WILLIAM: *Degeneration, Culture and the novel 1880–1940*. Cambridge University Press, Cambridge 1994.
- GRIESINGER WILHELM: States of Mental Depression – Melancholia [in Mental Pathology and Ther- apeutics, 1867]. *The nature of melancholia. From Aristoteles to Kristeva*. Ed. Jennifer Radden. Oxford university press, Oxford, New York 2000.
- GRÖNSTRAND, HEIDI: Murgrönan – Kärsimyksen kuvaus vai selviytymistarina? Kirjeromaani nais- ten lajina. *Lähikuvassa nainen. Näköaloja 1800-luvun kirjalliseen kulttuuriin*. Toim. Päivi Lap- palainen, Heidi Grönstrand, Kati Launis. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 838. SKS, Helsinki 2001. 23–37.
- GRÖNSTRAND, HEIDI: *Naiskirjailija, romaani ja kirjallisuusinstituutio 1840-luvun Suomessa*. Suoma- laisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1019, SKS, Helsinki 2005.
- GRÖNSTRAND, HEIDI: Naiskirjailija ja nimimerkki. Anonyymit tekijät romaanin kehittäjinä 1800-lu- vun puolivälin Suomessa. *Tekijyyden tekstit*. Toim. Kaisa Kurikka ja Veli-Matti Pynttari. Suo- malaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1072. SKS, Helsinki 2006. 129–152.
- GUSTAFSSON, TORBJÖRN: *Själs biolog. Medicinen, kulturen och naturens ordning 1850–1920*. Bru- tus Östlings Bokförlag Symposion. Stockholm/Stehag 1996.
- HAAS, WILLY: Geleitwort. Teoksessa Stanislaw Przybyzewski: *Erinnerungen an das literarische Berlin*. Winkler-Verlag, München 1965. 5–12.
- HABERMA, JÜRGEN: *Julkisuuden rakennemuutos. Tutkimus yhdestä kansalaisyhteiskunnan kategoria- sta. Alkuteos Strukturwandel der Öffentlichkeit Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerli- chen Gesellschaft* [1962] Suom. Veikko Pietilä. Vastapaino, Tampere 2004.
- HAETTNER AURELIUS, EVA: *Inför lagen. Kvinnliga svenska självbiografier från Agneta Horn till Fredri- ka Bremer*. Lund University Press, Lund 1996.
- HAGELSTAM, SONJA: Käraste soldat! Om krigstida brev som källmaterial. *Budkavlen* 2000. 66–84.
- HAGMAN, LUCINA: *Minna Canthin elämäkerta*. Otava, Helsinki 1906.
- HAGNER, MINNA: ”Naisasian tarkoitus on ihmiskunnan sopusointuinen kehitys”. Porvarillisen nais- liikkeen tuottamat kertomukset naisten historiasta. Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa. Toim. Elina Katainan, Tiina Kinnunen, Eva Packalén, Saara Tuomaala. SKS, Helsin- ki 2005. 100–118.
- HAKOSALO, HEINI: *Bio-power and pathology. Science and power in the Foucauldian histories of medi- cine, psychiatry and sexuality*. Reports from the Department of History, University of Oulu. History of Science and Ideas No. 1, Oulu 1991.
- HAKOSALO, HEINI: Aivotoiminnasta introspektioon. Kolme lukua psykoanalyysin esihistoriaa. *Tiede ja Edistys* 4 /1994. 301–310.
- HAKOSALO, HEINI: Mielen manipuloinnista sielun kirurgiaan: suggestio ja psykoterapian synty. *Psy- koterapiat eilen tänään*. Toim. Juhani Ihanus. Yliopistopaino, Helsinki University Press, Hel- sinki 1997. 26–43.
- HAKOSALO, HEINI: Puhu ja pelastu. Tunnustus seksuaalisuuden historiassa. *Tiede ja Edistys* 1/1999. 55–56.
- HALL, STUART: *Identiteetti*. Suom. ja toim. Mikko Lehtonen ja Juha Herkman. Vastapaino, Tampe- re 1999.
- HALTTUNEN, KAREN: Cultural History and the Challenge of Narrativity. *Beyond the Cultural Turn. New Directions in the Study of Society and Culture*. Ed. Victoria E. Bonnell and Lynn Hunt. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 1999. 165–181.

- HAMM, CHRISTINE: *Medlidenhet og melodrama. Amalie Skrams litteraturkritikk og ekteskapsromaner*. Dr. art.avhandling. Univeristet Bergen 2001. [julkaisematon oppinnäyte]
- HAMM, CHRISTINE: Naturalism och melodram. Amalie Skrams *Constance Ring* som opera. *Det moderna genombrottets prosa. Sju analyser*. Ed. Yvonne Leffler. Studentlitteratur, Lund 2005. 81–99.
- HAMMAR, INGER: Med dunkala brev på djupa vatten. Victoria Benedictsson och offerrollen. *Samlaren. Tidskrift för svensk litteraturvetenskaplig forskning*. Årgang 119 1998. 39–53.
- HAMMAR, INGER: *Emancipation och religion. Den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debattom kvinnans kallelse ca 1860–1900*. Carlsson, Stockholm 1999.
- HAMMAR, INGER: Den äkta kvinnligheten. Några reflektioner kring ett kontroversiellt begrepp I 1800-talets Norden. *Erobring og overskridelse. De nye kvinnene inntar verden 1870–1940*. Red. Tone Hellesund & Inger Marie Okkenhaug. Unipub forlag, Oslo 2003. 15–41.
- HAPULI, RITVA: *Naisia rakastavat naiset. Lesbolaisuuden ja siihen liittyneenä homoseksuaalisuuden määrittäminen Euroopassa vuosien 1880–1930 välisenä aikana*. Tasa-arvojulkaissuja, Sarja D: Naistutkimusraportteja 1/1989. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki 1989.
- HAPULI, RITVA: Moraalin raunioilla: naisen ja naiskuvan muutos Sittengeschichte der Nachkriegszeit -teoksen valossa. *Monta tietä menneisyyteen. Omistettu professori Keijo Virtaselle ja apulaisprofessori Kari Immoselle heidän täyttäässään 50 vuotta*. Toim. Leena Rossi ja Hanne Koivisto. Turun yliopisto, Kulttuurihistoria, Turku 1995. 255–266.
- HAPULI, RITVA: *Berliini. Kirjailijan kaupunki*. Toim. Ritva Hapuli. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 999. SKS, Helsinki 2004.
- HAPULI, RITVA: Kirjoittamisen kulttuurihistoriasta. *Historiallinen aikakauskirja* 3/2005. 317–323.
- HAPULI, RITVA & LESKELÄ-KÄRKI, MAARIT: Kirjallisia edelläkävijöitä. Virginia Woolf, oma huone ja naisten traditio. *Avaintekstejä Kulttuurihistoriaan*. Toim. Hanna Järvinen ja Kimi Kärki. Cultural History – Kulttuurihistoria 6. Turku 2005. 69–80.
- HARDING, GÖSTA: *Tidig svensk psykiatri. De tre första psykiatriprofessorerna i Stockholm 1861–1902: Öhrström, Björnström, Hjertröm och bakgrunden för deras verksamhet*. Verbum, Lund 1975.
- HARDY, ANNE: *Health and Medicine in Britain since 1860*. Palgrave, Hampshire, New York 2001.
- HATAVARA, MARI: Kirjallisuuskritiikin suhtautuminen naiseen romaanikirjailijoina 1800-luvun puolivälin Suomessa ja Ruotsissa. *Lähikuvassa nainen. Näköaloja 1800-luvun kirjalliseen kulttuuriin*. SKS, Helsinki 2001. 68–106.
- HEDGES, ELAINE R. : Afterword & A Note on the Text. Charlotte Perkins Gilman: *The Yellow Wall-Paper*. Revised Edition. [Afterword 1973] The Feminist Press, City University of New York 1996. 7–8, 37–62.
- HEGDESTAD, EVA: *Fången och fri. 1880-talets svenska kvinnliga författare om hemmet, yrkeslivet och konstnärskapet*. Uppsala universitet, Uppsala 1991.
- HEGDESTAD, EVA: Konstnärskall och hustruplikt. Konflikter mellan arbete, kärlek och konst. *Fadershuset. 1800-talet*. Nordisk kvinnolitteraturhistoria II. Red. Elisabeth Møller Jensen (huvudred.) Inger-Lise Hjordt-Vetlesen, Anne-Marie Mai, Ingeborg Nordin Hennel, Christina Sjöblad, Ebba Witt-Brattström. Wiken, Bokförlaget Bra Böcker AB, Höganäs [1993]. 2. painos 1998. 508–511.
- HEGDESTAD, EVA: Nostalgi eller framtidsvision – Victoria Benedictssons Fru Marianne. *Det moderna genombrottets prosa. Sju analyser*. Ed. Yvonne Leffler. Studentlitteratur, Lund 2005. 43–58.
- HEILMANN, ANN: Narrating the Hysteric. *The New Woman in Fiction and in Fact. Fin-de-Siècle Feminisms*. Ed. Angélique Richardson and Chris Willis. Palgrave, London 2002. 123–135.
- HEINÄMAA, SARA: *Ihmetyt ja rakkaus. Esseitä ruumiin ja sukupuolen fenomenologiasta*. Nemo; Helsinki 2000.
- Hellästi rakastettu Puolisoni. J.V.Snellmanin ja hänen vaimonsa kirjeenvaihto ynnä opastavia yleiskatsauksia j muistelmia kodista*. Julkaissut K. Snellman. Suom. Rob. Lehtonen. [1928] Otava, Helsinki 2006.
- HEITMANN, ANNEGRET: The moving statue. Art and femininity in texts by women authors around 1900. *The New Woman and the Aesthetic Opening: Unlocking Gender in Twentieth-Century Texts*. Ed. Ebba Witt-Brattström. Södertörns högskola, Huddinge 2004.
- HELLESUND, TONE & OKKENHAUG, INGER MARIE: Inledning. *Erobring og overskridelse. De nye kvinnene inntar verden 1870–1940*. Red. Tone Hellesund & Inger Marie Okkenhaug. Unipub forlag, Oslo 2003. 1–13.
- HIGONNET, MARGARET: Speaking Silences: Women's Suicide. *The Female Body in Western Culture. Contemporary Perspectives*. Ed. Susan Rubin Suleiman. Harvard University Press, Cambridge, London 1986. 68–83.
- HILDRETH, MARTHA L.: Doctors and Families in France, 1880-1930: The Cultural Reconstruction of Medicine. *French Medical Culture in Nineteenth Century*. Ed. Anna La Berge and Mordechai

- Feingold. The Welcome Institute Series in the History of Medicine. *Clio Medica* 25. Rodopi, Amsterdam, Atlanta 1994. 189–209.
- HINKKANEN, MERJA-LIISA: I takes two to tango – but only one to micro? *Suomen antropologi. Antropologi i Finland*. Journal of the Finnish Anthropological Society 1/1995. 20. vuosikerta / Volume 20 Number 1 (March 1995). 26–28.
- HIRDMAN, YVONNE: Modernity and Gender: A Conflict of Possibilities. *History and Change*. Ed. Anu Lahtinen and Kirsi Vainio-Korhonen. *Studia Historica* 71. SKS, Helsinki 2004. 21–31.
- HJORDT-VETLESEN, INGER-LISE: Modernitetens kvinnliga text. Det moderna genombrottet i Norden. *Fadershuset. 1800-talet*. Nordisk kvinnolitteraturhistoria II. Red. Elisabeth Møller Jensen (huvudred.) Inger-Lise Hjordt-Vetlesen, Anne-Marie Mai, Ingeborg Nordin Hennel Christina Sjöblad, Ebba Witt-Brattström. Wiken, Bokförlaget Bra Böcker AB, Höganäs [1993]. 2. painos 1998. 330–353. (1998a)
- HJORDT-VETLESEN, INGER-LISE: Lidelsefull naturalism. Om Amalie Skram. *Fadershuset. 1800-talet*. Nordisk kvinnolitteraturhistoria II. Red. Elisabeth Møller Jensen (huvudred.) Inger-Lise Hjordt-Vetlesen, Anne-Marie Mai, Ingeborg Nordin Hennel Christina Sjöblad, Ebba Witt-Brattström. Wiken, Bokförlaget Bra Böcker AB, Höganäs [1993]. 2. painos 1998. 456–467.
- HJORDT-VETLESEN, INGER-LISE & MORTENSEN, BIRGIT: Fördämningar rämnar. *Fadershuset. 1800-talet*. Nordisk kvinnolitteraturhistoria II. Red. Elisabeth Møller Jensen (huvudred.) Inger-Lise Hjordt-Vetlesen, Anne-Marie Mai, Ingeborg Nordin Hennel Christina Sjöblad, Ebba Witt-Brattström. Wiken, Bokförlaget Bra Böcker AB, Höganäs [1993]. 2. painos 1998. 354–362. (1998b)
- HOLM, INGVAR: *Ola Hansson. En Studie i åttitalsromantik*. Gleerups, Malmö 1957.
- HOLM, BIRGITTA: *Victoria Benedictsson*. Natur och Kultur, Stockholm 2007.
- HOLMBERG, EVA JOHANNA: Construction of Difference / Thinking with difference. *Practices of Inclusion and Exclusion in Premodern Culture*. Ed. Eva Johanna Holmberg & Tom Linkinen. *Cultural history – Kulttuurihistoria* 5, Turku 2005. 9–17.
- HÄGGMAN, KAI: *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Historiallisia Tutkimuksia 179, SHS, Helsinki 1994.
- HÄGGMAN, KAI: Kivennäisvesi, kylpyvesi ja keskisäädyn elämäntapa. *Terveysten lähteillä. Länsimaisen terveystieteiden kulttuurihistoriaa*. Toim. Timo Joutsivuo ja Heikki Mikkeli. Historiallinen arkisto 106. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1995. 153–167.
- HÄNNINEN, VILMA & TIMONEN, SENNI: “Huoli” ja “masennus”. Kärsimyksiä ennen ja nyt. *Arki satutata. Kärsimyksiä suomalaisessa nykypäivässä*. Vastapaino, Tampere 2004. 193–225.
- IMMONEN, KARI: Uusi kulttuurihistoria. *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. Tietolipas 175. SKS, Helsinki 2001. 11–25.
- IVERSEN, IRENE: När driften hotar. En norsk kvinnlig offentlighet växer fram. *Fadershuset. 1800-talet*. Nordisk kvinnolitteraturhistoria II. Red. Elisabeth Møller Jensen (huvudred.) Inger-Lise Hjordt-Vetlesen, Anne-Marie Mai, Ingeborg Nordin Hennel Christina Sjöblad, Ebba Witt-Brattström. Wiken, Bokförlaget Bra Böcker AB, Höganäs [1993]. 2. painos 1998. 419–455.
- JACK, DANA CROWLEY: *Silencing the self. Women and depression*. Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, London 1991.
- JACKSON, STANLEY W.: *Melancholia and Depression. From Hippocratic times to modern times*. Yale University Press, New haven, London 1986.
- JALLAND, PAT: *Death in Victorian Family*. [1996] Oxford University Press, Oxford, New York 1999.
- JANSDOTTER, ANNA: ”Syster kan ändå aldrig lämna mig”. Prostitution, filantropi och ett personligt möte vid sekelskiftet 1900. *Rummet vidgas. Kvinnor på väg ut i offentligheten ca 1880-1940*. Red. Eva Österberg & Christina Carlsson-Wetterberg. Atlantis, Stockholm 2002. 30–74.
- JANSDOTTER ANNA: *Ansikte mot ansikte. Räddningsarbete bland prostituerade kvinnor i Sverige 1850-1920*. Brutus Östlings bokförlag Symposion, Stockholm, Stehag 2004.
- JARRICK, ARNE: *Hamlets fråga. En svensk självmordshistoria*. Norstedts, Stockholm 2000.
- JENSEN, OLE NYGAARD: Fremvekst av dansk psykiatri i midten av det 19. århundre. *Psykiatri og historie*. Red. Einar Kringlen. J.W. Cappelens forlag, Trondhjem 1977. 73–85.
- JOHANNISSON, KARIN: *Den mörka kontinenten. Kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*. Norstedts, Stockholm 1994.
- JOHANNISSON, KARIN: *Kroppens tunna skal. Sex essäer om kropp, historia och kultur*. Norstedts, Stockholm 1998.
- JOHANNISSON, KARIN: *Tecknen. Läkaren och konsten att läsa kroppar*. Norstedts, Stockholm 2004.
- JOHNSON, RICHARD L.: Gabriele Reuter: Romantic realist. *Beyond the Eternal Feminine. Critical Es-*

- says on Women and German Literature. Ed. By Susan L. Cocalis and Kay Goodman. Akademischer Verlag Hans-Dieter Heinz. Stuttgart 1982. 225–244.
- JOKINEN, EEVA: *Väsnynt äiti. Äitiyden omaelämäkerrallisia esityksiä*. Gaudeamus, Helsinki 1996.
- JOKINEN, EEVA: Kun äiti oli masentunut. *Ruumiin siteet. Tekstejä eroista, järjestyksistä ja sukupuolesta*. Toim. Eeva Jokinen. Vastapaino, Tampere 1997. 137–168.
- JOKINEN, EEVA: Päiväkirjat tiedon lajina. *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*. Toim. marianne Liljeström. Vastapaino, Tampere 2004.
- JOLLY, MARGARET: Editor's Note. *Encyclopedia of Life Writing. Autobiographical and Biographical Forms*. Volyme I A-K. Ed. Margaret Jolly. Fitzroy Dearborn Publishers, London, Chicago 2001. ix–xii.
- JOLLY, MARGARETTA & STANLEY, LIZ: Letters as / not a gender. *LifeWriting*. Vol. 1, No 2, 2005. 1–18.
- JÄNTTI, SAARA: Diagnoosin paikka. Naisten kertomuksia psykiatrisen potilaiksi tulemisesta. *Hulluudesta itsehallintaan. Uuden historian näkökulmia psyykkisiin ilmiöihin ja ammattikäytäntöihin*. Toim. Katri Komulainen, Hannu Rätty & Jussi Silvonen. Psykologian tutkimuksia 25, Joensuu yliopisto, Psykologia, Joensuu 2006. 248–272.
- JÖNSSON, LARS-ERIK: *Det terapeutiska rummet. Rum och kropp i svensk sinnesjukvård 1850–1970*. Etnologiska skrifter: 15, Umeå universitet. Carlssons Bokförlag, Stockholm 1998.
- KAARTINEN, MARJO: *Spiritual Eunuchs. Religious People in English Culture of the Early Sixteenth Century*. Cultural History, University of Turku, Turku 1999.
- KAARTINEN, MARJO: Äidit ja tyttären uuden ajan alussa. *Tanssiva mies, pakinoiva nainen. Sukupuolten historiaa*. Toim. Anu Lahtinen. Historia mirabilis 1, Turun historiallinen yhdistys, Turku 2001. 168–183.
- KAARTINEN, MARJO: Kivun eristämä? Naisruumiista uuden ajan alussa. *Eletty ja muistettu tila*. Toim. Taina Syrjämaa ja Janne Tunturi. Historiallinen Arkisto 215. SKS, Helsinki 2002. 177–194.
- KAARTINEN, MARJO: *Arjesta ihmeisiin. Eliitin kulttuurihistoriaa 1500–1800-luvun Euroopassa*. Tammi, Helsinki 2006.
- KAARTINEN, MARJO & KORHONEN, ANU: *Historian kirjoittamisesta*. Kirja-Aurora, Turku 2005.
- KAILA, MARTTI: *Psykiatrisen historian lääketieteen yleiskehityksen ja kulttuurihistorian valossa*. Universitas 5. Wsoy, Helsinki 1966.
- KANTOKORPI, MERVI: Naturalismin kuvotus. Valvoja valvoo 1880–1915. *Dekadenssi vuosisadan vaihteen taiteessa ja kirjallisuudessa*. Toim. Pirjo Lyytikäinen. Tietolipas 153, SKS, Helsinki 1998. 16–31.
- KARKAMA, PERTTI: Realismista. *Uudessa valossa. Kirjoituksia realismin kysymyksestä*. Toim. Päivi Lappalainen. Taiteiden tutkimuksen laitos Sarja A, No 38. Turun yliopisto, Turku 1998. 61–75.
- KARTTUNEN, PÄIVI: ”Menneisyyden naisen hermosto, tulevaisuuden naisen pää ja tahto”. *Sain roolin johon en mahdu. Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*. Toim. Maria-Liisa Nevala. Otava, Helsinki 1989. 300–302.
- KATAJALA, KIMMO: Historian ja antropologian välimaastossa. Historian näkökulma. *Manaajista maalaisaateisiin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa*. Toim. Kimmo Katajala. Tietolipas 140. SKS, Helsinki 1995. 9–27.
- KAUFMANN, DORIS: Neurasthenia in Wilhelmine Germany: Culture, Sexuality, and the Demands of Nature. *Cultures of Neurasthenia from Beard to the First World War*. Ed. Marijke Gijswijt-Hofstra and Roy Porter. Clio Medica. The Wellcome Series in the History of Medicine. Rodopi, Amsterdam, New York 2001. 161–176.
- KELSTRUP, ANDERS: Social kontroll av sinnsyke: Fra däreke til psykokjemi. *Psykiatri og historie*. Red. Einar Kringlen. J.W. Cappelen forlag a.s, Trondhjem 1977. 86–100.
- KENNEDY, MEEGAN: Syphilis and the Hysterical Female: the limits of realism in Sarah Grand's The Heavenly Twins. *Women's Writing*, Volyme 11, Number 2, 2004. 259–280.
- KERN, STEPHEN: *The Culture of Time and Space, 1880–1918*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1983.
- KERN, STEPHEN: *The Culture of Love. Victorians to Moderns*. Harvard University Press, Cambridge, London 1992.
- KING, HELEN: Self-help, self knowledge: in search of the patient in Hippocratic gynaecology. *Women in antiquity: new assessments*. Ed. Richard Hawley and Barbara Levick. Routledge, London 1995. 135–147.
- KING, HELEN: *Hippocrates' Woman. Reading the Female Body in Ancient Greece*. Routledge, London and New York, 1998.
- KING, HELEN: *The disease of virgins. Green sickness, chlorosis and the problems of puberty*. Routledge, London and New York 2004.

- KINNUNEN, TIINA: ”Eine der Unseren” und ”Königin im Neuen Reiche der Frau”. *Die Rezeption Ellen Keys in der Frauenbewegung des deutschen Kaiserreichs*. Tampere 2000.
- KINNUNEN, TIINA: Ennakkositoumuksista ymmärtämiseen – naishistorian ulottuvuudet. *Historioitsijan arki & tutkimuksen prosessi*. Toim. Sari Autio, Sari Katajala-Peltomaa & Ville Vuolanto. Vastapaino, Tampere 2001. 49–67.
- KINNUNEN, TIINA: Kvinnan søker sin väg – om kvinnlig identitet, litteratur och kvinnliga förebilder vid förra sekelskiftet. *Erobring og overskridelse. De nye kvinnene inntar verden 1870–1940*. Red. Tone Hellesund & Inger Marie Okkenhaug. Unipub forlag, Oslo 2003. 83–101.
- Kirjailijat Oulussa. Teuvo Pakkala.*
<http://www.ouka.fi/kirjasto/kirjailijat/pakkala/elamantarina.htm>
- KLIM, GEORGE: *Stanislaw Przybyszewski. Leben, Werk, Wetlandschauung im Rahmen der deutschen Literatur der Jahrhundertwende. Biographie*. Literatur- und Medienwissenschaft 6. Igel Verlag, Paderborn 1992.
- KOIVUNEN, ANU: Teorian aika on nyt hetki. *Itsepäinen vietti. Kirjoituksia sukupuolesta, elokuvasta ja seksuaalisuudesta*. Toim. Anu Koivunen. Suom. Tutta Palin ja Kaisa Sivenius. Vastapaino, Tampere 2004. 9–31.
- KONTTAJÄRVI, ARJA: FtU Marianne läpimurtokirjallisuudessa – Avioliittokuvaus 1880-luvun Ruotsista, kirjoittanut Victoria Benedictsson. *Pohjoismainen ja suomalainen realismi*. Toim. Pirjo Vaittinen. Oulun yliopiston kirjallisuuden laitoksen julkaisuja 17, Oulun yliopisto, Oulu 1988. 57–72.
- KOPP, ROBERT: ”Die unauslotbaren Höllenkreise der Trauer”. Erscheinungsformen der romantischen Melancholie von Chateaubriand bis Sartre. *Melancholie. Genie und Wahnsinn in der Kunst*. Herausgeben von Jean Clair. Hatje Cantz, Réunion des Musées Nationaux, SMB Staatliche Museen zu Berlin, Paris, Berlin 2006. 328–340.
- KORHONEN, ANU: *Fellows of Infinite Jest. The Fool in Renaissance England*. Cultural History, University of Turku, Turku 1999.
- KORTELAINE, ANNA: ”Merci Monsieur, au revoir docteur!”: Albert Edelfelt, Dr. Charcot ja naisen mieli. *Näkyvä(i)seksi. Tutkimuksia kuvien sukupuolikulttuurista*. Toim. Annamari Vänskä. taidehistoriallisia tutkimuksia 25. Taidehistorian seura, Helsinki 2002. 21–46.
- KORTELAINE, ANNA: *Levoton nainen. Hysterian kulttuurihistoriaa*. Tammi, Helsinki 2003.
- KORTELAINE, ANNA: *Naisen tie. L. Onervan kapina*. Otava, Helsinki 2006.
- KOSONEN, PÄIVI: Naisena lukeminen. *Aikanaisia. Kirjoituksia naisten omaelämäkertoista*. Toim. Ulla Piela. Tietolipas 127, SKS Helsinki 1993. 35–53.
- KOSONEN, PÄIVI: Johdanto. *Naissubjekti ja postmoderni*. Toim. Päivi Kosonen. Gaudeamus, Helsinki 1996. 7–20.
- KOSONEN, PÄIVI: *Elämät sanoissa. Eletty ja kerrottu epäjatkuvuus sarrauten, Durasin, Robbe-Grillet’n ja Perecin omaelämäkerrallisissa teksteissä*. Tutkijaliitto, Helsinki 2000.
- KOSONEN, PÄIVI: *Isokrateesta Augustinukseen. Johdatus Antiikin omaelämäkerralliseen kirjallisuuteen*. Atena, Jyväskylä 2007.
- KRINGLEN, EINAR: Psykiatriens utvikling i internasjonelt perspektiv. *Psykiatri og historie*. Red. Einar Kringlen. J.W. Cappelens forlag, Trondhjem 1977. 12–28.
- KRINGLEN, EINAR: A History of Norwegian Psychiatry. *History of Psychiatry*, 2004, 15(3), 259–283.
- KRISTEVA, JULIA: *Black Sun. Depression and Melancholia*. Translated by Leon S. Roudiez. Columbia University Press, New York, Oxford 1989.
- KRISTEVA, JULIA: *Musta aurinko. Masennus ja melankolia*. [1987] Suom. Mika Siimes. Nemo, Helsinki 1998.
- KROHN, HELMI: *Sijpirikko. Ernst Ahlgren ihmisenä ja kirjailijana*. 2. täydennetty painos, Otava, Helsinki 1929. [1. painos 1915].
- KRUKS, SONIA: *Retrieving Experience. Subjectivity and Recognition in Feminist Politics*. Cornell University Press, Ithaca and London 2001.
- KRÖTZL, CHRISTIAN: Förhållandet mellan barn och föräldrar: från helvete till paradiset? *Den problematiska familjen*. Historiallinen arkisto 97. SHS, Helsinki 1991. 125–132.
- KØLTZOW, LIV: *Den unge Amalie Skram. Et portrett fra det nittende århundre*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1992.
- LANGÅS, UNNI: The Struggle for the Body. Hysteria and Rebellion in Amalie Skram’s Novel Professor Hieronimus. *Scandinavian Studies*, Spring 2003, Vol. 75 Issue 1. 55–88.
- LAPPALAINEN, PÄIVI: Realismi ja naisen ruumis. *Uudessa valossa. Kirjoituksia realismin kysymyksestä*. Toim. Päivi Lappalainen. Taiteiden tutkimuksen laitos Sarja A, No 38. Turun yliopisto, Turku 1998. 77–94. (Lappalainen 1998a)

- LAPPALAINEN, PÄIVI: Uhattu koti. *Kodin ja perheen ihanteen murtumia suomalaisessa 1800-luvun realistisessa kirjallisuudessa. Paikkoja ja tiloja suomalaisessa kirjallisuudessa*. Toim. Kaisa Kurikka. Turun yliopisto, taiteiden tutkimuksen laitos, Sarja A, No 37. Turku 1998. 101–137. (Lappalainen 1998b)
- LAPPALAINEN, PÄIVI: Epäkohdat esiin! – Realistit maailmaa parantamassa. *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*. Toim. Lea Rojola. SKS, Helsinki 1999. 8–42. (Lappalainen 1999a)
- LAPPALAINEN, PÄIVI: Perhe, koti, kansa, isänmaa – kiista yhteiskunnan tukipylväistä. *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*. Toim. Lea Rojola. SKS, Helsinki 1999. 43–73. (Lappalainen 1999b)
- LAPPALAINEN, PÄIVI: *Koti, kansa ja maailman tahraava lika. Näkökulmia 1880- ja 1890-luvun kirjallisuuteen*. SKS, Helsinki 2000.
- LAPPALAINEN, PÄIVI: Johdanto. Naiset ja romaani julkisen ja yksityisen välimaastossa 1800-luvulla. *Lähikuvassa nainen. Näköaloja 1800-luvun kirjalliseen kulttuuriin*. Toim. Päivi Lappalainen, Heidi Grönstrand, Kati Launis. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 838. SKS, Helsinki 2001. 7–22.
- LARSSON LISBETH: *Feminismer*. Red. Lisbeth Larsson. Studentlitteratur, Lund 1996.
- LARSSON LISBETH: About Her Dead Body: Victoria Benedictsson and the Beginnings of a New Biography. *The New Woman and the Aesthetic Opening. Unlocking Gender in Twentieth-Century Texts*. Ed. Ebba Witt-Brattström. Södertörn Academic Studies 20. Södertörns högskola, Huddinge 2004. 35–49.
- LAUNIS, KATI: *Kerrotut naiset. Suomen ensimmäiset naisten kirjoittamat romaanit naiseuden määrittelijöinä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1029. SKS, Helsinki 2005.
- LAWLOR, CLARK & SUZUKI, AKIHITO: The Disease of the Self: Representing Consumption, 1700–1830. *Bulletin of the History of Medicine*, Fall 2000, Vol. 74, Number 3. 459–494.
- LEE, HERMIONE: Preface. *The Diaries of Beatrice Webb*. Ed. Norman and Jeanne MacKenzie. Virago Press, London 2000. vii–ix.
- LEFFLER, YVONNE: Förord. *Det moderna genombrottets prosa. Sju analyser*. Red. Yvonne Leffler. Studentlitteratur, Lund 2005. 5–8. (2005a)
- LEFFLER, YVONNE: Maskspel och mångtydighet. Berättartekniska strategier hos kvinnliga 1880-talsförfattare. *Det moderna genombrottets prosa. Sju analyser*. Red. Yvonne Leffler. Studentlitteratur, Lund 2005. 9–25. (2005b)
- LEHTIMÄKI, EMILIA: ”Minä kun katoan”. 1800-luvun lopulla Niuvanniemen sairaalaan sisäänkirjattujen naisten kokemukset sairaudesta ja sairaalassaolosta itse kirjoittamisissaan teksteissä. [julkaisematon seminaariesitelmä 2006]
- LEHTO, KATRI: *Kytäjän kreivitär. Marie Linderin elämä*. Otava, Helsinki 1986.
- LENNES, ELIA: Saatteeksi. Teoksessa Sigmund Freud: *Tapaukset*. Suom. Seppo Hyrkäs. Teos, Helsinki 2006. 7–11.
- LESKELÄ, MAARIT: Päiväkirjojen Aino Kallas – Naissubjekti modernin murroksessa. Lisensiaatintutkimus, Turun yliopisto, 1998. [julkaisematon opinnäyte]
- LESKELÄ, MAARIT: Kaipaava, haluava, seksuaalinen nainen Aino Kallaksen päiväkirjoissa. *Modernin luno ja pelko. Kymmenen kirjoitusta 1800- ja 1900-lukujen vaihteen sukupuolisuudesta*. Toim. Kari Immonen, Ritva Hapuli, Maarit Leskelä ja Kaisa Vehkalahti. SKS, Helsinki 2000. 211–243.
- LESKELÄ-KÄRKI, MAARIT: *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1085. SKS, Helsinki 2006.
- LEVI, GIOVANNI: On microhistory. *New perspectives on historical writing*. Ed. Peter Burke. Polity Press, Cambridge 1992. 93–113.
- LILJESTRÖM, MARIANNE: Kokemukset ja kontekstit historian tutkimuksessa. *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*. Toim. Marianne Liljeström. Vastapaino, Tampere 2004. 141–166. (Liljeström 2004a)
- LILJESTRÖM, MARIANNE: *Useful Selves. Russian Women's Autobiographical Texts from the Postwar Period*. Kikmora Publications B: 32, Helsinki 2004. (Liljeström 2004b)
- LINDÉN, CLAUDIA: Mellan man och kvinna. Ernst Ahlgren och fröken Key – en kärlekshistoria. *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2000:2. 3–28.
- LINDER, STEN: *Ernst Ahlgren i hennes romaner. Ett bidrag till det litterära åttitalets karakteristik*. Bonnier, Stockholm 1930.
- LUNDEGÅRD, AXEL: Person- och bokhistoriska anteckningar. Teoksessa Victoria Benedictsson (Ernst Ahlgren) *Samlade Skrifter I–VII*, Alb. Bonniers boktryckeri, Stockholm 1918–1920.
- LUNDBO LEVY, JETTE: ”Efterskrift” teoksessa Amalie Skram: *Professor Hieronimus* [1895]. Översättning av Maj Frisch. Gidlunds, Stockholm 1978. 177–185.

- LUNDBO LEVY, JETTE: *Den dubbla blicken: om att beskriva kvinnor . Ideologi och estetik i Victoria Benedictssons författarskap.* [1980] Övers. av Ann-Mari Seeberg. 1. uppl. Hammarström & Åberg, 1982.
- LYHNE, VAGN: *Eksperimentere som en gal - Psykiatriens sidste krise. Brun, Andreassen, Schimmelmann & Amalie Skram contra professor Pontoppidan.* [1980] Modtryk, Århus 1981.
- LYYTIKÄINEN, PIRJO: Vuosisadan vaihteen symbolismi ja dekadenssi. *Katsomuksen ihanuus. Kirjoituksia vuosisadanvaihteen taiteista.* Toim. Pirjo Lyytikäinen, Jyrki Kalliokoski ja Mervi Kantokorpi. Tietolipas 145, SKS, Helsinki 1996. 7–16.
- LYYTIKÄINEN, PIRJO: *Narkissos ja sfynksi. Minä ja Toinen vuosisadan vaihteen kirjallisuudessa.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 678, SKS, Helsinki 1997.
- LYYTIKÄINEN, PIRJO: Dekadenssi – rappion runous. *Dekadenssi vuosisadan vaihteen taiteessa ja kirjallisuudessa.* Toim. Pirjo Lyytikäinen. Tietolipas 153, SKS, Helsinki 1998. 7–15.
- LYYTIKÄINEN, PIRJO: Mirdja – dekadentti nainen. *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan.* Toim. Lea Rojola. SKS, Helsinki 1999. 147–148.
- LÄNG, MARKUS: Sigmund Freud (1856-1939). Teoksessa Sigmund Freud: *Murhe ja melankolia sekä muita kirjoituksia.* [Kirjoituksia vuosilta 1905–1937, *Trauer und Melancholie* 1917] Suom. Markus Lång. Vastapaino, Tampere 2005. 241–279.
- LÖNNQVIST, JOKO: *Itsemurhat Suomessa 1976-1985: itsemurhakuolleisuus lääneittäin ja kunnittain 1976–80 ja 1981–85. Suicide in Finland 1976–1985: suicide mortality by province and communes in 1976–80 and 1981-85.* Lääkintöhallitus, Helsinki 1989.
- MACARTHUR, ELIZABETH: *Extravagant Narratives. Closure and dynamics in the epistolary form.* Princeton University Press. Princeton, New Jersey 1990.
- MACKAMAN, DOUGLAS PETER: *Bourgeois Culture, Medicine, ant the Spa in Modern France.* The University of Chicago Press, Chicago and London 1998.
- MAIJALA, MINNA: Turmeltuneet hermot ja aivojen tukkeutumisen tunne. Sairaus Minna Canthin omakuvana. Esielmä Naisluentoja -seminaarissa 24.3.2006. [julkaisematon käsikirjoitus]
- MAKKONEN, ANNA: *Sinulle. Romaani joka ei uskalla sanoa nimeään tai Nainen, kapina, kirjoitus ja historia.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 636. SKS, Helsinki 1996.
- MAKKONEN, ANNA: Valkoisen kirjan kutsu eli löytöretkellä päiväkirjojen maailmoissa. Teoksessa Makkonen, Anna: *Lukija, lähdetkö mukaani? Tutkielmia ja esseita.* SKS, Helsinki 1997. 227–238.
- MAKKONEN, ANNA: *Kadonnut kangas. Retkiä Idea Digertin päiväkirjaan.* SKS, Helsinki 2005.
- MALLING, MATHILDA: *Uppfostran och inflytande 1864-1885.* Tryckt som manuskript. Græbs bogtrykkeri, Kjøbenhavn 1920.
- MANNER, AINO: *Viesti yöstä. Mielisairaalakokemuksia.* WSOY, Helsinki 1935.
- MANSÉN, ELISABETH: *Ett paradís på jorden. Om den svenska kurortskulturen 1680–1880.* Atlantis, Stockholm 2001.
- MARCUS, LAURA: Stating the 'Private Theatre': Gender and the Auto-Erotics of Reverie. *The New Woman in Fiction and in Fact. Fin-de-Siècle Feminisms.* Ed Angelique Richardson and Chris Willis. Palgrave, London 2002. 136–149.
- MARLAND, HILARY: 'Destined to a perfect recovery'. The confinement of puerperal insanity in the nineteenth century. *Insanity, Institutions & Society, 1800–1914.* Melling, Joseph (author) Routledge, Florence, KY, Usa 1999. 137–156.
- MARLAND, HILARY: "Uterine Mischief": W.S. Playfair and his Neurasthenic Patients. *Cultures of Neurasthenia from Beard to the First World War.* Ed. Marijke Gijswijt-Hofstra and Roy Porter. Wellcome Series in the History of Medicine, Clio Medica 63. Rodopi, Amsterdam, Atlanta, 2001. 117–139.
- MARLAND, HILARY: Languages and Landscapes of Emotion: *Motherhood and Puerperal Insanity in the Nineteenth Century. Medicine, Emotion and Disease, 1700–1950.* Edited by Fay Bound Alberti. Palgrave, Basingstoke and New York 2006. 53–78.
- MATIKAINEN, ULLA-MAIJA: Ruumiillisten kokemusten etsiminen – Maurice Merleau-Pontyn ruumiifenomenologia kulttuurihistoriallisen tutkimuksen perustana. *Kohtaamisia ajassa. Kulttuurihistoria ja tulkinnan teoria.* Toim. Sakari Ollitervo, Jussi Parikka & Timo Väntsi. Cultural history – Kulttuurihistoria 3. Kulttuurihistoria, Turun yliopisto, Turku 2003. 186–205.
- MAZZARELLA, MERETE: Memoarer och självbiografier. *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen: Åren 1400–1900.* Svenska litteratursällskapet i Finland, Bokförlaget Atlantis, Stockholm 1999. 467–472.
- MAZZARELLA, MERETE: *Hyvä kosketus: ihmisen kehosta, terveydestä, hoitamisesta ja kirjallisuudesta.* Alkuteos *Den goda beröringen: om kropp, hälsa, vård och litteratur.* Suom. Raija Viitanen. Tam-

- mi, Helsinki 2006.
- MAZZARELLA, MERETE: *Fredrika Charlotta född Tengström. En nationalskalds hustru*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors, Atlantis, Stockholm 2007.
- McLARREN CALDWELL, JANIS: Literature and Medicine in Nineteenth-Century Britain. From Mary Shelley to George Eliot. Cambridge University Press, Cambridge 2004.
- McMULLEN, LINDA M.: "Depressed" Women's Constructions of the Deficient Self. *Situating Sadness. Women and Depression in Social Context*. Ed. Janet M. Stoppard & Linda M. McMullen. Qualitative Studies in Psychology. New York University Press, New York, London 2003. 17–38.
- Melancholie. Genie und Wahnsinn in der Kunst*. Herausgeben von Jean Clair. Hatje Cantz, Réunion des Musées Nationaux, SMB Staatliche Museen zu Berlin, Paris, Berlin 2006.
- MELKAS, KUKKU: Toisen palveluksessa. Palvelijat porvarillisen perheen ja työväenluokan välissä. *Rajanylityksiä. Tutkimusreitit toiseuden tuolle puolen*. Toim. Oli Löytty. Gaudeamus, Tampere 2005. 162–180.
- MELKAS, KUKKU: *Historia, halu ja tiedon käärme Aino Kallaksen tuotannossa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1063, SKS, Helsinki 2006.
- MICALÉ, MARK S.: *Approaching hysteria. Disease and Its Interpretations*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1995.
- MIKKELI, HEIKKI: A Melancholy Man – Between a Medical Discourse and Literary Topos. *Bodies in Evidence. Perspectives on the History of the Body in Early Modern Europe*. Ed. Marjo Kaartinen & Anu Korhonen. Cultural History, Turku 1997. 12–40.
- MOBERG, VERNE: Truth against Syphilis: Victoria Benedictsson's Remedy for a Dreaded Disease. *Edda. Scandinavian Journal of Literary Research*, 1, 1983. 31–44.
- MOBERG, VERNE: *The Truth and work of Victoria Benedictsson: Levels of reality in her writing life*. The university of Wisconsin-Madison, Ph.D. 1984. facsimile: UMI Dissertation Services, Ann Arbor 2004. (1984)
- MOBERG, VERNE: Motherhood as Reality for Victoria Benedictsson. *Edda. Scandinavian Journal of Literary Research*, 5, 1984. 289–300. (1984b)
- MORRIS, PAM: *Kirjallisuus ja feminisismi. Johdatus feministiseen kirjallisuudentutkimukseen*. Suom. Päivi Lappalainen. Tietolipas 142. SKS, Helsinki 1993.
- MOSSE, GEORGE L.: *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*. Oxford University Press. New York, Oxford 1996.
- MØLLER JENSEN, ELISABETH: Förord. *Fadershuset. 1800-talet*. Nordisk kvinnolitteraturhistoria II. Red. Elisabeth Møller Jensen (huvudred.) Inger-Lise Hjordt-Vetlesen, Anne-Marie Mai, Ingeborg Nordin Hennel Christina Sjöblad, Ebba Witt-Brattström. Wiken, Bokförlaget Bra Böcker AB, Höganäs [1993]. 2. painos 1998. 10–11.
- MØLLERHØJ, JETTE: *På gyngende grund. Psykiatriens praksisser og institutionalisering i Danmark 1850–1920*. Ph.d.-afhandling, institut for Foklesundhedsvidenskab, Københavns universitet, København 2006.
- NEY, BIRGITTA: Förord. Teoksessa Amanda Kerfstedt m. fl.: *Synd. Noveller av det moderna genombrottets kvinnor*. Ordfronts förlag, Stockholm 1993. 7–19.
- NEY, BIRGITTA: Impressionism och modernitet hos Stella Kleve. *Det moderna genombrottets prosa. Sju analyser*. Red. Yvonne Leffler. Studentlitteratur, Lund 2005. 101–110.
- NICHOLSON, HELEN: Women, madness and spiritualism. Introduction to the writings of Louisa Lowe. *Women, Madness, Spiritualism. Volume I Georgina Weldon and Louisa Lowe*. Ed. Roy Porter, Helen Nicholson and Bridget Bennett. Routledge, London and New York 2003. 139–153.
- NIETZSCHE, FRIEDRICH: *Ecce homo. Kuinka tulee siksi mitä on*. [Alkuteos Ecce Homo, 1888–1889/1908] Suom. Antti Kuparinen. Kustannusosakeyhtiö summa, Helsinki 2002.
- NORDIN HENNEL, INGEBORG: Strid är sanning, frid är lögn. Om Alfhild Agrell och Anne Charlotte Edgren Leffler. *Fadershuset. 1800-talet*. Nordisk kvinnolitteraturhistoria II. Red. Elisabeth Møller Jensen (huvudred.) Inger-Lise Hjordt-Vetlesen, Anne-Marie Mai, Ingeborg Nordin Hennel Christina Sjöblad, Ebba Witt-Brattström. Wiken, Bokförlaget Bra Böcker AB, Höganäs [1993]. 2. painos 1998. 512–527.
- NORDIN HENNEL, INGEBORG & SJÖBLAD, CHRISTINA: Lyckligare ungdom har aldrig funnits. Det moderna genombrottet i Sverige. *Fadershuset. 1800-talet*. Nordisk kvinnolitteraturhistoria II. Red. Elisabeth Møller Jensen (huvudred.) Inger-Lise Hjordt-Vetlesen, Anne-Marie Mai, Ingeborg Nordin Hennel Christina Sjöblad, Ebba Witt-Brattström. Wiken, Bokförlaget Bra Böcker AB, Höganäs [1993]. 2. painos 1998. 495–507
- NORKOLA, TERO: "Tavallisten ihmisten päiväkirjat". Merkintöjä kirjallisuuden marginaalissa. *Karne-*

- vaali ja autioma: kirjallisuustieteellisiä tutkielmia. Toim. Anna Makkonen & Teemu Ikonen. Helsingin yliopisto, Helsinki 1995. 111–134.
- NYLEN, ANTTI: René ja vuosisadan suloinen sairaus. Teoksessa Chateaubriand, François-René: *René*. Suom Antti Nylén. Faros, Turku 2006. 7–17.
- ODÉN, BIRGITTA: *Leda vid livet. Fyra mikrohistoriska essäer om självmordets historia*. Lagerbringbiblioteket, Historiska media, Kristianstad 1998.
- OKSAMA, HILKKA: Helmi Krohn (Setälä) (31.10.1871–18.10.1967) Elämä tuotannossa. Pro gradu -tutkielma, Kotimaisen kirjallisuuden laitos, Helsingin yliopisto, 1987. [julkaisematon opinnäyte]
- OLLILA, ANNE: *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*. SKS, Helsinki 1998.
- OLLILA, ANNE: *Aika ja elämä. Aikakäsitys 1800-luvun lopussa*. SKS, Helsinki 2000.
- OLSSON, HAGAR: *Möte med kära gestalter*. Schildts, Helsingfors 1963.
- ONERVA, L.: *Inari; romaani*. Kustannusyritys Kirja, Helsinki 1913.
- OPPENHEIM, JANET: *Shattered Nerves. Doctors, Patients, and Depression in Victorian England*. Oxford University Press, Oxford, London 1991.
- OTT, CATHERINE: *Fevered Lives: Tuberculosis in American Culture since 1870*. Harvard University Press, Cambridge Mass. 1996.
- OTTOSSON, JAN-OTTO: *Psykiatrin i Sverige. Vägval och vägvisare*. Natur och Kultur ,Stockholm 2003.
- PAGLIA, CAMILLE: *Sexual Personae. Art and Decadence from Nefertiti to Emily Dickson*. [1990] Penguin Books, London, New York 1992.
- PALIN, TUTTA: *Oireileva miljömuotokuva: yksityiskohdat sukupuoli- ja säätyhierarkian haastajina*. Taide, Helsinki 2004.
- PARENTE-ČAPKOVÁ, VIOLA: ”Kuka, kuka sitoi?” Dekadentti äitiys L. Onervan Mirdjassa. *Dekadenssi vuosisadan vaihteen taiteessa ja kirjallisuudessa*. Toim. Pirjo Lyytikäinen. Tietolipas 153. SKS, Helsinki 1998. 95–126.
- PARENTE-ČAPKOVÁ, VIOLA: Kuvitteli/tar. Androgyniset mielikuva L. Onervan varhaisproosassa. *Lähikuvassa nainen. Näköaloja 1800-luvun kirjalliseen kulttuuriin*. Toim. Päivi Lappalainen, Heidi Grönstrand, Kati Launis. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 838. SKS, Helsinki 2001. 216–228.
- PARENTE-ČAPKOVÁ, VIOLA: (Un)Masking Woman: Decadent and Nietzschean Figurations of the New Woman in the Early Work of L. Onerva. *The New Woman and the Aesthetic Opening: Unlocking Gender in Twentieth-Century Texts*. Ed. Ebba Witt-Brattström. Södertörns högskola, Huddinge 2004. 67–81.
- PARENTE-ČAPKOVÁ, VIOLA: Nainen – kenen toinen? 1900-luvun alun uusi nainen sukupuolirajojen rikkojana. *Rajanylityksiä. Tutkimusreittejä toiseuden tuolle puolen*. Toim. Oli Löytty. Gaudeamus, Tampere 2005. 142–161.
- PARENTE-ČAPKOVÁ, VIOLA: Feminisoitu estetiikka ja naistekijäyys. naistekijäksi tuleminen mahdollisuudet L. Onervan varhaisteksteissä. *Tekijyyden tekstit*. Toim. Kaisa Kurikka ja Veli-Matti Pyntäri. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1072. SKS, Helsinki 2006. 194–223.
- PARKKOLA, TIMO: Muutoskauden elämäntarina. *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*. Toim. Lea Rojola. SKS, Helsinki 1999. 185–186.
- PEDERSEN, ARNE TOFTEGAARD: *Det marginaliserede gennembrud. Tre moderne svensksprogede romaner fra 1880ernes Finland*. Åbo Akademis förlag-Åbo Akademin University Press, Åbo 2002.
- PELTONEN, MATTI: Carlo Ginzburg and the new microhistory. *Suomen antropologi. Antropologi i Finland*. Journal of the Finnish Anthropological Society 1/1995. 20. vuosikerta / Volume 20 Number 1 (March 1995). 2–11.
- PELTONEN, MATTI: Carlo Ginzburg ja mikrohistorian ajatus. Teoksessa Carlo Ginzburg: *Johtolankojen Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Gaudeamus, Tampere 1996. 7–34.
- PELTONEN, MATTI: *Mikrohistoriasta*. Gaudeamus, Tampere 1999.
- PELTONEN, MATTI: *Lukkari Saxbergin rikos ja herännäispappilan etiikka*. Gaudeamus, Helsinki 2006.
- PERSSON, OLA: *Seved Ribbing. Legendarisk Lunda-Läkare, humanist och människovän*. Föreningen för äldrevård och gerontologi, Stiftelsen Ribbinska sjukhemmens minnesfond, Lund 1990.
- PETERSON, LINDA H.: *Traditions of Victorian Womens' Autobiography. The Poetics and Politics of Life Writing*. University Press of Virginia. Charlottesville and London. [1999] 2001.
- PIETIKÄINEN, PETTERI: Kuinka tehdä neurootikoista tuottavia kansalaisia. Ruotsin eläkehallituksen neuroosiklinikoiden toiminta. *Hippokrates. Suomen Lääketieteen Historian Seuran Vuosikirja* 2005. 22. vuosikerta, Helsinki 2005. 97–119. (Pietikäinen 2005a)
- PIETIKÄINEN, PETTERI: Neurosis as an infectious diagnosis. *Modernity and its discontents: Sceptical*

- essays on the psychomedical management of malaise*. Ax:son Johnson Foundation, Stockholm 2005. (Pietikäinen 2005b)
- PIETIKÄINEN, PETTERI: Tarttuvat diagnoosit. *Tieteessä tapahtuu* 4/2005. 10–16. (Pietikäinen 2005c)
- PIHLAINEN, KALLE: Kaunokirjallisuus ja totuudellisuuskysymyksen ylittäminen historianätkimyksessä. *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. Tietolipas 175. SKS, Helsinki 2001. 303–317.
- PIHLAINEN, KALLE: Historiankirjoitus ja kerronta fakta – fiktio –keskustelun jälkeen. *Dialogus. Historian taito. Juhlakirja Matti Männikölle hänen täyttäänsään 65 vuotta 5. joulukuuta 2002*. Toim. Meri Heinonen et al. Kirja-Aurora, Turku 2002. 165–178.
- PORTER ROY: The Patient's View: Doing Medical History from Below. *Theory and Society*. Volume 14 No. 2, March 1985: 175–198.
- PORTER, ROY: *A Social History of Madness. The World Through the Eyes of the Insane*. Weidenfeld & Nicolson, London 1987.
- PORTER, ROY: *Mind-Forg'd Manacles. A History of Madness in England from the Restoration to the Regency*. [1987] Penguin Books, London, New York 1990.
- PORTER, ROY: Nervousness, Eighteenth and Nineteenth Century Style: From Luxury to Labour. *Cultures of Neurasthenia from Beard to the First World War*. Ed. Marijke Gijswijt-Hofstra and Roy Porter. Clio Medica. The Wellcome Series in the History of Medicine. Rodopi, Amsterdam, New York 2001. 31–49.
- PORTER, ROY: *Madness. A Brief History*. Oxford University Press, Oxford, New York 2002.
- PORTER, ROY: Introduction – Georgina Weldon and the Mad Doctors. *Women, Madness, Spiritualism. Volume I Georgina Weldon and Louisa Lowe*. Ed. Roy Porter, Helen Nicholson and Bridget Bennett. Routledge, London and New York 2003. 3–27.
- PRIMANDER, INGRID: *Den auktoritativa texten. Studier i Victoria Benedictssons författarskap*. Almqvist & Wiksell international, Stockholm 1994.
- QVARSSELL, ROGER: *Ordning och behandling. Psykiatri och sinnessjukvård i Sverige under 1800-talets första hälft*. Acta Universitatis Umensis. Umeå studies in the Humanities 46. Universitetet i Umeå, Almqvist & Wiksell International, Stockholm 1982.
- RADDEN, JENNIFER: Introduction. From Melancholic States to Clinical Depression. *The nature of melancholia. From Aristoteles to Kristeva*. Ed. Jennifer Radden. Oxford university press, Oxford, New York, 2000. 3–51.
- RADKAU, JOACHIM: *Das Zeitalter der Nervosität Deutschland zwischen Bismark und Hitler*. [1998] Propuläen Taschenbuch 2000.
- RADKAU, JOACHIM: The Neurasthenic Experience in Imperial Germany: Expeditions into Patient Records and Side-looks upon General History. *Cultures of Neurasthenia from Beard to the First World War*. Ed. Marijke Gijswijt-Hofstra and Roy Porter. Wellcome Series in the History of Medicine, Clio Medica 63. Rodopi, Amsterdam, Atlanta, 2001. 199–218.
- RAJAINEN, MAIJA: *Naisliike ja sukupuolimoraali. Keskustelua ja toimintaa 1800-luvulla ja nykyisen vuosisadan alkupuolella noin vuoteen 1918 saakka*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimintuksia 91. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 1973.
- RICHARDS, ANNA: *The wasting heroine in German fiction by women 1770–1914*. Oxford University Press, Oxford, New York 2004.
- RICHARSON, ANGELIQUE: The Eugenization of Love: Sarah Grand and the Morality of Genealogy. [*Victorian Studies*, 42.2. (2000) 227–255]
http://muse.jhu.edu/journals/victorian_studies/v042/42.2richardson
- RICHARSON, ANGELIQUE: People Talk a Lot of Nonsense about Heredity: Mona Caird and Anti-Eugenic Feminism. *The New Woman in Fiction and in Fact. Fin-de-Siècle Feminisms*. Ed. Angelique Richardson and Chris Willis. Palgrave, London 2002. 183–211.
- RICHARDSON, ANGELIQUE & WILLIS, CHRIS: Introduction. *The New Woman in Fiction and in Fact. Fin-de-Siècle Feminisms*. Ed. Angelique Richardson and Chris Willis. Palgrave, London 2002. 1–38.
- RIKOEUR, PAUL: Humanities between Science and Art. Transcript of Paul Ricoeurs speech at the opening ceremony for the “Humanities at the Turn of the Millennium” Conferences, University of Århus, Denmark, June 4th 1999. Transcript by Eline Busck.
<http://www.hum.au.dk/ckulturf/pages/publications/pr/hbsa.htm>
- RIVING, CECILIA: Ideal och avvikelse. Kvinnlighet, våldsamhet och sinnesjukdom vid 1800-talets mitt. *Kvinnor och våld. En mångtydig kulturhistoria*. Red. Eva Österberg och Marie Lindstedt Cronberg. Nordic Academic Press, Lund 2005. 88–109.

- ROBINSON, MICHAEL: 'The Great Epistolical Art': An Introduction. *Nordic Letters 1870–1910*. Ed. Michael Robinson and Janet Garton. Norvik Press, Norwich 1999. 11–32.
- ROELCKE, VOLKER: Electrified Nerves, Degenerated Bodies: Medical Discourses on Neurasthenia in Germany, circa 1880–1914. *Cultures of Neurasthenia from Beard to the First World War*. Ed. Marijke Gijswijt-Hofstra and Roy Porter. Clio Medica. The Wellcome Series in the History of Medicine. Rodopi, Amsterdam, New York 2001. 177–197.
- ROJOLA, LEA: Vastakohtien sekasortoinen maailma. *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*. Toim. Lea Rojola. SKS, Helsinki 1999. 108–135. (Rojola 1999a)
- ROJOLA, LEA: Modernia minuutta rakentamassa. *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*. Toim. Lea Rojola. SKS, Helsinki 1999. 150–164. (Rojola 1999b)
- ROJOLA, LEA: Veren ääni. *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*. Toim. Lea Rojola. SKS, Helsinki 1999. 165–183. (Rojola 1999c)
- ROJOLA, LEA: Sukupuolieron lukeminen. feministinen kirjallisuudentutkimus. *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*. Toim. Marianne Liljeström. Vastapaino, Tampere 2004. 25–43.
- ROPER, MICHAEL: Slipping Out of View: Subjectivity and Emotion in Gender History. *History Workshop Journal. Summer 2005*. Issue 59. 57–72.
- ROSENGREN, KARL ERIK: *Victoria Benedictsson*. Svenska författare. Natur och kultur, Stockholm 1965.
- ROSSI, RIIKKA: Emma's Sisters. Bovaryism and Disillusion in Juhani Aho's *Papin rouva* (1893) and Victoria Benedictsson's *Fru Marianne* (1887). Julkaisematon esitelmä IASS 2006, Turku, XXVI study conference 7-12 august. Borders in nordic literature – gränser i nordisk litteratur – rajoja pohjoismaisessa kirjallisuudessa.
- RÄISÄNEN, ARJA-LIISA: *Omnellisen avioliiton ehdot. Sukupuolijärjestelmän muodostumisprosessi suomalaisissa avioliitto- ja seksuaalivalistusoppaissa 1865–1920*. Bibliotheca Historica 6. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1995.
- RØNNING, ANNE BIRGITTE: Kvinnelig vanvidd og mannlig rasjonalitet. En analyse av Amalie Skram: Professor Hieronimus og På St.Jørgen. *Edda. Scandinavian Journal of Literary Research*, 5, 1984. 275–288.
- SAARENHEIMO, MIKKO: *1880-luvun suomalainen realismi*. [1924] Kirja-Aurora, Turku 2000.
- SAARILUOMA, LIISA: *Postindividualistinen romaani*. SKS, Helsinki 1992.
- SAARILUOMA, LIISA: 1700-luku exemplum-ajattelun historiallisena takarajana: Wielandin Agathonin tarina, Goethen Wilhelm Meisterin oppivuodet. *Esimerkin voima. Exemplum ja esimerkillisyyss antiikin retorikasta nykypäivän naistenlehtiin*. Kirja-Aurora, Turku 2001. 149–171.
- SALMI, HANNU: *Kadonnut perintö. Näytelmäelokuvan synty Suomessa 1907-1916*. Suomen elokuva-arkiston julkaisuja. SKS, Helsinki 2002. (Salmi 2002a)
- SALMI, HANNU: *Vuosisadan lapset. 1800-luvun kulttuurihistoria*. Turun yliopiston historian laitos, julkaisuja n:o 60. Turku 2002. (Salmi 2002b)
- SALMI, HANNU: Kulttuurihistorian mieli. *Kulttuurihistoria Nyt*. Kulttuurihistoria, Turun yliopisto, Turku 2007. 5–6.
- SCHAFFER, TALIA: 'Nothing but Foolscap and Ink': Inventing the New Women. *The New Woman in Fiction and in Fact. Fin-de-Siècle Feminisms*. Ed. Angelique Richardson and Chris Willis. Palgrave, London 2002. 39–52.
- SCHAKE, LENE TYBJÆRG AF: Edvard Brandes og Amalie Skram. Til belysning af "gjennembrudsmændenes" vurdering af kvindelige forfatterskaber. "En højbegavet Kvindes mandligste Værk". *Edda. Scandinavian Journal of Literary Research*, Hefte 5, 1984, 257–274.
- SCHUSTER, DAVID G.: Personalizing Illness and Modernity: S. Weir Mitchell, Literary Women, and Neurasthenia, 1870–1914. *Bulletin of History of Medicine*, 2005, 79: 695–722.
- SCOTT, JOAN W.: "Experience". *Feminists Theorize the Political*. Ed. Judith Butler & Joan W. Scott. Routledge, New York, London 1992. 22–40.
- SCOTT, JOAN WALLACH: *Only Paradoxes to Offer. French Feminists and the Rights of Man*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London 1998.
- SCOTT-JONES, MARILYN: Laura Marholm and the Question of Female Nature. *Beyond the Eternal Feminine. Critical Essays on Women and German Literature*. Ed. By Susan L. Cocalis and Kay Goodman. Akademischer Verlag Hans-Dieter Heinz. Stuttgart 1982. 203–223.
- SEWELL, WILLIAM H.: The Concept(s) of Culture. *Beyond the Cultural Turn. New Directions in the Study of Society and Culture*. Ed. Victoria E. Bonnell and Lynn Hunt. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 1999. 35–61.
- SHERMAN, STUART: Introduction. George Sand, Gustave Flaubert: *The George Sand-Gustave Flaubert*

- Letters*. Translated by A.L. McKensie [1921]
 Release Date: February, 2004 [EBook #5115]
<http://www.gutenberg.org/dirs/etext04/snflb10.txt>
- SHIESARI, JULIANA: *Schwarzer Humor? Geschlecht und Genie in der Melancholie-Tradition. Melancholie*. Her. Lutz Walther. Reclam Verlag, Leipzig 1999. 77–85.
- SHOWALTER, ELAINE: *The female malady. Women, Madness, and English Culture, 1830–1980*. [1985] Virago Press, London 1987.
- SHOWALTER, ELAINE: *Sexual Anarchy. Gender and Culture at the Fin de Siècle*. Penguin Books, New York, London 1990.
- SHOWALTER, ELAINE: Introduction. *Daughters of Decadence. Women Writers of the Fin-de-Siècle*. [1993] Ed. Elaine Showalter. Virago Press, London 1995. vii–xx.
- SHULTÉN, INGRID AF: Handskriftsstudier. Teoksessa Victoria Benedictsson (Ernst Ahlgren) *Samlade Skrifter I–VII*, Alb. Bonniers boktryckeri, Stockholm 1918–1920.
- SIEGEL, SANDRA: Literature and Degeneration: The Representation of "Decadence". *Degeneration. The dark Side of Progress*. Ed. J. Edward Chamberlin and Sander Gilman. Columbia University Press, New York 1985. 199–219.
- SILVONEN, JUSSI: Psykologian uuden historian näkökulmia. *Hulluudesta itsehallintaan. Uuden historian näkökulmia psyykkisiin ilmiöihin ja ammattikäytäntöihin*. Toim. Katri Komulainen, Hannu Rätty ja Jussi Silvonon. Psykologian tutkimuksia 25. Joensuun yliopisto, Joensuu 2006. 10–33.
- SJÖBERG, MARIA: Från kvinnohistoria till genushistoria. *Genusperspektiv i historia. Metodövningar*. Red. Magnus Perlestan. Studentlitteratur, Lund 2001. 7–26.
- SJÖBLAD, CHRISTINA: *Baudelaires väg till Sverige. Presentation, mottagande och litterära miljöer 1855–1917*. Liber Läromedel, Lund 1975.
- SJÖBLAD, CHRISTINA: Inledning. Teoksessa Victoria Benedictsson: *Stora Boken. Volym I. dagbok 1882–1884*. Skrifter utgivna av Lunds universitetsbibliotek. Cavefors Klassiker, Lund 1978. 6–14.
- SJÖBLAD, CHRISTINA: Inledning. Teoksessa Victoria Benedictsson: *Stora Boken. Volym II. Dagbok 1884–1886*. Skrifter utgivna av Lunds universitetsbibliotek. Liber förlag, Lund 1982. 6–18.
- SJÖBLAD, CHRISTINA: Inledning. Teoksessa Victoria Benedictsson: *Stora Boken och dagboken. Volym III. Dagbok 1886–1888*. Skrifter utgivna av Lunds universitetsbibliotek. Liber förlag, Lund 1985. 5–15.
- SJÖBLAD, CHRISTINA: Otryckta dagböcker. *Kvinnors självbiografier och dagböcker 1650-1989. En bibliografi*. Eva Haettner, Lisbeth Larsson, Christina Sjöblad. Litteratur teater film, Nya serien 6. Lund University Press, Lund 1991. 11–17.
- SJÖBLAD, CHRISTINA: Blick och rum hos sekelslutets flänörer: Laura Marholm och Ola Hansson. *I lärdomens trädgård. Festskrift till Louise Vigne*. Red. Christina Sjöblad, Mona Sandqvist, Birthe Sjöberg, Johan Stenström. Lund University Press, Lund 1996. 383–399.
- SJÖBLAD CHRISTINA: *Min vandring dag för dag. Kvinnors dagböcker från 1700-talet*. Carlsons, Stockholm 1997.
- SJÖBLAD, CHRISTINA & WITT-BRATTSTRÖM, EBBA: Jag vill skriva om kvinnor. Om Victoria Benedictsson. *Fadershuset. 1800-talet*. Nordisk kvinnolitteraturhistoria II. Red. Elisabeth Møller Jensen (huvudred.) Inger-Lise Hjordt-Vetlesen, Anne-Marie Mai, Ingeborg Nordin Hennel Christina Sjöblad, Ebba Witt-Brattström. Wiken, Bokförlaget Bra Böcker AB, Höganäs [1993]. 2. painos 1998. 528–539.
- SKÅLEVÅG, SVEIN ATLE: *Fra normalitetens historie. Sinnssykdrom, 1870–1920*. Universitetet i Bergen, Doktorsavhandling 2002. [julkaisematon opinnäyte]
- SMALL, HELEN: *Love's Madness. Medicine, the Novel, and Female Insanity, 1800–1865*. Clarendon Press, Oxford 1996.
- SNELLMANN, JOHAN VILHELM: *Hellästi rakastettu Puolisoni. J.V. Snellmanin ja hänen vaimonsa kirjeenvaihto ynnä opatavia yleiskatsauksia ja muistelmia kodista*. Julkaissut K. Snellman. Otava, Helsinki [1928] 2006. [kirjeet vuosilta 1847–1856]
- SNELLMAN K: Ennen avioliittoa / Jeanette Snellman. Teoksessa Snellmann, Johan Vilhelm: *Hellästi rakastettu Puolisoni. J.V. Snellmanin ja hänen vaimonsa kirjeenvaihto ynnä opatavia yleiskatsauksia ja muistelmia kodista*. Julkaissut K. Snellman. Otava, Helsinki [1928] 2006. [kirjeet vuosilta 1847–1856]. 12–38.
- SONTAG, SUSAN: *Sairaus vertauskuvana & Aids ja sen vertauskuvat. Illness as Metaphor* [1978]. Suom. Osmo Saarinen. Love Kirjat, Helsinki 1991.
- SPIEGEL, GABRIELLE: Saving the Phenomenological: Historical Writing Twenty-Five Years after the Linquistic Turn. *Esitelmä konferenssissa History in Words and Images 26.–28.9.2002*, Turku.

- [julkaisematon esitelmä].
- STANLEY, LIZ: From 'self-made women' to 'women's made-selves'. Audit selves, simulation and surveillance in the rise of public woman. *Feminism and Autobiography. Texts, Theories, Methods*. Ed. Tess Coslett, Celia Lury and Penny Summerfield. Transformations: Thinking through feminism. Routledge, London and New York 2000. 40–60.
- STANLEY, LIZ: *The Autobiographical I*. [1992] Manchester University Press, Manchester, New York 2002.
- STANLEY, LIZ: The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences. *Auto/Biography* 2004; 12: 201–235.
- STEEDMAN, CAROLYN: Enforced narratives. Stories of another self. *Feminism and Autobiography. Texts, Theories, Methods*. Ed. Tess Coslett, Celia Lury and Penny Summerfield. Transformations: Thinking through feminism. Routledge, London and New York 2000. 25–39.
- STOPPARD, JANET M.: *Understanding depression. Feminist social constructionist approaches*. Routledge, London and New York 2000.
- STOPPARD, JANET & McMULLEN, LINDA M.: Introduction. *Situating Sadness. Women and Depression in Social Context*. Ed. Janet M. Stoppard & Linda M. McMullen. Qualitative Studies in Psychology. New York University Press, New York, London 2003. 1–16.
- STRACHEY, JAMES: Sigmund Freud. A sketch of his life and ideas. Teoksessa Sigmund Freud: 8. *Case histories I 'Dora' and 'Little Hans'*. The Pelican Freud Library. Ed. Angela Richards. Penguin Books, Harmondsworth, New York 1977. 11–28.
- STRINDBERG, AUGUST: *August Strindberg. Min eld är den största. Brev 1858–1912*. Red. Kerstin Dahlbäck. Ordfront förlag, Stockholm 1999.
- SULKUNEN, IRMA: *Mandi Granfelt ja kutsumusten ristiriita*. hanki ja jää, Helsinki 1995.
- SULKUNEN, IRMA: *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700–1800-luvulla*. Hanki ja jää, Gaudeamus, Helsinki 1999.
- SUZUKI, AKIHITO: Framing psychiatric subjectivity. Doctor, patient and record-keeping at Bethlem in the nineteenth century. *Insanity, Institutions & Society, 1800–1914*. Melling, Joseph (ed.) Routledge, Florence, KY, USA 1999.
- SUZUKI, AKIHITO: *Madness at Home: The Psychiatrist, the Patient, and the Family in England, 1820–1860*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 2006.
- SWENSON, KRISTINE: *Medical Women and Victorian Fiction*. University of Missouri Press, Columbia and London, 2005.
- SVERRE, TURID: The Barrenness of Silence: The Difficult Heritage of Mothers and Daughters in Norwegian Women's Literature. *Edda. Scandinavian Journal of Literary Research*, 6, 1983. 329–338.
- TARCKA, LOTTE: Metsolan merkki – metsän olento ja kuva vienalaisrunostossa. *Metsä ja metsänviljaa*. Kalevalaseuran vuosikirja 73. Toim. Pekka Laaksonen ja Sirkka-Liisa Mettomäki. SKS, Helsinki 1994. 56–102.
- TAUSSI SJÖBERG, MARJA: All skiljas är att dö en smula. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nummer 4, 1983. 55–68.
- THERIOT, NANCY M: Women's Voices in Nineteenth-Century Medical Discourse: A Step toward Deconstructing Science. [alunperin lehdessä *Signs. Journal of Women in Culture and Society*, I, 1993] *History and Theory: Feminist Research, Debates, Contestations*. Ed. Barbara Laslett, Ruth-Ellen B. Joeres, Mary Jo Maynes, Evelyn Brooks Higginbotham, and Jeanne Barker-Nunn. The University of Chicago Press, Chicago, London 1997. 156–186.
- TIBERG, ANTONIE: *Amalie Skram. Som kunstner og menneske*. Forlagt av H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Kristiania 1910.
- TORGERSON, BETH: *Reading the Brontë Body. Disease, Desire, and the Constraints of Culture*. Palgrave Macmillan, New York, Houndmills, Basingstoke, Hampshire 2005.
- TUOHELA, KIRSI: Den problematiske kroppen. *Kvinnors kroppslighet under sedlighetsdebattens 1880-tal. Kön, religion og kvinder i bevægelse*. Konferencerapport fra det VI nordiske kvindehistorikermøde Tisvildeleje 12.–15. august 1999. Red. Anette Warring. Institut for historie og samfundsforhold, Roskilde universitetscenter, Roskilde 1999. 227–233.
- TUOHELA, KIRSI: Modernin naisen muotokuvia. Laura Marholm ja 1890-luvun naiseus. *Modernin lumo ja pelko. Kymmenen kirjoitusta 1800- ja 1900-lukujen vaihteen sukupuolisuudesta*. Toim. kari Immonen, Ritva Hapuli, Maarit Leskelä ja Kaisa Vehkalahti. SKS, Helsinki 2000. 17–43.
- TUOHELA, KIRSI: Naiseus ja sairaus 1800-luvun lopulla. Naiskirjailija kivun ja kirjoittamisen kentässä. *Lähikuvassa nainen. Näköaloja 1800-luvun kirjalliseen kulttuuriin*. Toim. Päivi Lappalainen, Heidi Grönstrand, kati Launis. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 838. SKS, Helsinki 2001. 194–211.

- TUOHELA, KIRSI: Being ill in the Past. Historicizing women's experiences of body and illness. *Time Frames. Negotiating Cultural History*. Cultural History – Kulttuurihistoria 1, Turku 2002. 75–87.
- TUOHELA, KIRSI: Pimeästä. Kirjoitettu melankolia Victoria Benedictssonin päiväkirjoissa. *Hulluudesta itsehallintaan. Uuden historian näkökulmia psyykkisiin ilmiöihin ja ammattikäytäntöihin*. Toim. Katri Komulainen, Hannu Rätty, Jussi Silvonon. Psykologia, Joensuun yliopisto, Joensuu 2006. 273–291.
- UIMONEN, MINNA: Miten hysteriaista parannutaan? Neuroosien määrittelystä ja hoitokäytännöistä vuosisadan vaihteen lääketieteessä. *Terveiden lähteillä. Länsimaisten terveystieteiden kulttuurihistoriaa*. Toim. Timo Joutsivuo ja Heikki Mikkeli. Historiallinen arkisto 106. SHS, Helsinki 1995. 255–290.
- UIMONEN, MINNA: *Hermostumisen aikakausi: Neuroosit 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomalaisessa lääketieteessä*. Bibliotheca Historica 50. SHS, Helsinki 1999.
- ULVROS, EVA HELEN: *Fruar och mamseller. Kvinnor inom sydsvensk borgerlighet 1790–1870*. Historiska Media, Lund 1996.
- ULVROS, EVA HELEN: *Sophie Elkan. Hennes liv och vänskapen med Selma Lagerlöf*. Historiska media, Lund 2001.
- ULVROS, EVA HELEN: Från särart till likhet till särart? Synen på kvinnan decennierna kring sekelskiftet 1900. *Erobring og overskridelse. De nye kvinnene inntar verden 1870–1940*. Red. Tone Helle-sund & Inger Marie Okkenhaug. Unipub forlag, Oslo 2003. 43–63.
- VAITTINEN, PIRJO: Pohjoismainen „moderna genombrottet“ ja suomalainen realismi. *Pohjoismainen ja suomalainen realismi*. Toim. Pirjo Vaittinen. Oulun yliopiston kirjallisuuden laitoksen julkaisuja 17, Oulun yliopisto, Oulu 1988. 3–57.
- VEHKALAHTI, KAISA: Sensitive sources and emphatic reading. [2002] <http://www.ennenjanyt.net/1-02/vekkalah.htm>
- VEHKALAHTI, KAISA: Portraits of Delinquency and Penitence: Telling Life-Stories in Reform School Context. *History of Education Researcher*. No 71, May 2003. 14–27.
- VEITH, ILZA: *Hysteria: The history of a disease*. The University of Chicago Press, Chicago, London 1965.
- VICINUS, MARTHA: Introduction. *George Egerton. Keynotes & Discords*. Virago Modern Classics. Virago Press, London 1983. vii–xix.
- Victoria Benedictsson – ett hundraårsminne*. Hörby 1988.
- VINCENT-BUFFAULT, ANNE: *The History of Tears. Sensibility and Sentimentality in France*. Alkuteos: *Histoire des larmes XVII–XIX siècles* [1986] Macmillan Press Ltd, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, London 1991.
- VUORINEN, HEIKKI S.: *Tauti(n)en historia*. Vastapaino, Tampere 2002.
- WAGNER, RICHARD: *Elämäni*. Alkuteos *Mein Leben* [1870–1875]. Suom. Saila Luoma. Faros, Turku 2002.
- WALKOWITZ, JUDITH R.: *City of Dreadful Delight. Narratives of Sexual Danger in Late-Victorian London*. [1992] Virago Press, London 1994.
- WALTHER, LUTZ: Einleitung. *Melancholie*. Her. Lutz Walther. Reclam Verlag, Leipzig 1999. 11–28.
- WEDIN, INGEGERD: *En benrottsläkarläkt. Lundakvinnan Elna Hansson – femte generationen*. Rabén & Sjögren, Kristianstad 1991.
- WELLS, SUSAN: *Out of the Dead House. Nineteenth-Century Women Physicians and the Writing of Medicine*. The University of Wisconsin Press, London 2001.
- WIKANDER, ULLA: Sekelskiftet 1900. Konstruktion av en nygammal kvinnlighet. *Det evigt kvinnliga. En historia om förändring*. Red. Ulla Wikander. Tidens förlag, Värnamo 1994. 7–27.
- WIKANDER, ULLA: *Kvinnoarbete i Europa 1789–1950. Genus, makt och arbetsdelning*. Atlas Akademi, Stockholm 1999.
- WITT-BRATTSTRÖM, EBBA: *Ediths jag. Edith Södergran och modernismens födelse*. Norstedts, Stockholm 1997. (1997a)
- WITT-BRATTSTRÖM, EBBA: Victoria Benedictsson. Ur mörkret. *Hundra skrivande kvinnor. Andra delen. Från realismen till modernismen*. Birgitta Svanberg, Ebba Witt-Brattström. Natur och Kultur, Stockholm 1997. 89–93. (1997b)
- WITT-BRATTSTRÖM, EBBA: Den store faders fall. *Fadershuset. 1800-talet*. Nordisk kvinnolitteraturhistoria II. Red. Elisabeth Møller Jensen (huvudred.) Inger-Lise Hjordt-Vetlesen, Anne-Marie

- Mai, Ingeborg Nordin Hannel Christina Sjöblad, Ebba Witt-Brattström. Wiken, Bokförlaget Bra Böcker AB, Höganäs [1993]. 2. painos 1998. 565–569.
- WITT-BRATTSTRÖM, EBBA: Ur textens mörker – Victoria Benedictsson. *Ur könets mörker Etc. Litteraturanalyser 1983–1993*. [1993] Norstedts, Stockholm 2003. 67–87. (2003a)
- WITT-BRATTSTRÖM, EBBA: Kvinnan som typ – Lou Andreas-Salomé och den nya kvinnan mellan Eros och narcissism. *Ur könets mörker Etc. Litteraturanalyser 1993–2003*. [1993] Norstedts, Stockholm 2003. 153–169. (2003b)
- WITT-BRATTSTRÖM, EBBA: Introduction. The New Woman Specter in Modernist Aesthetics. *The New Woman and the Aesthetic Opening: Unlocking Gender in Twentieth-Century Texts*. Ed. Ebba Witt-Brattström. Södertörns högskola, Huddinge 2004. 1–14.
- WITT-BRATTSTRÖM, EBBA: Kvinnlig genealogis uppgång – och fall? – vid sekelskiftet 1900. Feministisk teori och the New Woman-fiction: Laura Marholm. [julkaisematon artikkelikäikirjoitus] 2006.
- WITT-BRATTSTRÖM, EBBA: *Dekadensens kön. Ola Hansson och Laura Marholm*. Norstedts, Stockholm 2007.
- YOUNG, IRIS MARION: *Justice and the Politics of Difference*. Princeton University Press, Princeton 1990.
- YOUNG, IRIS MARION: *On Female Body Experience. „Throwing like a Girl“ and Other Essays*. Studies in Feminist Philosophy. Oxford University Press, Oxford, New York 2005.
- ÖHMAN, ANDERS: *Apologier. En linje i den svenska romanen från August Strindberg till Agnes von Krusenstjerna*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag 2001.
- ÖHMAN, ANDERS: August Strindbergs *En dåres försvarstal* och den självbiografiska romanen. *Det moderna genombrottets prosa. Sju analyser*. Ed. Yvonne Leffler. Studentlitteratur, Lund 2005. 59–80.
- ÖSTERBERG, EVA: Det låsta rummet. Kvinnors farlighet och samhällets rädsla. *Rummet vidgas. Kvinnor på väg ut i offentligheten ca 1880–1940*. Red. Eva Österberg & Christina Carlsson-Wetterberg. Atlantis, Stockholm 2002. 78–114.
- ÖSTERBERG, EVA: *Vänskap – en lång historia*. Atlantis, Stockholm 2007.

SUMMARY

(VÄITÖSKIRJA HUHTIKUUN TEKSTIT. KOLMEN NAISEN KOETTU JA KIRJOITETTU MELANKOLIA 1870–1900, KIRSI TUOHELA)

APRIL TEXTS. THREE WOMEN WRITERS ENCOUNTERING MELANCHOLIA, 1870–1900

This thesis focuses on the written melancholia expressed by three Nordic women writers of the late nineteenth century. It analyses the writing lives and melancholy texts of Swedish author Victoria Benedictsson (1850–1888), Norwegian author Amalie Skram (1846–1905) and Baltic German author Laura Marholm (1854–1928). All were well-known in their own time and, like many women writers, they also described women and marriage in their short stories, novels, plays and articles. The theme of melancholia is common for them. They wrote about the melancholy misery of the women of their day, while describing it in different ways and in diverse forms.

The period that these women lived in was an era of changes. Nordic countries industrialised and started to urbanise, women's conditions changed while education and employment changed. Women entered the public sphere for example as workers like telegraphers but also as reformists, philanthropists, feminists, and writers. All three women of this study chose to write and struggled hard for it, but were determined to make a career in the literary world. They wanted to have their voices heard, and their views and ideas appreciated. The world around them made it possible but not easy.

On the theoretical plane my main source of inspiration comes from the cultural history of writing, the cultural history of illness and microhistory. With the cultural history of writing in mind, I aim to approach the writers and the texts in their social and cultural context. Writing which happens in a cultural context means that there are roles, values and cultural constraints that mark the space for actions. For an individual participating in the practice of writing and publishing, there are certain possibilities but also limitations. A good example is a novel, a form and a genre, which includes values that are not "purely aesthetic". A novel, or actually in my case the "high art novel" of the 1880s, exemplifies this by being culturally constructed in the literary field of the time. It was seen as a form of modern artistic literary expression, which in practice meant books written by white bourgeois males. Women wrote novels and developed the genre but were not valued as the authors and artists like their male counterparts. As a part of the constructed nature of it, the novel of 1880s was clearly a gendered and gendering phenomenon as well.

Cultural meanings, normative concepts and social institutions framed the efforts of individuals in practice of writing. In my study, both the private and the public writing are seen in relation to these cultural settings but also to the concrete and the

every day level. In addition to the cultural context, writing has a social context as well. It happens in a certain particular historical moment and place. How someone gets her education in writing, in composing a letter or narrating a short story is socially conditioned and this social surrounding varies with time. Possibilities to enter the world of knowledge were different in a different time. Some of the late nineteenth century writers succeeded better than others in entering the networks of other writers, critics and publishers.

In my study, where the theme of melancholia is central, it is important to keep in mind the corporeality of these writers. In the texts I study there is mental misery and pain that is expressed and written, but also pain that is located in the suffering body and mind. The suffering takes place in the concrete material world, in the body of the sufferer and in her everyday environment. Miseries that take place in the texts I read are endured in homes and hospitals, and I tend to understand them as events taking place in the material world. That is to say that suffering is not only a discourse or web of meanings, but also something that happened to people in flesh and blood.

Cultural history of illness has formed from the history of medicine. In medical history, this approach has turned the focus of study from scientific knowledge to lay perspective, from the perspective of doctors and hospitals to that of the patients. In the case of psychiatry, it has moved from the investigations of "pure" thoughts, ideas and practices of the scientific activity to doctor-patient relationship, to patient-institution, psychiatry-society or psychiatry-culture relationships. The social and cultural context has emerged as an important frame that needs to be taken into consideration. The lay knowledge and the patient's perspective that have been inspired by "history from below" are part of this "new cultural history of illness". I am interested in melancholia from the female sufferer's point of view and my approach is in many ways based on these ideas of new cultural history of illness, like they have been called by Akihito Suzuki.

My central emphasis in this study is on the varying forms of melancholy misery written by women writers of the late nineteenth century. I carry out case studies where I get a large number of ideas from microhistory. I see the actions of individuals as constant negotiation, choices and decisions, manipulation in the face of reality, which is normative and full of constraints but which nevertheless offers space for personal interpretation. I see even the prescriptive system of culture containing possibilities for varying ideas, and find the culture more as a system of ambiguities, conflict and struggle than as a homogenous system of meanings. I stress the varying forms of experiencing melancholia and writing about it. I study intensively the cases I have chosen and owe this practice to microhistory as well. Microhistory is a way of making history that is based on the reduction of the scale of observation. It is, however, not a study of scale as such that identifies it but the idea of experimenting in the case, like Clifford Geertz has famously stated: we don't study villages ... we study in villages. For me this village is "the Nordic morality debate" of the 1880s and 1890s. It is the phenomenon in which I study the endured and written melancholia of three women writers of the period.

My choice of writers was determined by the fact that their texts give an insight into the experience of melancholy misery. Victoria Benedictsson's diary is a

document exposing mental struggle of a woman with depression which is hard to find elsewhere. Amalie Skram wrote an autobiographical novel after spending some months in mental hospitals and was a pioneer in this subgenre. Her novel, together with her letters from the same period, exposes another type of struggle against mental suffering than Benedictssons, but is similarly exceptionally rich material in the kind of study that I carry out. Laura Marholm differs from the other two writers in the autobiographical aspect. She did not write a diary and many of her letters have vanished. She felt energetic and as a new woman writer she started to depict and analyse the suffering women around her. She wanted to understand the psychology of women of her time and was a pioneer in this. Decadent writers around her dived into deep and dark levels of human mind, into the subconscious and sexuality, and so did she. She wrote analytical essays on successful women portraying their psyches as divided and contradictory. Both Skram and Benedictsson were among the women she portrayed as spiritual cripples.

The source material consists of letters and diaries, autobiographical short stories and novels, essays, articles and plays. A significant part of it has been published: some of the texts were written to be published from the very beginning. Others have been published later, like Benedictsson's drafts for short stories, her diary and the correspondence of Amalie Skram. Part of the material is still in the archives. Diverse material often causes methodological concerns and I aim to see the texts that I study in a relationship with their genre. The expressions of fear and sorrow, the cardinal symptoms of melancholia, have been learned and culturally constructed in many aspects. When they are written down to a letter in an epistolary form, the tradition of that genre prescribes the expression. This notion does not, however, mean that culture dictates the letter or the feeling of an individual. In my opinion, there is a constant interplay between symbolic and normative structures and the suffering individual (body and mind).

My close studies on Victoria Benedictsson's texts which express melancholia, show how she created her identity by writing. She first narrates her story as a disappointed, sad and ill young girl who seeks comfort and recovery in her upcoming marriage. Her identity is not stable but rather a continuing process, although melancholy is a permanent part of it. Later on, she writes herself in the diary and also narrates her story that in the later phase of her life follows a different plot. She becomes a seduced and abandoned woman that dies for love. I interpret her melancholia as endured and experienced ending up in suicide, but also something that is integrated into herself and into her story through the practice of writing.

Amalie Skram lived through mental stresses and conflicts that she thought were caused by her marriage and care in mental institution. I call these aspects and events of her life the social drama because there are conflicting situations and quarrelling people involved. I follow Skram's descriptions of her mental miseries and nervous breakdowns in different text types using both autobiographical novels and letters. The novels *Professor Hieronimus* (1895) and *På S:t Jörgen* (1895) portray her experiences in mental hospital in Copenhagen during the spring 1894 and depict the visit as a female patient's struggle against tyrannical care. Novels expose the stress but they also strive for being recognised as knowledge about madness that needs to be taken into consideration. The novels also seem to have offered Skram a

means to get even with the directing doctor and they can be seen as a way to recover from her severe mental instability.

Laura Marholm fell in love in Copenhagen in the late 1880s and wondered how love between men and women was so rarely a source of joy and happiness in the world around her. She was interested in the soul of women who she saw suffering both in their marriages and in their independent paths. She observed, listened and analysed. She read science, psychiatry and modern literature and concluded that women of her day were brought up improperly and misled in their lives. Because of their improper upbringing and wrongful goals, women had lost their ability to love. Sexuality and love as the physiological truth were hidden from them which had done significant harm to them and made their minds go off balance. The other misleading phenomenon of the day according to Marholm was women's movement which glorified women's independence for the cost of their health and happiness. She stated that these ambitious women's brains were depressed. They had lost their happiness and health because of their inner split between the erotically desiring "real woman" and the conventional and subduing woman that either lived without their bodies making marriages unhappy or strived for independence and lost her "true inner female" ability to love. For Marholm, women's movement was men's invention that made women strive for the same goals as men. But by becoming men, women could not become happy, they only lost themselves. Marholm became a radical and disputed person who had a short fame and soon a lot of difficulties ahead of her. She finally fell ill after a long struggle against hard conditions. She became tired and started to act paranoid and ended up in a mental hospital. Unlike Benedictsson and Skram, she could not find words to full describe her situation and her career as a writer ended in a visit to a mental hospital in München in 1905.

My thesis examines three cases, three women writers encountering melancholia in different ways and reporting about these encounterings in varying manners. For me, women's melancholia is not a homogenous entity, a feature of the fabric that is called culture – or women's psychology – although I find it relevant and interesting to discuss with formulations like these. Benedictsson, Skram and Marholm are not examples of "the late nineteenth century female melancholia", if the phrase refers to anything uniform. They are cases which we can study and with which we can see how the experience of melancholy sadness, fear and anger, as well as the experience of depression are born, developed and expressed. We can notice how all that happens in the social and cultural context which is partly shared among these three women writers, but which also is individual in each case. We can recognise the material factors in bodily and every day level, and we can also distinguish the symbolic and normative structures and prescriptive practices that are participant in these processes. It is the dynamics between individual and the structure that has proven to be the most exciting.

HENKILÖHAKEMISTO

Hakemistoon on koottu henkilönimet, jotka esiintyvät päätekstissä tai alaviitteissä annetuissa lisätiedoissa (viittaukset alaviitteisiin kursivoitu). Hakemistossa ei mainita kirjallisuudessa esiintyviä fiktiivisiä henkilöitä.

- Achen, Georg 188
Achen, Ann Cathrine 188, 230, 241
Adlersparre, Sophie 131, 131, 243, 245
Agrell, Alfhild 109, 109
Ahlbeck-Rehn, Jutta 36, 48, 49, 75, 161, 194
Ahlgren, Beata 90
Ahlgren, Gustaf 90, 90, 91
Aho, Juhani 277
Alver, Ingeborg 156, 157
Alver, Ludvig 158, 167
Alver, Mons Monsen 156, 157
Alver, Vilhelm 166, 166
Anderson, Olive 138, 140
Andreas-Salomé, Lou 255, 255, 272, 328
Andrews, Jonathan 160
Ardis, Ann 3, 14, 127, 281, 298
Aretaeus Cappadocialainen 153, 231
Ask, Carl Jacob 83
Augustinus 41, 134, 216
- Baillarger, Jules 231
Barnay, Ludvig 257
Baschkirtseff, Marie 269, 270, 274, 321
Beard, Georg M., 20
Benedictsson (af Geijerstam), Mathilda 12, 56, 68, 120, 127, 334
Benedictsson, Christian 38, 39, 59, 60, 62–65
Benedictsson, Ellen 69–73, 79
Benedictsson, Hilda 12
Benedictsson, Hilma 68, 69, 73
Benedictsson, Marie 68
Benedictsson, Uno 68, 100
Benedictsson, Victoria 12–14, 16, 18–20, 22–24, 34, 36–44, 47, 50–54, 50, 57–150, 153, 155, 168, 169, 171, 178, 180, 182, 185, 192, 241, 250, 258, 259, 263, 275, 276, 277, 285, 285, 286, 289, 289, 296, 299–301, 319, 324, 329, 333–335, 337, 338, 340, 342
Bjørnson, Bjørnstjerne 21, 22, 38, 156, 157, 168, 168, 169, 170, 183, 184, 194, 195, 196, 197, 226, 232, 233, 238, 240, 241, 249, 259, 275
Bjørnson, Karoline 232, 240, 243
Blixen, Karen ks. Dinesen, Isak
Bondevik, Hilde 27
Bonnier, Albert 274
Bonnier, Karl 328
Borchsenius, Otto 129, 130
Bourget, Paul 262, 263, 292, 320, 322
- Brandes, Edvard 15, 105, 127, 149, 172, 173
Brandes, Emilie 105
Brandes, Georg 13–15, 21, 22, 105, 107, 108, 114, 116–123, 125, 127, 128, 130–133, 135–137, 146, 146, 148, 149, 156, 169, 172, 173, 250, 257–260, 262, 264, 285–287, 288, 292, 295, 300, 321
Brandes, Gerda 258, 259, 287
Brantly, Susan 18, 51, 51, 255, 269, 274, 281, 281, 286, 314, 323, 328
Breuer, Joseph 208, 272, 274, 281, 294, 306, 312, 313, 314
Brontë, Anne & Emily 50, 311
Brontë, Charlotte 50, 311, 312
Brook, Peter 39
Bruzelius (os. Finerus), Helena Sofia 59
Bruzelius, Helena Sofia (Fia) 60, 68, 69
Bruzelius, Thure 59, 60
Byron, 85, 117, 317
Bölsche, Wilhelm 265
Böök, Fredrik 50, 50, 72, 73, 73, 82, 88, 103, 115, 145
- Caminero-Santangelo, Marta 286
Canning, Kathleen 29, 30, 30
Canth, Ferdinand 61, 67
Canth, Minna 59, 61, 61, 76, 77, 77, 130, 227, 303
Carlsson Wetterberg, Christina 280
Cavell, Stanley 181
Charcot, Jean Martin 75, 97, 97, 264
Chateaubriand, Francois-René de 253
Chopin, Frédéric 265, 266
Cohn, Dorrit 43, 47, 47
Conrad, Joseph 269
Crauer, Minna 271, 271
Cunningham, Gail 278, 279
- Dahlbäck, Kerstin 40
Dahlerup, Pil 119, 120, 120, 134, 287
Darwin, Charles 301
Dauthendey, Max 265, 267
Davis, Natalie Zemon 33
de Certeau, Michel 40
de Lauretis, Teresa 29
Defoe, Daniel 218
Dehmel, Richard 265, 268
Dinesen, Isak 1, 340
Dohm, Hedwig 271, 271, 272, 273, 281

- Downs, Laura Lee 27, 31, 32, 36
 Drysdale, Georg 123, 296
 Dubos, René & Jean 93, 94, 95
 Dürer, Albert 198
 Durkheim, Émile 113
 Duse, Eleonore 270, 270, 321
- Edelfelt, Albert 98, 196, 207
 Edelfelt, Ellan 49, 196, 207, 208
 Edgren Leffler, Anne Charlotte 109, 129, 270, 270, 321
 Egerton, George 270, 270, 271, 274, 282, 283, 321
 Ekeblad, Mary 275
 Ekström, Margarethe (os. Bruzelius) 60, 61, 79
 Eliot, George 283
 Engelstad, Irene 53, 170, 171, 173, 178, 179, 180, 180, 224, 227, 235, 239
 Engström, Georg 76
 Erb, Wilhelm 20
 Eskola, Katariina 114
 Esquirol, Jean-Étienne Dominique 121, 231
- Falret, Jean 231
 Feilberg 186, 197, 223, 246
 Felski, Rita 254, 315
 Flaubert, Gustave 180, 276
 Foucault, Michel 27, 28, 36, 48, 49, 67, 104, 114, 133, 134, 159, 160, 219, 228, 228,
 Freud, Sigmund 47, 98, 141, 144, 208, 269, 272, 274, 281, 281, 283, 284, 292, 294, 306, 312, 313, 314
 Fröding, Gustaf 338
 Funcke, Otto 210, 211
 Furuhjelm, Annie 23, 280
- Garborg, Arne 169, 262, 264
 Garton, Janet 38, 169, 180, 180, 188, 188, 189, 245
 Geertz, Clifford 32
 Geijerstam, Eugenie (Nennie) af 128, 131
 Geijerstam, Gustaf af 50, 58, 111, 128, 129, 131, 263
 Geijerstam, Karl af 131
 Gemberg, Adine 273
 Gijswijt-Hofstra, Marijke 34
 Gilman, Sander 58, 262
 Goethe, Johan Wolfgang von 253, 256
 Goncourt, Edmond & Jules 98, 195, 301
 Goodman, Dena 40
 Gradenwitz, Mogens 47
 Grand, Sarah 278, 312, 313
 Granfelt, Mandi 70, 185
 Greenslade, William 19, 20, 219
 Griesinger, Wilhelm 62, 62, 63, 63, 193
 Gripenberg, Aleksandra 23, 280, 281
 Gustafsson, Torbjörn 99
 Grönstrand, Heidi 35, 45, 126, 178, 257
- Habermas, Jürgen 40
- Haettner Aurelius, Eva 42
 Hagelbäck, Hilma 83, 118
 Hagelbäck, Johan 96, 96, 289
 Hagelbäck, Marie 96, 96, 289
 Hagman, Lucina 61, 61, 130
 Hagner, Minna 61
 Hakosalo, Heini 28, 49, 206, 208, 220, 226
 Hall, Stuart 88
 Hamm, Christine 31, 53, 171, 174, 178, 179, 181, 182
 Hammar, Inger 21
 Hanssen, Klaus 159–163, 166, 169, 184
 Hansson, Ola 12, 15, 16, 51, 77, 260–267, 269, 290, 291, 295, 296, 300, 316, 321, 322, 323, 326–328
 Hansson, Ola junior 15, 252, 264, 327
 Hapuli, Ritva 33, 53, 53, 93
 Hart, Heirich 265
 Hart, Julius 265, 279
 Hegel, Jacob 227
 Heilmann, Ann 312, 313
 Helweg 213, 213
 Hieronymus, Eusebius 198
 Hippokrates 141
 Hjordt-Vetlesen, Inger-Lise 172
 Holck-Clausen, Paul Kristian 99
 Holm, Birgitta 50, 51, 81, 106, 115, 116, 135, 136, 138, 143, 144, 146, 148
 Holm, Ingvar 252, 261, 262, 263
 Holzmann, Marie 99
 Horten, Sophie 241, 241
 Hübertz, Jens Rasmus 221
 Hult, Jeanette 96, 96
 Huysmans, J.-K. 263
 Häggman, Kai 70, 78
- Ibsen, Henrik 157, 157, 257, 277
 Iversen, Irene 169
- Jack, Dana 340
 Jackson, Stanley W. 26
 Jalland, Pat 70, 71, 140
 Jansdotter, Anna 217
 Johannisson, Karin 48, 65, 65, 95, 97
 Johansen, Oskar 214
 Johnson, Richard L 300, 310
 Jokinen, Eeva 41
 Jolly, Margareta 39, 44
 Jotuni, Maria 280, 280
 Jæger, Hans 118, 118
 Jönsson, Lars-Erik 49, 160, 161, 200
- Kaartinen, Marjo 70, 267
 Kallas, Aino 70, 74, 82, 86, 103, 103, 106, 186, 186, 280
 Keats, John 95
 Kelstrup Anders 203, 206
 Key, Ellen 23, 38, 50, 50, 71, 82, 109, 131, 132, 133, 135, 255, 255, 266, 270, 270, 272, 273, 273, 280, 319, 320, 328, 330

- Kielland, Alexander 169
 Kielland, Eugenia 158
 Kierkegaard, Søren 105
 King, Helen 66
 Kinnunen, Tiina 255, 273
 Kleve, Stella 12, 46, 296
 Knudtzon, Elisa 163, 165, 167, 209, 249
 Kortelainen, Anna 49, 207, 208, 274, 279
 Kosonen, Päivi 43, 134, 172, 216, 217, 283
 Kovalevsky, Sonja 283, 270, 270, 321
 Krafft-Ebing, Richard von 47, 65, 75, 99, 101, 128
 Kristeva, Julia 25, 141, 141
 Krohn, Helmi 50, 100, 102, 106, 186
 Kruks, Sonia 328
 Kruse, Ellen 12
 Kruse, Mathilda ks. Kleve, Stella
 Koltzow, Liv 51, 168, 169
- Lagerborg, Robert Olof 90
 Lange, Helene 271, 271, 272
 Lange, Ina 59, 303
 Langen, Albert 286
 Langås, Unni 209
 Lappalainen, Päivi 59, 168, 171
 Larsen, Ingeborg 118, 149
 Larsson, Lisbeth 29, 39, 39, 276
 Launis, Kati 45, 45, 82, 113, 113, 134, 146, 180
 Lawlor, Clark 57, 59, 95, 95
 Lejonhufvud, Sigrid 132
 Le Roy Ladurie, Emmanuel 33
 Lejeune, Philippe 43
 Leskelä-Kärki, Maarit 53, 185
 Levi, Giovanni 33
 Lie, Jonas 285
 Lillie, Metta 42
 Linder, Marie 81, 105
 Linder, Sten 50
 Lombroso, Cesare 264, 272
 Lundbo Levy, Jette 52, 60, 61, 62, 72, 148, 148, 202
 Lundegård, Axel 23, 38, 40, 50, 70, 71, 72, 93, 100–103, 106, 114, 118, 127, 128, 131, 134, 141, 141, 144
 Lundegård, Evald 71, 101, 114
 Lundegård, Ida 71, 101
 Lundegård, Justus 71
 Lundegård, Karl 71
 Lundegård, Sophie 71
 Lyhne, Vagn 205
 Lyytikäinen, Pirjo 25, 259, 262, 273
- MacArthur, Elizabeth J. 38, 39
 Makkonen, Anna 33, 41, 43, 54
 Malmberg, Aino 280
 Manner, Aino 162, 165, 165
 Mansén, Elisabeth 287, 290
 Marcé, L.-V. 78
 Marcus, Laura 294
 Marholm, Laura 13–16, 18, 20, 22–24, 34, 37, 43, 45–47, 51, 54, 61, 144, 190, 190, 215, 249, 252–302, 309–314, 315–331, 333, 335–338, 341
- Marland, Hilary 77
 Martineau, Harriet 117, 117
 Maudsley, Henry 64, 291, 291, 292
 Mauthney, Fritz 274
 Mazzarella, Merete 42, 81, 82
 McLarren Caldwell, Janis 50, 160
 McMullen, Linda M. 339
 Meijer, Bernhard 62, 62
 Melkas, Kukku 155
 Mickwitz, Gerda von 22
 Mikkeli, Heikki 26
 Mill, John Stuart 213, 280
 Mitchell, Silas Weir 205, 205, 206–208, 228
 Moberg, Verne 52, 53, 88, 90, 91
 Mohr, Amalie (os. Roeder) 256, 327
 Mohr, Fredrik 256, 327
 Mosse, George L. 98, 296
 Müller, August 156–158, 160, 161, 166, 167, 172, 175, 185, 248, 249, 334
 Müller, Jacob 15, 156, 185, 185, 186, 248
 Müller, Ludvig 15, 156, 172, 185, 185, 186, 248
 Munch, Edvard 265, 265, 332
 Musset, Alfred de 253, 254
 Møller Jensen, Elisabeth 19
 Møllerhøj, Jette 43 49, 202, 204, 204
- Napier, Richard 339
 Nicholson Helen 211
 Nietzsche, Elisabeth 301
 Nietzsche, Friedrich 245, 255, 259, 260, 263, 265, 266, 288, 292, 301, 301, 316, 316, 318
 Nissen, Oskar 259
 Nordau, Max 22, 105, 269, 315, 316, 316, 320, 321, 333, 333
 Nordqvist, Anna 93, 93, 94, 99
 Nordqvist, Carl 99
 Nordqvist, Marianne 93
 Nyblom, Helena 333
- Odén, Birgitta 89
 Ollila, Anne 33, 40, 61, 91, 92, 95
 Olsson, Hagar 50, 51
 Onerva, L. 17, 19, 260, 264, 275, 279, 280, 280, 293, 294, 299
 Oppenheim, Janet 48, 73, 91, 91, 109, 139, 206, 287
 Ott, Katherine 96
- Pakkala, Teuvo 280, 297
 Palin, Tutta 98
 Pappenheim, Bertha 162, 312, 313
 Parente-Čapková, Viola 262, 262, 264, 273, 279, 294, 299
 Pasteur, Louis 98
 Peltonen, Matti 32
 Perkins Gilman, Charlotte 207, 209, 312, 313
 Peterson, Linda H. 46, 116, 117, 137, 137, 244

- Pihlainen, Kalle 44
 Playfair, W.S. 205
 Poe, Edgar Allan 95
 Pontoppidan, Knud 78, 80, 113, 155, 156, 193–195, 196, 198–200, 203–208, 211–214, 221–228, 230, 232–234, 238, 244–247, 336
 Porter, Roy 28, 34, 34, 37, 49, 58, 176, 211
 Prahl, Lizzie 230
 Prichard, James Cowles 202, 202
 Primander, Ingrid 52
 Przybyszewski, Stanislaw 265, 266, 268, 269
- Quillefeldt, Charles 80, 80, 82
- Radkau, Joachim 153, 160, 228
 Rajainen, Maija 280
 Reuter, Gabriele 45, 47, 61, 144, 260, 300–314
 Ribbing, Seved 111, 111, 112, 122, 263
 Richards, Anna 18, 303, 306, 307, 308, 313
 Richardson, Angélique 278, 290
 Ricoeur, Paul 24
 Riving, Cecilia 76, 77, 97, 160
 Robinson, Mary 116
 Rojola, Lea 294, 303
 Rosengreen, Anna Sophie 242
 Rosengren, Karl 115, 116
 Rossetti, Gabriel 95
 Rossi, Riikka 277
 Runeberg, Fredrika 81, 126
 Runge, Max 272
 Rønning, Anne Birgitte 209
- Saariluoma, Liisa 30, 45
 Saelan, Th. 130, 131
 Salmi, Hannu 32, 165, 290
 Sand, George 283
 Sandberg, Ole Rømer 159, 161, 163, 163, 164, 166, 169, 221
 Schaffer, Talia 279
 Schéele, Frans von 85, 87
 Schimmelmänn, Adélaïde Caroline Louise (Ade-line) 210–215, 211, 213, 214, 321, 322
 Schimmelmänn, Ernst 210
 Schimmelmänn, Werner 211, 212
 Schopenhauer, Arthur 301
 Schreiner, Olive 280, 320
 Schultén, Ingrid af 144
 Schuster, David 207
 Scott, Joan W. 30, 30
 Selmer, Harald 206, 221
 Sewell, William 30
 Showalter, Elaine 17, 34, 35, 48, 107, 147, 164, 218, 219, 220, 282, 285, 291
 Silfverstolpe, Malla 287
 Sjöberg, Maria 36
 Sjöblad, Christina 40–43, 52, 69, 72, 88, 95, 103, 115, 142, 143, 144, 146
 Skram, Amalie 13–16, 18, 20, 22–24, 34, 35, 37, 38, 42–45, 47, 49, 51–54, 61, 153–173, 175–250, 259, 270, 301, 321, 324, 333–338, 340
 Skram, Erik 15, 38, 156, 157, 169, 170, 170, 172, 184–190, 192, 195–197, 203, 203, 204, 206, 214, 230, 238, 240–242, 245–250, 259, 337
 Skram, Johanne 15, 184, 185, 230, 245, 249
 Skålevåg, Svein Atle 200, 220, 228
 Slomann, C.V. & Petra 245
 Small, Helen 50, 275
 Snellman, Johan Vilhelm 63
 Sontag, Susan 57, 58, 95
 Spiegel, Gabrielle M. 29
 Stanley, Liz 39, 44, 44, 45, 67, 250
 Steedman, Carolyn 216, 216, 217, 218
 Stéenhoff, Frida 280
 Stirner, Max 292
 Stoppard, Janet 339
 Strindberg, August 23, 107, 263, 265, 277, 291, 295, 321, 338
 Stutfield, Hugh 269, 274
 Sulkunen, Irma 33, 70, 70, 71
 Suzuki, Akihito 57, 58, 95, 95, 159
 Svahn, Oscar 84, 84, 85
 Sverre, Turid 174
 Swenson, Kristine 199, 274, 279
 Swiney, Frances 320
 Södergran, Edith 260
- Tavaststjerna, Karl August 59
 Talvio, Maila 280
 Tengström, J. J. 63
 Theriot, Nancy M. 211, 229, 313
 Tiber, Antonie 51, 156, 157, 157
 Timonen, Senni 6, 17, 74
 Tolstoi, Leo 77, 277
 Topelius, Zacharias 198
 Torgerson, Beth 50, 312
- Uimonen, Minna 27, 48, 92, 239
 Ulvros, Eva Helen 91
- Vehkalahti, Kaisa 200
 Veith, Ilsa 228
 Vicinus, Martha 283
 Vincent-Buffault, Anne 91
 Vinge (Winge), Paul 222, 222
- Wagner, Richard 112, 290, 307
 Wahlberg, Hilda 62
 Walkowitz, Judith 182, 237, 280, 304
 Warburg, Karl 263
 Wasenius, Gustaf Otto 70
 Webb, Beatrice 126, 127
 Weldon, Georgina 212, 212, 227, 242
 Wells, Susan 35, 228
 Wennberg, Jeanette 63
 Wille, Bruno 265
 Willis, Chris 290
 Witt-Brattström, Ebba 51, 51, 52, 77, 141–144, 254, 255, 267, 268, 269, 270, 279, 280, 292, 314

Wollstonecraft, Mary 28, 67, 107, 218

Young, Iris Marion 183

Zola, Emile 190, 301

Ågren, Sanna 101

Öhman, Anders 72, 107, 108, 141, 143

Österberg, Eva 22